

Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar

Uluslararası
İnsan Hakları
Belgeleri Işığında
Ulusal Mevzuatın
Değerlendirilmesi

*Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar
Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi*

EĞİTİM REFORMU GİRİŞİMİ

Bankalar Caddesi 2, Kat 5
Karaköy 34420 İstanbul

T 0 212 292 50 44
F 0 212 292 02 95

www.erg.sabanciuniv.edu

ISBN 978-975-8362-91-2

Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar *Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında* *Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi*

Eğitimde Haklar Projesi, Sabancı Üniversitesi Eğitim Reformu Girişimi tarafından Avrupa Birliği mali desteği ile yürütölmüştür. Bu yayında dile getirilen görüş ve düşünceler yazarlarına aittir ve hiçbir şekilde Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar

Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında
Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi

Derleyen

Işık Tüzün

Yayına Hazırlayanlar

Irem Aktaşlı, Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu,
Neyyir Berktaş, Aytuğ Şaşmaz

Yapım

MYRA

Koordinasyon

Rauf Kösemen, Engin Doğan

Kitap ve Kapak Tasarımı

Umut Pehlivanoğlu

Sayfa Düzeni

Gülderen Rençber Erbaş

Baskı Öncesi Hazırlık Koordinasyon

Nergis Korkmaz

Baskı

Yelken Basım

İstanbul, Mart 2009

ISBN 978-975-8362-91-2

Bu yayının tüm hakları Sabancı Üniversitesi'ne aittir.

EĞİTİM
REFORMU
GİRİŞİMİ

Sabancı Üniversitesi
Karaköy İletişim Merkezi
Bankalar Caddesi 2, Kat 5
Karaköy 34420 İstanbul

T +90 (212) 292 50 44

F +90 (212) 292 02 95

www.erg.sabanciuniv.edu

ERG Hakkında

Türkiye’de eğitim politikası üzerine düşünen, soru soran, sorunları tanımlayan ve çözüm seçenekleri geliştiren Eğitim Reformu Girişimi’nin (ERG) amacı, kız ve erkek bütün çocukların hakları olan kaliteli eğitime erişimini güvence altına alacak ve Türkiye’nin toplumsal ve ekonomik gelişmesini üst düzeylere taşıyacak eğitim politikaları oluşturmak ve eğitim alanında katılımcı, saydam ve yenilikçi politika üretme süreçlerinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmak.

Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi bünyesinde 2003 yılında hayata geçen ERG, araştırma, savunu ve izleme çalışmaları ile pilot uygulamalarını “herkes için kaliteli eğitim” hedefi doğrultusunda sürdürüyor.

ERG, Anne Çocuk Eğitim Vakfı, Aydın Doğan Vakfı, Bahçeşehir Üniversitesi, Enka Vakfı, Hedef Alliance, Kadir Has Vakfı, Sabancı Üniversitesi, TAV Havalimanları, Vehbi Koç Vakfı ve Yapı Merkezi tarafından desteklenmektedir.

İPM | IPC İSTANBUL POLİTİKALAR MERKEZİ
SABANCI ÜNİVERSİTESİ BÜNYESİNDE
İSTANBUL POLICY CENTER
AT SABANCI ÜNİVERSİTESİ

ACEV
ANNE ÇOCUK EĞİTİM VAKFI

Dogan
AYDIN DOĞAN
VAKFI

Bahçeşehir
ÜNİVERSİTESİ

ENKA
VAKFI

HEDEF ALLIANCE

KADIR HAS
VAKFI

Sabancı
ÜNİVERSİTESİ

Tape Akfen
TAV
Havalimanları

Vehbi Koç Vakfı

Yapı
Merkezi

İçindekiler

“EĞİTİMDE HAKLARIMIZ VAR!”: EĞİTİMDE HAKLAR PROJESİ, 7

Prof. Dr. Üstün Ergüder

ÖNSÖZ, 9

Prof. Dr. Turgut Tarhanlı

GİRİŞ, 13

Işık Tüzün

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI BELGELERİ IŞIĞINDA ULUSAL MEVZUAT

Kısaltmalar, 15

Eğitime Erişim: Eğitimde Ayrımcılık Yasağı ve Fırsat Eşitliği, 17

Dr. İdil Işıl Gül

Okullarda Eğitimin Amacı, Yöntemi ve İçeriği, 101

Doç. Dr. Mesude Atay

Okullarda Çocuğun Beden, Duygu ve Ruh Sağlığının İhmal, İstismar ve Şiddetten Korunması, 149

Ulaş Karan

Okullarda Sağlık Hakkı, 215

Prof. Dr. Hilal Özcebe

Okul Yapıları, 289

Mehmet Onur Yılmaz

SONSÖZ, 323

Dr. Rıza Türmen

ÖZGEÇMİŞLER, 325

Katkıda bulunanlar, 327

“Eğitimde Haklarımız Var!”: Eğitimde Haklar Projesi

2003 yılında Eğitim Reformu Girişimi'nin (ERG) yol haritası çizilirken, büyük önem atfettiğimiz kaliteli eğitim, ülkemizin başlıca gereksinimleri arasında yer almaya devam ediyor. Eğitime erişim alanında, henüz hedeflenen düzey yakalanamamış olsa dahi, Türkiye'nin kaydettiği ilerleme çok açıktır ve takdirle karşılanmalıdır. Bu durum, kalitenin erişimden ayrı düşünülemeyeceği ve erişimi artırmanın temel bir etmeni olduğu bilinciyle, eğitimin kalitesinin öncelikli olarak ele alınması ihtiyacını dile getiren seslerimizi daha kolay duyuracak bir fırsattır.

Temel bir insan hakkı olan eğitim, bireylerin diğer insan haklarından yararlanmalarının ve haklarını arayabilmelerinin de önkoşuludur. Erişim, elbette ki eğitim hakkının temel bir bileşenidir, ancak eğitim hakkını sadece ilköğretime kayıt oranları temelinde ele almak, bu hakkın, kaliteli bir eğitim alma ile eğitim süreç ve ortamlarında saygı görme gibi diğer temel bileşenlerini göz ardı etmemize neden olabilir. ERG'nin Haziran 2007'de ilk adımlarını attığı proje tam da bu nedenle “eğitimde haklar” diyor ve çocukların eğitim süreç ve ortamlarındaki haklarını odağına alıyor.

Özgür, özgün ve farklılıklara saygı duyan, demokratik toplum yaşamında etkin rol oynayan ve ülkemizin toplumsal ve ekonomik gelişmesine katkıda bulunan yurttaşlar öngören bir eğitim anlayışı, ancak çocuklarımızın hakkını bilen ve arayan, başkalarının haklarına saygılı ve kendi eğitimleri üzerinde fikir ve söz sahibi bireyler olarak yetişmesi ile mümkündür.

Eğitim hakkının, tüm boyutlarıyla ve ülkemizdeki her çocuk için gerçekleştirilmesi farklı paydaşların katılımını içermesi gereken uzun erimli bir hedefdir. Bu süreçte, uluslararası insan hakları belgelerinin çizdiği çerçeve temel dayanağımızdır. Türkiye, imzacısı olduğu uluslararası sözleşmeler yoluyla, konunun önemini benimsemiş ve bu hedef doğrultusunda ilk adımları atmıştır. Ancak bulunduğumuz noktada, eğitime hak temelli bir bakışın benimsenmesi ve bunun gereklerinin yerine getirilmesi güçlü bir siyasal ve bürokratik iradeyle kararlı adımlar atılmasını gerektiriyor.

İlk adım olarak eğitimde haklar alanında yasal çerçevenin iyileştirilmesi amacıyla yola çıkan proje kapsamında, geçtiğimiz 22 ayda çalışmalar özellikle birkaç hedefe yoğunlaştı. Bunlardan ilki, ülkemizde eğitimde haklar konusunda bilgi üretimini teşvik etmek ve bilgi birikimini güçlendirmektir. Bu bağlamda öncelikle, eğitime erişim, kaliteli bir eğitim alma ve eğitim süreç ve ortamlarında saygı görme haklarını doğrudan veya dolaylı olarak ele alan uluslararası sözleşmeler, sorumlu komitelerin yorumları ve raporları gibi belgeler tarandı ve ilgili bölümler farklı temalar altında gruplandı. Benzer bir süreç, ulusal mevzuat için yürütülerek, eğitim mevzuatı, anayasadan genelgelere farklı düzeylerde tarandı ve yine tematik olarak arşivlendi. Çalışmanın bundan sonraki adımı, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeleri iç mevzuatına ne ölçüde yansıtılmış olduğunun saptanmasıydı.

Elinizdeki derleme, eğitimde haklar alanında beş önemli temada uluslararası insan hakları mevzuatı ile ulusal eğitim mevzuatı arasındaki uyum farkını irdeliyor ve yasal çerçevedeki engellerin ve eksiklerin giderilmesine dönük öneriler sunuyor.

Eğitimde haklara ilişkin mevzuat belgeleri ve birçok yayına erişim olanağı sunan internet sitesine ek olarak bu dönemde gerçekleştirilen diğer bir çalışma, ilköğretim düzeyinde eğitim hakkının ihlali durumlarında, anne-babalar ve diğer sorumluluk sahiplerinin başvurabileceği hukuki hak arama yollarını kapsamlı bir biçimde aktaran kılavuzdur. Çalışma, bir yandan konuyla ilgili bilgi temelini güçlendirirken, öbür yandan hak sahiplerinin bilgi yoluyla güçlendirilmesi hedefine hizmet ediyor. 10-14 yaş grubundaki ilköğretim öğrencilerine dönük hazırlanan kitapçık ve internet sitesi ise hak sahipleri olan çocukların eğitim süreç ve ortamlarındaki haklarını öğrenmelerine yardımcı birer kaynak niteliğinde.

ERG'nin kuruluşundan bu yana yaygınlaşmasını desteklediği katılımcı işbirliği süreçleri "Eğitimde Haklar" projesinin de temel bir bileşeniydi. Çalışmalar süresince, eğitim, insan hakları ve çocuk hakları alanlarında çalışan birçok akademisyen, hukukçu, eğitimci ve sivil toplum kuruluşu temsilcisi bilgi ve deneyimlerini paylaşmak üzere bir araya geldi ve çalışmalara katkı sundu. Sivil toplumda eğitimde haklar alanında giderek artan işbirliğinin kalıcı olacağına ve önümüzdeki dönemde, çalışmaların daha geniş kitlelerce paylaşılacağına ve benimseneceğine inanıyoruz.

Eğitimde hakların bir proje ile sınırlandırılmayacağını ve bu alanda gerçek gelişmenin eşitlik, katılım ve hesap verebilirlik ilkelerinin siyasal ve bürokratik irade tarafından benimsenmesiyle ve uzun dönemli çabalar sonucu geleceğini biliyor, kamu ve diğer paydaşları bu yayında yer alan önerileri hep birlikte değerlendirmeye davet ediyoruz.

Prof. Dr. Üstün Ergüder

Direktör

Eğitim Reformu Girişimi

Önsöz

Prof. Dr. Turgut Tarhanlı*

Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar: Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi başlıklı bu çalışmada, eğitime erişim ve ayrımcılık yasağı; eğitimin amacı, yöntemi ve içeriği; okulda ihmal, istismar ve şiddetten korunma; eğitim ve sağlık hakkı ve sonuncu olarak, eğitimin içinde gerçekleştirildiği mekan ya da okul yapıları ve eğitim hakkı konuları, ayrı bölümlerde ele alınıyor ve irdeleniyor. Bu disiplinlerarası bir çalışma, fakat farklı disiplinlerden araştırmacıların katkıları, başlıkta da görüldüğü gibi, bir insan hakları bakış açısından ortaya konuluyor. Konuya ilişkin uluslararası insan hakları standartlarının ışığında, Türkiye hukuku ve uygulamasının değerlendirilmesi önem taşıyor. Sonuçta, ortaya çıkan çalışma, disiplinlerarası bir zeminde, insan hakları hukukunun merceğinden, Türkiye'deki eğitim faaliyetlerinin temel yapısal konularının bir analizidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, insan hakları hukukunun temel amacı ve işlevi, kişinin, farklı ilişkiler ortamındaki konumunun güçlendirilmesidir. “Güçlendirme” terimi, burada, sadece fiziksel ortamla ilgili veya biçimsel şartlarla bağlantılı bir nitelemenin ötesinde, ama elbette bunları da göz ardı etmeksizin, kişinin hukuki konumunun güçlendirilmesi şeklinde bir anlama sahiptir. Diğer bir ifadeyle, hayatımızdaki çok farklı ilişki biçimlerinde, tarafı olduğumuz o ilişkinin diğer tarafı ya da tarafları karşısında, her zaman, onlarla eşit bir konumda bulunmayabiliriz. Üstelik bu, sabit bir konum da değildir; başlangıçta taraflar arasında kabul edilebilir bir eşitlik ilişkisi bulunmasına rağmen, ilişki daha sonra bu karakterini yitirebilir ya da böyle bir karakterden görece yoksun kalabilir.

Bu şartların yol açtığı sonuç, taraflar arasındaki ilişkinin asimetrik bir hal almasıdır. Bu durum, doğrudan doğruya uygulanabilir hukuktan doğabileceği gibi, bunun dışındaki bazı nedenlerden de kaynaklanabilir. Hukuki düzenlemelerin kendisi ya da uygulanma ve yorumlanma tarzı, taraflar arasında böyle bir asimetrinin meydana gelmesine yol açabilir. Eğer söz konusu durum uygulanabilir hukuktan değil, bunun dışındaki nedenlerden ileri gelmişse, hukukun rolü ve işlevi bu bağlamda önemini koruyacak ve bu sonucun hukuk çerçevesinde önlenmesi için gerekli ve yeterli bir düzenin varlığı sorgulanmaya başlanacaktır.

İnsan hakları hukuku açısından, nedenleri ne olursa olsun, böyle asimetrik bir ilişki biçiminin var olmasının anlamı, aslında hukukun yerine gücün üstün geldiği bir ilişki biçiminin hakimiyetidir. Bu nitelikte bir ilişkinin elverişsiz şartlara sahip ya da “güçsüz” olan tarafı, kısaca o asimetrinin aleyhine kurulmuş olduğu taraf, bu konumunu değiştirebilmek için öncelikle hukukun desteğine ihtiyaç duyar. Demokratik olduğunu iddia eden bir toplumda, varlığının tartışmalı olmaktan uzak tutulması hayati bir önem

---

taşıyan hukukun üstünlüğü ve eşitlik gibi değerler bağlamında, böyle bir talebin haklı ve meşru karşılanması gerekir. Öte yandan, böyle bir talebin, aynı zamanda, hukuken tanınmış bir hakkın talep edilmesi anlamına geldiği de aşıkardır.

O halde, hukuk ama özellikle insan hakları hukuku bağlamında, tüm ilişkilerde, farklı konumlarda bulunan taraflar bakımından değişik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkabilecek bir asimetrinin, hak kaybı ya da hakların etkili bir biçimde kullanılmaması anlamına geldiği söylenebilir. Böyle bir değerlendirmenin başlangıç hattında, o ilişkiler bakımından hangi hakların tanınmış olduğu sorusunun cevaplandırılması önem taşıır. Bu sorunun cevabı, bir devletin iç hukuk düzeni içinde, hukuki düzenlemelerinde zaten karşılığını bulmuş olabilir ya da bu söz konusu olmamıştır. Her iki durumda da, bunlara paralel olarak, uluslararası hukuk düzeni içinde tanınmış haklar veya insan hakları standartları da temel değerlendirme ölçütleridir.

Fakat uygulanabilen iç ve uluslararası hukukta tanınmış olan hakların sadece tanınması değil, etkili bir biçimde korunması ve ancak hukuken belirlenmiş meşruiyet kısıtları ışığında sınırlandırılabilmesine özen gösterilmesi de, yukarıda temas ettiğim nitelikte bir asimetrik ilişki biçiminin önlenme ve giderilme sürecinin asli bileşenlerindedir. Bunun ne ölçüde yerine getirildiği ya da getiril(e)mediği ise, o hak kalıpları çerçevesinde belirlenmiş bir denetime tabi tutulur. Ancak demokratik bir toplumda, hakların korunması ve uygulanmasının takibi konularında, yerleşik denetim aygıtlarının dışında örgütlü bir toplumsal denetim duyarlılığının ortaya konulmasının da, başlı başına bir hak konusu olması bir yana, insan hakları sisteminin etkililiğinin temel bileşenlerinden biri olduğu göz ardı edilemez. Bu çalışma da, kendi ilgi alanı içinde, tamamen böyle bir işleve sahip kabul edilebilir.

Bu çalışma başlığının “çocuk” ve “eğitim” ile ilgili olması, yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığım, hakların korunması düzenine ilişkin temel karakteristikler bakımından özel bir öneme sahiptir.

Yetişkinler karşısında çocuk, sadece bu kimliği nedeniyle özel bir güçlendirme rejimi içinde hakları tanınması ve korunması gereken bir kişidir. Zira sadece çocuk kimliği dahi, başlı başına bir asimetrinin nedeni olmaya elverişlidir. Üstelik böyle bir durum, çocuğun anne-babası veya öğretmeni gibi, onun çok yakınında olduğu kabul edilen ve dolayısıyla çocuğa karşı bir güç ilişkisi içinde davranmayacağı varsayılan kişiler bakımından dahi söz konusu olabilir.

Eğitim ise, çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel becerilerinin geliştirilmesini esas almasıyla, zaten tüm hakların tanınması ve korunması bilincinin edinilmesini ve geliştirilmesini sağlamaya katkıda bulunacak bir faaliyettir. Bu nedenle eğitim, başlı başına, genel insan hakları rejiminin etkisi üzerinde etkisi olabilecek bir alanı ifade eder. Ancak eğitim hakkı, bireysel bir hak olma karakteriyle ele alınacak olursa, bu faaliyetin başlıca aktörleri ile çocuk arasındaki ilişkiler bakımından, bu hakkın nasıl

bir güçlendirme anlayışı içinde tanınıp uygulandığının özenle incelenmesini gerektirir. Eğitim hakkı, fırsat eşitliği zemininde bu haktan yararlanma anlamına gelen “erişim” ve eğitimin yöneldiği amaçlar dikkate alınarak belirlenen “içerik” unsurları dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bu hak bağlamında bir koruma rejiminin güçlendirme bileşenleri, hakkın bu iki unsuru dikkate alınarak belirlenmelidir.

Bu çalışmada yer alan incelemeler, uluslararası insan hakları hukuku standartları ışığında ve çocuğun eğitim hakkı genel başlığı altında, iç hukuk düzeninin eleştirel bir değerlendirmesidir. Disiplinlerarası katkılardan oluşan bu çalışmada, genel olarak, çocuk hakları bağlamında çocuğun konumunun güçlendirilmesi hedefi (“çocuğun yüksek yararı” ilkesi) ön planda tutulmakta ve eğitim hakkından yararlanmada, yukarıda temas edildiği gibi, bu hakkın iki temel unsuruyla bağlantılı hukuki düzenlemeler ve bunlara ilişkin uygulama, insan hakları rejiminin etkisini sağlamaya yönelik bir yaklaşımla irdelenmektedir.

Bu çalışmanın etkili kılınması, incelemelerde yapılan tespit ve tavsiyeleri dikkate almayı gerektirdiği kadar, genel olarak eğitim faaliyetlerini ve bu kapsamda ortaya çıkan vakaları, ilgili standartlarla bağdaşıp bağdaşmadığı merkezinde, amaçsal bir yorumla değerlendirmeye de bağlıdır. Bu, çocuk hakları bağlamında “çocuğun yüksek yararı”, eğitim hakkı bağlamında ise, bu hakkın iki ana unsurunu birbirinden ayırmaksızın hakkın tanınması, korunması ve geliştirilmesi amaçlarının gözetilmesi anlamına gelir.

* İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı, Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Hukuku öğretim üyesi.

Giriş

Bu yazıda **Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar: Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi** derlemesinin kapsamının nasıl oluşturulduğuna, hangi aşamalardan geçtiğine ve raporların yapısına değinilecektir.

Gerek yazarlar gerek proje ekibi ve çalışmanın farklı aşamalarında görüşü alınan uzmanlar, eğitim hakkının bireyin yaşamının tamamı boyunca ve her yerde sahip olduğu bir hak olduğunu benimsemekle birlikte, kapsamı örgün eğitim ve zorunlu eğitim dönemi olarak sınırlama gereksinimi duydular. Eğitimde hakların bu derlemede ele alınabileceğinden daha fazla konuyu içinde barındırması, zorunlu eğitim döneminin çocuğun yaşamında oynadığı rolün önemi ve Türkiye'nin henüz bu eğitim kademesine ilişkin hedeflerini gerçekleştirememiş olması, kapsamın bu biçimde daraltılmasının altında yatan başlıca nedenlerdir.

Uluslararası insan hakları mevzuatı ile ulusal eğitim mevzuatı arasındaki uyum farkını saptayan raporların yararlandığı önemli bir kaynak, Dr. İdil Işıl Gül ve Ulaş Karan tarafından Ocak 2008'de tamamlanan ve ilgili uluslararası mevzuat ile ulusal mevzuat parçalarını 27 ayrı başlık altında sunan tematik taramalardı. Tüketici olmamakla birlikte, tarama sonuçları yazarlara, mevzuata kapsamlı ve sistematik erişim olanağı sundu. Yazarların bir kısmı konuyla ilgili bulunan tüm mevzuata değinirken, diğer yazarlar belirli mevzuat belgelerini öne çıkarmayı tercih etti. Burada hatırlatılmasında yarar olan önemli bir nokta, derlemenin yayına hazırlanması sürecinde mevzuatta değişiklikler yapılmış olabileceğidir.

Çocukların eğitim süreç ve ortamlarında sahip oldukları insan hakları, ayrımcılığa uğramama, gelişme, dinlenme, boş zaman, oyun ve kültürel yaşama katılım, sağlık, görüşlerinin dikkate alınması, düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme, bilgi ve belgeye erişim, özel yaşama saygı ve her türlü şiddetten korunma gibi birçok hak ve özgürlüğü içerir. "Eğitimde Haklarımız Var!": Eğitimde Haklar Projesi, önceki sayfalarda da belirtildiği üzere, eğitim, insan hakları ve çocuk hakları alanında çalışan çeşitli akademisyen, hukukçu, eğitimci ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin farklı aşamalarında katkıda bulunduğu bir çalışma. Derlemenin kapsamının ve öncelikli olarak ele alacağı temaların belirlenmesi de bu aşamalardan biriydi. Eğitimde hakların kapsamının, Türkiye için öncelikli konuların, haklar arasında olası gruplamaların ve mevcut uzmanlıkların tartışıldığı bu danışma sürecinden çıkan beş ana tema, eğitime erişim; eğitimin amacı, yöntemi ve içeriği; çocuğun eğitim ortamlarında her türlü şiddetten korunması; eğitim ortamlarında sağlık hakkı ve okul yapıları oldu. Hakların birbiriyle etkileşimi ve bir bütünün parçaları olmaları dolayısıyla, söz konusu temalar arasında kesin çizgiler çekmek mümkün değildir. Ancak, yazarlar mümkün olduğunca sınırlar çizdi ve ilgili bölümlerde diğer raporlara atıfta bulundu.

Ulusal mevzuatın uygulamaya ne ölçüde yansıdığıнын araştırılması ve buradaki uyum düzeyinin saptanmasının önemini vurgulamakla birlikte, bu yayının incelemeyi mevzuat uyum farkıyla sınırlı tutarak daha derin bir analize olanak vermesi de yine danışma sürecinden çıkan bir eğilimdi. Bu doğrultuda raporlar, büyük ölçüde ortak bir yapı izliyor. Öncelikle odak konuya ilişkin uluslararası yasal çerçeveyi sunan raporların sonraki bölümlerinde, ulusal mevzuat bu çerçeveye karşılaştırmalı olarak inceleniyor ve uyum farkı değerlendiriliyor. Raporların son bölümü olan öneriler başlığı altında, öncelikle konuya ilişkin Türkiye'nin taraf olmadığı ya da çekince koyduğu uluslararası sözleşmelere ilişkin bilgi veriliyor, ardından ulusal mevzuatın eğitimde hakların yaşama geçmesine elverişli hale getirilmesi için öneriler sunuluyor ve son olarak da politikalar ve uygulamaya dönük önerilere yer veriliyor.

Raporlardaki görüş ve öneriler yazarlarına ait olmakla birlikte, çalışmalar 2008 yılı boyunca çeşitli aşamalarda farklı kesimlerin görüşüne sunuldu. Mart 2008'de çalışma tekliflerini Eğitimde Haklar çalışma toplantılarına katılan akademisyen, hukukçu, eğitimci ve sivil toplum temsilcileri ile ERG proje ekibine sunan yazarlar, ilk bulgularını Haziran 2008'de ilki Ankara'da ikincisi İstanbul'da düzenlenen Eğitimde Haklar Çalıştayları'nda kamudan katılımcıların da arasında olduğu daha geniş bir kitlenin değerlendirmesine sundu. Son olarak, her rapora ilişkin, ele alınan konuda bilgi ve deneyim sahibi bir uzman içeriği inceleyerek, görüş ve önerilerini yazarla paylaştı.

ERG proje ekibi ve yazarlar adına, çalışma toplantılarına ve çalıştaylara katılan, görüşlerini bizlerle paylaşan herkese teşekkür ederken birkaç ismi özellikle anmak gerekir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi eski yargıcı Dr. Rıza Türmen ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Turgut Tarhanlı'ya değerli yazılarıyla bu derlemeye katkıda bulundukları; Av. Seda Akço'ya, "Eğitime Erişim: Eğitimde Ayrımcılık Yasağı ve Fırsat Eşitliği", "Okullarda Eğitimin Amacı, Yöntemi ve İçeriği" ve "Okullarda Çocuğun Beden, Duygu ve Ruh Sağlığının İhmal, İstismar ve Şiddetten Korunması" raporlarını, Dr. Mustafa Süttaş'a "Okullarda Sağlık Hakkı" başlıklı raporu ve Yük. Mim. Hossein Sadri'ye "Okul Yapıları" raporunu titizlikle inceleyerek görüş ve önerilerini paylaştıkları; ERG eski Proje Uzmanı Özsel Bebeli'ye tüm katkıları için teşekkür ederiz.

Işık Tüzün

Proje Uzmanı

Eğitimde Haklar Projesi

Eğitim Reformu Girişimi

Kısaltmalar

AÇEV	Anne Çocuk Eğitim Vakfı
Add	<i>Addendum</i> (ek)
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.k.	adı geçen karar
a.g.m.	adı geçen makale
AIDS	<i>Acquired Immune Deficiency Syndrome</i> (Edinilmiş Bağışıklık Yetmezliği Sendromu)
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKİTKMS	<i>Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Mücadele Sözleşmesi</i>
ARKKI	<i>School of Architecture for Children and Youth</i> (Çocuklar ve Gençler için Mimarlık Okulu)
ASHK	Avrupa Sosyal Haklar Komitesi
ASŞ	Avrupa Sosyal Şartı
BEP	Bireyselleştirilmiş Eğitim Programları
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CCPR	<i>Human Rights Committee</i> (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi)
CEDAW	<i>Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women</i> (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi)
CERD	<i>Committee on the Elimination of Racial Discrimination</i> (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi)
CESCR	<i>Committee on Economic, Social and Cultural Rights</i> (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi)
CETS	<i>Child Exploitation Tracking System</i> (Çocuk İstismarı İzleme Sistemi)
CMK	Ceza Muhakemesi Kanunu
COSLA	<i>Convention of Scottish Local Authorities</i> (İskoç Yerel Yönetimler Konvansiyonu)
CPT	<i>European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment</i> (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi)
CRC	<i>Committee on the Rights of the Child</i> (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi)
CYBH	Cinsel yolla bulaşan hastalıklar
ÇHK	Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi
ÇHS	Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
DKİH	Ders Kitaplarında İnsan Hakları
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
ECHR	<i>European Convention on Human Rights</i> (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)
ECPAT	<i>End Child Prostitution, Child Pornography and the Trafficking of Children</i> (Çocuk Fuhuşu, Çocuk Pornografisi ve Çocuk Ticaretinin Sonlandırılması)
Eğitim-Sen	Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası
EHİS	Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
ERDEP	Ergenlik Döneminde Değişim Projesi
ERG	Eğitim Reformu Girişimi
ESKHK	Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
ESKHUS	Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
ESPAD	<i>The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs</i> (Alkol ve Diğer Uyuşturucular hakkında Avrupa Okul Anketi Projesi)
GGASŞ	Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı

GIAFHKUS	Birleşmiş Milletler Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi
HASUDER	Halk Sağlığı Uzmanları Derneği
HIV	<i>Human Immunodeficiency Virus</i> (İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü)
HUMK	Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
IAÖK	Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi
IAÖS	Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi
ICCPR	<i>International Covenant on Civil and Political Rights</i> (Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi)
ICESCR	<i>International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights</i> (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi)
ILO	<i>International Labour Organization</i> (Uluslararası Çalışma Örgütü)
İHK	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi
İKK	Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Komite
KA.DER	Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği
KKAÖK	Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi
KKAÖS	Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
METK	Milli Eğitim Temel Kanunu
md.	maddede
MLO	Müfredat Laboratuvar Okulu
MSHUS	Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi
OGES	Ortaöğretime Geçiş Sistemi
OMCT	<i>World Organization Against Torture</i> (İşkenceye Karşı Dünya Örgütü)
ÖSS	Öğrenci Seçme Sınavı
para.	paragraf
PIO	Pansiyonlu İlköğretim Okulu
Prof.	Profesör
SABEM	Sağlık Bilgi Erişim Merkezi
SBS	Seviye Belirleme Sınavı
SHÇEK	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TCK	Türk Ceza Kanunu
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
TTKB	Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı
UN	<i>United Nations</i> (Birleşmiş Milletler)
UNESCO	<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i> (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
UNICEF	<i>United Nations International Children's Emergency Fund</i> (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)
vb.	ve benzeri
YİBO	Yatılı İlköğretim Bölge Okulu
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
WHO	<i>World Health Organization</i> (Dünya Sağlık Örgütü)

Eğitime Erişim: Eğitimde Ayrımcılık Yasağı ve Fırsat Eşitliği

---

Dr. İdil Işıl Göl

İçindekiler

- I. GİRİŞ, 19
- II. ULUSLARARASI HUKUKTA EğİTİM HAKKINA ERİŞİM, 21
  - A. Ayrımcılık Yasağı Bakımından Kapsam, 22
  - B. Ayrımcılık Yasağıyla ilgili Pozitif Yükümlölükler, 24
  - C. Yasaklanan Ayrımcılık Zeminleri Bakımından Kapsam, 25
    1. İrk ve etnik köken, 25
    2. Dil, 27
    3. Din, 28
    4. Cinsiyet, 31
    5. Engellilik, 33
    6. Hastanedeki çocuklar, 37
    7. Özgürlüğünden yoksun çocuklar ile devletin bakım ve gözetimindeki çocuklar, 38
    8. Sığınmacı ve mülteciler, göçmenler, yabancılar ve vatansızlar, 38
  - D. Fırsat Eşitliği Sağlanması Bakımından Kapsam, 41
    1. Bölgesel farklılıklar, 43
    2. Kırsalda yaşamak, 44
    3. Yoksulluk, 44
    4. Çalışan çocuklar, 44

III. ULUSAL MEVZUATTA EĞİTİM HAKKINA ERİŞİM, 47

A. Ayrımcılık Yasağı Bakımından Kapsam, 47

B. Yasaklanan Ayrımcılık Zeminleri Bakımından Kapsam, 49

1. Irk ve etnik köken, 49
2. Dil, 51
3. Din, 54
4. Cinsiyet, 57
5. Engellilik, 58
6. Hastanedeki çocuklar, 62
7. Özgürlüğünden yoksun çocuklar ile devletin bakım ve gözetimindeki çocuklar, 63
8. Sığınmacı ve mülteciler, göçmenler, yabancılar ve vatansızlar, 65

C. Fırsat Eşitliği Sağlanması Bakımından Kapsam, 67

1. Bölgesel farklılıklar, 69
2. Kırsalda yaşamak, 70
3. Yoksulluk, 71
4. Çalışan çocuklar, 72
5. Eğitimini olağan öğretim çağında tamamlayamamış çocuklar, 74

IV. UYUM DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER, 75

A. Ayrımcılık Yasağına İlişkin Genel Düzenlemelerin Uluslararası Hukuka Uyumu, 76

B. Yasaklanan Ayrımcılık Zeminlerine İlişkin Değerlendirme ve Öneriler, 79

1. Irk ve etnik köken, 79
2. Dil, 80
3. Din, 80
4. Cinsiyet, 81
5. Engellilik, 81
6. Hastanedeki çocuklar, 82
7. Özgürlüğünden yoksun çocuklar ile devletin bakım ve gözetimindeki çocuklar, 82
8. Sığınmacı ve mülteciler, göçmenler, yabancılar ve vatansızlar, 82

C. Fırsat Eşitliği Sağlanması Bakımından Kapsam, 83

1. Bölgesel farklılıklar ve kırsalda yaşamak, 83
2. Yoksulluk, 83
3. Çalışan çocuklar, 84

NOTLAR, 85

KAYNAKÇA, 91

1. Giriş

Türkiye'nin tarafı olduğu önemli sayıda Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi Sözleşmesi, eğitim hakkını güvence altına alır.¹ Bu sözleşmelerin tümü, düzenlenen diğer haklar yanında eğitim hakkına erişim konusunda da ayrımcılığı yasaklar. Söz konusu hükümlerden bir kısmı eğitim hakkını herkes için düzenlerken, diğer kısmı belli gruplar bakımından eğitim hakkından eşit şekilde yararlanmayı güvence altına almayı amaçlar.² Bazı hükümler genel olarak eğitim hakkını düzenlerken, diğerleri ilköğretim, ortaöğretim ve teknik ve mesleki eğitim bakımından hakkın kapsamını belirler.

Diğer insan hak ve özgürlükleri gibi, Türkiye'nin eğitim hakkına ilişkin uluslararası yükümlülüklerinin ulusal düzlemde ne ifade ettiğini değerlendirebilmek için, öncelikli olarak Anayasa'nın "Milletlerarası Antlaşmaları Uygun Bulma" başlıklı 90. maddesine başvurmak gereklidir. Bilindiği üzere, Anayasa'nın 90. maddesinin son paragrafı, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmaların kanun hükmünde olduğunu öngörür ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi halinde, uluslararası antlaşmaların öncelikli olarak uygulanacağını belirtir. Ayrım gözetmeme ilkesi bakımından uluslararası hukuk ile ulusal mevzuat arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, bu düzenleme çerçevesinde yapılmalıdır. Her şeyden önce, ayrım gözetmeme ilkesine ilişkin uluslararası sözleşme hükümleri, doğrudan uygulanabilir niteliktedir. Bu husus Anayasa'nın 90. maddesiyle birlikte değerlendirildiğinde ortaya şu sonuç çıkar: Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde tanınan tüm hak ve özgürlüklerden yararlanma konusunda, yine bu sözleşmelerde belirtilen nedenlere dayalı olarak ayrım gözetilmesi halinde, bir ihlalden bahsetmek ve ulusal mevzuatta ayrıca bir düzenleme olmasa dahi, böyle bir ihlal iddiasına dayanarak idari ve yargısal yollara başvurmak mümkündür.

Uluslararası sözleşmelerin iç hukuka etkisini değerlendirirken, çekinceler önem taşır; zira devletlerin sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini, çekinceler ölçüsünde sınırlaması mümkündür. Başka bir ifadeyle, devletler bir sözleşmeye taraf olurken, sözleşmenin bir veya birden fazla hükmünün kısmen veya tamamen uygulanmasını önleme olanağına sahiptir. Türkiye, önemli sayıda sözleşmeye taraf olurken, özellikle eğitim hakkı üzerinde etkisi olan çekinceler ileri sürmüştür. Bu nedenle, Türkiye'nin konuya ilişkin yükümlülüklerinin kapsamı belirlenirken öncelikle sözleşmelerin ilgili hükümlerine ve bu hükümlere çekince koyulup koyulmadığına bakılmalıdır. Bu çekincelere ve bunların etkisine bu raporda da yeri geldikçe değinilecektir. Ancak ayrım gözetmeme ilkesine ilişkin bir ihlal olup olmadığını değerlendirebilmek için, sözleşmelerin ilgili hükümlerine bakmak yeterli olmayacak, sözleşmelerin uygulanmasını denetleyen komite ve mahkemelerin karar, yorum ve görüşlerine de başvurmak gerekecektir. Söz konusu karar, yorum ve görüşler Türkiye'ye ilişkin olanlarla sınırlı değildir.

Bu raporda eğitim hakkı her yönüyle ele alınmayacak; değerlendirme, eğitim hakkına erişim ile sınırlı tutulacak ve yükseköğretim kapsam dışı bırakılacaktır. Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin (ESKHUS) eğitim hakkını düzenleyen 13. maddesine ilişkin olarak, sözleşmenin uygulanmasını denetlemekle görevli komitenin yayımladığı Genel Yorum 13 hareket noktası olarak seçilmiştir. Bu belge eğitim hakkına erişimin anlam ve kapsamını en ayrıntılı şekilde ortaya koyan belgedir. Bununla birlikte, eğitim hakkını güvence altına alan ve Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmelerin eğitim hakkına ilişkin hükümleri ve ilgili denetim mekanizmalarının bu hükümlerin kapsamına ilişkin yorumları da değerlendirilecektir. Bu değerlendirmenin amacı, Türkiye'nin eğitim hakkına ilişkin uluslararası yükümlülükleri ile ulusal mevzuat arasında bir karşılaştırma yapmak ve ulusal mevzuatın uluslararası yükümlülükler ile uyumlu ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi bakımından yeterli olup olmadığını ortaya koymaktır.

II. Uluslararası Hukukta Eğitim Hakkına Erişim

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde (ESKHUS) eğitim hakkını düzenleyen Madde 13'ün ilk paragrafı, bu sözleşmeye taraf olmakla, tüm taraf devletlerin yetki alanları içerisinde bulunan herkesin³ eğitim hakkını tanıdığını ifade eder. Aynı maddenin ikinci paragrafında, ilköğretimin zorunlu ve herkes için ücretsiz olması, teknik ve mesleki eğitim dahil olmak üzere ortaöğretim ve üst kademelerdeki eğitimin herkes tarafından erişilebilir ve zaman içerisinde ücretsiz hale getirilmesi ile yeterli bir burs sisteminin yerleştirilmesi gerektiği belirtilir. Üçüncü paragrafta ise, veli ve vasilerin devlet tarafından kurulan eğitim kurumları dışındaki eğitim kurumlarını seçme özgürlüğü bulunduğu ifade edilmektedir.

Sözleşmenin uygulanmasını denetlemekle görevli Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin (ESKHK) Genel Yorum 13'te belirttiği üzere, 13. maddede düzenlenen eğitim hakkının temel unsurlarından biri, eğitimin erişilebilir olmasıdır.⁴ Komiteye göre eğitimin erişilebilir olması için;

- yasaklanan ayrımcılık zeminlerine dayalı olarak, eğitimde hukuken veya fiilen ayrımcılık yapılmamalı,
- eğitim fiziksel olarak erişilebilir olmalı ve
- eğitim ekonomik yönden erişilebilir olmalıdır.⁵

Dolayısıyla, eğitim hakkına erişimin var olduğundan bahsedebilmek için ayrımcılığın yokluğu yetmemekte, eğitimin fiziksel ve ekonomik yönden de erişilebilir olması, başka bir deyişle eğitime erişimde fırsat eşitliğinin de bulunması gerekmektedir.

Komitenin Genel Yorum 13'te kullandığı haliyle erişilebilirlik bir üst kavramdır; ayrımcılık yasağı ile fırsat eşitliği erişilebilirliğin unsurlarıdır. Ancak, erişilebilirlik, ayrımcılık yasağı ve fırsat eşitliği kavramları birbirinden rahatça ayrılabilir kavramlar gibi görünse dahi, birbirinin yerine geçecek şekilde kullanıldığına sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, bazı hallerde fırsat eşitliği kavramı erişilebilirlik ile eş anlamlı, ayrımcılık yasağını kapsayan bir üst kavram olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın ayrımcılık yasağına ilişkin kısımlarında, çeşitli sözleşme denetim mekanizmalarının görüş ve kararları aktarılırken, fırsat eşitliği kavramının da kullanıldığı görülecektir. Ancak, bu istisnai haller dışında, burada ve Genel Yorum 13'te ifadesini bulan fırsat eşitliği kavramı, ayrımcılığın yanında ya da dışında var olan veya sonucunda oluşan ve eğitim hakkından yararlanmayı engelleyen koşulları ortadan kaldırmaya işaret edecek biçimde kullanılmıştır.

A. Ayrımcılık Yasağı Bakımından Kapsam

Eğitime erişim hakkını düzenleyen her sözleşme, bu hakkın ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması yükümlülüğünü getirir.

- EKSHUS Madde 2(2), eğitim hakkından yararlanma konusunda ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya başka görüş, ulusal veya sosyal köken, servet, doğum veya diğer herhangi bir duruma dayalı, ayrımcılık yapılmasını yasaklar.
- Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi (IAÖS), ırk, renk, ulusal veya sosyal kökene dayalı ayrımcılığı yasaklar.
- Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (KKAÖS), cinsiyete dayalı ayrımcılığı yasaklar.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS), sadece çocuğun değil, veli veya vasisinin ırkına, rengine, cinsiyetine, diline, dinine, siyasi veya diğer görüşüne, etnik veya sosyal kökenine, servetine, engeline, doğum veya diğer statülerine dayalı ayrımcılığı da yasaklar.
- Birleşmiş Milletler Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi (GİAFHKUS), göçmen işçilerin ve ailelerinin eğitim hakkından yararlanma bakımından ayrımcılığa uğramamasını güvence altına alır.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından ayrımcılık yapılamayacağını öngörür.
- Avrupa Sosyal Şartı'nda (ASŞ) öngörülen ayrımcılık yasağının kapsamı bu çerçevede daha sınırlıdır. Şartta tanınan haklar bakımından, ırk, renk, cinsiyet, din, siyasi görüş, ulusal veya sosyal kökene dayalı ayrımcılık yapılamaz.
- Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda (GGASŞ) kapsam biraz daha genişletilmiş ve ırk, renk, cinsiyet, din, siyasi görüş, ulusal veya sosyal köken yanında, dil, siyasi ve diğer görüşler, sağlık, ulusal bir azınlığa mensup olma, doğum veya diğer statüler gibi nedenlere dayalı ayrımcılık da yasaklanmıştır.

Ayrımcılığın dayandığı nitelikler bakımından sözleşmeler arasında farklılıklar bulunduğu, bu nedenle ayrımcılık yasağının kapsamının farklılık gösterdiği ileri sürülebilir. Ancak, bazı istisnalar haricinde,⁶ yasaklanmış ayrımcılık zeminleri sözleşmelerde sayılırken bunların salt sayılanlarla sınırlı tutulacağı belirtilmemiş, diğer başka nedenlerin de ayrımcılık yasağı kapsamında olabileceği açıkça kabul edilmiştir. Nitekim ESKHUS Madde 2(2)'de yasaklanan ayrımcılık zeminleri arasında engelli olmak sayılmamıştır ama ilgili komite, engellilere ilişkin Genel Yorum 5'te şu ifadeye yer vererek, engelli olmanın da sözleşme bakımından yasaklanmış ayrımcılık zeminleri arasında yer aldığını kabul etmiştir:

Sözleşmede engelli kişilere istinaden özel bir referans bulunmamaktadır. Ancak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin de kabul ettiği üzere, “bütün insanlar özgür, onur ve hakları yönünden eşit doğarlar” ve ayrıca sözleşme hükümlerinin toplumun tüm bireyleriyle ilgili olması sebebiyle, engelli kişiler açıkça sözleşmede tanınan hakların tümüne sahiptirler... Nitekim sözleşmenin 2. maddesinin 2. paragrafında belirtilen, sözleşmede “beyan edilen hakların” belirli nedenlerle veya “herhangi bir statüye dayalı ayrımcılık yapılmaksızın kullanılması” gerekliliği, açıkça engellilik nedeniyle yapılan ayrımcılığı da içermektedir.⁷

Belirtilen sözleşmelerin tümü ayrımcılığı yasaklamış olmakla birlikte, ayrımcılık nadiren tanımlanmıştır.⁸ IAÖS Madde 1(1)'e göre:

Bu sözleşmede “ırk ayrımcılığı” terimi, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya kamusal toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacıyla ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama ya da tercih anlamındadır.

KKAÖS Madde 1(1)'e göre:

Bu sözleşmenin amacı bakımından kadınlara karşı ayrımcılık terimi siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı herhangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama anlamına gelir.

Bahsi geçen diğer sözleşmeler ayrımcılığı tanımlamamış olmakla birlikte, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi (İHK) ve ESKHK genel yorumlar yoluyla ayrımcılığı tanımlamışlardır.⁹

Sözleşmelerde yer alan ve ilgili denetim mekanizmaları tarafından yapılan tanımlarda ortak unsurlar vardır. Buna göre, eğitim hakkına erişim bakımından ayrımcılıktan bahsedebilmek için, ilk olarak, yapılan muamelenin nesnel nedenlere değil, ayrımcılık sayılan nedenlere dayanması gerekir. İkinci olarak, muamelenin amacı ne olursa olsun, haktan yararlanılmaması, daha sınırlı şekilde yararlanılması veya haktan yararlanmanın zorlaşmış olması sonucu doğmuş olmalıdır.

Bilindiği üzere bir sosyal hak olarak eğitim hakkı, devletlerin ekonomik kaynakları ölçüsünde ve tedrici olarak sağlayacakları haklar arasındadır. Ancak, ESKHK eğitime erişimin ayrımcılık yapılmaksızın sağlanmasının, eğitim hakkı bakımından asgari bir yükümlülük olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Komite, bu çerçevede sözleşmenin 2. maddesinin 2. paragrafında ifadesini bulan ayrımcılık yasağının derhal uygulanabilir nitelikte olduğunu, devletin ekonomik kaynaklarına dayalı olmadığını ve eğitimle ilgili her konuda geçerli olduğunu vurgulamıştır.¹¹

B. Ayrımcılık Yasağıyla ilgili Pozitif Yükümlülükler

Ayrımcılık yasağı, ilke olarak negatif bir yükümlülüğü ifade eder: devletin eğitimde ayrımcılık yapmama yükümlülüğü. Ancak ESKHK, devletlerin erişilebilirliği sağlama bakımından ihlal etmeme, sağlama ve koruma yükümlülüğü olduğunu ifade eder. Bu husus ayrımcılık yasağı bakımından da geçerlidir. Başka bir ifadeyle devletler ayrımcılık yapmamanın ötesine geçerek ayrımcılık yapılmasını da engelleyecektir. Örneğin ebeveynler dahil olmak üzere üçüncü kişilerin kız çocukların okula gitmesine izin vermemesi veya okula gitmelerini engellemesi halinde, devletin duruma etkin şekilde müdahale ederek, kız çocukların okula gitmesini sağlaması gerekir.¹² Komite, kız çocukların eğitime erişiminin özellikle toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıp yargılarla sınırlandırıldığını, bu nedenle devletlerin ayrımcılık yasağının gereklerini yerine getirebilmek için bu unsurları ortadan kaldıracak pozitif tedbirler alması gerektiğini belirtmiştir.¹³ Benzer şekilde Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (ASHK), sağlık ve sosyal yardıma ilişkin eğitim alanlarında kız çocukların yoğun olduğunun, mesleki ve teknik eğitimde ise kız çocukların oranının son derece düşük olduğunun gözlemlendiğini, devletlerin bu durumu değiştirmek için tedbir alması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴

ESKHK, çocuğun ilköğretime erişimi ile ilgili olarak ailenin veya devletlerin çocuğun okula gidip gitmemesine ilişkin bir seçim yapamayacağını, zira ilköğretimin zorunlu olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ Bu nedenle, ailenin çocuğu okula göndermemesi halinde, devletin buna etkin biçimde müdahale ederek, çocuğun eğitime erişimini sağlaması gerekir. Devletin eğitime erişimi önleyecek veya zorlaştıracak şekilde ayrımcılık yapmaması yeterli değildir, aynı zamanda bireyleri üçüncü kişilerin ayrımcı muamelelerine karşı koruması da gerekir. Devletin ayrımcılığa neden olan önyargılarla mücadelesi de bu bağlamda bir yükümlülük olarak değerlendirilmelidir.

Genel Yorum 5'te komite, "engelliliğe dayalı ayrımcılık" tanımını yaparken, ayrımcılığın diğerleri yanında, yasal düzenlemeler ve uygulamalarda "makul uyumlaştırmanın yapılmasının reddini" de içerdiğini ifade eder.¹⁶ Eğitim hakkı bakımından makul düzenlemeler, eğitim ortamının, araçlarının, yönteminin ve eğitimde başarıya ilişkin değerlendirmenin engelli kişinin bireysel ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesini ifade eder. Bu nedenle negatif değil, pozitif nitelikte yükümlülükler getirir. Devletin hareketsiz kalarak makul düzenleme yapmaması halinde de ayrımcılıktan söz edilecektir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (ÇHK) de, devletlerin ayrımcılıkla mücadeleyle ilgili olarak pozitif yükümlülükleri bulunduğunu ifade eder. Komite, taraf devletlerin raporlarına ilişkin gözlemlerinde ayrımcılıkla etkili şekilde mücadele edebilmek için, konuya ilişkin araştırmalar yapmak, ayırtılmış istatistikler toplamak, geniş kapsamlı stratejiler geliştirmek, bilinç ve duyarlılık artırıcı kampanyalar düzenlemek ve ayrımcılıkla mücadele için alınan tedbirlerin ne ölçüde etkili olduğunu tespitiye yönelik bir izleme süreci geliştirmek gerektiğini belirtmiştir.¹⁷

c. Yasaklanan Ayrımcılık Zeminleri Bakımından Kapsam

Bu başlık altında, denetim mekanizmalarının ayrımcılık yasağı kapsamına giren ayrımcılık zeminlerine ilişkin görüş, karar ve yorumları özetlenecek ve yasak kapsamındaki her bir özellik ve konuma ilişkin değinilen ayrımcılık biçimleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Öncelikle, sözleşmelerde ayrımcılık yasağı kapsamında olan özellik ve konular, ardından ayrımcılığa karşı korunması gereken diğer gruplar bakımından değerlendirme yapılacaktır.

1. Irk ve etnik köken

Türkiye'nin taraf olduğu ve eğitimde ayrımcılığı yasaklayan uluslararası sözleşmelerin tümü, ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığı öncelikli olarak yasaklar. İlgili komite, komisyon ve mahkemelerin bu sözleşmelerin uygulanmasına ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında şunlar görülür: Eğitime erişim bazen doğrudan ve açıkça ırk veya etnik kökene dayalı olarak reddedilmekte, bazı hallerde eğitim ayrı okul veya sınıflarda verilmektedir.¹⁸ Bazı durumlarda, eğitime erişim ile ırk ya da etnik köken arasındaki ilişki bu kadar doğrudan ve açık değildir. İHK, belirli bir ırka veya etnik kökene sahip olanların eğitim hakkından yararlanma bakımından diğer kişilerden ayrı tutulmasının, bir amaç değil, bazı düzenleme ve fiili durumların sonucu olabileceğini ifade etmektedir. Komite, örneğin büyük kentlerde mahallelerin birbirlerinden etnik olarak ayrılabilmesini, buralardaki okullardaki çocukların da tek bir etnik gruba mensup olma ihtimalleri olduğunu, böylece etnik kökene dayalı bir ayrımın gerçekleşebildiğini belirtir. Komite, burada ayrımcı bir amaç güdülmüyor olmasının ayrımcılığı önlemeye yetmediğini ifade eder.¹⁹

İHK, Slovakya, Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin raporlarına ilişkin sonuç gözlemlerinde, Roman çocukların önemli bir oranının zihinsel engelli çocuklara yönelik okullara kayıtlı olmasının, sözleşmenin 26. maddesinde düzenlenen ayrımcılık yasağını ihlal eden bir etki yarattığını ifade etmiştir.²⁰ Aynı endişe, ESKHK tarafından da ifade edilmiştir.²¹ Konu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) önüne de gelmiştir. Çek Cumhuriyeti aleyhine yapılan başvuruya göre, okullara giriş sınavında uygulanan değerlendirme yöntemi, önemli oranda Roman çocuğun zihinsel bakımdan yetersiz olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Çocuğun zihinsel kapasitesinin belirlenmesi amacıyla eğitsel psikoloji merkezlerinde yapılan testlerin sonuçları okul müdürü tarafından değerlendirilmekte ve çocuğun veli veya vasisinin onayı ile bu çocuklar zihinsel engelli çocukların devam ettiği okullara kaydedilmektedir. AİHM'e yapılan başvuruda, testlerin zihinsel kapasiteyi ölçme bakımından yeterli ve güvenilir olmadığı, ailelerin, onay verirken bu onayın çocuklarının eğitiminde yaratacağı etki konusunda yeterince bilgilendirilmediği, bu uygulama sonucunda farklı ırklara mensup kişilerin devam ettiği iki farklı eğitim sisteminin ortaya çıktığı, bunun da ırka dayalı *de facto* bir ayırma²² olduğu iddia edilmiştir. Her ne kadar Çek Cumhuriyeti, özel eğitim okullarına yerleştirmelerin veli veya vasilerin

onayı ile yapıldığını ifade etmişse de, mahkeme, Roman çocukların ailelerinin, eğitimsiz ve dezavantajlı bir gruba mensup olduklarını, bu nedenle verdikleri onayın anlamını yeterince kavramalarının pek de mümkün olmayacağını belirterek devletin itirazlarını reddetmiştir. Mahkeme sonuç olarak, mevcut sistemin orantısız şekilde Roman topluluk aleyhine sonuç doğurduğuna ve bu nedenle eğitim hakkından yararlanma bakımından ayrımcılığın söz konusu olduğuna -sözleşmeye ait Ek Protokol 1 Madde 2 ile sözleşmenin 14. maddesinin birlikte ihlal edildiğine- karar vermiştir.²³

Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (KKAÖK), azınlıklara mensup kadınların, eğitim hakkı bakımından etnik kökenlerine ve cinsiyetlerine dayalı çoklu ayrımcılıkla karşılaştıklarını, devletlerin bu sorunu aşmak üzere yasal ve idari tedbirler alması ve sosyal yardım sağlaması gerektiğini ifade etmiştir.²⁴

Irka ve etnik kökene dayalı ayrımcılık, şiddet şeklinde de tezahür edebilir. Bu nedenle azınlıkların ayrımcılığa karşı korunması, şiddete karşı da korunmalarını gerektirir. İHK, eğitim hakkı bağlamında olmamakla birlikte, bu hususa dikkat çekmiştir.²⁵ Bu nitelikte bir şiddetin eğitim ortamında gerçekleşmesi, eğitime erişimi engelleyen önemli bir unsur olacağından, devletin eğitime erişimde ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına ilişkin yükümlülüğünün ırk veya etnik kökene dayalı şiddetle mücadelesini de gerektirdiği açıktır.

Bazı etnik grupların okula kayıt ve devam oranlarının düşük olmasının, söz konusu etnik grubun özgür bir tercihi veya o etnik grubun kültüründen kaynaklanan bir sonuç olduğu iddiasına rastlanılabilmektedir. Özellikle Romanlar bakımından durumun böyle olduğu sıkça ifade edilmektedir. Bu durumun toplumda yaygın ayrımcılığın veya devletin entegrasyonu sağlama konusunda sergilediği ataletin bir sonucu olabileceği dikkate alınmamaktadır. ESKHK ve Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi (IAÖK) bu hususların göz önüne alınması ve Romanların eğitime eşit şekilde erişebilmesinin sağlanması bakımından etkili tedbirler alınması gerektiğini vurgular.²⁶ IAÖK, bu çerçevede daha çok sayıda Roman öğretmenin yetiştirilmesi ve istihdam edilmesinin önemine vurgu yapar.²⁷ Komite, 2000 yılında yayımladığı Romanlara karşı ayrımcılık konulu genel yorumunda, eğitim alanında alınması gereken tedbirleri de saymıştır. Bunlar arasında devletlerin Roman veli ve vasilerle, Roman örgütleriyle ve yerel topluluklarla işbirliği yapması, okullarda daha fazla Roman istihdam edilmesi, Roman öğrencilerin ayrımcılığa ve özellikle tacize karşı korunması ve ders kitaplarına Roman tarih ve kültürünün de dahil edilmesi yer alır.²⁸ ASHK ise, Romanların kendi dillerinde eğitim materyallerine erişiminin sağlanmasının, eğitimden dışlanmamaları için alınabilecek tedbirler arasında olduğunu belirtir.²⁹

İrkçi tutum, taciz ve saldırıların muhataplarının Romanlarla sınırlı olmadığı açıktır. IAÖK ırkçı ve yabancı düşmanı her türlü tutum, taciz ve saldırının ve bunların haklardan yararlanma üzerindeki etkisinin izlenmesini, bu tür tutum, taciz ve saldırıların olumsuz sonuçlarının giderilmesi için etkili tedbirler alınmasını tavsiye eder.³⁰ Komite ayrıca, taciz ve ayrımcılığın çocukların sınıf arkadaşlarından ve onların ailelerinden de gelebileceğinin göz önünde bulundurularak tedbir alınmasını talep eder.³¹ Komite, azınlıkların eğitimin

her düzeyinde kendi tarih ve kültürlerine ilişkin bilgilere erişebilmesinin sağlanması için, müfredatta gerekli değişikliklerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir.³² ESKHK'ya göre ise, azınlıkların eğitime erişiminin önündeki en önemli engellerden biri, ders kitaplarında azınlıklar hakkında olumsuz, onur kırıcı ifadelere yer verilmesi ve önyargıların pekiştirilmesidir ve ders kitaplarının her türlü olumsuz ifadeden arındırılması gerekmektedir.³³

2. Dil

Eğitimde dil sorunu, temel olarak iki grup bakımından öne çıkmaktadır: yabancılar ve anadili resmi dilden farklı olan vatandaşlar. Yabancılar aşağıda ayrı başlıklar altında inceleneceğinden, burada söylenenlerin, anadili resmi dilden farklı olan vatandaşlar, başka bir ifade ile dil azınlıkları bakımından söz konusu olduğu belirtilmelidir.

Dile dayalı ayrımcılık, burada incelenen tüm uluslararası sözleşmeler ile yasaklanmıştır. Ancak, dile ilişkin düzenlemeler, ayrımcılık yasağı ile sınırlı değildir. Başka bir deyişle, devletlerin eğitimde dil konusuna ilişkin yükümlülükleri, ayrımcılık yasağı hükümlerine indirgenemez. Bu çerçevede ilk olarak, ESKHUS'un eğitim hakkını düzenleyen 13. maddesinin 4. paragrafına bakmak gerekir. Buna göre, "Bu maddenin hiçbir hükmü, bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüklerini kısıtlayacak şekilde yorumlanamaz". Bu hükmün, resmi dil dışında başka dillerin öğrenilmesini sağlayacak veya eğitimin resmi dil dışında başka dillerde yürütüldüğü eğitim kurumları kurma özgürlüğünü de içerdiği açıktır. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne (MSHUS) bakıldığında ise, 27. madde göze çarpmaktadır. Bu hükme göre, "Etnik, dinsel ya da dil azınlıklarının bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerini kullanma hakkında yoksun bırakılmayacaktır." Bu çerçevede son olarak ÇHS'nin 30. maddesine bakılmalıdır. Söz konusu hüküm şöyledir: "Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların var olduğu devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık toplumunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma haklarından yoksun bırakılmaz." Görüldüğü üzere, ESKHUS'un hükmü genel nitelikteyken, MSHUS Madde 27 ve ÇHS Madde 30 azınlıklarla sınırlı bir düzenleme getirmektedir. Belirtilen son iki düzenlemenin amaçları arasında, azınlık dillerinin korunması da bulunmaktadır. Devletlerin bu koruma yükümlülüklerinin, eğitim alanında da yansımaları bulunduğu açıktır; zira eğitim sistemine dahil olamayan bir dilin yaşama imkanı sınırlıdır.

Uluslararası sözleşmelerin ve ilgili denetim organlarının değindiği dile ilişkin konular şunlardır:

- Bireyin eğitim dilini bilmemesi
- Resmi eğitim dili yanında anadilin de öğrenilebilmesi olanağının bulunmaması
- Anadilde eğitim talepleri

ESKHK, anadilde eğitime ilişkin imkanların sınırlı olmasını ve bu imkanın her eğitim seviyesinde bulunmamasını, endişe ile karşıladığını ifade etmektedir.³⁴ Komite, azınlık dillerinde eğitim için mali kaynak ayrılması ve azınlık dillerinde eğitim sunabilen yeterli sayıda öğretmen olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁵ Benzer şekilde IAÖK da, azınlıkların kendi dillerinde eğitime, çeşitli seviyelerde tam olarak erişebilmeleri gerektiğini ve azınlıklara ve etnik gruplara mensup çocukların anadillerinde eğitim alma olanağına sahip olmadığı hallerde, bunun endişe verici olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Komite, anadilin öğrenilmesi olanağı sunan kursların gerek mali yönden, gerek eğitim materyalleri ve kitaplar ile öğretmenlerin eğitilmesi ve müfredatın hazırlanması yönünden desteklenmesini de tavsiye etmiştir.³⁷ IAÖK iki dilde eğitim yapılmasının veya anadil eğitimi yapılmasının, anadili resmi dilden farklı olan çocukların eğitim sistemine entegre edilmesi bakımından önemli olduğuna da vurgu yapmıştır.³⁸ KKAÖK, anadili resmi dilden farklı olan kadınların çoklu ayrımcılıkla karşılaşabilecekleri uyarısını yapmıştır.³⁹

AİHM içtihatlarına bakıldığında, anadilde eğitimin bir hak olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Mahkeme, AİHS Ek Protokol 1 Madde 2’de, eğitimde ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına saygının bir hak olarak tanındığını, ancak bunun resmi dil dışındaki belli bir dilde eğitim görme hakkını içermediğini belirtmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte, AİHM Kuzey Kıbrıs’ta ilköğretimin Yunanca olarak da sunulmasına rağmen ortaöğretimde böyle bir olanak olmaması karşısında, ilköğretimini Yunanca görenlerin Güney Kıbrıs’a geçmeleri veya ortaöğretimi Türkçe olarak görmelerinin gerçekçi bir çözüm yaratmadığından bahisle, bunun ortaöğretim bakımından eğitim hakkının ihlali niteliğinde olduğuna karar vermiştir.⁴¹

Anadille ilgili olarak bu bilgiler değerlendirildiğinde, anadilde eğitim sunulmamasının veya anadilin öğrenilmesi imkanının tanınmamasının ayrımcılık olarak tanımlanmadığı, anadili resmi dilden başka olanlara resmi dilde eğitim sunulduğu sürece eğitim hakkına erişimin sağlanmış olacağı söylenebilir. Ancak, anadilin öğrenilmesi olanağı ile anadilde eğitimin kuvvetle tavsiye edildiği göze çarpar. Bunun azınlıkların kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi bakımından temel değerde olduğunun öne sürüldüğü ve anadilde eğitimin (çift dilde yapılan eğitim veya anadilin öğretilmesi), özellikle fırsat eşitliğinin sağlanması ve yabancıların ve azınlıkların toplum ile bütünleşmesini kolaylaştırılması amaçlarıyla tavsiye edildiği sonucuna varılabilir. Diğer yandan, eğer ilköğretim seviyesinde anadilde eğitim veriliyor, ancak daha sonra bu dilde eğitime devam mümkün olmuyorsa, bunun eğitime erişim hakkını ihlal ettiği söylenebilir.

3. Din

Din ve eğitim arasındaki ilişkinin iki yönü bulunmaktadır. İlki din eğitimi, diğeri ise dine dayalı ayrımcılık yapılarak bireyin eğitime erişiminin kısıtlanmasıdır.

MSHUS Madde 18, düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü korumakta ve 4. paragrafında, veli ve vasilerin çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dini ve ahlaki eğitim verme

özgürlüklerini güvence altına almaktadır. Sözleşmenin 2. ve 26. maddeleri, diğer ayrımcılık türleri yanında din ayrımcılığını da yasaklamakta, 27. maddesi ise dini azınlıkların kendi dinlerinde ibadet etme hakkını tanımaktadır. İHK, bu sözleşmenin 18. maddesinde düzenlenen düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne ilişkin Genel Yorum 22’de, din ve inanca ilişkin baskı yaratma amacını taşıyan ya da böyle bir etkisi olan ve böylelikle eğitim hakkının kullanılmasını sınırlandıran politika ve uygulamaların maddenin 2. paragrafını ihlal edeceğini ifade etmiştir.⁴² Komite, dinler tarihi ve ahlak derslerinin, ancak tarafsız ve nesnel bir nitelik taşıyorlarsa devlet okullarında okutulabileceğini belirtmiştir. Komite, dersin bu nitelikte olmaması durumunda, ayrımcı olmayan bir biçimde muafiyet tanınması veya veli veya vasilerin isteklerine uygun alternatifler sunulması gerektiğini ifade etmiştir.⁴³ Komite, ileri sürülen muafiyet gerekçelerinin kanıtlanması gibi bazı koşulların olmasını ihlal olarak değerlendirmiş;⁴⁴ çoğunluk dininden olmamaları nedeniyle din derslerinden muaf olmak isteyen kişilerin, dinlerini açıklamak zorunda bırakılmasının, MSHUS Madde 18’de düzenlenen düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne aykırı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵

İHK, dini eğitime erişim yönünden bir ayrımcılık yapılmaması gerektiğini, toplumda yaygın olarak benimsenen din veya dinler dışında bir inanca sahip olanların da kendi dinlerine ilişkin eğitime erişme hakları olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶ Komite, sadece belirli bir dine ilişkin eğitim verilen okulların kamu bütçesinden desteklenmesini de ayrımcı bir uygulama olarak nitelendirmiştir.⁴⁷

Benzer bir düzenleme, ESKHUS Madde 13 paragraf 3’te bulunmaktadır. Sözleşmenin denetlenmesinden sorumlu komitenin, eğitim hakkına ilişkin Genel Yorum 13’te ifade ettiği görüşler ile İHK’nın görüşleri birebir aynıdır. Buna göre, veli ve vasilerin çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dini ve ahlaki eğitim verme özgürlüğü vardır ve devlet okullarındaki dinler tarihi ve ahlak bilgisi dersleri, ancak tarafsız ve nesnel olmaları koşuluyla, sözleşmenin 13. maddesinin 3. paragrafı ile uyumlu olacaktır. Belli bir din veya inanca ilişkin eğitim sunuluyorsa, mutlaka muafiyet tanınmalı veya alternatif sunulmalıdır.⁴⁸

ESKHUS Madde 2(2)’de, eğitim hakkını düzenleyen Madde 13 ve 14 de dahil olmak üzere, sözleşmedeki haklardan yararlanma bakımından dini ayrımcılık yapılamayacağı açıkça düzenlenmiştir.

ÇHS’nin 14. maddesi düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü çocuklar bakımından düzenlemektedir. Sözleşmenin uygulamasını izleyen ÇHK, İHK ve ESKHK’ya paralel olarak, zorunlu din eğitiminden muaf olmak isteyen çocukların inançlarını açıklamak zorunda bırakılmasının, sözleşmeyi ihlal edeceğini ifade etmektedir.⁴⁹

AİHS Ek Protokol 1 Madde 2’ye göre, “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir”. Madde “eğitim hakkı” başlığını taşımasına karşın, ilk kuşak hakları düzenleyen bir metin olması ve “yoksun bırakılamaz” şeklinde negatif bir

ifade içermesi nedeniyle devletler bakımından genellikle negatif yükümlülükler doğuran bir niteliktedir ve “eğitim özgürlüğü” şeklinde yorumlanabilir. Madde, devletlere sınırlı bir pozitif yükümlülük getirmektedir. Maddenin iki ayrı bölümde ele alınması gerekir. Maddenin ilk cümlesinde, bireylerin genel olarak eğitim hakkı tanınmıştır. Maddenin ikinci ve bu başlık bakımından asıl önemli cümlesindeyse, devletin eğitim alanındaki görevlerini yerine getirirken anne-babanın dini ve felsefi inançlarına saygılı olması gerektiği belirtilmiştir. Bu şekilde birbiriyle bağlantılı iki farklı hakka yer verilmiştir.

Bu düzenleme, Türkiye aleyhine AİHM’e yapılan bir başvurunun dayanağını oluşturmuştur. Bu başvuruda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde temel olarak Sünni inanca dayalı eğitim yapıldığı, Aleviliğin yeterli şekilde kapsamadığı iddia edilmiştir. Mahkeme, bu dersin içeriğinin nesnellik ve çoğulculuk ölçütünü karşılamadığı, dersten muafiyetin Hristiyan ve Musevi öğrenciler bakımından ancak dini inanç açıklanarak mümkün olduğu, devlet tarafından iddia edildiği üzere nesnel ve çoğulcu olmuş olsa, bu dersin sadece Müslüman çocuklar için zorunlu olup diğerleri için zorunlu olmamasının anlamsız olacağı ve dersin kapsamının Alevi inancına ilişkin olarak yetersiz olduğu gerekçeleriyle, AİHS Ek Protokol Madde 2’nin ikinci cümlesinin ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir.⁵⁰

AİHS’te konu ile ilgili olarak düzenlenen bir başka hak ise 9. maddede yer alan düşünce, din ve vicdan özgürlüğüdür. Madde 9 eğitim hakkı açısından özellikle din eğitimi bağlamında gündeme gelmektedir. 9. madde metni şöyledir:

- 1- Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.
- 2- Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.

Eğitime erişimde dine dayalı ayrımcılığın Türkiye’nin de taraf olduğu sözleşmelerle yasaklandığı yukarıda ifade edilmişti. Bu çerçevede dini sembol ve kıyafetlerin durumu özellikle değerlendirilmelidir. ÇHK, dini semboller ve kıyafetlere ilişkin sınırlandırmaların, çocuğun en yüksek yararı ilkesi ile çocuğun eğitime erişme hakkını göz ardı ederek olumsuz sonuçlara neden olabileceğini ifade etmektedir.⁵¹ KKAÖK ise, Türkiye raporu ile ilgili olarak, başörtüsü yasağının kızlar ve kadınların okul ve üniversiteye gitmeleri üzerinde yarattığı etkiyi endişe verici bulduğunu ifade etmiştir.⁵² AİHM’nin konuya ilişkin görüşü ise, bu iki komitenin görüşlerinden farklı yöndedir. AİHM, Leyla Şahin tarafından yapılan başvuru sonucunda karara bağladığı davada, din ve vicdan özgürlüğünün meşru bir nedenin varlığı halinde, demokratik toplumun gereklerine uygun ve ölçülü şekilde yasayla sınırlandırılabilirliğine karar vermiştir.⁵³ AİHM bu kararıyla, dini sembol ve kıyafetlere ilişkin olarak yasayla yapılan sınırlamaların, eğitim hakkına erişim üzerinde olumsuz etkileri olsa da sözleşme bakımından kabul edilebilir olduğuna karar vermiş olmaktadır.

Din eğitimi ile ilgili durum özetlenecek olursa, çocuğun anne-babasının inancına uygun bir din eğitimi alma özgürlüğü bulunduğu, ancak bu eğitimin sunulmasının devletten bir hak olarak talep edilemeyeceği, eğer devlet bir din eğitimi sunuyorsa, bu din eğitiminin nesnel bir nitelik taşıması gerektiği ve bu niteliği taşımıyorsa muafiyet imkanının tanınması gerektiği ile muafiyetin kişinin dini inancını açıklaması koşuluna bağlanmaması gerektiği söylenebilir.

4. Cinsiyet

Kadın-erkek arasında ayrımcılığın önlenmesi, ortadan kaldırılması ve eşitliğin sağlanması konusunda en kapsamlı uluslararası sözleşme niteliğinde olan KKAÖS'ün 10. maddesi, kadınlara eğitim alanında erkeklerle eşit haklar tanınmasını güvence altına almıştır:

Taraf devletler eğitim alanında kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmalarını sağlamak amacıyla kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek üzere gerekli her türlü tedbiri alır ve özellikle kadın-erkek eşitliği temelinde aşağıdakiler sağlanır:

- Kariyer ve mesleki rehberlik ile hem kentsel hem kırsal alanlarda her türlü eğitim kurumlarına erişme ve bu kuruluşlardan diploma almada eşit şartlar; bu eşitlik, okul öncesi eğitim ile genel, teknik, mesleki ve yüksek teknik eğitimde ve her çeşit mesleki öğretimde sağlanmalıdır;
- Aynı öğretim programlarına, aynı sınavlara aynı yeterlilik düzeyinde eğitimcilere, aynı kalitede eğitim binaları ve donanıma erişim;
- Erkeklerin ve kadınların rolleriyle ilgili kalıplaşmış kavramların, karma eğitimi ve bu amaca ulaşılmasına yardımcı olacak diğer eğitim türlerini teşvik yoluyla ve özellikle okul kitapları ve öğretim programlarının gözden geçirilmesi ve öğretim yöntemlerinin uyarlanmasıyla, eğitimin her düzeyinden ve biçiminden tasfiye edilmesi;
- Burs ve diğer eğitim yardımlarından yararlanmada aynı imkanlar;
- Özellikle erkekler ile kadınlar arasında var olan eğitim açığını mümkün olan en kısa sürede kapatmayı amaçlayan yetişkin ile okuma yazma programları da dahil, sürekli eğitim programlarına erişim için aynı imkanlar;
- Kız öğrencilerin okuldan ayrılma oranlarının düşürülmesi ve okuldan erken ayrılan kızlar ve kadınlar için eğitim programları düzenlenmesi;
- Spora ve beden eğitimine faal olarak katılmaları için aynı imkanlar;
- Aile planlaması hakkında bilgi ve tavsiyeler dahil, aile sağlığını ve iyiliğini sağlayamaya yardımcı olacak spesifik eğitsel bilgiye erişim.

Sözleşmenin 14. maddesi, kırsal kesimdeki kadınların daha dezavantajlı olduğundan hareketle, kırsal kesimdeki kadınların da eğitimden eşit şekilde yararlanması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Sözleşmenin uygulanmasını denetleyen komite, kırsal kesimdeki kız çocukların eğitime erişiminin sağlanması hususunun önemine dikkat çekmektedir.⁵⁴ Komite ayrıca, devletin hem kız çocukların okula kayıt olmalarını, hem de okulda kalmalarını sağlama yükümlülüğü olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Komite, bu yükümlülüğün yerine getirilmesi için sorunun kaynağına ilişkin araştırmalar yapılabileceğini ve elde

edilen bulgulara dayanılarak kız çocukların eğitime katılmalarını sağlayacak tedbir ve teşviklere karar verilebileceğini belirtmiştir.⁵⁶ Bu çerçevede komitenin dikkat çektiği sorunlar arasında küçük yaşta evlenen kız çocuklarının okulu bırakmaları ve ailelerin kız çocukların eğitimine önem vermemesi bulunmaktadır.⁵⁷ Komite, ailelerin kız çocuklarını okula göndermesini sağlamak için devletlerin teşvikler dahil olmak üzere çeşitli tedbirler almaları gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁸ Komiteye göre, bu tedbirlerin biri, ilk ve ortaöğretimin yasa ile zorunlu hale getirilmesi ve yasanın ihlali halinde etkili yaptırımların uygulanmasıdır.⁵⁹ ESKHK, eğitime erişim bakımından en dezavantajlı gruplardan birinin kız çocukları olduğunu, bu nedenle kız çocukların eğitime erişim imkanı önündeki temel engeller olan toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıp yargılarla mücadele edilmesi gerektiğini, hem eğitim hakkına ilişkin ESKHUS Genel Yorum 13'te hem de çeşitli devletlerin raporlarına ilişkin sonuç gözlemlerinde sıkça ifade etmiştir.⁶⁰ KKAÖK, kalıp yargıların eğitim alanında kız çocukları için dezavantaj yarattığını, bu kalıp yargıların bazı hallerde ders kitapları ile de pekiştirildiğini vurgulamaktadır.⁶¹ Komite, nitelikli kadın öğretmenlerin istihdamının, bu olumsuzluklarla mücadelede etkili olacağını ve kız çocuklarının okula gitmesini teşvik edeceğini ifade etmektedir.⁶²

KKAÖK, azınlıklara mensup kadınların, eğitim hakkı bakımından etnik kökenlerine ve cinsiyetlerine dayalı çoklu ayrımcılıkla karşılaştığını, devletlerin bu sorunu aşmak üzere yasal ve idari tedbirler almaları ve sosyal yardım sağlamaları gerektiğini ifade etmiştir.⁶³ ESKHK, kırsal kesimdeki kız çocukların durumunun daha kötü olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴ Benzer şekilde KKAÖK de, kırsal kesimdeki kız çocukların eğitime erişemediğini, bu durumun değişmesi için özel tedbir ve teşviklere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ KKAÖK'nın dikkat çektiği bir diğer husus, kız çocukların geleneksel olarak kadınların yoğun olarak bulunduğu alanlarda eğitim görmeye yönlendirilmesidir. Komite, bu durumun kadınların çalışma hayatına erişimini de sınırladığını ve değişmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁶ Aynı komite ayrıca, anadili resmi dil ile aynı olmayan kız çocukların eğitime erişim bakımından çoklu ayrımcılıkla karşılaşması ihtimalinin altını çizmektedir.⁶⁷ Komite, Türkiye raporuna ilişkin değerlendirmelerinde bu hususa dikkat çekmiş ve özellikle kırsal kesimde ve bölgesel farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik olarak, eğitimle ilgili programlar yürütülmesini tavsiye etmiştir.⁶⁸

Son olarak, önceki bölümde de değinildiği üzere, KKAÖK, Türkiye raporu ile ilgili olarak, başörtüsü yasağının kızlar ve kadınların okul ve üniversiteye gitmeleri üzerinde yarattığı etkiyi endişe verici bulduğunu ifade etmiştir.⁶⁹

Görüldüğü üzere, kız çocukların ve kadınların eğitime erişimi ile ilgili olarak, devletlerin hem pozitif, hem de negatif yükümlülükleri bulunmaktadır. Devletler, hem ayrımcılıktan kaçınılmalı, hem de devlet dışı aktörler tarafından ayrımcılık yapılmasını yasaklamalıdır. Bunun dışında, devletler kız çocuklar ile kadınların eğitime erişimini doğrudan veya dolaylı olarak engelleyen ve zorlaştıran unsurların neler olduğunu araştırarak bunların ortadan kaldırılması için gerekli tedbirleri almalıdır. Bu tedbirler arasında teşvikler de düşünülmelidir.

5. Engellilik

Engellilik, az sayıda uluslararası sözleşmede açıkça anılmıştır. Bu sözleşmelerden ilki ÇHS'dir. Sözleşmenin 2. maddesi diğer ayrımcılık türleri yanında engelli olmaya dayalı ayrımcılığı da yasaklamıştır. Bu maddenin, sözleşmenin eğitim hakkını düzenleyen 28. ve 29. maddeleriyle birlikte okunması gerekir. Sözleşme'nin 23. maddesi ise sadece engelli çocuklara ilişkindir. Bu hükme göre, verilen eğitim çocuğun toplumla bütünleşmesini ve bireysel gelişimini sağlamalı ve onu istihdama hazırlamalıdır.

ESKHUS 2(2)'de yasaklanmış ayrımcılık zeminleri arasında sayılmamış olmakla birlikte, engellilere ilişkin Genel Yorum 5'te, engelliliğin sözleşme bakımından ayrımcılık yasağı kapsamında yer aldığı açıkça ifade edilmiştir. Komite aynı belgede, makul düzenleme sağlanmamasını, başka bir ifadeyle, engelli çocuğun engelinden kaynaklanan bireysel ihtiyaçlarının gözetilmemesini de ayrımcılık olarak tanımlamıştır.⁷⁰ 1961 tarihli ASS, açıkça anılan ayrımcılık türlerini yasaklamakta, yani sınırlandırılmış bir liste öngörmektedir. Buna rağmen ASHK ayrımcılık yasağının kapsamının, bunlarla sınırlı olmadığını belirtmekte ve örneğin engelliliğe dayalı ayrımcılık yapıp yapılmadığını incelemektedir.

Sınırlı bir liste öngören ASS'nin dahi engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasakladığı kabul edildiğine göre, bu ayrımcılık zeminlerini örnek olarak sayan GGASS'nin engelliliğe dayalı ayrımcılığı kapsadığı konusunda şüphe duyulmaması gerekir. Nitekim Komite, 2002 yılında Uluslararası Otizm-Avrupa Derneği tarafından Fransa'ya karşı yapılan bir başvuruda, yukarıda aktarılan hükmü "Özrümlülerin toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkı" başlığını taşıyan 15. maddesi ile birlikte okuyarak, şartın E maddesinde düzenlenen ayrımcılık yasağının, engelliliği de kapsadığını açıkça ortaya koymuştur:

Madde E'de yasaklanan ayrımcılık türleri arasında engelliliğe dayalı ayrımcılık açıkça sayılmamış olmakla birlikte, komite "başka statüler"e yapılan göndermenin yeterli olduğu kanaatinde. Bu yorum, engellilerin toplumla bütünleşmelerine ilişkin politikalardan sorumlu bakanların bir araya geldiği 2. Avrupa Konferansı'nda kabul edilen ve bu alandaki Avrupa politikalarının gelişiminin ayrımcılık yasağı ve insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden Siyasi Deklarasyon'un lafzı ve ruhu ile de uyumludur (Malaga, Nisan 2003).⁷¹

Dolayısıyla, eğitime erişim bakımından, engel sahibi olmaya dayalı ayrımcılığın yasak olduğu konusunda şüphe bulunmaması gerekir. Bu çerçevede ilk sorun, engelli çocukların ne tür okullarda eğitim göreceği veya görmesi gerektiğidir. ÇHK, buna karar verilirken "çocuğun en yüksek yararı" ilkesinin gözetilmesi gerektiğini belirtir.⁷² Buna göre, çocuk ilke olarak genel nitelikteki okullara devam etmeli, ancak bunun çocuğun en yüksek yararını sağlamayacağı istisnai hallerde yeterli nitelikteki özel okullara devamı sağlanmalıdır. Ancak ilke, engelli çocukların diğer çocuklarla aynı eğitim ortamlarında eğitim almasıdır.⁷³ Çocuğun genel nitelikteki okullara devamı söz konusu olduğunda, çocuğun entegrasyonu için gerekli tedbirler alınmalıdır.⁷⁴ Bu tedbirler bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda

tasarlanmalıdır.⁷⁵ Komite, alınması gereken öncelikli tedbirleri de belirtmektedir. Bunlar öğretmenlere konuya ilişkin eğitim verilmesi, fiziksel çevrenin erişilebilir hale getirilmesi, okul müfredatının engelli çocukların ihtiyaçları gözeticilerle uyarlanması gibi tedbirlerdir.⁷⁶ Komite eğitim almayan engelli çocukların sayısı ile onların eğitsel ihtiyaçlarının (genel eğitim ve mesleki eğitim yönünden) belirlenmesinin, bu çocukların eğitime erişimlerinin sağlanması bakımından temel önemde olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁷

ÇHK, engelli çocuklara ilişkin bir genel yorum yayımlamıştır. Komite burada, engelliğe dayalı ayrımcılığın mevzuatta açıkça yer alması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁸ ÇHK, kurumlarda kalan engelli çocukların düzenli olarak okula devamının sağlanmamasını endişe verici bulmaktadır.⁷⁹ Komite, eğitime ayrılan kaynakların azalmasından özellikle engelli çocukların etkileneceğini, zira bu çocukların zaten eğitim bakımından öncelikli gruplar arasında yer almadığını, zorunlu ve ücretsiz eğitime dahi yeterli kaynak ayırmayan bir devletin engelli çocukların eğitimi için öğretmen yetiştirmeye, engelli çocukların ihtiyaç duyduğu eğitim araç ve desteklerini geliştirmeye ve sağlamaya ve engelli çocukların okula ulaşımını sağlamaya yeterli kaynak ayırmasının pek olası olmadığını belirtmektedir.⁸⁰ Komite, engellilere sunulan hizmetlerin özelleştirilmiş olduğu koşullarda dahi, nihai sorumluluğunun devlete ait olduğunu, engelli çocuklara ayrılan kaynakların engelli çocuklara eğitim sunacak öğretmenlerin yetiştirilmesi, eğitim kampanyaları yürütülmesi, ailelere gelir desteği sunulması, yardımcı araç-gereç sağlanması ve özellikle de tüm okulların engelli çocuklar bakımından fiziksel olarak erişilebilir hale getirilmesi, böylelikle engelli çocukların genel eğitim sistemine erişebilmesinin sağlanması için kullanılması ve bunlardan başka amaçlarla kullanılmaması gerektiğinin altını çizmiştir.⁸¹ ÇHK'ya göre, engelli çocukların eğitime erişimi önündeki temel engellerden biri ulaşım vasıtalarının ve okulların erişilebilir olmamasıdır.⁸² Komite ayrıca, okul ortamında en sık taciz, şiddet ve sataşma ile karşılaşan gruplar arasında engelli çocukların bulunduğunu belirterek, buna karşı etkili tedbirler alınması gerektiğini belirtmiştir.⁸³ ÇHK, engelli çocukların eriştiği eğitimin kalite açısından da eşit olması ve engelli çocuğun kişilik, yetenek ve zihinsel ve fiziksel gelişimini mümkün olan en üst düzeye taşıması gerektiğini belirtmiş; bunun gerçekleştirilebilmesi için de eğitim uygulamalarının farklı engel türleri gözeticilerle uyarlanması ve öğretmenlerin gerekli eğitimi alması gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁴

ASHK, engelli çocukların genel eğitim sistemi içerisinde yer almaları gerektiğine vurgu yapmakla birlikte, bunun yeterli olmadığını ve başka tedbirler de alınması gerektiğini ifade etmiştir. Komite bu çerçevede şu bilgileri talep etmektedir:

- Normal müfredatın çocukların engelleri gözeticilerle düzenlenip düzenlenmediği ve düzenlendiyse, bunun nasıl yapıldığı;
- Engelli öğrenciler için bireysel eğitim planları hazırlanıp hazırlanmadığı ve yapıldıysa, bunun nasıl yapıldığı;
- Destek elemanlar ve diğer teknik destekler dahil olmak üzere, mali ve insan kaynaklarının, çocuğun eğitimini sağlamak amacıyla doğrudan çocuğa tahsis edilip edilmediği;

- Eğitim sonuçlarının değerlendirilmesine ilişkin bir uyarılma yapıp yapılmadığı ve yapıldıysa, bunun nasıl yapıldığı;
- Eğitim sonunda alınan diploma ve derecelerin diğer çocuklarınkilerle aynı olup olmadığı ve resmi olarak tanınıp tanınmadığı.⁸⁵

Komite, özel eğitim alan çocukların eğitim hakkında eşit ölçüde yararlanıp yararlanmadığını değerlendirmek için şu soruların yanıtlarını aramaktadır:

- Özel eğitimin, eğitim bakanlığının sorumluluğunda olup olmadığı;
- Müfredatın nasıl hazırlandığı ve eğitim bakanlığı tarafından onaylanıp onaylanmadığı;
- Bireysel eğitim planlarının hazırlanıp hazırlanmadığı ve buna ilişkin süreçlerin nasıl olduğu;
- Müfredatın ne tür yetenekler kazandırdığı, bunların mesleki eğitim veya iş piyasasında geçerli olup olmadığı;
- Bu okullardan mezun olanların mesleki eğitime, üst seviyedeki diğer her tür eğitime ve açık iş piyasasına geçiş oranları;
- Özel okullardaki eğitimin kalitesinin, genel eğitimin kalitesini denetleyen aynı kurumlar tarafından, aynı süreçlerle denetlenip denetlenmediği.⁸⁶

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, mevcut kaynakların engelli çocukların yararına nasıl kullanılacağına karar verme bakımından, devletlerin geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu, ancak söz konusu kaynakların kullanımının sonuçta yeterli bir eğitime erişimi sağlaması gerektiğini ifade etmiştir. Komisyonun önüne gelen vakada disleksik bir çocuğun ailesi, çocuklarının özel eğitim veren bir okula gitmesini ve bunun masraflarını devletin karşılamasını istemiştir. Yetkililer, çocuğun normal bir okulda da okuyabileceğinden hareketle talebi reddetmiştir. Bu nedenle özel eğitim masrafı aile tarafından karşılanmıştır. Aile, eğitim hakkının ihlal edildiğini iddia etmiş; komisyon, özel eğitim imkanlarına da sahip olan genel nitelikteki devlet okullarına devam etme olanağının bulunduğu durumlarda, AİHS Ek Protokol 1 Madde 2'nin disleksik çocukların özel eğitim okullarına gönderilmesi ve bunun masrafının devlet tarafından karşılanması hakkını içermediğini belirtmiştir.⁸⁷

Engelli çocukların eğitim ortamlarında ihtiyaç duydukları destek ve hizmetlerin masraflarının devlet tarafından karşılanması taleplerine ilişkin başka başvurular da yapılmıştır. Bu başvurulardan birinde kas erimesinden mustarip ve bu nedenle yürüme ve merdiven çıkma yetileri gittikçe gerileyen bir çocuk söz konusudur. Okul, çocuğun durumunu düzenli olarak değerlendirerek, çocuğun sınıfının giriş katına alınmasına ve çocuğun kişisel bakımını yapacak, tuvalet, yemek gibi ihtiyaçlarını gidermesine yardımcı olacak bir bakıcı tahsisine karar vermiştir. Ancak fen laboratuvarı ve kütüphane üst kattadır. Aile, çocuğun buralara da erişebilmesi için okula asansör yapılmasını talep etmiş, okul tarafından bir değerlendirme yapılmış, ancak talep çok masraflı olacağı için reddedilmiştir. Aile bu nedenle, eğitim hakkında yararlanma bakımından engelli olmaya

dayalı bir ayrımcılık yapıldığı iddiasıyla, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvurmuştur. Komisyon, engelli çocukların genel menfaati korunmak kaydıyla, yetkililerin ellerindeki kaynakları nasıl kullanacakları konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip olduklarını yinelemiştir. Komisyon, yapılan diğer düzenlemeler karşısında asansör inşasının reddinin eğitim hakkının reddi niteliğinde olmadığını, asansör inşası için kullanılacak kaynakların daha fazla okulda daha fazla menfaat yaratmak için kullanılabileceğini, buna ilişkin bir değerlendirmenin de yetkililer tarafından yapıldığını belirterek başvurunun dayanaktan yoksun olduğuna karar vermiştir.⁸⁸

Komisyon, engelli çocukların eğitim hakkından yararlanmak için ihtiyaç duyacağı destek ve hizmetlere ayrılması istenen kaynaklar bakımından yetkililerin takdir yetkisine ağırlık verirken, ASHK, ASS'de tanınan haklardan tam olarak yararlanılabildiğini sağlamak üzere devletlerin mevcut kaynaklarını azami düzeyde ve farklı grupların farklı eğitim ihtiyaçlarını gözeterek kullanması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede, ASHK'nın Otizm-Avrupa kararında yer alan bir ifadesine dikkat çekmek gerekir:

[D]emokratik bir toplumda, insanlar arasındaki farklılıkların sadece olumlu olarak görülmesi yetmez, gerçek ve etkili eşitliğin sağlanması için, bu farklılıkların gereklerini hassasiyetle karşılamak da gereklidir. Bu çerçevede komite, E maddesinin sadece doğrudan ayrımcılığı değil, dolaylı ayrımcılığın tüm biçimlerini de yasakladığı görüşündedir. Dolaylı ayrımcılık tüm ilgili farklılıkların gerekli şekilde ve olumlu yönde gözetilmemesi veya hakların ve herkese açık kolektif avantajların, herkes bakımından erişilebilir olmasını sağlamak üzere uygun tedbirlerin alınmaması durumunda söz konusu olur.⁸⁹

Komite bu başvuruya ilişkin kararında, eğitime erişebilen otistik çocukların oranının, engelli olsun ya da olmasın eğitime ulaşabilen çocukların oranından önemli ölçüde düşük olmasını, eğitim hakkından yararlanma bakımından engelli olmaya dayalı ayrımcılık olarak nitelendirmiştir. Burada Komite, karşılaştırma yaparken engelli çocuklar-engelli olmayan çocuklar karşılaştırmasının ötesine geçerek, farklı engel gruplarına dahil çocukların eğitime erişim oranlarını da gözetmiştir.

ASHK, taraf devlet raporlarına ilişkin incelemelerinde, devletlerin özel eğitim modelinden, içermeci genel eğitim modeline geçip geçmediklerini de değerlendirmektedir. Komitenin İtalya'nın raporuna ilişkin değerlendirmeleri bu çerçevede dikkat çekicidir:

Gözden Geçirilmiş Şart'ın 15. maddesinin ilk paragrafı açıkça "eğitim"den bahsetmekte olduğuna göre, komite engelli çocukların genel nitelikteki eğitime dahil olmalarının sağlanması bakımından, ayrımcılık yasağına ilişkin yasal düzenlemelerin, önemli bir araç olduğu görüşündedir. Böyle bir yasal düzenleme, özel veya ayrı eğitimin hangi istisnai hallerde gerekli olacağına ilişkin hükümler içermeli ve bu istisnai hallerden biri söz konusu olmaksızın dışlanan veya ayrı eğitim görmeye zorlanan veya başka herhangi bir şekilde eğitim hakkından mahrum bırakılan çocuklar bakımından etkili giderim yollarını düzenlemelidir.⁹⁰

Komite, İtalya'da ilgili yasal düzenlemenin kaynaştırılmalı eğitim öngördüğünü, ancak engelli çocukların eğitimde ayrımcılığa uğramalarını yasaklayan etkili bir yasal düzenleme bulunmadığını, bunun da GGASŞ ile uyumlu olmadığını belirtmiştir.⁹¹

ASHK, genel nitelikteki okullarda eğitim görmeyen ilke olduğundan hareketle, son dönemlerdeki değerlendirmelerinde bu hususu “genel nitelikteki okullarda eşit şekilde etkili eğitim görme hakkı” olarak ifade etmiştir.⁹²

GGASŞ'nin vurgu yaptığı bir diğer husus, engellilerin mesleki eğitimidir:

Madde 10: Mesleki eğitim hakkı

Âkit taraflar, mesleki eğitim hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla; 1- Gerektiğinde, engelliler de dahil olmak üzere herkese, işveren ve çalışanların örgütlerine danışarak teknik ve mesleki eğitim olanağı sağlamak veya bunu teşvik etmek ve salt kişisel yeteneğe dayalı olmak üzere yüksek teknik eğitim ve üniversite öğrenimi görme kolaylıkları sağlamayı; ...taahhüt ederler.

ASHK, Türkiye'nin raporları çerçevesinde engellilerin eğitime erişimine ilişkin kaygılarını iletmıştır. Bu değerlendirmelerden birinde, ortaöğretim seviyesinde tek bir özel eğitim okulu bulunmasının yetersiz olduğunu belirtmiştir.⁹³ Komite, bir başka rapora ilişkin değerlendirmede, engellilerin meslek eğitimine erişimleri önünde engeller olduğunu belirtmiştir. Komite, aynı raporda genç engellilerin % 20'sinin özel okullarda meslek eğitimi aldığı bilgisini karşısında, kalan % 80 bakımından durumun ne olduğunu da sormuştur.⁹⁴

Özet olarak, engelli çocukların eğitime erişimi bakımından engelliliğe dayalı ayrımcılığın yasaklanması devletin yükümlülükleri arasındadır. Engelli çocukların diğer çocuklardan ayrı olarak özel eğitim kurumlarında eğitim görmesi her zaman ayrımcılık olarak tanımlanmamaktadır; ancak bunun için çocuğun en yüksek yararının özel eğitimi gerektirip gerektirmediği araştırılmalıdır. İster özel ister genel eğitim kurumlarında eğitim görsün, engelli çocukların eğitime ilişkin bireysel ihtiyaçlarının karşılanmaması ayrımcılık olarak nitelendirilmektedir. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda gerekiyorsa eğitim yöntemleri, müfredat ve değerlendirmeye ilişkin ölçeklerin çocuğa uyarlanması ve/veya fiziksel ortamın uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Çocukların bireysel ihtiyaçlarının karşılanmasına ek olarak erişilebilirliğe ilişkin genel sorunların da ortadan kaldırılması gerektiği konusunda şüphe bulunmamaktadır. Son olarak, özel eğitim desteği sağlanması, yeterli sayıda okul yapılması ve öğretmen yetiştirilmesi için yeterli kaynak ayrılması da, devletin engelli çocukların eğitime erişimine ilişkin yükümlülükleri arasındadır.

6. Hastanedeki çocuklar

Özellikle uzun süre hastanede tedavi görmek durumunda olan çocukların eğitime erişimlerinin sağlanması da devletlerin eğitim hakkı bakımından ayrımcılık yapmama yükümlülükleri kapsamındadır. Bu husus, denetim organları tarafından nadiren açıkça ifade edilmiştir.⁹⁵ Bu çerçevede, örneğin ASHK, hastanedeki çocukların eğitime nasıl eriştiklerine ilişkin, devletlerden bilgi talep etmektedir.⁹⁶

7. Özgürlüğünden yoksun çocuklar ile devletin bakım ve gözetimindeki çocuklar

Bu grup, tutukevi ve islahahverindeki çocuklar ile kurum bakımındaki çocukları kapsamaktadır. Denetim organlarının rapor ve kararlarında, özel nitelikte olan ve ayrımcılığa uğrama bakımından riskli bir grup olan bu çocuklarla ilgili değerlendirmeler son derece sınırlıdır. Sınırlı sayıdaki bu değerlendirmelerde de ifadesini bulduğu üzere, bu gruptaki çocukların da tüm diğer çocuklar gibi eğitime erişim bakımından eşit haklara sahip olması gerekmektedir.⁹⁷ Bu çerçevede, bu çocukların okula düzenli şekilde devam etmelerinin sağlanması da devletin yükümlülüklerinin bir parçasıdır.⁹⁸ Ancak, AİHM, tutukluluk süresince eğitime erişimin sekteye uğramasını, AİHS Ek Protokol 1 Madde 2 çerçevesinde tanınan eğitim hakkının ihlali olarak değerlendirmemektedir.⁹⁹ Buna karşılık, yine bir Avrupa Konseyi denetim organı olan ASHK, tutukluluk dönemini ayrı tutmaksızın, özgürlükten yoksun kalmış tüm çocukların eğitime erişebilmeleri gerektiğini vurgulayarak, taraf devletlerden konuya ilişkin bilgi talep etmektedir.¹⁰⁰ Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi de, çocukların özgürlükten yoksun bırakıldığı yerlerde, diğer çocuklarla eşit şekilde eğitime erişebilmeleri gerekliliğine sıkça vurgu yapmakta, bu çerçevede sadece hükümlülerin değil, tutukluların da eğitime erişebilmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir.¹⁰¹ Komite, 1992 ve 1997 yıllarında Türkiye'ye yaptığı ziyaretler sonucunda cezaevlerinde ve tutukevlerinde eğitime erişimin sorunlu olduğunu ifade etmiş, öğretmenlerin ve eğitim gördüğü söylenen çocukların sayısı, haftada kaç saat ders yapıldığı, kullanılan eğitim yöntemleri gibi konularda bilgi talep etmiştir.¹⁰² Komite'nin 2001 yılında yaptığı ziyaretteki gözlemleri, tüm çocukların farklı biçimlerde de olsa eğitime erişebildikleri yönündedir.¹⁰³ Komite, eğitimden yoksun bırakmanın, tutukevlerinde ve islahahverlerinde bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmasını da eleştirmiştir.¹⁰⁴ Komite, özgürlükten yoksun kız çocuklarla erkek çocukların, kalıp yargılara paralel olarak farklı türlerde eğitime yönlendirildiklerini, erkek çocuklar beden eğitimi üzerine yoğunlaşırken, kız çocukların dikiş ve eliş gibi faaliyetlere katılma imkanı bulunduğunu¹⁰⁵ saptamış ve kızların erkeklerle eşit şekilde eğitime erişim olanağına sahip olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁶ Bu çocuk grubu için ÇHK, çocuk tutuklu ve hükümlülerin eğitimini üstlenen öğretmenlerin, özel eğitim alması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁷ Son olarak, eğitimin anne-babanın dini ve felsefi inançlarına göre yapılması özgürlüğü bu gruptaki çocuklar bakımından da bakidir.

8. Sığınmacı ve mülteciler, göçmenler, yabancılar ve vatansızlar

Devletlerin insan hak ve özgürlüklerine ilişkin yükümlülükleri, ilke olarak kendi vatandaşları ile sınırlı değildir. Devletler, kendi yetki alanları içinde bulunan herkese sözleşmelerde güvence altına alınan insan hak ve özgürlüklerini tanımak durumundadır. Bunun klasik bir istisnası siyasal haklar bakımından söz konusudur. Örneğin seçme ve seçilme hakkı, ilke olarak vatandaşların sahip olduğu bir haktır. MSHUS'un seçme ve seçilme hakkını düzenleyen 25. maddesi, "herkes" in değil, "her vatandaş" ın bu hakka sahip

olduğunu açıkça ifade etmektedir. ESKHUS'ta vatandaşlığa gönderme bulunmamakla ve sözleşmede korunan hakların herkese sağlanması yükümlülüğü getirilmekle birlikte, Madde 2(3) geliştirmekte olan ülkelere, insan haklarını ve kendi ulusal ekonomilerini dikkate alarak, sözleşmede tanınan ekonomik hakları yabancılara hangi ölçüde vereceklerini belirleme olanağı tanınmaktadır.

Öbür yandan, sözleşmenin uygulanmasını denetleyen ESKHK, eğitim hakkına ilişkin Genel Yorum 13'te, eğitimde ayrımcılık yasağının, hukuki statülerden bağımsız olarak, vatandaş olmayanlar da dahil, devletin yetki alanı içerisinde bulunan herkes için geçerli olduğunu açıkça ifade etmiştir.¹⁰⁹ Komite aynı genel yorumda, sözleşmede düzenlenen ayrımcılık yasağının, teknik ve mesleki eğitim bakımından da göçmen işçilerin çocukları ile mültecileri de kapsadığını belirtmiştir.¹¹⁰ Komitenin vatandaş olmayanların, "hukuki statülerinden bağımsız olarak" eğitim hakkından yararlanacaklarını belirtmesi, özellikle yasal olmayan yollardan ülkeye giriş yapanlar (sığınmacılar, kayıt dışı göçmenler, vatansızlar gibi) bakımından son derece önemlidir. IAÖS Madde 1(2), sözleşmenin vatandaş olanlarla olmayanlar arasında yapılan ayırım, sınırlama ve tercihlere uygulanmayacağını açıkça hükme bağlamaktadır. Buna karşılık sözleşmenin uygulanmasını denetleyen komite, "Vatandaş Olmayanlara Karşı Ayrımcılık" başlıklı Genel Tavsiye 30'da, taraf devletlere, vatandaş olmayanların eğitime erişimleri önündeki engellerin kaldırılmasını ile kamuya ait eğitim kurumlarının topraklarında yaşayan vatandaş olmayanların ve kayıtlı olmayan göçmenlerin çocuklarına da açık olmasının güvence altına alınmasını tavsiye etmektedir.¹¹¹

ÇHS Madde 22(1)'e göre, sığınmacı ve mülteci çocuklara, sözleşmede tanınan haklardan yararlanabilmek için ihtiyaç duydukları desteğin sunulması gerekmektedir. KKAÖS'te ise vatandaşlığa yapılan bir gönderme bulunmamaktadır. Konuya ilişkin en açık düzenleme ise, Göçmen GİAFHKUS Madde 30'da yer almaktadır. Buna göre, göçmen işçilerin çocukları, eğitime erişim bakımından devletin vatandaşları ile eşit hakka sahiptir. Maddeye göre, okul öncesi eğitim kurumları ile okullara erişim bakımından herhangi bir nedenle (örneğin kalış süresinin kısa olması veya kalışın düzensiz olması) sınırlama söz konusu olmayacaktır. Sözleşmenin 43. maddesi aynı hususu göçmen işçilerin kendileri için de tekrarlar. Sözleşmenin 45. maddesinin 2. paragrafına göre, devletler göçmen işçilerin çocuklarının eğitim sistemine entegrasyonunu sağlamak için, başta yerel dilin öğrenilmesini sağlamak olmak üzere her türlü tedbiri alacaktır.

Belirtilen sözleşmelerin uygulanmasını denetleyen komitelerin taraf devletlerin sunduğu raporlara ilişkin görüşlerinde, yabancı, sığınmacı, mülteci ve kayıtlı ya da kayıt dışı göçmenler ile çocuklarının eğitime erişimde ayrımcılığa uğramamaları gereği sıkça vurgulanmıştır.¹¹² Bu çerçevede, vatandaş olmayanların ilköğretime ücretsiz erişememeleri de eleştirilmektedir.¹¹³ Bunların da ötesine geçilerek, eğitimin vatandaş olmayanlar bakımından da zorunlu hale getirilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹¹⁴ Yabancı kökenli öğrencilerin entegrasyonunun sağlanması amacıyla, bu öğrencilerin farklı sınıflara dağıtılması ve uyum sorunu çeken veya dile ilişkin sorun yaşayan öğrencilerin bu

sorunları aşmalarını kolaylaştırmak üzere, devlet tarafından ek destek sunulması tavsiye edilmiştir.¹¹⁵ ESKHK, sığınmacı ve mültecilerin eğitime erişimine ilişkin sınırlandırmalardan endişe duyduğunu ve sığınma başvurularının incelendiği dönemi de kapsayacak şekilde bu tür sınırlandırmaların kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁶ Benzer şekilde IAÖK da mülteci çocukların eğitime erişme haklarına dikkat çekmiştir.¹¹⁷

GGASŞ, birden çok maddesinde çeşitli bağlamlarda yabancı, göçmen, sığınmacı veya mülteci çocukların eğitim hakkına yer vermektedir. Bu konuda bugüne kadar gündeme gelen maddeler, mesleğe yönelme hakkını düzenleyen Madde 9, mesleki eğitim hakkını düzenleyen Madde 10, engellilere ilişkin Madde 15, çocukların ve gençlerin korunma hakkını düzenleyen Madde 17 ve çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkını düzenleyen Madde 19'dur. Şart, taraf devletlere, vatandaşlarına tanıdıkları hakları diğer taraf devletlerin vatandaşlarına da tanımaları yükümlülüğü getirmektedir. Şartın uygulanmasını denetleyen komite, 10. maddeyle ilgili olarak, bir taraf devlet ülkesinde yasal olarak bulunan veya düzenli bir şekilde çalışan diğer taraf devletlerin vatandaşlarının, mesleki eğitim kurum ve programlarına eşit şekilde erişip erişemediğini sorgulamakta¹¹⁸ ve vatandaşlığa dayalı bir ayrımcılığın şartın 10. maddesini ihlal edeceğini ifade etmektedir.¹¹⁹ Komite, yabancıların mesleki eğitime kabul edilip edilmeyeceklerine karar verme konusunda idarenin çok geniş bir takdir yetkisine sahip olmasını 10. madde bakımından bir uyumsuzluk olarak nitelendirmiştir.¹²⁰ Komite, bir ülkeye sadece eğitim amacıyla gelenler dışındaki kişilerde, ülkede en az belirli bir süre ikamet etmiş olmak gibi koşulların veya karşılıklılık koşulunun aranmasının kabul edilebilir bulmamaktadır.¹²¹ Engellilere sunulan olanakların hak olarak değil, sosyal yardım olarak algılanması nedeniyle, sadece engellilerin yararlanabileceği eğitim ve mesleki eğitimlere erişimin, vatandaşlarla sınırlı tutulduğu görülebilmektedir. ASHK, bu durumun şartın 15. maddesiyle uyumlu olmadığını belirtmektedir.¹²²

ASHK, sığınmacı ve mülteci çocukların eğitime eşit şekilde erişmelerini sağlamak için alınan tedbirlerle ilgili olarak, taraf devletlere sıkça sorular yöneltmekte ve bu tedbirlerin gerçekten eşit erişim sağlayıp sağlamadığını değerlendirmeye çalışmaktadır.¹²³ Komite, erişimin eşit ve etkili olması için, öncelikle eğitim dilinin öğrenilmesi gerektiğinden hareketle, göçmen, sığınmacı ve mülteci çocukların normal okullarda eğitime başlamadan önce özel programlardan yararlanıp yararlanmadıklarını sormaktadır.¹²⁴ Komite, bulunan ülkenin dilinin öğretilmesine yönelik kurs ve programların ücretsiz sunulmasının GGASŞ'den kaynaklanan bir yükümlülük olduğunu da ifade etmektedir.¹²⁵ Ancak Komite bu yükümlülüğü mutlak bir yükümlülük olarak değerlendirmiyor gibi görünmektedir. Zira bazı hallerde ülkenin dilinin öğretilmesine yönelik kursların ücretsiz olup olmadığını sorduktan sonra, eğer ücretsiz değilse, bu ücreti ödeyemeyecekler bakımından ne tür tedbirler alındığını sormaktadır.¹²⁶

Konuya ilişkin bir başka uluslararası sözleşme, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 22. maddesi ilköğretim konusunda mültecilerin,

vatandaşlarla aynı muameleyi görmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Sözleşme, ilköğretim dışındaki eğitim hakkı bakımından, taraf devletlerin mümkün olduğunca, mültecilerin yabancı devletlerce verilmiş öğrenim belgelerini, üniversite diploma ve belgelerini tanımasını, mültecileri harç ve resimlerden muaf tutmasını ve eğitim burslarından yararlandırmasını ve genel olarak her durumda yabancılara kıyasla daha fazla dezavantaj içermeyen uygulamalar gerçekleştirmesini öngörmektedir.

Eğitime erişim bakımından özellikle dezavantajlı olan bir diğer grup, tutuklu ve hükümlü yabancılardır. Bu bağlamda Avrupa Konseyi bünyesindeki İşkencenin Önlenmesi Komitesi, tutuklu ve hükümlü yabancı çocuk ve gençlerin eğitiminin önemine dikkat çekmiştir.¹²⁷

d. Fırsat Eşitliği Sağlanması Bakımından Kapsam

Eğitime erişimde eşitliğin sağlanması için, ayrımcılığın yasaklanması yetmemektedir. Bazı gruplar bakımından ayrımcılığın yokluğu yetmemekte, bu gruplara mensup kişilerin eğitime fiilen erişebilmeleri için bazı özel tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bazı hallerde ise, kendileri bizzat ayrımcılık içermemekle beraber, ayrımcılık yapılmasını veya ayrımcılığın sürdürülmesini kolaylaştırıcı bazı etkenler söz konusu olabilmektedir. Diğer bazı durumlarda da geçmişte yapılan ayrımcılık kişileri öyle dezavantajlı bir konuma sokmuştur ki, artık ayrımcılık olmamasına rağmen, kişiler bazı hak ve özgürlüklerden yararlanma konusunda zorluk çekmektedir. Bu nedenle, fırsat eşitliğinin sağlanması, ayrımcılık yasağından farklı olarak her zaman pozitif tedbirler alınmasını gerektirir. Ayrımcılığın ortadan kaldırılması için de bazı hallerde pozitif tedbirler gerekmeyle birlikte, iki durum birbirinden farklıdır.

Ayrımcılık yasağına ilişkin pozitif tedbirler, üçüncü kişilerin uyguladığı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına, ayrımcılığın nedenlerinin ortadan kaldırılmasına veya makul düzenlemelerin yapılmasına yönelik pozitif tedbirlerdir. Diğer yandan, fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik tedbirler, süregiden ayrımcılık nedeniyle dezavantajlı konuma düşmüş kimselerin bu dezavantajlarının ortadan kaldırılmasına veya başka fiili durumlar nedeniyle ortaya çıkan ve haktan yararlanmayı engelleyen veya zorlaştıran dezavantajların giderilmesine yönelik tedbirlerdir. Başka bir ifadeyle, ayrımcılığa ilişkin pozitif tedbirler bizzat ayrımcılığı önlemeyi veya ortadan kaldırmayı amaçlarken, fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik tedbirler, ayrımcılık ve diğer nedenlere bağlı dezavantajların sonuçlarını ortadan kaldırmaya yöneliktir.

İHK, ayrımcılık yasağına ilişkin Genel Yorum 18'de bu hususu şu şekilde ifade etmiştir:

Komite eşitlik ilkesinin kimi zaman, taraf devletlerin Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin yasakladığı ayrımcılığın sürdürülmesine neden olan ya da yardımcı olan şartları azaltmak ya da ortadan kaldırmak amacıyla düzeltici tedbirler almalarını gerektirdiğini de belirtmek ister. Örneğin, nüfusun belli bir kesiminin genel şartlarının, o nüfusu oluşturanların insan haklarından yararlanmasını engellediği ya da zedelediği bir devlette, söz konusu devlet o

şartları düzeltmek için özel önlemler alınmalıdır. Bu tür önlemler, nüfusun söz konusu kesimine nüfusun geri kalanıyla karşılaştırıldığında belli bir süre için belirli konularda ayrıcalıklı muamele gösterilmesini içerebilir. Bu tür önlemler, fiili ayrımcılığı düzeltmek için gerekli olduğu sürece, sözleşme çerçevesinde meşrudur.¹²⁸

Buna paralel olarak ESKHK'ya göre eğitimde cinsiyetler arası eşitliğin fiilen gerçekleştirilmesi ve dezavantajlı gruplara eğitimde fırsat eşitliği sağlanması için alınacak özel tedbirler ayrımcılık yasağı kapsamında sayılmayacaktır.¹²⁹

Sözleşmelere ve denetim organlarının görüş ve kararlarına bakıldığında, eşitliği engelleyen ayrımcılık dışı unsurların neler olabileceği ve bu unsurların ortadan kaldırılması için alınacak tedbirler bakımından son derece genel ifadelere rastlanmaktadır. Örneğin KKAÖS, cinsiyete dayalı olarak ayrımcılık yapılmasını yasaklamakla kalmamış, kadın ve erkek arasındaki eşitliğin yaşama geçmesini sağlama yükümlülüğünü de getirmiştir; ancak bu yükümlülüğün nasıl yerine getirileceğine ilişkin bir açıklık yoktur. IAÖS de şeklen eşitliğin yeterli olmadığına, “her türlü tedbir” ile eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerektiğine vurgu yapmış, ancak hangi tedbirlerin alınması halinde yükümlülüğün yerine getirilmiş olacağına işaret etmemiştir. Benzer şekilde, ESKHK, çocuğun ortaöğretime erişimi ile ilgili olarak, devletin her türlü uygun yöntemle ve özellikle de ücretsiz hale getirerek ortaöğretime erişilebilir kılmaya çalışması gerektiğini ifade etmiştir.¹³⁰ Ancak, bu genel ifadelerin yadrganmaması gerekir. Zira, bireylerin dezavantajlı konumlarının nedenleri bakımından eksiksiz bir liste ortaya koymak mümkün olmadığı gibi, dezavantajlı konumun ortadan kaldırılmasını sağlayacak genel geçer tedbirler önermek de her zaman mümkün değildir.

Daha önce de ifade edildiği üzere ESKHK'ya göre eğitimde fırsat eşitliğinden bahsedebilmek için, eğitim fiziksel olarak ve ekonomik yönden erişilebilir olmalıdır.¹³¹ Bu koşullara, özellikle çalışan çocuklar bağlamında, eğitimin zaman bakımından erişilebilirliğini de eklemek gerekir. Bu husus, kırsal kesimde ailelerine destek olan çocuklar bakımından da geçerlidir.¹³²

Eğitimin fiziksel olarak erişilebilir olması: Eğitimin fiziksel olarak erişilebilir olmasının iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki çocuğun erişebileceği mesafede bir okul bulunmasıdır. Erişim yürüyerek okula gidebilmeyi ifade ettiği gibi, gerekli hallerde çocuğun ulaşım vasıtalarıyla da gidebilmesini içerir. Bu çerçevede, yürüyüş mesafesinde olmayan bir okula herhangi bir ulaşım vasıtasının da gitmemesi halinde, erişimin olmadığı söylenebilir.¹³³ ESKHK, bu sorunun eğitimin makul yakınlıkta komşu yerleşim yerlerindeki okullarda yürütülmesi yoluyla veya modern teknoloji aracılığıyla (uzaktan eğitim) çözümlenmesini de mümkün ve uygun görmektedir.¹³⁴ ASHK, engelli çocukların ihtiyaç duyduğu farklı özel eğitim türlerinin erişilebilir olup olmadığını değerlendirebilmek amacıyla, farklı türdeki özel eğitim okullarının coğrafi dağılımına ilişkin bilgi talep etmektedir.¹³⁵ ESKHK ve IAÖK ise, azınlıkların anadilinde eğitim imkanının, ülkenin belirli bir bölgesiyle sınırlı olarak sunulmasını eleştirmiştir.¹³⁶

Eğitimin fiziksel olarak erişilebilir olmasının ikinci yönü, engelli çocuklar bakımından ulaşılabilir olmasıdır.¹³⁷ Bu çerçevede, dersliklerin, kantin, kütüphane ve tuvalet gibi okul içi alanların, okul girişlerinin erişilebilir olması gerektiği düşünülürse, bu unsurların bugün ayrımcılık yasağı çerçevesinde değerlendirildiği söylenebilir.¹³⁸ Başka bir deyişle, okulun ve okulda verilen eğitimin engelli çocuk bakımından erişilebilir olmaması ayrımcılığa; engelli çocuğun okula ulaşım konusunda karşılaştığı sorunlar fırsat eşitliğine ilişkin sorunlar olarak değerlendirilmelidir.

Eğitimin ekonomik yönden erişilebilir olması: Eğitimin ekonomik olarak erişilebilir olması, eğitimin ücretsiz olmasını, yeterli burs imkanları bulunmasını, eğitime ilişkin ek masrafların karşılanmasını ifade eder. ESKHK, sözleşmenin 13. maddesinin 2(e) paragrafında ifadesini bulan “yeterli bir burs sisteminin geliştirilmesi” yükümlülüğünü, ayrımcılık yasağına ve eşitliğe ilişkin hükümler ile birlikte okuyarak, burs sistemlerinin özellikle dezavantajlı kesimlerin eğitime erişim imkanlarını güçlendirmeye yönelmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹³⁹ Komite, bu tür desteklerin sadece vatandaşlara sunulmaması gerektiğini de ifade etmektedir.¹⁴⁰ ASHK ise devletlerin şartın çocuklar ve gençlerin sosyal, hukuksal ve ekonomik korunma haklarına ilişkin 17. maddesi çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini değerlendirirken, mali destek ve bursların hangi ölçütlere dayalı olarak verildiği bilgisini istemektedir.¹⁴¹

Bu bağlamda değinilmesi gereken bir diğer sözleşme, ÇHS'dir. Madde 28, ilköğretimin ücretsiz olmasını öngörür. Sorumlu komite, bu hakkın güvence altında kabul edilmesi için eğitimin her yönüyle ücretsiz olması gerektiğini söylemektedir. Bu, ders kitapları, materyaller ve üniformalar gibi ilköğretim öğrencisinin eğitimi için gerekli tüm giderler anlamına gelmektedir. Madde 23(3) ise, engelli çocuklara sunulacak yardımların, çocuğun eğitime etkili şekilde erişmesini sağlaması gerektiğini hükme bağlamıştır.

ESKHK, bazı grupların eğitime erişim bakımından daha dezavantajlı konumda olduğundan hareketle, devletlerin bu grupların eğitime erişmesini sağlamak için özel bir çaba göstermesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu gruplar arasında kırsal kesimde yaşayanlar, azınlık bölgelerinde yaşayanlar, yoksul aileler ve iç göç yaşamış toplum kesimleri sayılmaktadır.¹⁴² Bunlara, çalışan çocukların da eklenmesi uygun olacaktır.

1. Bölgesel farklılıklar

İHK, eğitim imkanlarının bölgelere göre değişmesinin sözleşmenin ayrımcılığı yasaklayan 26. maddesi bakımından sorun yaratacağını ifade etmiştir.¹⁴³ Benzer şekilde ESKHK, coğrafi bölgeler arasında eğitimin kalitesi ve eğitime ayrılan bütçe bakımından keskin farklılıkların bulunmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁴ ÇHK, okula kayıt ve devam bakımından bölgeler arasında bir farklılık varsa, bunun giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁵

2. Kırsalda yaşamak

ESKHK özellikle kırsal kesimde eğitimi tamamlamama oranlarının yüksekliğine dikkat çekerek, devletlerin gerekli tedbirleri alması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁶ ÇHK, kırsal kesimde okula kayıt ve eğitimi tamamlama oranlarının artırılabilmesi için kayıt ve eğitimi tamamlama oranlarının düşük olmasının nedenlerinin ve yapısal sorunların araştırılması ve bunun sonucunda esnek okul saatleri ve ihtiyaçlara uygun bir müfredat hazırlanması gibi çeşitli yöntemlerle sorunun çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁷ ASHK da sıkça kırsal kesimde eğitime erişimin artırılması gerektiğine vurgu yapmış, ancak bu erişimin nasıl olması gerektiğini belirtmemiştir.¹⁴⁸

3. Yoksulluk

ESKHK, yoksul kesimlerin eğitime en az erişebilen kesimler olduğuna vurgu yapmakta,¹⁴⁹ devletlere, toplulukların ve ailelerin çocuk emeğine ihtiyaç duymamalarını sağlama yönünde yükümlülük vermektedir.¹⁵⁰ Bu yükümlülüğün özellikle yoksullukla mücadele yoluyla yerine getirileceği açıktır. Yoksul kesimlerin eğitime erişimde fırsat eşitliğine sahip olmadıkları ortada olmakla birlikte, yoksulluk ile eğitim arasındaki ilişki bundan ibaret değildir. Nitekim, IAÖK etnik azınlıkların başka haklar yanında eğitim hakkına da erişemediklerini belirterek, bunun sonucunda bu grupların yoksulluğa itildiklerini vurgulamaktadır.¹⁵¹ İHK, bunlara ek olarak, eğitim hakkından yararlanamayan grupların diğer haklardan da tam olarak yararlanamadıklarını belirtmektedir.¹⁵²

ESKHK eğitimin ücretsiz olduğu hallerde dahi bazı eğitim masraflarının (önlük, üniforma, kitap, kırtasiye, çeşitli adlar altında bağış (karne parası, vs.)) eğitime erişim önünde önemli bir engel teşkil ettiğini, bunun mutlaka önlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁵³ Aynı husus, ASHK tarafından da vurgulanmaktadır.¹⁵⁴ Eğitimle ilgili olmayan masrafların da eğitime erişim önünde engel teşkil edebildiği görülmektedir. Örneğin nüfusa kayıt için gerekli idari işlemlerin ücretli olması halinde, çocukların nüfusa kaydettirilememesi söz konusu olabilmektedir. Bu hallerde hem nüfusa kayıt için gerekli bürokratik işlemlerin azaltılması, hem de işlemlerin ücretsiz olması çocukların eğitime erişmesi için alınması zorunlu tedbirler arasındadır. Zira çoğu halde nüfusa kayıt, eğitime kayıt için bir önkoşul niteliğindedir.¹⁵⁵

4. Çalışan çocuklar

Çocuk işçiliğine ilişkin en açık ve ayrıntılı düzenleme Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda bulunmaktadır:

Madde 7: Çocukların ve gençlerin korunma hakkı

Âkit taraflar, çocukların ve gençlerin korunma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla;

- 1- Çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararlı olmayacağı belirlenen hafif işlerde çalıştırılmaları durumu dışında asgari çalışma yaşının 15 olmasını sağlamayı;

- 2- Tehlikeli veya sağlığa zararlı olduğu öngörülen işlerde, asgari çalışma yaşınının 18 olmasını sağlamayı;
  - 3- Henüz zorunlu eğitim çağında olanların, eğitimlerinden tam anlamıyla yararlanmalarını engelleyecek işlerde çalıştırılmamalarını sağlamayı;
  - 4- 18 yaşından küçüklerin çalışma sürelerinin, gelişmeleri ve öncelikle de mesleki eğitim gereksinimleri uyarınca sınırlandırılmasını sağlamayı;
  - ...
  - 6- Gençlerin, işverenlerin izniyle normal çalışma saatlerinde mesleki eğitimde geçirdikleri sürenin, günlük çalışma süresinden sayılmasını sağlamayı;
  - 7- 18 yaşın altındaki çalışanlara yılda en az dört haftalık ücretli izin hakkını tanımayı;
  - 8- 18 yaşın altındaki kişilerin, ulusal yasalar ve yönetmeliklerle belirlenen işler dışında gece işinde çalıştırılmamalarını sağlamayı;
- ...taahhüt ederler.

ASHK'nın Fransa raporuna ilişkin değerlendirmeleri, son derece önemli bir sorunu ortaya koymuştur. Fransa'daki düzenlemeye göre, asgari çalışma yaşına ilişkin düzenlemeler, salt aile bireylerinin çalıştığı işler ve işletmelerde uygulanmamaktadır. Bunlar dışındaki işletmelerde çalışan çocukların okula devamları okul müdürü tarafından izlenmekte ve aksaklık olması halinde bölge eğitim müfettişliğine bildirilmektedir. Ancak aile işletmelerindeki çocukların devamı bakımından bu usul geçerli değildir. Komite, uygulanan usulün aileleriyle birlikte çalışan çocuklar için de geçerli hale getirilmesini tavsiye etmiştir.¹⁵⁶

Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi denetim organları, devletlerin çalışan çocukların eğitimlerini sürdürmesini sağlamakla yükümlü olduğunu¹⁵⁷ ve okulu terk durumunda çalışıyor olmanın önemli bir etken olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸ Bu çerçevede söz konusu organlar asgari çalışma yaşınının altında ve üstünde olan çocuklar bakımından bir ayırım yapmaktadır. Asgari çalışma yaşınının altında olan çocuklar için çalışmanın mutlak olarak önlenmesi, buna ilişkin bir yasal düzenleme yapılarak bu çocukları çalıştırmamanın açıkça yasaklanması ve bu yasağın kararlılıkla uygulanması talep edilmektedir.¹⁵⁹ Komite bu yükümlülüğün yerine getirilip getirilmediğini değerlendirebilmek amacıyla iş müfettişleri tarafından ne sıklıkla denetim yapıldığını, bu denetimlerde yasadışı çalıştırılan kaç çocuk tespit edildiğini ve işverenlere hangi müeyyidelerin uygulanmış olduğunu sormaktadır.¹⁶⁰ Ayrıca bu çocukların okula geri dönmelerini sağlayacak tedbirler alınması ve mesleki eğitim imkanlarının güçlendirilmesi tavsiye edilmektedir.¹⁶¹ Asgari çalışma yaşınının üzerinde olan çocuklar için, çalışan çocukların ihtiyaçlarının gözetilerek, özel eğitim programları düzenlenmesi tavsiye edilmektedir.¹⁶² ESKHK ise Genel Yorum 13'te, toplulukların ve ailelerin çocuk emeğine ihtiyaç duymamasını sağlamayı devletlerin yükümlülükleri arasında görmektedir.¹⁶³

ÇHK, kırsal kesimde okula kayıt ve eğitimi tamamlama oranlarının yükseltilebilmesi için, kayıt ve eğitimi tamamlama oranlarının düşük olmasının nedenlerinin ve yapısal

---

sorunların araştırılması gerektiğini ve araştırma sonucunda esnek okul saatleri gibi çeşitli yöntemlerle sorunun çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁴ Komite bu görüşünü oluştururken kırsal kesimde yapılan işlerin belli saatlerde yapılması gerekliliğini ve esneklik olmaması halinde çocukların eğitiminin aksayacağını gözetmiş görünmektedir.

Özet olarak devletlerin, asgari çalışma yaşının altındaki çocuklar bakımından bu çocukların aile içinde ve dışında çalıştırılmasını mutlak olarak yasaklamak ve bu yasağı etkili şekilde izlemek; asgari yaşın üzerindeki çocuklar bakımından ise, negatif ve pozitif önlemler alarak bu çocukların okula devamını sağlamak yükümlülüğü bulunmaktadır.

III. Ulusal Mevzuatta Eğitim Hakkına Erişim

A. Ayrımcılık Yasağı Bakımından Kapsam

Ulusal mevzuata bakıldığında, ayrımcılığın Anayasa da dahil olmak üzere çeşitli kanun ve yönetmeliklerle yasaklandığı görülmektedir. Bu çerçevede öncelikli olarak Anayasa'nın 10. ve 42. maddelerine, Devlet Memurları Kanunu'na, Türk Ceza Kanunu'na (TCK) ve Milli Eğitim Temel Kanunu'na (METK) bakmak gereklidir.

Ayrımcılık gözetmeme ilkesi, Anayasa'nın "Kanun Önünde Eşitlik" başlığını taşıyan 10. maddesinde düzenlenmektedir. Söz konusu hükme göre, devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır. Görüldüğü üzere söz konusu hüküm, devlet-birey arasındaki ilişkilerde eşit muamele yükümlülüğü öngörmektedir. Madde konu bakımından bir sınırlama getirmediği gibi, yasaklanan ayrımcılık zeminleri bakımından da açık uçlu bir liste öngörmektedir.

Anayasa'nın 42. maddesi eğitim ve öğrenim hakkını düzenlemekte ve kimsenin bu haktan yoksun bırakılamayacağını hükme bağlamaktadır. Böylece, hüküm bir taraftan hakkı tanıırken, diğer taraftan "kimsenin bu haktan yoksun bırakılamayacağı" ifadesiyle üstü kapalı bir ayrımcılık yasağı öngörmektedir.

Devlet Memurları Kanunu'nun 125(D)(ı) hükmü, devlet memurlarına, görevlerini yerine getirirken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı yapmayı yasaklamış ve kişilerin yarar veya zararını hedef tutan davranışların, 1-3 yıl kademe ilerlemesinin durdurulması şeklinde bir disiplin cezası gerektirdiğini hükme bağlamıştır. Benzer şekilde, Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik Madde 9'a göre, kamu görevlileri, tüm eylem ve işlemlerinde yasallık, adalet, eşitlik ve dürüstlük ilkeleri doğrultusunda hareket ederler; görevlerini yerine getirirken ve hizmet sunarken dil, din, felsefi inanç, siyasi düşünce, ırk, cinsiyet ve benzeri sebeplerle ayırım yapamazlar ve insan hak ve özgürlüklerine aykırı veya kısıtlayıcı muamelede ve fırsat eşitliğini engelleyici davranış ve uygulamalarda bulunamazlar.

Ayrımcılık gözetme, 2005 yılında yürürlüğe giren TCK Madde 122 ile ilk defa suç haline getirilmiştir. Hükme göre, "Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, özrürlülük, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle" ayırım yapılarak gerçekleştirilen bazı fiili ve ihmali davranışlar yasaklanmaktadır. Bu hüküm, ayırım gözetmeyi sadece devleti temsil eden kişilere değil, özel gerçek ve tüzel kişilere de yasaklamıştır. Madde, ayırım gözeterek hizmetin icrasını veya hizmetten yararlanılmasını engellemeyi ve kamuya sunulmuş bir hizmeti yapmayı reddetmeyi açıkça yasaklamıştır. Bu hizmetler arasında eğitimin de olduğu konusunda şüphe bulunmaması gerekir.

Her ne kadar hüküm nelerin ayrımcılık sayıldığı bakımından açık uçluysa da (“...ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak”), ceza hukukuna hakim kanunilik ilkesi ve kıyas yasağı nedeniyle, burada açıkça sayılmayan özellik ve konumlara dayalı ayırım gözetmenin suç sayılması mümkün görünmemektedir. Nitekim, TCK Madde 2’de de bu husus açıkça ortaya konulmaktadır. Maddenin ilk paragrafına göre, “Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz.” Bu halde, örneğin HIV pozitif sahip bir çocuk eğitim hakkından yararlanma bakımından ayrımcılığa uğradığında, TCK Madde 122’de, HIV’e sahip olma statüsüne (veya genel olarak hastalık durumuna) dayalı ayrımcılığın, yasaklanmış ayrımcılık biçimleri arasında yer almadığı, bu nedenle söz konusu maddenin uygulanamayacağı ileri sürülebilir. Bu tür bir iddianın karara bağlanmasında, hakimin kıyas yaparak, hastalık durumunu, örneğin ayrımcılığın yasaklandığı, kanunun ifadesiyle “özürlülük” durumu ile bir tutması mümkün değildir. Zira yine TCK Madde 2 paragraf 3’e göre, “kanunların suç ve ceza içeren hükümlerinin uygulanmasında kıyas yapılamaz. Suç ve ceza içeren hükümler, kıyasa yol açacak biçimde genişletilemez.”

Her durumda, ispat yükünün yer değiştirmesine veya paylaşılmasına ilişkin özel bir düzenleme olmadığından ve ayrımcılığın varlığının ispatı son derece güç, hatta çoğu zaman imkansız olduğundan, maddenin etkisinin son derece sınırlı olacağı öne sürülebilir. Zira, Anayasa’nın 38. maddesinin 4. paragrafına göre, “Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz”. Başka bir ifadeyle, bir suç isnat edilen kişi kendi suçsuzluğunu ve burada incelenen konu bakımından ayrımcılık yapmadığını kanıtlamak zorunda değildir. Ayrımcılığın varlığı ve bu ayrımcılığın bu suçu işlediği iddia edilen kişi tarafından yapıldığı ispat edilmedikçe, onun TCK’nın ayrımcılığı yasaklayan 122. maddesine dayalı olarak cezalandırılması söz konusu değildir. Oysa, kişinin belli bir davranışta bulunurken, ayrımcılığın yasaklandığı özellik ve konulardan birine dayalı olarak bu davranışta bulunduğunu ortaya koymak olanaksız değilse dahi, son derece zordur. Bu nedenle, örneğin İş Kanunu’nun “Eşit Davranma İlkesi” başlığını taşıyan 5. maddesinin son paragrafında ispat yükü yer değiştirmemişse bile paylaştırılmış ve işçinin ayrımcılığa dair güçlü belirtileri ortaya koyması halinde, ayrımcılık yapmadığını ispat yükümlülüğü işverene verilmiştir. Anayasa’da güçlü şekilde ifadesini bulan masumiyet karinesi nedeniyle, TCK Madde 122’nin uygulanmasında, İş Kanunu’ndaki bu yöntemin uygulanması mümkün değildir. Bu nedenle, ayrımcılık suçunun ispatı bakımından özel bir düzenlemenin yapılması ve ispat yükünün ayrımcılık yaptığı iddia edilen kişiye yüklenmesi gerekmektedir.

Eğitim hizmetlerinin sunulmasına ve eğitimin ilkelerine ilişkin temel kanun olan METK’nın 4. maddesine göre, “Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz.” Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği Madde 5(c)’ye göre ders kitapları, cinsiyet, ırk, din, dil, renk, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri özellik ve konumlara dayalı ayrımcılık içeremez.

MEB Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği ise, ayrımcılığı öğrenciler bakımından yasaklamaktadır. Yönetmeliğin 5. maddesinin 2. fıkrasının d bendinde öğrencilerden ırk ayrımı yapmaksızın herkese karşı iyi davranmalarının beklendiği belirtilmektedir. Yönetmeliğin 12. maddesinin 1. fıkrası b(2) bendine göre, “kişileri veya grupları dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi ve dini inançlarına göre ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan davranışlarda bulunmak veya ayrımcılığı körükleyici semboller taşımak”, okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezasını; aynı maddenin 1. fıkrası ç(3) bendine göre ise, “kişileri veya grupları dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi ve dini inançlarına göre ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan bölücü ve yıkıcı toplu eylemler düzenlemek, katılmak, bu eylemlerin organizasyonunda yer almak”, örgün eğitim dışına çıkarma cezasını gerektiren davranışlar arasındadır. Aynı şekilde, MEB Mesleki Eğitim Merkezleri Ödül ve Disiplin Yönetmeliği’nin 19. maddesi bu fiili mesleki eğitim dışına çıkarma cezası gerektiren davranışlar arasında saymaktadır. MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği Madde 109(c)(8)’e göre, “Kişi veya grupları dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce ve inançlarına göre ayırmak, kınamak, kötülemek ve bu tür eylemlere katılmak”, okul değiştirme yaptırımı gerektiren davranışlar arasındadır. MEB Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Yönergesi’nin 5. maddesi, projenin amaçları arasında öğrencilere hoşgörü ve çoğulculuk bilincinin kazandırılmasını; 6. madde ise uygulama ilkeleri arasında insanlara eşit davranma, bireysel farklılıkları kabul etme, eşitlik ilkesine önem verme ve uygulama ve her türlü önyargı ve ayrımcılıktan uzak bir anlayış geliştirmeyi saymaktadır.

B. Yasaklanan Ayrımcılık Zeminleri Bakımından Kapsam

1. Irk ve etnik köken

Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin birçoğu ırk veya etnik kökene dayalı ayrımcılığı açıkça yasaklamakta ve konuya ilişkin bazı özgürlükler tanımlamaktadır. Ancak Türkiye, bu sözleşmelere taraf olurken, bazı çekinceler koymuştur. Bu çekincelerden büyük çoğunluğunda ulusal mevzuatına da gönderme yapmıştır. O nedenle, burada ilk olarak Türkiye’nin konuya ilişkin çekincelerine değinilecektir.

Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (MSHUS) Madde 2 ve 26, ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. Sözleşmenin 2. maddesi, sözleşmede tanınan haklarla sınırlı bir ayrımcılık yasağı öngördüğünden ve sözleşme eğitim hakkını düzenlemediğinden, burada tartışılmasına gerek bulunmamaktadır. Sözleşmenin 26. maddesi ise, ulusal yasalarda düzenlenen her konu bakımından ayrımcılığı yasakladığından, eğitim hakkına da uygulanabilir niteliktedir. Bu madde bağlamında Türkiye, eğitim hakkından yararlanma bakımından ayrımcılık yapmayacağı ve bireyleri ayrımcılığa karşı yasalarla koruyacağı taahhüdü altına girmiştir. Türkiye’nin sözleşmenin bu maddesine ilişkin bir çekincesi olmamakla birlikte, Türkiye sözleşmenin uygulanmasını denetleyen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’ne (İHK) bireysel başvuru yolunu

tanırken, komitenin 26. maddeye ilişkin inceleme yetkisini bir çekince ile sınırlandırmış ve 26. madde denetimini, sözleşmede tanınan haklarla sınırlı bir denetime indirgemıştır. Böylece Türkiye, ulusal mevzuatında düzenlenen eğitim hakkı dahil tüm haklar bakımından ayrımcılık yapmama ve bireyleri ayrımcılığa karşı koruma taahhüdünü altına girmiş, ancak bu taahhüdün bireysel başvuru yolu ile denetlenmesi imkanını sınırlamıştır.

Türkiye, azınlıkların korunmasına ilişkin MSHUS Madde 27'ye ve azınlıklara ve yerli halklara mensup çocukların haklarına ilişkin Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) Madde 30'a, Anayasa ve Lozan Barış Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tuttuğu yönünde çekince koymuştur. Buradan anlaşılması gereken, söz konusu hükümlerde öngörülen hak ve özgürlüklerin, sadece Lozan Barış Antlaşması ile azınlık olarak kabul edilen gruplarla sınırlı olarak tanındığıdır.

- Konuya ilişkin olarak ulusal mevzuata bakıldığında, Anayasa'nın "Kanun Önünde Eşitlik" başlığını taşıyan 10. maddesi ve "Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi" başlığını taşıyan 42. maddesi öncelikli olarak gözetilmelidir. Madde 10 açıkça ırka dayalı ayrımcılık yapılamayacağını belirtmekte, Madde 42 ise herkesin eğitim ve öğretim hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir. METK'nın "Genellik ve Eşitlik" başlığını taşıyan 4. maddesi de ırka dayalı ayrımcılığı açıkça yasaklamaktadır. Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik Madde 9, kamu görevlilerinin ırk ayrımı yapamayacağını, insan hak ve özgürlüklerine aykırı veya kısıtlayıcı muamelede ve fırsat eşitliğini engelleyici davranış ve uygulamalarda bulunamayacağını belirtir. Kamu görevlilerinin okul yöneticilerini ve öğretmenleri de kapsadığı açıktır. MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği Madde 6(d)'de de ilköğretim kurumlarının ırk ayrımı gözetilmeksizin herkese açık olduğu ifade edilmiştir.
- MEB Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nin 5. maddesi, ders kitaplarının diğerleri yanında ırka dayalı ayrımcı ifadeler içermeyeceğini ifade etmektedir. Yönetmeliğin 31. maddesi, ders kitabı dışında kullanılacak eğitim araçlarının ırk ayrımcılığı içermemesi gerektiğini, aksi takdirde sorumluluğun eğitim aracının seçimini yapan öğretmene ait olacağını düzenlemektedir. Benzer şekilde, Ders Kitapları ile Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge Madde 28(b)(6)'ya göre, eğitim araçları içerik bakımından incelenirken, diğer ayrımcılık türlerinin yanı sıra ırk ayrımcılığı içerip içermediği de göz önünde bulundurulacaktır.
- MEB Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği, ırk ayrımını öğrenciler bakımından yasaklamaktadır. Madde 5(2)(d), öğrencinin bütün okul arkadaşlarının kendisi gibi Türk toplumunun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ferdi olduğunu unutmaması, onları sevip sayması ve onur ve haklarına saygı göstermesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu hüküm açıkça öğrenciler bakımından ırk ayrımcılığını yasaklamaktadır. Ancak hüküm Türk toplumuna ve Türkiye Cumhuriyeti'nin

fertlerine gönderme yaptığından, yasak yabancıları kapsamamaktadır. Yönetmeliğin 12. maddesinin 1. fıkrası b(2) bendine göre, “Kişileri veya grupları dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi ve dini inançlarına göre ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan davranışlarda bulunmak veya ayrımcılığı körükleyici semboller taşımak” okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezasını; aynı maddenin 1. fıkrası ç(3) bendine göre, “Kişileri veya grupları; dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi ve dini inançlarına göre ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan bölücü ve yıkıcı toplu eylemler düzenlemek, katılmak, bu eylemlerin organizasyonunda yer almak” örgün eğitim dışına çıkarma cezasını gerektiren davranışlar arasındadır. Aynı şekilde, MEB Mesleki Eğitim Merkezleri Ödül ve Disiplin Yönetmeliği’nin 19. maddesi bu fiili mesleki eğitim dışına çıkarma cezası gerektiren davranışlar arasında saymaktadır. MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği’nin 109. maddesinin c fıkrasının 8. bendine göre, “Kişi veya grupları dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce ve inançlarına göre ayırmak, kınamak, kötülemek ve bu tür eylemlere katılmak”, okul değiştirme yaptırımı gerektiren davranışlar arasındadır.

- MEB’e Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma ve Araştırma Desteğine Yönelik İzin ve Uygulama Yönergesi’nin 5. maddesinin a bendinde, araştırma öneri ve veri toplama araçlarında ırk ayrımını körükleyici soru, ifade, resim ve simgelerin yer alamayacağı belirtilmiştir. Yönerge ırk ayrımıyla ilgili herhangi bir tanım getirmemektedir.

2. Dil

Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin birçoğu, dile dayalı ayrımcılığı açıkça yasaklamakta ve konuya ilişkin bazı özgürlükler getirmektedir. Bu sözleşmelere taraf olurken, bazı çekinceler koyan Türkiye, bu çekincelerin büyük çoğunluğunda ulusal mevzuata gönderme yapmıştır. Bu nedenle, ilk olarak Türkiye’nin konuya ilişkin çekincelerine değinilmesinde yarar vardır.

MSHUS’un 2. ve 26. maddeleri, diğer ayrımcılık türleri yanında dile dayalı ayrımcılığı da yasaklamaktadır. Madde 2, sözleşmede tanınan haklarla sınırlı bir ayrımcılık yasağı öngördüğünden ve eğitim hakkı düzenlenen haklar arasında olmadığından, burada tartışılmasına gerek bulunmamaktadır. Madde 26 bağlamında Türkiye, eğitim hakkından yararlanma bakımından ayrımcılık yapmayacağı ve bireyleri ayrımcılığa karşı yasalarla koruyacağı taahhüdü altına girmiştir. Önceki bölümde de açıklandığı üzere, bu maddeye ilişkin bir çekincesi olmamakla birlikte, Türkiye İHK’ya bireysel başvuru yolunu tanıırken, komitenin 26. maddeye ilişkin inceleme yetkisini sözleşme kapsamındaki haklarla sınırlandırmıştır.

Türkiye, MSHUS’un azınlıkların korunmasına ilişkin 27. maddesine ise çekince koyarak, maddeyi Anayasa ve Lozan Barış Antlaşması ve Ek’lerinin ilgili hükümlerine göre uygulama hakkını saklı tutmuştur. Buradan, söz konusu 27. maddenin sadece Lozan Barış Antlaşması kapsamında azınlık olarak kabul edilen gruplarla sınırlı olarak tanındığı anlaşılmalıdır.

Türkiye ÇHS'nin azınlıklara ve yerli halklara mensup çocukların haklarına ilişkin 30. maddesine de Anayasa ve Lozan Barış Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tuttuğu yönünde çekince koymuştur.

Burada değerlendirilmesi gereken ikinci sözleşme, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'dir (ESKHUS). Sözleşmenin 2. maddesinin 2. paragrafı, sözleşmede tanınan haklar bakımından, eğitim hakkını da içerecek şekilde, ayrımcılığı yasaklamıştır. Türkiye, sözleşmeye taraf olurken, eğitim hakkını düzenleyen 13. maddeye çekince koymuş ve "bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlükleri"ni öngören 13. maddenin 4. paragrafını, Anayasa'nın 3., 14., ve 42. maddeleri çerçevesinde uygulama hakkını saklı tutmuştur. Anayasa'nın 3. maddesine göre, Türkiye Devleti'nin dili Türkçe'dir. Anayasa'nın 14. maddesi "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz" hükmünü getirmektedir. Son olarak, Anayasa'nın eğitim ve öğretim hakkına ilişkin 42. maddesi, Türkçe'den başka hiçbir dilin, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına anadilleri olarak okutulamayacağını ve öğretilmeyeceğini öngörmektedir. Aynı hükme göre, eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenecektir. Hüküm, milletlerarası Antlaşma hükümlerini saklı tutmuştur. Bu çekincenin "eğitim ve dil" bakımından anlamı, Lozan Barış Antlaşması'nda azınlık olarak kabul edilen gruplar haricindeki kimselerin tamamının ana dilinin Türkçe olarak kabul edildiği ve sadece azınlık olarak kabul edilen grupların ana dillerinde eğitim alabilecekleri ve bu diller dışındaki dillerde eğitim vermek üzere eğitim kurumları kurma özgürlüğünün tanınmadığıdır.

Lozan Barış Antlaşması, Anayasa'nın 90. maddesinin 1. fıkrasına göre kanun hükmünde olduğundan, bu hüküm de mevzuat içerisinde değerlendirilmelidir. Antlaşmanın 40. ve 41. maddeleri gayrimüslim azınlıklardan bahsetmekte, bunların hangi dine mensup olan kişilerle sınırlı olduğunu belirtmemektedir. Başka bir ifade ile tüm gayrimüslimler, bu hükümler çerçevesinde haklara sahiptirler.

- Özel Öğretim Kurumları Kanunu, okul açma esaslarını ve usullerini düzenlemektedir. Kanunun 2. maddesinde yer alan azınlık okulları tanımına göre, azınlık okulları Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar tarafından kurulmuş, Lozan Barış Antlaşması ile güvence altına alınmış ve kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının devam ettiği okulları ifade etmektedir. Kanunun 5. maddesinde, azınlık okullarında Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, güvenliğine ve menfaatlerine aykırı, Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerleri aleyhine eğitim-öğretim yapılamayacağı ifade edilmiştir. Maddede Lozan Barış Antlaşması'na gönderme yapılarak, gerekli hususların yönetmelikle tespit edileceği, bu yönetmeliğin, ilgili ülkelerin bu konulardaki mütakabil mevzuat ve uygulamaları dikkate alınarak hazırlanacağı belirtilmiştir.

Aynı fıkraya göre, bu okullarda yalnız kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çocuklar okuyabilecektir. Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun Madde 1'e göre, azınlık okullarında Türkçe ve Türkçe kültür dersleri MEB tarafından atanan öğretmenler tarafından yürütülür.

- METK'nın 4. maddesine göre, eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır ve eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Kanununun 10. maddesi, Türk dilinin milli birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olduğunu ve 20. maddesi okul öncesi eğitimin amaçlarından birinin çocukların Türkçe'yi doğru ve güzel konuşmasını sağlamak olduğunu ifade etmektedir.
- MEB Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nin 5. maddesi, ders kitaplarının diğer ayrımcılık türlerine ek olarak dile ilişkin ayrımcı ifadeler de içermeyeceğini belirtmektedir. Aynı yönetmeliğin 31. maddesi, ders kitabı dışında kullanılacak eğitim araçlarının cinsiyet, ırk, din, dil, renk, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri özelliklere dayalı ayrımcılık içermemesi gerektiğini, aksi takdirde sorumluluğun eğitim aracının seçimini yapan öğretmene ait olacağını düzenlemektedir. Benzer şekilde, Ders Kitapları ile Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge Madde 28(b)(6), eğitim araçlarının içerik bakımından incelenmesinde, diğer ayrımcılık türlerine ek olarak ırk ayrımcılığı içerip içermediğinin de göz önünde bulundurulacağını ifade etmektedir.
- Yukarıda ırk ve etnik köken bakımından da ifade edildiği üzere, MEB Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği, ayrımcılığı öğrenciler bakımından yasaklamaktadır. Yönetmeliğe ait Madde 12(1)(b)(2), kişileri veya grupları "dil"e dayalı olarak ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan davranışlarda bulunmayı okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezasıyla; Madde 12(1)(ç)(3) ise, kişileri veya grupları "dil"e dayalı olarak ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan bölücü ve yıkıcı toplu eylemler düzenlemeyi, bunlara katılmayı ve bu eylemlerin organizasyonunda yer almayı, örgün eğitim dışına çıkarma cezasıyla cezalandırmaktadır. Bu fiil, MEB Mesleki Eğitim Merkezleri Ödül ve Disiplin Yönetmeliği'nin 19. maddesinde, mesleki eğitim dışına çıkarma cezası gerektiren davranışlar arasında sayılmaktadır. MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği Madde 109(c)(8)'e göre, kişi veya grupları dil temelinde ayırmak, kınamak, kötülemek ve bu tür eylemlere katılmak, okul değiştirme yaptırımı gerektiren davranışlar arasındadır.
- Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik, Özel Öğretim Kurumları Kanunu'na tabi olarak, dil ve lehçe derslerinin verilebileceğini, bu derslerin verildiği kurslarda Türk milli eğitiminin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak Cumhuriyet'in Anayasa'da belirtilen temel niteliklerine, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olmayacak şekilde faaliyet yürütüleceğini ifade

etmiştir. Kurum açma izni verilmesi, öğretim programlarının hazırlanması ve denetim yetki ve görevleri MEB'dedir. Yönetmeliğin 8. maddesine göre, kurslara ve diğer dil kurslarında aynı maksatla oluşturulan dil ve lehçe derslerine, en az ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okuyan, mezun veya ortaöğretim kurumlarından ayrılan öğrenciler ile yetişkinler alınacaktır. Aynı hükme göre, ilköğretim çağına olduğu halde okula devam etmeyenler, kursa alınmazlar.

- Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu Madde 2(a), eğitim ve öğretim kurumlarında, Türk vatandaşlarına Türkçe'den başka hiçbir dilin, ana dilleri olarak okutulamayacağı ve öğretilmeyeceği düzenlemiştir. Bu hüküm, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için özel kurslar açılabileceğini, bu kurslarda ve diğer dil kurslarında aynı maksatla dil dersleri oluşturulabileceğini belirtmiştir. Aynı maddenin b bendinde, ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında, Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılaplarını konu olarak alan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Sosyal Bilgiler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ve Türk kültürüyle ilgili diğer derslerin, yabancı dille okutulamayacağı ve öğretilmeyeceği, öğrencilere, eğitim ve öğretimleri süresince bu derslerle ilgili araştırma görevleri ve ödevlerin, Türkçe'den başka hiçbir dille yaptırılmayacağı ifade edilir. Madde 2(c)'de ise, Türkiye'de eğitimi ve öğretimi yapılacak yabancı dillerin, Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edileceği söylenir. Son olarak, d bendinde, ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında yabancı dille eğitim yapacak okullar ve öğretimi yapılacak dersler MEB tarafından, yükseköğretim kurumlarında yabancı dille eğitimi ve öğretimi yapılacak dersler ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapacak yükseköğretim kurumlarının Yükseköğretim Kurulu'nca (YÖK) belirleneceği düzenlenmiştir.

3. Din

Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni (AİHS) 19.03.1954 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 6366 sayılı kanunla onaylamıştır. Türkiye AİHS'ye taraf olurken herhangi bir çekince koymamıştır. Başka bir deyişle, Türkiye'nin Madde 9'da yer alan ve dini eğitimi de güvence altına alan "düşünce, din ve vicdan özgürlüğü" bakımından bir çekincesi bulunmamaktadır. Buna karşılık Türkiye, AİHS Ek Protokol 1'e taraf olurken, eğitim hakkını düzenleyen 2. maddeye çekince koymuştur. Söz konusu hüküm şöyledir: "Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yüklenmesi görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir." Çekince metni şöyledir: "İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesine Ek Protokolün ikinci maddesi, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun hükümlerini ihlal etmez." Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na yapılan bu gönderme, din eğitiminin MEB tarafından veya Bakanlık gözetim ve denetiminde yürütüleceğini, Bakanlık izni olmaksızın din eğitimi veren kurumlar açılmayacağını ifade etmektedir.

Burada değerlendirilmesi gereken diğer önemli sözleşme ESKHUS'tur. ESKHUS Madde 2(2), sözleşmede tanınan eğitim hakkı da dahil tüm haklar bakımından, dine dayalı ayrımcılığı yasaklamıştır. Türkiye, sözleşmeye taraf olurken, eğitim hakkını düzenleyen Madde 13'e çekince koymuş ve "bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlükleri"ni düzenleyen 3. ve 4. paragrafları, Anayasa'nın 3., 14., ve 42. maddeleri çerçevesinde uygulama hakkını saklı tutmuştur. 13. maddenin 3. paragrafı, vasi ve velilerin okul seçme özgürlüğü ile çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüklerini güvence altına alırken, 4. paragraf, eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüğüne ilişkindir. Çekincenin gönderme yaptığı Anayasa hükümleri arasında konuyla ilgili olan hükümler, Anayasa'nın laikliğe gönderme yapan 14. maddesi ile eğitim ve öğretimin Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, devletin gözetim ve denetimi altında yapılacağını ve bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmayacağını düzenleyen 42. maddesidir. Türkiye, ÇHS'nin eğitim hakkını düzenleyen 29. maddesi ile azınlıklara veya yerli gruplara mensup çocuklara ilişkin 30. maddesinin, Anayasa'nın ve Lozan Barış Antlaşması'nın lafzına ve ruhuna uygun şekilde uygulanacağı yönünde bir çekinceye sahiptir. ÇHS'ye konan bu çekincelerin anlamı, Lozan Barış Antlaşması ile azınlık olarak kabul edilen gruplar bakımından genel kuralların geçerli olduğu ve her durumda din-eğitim arasındaki bağın öncelik ve özellikle Anayasa'nın yukarıda değinilen hükümleri ile din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin 24. maddesi çerçevesinde yorumlanması gerektiğidir.

- Din ve vicdan özgürlüğü, "herkes" için Anayasa'nın 24. maddesinde güvence altına alınmıştır. Bu düzenlemeye göre herkes dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Anayasa Madde 14'e aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz, dini inanç ve kanaatlerinden ötürü kınanamaz ve suçlanamaz. Din ve ahlak eğitim ve öğretimi, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.
- MEB Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nin 5. maddesi, ders kitaplarının diğer ayrımcılık türleri yanında dine dayalı ayrımcı ifadeler de içermeyeceğini belirtmektedir. Aynı yönetmeliğin 31. maddesi, ders kitabı dışında kullanılacak eğitim araçlarının diğerleri yanında din ayrımcılığı içermemesi gerektiğini, aksi takdirde sorumluluğun eğitim aracının seçimini yapan öğretmene ait olacağını düzenlemekte, Ders Kitapları ile Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge Madde 28(b)(6), eğitim araçlarının içerik bakımından incelenmesinde dine dayalı ayrımcılık içerip içermediğinin de göz önünde bulundurulacağını ifade etmektedir.
- Yukarıda ayrımcılık yasağı kapsamındaki diğer özellikler bakımından da ifade edildiği üzere, MEB Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği, ayrımcılığı

öğrenciler bakımından yasaklamaktadır. Madde 12(1)(b)(2), kişileri veya grupları diğer özellikler yanında “dini inançlarına göre” ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan davranışlarda bulunmayı okuldan kısa süreli uzaklaştırmayla, aynı maddenin 1. fıkrası ç(3) bendi, kişileri veya grupları yine diğerleri yanında “dini inançlarına göre” ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan bölücü ve yıkıcı toplu eylemler düzenlemeyi, bunlara katılmayı ve bu eylemlerin organizasyonunda yer almayı, örgün eğitim dışına çıkarmayla cezalandırmaktadır. Aynı şekilde, MEB Mesleki Eğitim Merkezleri Ödül ve Disiplin Yönetmeliği Madde 19’a göre, bu fiil mesleki eğitim dışına çıkarma cezası gerektiren davranışlar arasındadır. MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği’nin 109. maddesinin c fıkrasının 8. bendine göre, kişi veya grupları “dini inançlarına göre” ayırmak, kınamak, kötülemek ve bu tür eylemlere katılmak, okul değiştirme yaptırımı gerektiren bir davranıştır.

- MEB’e Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma ve Araştırma Desteğine Yönelik İzin ve Uygulama Yönergesi Madde 5(a), araştırma öneri ve veri toplama araçlarında din ayrımını körükleyici soru, ifade, resim ve simgelerin yer alamayacağı belirtir.
- METK’nın 12. maddesine göre, Türk milli eğitiminde laiklik esastır ve din kültürü ve ahlak öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. MEB’in Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’un 17. maddesine göre, yaygın eğitim kurumlarında okutulan din kültürü ve ahlak öğretimine ait programlar ile ders kitapları, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nde hazırlanır ve Talim ve Terbiye Kurulu’na sunulur.
- Türk Medeni Kanunu’nun 341. maddesi, çocuğun dini eğitimini belirleme hakkının anne-babaya ait olduğunu, anne-babanın bu konudaki hakkının sözleşme ile sınırlandırılmayacağını, bu nevi sözleşmelerin geçersiz kabul edileceğini belirtmektedir.
- Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun Ek Madde 3’e göre, ilköğretim okullarında okutulan zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri dışında dini bilgiler almak isteyenler için, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an kursları açabilecektir. Bu kurslardaki eğitim, çocukların kanuni temsilcilerinin talebine bağlıdır. Bu düzenlemede de çocukların yeterli olgunluk düzeyine erişmeleri halinde bu kararı kendilerinin verebileceğine ilişkin bir ifadeye yer verilmemiştir.
- Nüfus Hizmetleri Kanunu’nun 7. maddesi uyarınca, kişinin dini, nüfus aile kütüklerinde yer alacak bilgiler arasındadır. Ayrıca kimlik belgesinde de kişilerin dinine ait bilgi yer almaktadır.
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na göre, din uzmanları yetiştirilmek üzere ilahiyat fakülteleri ve imam ve hatip yetiştirmek üzere ayrı okullar açılacaktır. Nitekim İmam Hatip Okulu İdare Yönetmeliği’nin 1. maddesinde, imam hatip okullarının dayanağı olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gösterilmekte ve bu okullarının amacının din görevlileri yetiştirmek olduğu ifade edilmektedir.

- Okullarda giyilecek kılık kıyafetler, yönetmeliklerle düzenlenmiştir. MEB ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik (md. 10-12), ilk, orta, lise ve dengi okullarda hem kız, hem de erkek öğrencilerin başlarının açık olmasını düzenlemektedir. Aynı düzenlemeler, herhangi bir ziynet eşyası da takılamayacağını ifade etmektedir. Açıkça belirtilmese de, bu düzenleme, dini sembol niteliğindeki ziynet eşyalarını da kapsamaktadır.

4. Cinsiyet

Ayrımcılık yasağına ilişkin tüm ulusal mevzuat, cinsiyete dayalı ayrımcılığı yasaklamıştır:

- Anayasa'nın 42. maddesine göre, ilköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur. Aynı husus METK Madde 22 ve ilköğretim ve Eğitim Kanunu Madde 2'de yinelenmektedir. METK ayrıca 8. maddesi ile eğitimde kadın-erkek herkesin, fırsat ve imkan eşitliğinin saklı olduğunu ifade etmektedir. İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 1. maddesi, ilköğretimin, kadın-erkek bütün Türklerin gelişmeleri ve yetişmelerine hizmet eden temel eğitim ve öğretim olduğunu ifade etmiştir.
- MEB'in Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'un 14. maddesi Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'nün görevlerini düzenlemektedir. Bu görevler arasında, sadece kız öğrencilerin devam ettikleri kız meslek liseleri, kız teknik liseleri, Anadolu kız meslek liseleri, Anadolu kız teknik liseleri, olgunlaşma enstitüleri, pratik kız sanat okulları ile aynı seviye ve türdeki diğer mesleki ve teknik örgün ve yaygın eğitim kurumlarının eğitim, öğretim ve yönetimi ile ilgili bütün görev ve hizmetlerini yürütmek de bulunmaktadır. Bu okullarda verilecek dersler ile hangi branşlarda eğitim yürütüleceği mevzuatta yer almamaktadır. Gerek verilecek dersler gerek branşlar bakımından cinsiyet rollerini pekiştirecek bir yaklaşımın benimsenmesini önleyecek bir düzenleme yapılması, uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerle uyumlu olacaktır.
- MEB Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği Madde 5, ders kitaplarının cinsiyete dayalı ayrımcı ifadeler içermeyeceğini ifade etmekte, Madde 31, ders kitabı dışında kullanılacak eğitim araçlarının cinsiyete dayalı ayrımcılık içermemesi gerektiğini, aksi takdirde sorumluluğun eğitim aracının seçimini yapan öğretmene ait olacağını düzenlemektedir. Benzer şekilde, eğitim araçlarının içerik bakımından incelenmesinde cinsiyete dayalı ayrımcılık içerip içermediğine bakılması da, Ders Kitapları ile Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge'nin 28. maddesi ile düzenlenmektedir.
- Önceki bölümlerde, ayrımcılık bağlamında getirilen diğer yasaklar bakımından da ifade edildiği üzere, öğrencilerin ayrımcılık yapması, MEB Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği'nde yasaklanmaktadır. Yönetmeliğin 12. maddesinin 1. fıkrası b(2) bendi, kişileri veya grupları diğer ayrımcılık zeminlerine ek olarak "cinsiyete göre" ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan davranışlarda

bulunmayı, okuldan kısa süreli uzaklaştırmayla, Madde 12(1)(ç)(3), kişileri veya grupları yine diğer ayrımcılık zeminlerine ek olarak “cinsiyete göre” ayırmayı, kınamayı, kötölemeyi amaçlayan bölücü ve yıkıcı toplu eylemler düzenlemeyi, bunlara katılmayı ve bu eylemlerin organizasyonunda yer almayı, örgün eğitim dışına çıkarmayla cezalandırmaktadır. MEB Mesleki Eğitim Merkezleri Ödül ve Disiplin Yönetmeliği'nin 19. maddesi de bu fiili mesleki eğitim dışına çıkarma cezası gerektiren davranışlar arasında saymaktadır. Kişi veya grupları “cinsiyete göre” ayırmak, kınamak, kötölemek ve bu tür eylemlere katılmak, MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nin 109. maddesinin c fıkrasının 8. bendinde, okul değiştirme yaptırımı gerektiren davranışlar arasında sayılmaktadır.

- MEB'e Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma ve Araştırma Desteğine Yönelik İzin ve Uygulama Yönergesi Madde 5(a)'da araştırma öneri ve veri toplama araçlarında cinsiyet ayrımını körükleyici soru, ifade, resim ve simgelerin yer alamayacağı belirtilmiştir.

Kısaca ifade edilecek olursa, eğitime ilişkin tüm düzenlemeler kadın-erkek, herkes bakımından geçerlidir. Belirtilen sınırlı sayıda düzenleme dışında, kızların eğitimine yönelik özel hükümlere rastlanmamaktadır.

5. Engellilik

Engellilerin eğitime erişimleri konusu, temel olarak iki başlık altında incelenebilir. Bu başlıklardan ilki, engellilerin genel nitelikteki her kademedeki eğitime erişimi, ikincisi ise özel eğitime erişimidir. Yakın zamana kadar, engellilerin eğitiminde özel eğitim kurumlarına devam ilke olduğundan, mevzuat genellikle engellilerin eğitime ilişkin olarak özel eğitimden bahsetmektedir.

- Anayasa'nın eğitim hakkı ve ödevine ilişkin 42. maddesi, devletin durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alma yükümlülüğü altında olduğunu ifade etmektedir. METK'nın 8. maddesi, özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocuklar için özel tedbirler alınacağını belirtmekte, İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 12. maddesi, ilköğretim çağındaki engelli çocukların özel eğitim ve öğretim görmelerinin sağlanacağını ifade etmektedir. Mesleki Eğitim Kanunu Madde 39, özel eğitime muhtaç kişiler için iş hayatında geçerliliği olan görevlere hazırlayıcı özel meslek kursları düzenleneceğini, kursların düzenlenmesinde ve uygulanmasında bu kişilerin ilgi, ihtiyaç ve yeteneklerinin dikkate alınacağını ve kurslara katılanların kursa devam ettikleri sürece bu kanunun çirak ve öğrencilere verdiği haklardan yararlanacağını hükme bağlamıştır.

2005 yılında 5378 sayılı Özürlüler Hakkında Kanun'un çıkması ile diğer alanlarda olduğu gibi, engellilerin eğitime erişimi bakımından da durum değişmiştir.

- Madde 15, engellilerin eğitim almasının hiçbir gerekçeyle engellenemeyeceğini ve engelli çocuklara, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş

ortamlarda ve engeli olmayanlarla eşit eğitim imkanı sağlanacağını ifade etmektedir. Aynı madde, işitme engellilerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk Dil Kurumu Başkanlığı tarafından Türk işaret dili sistemi oluşturulmasını hükme bağlamıştır. Engellilerin, her türlü eğitim ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kabartma, sesli, elektronik kitap; alt yazılı film ve benzeri materyal üretilmesi için gerekli işlemlerin, MEB ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca ortaklaşa yürütülmesi de maddede öngörülmektedir. Kanunun 16. maddesi, özürülülerin eğitsel değerlendirme ve tanınmasının, il milli eğitim müdürlükleri Rehberlik Araştırma Merkezleri'nde (RAM) uzman kişilerden oluşan ve özürülü ailesinin yer aldığı özel eğitim değerlendirme kurulu tarafından yapılacağını ve eğitim planlamasının bu değerlendirme doğrultusunda geliştirileceğini ifade etmektedir. Bu planlama her yıl yeniden değerlendirilerek gelişmeler doğrultusunda gözden geçirilecektir.

- Özürülüler Hakkında Kanun, kaynaştırma eğitimini ilke, özel eğitimi istisna olarak tanımlamaktadır. Özel eğitim hizmetleri, 2006 yılında yayımlanan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ile düzenlenmektedir. Bu yönetmeliğin 37. maddesine göre, "özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini öncelikle yetersizliği olmayan akranlarıyla birlikte kaynaştırma yoluyla sürdürmeleri esas olmakla birlikte, bu bireyler için Bakanlıkça her tür ve kademedede örgün ve yaygın özel eğitim okul ve kurumları da açılır. Gerçek ve özel kişiler, özel eğitim gerektiren bireylerin eğitim ve öğretimleri için 8/6/1965 tarihli ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'ndaki esaslara uygun olarak özel okul veya kurum açabilirler."¹⁶⁵
- Özürülüler Hakkında Kanun'un 35. maddesi, MEB'in Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'a getirdiği değişiklikle, görme, ortopedik, işitme, dil-konuşma, ses bozukluğu, zihinsel ve ruhsal engelli çocuklardan, özel eğitim değerlendirme kurulları tarafından özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam etmeleri uygun görülenlerin eğitim giderlerinin, her yıl bütçe uygulama talimatında belirlenen miktarı MEB bütçesine konulacak ödenekten karşılanmasını düzenlemiştir. Böylelikle, engelli olan ve olmayan öğrenciler arasındaki olası olumsuz farkın önüne geçilmeye çalışılmaktadır.
- Özürülüler Hakkında Kanun Madde 13'e göre, engellilerin yeteneklerine göre mesleğini seçme ve bu alanda eğitim alma hakkı kısıtlanamaz. Aynı hükme göre, engellilerin yetenekleri doğrultusunda yapabilecekleri bir işte eğitilmesi, bu bireylere meslek kazandırılması ve engellilerin verimli kılınarak ekonomik ve sosyal refahlarının sağlanması amacıyla mesleki rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanmasının sağlanması esastır. Sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri belediyeler tarafından da verilir. Belediye, bu hizmetlerin sunumu sırasında gerekli gördüğü hallerde, halk eğitim ve çıraklık eğitim merkezleri ile işbirliği yapar. Engelli birey, rehabilitasyon talebinin karşılanamaması halinde, hizmeti en yakın merkezden alır ve ilgili belediye, her yıl bütçe talimatında belirlenen miktarı, hizmetin satın alındığı merkeze öder.

Engellilerin gerek kaynaştırma eğitiminden ve gerekse özel eğitimden yararlanabilmelerine yönelik önemli sayıda ve ayrıntıda düzenleme bulunmaktadır. Bunlar arasında, Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, MEB Özel Eğitim Okulları Çerçeve Yönetmeliği ve MEB Özel Eğitim Gerektiren Bireyler için Evde Eğitim Hizmetleri Yönergesi sayılabilir.

- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nin 6. maddesine göre, özel eğitimin ilkeleri şunlardır:

(1) Türk Millî Eğitiminin genel amaç ve temel ilkeleri doğrultusunda özel eğitimin temel ilkeleri şunlardır;

- a) Özel eğitime ihtiyacı olan tüm bireyler; eğitim ihtiyaçları, ilgi, yetenek ve yeterlilikleri doğrultusunda ve ölçüsünde özel eğitim hizmetlerinden yararlandırılır.
- b) Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimine erken yaşta başlanır.
- c) Özel eğitim hizmetleri, özel eğitime ihtiyacı olan bireyleri sosyal ve fiziksel çevrelerinden mümkün olduğu kadar ayırmadan planlanır ve yürütülür.
- ç) Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, eğitim performansları dikkate alınarak, amaç, içerik ve öğretim süreçlerinde ve değerlendirmede uyarlamalar yapılarak, akranları ile birlikte eğitimlerine öncelik verilir.
- d) Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin her tür ve kademedeki eğitimlerinin kesintisiz sürdürülebilmesi için, rehabilitasyon hizmetlerini sağlayacak kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapılır.
- e) Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin bireysel yeterlilikleri ve tüm gelişim alanlarındaki özellikleri ve akademik disiplin alanlarındaki yeterlilikleri dikkate alınarak, bireyselleştirilmiş eğitim planı [BEP] geliştirilir ve eğitim programları bireyselleştirilerek uygulanır.
- f) Ailelerin, özel eğitim sürecinin her boyutuna aktif katılımı ve eğitimi sağlar.
- g) Özel eğitim politikalarının geliştirilmesinde, üniversitelerin ilgili bölümleri ve özel eğitim ihtiyacı olan bireylere yönelik etkinlik gösteren sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde çalışılır.
- ğ) Özel eğitim hizmetleri, özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, toplumla etkileşim ve karşılıklı uyum sağlama sürecini kapsayacak şekilde planlanır.

Yönetmeliğe göre, özel eğitim eğitsel değerlendirme ve tanılamaya dayanır. Özel eğitime ihtiyacı olan birey hakkında, eğitsel değerlendirme ve tanılama sonucuna göre sınırlandırmanın olabilecek en alt seviyede tutulduğu eğitim ortamı ve özel eğitim hizmetine karar verilerek eğitim planı ve özel eğitim değerlendirme kurul raporu hazırlanır. Bu süreç yönlendirme olarak adlandırılır. Hususi özel eğitim okul ve kurumlarında eğitim ve/veya destek eğitim hizmeti alacak bireyler, eğitim planı ve özel eğitim değerlendirme kurul raporu ile okul ve kurumlara doğrudan başvurabilir.

- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği sadece özel eğitimin ilkelerini ve uygulamaya yönelik hususları değil, kaynaştırma eğitimini de düzenlemektedir. Yönetmeliğin 23. maddesine göre;

(1) Kaynaştırma yoluyla eğitim; özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini, destek eğitim hizmetleri de sağlanarak yetersizliği olmayan akranları ile birlikte resmi ve özel; okul öncesi,

ilköğretim, orta öğretim ve yaygın eğitim kurumlarında sürdürmeleri esasına dayanan özel eğitim uygulamalarıdır.

(2) Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamalarında aşağıdaki hususlar dikkate alınır:

- a) Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, eğitimlerini öncelikle yetersizliği olmayan akranları ile birlikte aynı kurumda sürdürmeleri sağlanır.
- b) Özel eğitime ihtiyacı olan bireyler kaynaştırma yoluyla eğitimlerini, yetersizliği olmayan akranları ile birlikte aynı sınıfta tam zamanlı sürdürebilecekleri gibi özel eğitim sınıflarında yarı zamanlı olarak da sürdürebilirler. Yarı zamanlı kaynaştırma uygulamaları, öğrencilerin bazı derslere yetersizliği olmayan akranlarıyla birlikte aynı sınıfta ya da ders dışı etkinliklere birlikte katılmaları yoluyla yapılır.
- c) Eğitim hizmetleri, bireylerin eğitim performansına ve öncelikli ihtiyaçlarına göre planlanır.
- ç) Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden öğrenciler, yetersizliği olmayan akranlarıyla aynı sınıfta eğitim görmeleri halinde kayıtlı buldukları okulda uygulanan eğitim programını; özel eğitim sınıflarında ise, sınıfın türüne göre, bu Yönetmeliğin 26 ncı ve 27 nci maddelerinde belirtilen eğitim programını takip ederler. Öğrencilerin takip ettikleri programlar temel alınarak eğitim performansı ve ihtiyaçları doğrultusunda BEP hazırlanır.
- d) Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulaması yapılan okul ve kurumlarda, bu Yönetmeliğin 73 üncü maddesinde yer alan hükümler doğrultusunda BEP geliştirme birimi oluşturulur.
- e) Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamaları yapılan okul ve kurumlarda öğrencinin yetersizliğine uygun fiziksel, sosyal, psikolojik ortam düzenlemeleri yapılır. Bu okul ve kurumlarda öğrenciye verilen eğitim hizmetlerinin etkin bir biçimde yürütülebilmesi amacıyla özel araç-gereç ile eğitim materyalleri sağlanır ve destek eğitim odası açılır.
- f) Kaynaştırma uygulamaları yapılan okul ve kurumlardaki personel, diğer öğrenciler ve onların aileleri özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin özellikleri hakkında okul idaresince yapılan planlama doğrultusunda RAM, BEP geliştirme birimindeki ilgili kişilerce bilgilendirilir.
- g) Okul ve kurumlarda, kaynaştırma yoluyla eğitim alacak bireylerin bir sınıfa en fazla iki birey olacak şekilde eşit olarak dağılımı sağlanır.
- ğ) Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden bireylerin bulunduğu sınıflarda sınıf mevcutları; okul öncesi eğitim kurumlarında özel eğitime ihtiyacı olan iki bireyin bulunduğu sınıflarda 10, bir bireyin bulunduğu sınıflarda 20 öğrenciyi geçmeyecek şekilde düzenlenir. Diğer kademelerdeki eğitim kurumlarında ise sınıf mevcutları; özel eğitime ihtiyacı olan iki bireyin bulunduğu sınıflarda 25, bir bireyin bulunduğu sınıflarda 35 öğrenciyi geçmeyecek şekilde düzenlenir.
- h) Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden öğrencilerin destek eğitim hizmeti almaları için gerekli düzenlemeler yapılır. Bu doğrultuda destek eğitim hizmetleri, sınıf içi yardım şeklinde olabileceği gibi destek eğitim odalarında da verilebilir.
- ı) Özel eğitim okul ve kurumlarına devam eden öğrencilerin kaynaştırma uygulamaları kapsamında, yetersizliği olmayan akranlarının devam ettiği okul ve kurumlarda bazı derslere ve sosyal etkinliklere katılması için gerekli tedbirler alınır.¹⁶⁶
- i) Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden öğrencilerin yetersizlik türü, eğitim performansı ve ihtiyacına göre; araç-gereç, eğitim materyalleri, öğretim yöntem ve teknikleri ile ölçme ve değerlendirmede gerekli tedbirler alınarak düzenlemeler yapılır.
- j) Kaynaştırma uygulamaları ilköğretim programlarını uygulayan özel eğitim okul ve kurumlarında; yetersizliği olmayan öğrencilerin, yetersizliği olan öğrencilerle aynı sınıfta

eğitim görmeleri yoluyla ya da yetersizliği olmayan öğrenciler için bu okul ve kurumların bünyesinde ayrı sınıf açılması Şeklinde de uygulanabilir.

- k) Yetersizliği olmayan öğrenciler, istekleri doğrultusunda, çevrelerindeki özel eğitim okullarında açılacak sınıflara kayıt yaptırabilirler. Bu sınıfların mevcutları 5'i özel eğitime ihtiyacı olan birey olmak üzere okul öncesi eğitimde en fazla 14, ilköğretim ve ortaöğretimde 20, yaygın eğitimde 10 öğrenciden oluşur.
- l) Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden öğrencilerin bulunduğu ilköğretim okullarında bu öğrencileri örgün eğitime hazırlamak amacıyla gerektiğinde hazırlık sınıfları açılabilir. Bu sınıflardaki eğitim-ğretim hizmetleri, bu Yönetmeliğin 48 inci maddesindeki hükümler doğrultusunda yürütülür.

Yönetmelik, kaynaştırma eğitiminden yararlanan öğrencilerin başarılarının değerlendirilmesini 24. maddede düzenlemiştir. Bu maddeye göre, kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden öğrencilerin baŐarıları, devam ettikleri okulun sınıf geçme ve sınavlarla ilgili hükümlerine göre değerlendirilecek, bu değerlendirmelerde öğrencilerin bireyselleştirilmiş eğitim programları (BEP) da dikkate alınacaktır. Okul ncesi ve ilköğretim çağındaki özel eğitime ihtiyacı olan bireylerden eğitim-ğretim kurumlarından doğrudan yararlanamayacak durumda olanlara ise, 34. maddeye göre evde eğitim verilecektir.

- Sosyal Hizmetler ocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Kanunu'nun 25. maddesinin 3. paragrafına göre, özel eğitim gerektiren korunmaya muhtaç çocukların eğitim ve öğretimleri, MEB'e bağlı resmi ve özel eğitim-ğretim kurumlarında sürdürülecektir.
- Özellikle engellilerin eğitimine ilişkin olan bu düzenlemeler dışında, eğitimle ilgili hemen her düzenlemede engellilerin eğitim hakkından yararlanmasının kolaylaŐtırılmasına yönelik hükümlere de rastlanmaktadır. Bu çerçevede, özel ğrenci Yurtları Yönetmeliği Madde 6 anılabilir. Söz konusu hükme göre, engelli ğrenci barındıran yurtlarda engelliler için tuvalet, binanın kat durumuna göre engelli rampası veya asansör bulunması zorunludur. Ayrımcılık yasağının aynı davranmayı öngörmediği, sonuçları mümkün olduğunca eŐitlemek üzere özel pozitif tedbirler de alınmasını gerektirdiği düşünüldüğünde, engellilerin eğitime eşit Şekilde erişimini sağlamaya yönelik bu düzenlemelerin son derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

6. Hastanedeki ocuklar

- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nin 42. maddesine göre, resmi ve özel sağlık kuruluşlarında yatarak tedavi gören ve/veya süreğen hastalığı olan zorunlu öğrenim çağındaki bireylerin eğitimlerini sürdürmeleri için MEB, Sağlık Bakanlığı ve niversiteler arasında imzalanan protokole göre hastanelerin bünyesinde MEB'e bağlı ilköğretim okulları açılır. Aynı hükme göre, eğitim hizmeti, velinin yazılı isteği ve bireyin tedavisinden sorumlu hekim/hekimlerin yazılı görüşü ile sağlanır. Öğrencilerin kayıtları, kayıtlı bulunduğu okulda kalır; kayıtlı olmayan öğrencilerin kaydı ise hastanenin bulunduğu bölgedeki bir okula/kuruma ya da ikamet ettiği yerleşim birimindeki bir

okul veya kuruma yapılır. Hastane ilköğretim okullarında eğitim alan her birey için geçici kayıt formu düzenlenerek bu okula geçici kaydı yapılır. Sağlık kuruluşlarında eğitim alan bireyin başarı durumunun değerlendirilmesi, kayıtlı bulunduğu okuldaki diğer öğrenciler gibi yapılır. Ancak, bireyin durumu ve özelliğine göre değerlendirme şekli, yöntem ve tekniklerinde öğretmen tarafından gerekli değişiklikler yapılarak özel tedbirler alınır. Bu bireylerin başarı değerlendirme sonuçları kayıtlı oldukları okula yazılı olarak bildirilir. Sınıf geçme ve diploma işlemleri bu okul tarafından yürütülür. Hastane ilköğretim okullarında sınıf mevcudu en fazla, okul öncesi ve ilköğretimde 10 öğrenciden oluşur. Sınıfa gelemeyecek durumda olan öğrencilere odalarında eğitim verilir. Sınıf öğretmenlerinden biri, il milli eğitim müdürlüğünce müdür yetkili öğretmen olarak görevlendirilir. Müdür yetkili öğretmen aynı zamanda sınıf okutur. Bireyler kayıtlı bulunduğu okulun veya kurumun eğitim programından sorumludur. Bu okullarda birleştirilmiş sınıf uygulaması yapılır. Eğitim alacak bireylerin hastalığı ve eğitim ortamına ilişkin şartlar dikkate alınarak bireylerin haftalık ders saatleri 10 saatten az olmamak üzere planlanır. Dersler sınıf ve alan öğretmenleri tarafından okutulur. İl milli eğitim müdürlüğü bu okullara, müdür yetkili öğretmenin önerileri doğrultusunda gerektiğinde okul öncesi, sınıf ve alan öğretmenleri ile gezerek özel eğitim görevi yapan öğretmen görevlendirir. Derse başlama ve bitiş saatleri ile derslerin süresi, bireyin sağlık durumu ve hastane şartları dikkate alınarak okul yönetimi tarafından belirlenir. Yatarak tedavi sürecinin tamamlanması halinde veya velinin isteği ya da hekimin eğitim hizmetinin sona erdirilmesine ilişkin görüşü doğrultusunda sağlık kuruluşunda bireye verilen eğitim hizmeti sona erdirilir.

- ilköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 5. maddesine göre, zorunlu eğitim çağında olup da, sağlık durumu dolayısıyla ilköğretim okuluna devam edemeyen vatandaşlardan özel olarak öğretim görenler, sınavla ve yaşlarına göre layık oldukları ilköğretim okulu sınıflarına veya mezuniyet sınavlarına alınırlar.

7. Özgürlüğünden yoksun çocuklar ile devletin bakım ve gözetimindeki çocuklar

- Çocuk Koruma Kanunu Madde 4, koruma ihtiyacı olan çocuklar ile suça sürüklenen çocuklar hakkında kararlar alınmasında ve uygulanmasında çocuğun yaşına ve gelişimine uygun eğitim ve öğretiminin desteklenmesi ilkesinin gözetileceğini, Madde 5 ise bu çocuklar hakkında eğitim tedbirine hükmedileceğini düzenlemektedir. Eğitim tedbiri, çocuğun bir eğitim kurumuna gündüzlü veya yatılı olarak devam etmesini, iş ve meslek edinmesi amacıyla bir meslek veya sanat edinme kursuna gitmesini veya meslek sahibi bir ustanın yanına yahut kamuya ya da özel sektöre ait işyerlerine yerleştirilmesini ifade eder. Aynı kanunun 30. maddesine göre, Cumhuriyet Savcılığı Çocuk Bürosu'nun görevleri arasında, korunma ihtiyacı olan, suç mağduru veya suça sürüklenen çocuklardan eğitime ihtiyacı olanlara ihtiyaç duydukları destek hizmetlerini sağlamak üzere, ilgili

kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde çalışmak ve bu gibi durumları çocukları korumakla görevli kurum ve kuruluşlara bildirmek de bulunmaktadır. Madde 38'e göre, hakkında koruma kararı alınmış ve eğitim tedbirine hükmedilmiş çocuğun eğitime uyumunu desteklemek, denetim görevlisinin görevleri arasındadır. Görevli, çocuğun eğitim durumunu yerinde incelemekle yükümlüdür. Kanunun uygulanmasını sağlama amacıyla bir de yönetmelik çıkartılmıştır: Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik. Bu yönetmeliğin 9. maddesine göre, Mahkeme veya Çocuk Hakimi tarafından verilen eğitim tedbiri kararı, ilgisine göre il milli eğitim müdürlüklerine veya Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bölge müdürlüklerine gönderilir. Tedbirin uygulanması 18 yaşın doldurulmasıyla kendiliğinden sona erer. Ancak hakim, eğitim ve öğrenimine devam edebilmesi için ve rızası alınmak suretiyle tedbirin uygulanmasına belli bir süre daha devam edilmesine karar verebilir.

- Konuya ilişkin bir başka düzenleme Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'dur. Bu kanunun 11. maddesine göre "çocuk kapalı ceza infaz kurumları", "Çocuk tutukluların ya da çocuk eğitimevlerinden disiplin veya diğer nedenlerle kapalı ceza infaz kurumlarına nakillerine karar verilen çocukların barındırıldıkları ve firara karşı engelleri olan iç ve dış güvenlik görevlileri bulunan çocuk ceza infaz kurumları, eğitim ve öğretime dayalı kurumlardır." Aynı kanunun 15. maddesinin ilk paragrafı ise çocuk eğitimevlerini tanımlamaktadır. Buna göre "çocuk eğitimevleri", "Çocuk hükümlüler hakkında verilen cezaların, hükümlülerin eğitilmeleri, meslek edinmeleri ve yeniden toplumla bütünleştirilmeleri amaçları güdülerek yerine getirildiği tesislerdir." Aynı maddenin 2. paragrafı, çocukların eğitimlerine kurum içinde veya dışında devam edebileceklerini ifade etmektedir. Kanunun 29. maddesi çocuk hükümlülerin çalıştırılmasının yalnızca meslek eğitimine yönelik olabileceğini ve öğretim kurumlarına veya örgün eğitime devam eden çocuk ile genç hükümlülerin, öğretim yılı içinde atölye ve işyerlerinde çalıştırılmayacağını öngörmektedir. Kanunun "Eğitim Programları" başlığını taşıyan 75. maddesine göre, ceza infaz kurumlarında bulunduğu süre içinde hükümlüye, kişiliğini geliştirecek, eğitimini güçlendirecek, yeni beceriler kazanmasını, suç işleme eğilimini yok etmeyi sağlayacak ve salıverilme sonrasına hazırlayacak programlar uygulanacaktır. Bu eğitim programları hükümlünün yaş, ceza süresi ve yeteneklerine öncelik verilerek, ekonomik ve kültür durumuna uygun biçimde düzenlenecek ve temel eğitim, orta ve yükseköğretim, meslek eğitimi, din eğitimi, beden eğitimi, kütüphane ve psikososyal hizmet konularını kapsayacaktır. Kanunun konuya ilişkin son hükmü 76. maddedir. Öğretimden yararlanma başlığını taşıyan bu maddeye göre, "Açık ceza infaz kurumları ile çocuk eğitimevlerinde bulunan hükümlülerin örgün ve yaygın, kapalı ceza infaz kurumunda bulunan hükümlülerin yaygın öğretimden yararlanmaları sağlanır."
- İlköğretim ve Ortaöğretimde Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun'un 4. ve 5. maddeleri, kalkınma

planlarında öngörülen hedefler doğrultusunda parasız yatılı ve burslu öğrencinin okutulacağını belirtmekte, bu çerçevede haklarında tedbir kararı alınmış çocukları ve yetiştirme yurtlarında kalan çocukları da saymaktadır. SHÇEK'in koruması altında olan öğrenciler bakımından SHÇEK Kanunu'nun 25. maddesi de önemli bir düzenlemeye yer vermektedir. Buna göre, kurumun görevleri arasında okul çağındaki korunmaya muhtaç çocukların eğitim ve öğretimlerini MEB ile diğer kamu kurumlarına ait okullarda gerçekleştirilmek de bulunmaktadır.

8. *Sığınmacı ve mülteciler, göçmenler, yabancılar ve vatansızlar*

- Anayasa Madde 16'ya göre, "Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için milletler arası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir." Anayasa'nın 42. maddesinin ilk paragrafında, yabancı-vatandaş ayrımı yapılmaksızın kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılmayacağı ifade edilmiş, aynı maddenin devamında ise ilköğretimin sadece vatandaşlarla sınırlı olarak zorunlu olduğu ifade edilmiştir. METK Madde 7, ilköğretimin her Türk vatandaşının hakkı olduğunu ifade etmiş, Madde 5 milli eğitim temel hizmetinin "Türk vatandaşlarının istekleri ve kabiliyetleri ile Türk toplumunun ihtiyaçları" doğrultusunda düzenleneceğini belirtmiş, Madde 23 ise ilköğretimin amaç ve görevlerini düzenlerken, hedef olarak Türk çocuklarını seçmiştir. İlköğretim ve Eğitim Kanunu, ilköğretimin bütün Türklerin gelişmeleri ve yetişmelerine hizmet eden temel eğitim ve öğretim olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede kanunun yabancıları dışladığı veya en azından Türk vatandaşları ile yabancıları eşit şekilde gözetmediği ifade edilebilir. Benzer şekilde, MEB İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği de, sosyal etkinliklerin amacının Türk milli eğitiminin genel amaç ve temel ilkelerine uygun olarak, öğrencilerin Atatürk ilke ve inkılaplarına, Anayasa'nın başlangıcında ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı vatandaşlar olarak yetişmesine, yeteneklerini geliştirerek gerekli donanımı kazanmasına katkıda bulunmak olduğunu ifade ederek, yabancı öğrencilerin varlığını göz ardı etmektedir. Diğer yandan, İlköğretim ve Ortaöğretimde Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun, Madde 5'e 1983'te yapılan ek ile, MEB'in belirleyeceği esaslar dahilinde Başbakanlık'ın izni alınarak, yabancı uyruklu öğrencilerin de sınavsız olarak parasız yatılılık hakkından yararlanabileceğini düzenlemiştir.
- Çıracılık Eğitimi Merkezlerinde Parasız Yatılı Çırac Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlar ile Pansiyonların Yönetimi Yönetmeliği'nin başvuru şartlarına ilişkin 38. maddesi, T.C. veya Türk Cumhuriyetleri'nden birinin vatandaşı olma koşulunu getirerek, yabancılar arasında bir ayırım yapmıştır. Benzer şekilde Özel Öğretim Kurumlarında Ücretsiz Okuyacak Öğrenciler Hakkında Yönetmelik de, 9. maddesinde kurumlarda ücretsiz okumak için müracaat edenlerin, T.C. vatandaşı veya Türkiye'de yaşayan soydaşlardan olmaları koşulunu aramaktadır.

- Özel Öğretim Kurumları Kanunu, yabancılar tarafından açılan özel öğretim kurumlarının tabi olduğu usul ve esasları düzenlemiştir. Kanuna göre “milletlerarası özel öğretim kurumu” statüsünde açılan özel öğretim kurumlarına, yalnızca yabancı uyruklu öğrenciler devam edecektir. Madde 13, bu tür okullar dışında kalan eğitim kurumlarına alınabilecek yabancı uyruklu öğrenci sayısının, o okulda okuyan T.C. uyruklu öğrenci sayısının % 30’unu aşamayacağını ifade eder.
- Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Kanun, genel nitelikli bir kanun olup, Türk Silahlı Kuvvetleri’ne bağlı okullara kabul edilen öğrenciler haricindeki tüm yabancı uyruklu öğrencileri kapsamaktadır. Bu kanunun uygulanmasına yönelik, Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Yönetmelik çıkartılmıştır. Söz konusu yönetmelik MEB, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, YÖK ve yükseköğretim kurumlarının yükümlülüklerini düzenlemektedir.
- Göçmen işçilerin çocuklarının eğitimi, sadece bu konuya ilişkin bir yönetmelikle düzenlenmektedir. Göçmen İşçi Çocuklarının Eğitimine İlişkin Yönetmelik Madde 8’e göre, milli eğitim müdürlüklerinin görevleri arasında; a) Öğrencileri, olanaklar ölçüsünde kendi ülkelerinde devam ettikleri okula/bölüme/programa denk olan ve ikametlerine en yakın okula yerleştirmek; b) Öğrencilerin, vatandaşlara sunulan eğitim olanaklarından yararlandırılmasını sağlamak; c) Türkçe bilmeyen öğrencilere, Türkçe’nin öğretilmesi konusunda gerekli önlemleri almak; ve d) Öğrencilere, ana dillerinin öğretimi için olanaklar ölçüsünde kurslar düzenlemek bulunmaktadır.
- Bazı meslek okullarının yönetmeliklerine bakıldığında, T.C. uyruklu olmanın, başvuru koşulları arasında olduğu görülmektedir. Anadolu Tapu ve Kadastro Meslek Lisesi Yönetmeliği ve MEB Anadolu Öğretmen Liseleri Yönetmeliği örnek olarak gösterilebilir. Ancak genellikle, Türkiye’de öğrenim görme şartlarını taşıyan yabancı uyruklu öğrenciler hakkında, diğer öğrenciler gibi işlem yapılacağı belirtilmektedir. Örnek olarak, MEB Sosyal Bilimler Liseleri Yönetmeliği, MEB Yabancı Dil Ağırlıklı Liseler Yönetmeliği, MEB Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri Yönetmeliği, MEB Fen Liseleri Yönetmeliği, MEB Spor Liseleri Yönetmeliği ve MEB Anadolu İmam-Hatip Liseleri Yönetmeliği verilebilir. Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği’nin 45. maddesine göre, yabancı uyrukluların okula kayıtlarından önce pasaportlarına emniyetçe “görülmüştür” kaşesinin basılıp basılmadığına bakılacağı, ancak bu koşulun haymatlos veya mülteciler bakımından geçerli olmadığı, ikamet tezkerelerinde haymatlos veya mülteci olduklarına ilişkin ifadelerin görülmesinin yeterli olduğu belirtilmiştir. Aynı maddeye göre, İçişleri Bakanlığı’nın Türkiye’de çalışma ve ikametlerine izin verdiği yabancıların çocuklarından da öğrenim vizesi istenmeyecek, bu kişilerin anne veya babalarının çalışma izni aldığını veya en az bir yıl ikamet izinlerinin bulunduğunu belgelendirmeleri yetecektir. Türkiye’deki yabancı misyon şefliklerinde veya uluslararası kuruluş temsilciliklerinde görevli personelin çocuklarının kayıt-kabulleri için sadece usulüne uygun pasaport almış olmaları koşulu aranmaktadır. Türk vatandaşı olup, sonradan Bakanlar Kurulu’ndan

Türk vatandaşlığından çıkma izni olarak yabancı bir devlet vatandaşlığını kazanan kişilerin ve bunların çocuklarının kayıtları da yapılacaktır.

- MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'ne göre, yabancı uyruklu öğrencilerin “öğrenci andı”nı söyleme zorunluluğu yoktur.
- Mültecilerin eğitim hakkından yararlanmasına ilişkin olarak, MEB Şubat 2003'te 2003/3 sayılı genelgeyi yayımlamıştır. Buna göre sığınma ve iltica talepleri tetkik edilenler ile mülteci statüsünde ikamet izni alan yabancıların durumlarını belgelendirmeleri kaydıyla, öğrenim vizesi şartı aranmaksızın, öğrenim çağındaki çocuklarının okullara kesin kayıtları yapılacaktır.
- Refakatsiz olup SHÇEK koruması altında olan öğrenciler bakımından SHÇEK Kanunu'nun 25. maddesi önemli bir düzenlemeye yer vermektedir. Buna göre, kurumun görevleri arasında okul çağındaki korunmaya muhtaç çocukların eğitim ve öğretimlerini MEB ile diğer kamu kurumlarına ait okullarda gerçekleştirmek de bulunmaktadır. Aynı hüküm korumaya alınan sığınmacı veya mülteci çocuklar için de geçerlidir. Sığınmacı ve mültecilere ilişkin özel düzenlemeler dışında, bu kişiler yabancıların tabi oldukları genel düzenlemelere tabidir.

c. Fırsat Eşitliği Sağlanması Bakımından Kapsam

- METK'nın “Milli Eğitimin Temel İlkeleri” başlıklı kısmında 14 ilke sayılmaktadır. Bu ilkelerden biri de, 8. maddede ifadesini bulan “Fırsat ve İmkan Eşitliği”dir. Söz konusu maddede bu bağlamda öncelikle kadınlar ile erkekler arasında fırsat ve imkan eşitliğine vurgu yapılmış, daha sonra ise maddi imkanlardan yoksun olanlar ile özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocuklar bakımından gerekli tedbirlerin alınacağı ifade edilmiştir. Kız çocukların eğitimden yararlandırılmamasının, ayrımcılık yasağı çerçevesinde değerlendirilmesi söz konusu olduğundan, buradaki hükmün, kız çocukların eğitim hakkından yararlanması önündeki ayrımcılık dışı engellerin kaldırılması yükümlülüğünü öngörür şekilde yorumlanması gerekmektedir.
- MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nin 6. maddesinin f bendinde, METK'ya paralel olarak, ilköğretim kurumlarında herkese imkan ve fırsat eşitliği sağlanacağı ifade edilmiş ve maddi imkanlardan yoksun öğrenciler, özel öğretime ihtiyaç duyanlar ve korunmaya muhtaç çocuklar bakımından özel tedbirler alınacağı ifade edilmiştir. İlköğretimde Yönelme Yönergesi ise, yönelmenin öğrencilerin tümüne fırsat eşitliği sağlayacak şekilde yapılması gerektiğini ifade etmektedir. İlköğretim Kurumları, Ortaöğretim Kurumları Spor Yarışmaları Yönergesi de fırsat eşitliğine gönderme yapmakta ve öğrencilerin spora yönelmesi sağlanırken fırsat eşitliği ilkesinin esas olduğunu ifade etmektedir.
- Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'in “Dürüstlük ve Tarafsızlık” başlığını taşıyan 9. maddesi, kamu

---

görevlilerinin fırsat eşitliğini engelleyici davranış ve uygulamalarda bulunmasını yasaklamaktadır. MEB Okul-Aile Birliği Yönetmeliği'nin 6. maddesi, birliğin görev ve yetkileri arasında "fırsat eşitliğine imkan vermek" amacıyla velilerle işbirliği yapılmasını saymaktadır.

- Son olarak, eğitimde fırsat eşitliği, Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi (2007-2013) Hakkında Karar'da, bir hedef olarak sayılmaktadır.

Eğitimin fiziksel olarak erişilebilir olması: Eğitimde fırsat eşitliğinin temel unsurlarından olan eğitimin fiziksel olarak erişilebilir olması, ulusal mevzuatta da karşılığını bulmaktadır:

- MEB'e Bağlı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumlarında Burs, Parasız Yatılılık ve Sosyal Yardımlar Yönetmeliği'nin 8. maddesi, her yıl tespit edilen parasız yatılılık ve bursluluk kontenjanının % 10'unun, oturdukları yerde ilköğretim okulu bulunmayan öğrencilere ayrılmasını düzenlemektedir. Çocuğun ulaşım ve konaklama sıkıntıları nedeniyle okula devam edememesini önlemek amacıyla, yatılı bölge ilköğretim okulları (YİBO) ve pansiyonlu ilköğretim okulları (PİO) kurulmasına ve gerekli hallerde taşınmalı eğitim yapılmasına ilişkin düzenlemeler de mevcuttur. Bu çerçevede özellikle MEB'e Bağlı Okul Pansiyonları Kanunu ve Yönetmeliği ile MEB Taşınmalı İlköğretim Yönetmeliği anılmalıdır. Kanununun 3. maddesine göre, pansiyonların açılmasında ve pansiyon ücretlerinin tespitinde, bölgenin gelişmişliği, ulaşım ve benzeri imkanları da dikkate alınacaktır. MEB'e Bağlı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumlarında Burs, Parasız Yatılılık ve Sosyal Yardımlar Yönetmeliği'nin 9. maddesi, okulsuz yerleşim birimlerinde bulunan zorunlu öğrenim çağındaki çocukların, sınavsız olarak YİBO ve PİO'lara alınacaklarını ve ilköğrenimlerini bu okullarda tamamlayacaklarını ifade etmektedir. Aynı hükme göre, bu okullardan mezun olan parasız yatılı öğrencilerden MEB tarafından tespit edilecek kontenjan kadarı, başarı derecesine göre belirlenerek, öncelikle mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarında öğrenimlerini tamamlayabilmeleri için sınavsız olarak parasız yatılılığa alınacaktır. Zihinsel engelliler dışındaki özel eğitim gerektiren öğrencilerden, öğrenim gördükleri ilköğretim ve özel eğitim ilköğretim okullarından mezun olanlar da, aynı düzenlemeye göre, başarı derecesine göre sınavsız olarak engellerine uygun pansiyonlu ortaöğretim kurumlarının parasız yatılılığına yerleştirilecektir.
- Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Madde 4(c)'ye göre, özel eğitim hizmetleri, özel eğitime gereksinimi olan bireyleri sosyal ve fiziksel çevrelerinden mümkün olduğu kadar ayırmadan planlanır ve yürütülür.
- MEB Açık İlköğretim Okulu Yönetmeliği, Madde 6(a)'da ilköğretimlerini ilköğretim çağıında tamamlayamamış olanlara, açık ilköğretim okulundan yararlanma hakkı verilmesini düzenlemiştir. İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 9. maddesi nüfusun az veya dağınık olduğu yerlerde ilköğretim bölge okulları, yatılı bölge okulları veya gezici okullar ile eğitim ve öğretimin yürütülebileceğini ifade etmektedir.

- MEB Açık Öğretim Lisesi Yönetmeliği'nin 5. maddesine göre, lisenin amacı, gelişmiş kitle iletişim araçları ve yeni teknolojiler kullanarak, ilköğretimi tamamlayan ancak ortaöğretime devam etmeyenler ile ortaöğretimden ayrılan, mezun olan ve yükseköğretimden ayrılan veya mezun olanlara farklı alanlarda öğrenim görme fırsatı vermektir.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 10. maddesi, köy okulları bakımından özel bir düzenleme getirmiş ve köy hayatının gerekleri ile eğitime devam arasında bir tercih yapılması zorunluluğunu, bir ölçüde ortadan kaldırmıştır. Zira söz konusu hüküm, köy halkının köy dışında yayla, otlak veya bağ gibi yerlere taşınması halinde, köy okulunun da taşınacağını öngörmektedir. Kanununun 11. maddesi, ilköğretim çağında olmakla birlikte, bir nedenle öğrenimlerini yaşitlarıyla yapamamış öğrencilerin, yaşitları seviyesine getirilmesi için alınması gereken tedbirleri düzenlemektedir.

Eğitimin ekonomik yönden erişilebilir olması:

- Anayasa'nın "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi" başlıklı 42. maddesine göre kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz ve hakkın kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. Aynı madde ilköğretimin kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu olduğunu ve devlet okullarında parasız olduğunu öngörmektedir. Bu maddeye göre devlet maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmesi amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapacaktır.

Konuya ilişkin ulusal mevzuat aşağıda "Yoksulluk" başlığı altında inceleneceğinden, burada ayrıntısına girilmeyecektir. Ancak, belirtilmesi gereken önemli bir husus, METK'nin 16. maddesinde, öğrenci velilerinin hiçbir surette bağış yapmaya zorlanamayacağını belirtilmiş olduğudur.

Çalışmanın uluslararası mevzuata ilişkin kısmında da ifade edildiği üzere, uluslararası sözleşmelerin uygulanmasını denetleyen organlar, belli kişi grupları ve unsurlar bakımından, fırsat eşitliği sorununun öncelik ve özellik taşıdığını ifade etmektedir. Aşağıda, yine dört başlık altında ulusal mevzuatın konuya ilişkin düzenlemeleri özet olarak aktarılacaktır:

1. Bölgesel farklılıklar

Ulusal mevzuatın bu başlık altında değerlendirilebilecek düzenlemeleri sınırlı olmakla birlikte, konuya ilişkin hiçbir yasal düzenleme yoktur denemez.

- Bu düzenlemelerden ilki, MEB'e Bağlı Okul Pansiyonları Kanunu'dur. Kanununun 3. maddesine göre, pansiyonların açılmasında ve pansiyon ücretlerinin tespitinde, bölgenin gelişmişliği, ulaşım ve benzeri imkanları da dikkate alınacaktır. MEB'e Bağlı Okul Pansiyonları Yönetmeliği'nin 6. maddesine göre, paralı yatılı olarak okumak isteyenler arasından, mahrumiyet bölgelerinde devam edeceği düzeyde ve türde okul bulunmayan yerlerden gelen öğrenciler ile mahrumiyet bölgeleri dışında olup devam edeceği düzeyde ve türde okul bulunmayan öğrencilere öncelik tanınacaktır.

- MEB'e Bağlı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumlarında Burs, Parasız Yatılılık ve Sosyal Yardımlar Yönetmeliği'nin 9. maddesine göre, okulsuz yerleşim birimlerinde bulunan zorunlu öğrenim çağındaki çocuklar, sınavsız olarak YİBO ve PIO'lara alınacaktır.
- MEB Taşımali İlköğretim Yönetmeliği'nin 1. maddesine göre yönetmeliğin amacı, çevresinde ilköğretim okulu bulunmayan, çeşitli nedenlerle eğitim-öğretime kapalı, birleştirilmiş sınıf uygulaması yapan ilköğretim okullarındaki öğrencilerin, taşıma merkezi ilköğretim okullarına günü birlik taşınarak kaliteli bir eğitim-öğretim görmelerini sağlamaktır.

2. Kırsalda yaşamak

Önceki bölümde aktarılan düzenlemeler büyük ölçüde kırsal kesim için geçerli olduğundan, burada tekrarlanmayacaktır. Ancak, bunlar dışında doğrudan köylerin coğrafi dağılımı ve köy hayatının gerekleri ile eğitimi bağdaştırmaya çalışan düzenlemeler de bulunmaktadır.

- Örneğin, METK'nın 25. maddesine göre, nüfusun az ve dağınık olduğu yerlerde, köyler gruplaştırılarak, merkezi durumda olan köylerde ilköğretim bölge okulları ve bunlara bağlı pansiyonlar, gruplaştırmanın mümkün olmadığı yerlerde YİBO'lar kurulacaktır. Aynı şekilde, ilköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 9. maddesi, nüfusun az veya dağınık olduğu yerlerde, eğitim ve öğretimin, ilköğretim bölge okulları, yatılı bölge okulları veya gezici okullar ile yürütülebileceğini ifade etmektedir. Kanununun 10. maddesi ise, köy okulları bakımından özel bir düzenleme getirmiş ve köy hayatının gerekleri ile eğitime devam arasında bir tercih yapılması zorunluluğunu, bir ölçüde ortadan kaldırmıştır. Köy halkının köy dışında yayla, otlak veya bağ gibi yerlere taşınması halinde, söz konusu hüküm, köy okulunun da taşınacağını öngörmektedir.
- MEB Taşımali İlköğretim Yönetmeliği Madde 7'ye göre, 5. maddeye uyularak kurulacak "planlama komisyonu":
  - Köy ve köy altı yerleşim birimlerindeki çağ nüfusu ile o yerleşim birimlerindeki ilköğretim okullarında bulunan öğrencileri ve taşımali ilköğretim kapsamına alınacak okul, yerleşim birimleri ve öğrenci sayılarını tespit edecek;
  - Taşımali ilköğretim kapsamına alınan yerleşim birimlerinin, merkez ilköğretim okullarına uzaklığını ve ulaşım planını gösteren taşımali ilköğretim haritasını hazırlayacak;
  - Her merkez ilköğretim okuluna öğrencisi taşınacak yerleşim birimi ile öğrenci sayısını dikkate alarak, öğrencilerin kaç araçla taşınacağını, aracın izleyeceği yol ve duraklar ile saatlerini belirleyecek;
  - Öğrencilerin güvenli şekilde taşınmaları ile sağlık ve beslenme konularında alınacak önlemleri belirleyecektir.

3. Yoksulluk

- Türk Medeni Kanunu'nun 327. maddesi, çocuğun eğitimi için gerekli giderlerin anne-baba tarafından karşılanacağını, 328. maddesi, eğitimi devam eden çocuk ergin dahi olsa, anne-babanın koşullara göre kendilerinden beklenebilecek ölçüde olmak üzere çocuğa bakmakla yükümlü olduğunu ifade etmektedir. METK'nın 7. maddesi ilköğretim görmeyen her Türk vatandaşının hakkı olduğunu, 8. maddesi ise, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla çeşitli destekler sunulacağını ifade etmektedir. Kanununun 16. maddesinde, öğrenci velilerinin hiçbir surette bağış yapmaya zorlanamayacağı açıkça düzenlenmiştir. Kanununun 22. maddesine göre, ilköğretim 6-14 yaşlarındaki çocukların eğitim ve öğretimini kapsar ve zorunlu ve devlet okullarında parasızdır. Madde 27'ye göre, ilköğretimi tamamlayan ve ortaöğretime girmeye hak kazanmış olan her öğrenci, ortaöğretime devam etmek ve ortaöğretim imkanlarından ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde yararlanmak hakkına sahiptir. Bu ifadeden, öğrencinin maddi durumunun ortaöğretime devamda belirleyici bir unsur olamayacağı anlaşılmaktadır. METK'ya paralel olarak, 2. maddesinde ilköğretim ve Eğitim Kanunu da ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğunu ifade etmektedir.
- İlköğretim ve Ortaöğretimde Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun'un 4. ve 5. Maddeleri, kalkınma planlarında öngörülen hedefler doğrultusunda paralı yatılı ve burslu öğrencinin okutulacağını belirtmiş ve bu çerçevede haklarında tedbir kararı alınmış çocukları, yetiştirme yurtlarında kalan çocukları ve çeşitli nedenlerle muhtaç duruma düşmüş çocukları da saymıştır. Kanuna 1983 yılında getirilen bir değişiklikle, yabancı uyruklu öğrencilere de MEB tarafından belirlenen esaslar ve kontenjan dahilinde, Başbakanlık izni ile sınavsız olarak parasız yatılılık hakkı tanınabileceği hükmü getirilmiştir. Konuya ilişkin bir başka düzenleme kanununun 12. maddesinde yer almaktadır. Buna göre, parasız yatılı öğrencilerden, tatil aylarında kalacak yeri olmayanların okullarda veya belli yerlerde toplanmak suretiyle barındırılmalarına ve sosyal yardımlardan yararlandırılmalarına devam edilecektir. Kanununun uygulanması amacıyla çıkarılan MEB'e Bağlı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumlarında Burs, Parasız Yatılılık ve Sosyal Yardımlar Yönetmeliği'nin 5. maddesi, ilköğretim kurumlarında burslu, ortaöğretim kurumlarında ise parasız yatılı veya burslu okumak üzere sınava girmek isteyenlerin şu koşulları taşıması gerektiğini düzenlemektedir:
  - a) Türkiye Cumhuriyeti veya Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşı olmak.¹⁶⁷
  - b) Öğrenim görmek istedikleri okulun yönetmeliğinde tespit edilen kayıt şartlarını taşımak.
  - c) Buldukları sınıfta bir yıllık olup sınıfını geçmiş olmak (uzun süreli tedavi gördüğünü resmi sağlık kurumlarından alınmış sağlık kurulu raporu ile belgelendirenler hariç).
  - d) Ortaöğretim kurumlarında, sınava girdiği ders yılında ve daha önceki yıllarda okuldan tasdikname ile uzaklaştırma ve daha ağır bir ceza almamış olmak.

- e) Ailenin yıllık gelir toplamından fert başına düşen net miktarın, içinde bulunulan mali yılın bütçe kanununun (M) işaretli cetvelinde belirtilen Millî Eğitim Bakanlığı okul pansiyon ücretinin en azının dört katını geçmemek kaydıyla maddi imkânlardan yoksun bulunmak.

Yönetmeliğin aynı maddesi SHÇEK Kanunu kapsamına giren ve yetiştirme yurtlarından gelen veya aynı kanun gereğince haklarında tedbir kararı verilmiş öğrenciler bakımından, ailenin maddi durumunun dikkate alınmayacağını ifade etmektedir. Yönetmelik, özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar bakımından da, eğitimin ekonomik yönden erişilebilir olmasını sağlamaya yönelik düzenlemelere yer vermektedir. Nitekim yönetmeliğin 5. maddesi, ister engellerine uygun bir okula, ister kaynaştırma eğitimine devam etsin, özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların da burs sınavlarına girebileceklerini ifade etmektedir. Maddeye göre, aynı durum parasız yatılılık için de geçerlidir. Ancak parasız yatılılık bakımından, zihinsel engelliler istisna tutulmuşlardır. Yönetmelik, nakdi tazminat ve aylık bağlanmasını düzenleyen çeşitli kanunlardaki koşulları taşıyan çocukların, MEB'in belirleyeceği kontenjan dahilinde, sınavsız olarak parasız yatılı öğrenciliğe alınacağını da, 10. maddesinde ifade etmiştir. Aynı madde, sınava alınmaksızın parasız yatılılıktan yararlanacaklar arasında, doğal afet, savaş ve olağanüstü durumlar nedeniyle korunmaya muhtaç duruma düşmüş çocukları da saymaktadır.

- SHÇEK Aynı ve Nakdi Yardım Yönetmeliği'nin 6. maddesine göre, korunma kararı olmamakla birlikte maddi sorunlarla karşılaşarak eğitimini devam ettiremeyecek duruma düşen ilköğretim ve ortaöğretimdeki öğrenciler, aynı ve nakdi yardımdan yararlanabilirler.
- Eğitim kurumlarına kayıt için nüfusa kayıtlı olmak gerekmektedir; ancak, özellikle yoksul olan ailelerin, çocuklarını nüfusa kaydettirmediklerine rastlanmaktadır. Nüfus cüzdanı olmayan çocuklar, eğitim kurumlarına geçici olarak kaydedilmektedir.

4. Çalışan çocuklar

- Konuya ilişkin ana düzenleme İş Kanunu'nda yer almaktadır. Kanunun 71. maddesine göre, 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır; ancak, 14 yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. Aynı maddeye göre, çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez. Hükmün devamında, 18 yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işler, 14 yaşını bitirmiş ve ilköğretimini tamamlamış çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler ile çalışma koşullarının Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çıkarılacak bir yönetmelikle belirleneceği ifade edilmektedir. Yine Madde 71'e göre, temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların

çalışma saatleri günde 7 ve haftada 35 saatten fazla olamaz. Ancak, 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde 8 ve haftada 40 saate kadar artırılabilir. Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde 2 saat ve haftada 10 saat olabilir. Okulun kapalı olduğu dönemlerde, çalışma süreleri birinci fıkrada öngörülen süreleri aşamaz.

- İş Kanunu'ndaki asgari çalışma yaşı ile, METK'nın 22. maddesinde ve İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 3. maddesinde ifade edilen ilköğretim çağı (6-14 yaş) birbiriyle uyumludur. İlköğretim ve Eğitim Kanunu Madde 46'ya göre, her çocuk, zorunlu ilköğrenim çağına girdiği öğretim yılı başında 3. madde gereğince ilköğretim okuluna kayıt ve kabul edilir. Her veli ya da vasi veya aile başkanı, çocuğunu zamanında ilköğretim okuluna yazdırmakla yükümlüdür. Hüküm devamında, kanunda sözü geçen "aile başkanı" deyiminden maksadın, veli veya vasi durumunda bulunmadığı halde ilköğretime devam mecbur olan çocukları sürekli olarak yanında bulunduran veya barındıran ya da çalıştıran olduğu ifade edilmektedir. 59. maddede ise, ilköğretim çağına olup da zorunlu ilköğretim kurumlarına devam etmeyenlerin hiçbir resmi veya özel işyerinde veya her ne surette olursa olsun çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılmayacağı, ilköğretim kurumlarına devam ettiklerini belgeleyenlerin ise, ilgili kanun hükümlerine uymak kaydıyla ve ancak ders saatleri dışında kanunların izin verdiği yerlerde çalıştırılabileceği düzenlenmiştir. Bu hükme aykırı davrananlar hakkında 174 TL idari para cezası verilecektir.¹⁶⁸ Fiili tekrarlayanlar hakkında verilen ceza ise iki katı olarak uygulanacaktır.
- Meslek Eğitimi Kanunu ile ilköğretimi bitirenlerin mesleki eğitim amacıyla işyerlerinde aday çırak olarak eğitilebileceği ve çırak olabilmenin şartları, bu kişilerin alacakları mesleki eğitim, çıraklık sözleşmesinin usul ve esasları düzenlenmiştir. İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile, ilköğrenim çağına olup da zorunlu ilköğretim kurumlarına devam etmeyenlerin, hiçbir resmi ve özel iş yerinde veya her ne suretle olursa olsun çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılmayacağı, ancak ders zamanları dışında bu gibi yerlerde çalıştırılabileceği ve bu hükümlere uymayanlar hakkında uygulanacak idari cezalar ifade edilmiştir. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu ile, eğlence, oyun, içki ve benzeri amaçlı umuma açık ve açılması izne bağlı yerlerde 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmayacağı düzenlenmiştir. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile, 12 yaşından küçüklerin fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde işçi ve çırak olarak çalıştırılması yasaklanmış, 12-16 yaş arasında bulunan çocukların gece çalışmalarının yasaklandığı, belediyelerde bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmayacağı ve 12-16 yaş arasındaki çocukların çalıştırılması yasaklanmış sağlıksız ve tehlikeli işlerin neler olduğunun iş kanununda tespit edileceği belirtilmiştir.

- Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'e göre, çocuğun ve genç işçinin işe yerleştirilmesinde ve çalışması süresince güvenliği, sağlığı, bedensel, zihinsel, ahlaki ve psikososyal gelişimi, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Aynı yönetmelikte ayrıca, okula devam eden çocuk ve genç işçilerin, okula devamları ile okuldaki başarılarına engel olmayacak, meslek seçimi için yapılacak hazırlıklara ya da yetkili makamlar tarafından yeterliliği kabul edilen mesleki eğitime katılmalarına engel olmayacak işlerde çalıştırılabilecekleri ifade edilmiştir.
- Konuya ilişkin bir başka düzenleme SHÇEK Kanunu'nun 25. maddesinde yer almaktadır. Söz konusu hükme göre, korunmaya muhtaç olup, herhangi bir nedenle okula devam etme imkanı bulamayan çocuklar, kamu ve özel işyerlerinde ücret karşılığında çalıştırılarak meslek sahibi yapılacaktır. Kurum bakımına alınan çocuklardan zorunlu ilköğretim çağında olanların eğitime devamlarının sağlanması bir yükümlülük olduğuna göre, bu hükmü zorunlu ilköğretim çağını aşmış çocuklar olarak yorumlamak gerekmektedir.

5. Eğitimi olmayan öğretim çağında tamamlayamamış çocuklar

Uluslararası sözleşmelerin uygulanmasını izleyen denetim organlarının sıklıkla değindikleri ve bu çalışmada uluslararası mevzuata ilişkin kısımda ayrı bir başlık altında değil, farklı gruplara ilişkin olarak her bir başlık altında aktarılan bir başka konu, zorunlu ilköğretim yaşı içerisinde ilköğretimi tamamlayamayanlar ile olmayan çağında ortağretimi tamamlayamamış olanlardır. Konuya ilişkin düzenlemeler, MEB Açık İlköğretim Okulu Yönetmeliği, MEB Açık Öğretim Lisesi Yönetmeliği ve MEB İlköğretim Kurumlarında Yetiştirici Sınıf Açılmasına İlişkin Yönerge'dir. Son olarak, konuya ilişkin bir başka düzenleme, bir üst başlık altında değerlendirilmiş olan SHÇEK Kanunu'nun 25. maddesinde yer almaktadır.

IV. Uyum Değerlendirmesi ve Öneriler

Devletler, diğer hak ve özgürlükler bakımından olduğu gibi, eğitim hakkı bakımından da, uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek üzere yasal, yargısal ve idari tedbirler almak zorundadır. Her ne kadar bu üç tür tedbir birbirinden bağımsız gibi görünse de, aralarında zorunlu bir bağ olduğu belirtilmelidir. Zira idari tedbirlerin keyfi olmadığından bahsedebilmek için, bunların mutlaka yasal düzenlemelere dayanması gerekir. Yargısal tedbirler ise, yasal düzenlemelerin gereklerinin yerine getirilip getirilmediğinin denetiminin yapılmasını ve ihlal halinde ihlalin sonuçlarının mümkün olduğunca giderilmesini amaçlar.

Mevzuat mevcut olduğu halde haktan yararlanılamadığı çoğu durumda, sorunun uygulamadan veya yargının soruna gerekli şekilde müdahale etmemesinden kaynaklandığı ifade edilebilmektedir. Oysa, idari ve yargısal tedbirler mutlak olarak yasal düzenlemelere dayandığından, **çoğu zaman sorunun asli kaynağı bizzat yasal düzenlemenin kendisidir.** Yasal düzenlemelerin,

- amaçlarını yeterince açık şekilde ortaya koymaması,
- içerdiği kavramların yeterli ayrıntıyla tanımlanmaması,
- son derece soyut biçimde kaleme alınarak idareye neredeyse sınırsız bir takdir marjı tanınması,
- hak diliyle kaleme alınmamış olması ve bu nedenle bu düzenlemelerden asli olarak yararlanması gerekenlerin mevzuatın içeriğine erişememeleri,
- müeyyideye bağlanmamış olması veya müeyyidenin ihlali önleyecek ölçüde caydırıcı olmaması,
- ihlal halinde herhangi bir hak arama yolunun öngörülmemiş olması veya bu yolun hak sahipleri tarafından kullanılamayacak ölçüde uzun, karmaşık, zahmetli ve masraflı olması halinde,

yasal tedbir alınmış gibi görünse de, bu tedbirler eğitim hakkından yararlanmayı etkili şekilde güvence altına almış sayılmayacağından, uluslararası hukuka uygunluktan bahsedilemeyecektir. Bu nedenle, eğitim hakkından yararlanılamadığı, hakka erişimde zorlukla veya ayrımcılıkla karşılaşıldığı her durumda, mevzuatın da sorunlu olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Son yıllardaki yasal değişikliklerle, mevzuatın uluslararası yükümlülüklerle uyumuna yönelik önemli gelişmeler sağlanmıştı; ancak mevzuatta halen sıkıntılar bulunmaktadır. Bu sıkıntılardan ilki mevzuatın oldukça dağınık olması, bir diğeri ise hak sahiplerine yönelik bir dil kullanılmamış olması nedeniyle hak sahiplerinin erişimine uzak olmasıdır.

Veli, vasi veya bizzat çocuğa karşı ne tür tedbirler alınabileceği ve bu tedbirleri kimin alacağı düzenlenmekle birlikte, veli, vasi ve çocuğun hak talebiyle nasıl ve nereye başvuruda bulunabileceği mevzuatta açık değildir. Özellikle devletin ulusal mevzuattaki bir düzenleme ile pozitif bir yükümlülük altına girdiği hallerde –örneğin taşımalı eğitim sağlama, yatılı bölge ilköğretim okulları (YİBO) açma yükümlülüğü gibi– bireylerin devlete karşı ileri sürebileceği ve yargı organları önüne taşıyabileceği bir haktan ziyade, devletin zamanını, yerini ve şeklini belirlemekte geniş bir takdir yetkisine sahip olduğu yükümlülükler söz konusudur.

Mevzuat, çocuğun eğitim hakkından yararlanmasını sağlayacak tedbirlerin alınması bakımından birçok kişi ve kurumu yükümlü kılmış olmakla birlikte, bu yükümlülüklerin ihlali halinde uygulanacak yaptırımın ne olduğunu açıkça belirtmemiştir.

A. Ayrımcılık Yasağına İlişkin Genel Düzenlemelerin Uluslararası Hukuka Uyumu

Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ayrımcılık yasağına ilişkin hükümlerinin, Anayasa'nın 90. maddesi gereğince iç hukuk hükmünde olması ve doğrudan uygulanabilir nitelik taşıması önemli olmakla birlikte, bu husus ulusal mevzuatta kapsamlı bir düzenleme yapılmasına ihtiyaç olmadığı anlamını taşımamaktadır. Zira, her şeyden önce "ayrımcılık yasağı veya ayırım gözetmeme," anlamı kendinden menkul kavramlar değildir ve tanımlanmaya muhtaçtır. Oysa ulusal mevzuatta bir tanıma rastlamak mümkün değildir. Bu durumda, eğitim hakkından yararlanmak bakımından ne tür muamelelerin varlığı halinde ayrımcılıktan söz edilebileceğinin bilinmesi mümkün değildir.

Bugün uluslararası hukukta ayrımcılık sadece farklı muamele ile sınırlı olarak kabul edilmemekte, muamelenin görünüşte aynı olduğu, ancak eşitsiz sonuçlar doğurduğu haller de ayrımcılık olarak kabul edilmektedir. Ulusal mevzuatta bu konuda bir açıklık yoktur. O nedenle **mevzuatta ayrımcılık yasağının tanımının yapılması ve ne tür fiillerin hangi koşullar altında eğitime erişimde ayrımcılık sayılacağına açıkça ortaya konulması gereklidir.** Bu çerçevede, sadece çocukların eğitime erişim hakkına eşit biçimde sahip olmalarını, bu hak ve özgürlüklerden eşit biçimde yararlanmalarını önleme amacını taşıyan fiillerin (doğrudan ayrımcılık) değil, fiilen bu sonucu doğuran herhangi bir ayırım, dışlama, kısıtlama veya terahin de (dolaylı ayrımcılık) yasaklanması gereklidir. Zira ayrımcılık yasağının amacı kötü niyeti ve açıkça ayrımcı olan fiilleri cezalandırmak değil, çocukların eğitime erişim hakkından tam ve eşit olarak yararlanmasını sağlamaktır. O halde, böyle bir amaç söz konusu olmasa bile, **çocuğun eğitim hakkından tam ve eşit olarak yararlanmasını engelleyici veya zorlaştırıcı etkisi olan her tür fiilin yasaklanması gerekir.** Aynı şekilde çocukların yasaklanmış bir ayrımcılık zemini temelinde tacize uğramaları durumunun da ayrımcılık yasağı kapsamına alınması gereklidir. Son olarak, çocukların eğitime erişim hakkından tam ve eşit olarak yararlanmalarını sağlamak için alınması gereken bireysel tedbirlerin alınmaması hali de, yani makul düzenlemenin yapılmaması, ayrımcılık olarak tanımlanmalıdır.

Farklı hizmetlerin sunulmasında ayrımcılığı yasaklayan (ör. yukarıda belirtilen Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Kanunu, Çocuk Koruma Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu (METK), vs.) düzenlemeler, Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmelerde yasaklanan ayrımcılık zeminlerinin tümünü kapsamamakta ve çoğu zaman anılanlarla sınırlı bir liste öngörmektedir. Oysa uluslararası sözleşmeler, “ve benzeri nedenlerle” gibi ifadelerle, yasaklanmış ayrımcılık biçimleri bakımından açık uçlu bir liste öngörmektedir. Uluslararası sözleşmelerde yer alan ayrımcılık yasağına ilişkin hükümler doğrudan uygulanabilir nitelikte olduğundan, ulusal mevzuattaki eksikliğin uygulamada uluslararası sözleşmelere başvurularak giderilebilmesi mümkünse de, açık ve ayrıntılı bir düzenleme faydalı olacaktır. Bu çerçevede, muameleye temel teşkil eden niteliğin çocuğa değil, ancak çocukla ilişkisi bulunan kişilere ait olması durumu da ayrımcılık yasağı kapsamına alınmalıdır. Bu kişiler çocuğun ebeveynleri olabileceği gibi, fiili veya hukuki bakım ilişkisi olan diğer kişiler ve hatta çocuğun arkadaşları dahi olabilir. Hatta muameleye temel teşkil eden niteliklerin gerçekten var olması dahi aranmamalıdır. Belirtilen nedenle, **mevzuatta ayrımcılığı yasaklayan hükümlerde, ayrımcılığın yasaklandığı özellik ve konular uluslararası sözleşmelerde sayılanlar ile uyumlu hale getirilmeli ve ek olarak açık uçlu bir ifadeye yer vermelidir.**

Ulusal mevzuattaki ayırım gözetme yasağına ilişkin düzenlemeler, büyük ölçüde devlet-birey arasındaki ilişkilerle sınırlıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu'ndaki düzenleme sadece memurlara ilişkin olduğundan, kamu hizmeti niteliğindeki hizmetlerin özel gerçek veya tüzel kişiler tarafından yürütülmesi sırasındaki ayrımcı fiillerin yasaklanması bakımından bir boşluk söz konusudur. Oysa eğitim hakkından eşit şekilde yararlanma önündeki engeller, devleti temsil eden kişi ve kurumların eylem ve işlemleriyle sınırlı değildir. Çocuklar, haklardan tam ve eşit olarak yararlanma bakımından engel yaratacak şekilde, örneğin okuldaki diğer öğrencilerden gelen ayrımcı söz ve davranışlarla da karşılaşabilmektedir. Ancak mevzuatta, Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 122. maddesi haricinde devlet dışı kişilerin ayrımcı söz ve davranışlarına ilişkin düzenleme bulunmamaktadır. TCK'daki hüküm eksikliği gideriyor görünmekle birlikte, yukarıda ispat yüküne ilişkin olarak belirtilen sorun, hükmün etkisiz kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle **ayırım gözetmeme yükümlülüğüne ilişkin düzenlemelerin, birey-devlet arasındaki ilişkilerle sınırlı olmaması gereklidir.**

Türkiye, eğitimde ayrımcılığı yasaklayan UNESCO Sözleşmesi'ne taraf olmadığı gibi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 14. maddesindeki ayrımcılık yasağının konu bakımından kapsamını genişleten 12 No'lu Protokol'e de taraf değildir. Türkiye, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye (MSHUS) Ek İhtiyari Protokol'ü onaylarken, belirtilen sözleşmenin kapsamlı bir ayrımcılık yasağı öngören 26. maddesinin, ancak sözleşmede belirtilen haklarla sınırlı olarak bireysel başvuruya konu olabileceği yönünde bir çekince koymuş, böylece 26. maddenin etkisini azaltmıştır. **Ayrımcılıkla mücadelenin etkisini azaltan bu durumların ortadan kaldırılması için, söz konusu uluslararası metinlerin çekincesiz onaylanması ve mevcut çekincelerin geri alınması gerekmektedir.**

Nitekim Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (ÇHK), Türkiye'nin sunduğu ilk rapora ilişkin sonuç gözlemlerinde çekincelerin ayrımcılık yasağının kapsamını daraltmasından duyduğu kaygıyı ifade etmiştir.

Ayrımcılık yasağının etkili olabilmesi için usule ilişkin tedbirlerin ayrıntılı şekilde düzenlenmesi gerekir. Bu çerçevede çok temel bir husus, ayrımcılık iddiaları bakımından ispat yükünün tersine çevrilmesidir. İhlal iddiasına konu teşkil eden fiilin, ayrımcılık yasağı kapsamındaki özellik ve konumlardan birine dayalı olduğunun ispatı son derece zor olduğundan, **ispat yükü ters çevrilmediği, başka bir ifade ile ispat yükü ayrımcılık yaptığı iddia edilen kişiye yüklenmediği sürece, ayrımcılığı ispatlamak mümkün olmayacak, bu da yasağın etkisini azaltacak veya tümünden ortadan kaldıracaktır.** Usule ilişkin bir diğer husus, **olağan idari ve yargısal süreçlerden farklı, basit ve hızlandırılmış usullerin geliştirilmesi gereğidir.** Örneğin bir çocuğun eğitim hakkının ayrımcılık yasağı kapsamındaki özellik ve konumlardan biri temelinde sınırlandırılması, zorlaştırılması veya engellenmesi halinde, olağan hak arama yollarının uzun sürmesi karşısında, çocuk uzunca bir süre eğitim hakkından hiç veya gerektiği gibi yararlanamayacaktır.

Kişileri hak arama yollarına başvurmaktan caydıran unsurlara karşı da tedbir alınmalıdır. Çocukların ayrımcılığa uğramaları halinde idari veya yargısal yollara başvurulduğunda, çocukların bu nedenle olumsuz davranışlarla karşılaşmaları söz konusu olabilir. Örneğin, ayrımcılık yasağı kapsamındaki özellik ve konumlardan birine dayalı olarak bir okula kaydı yapılmayan çocuğun, idari ve/veya yargısal yollara başvurulması sonucunda aynı okula kaydının yapılması halinde, çocuğun okul yönetiminin olumsuz davranışlarına maruz kalması söz konusu olabilir. "Viktimizasyon" olarak tanımlanan bu tür davranışların da yasaklanması gereklidir. Ancak, böyle bir yasak kişilerdeki olumsuz duyguları tümünden ortadan kaldırmayacağından, **gerçek bir anlayış ve hoşgörünün oluşturulabilmesi için, tarafları ortak bir zeminde buluşturan ve husumeti samimi olarak ortadan kaldıran bir uzlaştırma mekanizmasının oluşturulması faydalı olacaktır.**

Ayrımcılığı yasaklayan düzenlemeler yaptırımlarla etkili hale getirilmeli ve öngörülen yaptırımlar caydırıcı nitelikte olmalıdır.

Eğitim hakkından yararlanamayan çocukların, bu haktan neden yararlanamadıklarını tespit etmeyi ve gerekli tedbirleri alabilmeyi sağlayacak şekilde veri toplanmasını öngören yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu veriler ayrımcılığa zemin teşkil eden özellik ve konular bakımından (din, dil, ırk, etnik köken, engellilik vs.) ayrıştırılarak toplanmalıdır. Bu veriler, çocuğun okula kayıt olup olmadığı ile sınırlı olmamalı, devam, terk ve bitirmeye ilişkin verileri de içermelidir. Okula kaydı yapılmayan veya kaydı yapılmasına rağmen devam etmeyen çocuklarla ilgili olarak yapılması gerekenlere ilişkin yasal düzenlemeler, bu yükümlülüklerin izlenmesi yöntemlerine ilişkin yasal düzenlemelerle desteklenmelidir.

B. Yasaklanan Ayrımcılık Zeminlerine ilişkin Değerlendirme ve Öneriler

1. Irk ve Etnik Köken

Türkiye, MSHUS'un azınlıkların korunmasına ilişkin 27. maddesine ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin (ÇHS) azınlıklara ve yerli halklara mensup çocukların haklarına ilişkin 30. maddesine koyduğu **çekinceleri kaldırmalıdır**. Ayrımcılık yasağına ilişkin düzenlemeler, ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığa karşı, sadece T.C. vatandaşlarını değil, **yabancıları da korumalıdır**.

Eğitim mevzuatında yer alan ve **Türk ırkına/soyuna gönderme yapan tüm ifadelerin mevzuattan çıkartılması gereklidir**. Başvuru ve kabul koşullarında yapılan ayrımın ırka/soya dayalı olması, gerek uluslararası gerek ulusal hukuk açısından sorunludur. Zira bu tür düzenlemeler, hak ve özgürlüklerden yararlanma bakımından uluslararası ve ulusal hukukun getirdiği ırka dayalı farklı muamele yasağına aykırıdır.

Lozan Barış Antlaşması gayrimüslim azınlıklardan bahsetmekte, oysa Türkiye antlaşmayı dar bir kapsamla yorumlayarak, gayrimüslim azınlıkları Ermeni, Musevi ve Rumlar ile sınırlı kabul etmektedir. Örneğin Özel Eğitim Kurumları Kanunu, azınlık okullarını bu üç grup azınlığa ait okullarla sınırlı olarak tanımlamaktadır. Böylelikle de, antlaşmanın öngördüğünün aksine, Ermeni, Musevi ve Rumlar dışındaki gayrimüslim azınlıklara mensup çocuklar, Lozan Barış Antlaşması'nın 40. ve 41. maddesi ile tanınmış haklardan yararlanamamaktadır. Her ne kadar antlaşmanın ırka veya etnik kökene değil, T.C. vatandaşlarının dinlerine dayalı olarak bir ayrım yapmakta olduğu, o nedenle de bu başlık altında değerlendirilmemesi gerektiği iddia edilebilirse de, sayılan gruplar dışındaki gayrimüslim vatandaşların farklı etnik kökenlere mensup olduğu da gözetilerek, konu bu başlık altında da değerlendirilmiştir. **Lozan Barış Antlaşması'nın lafzına uygun olarak yorumlanması ve Ermeni, Rum ve Museviler dışındaki gayrimüslimler bakımından da uygulanması ve bu doğrultuda Özel Eğitim Kurumları Kanunu'nda gerekli değişikliğin yapılarak Ermeni, Rum ve Musevilere yapılan göndermenin kanundan çıkartılması gerekmektedir**. Böylelikle, başka etnik gruplara mensup gayrimüslim T.C. vatandaşlarına da kendi eğitim kurumlarını açma olanağı doğacaktır.

Azınlık okullarına ilişkin olarak uluslararası hukuk ile uyumlu olmayan bir düzenleme, azınlık okullarıyla ilgili olarak mütakabiliyetin esas alınacağını ifade eden Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 5. maddesidir. Mütakabiliyet, bir ülke topraklarındaki yabancılara yapılacak muameleye ve tanınacak hak ve özgürlüklere ilişkindir. **Mütakabiliyetin azınlıklara uygulanması, azınlıklara mensup kişilerin yabancı olarak görüldüklerini ifade eder ki, bu yaklaşım ayrımcılık teşkil eder.**¹⁶⁹

2. Dil

Türkiye, MSHUS'un azınlıkların korunmasına ilişkin 27. maddesine, ÇHS'nin azınlıklara ve yerli halklara mensup çocukların haklarına ilişkin 30. maddesine ve ESKHUS'un eğitim hakkını düzenleyen 13. maddesine koyduğu çekinceleri kaldırmalıdır. Mevzuatta yer alan tüm T.C. vatandaşlarının anadilinin Türkçe olduğuna ilişkin hükümler değiştirilmeli, **Türkçe sadece resmi dil olarak anılmalıdır. Anadil eğitimi üzerindeki başta Anayasa ve METK'daki sınırlamalar kalkmalıdır.**

1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'na dayanılarak konulan çekinceler, bu antlaşma çerçevesinde azınlık sayılmayan çocukların anadillerini eğitimde kullanamamalarına neden olmaktadır. Bu çocuklar, anadillerini öğrenme konusundaki sınırlamalardan/destek eksikliğinden kaynaklanan sorunlarla da karşılaşmaktadır. Söz konusu çekincelerin olası olumsuz etkilerine, ÇHK tarafından da dikkat çekilmiştir.¹⁷⁰ Azınlık okullarına ilişkin olarak, sözleşme ve daha genel olarak uluslararası hukuk ile uyumlu olmayan bir düzenleme, azınlık okullarıyla ilgili olarak mütakabiliyetin esas alınacağını ifade eden Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 5. maddesidir. Bir ülke topraklarındaki yabancılara yapılacak muameleye ve tanınacak hak ve özgürlüklere ilişkin olan mütakabiliyet ilkesinin azınlıklara uygulanması, azınlıklara mensup kişilerin yabancı olarak görüldüklerini ifade ederek ayrımcılık teşkil etmektedir.¹⁷¹

3. Din

Lozan Barış Antlaşması'nda ifadesini bulan gayrimüslim azınlıkların Ermeni, Musevi ve Rumlar ile sınırlı olmadığı kabul edilerek, bu üç grup dışında kalan gayrimüslim azınlıklara da antlaşma kapsamındaki haklar tanınmalıdır. Bu haklar arasında, antlaşmanın 40. maddesiyle güvence altına alınan eğitim kurumları kurma hakkı özel önem taşımaktadır.

Her dine mensup çocuğa, kendi dinine ilişkin eğitime erişebilme olanağı tanınmalıdır. Azınlık dinlerinin gelecek nesillere aktarılmasını ve öğretilmesini sağlayacak şekilde, azınlıklara mensup çocukların din görevlisi olmak için gerekli eğitimi almasına olanak verilmelidir.

Zorunlu din derslerine ilişkin sorunların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) 1448/04 sayılı Zengin başvurusuna ilişkin kararında da ifade edildiği üzere, bu derslerin zorunlu olması halinde, içeriğinin tüm din ve mezheplere ilişkin nesnel bilgiler aktarması, aslında da dersin zorunlu olmaması gerekmektedir. Mevcut tüm din ve mezhepler hakkında bilgi içermeyen bu nitelikte bir ders, bazı çocukların kendi din ve mezheplerine ilişkin bilgi alabilmelerine, başkalarının ise alamamalarına neden olacaktır. Bu çerçevede, dersten muaf olabilmek için, çocuğun din veya mezhebinin açıklanmasının gerekli olması, muafiyet hükmünün yeterli ve uygun bir tedbir olmadığı anlamını taşımaktadır.¹⁷²

4. Cinsiyet

Mevzuatta eğitime erişimde fırsat eşitliğinin sağlanması ve ayrımcılığın yasaklanması konusunda uluslararası hukuka aykırı herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, kız çocuklarının eğitime erişimde erkeklere kıyasla zorluk ve engellerle karşılaştıkları da bilinmektedir. **Mevzuat ile uygulama arasında bir farktan söz edildiğine göre, öncelikle bu farkın nedenlerinin araştırılması, daha sonra da tespit edilen nedenler doğrultusunda tedbirler alınması gerekmektedir.** Bu tedbirler tüm topluma yönelik tedbirler olabileceği gibi, eğitime erişemeyen kız çocuklarının bireysel ihtiyaçlarının tespit edilerek giderilmesine yönelik tedbirler de olabilir. Kız çocuklarının eğitim hakkından eşit yararlanabilmelerini sağlama amacıyla yürütülecek bilinç artırıcı faaliyetler tüm topluma yönelik tedbirlere, ev işlerini ve küçük kardeşlerinin bakımını üstlenmiş bir kız çocuğunun bu sorumluluklarından kurtarılmasına yönelik tedbirler ise bireysel tedbirlere örnek gösterilebilir. Bunlar yanında, okula gönderilmeyen veya gidemeyen kız çocuklarının yardım talep etmesine olanak sağlayacak, çocuklar bakımından bilinen ve kolay ulaşılabilen hizmet birimleri kurulması da, hakkın hayata geçirilmesi bakımından son derece önemlidir.

5. Engellilik

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (EHİS) gerekleri en kısa zamanda yerine getirilmelidir. Engellilik, açıkça yasaklanmış ayrımcılık biçimleri arasında sayılmalıdır.

Engelli çocukların eğitime erişim hakkı bakımından ayrımcılığa uğramamalarını güvence altına almak için,

- çocuğun okula kayıtlı olup olmadığıнын,
- çocuğun okula fiilen devamını engelleyen ve zorlaştıran unsurların olup olmadığıнын (okula ve okul içerisinde ulaşım, tuvaletler vs.),
- sunulan eğitimin çocuğun bireysel ihtiyaçlarına uygun olup olmadığıнын,
- çocuğa ihtiyaç duyduğu her türlü araç ve gerecin sağlanıp sağlanmadığıнын

sürekli izlenmesini sağlayan etkili bir mekanizma ve acil müdahale sistemleri geliştirilmesi, bu konuda yetki ve görevi olanların açıkça belirlenmesi ve bu görevlerin yerine getirilmemesinin eğitim hakkından yararlanma bakımından ayrımcılık olarak tanınması gereklidir. Zira ayrımcılık sadece devletin icrai fiilleriyle değil, fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınmaması şeklindeki ihmali fiillerle de gerçekleştirilebilir.¹⁷³

Engelli çocukların eğitim ortamlarında her türlü taciz, sataşma, psikolojik veya fiziksel şiddete karşı etkili şekilde korunmasını sağlayacak mekanizmaların kurulması gerekmektedir.

Ailelerin ve özel eğitim öğretmenleri dahil **tüm öğretmenlerin engelli çocukların eğitim ihtiyaçları konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir**. Engelli çocukların kaynaştırma eğitiminden yararlanmasına yönelik eğilim güçlenmekle birlikte, özel eğitim öğretmenleri dışındaki öğretmenlerin engelli çocuklar konusunda herhangi bir eğitim almıyor olması, engelli çocukların diğer çocuklardan daha düşük kalitede eğitim almalarına ve eğitim hayatından kopmalarına neden olabileceğinden, bu **öğretmenlerin hizmet-içi eğitime tabi tutulmaları zorunludur**.

Engelli çocukların özel eğitim ihtiyaçlarının ilke olarak devlet tarafından sunulan hizmetlerle karşılanması, bunun mümkün olmaması halinde çocukların bu hizmetleri özel gerçek veya tüzel kişilerden alması öngörülmektedir. Ancak, devlet bu hizmetleri sunmak için gerekli altyapıyı kurmadığından, bu hizmetler büyük ölçüde özel kişi ve kurumlardan alınmakta, bu da kamu hizmeti niteliğindeki eğitim hizmetinin büyük ölçüde piyasaya terk edilmesi anlamına gelmektedir. Bu hizmetlerin gerekli kalitede yürütülmesinin güvence altına alınabilmesi için **devletin etkili bir denetim sistemi kurması ve istismanın önüne geçmesi gerekmektedir**.

6. Hastanedeki çocuklar

Konuyla ilgili olarak mevzuatta herhangi bir eksiklik tespit edilmemiştir.

7. Özgürlüğünden yoksun çocuklar ile devletin bakım ve gözetimindeki çocuklar

Çocuk Koruma Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu ve Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ve Tüzük'te değişiklik yapılarak, **çocuk hakkında tutuklama kararı verilmesi sırasında, eğitim tedbirlerine de hükmedilmesi ve çocuğun hem tutuklu hem de hükümlü bulunduğu süre boyunca eğitiminin sağlanması zorunluluğu öngörülmelidir**.

Bu çerçevede bir diğer önemli husus, **hakkında bir suç isnadı bulunmakla birlikte tutuklu bulunmayan çocukların** eğitim haklarına ilişkindir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Ödül ve Disiplin Yönetmeliği'nde değişiklik yapılarak, bu durumdaki çocukların **eğitimlerine devam edebilmesi sağlanmalıdır**.

8. Sığınmacı ve mülteciler, göçmenler, yabancılar ve vatansızlar

Göçmen işçilerin çocuklarının eğitime erişimlerine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler bulunmakla birlikte, aynı durum **sığınmacılar ve mülteciler** bakımından geçerli değildir. Bu gruptaki kimseler bakımından sıkıntı şudur: Devlet, onlara zorunlu ikamet yerleri gösterir, ancak bu şehirlerde çalışarak gelir elde etmeleri hukuken mümkün değildir. Yaşayabilmek için gelir elde etmek zorunda olduklarından, bu insanlar ikamet etmek zorunda tutuldukları şehirlerden, kayıt dışı çalışabilecekleri büyük şehirlere giderler; ancak buralarda da **ikametgah kayıtları olmadığı için çocuklarını okula gönderemezler**. **Devletin, bir insan hakkı olan eğitim hakkına erişime ilişkin bu temel sorunu acilen çözmesi gerekmektedir**.

Konuya ilişkin bir diğer sorun ise **oturma ve/veya çalışma vizesi olmamakla birlikte Türkiye’de bulunan kişilerin** çocuklarına ilişkindir. Bu kişiler de mülteciler gibi bir ikilem içindedir. Eğer çocuklarını okula kaydederlerse, devlet ülkedeki varlıklarını fark edecek ve sınırdışı edileceklerdir. Kişiler bu riski göze alamadıkları için, **çocuklarını okula yazdırmamaktadır**. Yukarıda aktarıldığı üzere, uluslararası denetim organları, eğitim hakkını sadece bir ülkede yasal olarak bulunanlar bakımından geçerli bir hak olarak değerlendirmemektedir. O nedenle, uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi, bu sorunun da çözülmesini gerektirmektedir.

c. Fırsat Eşitliği Sağlanması Bakımından Kapsam

1. Bölgesel farklılıklar ve kırsalda yaşamak

Mevzuatta konuya ilişkin oldukça fazla ve ayrıntılı hüküm bulunmaktadır. Ancak, kırsal kesimde veya eğitim kurumlarının bulunmadığı diğer yerlerdeki hak sahiplerinin son derece dezavantajlı konumda oldukları gözetilerek, **gerekli tedbirlerin alınmadığı veya alınan tedbirlerin yetersiz kaldığı hallerde başvurulacak hukuki ve idari yollar mevzuatta ayrıntılı ve açık şekilde düzenlenmelidir**.

2. Yoksulluk

Mevzuatta eğitimin zorunlu ve ücretsiz olduğu belirtilmiş olmakla birlikte, doğrudan ve dolaylı şekilde, **çeşitli adlar altında velilerden para alındığı bilinmektedir. Eğitim hakkının ihlali niteliğindeki bu uygulamaların yaptırıma bağlanması gerekmektedir**. Bu bağlamda mevcut genel hükümlerin etkili olamadığı açıktır. Mevzuatta ayrıntılı bir düzenleme yapılarak, eğitimin parasız olmasının okula kayıt işlemi sırasında para alınmamasından ibaret olmadığı, **eğitimin tüm parasal yüklerinin bu kapsamda bulunduğu belirtilmelidir**.

Burs ve yatılı okuma imkanları çocuğun başarılı olması koşuluna bağlanmamalıdır.

Bazı çocuklar bakımından (örneğin ailenin kalabalık olması, çocuğun ders çalışabileceği bir ortamın bulunmaması, çocuğun eğitimine devam etmek için çalışmak zorunda olması gibi hallerde), burs ve yatılı okuma imkanlarının çocuğun eğitim hayatında başarılı olması için zorunlu olduğu gözetilerek, mevzuatta değişiklik yapılmalıdır. Bu çerçevede **burs, başarıya ve ihtiyaca dayalı olmak üzere iki tür olarak yapılandırılmalıdır**.

Mevzuat, burs ve yatılı okuma imkanı gibi, çocukların eğitim hakkından yararlanmaları için tesis edilmiş imkanlar, çoğunlukla sadece başarılı öğrencilere tanınmaktadır. Oysa, maddi durumu iyi olmayan bir çocuğun okulda başarılı olması son derece zordur. Ailesinin maddi durumu nedeniyle başarısız olan bir çocuğun, burs ve yatılı okuma imkanlarından yararlandırılmaması, çocuğun haktan yararlanamamasına neden olacaktır. Bu halde çocuk büyük ihtimalle okulu terk edecektir. O nedenle, çocuğun bu imkanlardan yararlanmasını başarılı olması koşuluna bağlayan hüküm, uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerle uygun görünmemektedir.

Yoksul ailelerin çocuklarının nüfusa kaydını sağlamak üzere, eğitim kurumları ile nüfus idareleri arasında gerekli işbirliği kurulmalı, **çocukların herhangi bir maddi külfet olmaksızın nüfusa kayıtları yapılmalıdır**. Böylece çocukların eğitim kurumlarına geçici kaydı sorunu çözülmelidir.

3. Çalışan çocuklar

1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda 12 olarak belirlenen asgari çalışma yaşının değiştirilmesi, İş Kanunu ve İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Zira çocuğun çalıştığı işin İş Kanunu kapsamına girmediği durumlarda Umumi Hıfzıssıhha Kanunu geçerli olabilecektir. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 12-16 yaş arası çocukların günde 8 saatten fazla çalıştırılmayacağını öngören hükmü, İş Kanunu'ndaki 15 yaşını doldurmayanların hafif işler dışında çalıştırılmasını yasaklayan ve 14 yaşını doldurmuş çocukların günde en fazla 7 saat çalıştırılacağını öngören düzenlemelerle ve uluslararası hukuk ile çatışma halindedir. Zorunlu ilköğrenim yaşının altındaki çocukların çalıştırılabilmesine izin veren bu düzenlemelerin değiştirilmesi gereklidir.

Çocukların gelişimi açısından önemli olan gece çalıştırılma yasağı, İş Kanunu'na göre sadece sanayiye ait işlerde, Postalar Halinde İşçi Çalıştırılarak Yürütülen İşlerde Çalışmalara İlişkin Özel Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'e göre tüm sektörler için geçerlidir. İş Kanunu'nun kapsamı dar olmasına karşın Yönetmelik düzenlemesi ile sözleşmeyle bir uyumun sağlandığı ifade edilebilir. **Hatta İş Kanunu'na göre gece çalışması saat 20:00 ile 06:00 arasında tanımlanmış olmasına karşın, bazı bölgelerin özellikleri bakımından bu saatlerin değiştirilebileceği düzenlenmiştir ve dolayısıyla çocuk işçileri de etkileyebilecektir. Bu haliyle düzenleme, çocukların eğitime erişimlerini veya eğitimdeki başarılarını olumsuz yönde etkiler niteliktedir.**

Notlar

1. Bkz. ESKHUS md. 13 ve 14; IAÖS md. 5(e)(v); KKAÖS md. 10 ve 14; ÇHS md. 23, 28 ve 29; GIAFHKUS md. 30, 43 ve 45; AIHS'ye Ek 1 No'lu Protokol md. 1; ASŞ md. 7, 9, 10 ve 15; GGASŞ md. 7, 9, 10, 15 ve 17.
2. Örneğin ESKHUS ayrımcılık gözetilmeksizin herkesin eğitim hakkını güvence altına alırken, KKAÖS ve GIAFHKUS kadınlar ve göçmen işçiler ile göçmen işçilerin çocuklarının eğitim hakkından eşit şekilde yararlanmalarını öngörmektedir.
3. Bu çerçevede devletin eğitimi erişilebilir kılma yükümlülüğü, kendi vatandaşları ile sınırlı değildir. Nitekim ESKHK, Azerbaycan'ın raporuna ilişkin sonuç gözlemlerinde yabancılar ve vatansızlara ilişkin yasal düzenlemelerin değiştirilerek, bu kişilerde de eğitime erişebilme haklarını tanımını tavsiye etmiştir. Bkz. ESKHK, E/2005/22 (2004) 59, para. 524 (ESKHK Azerbaycan Sonuç Gözlemleri). Kuveyt'in raporuna ilişkin olarak ise, yabancıların ücretsiz zorunlu eğitimden yararlanabilmeleri için gerekli her türlü tedbirin alınması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. ESKHK, E/2005/22 (2004) 29, para. 198, 199, 218 ve 219 (ESKHK Kuveyt Sonuç Gözlemleri). Ancak, ESKHUS'un 2. maddesinin 3. paragrafı geliştirmekte olan ülkelere, insan haklarını ve kendi ulusal ekonomilerini dikkate alarak, sözleşmede tanınan ekonomik hakları hangi ölçüde yabancılarla da vereceklerini belirleme olanığı tanımaktadır.
4. Eğitim hakkının diğer unsurları eğitimin mevcut, kabul edilebilir ve uyarlanabilir olmasıdır. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 21 (ESKHUS Genel Yorum 13).
5. Bkz. a.g.e., para. 6.
6. Örneğin ASŞ yasaklanmış ayrımcılık biçimlerini tahdidi olarak saymıştır. Buna rağmen şartın uygulanmasını denetleyen ASHK, açıkça sayılmayan nedenlere dayalı ayrımcılık yapıp yapılmadığını denetlemektedir.
7. ESKHK, E/1995/22(SUPP), para. 5 (ESKHUS Genel Yorum 5). Orijinali İngilizce olan metinden alıntı yapılırken, İnsan Hakları Ortak Platformu tarafından yaptırılan çevirinin ERG tarafından gözden geçirilmiş hali kullanılmıştır.
8. Bkz. IAÖS md. 1(1) ve KKAÖS md. 1. Orijinali İngilizce olan KKAÖS'den bu rapor içinde alıntı yapılırken, Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin internet sitesinde yer alan çevirinin ERG tarafından gözden geçirilmiş hali kullanılmıştır.
9. İHK'nın doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı kapsayan tanımı şöyledir: "Komite, Sözleşme'de kullanıldığı haliyle 'ayrımcılık' kavramının ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka bir fikir, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statü gibi temellerden birine dayanan ve herkesin bütün hak ve özgürlüklerden eşit bir şekilde yararlanmasını ve bunları kullanmasını engelleme ya da zorlaştırma amaç veya etkisine sahip olan her türlü farkı, dışlamayı, sınırlamayı ya da tercihi belirtir şekilde anlaşılması gerektiğine inanmaktadır." (Bkz. İHK, A/45/40 (cilt I), para. 7 (MSHUS Genel Yorum 18)). ESKHK, ayrımcılığı engelliliğe dayalı ayrımcılık bağlamında tanımlamakla birlikte, bu tanımın diğer ayrımcılık türleri bakımından da uygulanması mümkündür: "Bu Sözleşme bakımından 'engelliliğe dayalı ayrımcılık', engelliliğe dayanarak ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tanınmasını, bu haklardan yararlanmayı ve bu hakları kullanmayı engelleme veya zorlaştırma etkisine sahip her türlü farkı, dışlamayı, sınırlamayı veya tercihi veya makul uyumlaştırmanın reddini içerir şekilde tanımlanabilir. Dışlama, fark gözetme veya ayırma yoluyla olduğu kadar, ihmal, bilgisizlik, önyargı ve yanlış farazyeler yoluyla da, engelli kişilerin, engelli olmayanlarla eşit temelde ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmaları, sıkça engellenmektedir. Engelliliğe dayalı ayrımcılığın özellikle belirgin olduğu alanlar ise eğitim, istihdam, konut, ulaşım, kültürel yaşam ve kamuya açık yerlere ve hizmetlere erişimdir." (Bkz. ESKHK, E/1995/22(SUPP), para. 15 (ESKHUS Genel Yorum 5)).
10. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 57 (ESKHUS Genel Yorum 13).
11. Bkz. a.g.e., para. 31.
12. Bkz. a.g.e., para. 50; ESKHK, E/C.12/2005/4, para. 30 (ESKHUS Genel Yorum 16).
13. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 55 (ESKHUS Genel Yorum 13).
14. ASHK, Conclusions XIV-2 (Finland) (Finlandiya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XVI-2 (Turkey) (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi).
15. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/4, para. 6 (ESKHUS Genel Yorum 11).
16. Bkz. ESKHK, E/1995/22(SUPP), para. 15 (ESKHUS Genel Yorum 5). "Makul uyumlaştırma" EHİS 2. maddede şu şekilde tarif edilmektedir: "Engellilerin tüm insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleriyle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere somut durumda ihtiyaç duyulan, ölçsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve uygulamaları ifade eder."
17. Bkz. ÇHK, CRC/C/15/Add.36, para. 31 (ÇHK Nikaragua Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/15/Add.9, para. 18 (ÇHK El Salvador Sonuç Gözlemleri) ve ÇHK, CRC/C/15/Add.57, para. 26 (ÇHK Nepal Sonuç Gözlemleri).
18. Örneğin ASHK, Slovenya'da Roman çocukların ayrı okullarda eğitim gördüklerini, bunun da ASS'nin ihlali niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Bkz. ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi). Komite, Estonya ve Litvanya'da da durumun böyle olduğu endişesiyle bilgi talep etmiştir. ASHK, Conclusions 2005 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Lithuania) (Litvanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
19. İHK, CCRP/C/USA/CO/3/Rev. 1, para. 23 (İHK Amerika Birleşik Devletleri Sonuç Gözlemleri).

20. Bkz. İHK, A/58/40 cilt I (2003) 52 para. 82(18) (İHK Slovakya Sonuç Gözlemleri); ASHK, Conclusions 2005 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi); İHK, A/56/40 cilt I (2001) 83 para. 83(9) (İHK Çek Cumhuriyeti Sonuç Gözlemleri).
21. ESKHK, E/2003/22 (2002) 25, para. 90 ve 111 (ESKHK Çek Cumhuriyeti Sonuç Gözlemleri).
22. İngilizce "segregation" sözcüğü karşılığı olarak kullanılmıştır.
23. D. H. and Others v. The Czech Republic (D. H. ve Diğerleri/Çek Cumhuriyeti Davası).
24. KKAÖK, A/57/38 bölüm III (2002) 184, para. 293 ve 294 (KKAÖK Yunanistan Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, A/60/38 bölüm I (2005) 58, para. 371 (KKAÖK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
25. İHK, CCPR/C/UKR/CO/6, para. 16 (İHK Ukrayna Sonuç Gözlemleri).
26. ESKHK, E/2003/22 (2002) 54, para. 377 (ESKHK Polonya Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2006/22 (2005) 41, para. 273, 297 ve 324 (ESKHK Sırbistan Karadağ Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/58/18 (2003) 53, para. 315 (İAÖK Arnavutluk Sonuç Gözlemleri).
27. İAÖK, A/57/18 (2002) 24, para. 97 (İAÖK Hırvatistan Sonuç Gözlemleri); İAÖK, CERD/C/EST/CO 7, para. 18 (İAÖK Estonya Sonuç Gözlemleri).
28. Bkz. İAÖK, A/55/18 para. 17-26 (İAÖS Genel Tavsiye 27).
29. ASHK, Conclusions 2005 (Sweden) (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi).
30. İAÖK, A/59/18 (2004) 32, para. 169 (İAÖK İspanya Sonuç Gözlemleri).
31. İAÖK, CERD/C/BIH/CO/6, para. 22 (İAÖK Bosna Hersek Sonuç Gözlemleri).
32. İAÖK, A/51/18 (1996) 57, para. 420 (İAÖK Çin Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/56/18 (2001) 44, para. 245 (İAÖK Çin Sonuç Gözlemleri).
33. ESKHK, E/2002/22 (2001) 125, para. 902 (ESKHK Hırvatistan Sonuç Gözlemleri).
34. ESKHK, E/2004/22 (2003) 59, para. 419 (ESKHK Guatemala Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2002/22 (2001) 121, para. 875 (ESKHK Fransa Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2002/22 (2001) 90, para. 611, 638 ve 639 (ESKHK Japonya Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2005/22 (2004) 23, para. 148 ve 170 (ESKHK Yunanistan Sonuç Gözlemleri).
35. ESKHK, E/2006/22 (2005) 41, para. 324 (ESKHK Sırbistan Karadağ Sonuç Gözlemleri).
36. İAÖK, A/52/18 (1997) 62, para. 479 (İAÖK Polonya Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/54/18 (1999) 39, para. 409 (İAÖK Letonya Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/51/18 (1996) 20, para. 92 ve 98 (İAÖK Zimbabve Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/55/18 (2000) 38, para. 191 ve 198 (İAÖK Zimbabve Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/53/18 (1998) 33, para. 105 ve 106 (İAÖK Hollanda Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/51/18 (1996) 25, para. 138 (İAÖK Rusya Federasyonu Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/57/18 (2002) 50, para. 280 (İAÖK Ermenistan Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/57/18 (2002) 41, para. 214 ve 222 (İAÖK Moldova Cumhuriyeti Sonuç Gözlemleri). ÇHK'nın görüşü de azınlıklara mensup çocukların eğitimin çeşitli seviyelerinde kendi dillerinde eğitim görme imkanı sağlanması gerektiği yönündedir. Bkz. ÇHK, CRC/C/103 (2001) 9, para. 78 ve 79 (ÇHK Letonya Sonuç Gözlemleri).
37. İAÖK, A/57/18 (2002) 33, para. 152 (İAÖK Lihtenştayn Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/55/18 (2000) 38, para. 198 (İAÖK Zimbabve Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/52/18 (1997) 67, para. 521 ve 526 (İAÖK Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti Sonuç Gözlemleri); İAÖK, A/59/18 (2004) 74, para. 412 (İAÖK Tacikistan Sonuç Gözlemleri).
38. İAÖK, A/58/18 (2003) 53, para. 315 (İAÖK Arnavutluk Sonuç Gözlemleri).
39. İAÖK, A/60/38 bölüm I (2005) 58, para. 371 (İAÖK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
40. Belgian Linguistic Case, para. 30 ve 31 (Belçika Dil Davası); Skender v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia (Skender/Makedonya Davası); Stankov, Trayanov, Stoychev, United Macedonian Organisation İlinden, Mechkarov and Others v. Bulgaria (Stankov, Trayanov, Stoychev, United Macedonian Organisation İlinden, Mechkarov ve Diğerleri/Bulgaristan Davası).
41. Cyprus v. Turkey (Kıbrıs (Rum Kesimi)/Türkiye Davası).
42. İHK, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, para. 5 (MSHUS Genel Yorum 22).
43. a.g.e., para. 6. Komite, bu hususu önüne gelen bir başvuruda da yinelemiştir. Bkz. Hartikainen v. Finland, para. 10.2, 10.4, 10.5 ve 10.6 (Hartikainen/Finlandiya Davası). Komite, incelediği taraf devlet raporlarına ilişkin gözlemlerinde de aynı hususu vurgulamıştır. Bkz. İHK, A/49/40 cilt I (1994) 31, para. 158 (İHK Kosta Rika Sonuç Gözlemleri).
44. Leirvåg v. Norway, İHK, A/60/40 cilt II 203 para. 2.3, 2.4, 2.8, 2.9, 14.2-14.7, 15 ve 16 (Leirvåg/Norveç Davası). Mesele AIHM önüne taşındığında Mahkeme de aynı sonuca ulaşmıştır. Bkz. Folgero and Others v. Norway (Folgero ve Diğerleri/Norveç Davası).
45. İHK, A/60/40 cilt I (2005) 60, para. 90(14) (İHK Yunanistan Sonuç Gözlemleri). Aynı husus ÇHK tarafından da vurgulanmıştır. Bkz. ÇHK, CRC/C/29 (1994) 27, para. 162 ve 176 (ÇHK Norveç Sonuç Gözlemleri).
46. İHK, A/49/40 cilt I (1994) 31, para. 158 ve 162 (İHK Kosta Rika Sonuç Gözlemleri).
47. Waldman v. Canada, İHK, A/55/40 cilt II 86 (CCPR/C/67/D/694/1996) para. 10.2, 10.4-10.6 ve "Individual Opinion by Martin Scheinin (concurring)", 100 para. 3-5 (Waldman/Kanada Davası ve Martin Scheinin'in Kişisel Görüşü (lehte)).
48. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 28 (ESKHUS Genel Yorum 13).
49. Bkz. ÇHK, CRC/C/15/Add.23, para. 9 (ÇHK Norveç Sonuç Gözlemleri).
50. Hasan and Eylem Zengin v. Turkey (Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Davası).
51. ÇHK, CRC/C/140 (2004) 124, para. 604 ve 605 (ÇHK Fransa Sonuç Gözlemleri).
52. KKAÖK, A/60/38 bölüm I (2005) 58, para. 371 (KKAÖK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
53. Leyla Şahin v. Turkey (Leyla Şahin/Türkiye Davası).
54. KKAÖK, A/59/38 bölüm II (2004) 126, para. 189 (KKAÖK Ekvator Ginesi Sonuç Gözlemleri).

55. KKAÖK, A/59/38 bölüm II (2004) 118, para. 159 (KKAÖK Angola Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, A/58/38 bölüm I (2003) 29, para. 171 (KKAÖK Kongo Sonuç Gözlemleri).
56. KKAÖK, A/59/38 bölüm II (2004) 149, para. 347 (KKAÖK İspanya Sonuç Gözlemleri).
57. KKAÖK, A/59/38 bölüm II (2004) 126, para. 193 (KKAÖK Ekvator Ginesi Sonuç Gözlemleri).
58. a.g.e., para. 194; KKAÖK, A/56/38 bölüm II (2001) 55, para. 127 (KKAÖK Gine Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, A/59/38 bölüm I (2004) 42, para. 250 (KKAÖK Etiyopya Sonuç Gözlemleri).
59. KKAÖK, A/55/38 bölüm I (2000) 7 para. 65 (KKAÖK Hindistan Sonuç Gözlemleri).
60. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/4, para. 3 ve 6 (ESKHUS Genel Yorum 11); ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 50 ve 55 (EKSHUS Genel Yorum 13); ESKHK, E/2003/22 (2002) 34, para. 198 (ESKHK Benin Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2001/22 (2000) 38, para. 166 (ESKHK Mısır Sonuç Gözlemleri).
61. KKAÖK, A/60/38 bölüm I (2005) 58, para. 371 (KKAÖK Türkiye Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, A/57/38 bölüm II (2002) 107, para. 246 (KKAÖK Zambiya Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, CEDAW/C/JAM/CO/5, para. 31 (KKAÖK Jamaika Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, CEDAW/C/TKM/CO/2, para. 15 (KKAÖK Türkmenistan Sonuç Gözlemleri).
62. KKAÖK, A/57/38 bölüm II (2002) 107, para. 247 (KKAÖK Zambiya Sonuç Gözlemleri).
63. KKAÖK, A/57/38 bölüm III (2002) 184, para. 293 ve 294 (KKAÖK Yunanistan Sonuç Gözlemleri).
64. ESKHK, E/2001/22 (2000) 82, para. 543 (ESKHK Fas Sonuç Gözlemleri).
65. KKAÖK, A/54/38/Rev.1 bölüm I (1999) 26, para. 295 (KKAÖK Çin Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, A/60/38 bölüm I (2005) 37, para. 242 (KKAÖK Gabon Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, CEDAW/C/MAR/CO/5, para. 24 (KKAÖK Mauritius Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, A/60/38 bölüm I (2005) 58, para. 371. (KKAÖK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
66. KKAÖK, CEDAW/C/JAM/CO/5, para. 32 (KKAÖK Jamaika Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, A/60/38 bölüm I (2005) 58, para. 372 (KKAÖK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
67. KKAÖK, A/60/38 bölüm I (2005) 58, para. 371 (KKAÖK Türkiye Sonuç Gözlemleri)
68. a.g.e., para. 372.
69. a.g.e., para. 371.
70. ESKHK, E/1995/22(SUPP), para. 15 (ESKHUS Genel Yorum 5).
71. Autism – Europe v. France, para. 51 (Avrupa Otizm Derneği/Fransa Davası). Yazarın çevirisi.
72. Konuya ilişkin bir başvuru Avrupa İnsan Hakları Komisyonu önüne gelmiştir. Ciddi derecede gelişim bozukluğu olan çocuğun ailesi, çocuğun eğitiminin tümüyle genel nitelikte bir okulda yapılmasını talep etmiştir. Yetkililer ise çocuğun gelişim bozukluğu nedeniyle özel eğitime ihtiyacı bulunduğunu, bunun da genel nitelikteki okullarda sunulmasının mümkün olmadığını, haftanın 2 günü genel, 3 günü özel eğitime gerektirdiğini belirtmişlerdir. Aile bunun eğitim hakkının ihlali olduğunu iddia etmiştir. Komisyon, yetkililerin kararının temelinde çocuğun mümkün olduğunca etkili bir eğitim alması amacının bulunduğunu belirterek, ailenin talebini dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Bkz. P. and L. D. v. The United Kingdom (P. ve L. D./Birleşik Krallık Davası). Benzer bir davada başvuranlar gelişim yavaşlığı olan çocuklarının normal bir okula gitmesini talep etmişler, yetkililer ise çocuğun özel eğitim ihtiyaçları nedeniyle özel eğitim veren bir okula gitmesi gerektiğine karar vermiştir. Aile bu durumda çocuklarının eğitim hakkının ihlal edildiği iddiasıyla Komisyon'a başvurmuştur. Komisyon, engelli çocukların genel nitelikte okullarda eğitim görmesi eğiliminin giderek arttığını, ancak bunun her engelli çocuk bakımından mutlaka geçerli olmayabileceğini, eğitim hakkının özel eğitim veren daha uygun bir okul varken, ek masrafa neden olacak şekilde genel nitelikte bir okula gitme hakkını içermediğini belirterek, başvuruyu dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Bkz. Connolley v. The United Kingdom (Connolley/Birleşik Krallık Davası). Aynı iddia ve aynı yönde diğer bir karar için bkz. J. and B. L. v. The United Kingdom (J. ve B. L./Birleşik Krallık Davası).
73. ÇHK, CRC/C/GC/9, para. 66 ve 67 (ÇHS Genel Yorum 9).
74. ÇHK, CRC/C/114 (2002) 25, para. 151 (ÇHK Yunanistan Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/118 (2002) 101, para. 447 (ÇHK Saint Vincent ve Grenadinler Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/124 (2003) 67, para. 309 (ÇHK Vietnam Sonuç Gözlemleri).
75. ÇHK, CRC/C/GC/9, para. 66 (ÇHS Genel Yorum 9).
76. ÇHK, CRC/C/150 (2005) 10, para. 79 (ÇHK Saint Lucia Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/124 (2003) 67, para. 309 (ÇHK Vietnam Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/GC/9, para. 67 (ÇHS Genel Yorum 9). ASHK engelli çocukların genel nitelikteki okullara devamının ilke olmasından hareketle, bu tür okullarda görev yapacak öğretmenlerin de engelli çocukların özel eğitim ihtiyaçları konusunda eğitim görmeleri gerekliliğini vurgulamaktadır. Bkz. ASHK, Conclusions XVI-2 (Malta) (Malta Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2003 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XVI-2 (United Kingdom) (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi).
77. ÇHK, CRC/C/124 (2003) 67, para. 309 (ÇHK Vietnam Sonuç Gözlemleri).
78. ÇHK, CRC/C/GC/9, para. 9 (ÇHS Genel Yorum 9).
79. ÇHK, CRC/C/121 (2002) 120, para. 533 ve 534 (ÇHK Polonya Sonuç Gözlemleri).
80. ÇHK, CRC/C/GC/9, para. 20 (ÇHS Genel Yorum 9).
81. a.g.e., para. 15.
82. a.g.e., para. 39 ve 40.
83. a.g.e., para. 42 ve 43.

84. a.g.e., para. 62.
85. ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2003 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi).
86. ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2003 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi).
87. Simpson v. The United Kingdom (Simpson/Birleşik Krallık Davası); McIntyre v. The United Kingdom (McIntyre/Birleşik Krallık Davası).
88. McIntyre v. The United Kingdom (McIntyre/Birleşik Krallık Davası).
89. Autism – Europe v. France, para. 52 (Avrupa Otizm Derneği/Fransa Davası). Yazarın çevirisi.
90. ASHK, Conclusions 2003 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi), yazarın çevirisi; ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2003 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Cyprus) (Kıbrıs Ülke Raporu Değerlendirmesi).
91. ASHK, Conclusions 2003 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
92. ASHK, Conclusions 2005 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2003 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
93. ASHK, Conclusions XIII-3 (Turkey) (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi).
94. ASHK, Conclusions XIII-1 (Turkey) (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi).
95. CPT, Hırvatistan Hükümetine Sunulan Rapor (24-30 Eylül 1998), para. 160; CPT, Letonya Hükümetine Sunulan Rapor (24 Ocak-3 Şubat 1999), para. 162; CPT, Letonya Hükümetine Sunulan Rapor (25 Eylül-4 Ekim 2002), para. 103.
96. ASHK, Conclusions 2003 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2003 (Sweden) (İsveç Ülke Raporu); ASHK, Conclusions 2003 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
97. ÇHK, CRC/C/GC/10, para. 30 (ÇHS Genel Yorum 10); ESKHK, E/1996/22 (1995) 50, para. 268 (ESKHK Ukrayna Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/140 (2004) 8, para. 79 ve 80 (ÇHK El Salvador Sonuç Gözlemleri).
98. ÇHK, CRC/C/121 (2002) 120, para. 533 (ÇHK Polonya Sonuç Gözlemleri).
99. Durmaz, Işık, Unutmaz, Sezal v. Turkey, para. 5 (Durmaz, Işık, Unutmaz, Sezal/Türkiye Davası); Georgiou v. Greece, para. 7 (Georgiou/Yunanistan Davası).
100. ASHK, Conclusions XV-2-Addendum (Turkey) (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XV-2-Addendum (Slovak Republic) (Slovak Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (United Kingdom) (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi).
101. CPT, Macaristan Hükümetine Sunulan Rapor (1-14 Kasım 1994), para. 97; CPT, Slovenya Hükümetine Sunulan Rapor (19-28 Şubat 1995), para. 76; CPT, Çek Cumhuriyeti Hükümetine Sunulan Rapor (16-26 Şubat 1997), para. 57; CPT, Yunanistan Hükümetine Sunulan Rapor (25 Mayıs-6 Haziran 1997), para. 121; CPT, Türkiye Hükümetine Sunulan Rapor (2-14 Eylül 2001), para. 105; CPT, Türkiye Hükümetine Sunulan Rapor (5-17 Ekim 1997), para. 129-131; CPT, Türkiye Hükümetine Sunulan Rapor (22 Kasım-3 Aralık 1992), para. 63 ve 79; CPT, Hırvatistan Hükümetine Sunulan Rapor (24-30 Eylül 1998), para. 96; CPT, Letonya Hükümetine Sunulan Rapor (24 Ocak-3 Şubat 1999), para. 59; CPT, İrlanda Hükümetine Sunulan Rapor (20-28 Mayıs 2002), para. 112; CPT, Makedonya Hükümetine Sunulan Rapor (15-19 Temmuz 2002), para. 57; CPT, Letonya Hükümetine Sunulan Rapor (25 Eylül-4 Ekim 2002), para. 97; CPT, Ukrayna Hükümetine Sunulan Rapor (24 Kasım-6 Aralık 2002), para. 120; CPT, İsveç Hükümetine Sunulan Rapor (27 Ocak-5 Şubat 2003), para. 112; CPT, Bosna Hersek Hükümetine Sunulan Rapor (27 Nisan-9 Mayıs 2003), para. 106.
102. CPT, Türkiye Hükümetine Sunulan Rapor (22 Kasım-3 Aralık 1992), para. 63 ve 79.
103. CPT, Türkiye Hükümetine Sunulan Rapor (2-4 Eylül 2001), para. 172.
104. CPT, İrlanda Hükümetine Sunulan Rapor (26-5 Ekim 1993), para. 146.
105. CPT, Norveç Hükümetine Sunulan Rapor (13-23 Ekim 1999), para. 69; CPT, Birleşik Krallık Hükümetine Sunulan Rapor (12-23 Mayıs 2003), para. 135.
106. CPT, Birleşik Krallık Hükümetine Sunulan Rapor (12-23 Mayıs 2003), para. 135.
107. ÇHK, CRC/C/140 (2004) 8, para. 80 (ÇHK El Salvador Sonuç Gözlemleri).
108. Olsson v. Sweden, para. 95 (Olsson/İsveç Davası).
109. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 34 (ESKHUS Genel Yorum 13).
110. a.g.e., para. 16(e).
111. Bkz. IAÖK, A/59/18, para. 29-30.
112. İHK'nin görüşleri için bkz. İHK, A/60/40 cilt I (2005) 83, para. 95(23) (İHK Tayland Sonuç Gözlemleri); İHK, A/60/40 cilt I (2005) 83, para. 95(21) (İHK Tayland Sonuç Gözlemleri); İHK, CCPR/C/KOR/CO/3, para. 12 (İHK Kore Cumhuriyeti Sonuç Gözlemleri). ESKHK'nin görüşleri için bkz. ESKHK, E/2005/22 (2004) 23, para. 132 (ESKHK Yunanistan Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2006/22 (2005) 41, para. 274 (ESKHK Sırbistan Karadağ Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2006/22 (2005) 48, para. 349 ve 370 (ESKHK Norveç Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/1995/22 (1994) 52, para. 291 (ESKHK Birleşik Krallık Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2006/22 (2005)

- 34, para. 218 ve 230 (ESKHK Çin (Hong Kong Özel İdare Bölgesi) Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2006/22 (2005) 25, para. 166 ve 195 (ESKHK Çin Sonuç Gözlemleri); ÇHK'nin görüşleri için bkz. ÇHK, CRC/C/146 (2005) 88, para. 494 ve 496 (ÇHK İran İslam Cumhuriyeti Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/146 (2005) 59, para. 352-354 (ÇHK Belize Sonuç Gözlemleri).
113. ESKHK, E/2006/22 (2005) 38, para. 245 ve 255 (ESKHK Çin (Makao Özel İdare Bölgesi) Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2005/22 (2004) 59, para. 498 ve 524 (ESKHK Azerbaycan Sonuç Gözlemleri).
114. IAÖK, A/56/18 (2001) 34, para. 173 (IAÖK Japonya Ülke Gözlemleri).
115. IAÖK, A/50/18 (1995) 27, para. 99 (IAÖK İtalya Ülke Gözlemleri).
116. ESKHK, E/2006/22 (2005) 48, para. 349 ve 370 (ESKHK Norveç Ülke Gözlemleri).
117. IAÖK, A/58/18 (2003) 93, para. 559 (IAÖK Malavi Ülke Gözlemleri); KKAÖK, CERD/C/ETH/CO/15, para. 24 (KKAÖK Etiyopya Sonuç Gözlemleri).
118. ASHK, Conclusions XIV-2 (Statement of Interpretation on Article 10-4) (GGASŞ Madde 10-4'ün Yorumu).
119. ASHK, Conclusions VII (United Kingdom) (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions VII (Germany) (Almanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XIII-4 (Germany) (Almanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XIII-1 (Greece) (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XIII-2 (Austria) (Avusturya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
120. ASHK, Conclusions XVI-2 (Austria) (Avusturya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
121. ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XVI-2-Addendum (Ireland) (İrlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions VI (Germany) (Almanya Ülke Raporu Değerlendirmesi Değerlendirmesi).
122. ASHK, Conclusions X-1 (United Kingdom) (Birleşik Krallık Ülke Raporu); ASHK, Conclusions XIV-2 (Belgium) (Belçika Ülke Raporu).
123. ASHK, Conclusions 2003 (Sweden) (İsveç Ülke Raporu); ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2003 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Norway) (Norveç Ülke Raporu); ASHK, Conclusions 2005 (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi).
124. ASHK, Conclusions 2005 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2002 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2006 (Italy) (İtalya Ülke Raporu); ASHK, Conclusions 2006 (Norway) (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2006 (Lithuania) (Litvanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
125. ASHK, Conclusions 2006 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2006 (Norway) (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2006 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
126. ASHK, Conclusions 2006 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2006 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2006 (Norway) (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi).
127. CPT'nin Polonya hükümetine sunduğu rapor (8-9 Mayıs 2000), para. 39; CPT'nin Çek Cumhuriyeti hükümetine sunduğu rapor (21-30 Nisan 2002), para. 35, 36, 41 ve 154; CPT'nin İspanya hükümetine sunduğu rapor (22 Temmuz-1 Ağustos 2003), para. 154; CPT'nin Finlandiya hükümetine sunduğu rapor (7-17 Eylül 2003), para. 41.
128. İHK, A/45/40 (cilt I), para. 10 (MSHUS Genel Yorum 18).
129. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/4, para. 32 (ESKHUS Genel Yorum 11).
130. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 6 (ESKHUS Genel Yorum 13).
131. Bkz. a.g.e., para. 6.
132. ÇHK, CRC/C/103 (2001) 57, para. 362 (ÇHK Lesoto Sonuç Gözlemleri).
133. ASHK, Conclusions XII (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi) (GGASŞ md. 17 ile ilgili olarak).
134. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 6 (ESKHUS Genel Yorum 13).
135. ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
136. ESKHK, E/2005/22 (2004) 23, para. 148 ve 170 (ESKHK Yunanistan Sonuç Gözlemleri Değerlendirmesi); IAÖK, A/58/18 (2003) 53, para. 301, 310 ve 315 (IAÖK Arnavutluk Sonuç Gözlemleri Değerlendirmesi).
137. ÇHK, CRC/C/GC/9, para. 39 (ÇHS Genel Yorum 9).
138. Konuya ilişkin olarak tespit edilebilen yegane bireysel başvuru, AIHM'ye yapılan McIntyre başvurusudur. Mahkeme, başvuruyu esasından karara bağlamadığından, Mahkeme'nin okul içi fiziksel erişilebilirlik sorunlarını ayrımcılık olarak niteleyip niteleneceği konusunda kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Bkz. McIntyre v. The United Kingdom (McIntyre/Birleşik Krallık Davası).
139. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 26 ve 53 (ESKHUS Genel Yorum 13).
140. ESKHK, E/1999/22 (1998) 63, para. 414 ve 424 (ESKHK Kanada Sonuç Gözlemleri).
141. ASHK, Conclusions 2005 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
142. Bkz. ESKHK, E/2006/22 (2005) 25, para.166 (ESKHK Çin Sonuç Gözlemleri).
143. Bkz. İHK, A/59/40 cilt I (2004) 43, para. 69(19) (İHK Surinam Sonuç Gözlemleri).
144. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/4, para. 35 (ESKHUS Genel Yorum 11).
145. ÇHK, CRC/C/90 (1999) 10, para. 55 (ÇHK Venezuela Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC, CRC/C/94 (2000) 37, para. 233 (ÇHK Venezuela Sonuç Gözlemleri).

146. ESKHK, E/2006/22 (2005) 25, para. 166 (ESKHK Çin Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2004/22 (2003) 59, para. 419 (ESKHK Guatemala Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/87 (1999) 54, para. 241 (ÇHK Nikaragua Sonuç Gözlemleri).
147. ÇHK, CRC/C/103 (2001) 57, para. 362 (ÇHK Lesoto Sonuç Gözlemleri).
148. ASHK, Conclusions 2003 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XII (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Lithuania) (Litvanya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions 2005 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
149. ESKHK, E/1997/22 (1996) 29, para.135 (ESKHK Guatemala Sonuç Gözlemleri).
150. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 55 (ESKHUS Genel Yorum 13).
151. IAÖK, A/58/18 (2003) 22, para. 59 (IAÖK Ekvador Sonuç Gözlemleri).
152. İHK, A/59/40 cilt I (2004) 68, para. 75(18) ve 75(24) (İHK, Sırbistan Karadağ Sonuç Gözlemleri).
153. ESKHK, E/2003/22 (2002) 59, para. 444 (ESKHK Gürcistan Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2003/22 (2002) 65, para. 462 (ESKHK Solomon Adaları Sonuç Gözlemleri).
154. ASHK, Conclusions 2005 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporları).
155. İHK, CCPR/C/BIH/CO/1, para. 22 (İHK Bosna Hersek Sonuç Gözlemleri).
156. ASHK, Conclusions X-2 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi). Komite Fransa'nın sonraki raporlarında da konuya ilişkin bilgi talep etmiştir. Bkz. ASHK, Conclusions XI-2 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XII-2 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi); ASHK, Conclusions XIII-2 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi).
157. Bkz. İHK, A/60/40 cilt I (2005) 83, para. 95(21) (İHK Tayland Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/1997/22 (1996) 34, para. 180 (ESKHK El Salvador Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2003/22 (2002) 54, para. 364 ve 386 (ESKHK Polonya Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/1997/22 (1996) 34, para. 168 ve 180 (ESKHK El Salvador Sonuç Gözlemleri); KKAÖK, A/57/38 bölüm III (2002) 171, para. 202 (KKAÖK Guatemala Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/146 (2005) 88, para. 494 (ÇHK İran İslam Cumhuriyeti Sonuç Gözlemleri).
158. ESKHK, E/1999/22 (1998) 27, para. 134 (ESKHK Nijerya Sonuç Gözlemleri).
159. ÇHK, CRC/C/97 (2000) 64, para. 392 (ÇHK Kamboçya Sonuç Gözlemleri); ASHK, Conclusions XI-2 (Spain) (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
160. ASHK, Conclusions 2004 (Cyprus) (Kıbrıs (Rum Kesimi) Ülke Raporu Değerlendirmesi).
161. ÇHK, CRC/C/94 (2000) 37, para. 233 (ÇHK Kosta Rika Sonuç Gözlemleri).
162. ÇHK, CRC/C/90 (1999) 10, para. 55 (ÇHK Venezuela Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/87 (1999) 54, para. 241 (ÇHK Nikaragua Sonuç Gözlemleri).
163. Bkz. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 55 (ESKHUS Genel Yorum 13).
164. ÇHK, CRC/C/103 (2001) 57, para. 362 (ÇHK Lesoto Sonuç Gözlemleri).
165. 625 sayılı kanun aynı başlığı taşıyan 5580 sayılı kanunla yürürlükten kaldırıldığından, buradaki göndermenin yeni kanuna yapıldığını varsaymak gerekir.
166. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği'nin 6. maddesinde de benzer bir düzenleme bulunmaktadır. Buna göre, engelli öğrencilerin öğrenci kulübü ve toplum hizmeti çalışmalarına ilgi ve istekleri doğrultusunda etkin olarak katılabilmeleri için gerekli ortam ve şartlar sağlanacaktır.
167. Her ne kadar burada vatandaşlık koşulu öngörülümüşse de, yönetmeliğin 10. maddesi, Başbakanlık'ın izniyle alınan yabancı uyruklu öğrencilerin bu imkandan sınavsız yararlanacağını ifade etmektedir. Başka bir ifade ile burada amaç yabancıların bu haktan yararlandırılmaması değil, sınavsız olarak yararlandırılmasıdır. Yönetmelik bu halile, uygulanmasını amaçladığı kanun ile uyumludur.
168. Kanunda "yüzyetmişdörtmilyon lira" olarak ifade edilmiştir.
169. 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu tarafından yürürlükten kaldırılan 625 sayılı ve aynı başlığı taşıyan kanunun 5. maddesinde de aynı düzenleme bulunmaktaydı. 2007 yılı Şubat ayında yeni kanun benimsenirken söz konusu düzenlemenin değiştirilmemiş olması kabul edilebilir değildir.
170. ÇHK, CRC/C/15/Add.152, para. 11 ve 12 (ÇHK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
171. 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu tarafından yürürlükten kaldırılan 625 sayılı ve aynı başlığı taşıyan kanun 5. maddesinde de aynı düzenleme bulunmaktaydı. 2007 yılı Şubat ayında yeni kanun benimsenirken söz konusu düzenlemenin değiştirilmemiş olması kabul edilebilir değildir.
172. Hasan and Eylem Zengin v. Turkey (Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Davası).
173. Autism – Europe v. France (Avrupa Otizm Derneği/Fransa Davası).

Kaynakça

- AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)*. <http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishanglais.pdf> (İngilizce), <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/413.asp?r=2%2F20%2F2009+8%3A10%3A16+PM&oid=sub4-1&selid=21> (Türkçe).
- AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) Ek 1 No'lu Protokol*. <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/Basic+Texts/The+European+Convention+on+Human+Rights+and+its+Protocols/> (İngilizce), <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/413.asp?r=2%2F20%2F2009+8%3A10%3A16+PM&oid=sub4-1&selid=21> (Türkçe).
- Anadolu Tapu ve Kadastro Meslek Lisesi Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 08.10.2000, 24194.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2002 (Italy)* (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Bulgaria)* (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Italy)* (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Italy2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Romania)* (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Romania2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Slovenia)* (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Slovenia2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Sweden)* (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Sweden2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2004 (Cyprus)* (Kıbrıs (Rum Kesimi) Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Cyprus2004_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Bulgaria)* (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Cyprus)* (Kıbrıs (Rum Kesimi) Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Cyprus2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Estonia)* (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Estonia2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Lithuania)* (Litvanya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Lithuania2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Moldova)* (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Moldova2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Norway)* (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Norway2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Romania)* (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Romania2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Slovenia)* (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Slovenia2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Sweden)* (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Sweden2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (United Kingdom)* (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi). 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/UKXVII2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2006 (Estonia)* (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Estonia2006_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2006 (Italy)* (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Italy2006_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2006 (Lithuania)* (Litvanya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Lithuania2006_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2006 (Norway)* (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Norway2006_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2006 (Slovenia)* (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Slovenia2006_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions VI (Germany)* (Almanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions VII (Germany)* (Almanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions VII (United Kingdom)* (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions X-1 (United Kingdom)* (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi).

- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions X-2 (France)* (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XI-2 (France)* (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XI-2 (Spain)* (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XII (Moldova)* (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XII-2 (France)* (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-1 (Greece)* (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-1 (Turkey)* (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-2 (Austria)* (Avusturya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-2 (France)* (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-3 (Turkey)* (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-4 (Germany)* (Almaya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIV-2 (Belgium)* (Belçika Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIV-2 (Finland)* (Finlandiya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIV-2 (Statement of Interpretation on Article 10-4)* (GGASŞ Madde 10-4'ün Yorumu).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2-Addendum (Slovak Republic)* (Slovak Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2-Addendum (Turkey)* (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVI-2 (Austria)* (Avusturya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/AustriaXVI2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVI-2 (Turkey)* (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi). 19.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/TurkeyXVI2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVI-2-Addendum (Ireland)* (İrlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi Değerlendirmesi).
- ASŞ (Avrupa Sosyal Şartı). <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/035.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/391-410.pdf> (Türkçe).
- Autism – Europe v. France (Avrupa Otizm Derneği/Fransa Davası). Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, şikayet no: 13/2002, karar tarihi: 12.12.2002. 19.02.2009, <http://hudoc.esc.coe.int/esc2008/document.asp?related=1&item=0&relateditem=1>.
- Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun* (Kanun no: 6581). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 27.05.1955, 9013.
- Belgian Linguistic Case (Belçika Dil Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 1474/62, 1677/62, 1961/62, karar tarihi: 09.02.1967. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkml&action=html&highlight=1474/62&sessionid=19433634&skin=hudoc-en>.
- Hasan and Eylem Zengin v. Turkey (Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 1448/04, karar tarihi: 09.10.2007. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentid=824284&portal=hbkml&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142B0F1C1166DEA398649>.
- Ceza Muhakemesi Kanunu* (Kanun no: 5271). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 17.12.2004, 25673.
- Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun* (Kanun no: 5275). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 29.12.2004, 25685.
- Connolley v. The United Kingdom (Connolley/Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, başvuru no: 14138/88, karar tarihi: 02.10.1989, 25.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkml&action=html&highlight=CONNOLLEY&sessionid=19783298&skin=hudoc-en>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Hrvatistan Hükümetine Sunulan Rapor (24-30 Eylül 1998)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/hrv/2001-04-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Letonya Hükümetine Sunulan Rapor (24 Ocak-3 Şubat 1999)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/lva/2001-27-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Letonya Hükümetine Sunulan Rapor (25 Eylül-4 Ekim 2002)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/lva/2005-08-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Macaristan Hükümetine Sunulan Rapor (1-14 Kasım 1994)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/hun/1996-15-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Slovenya Hükümetine Sunulan Rapor (19-28 Şubat 1995)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/svn/1996-18-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Çek Cumhuriyeti Hükümetine Sunulan Rapor (16-26 Şubat 1997)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/cze/1999-07-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Yunanistan Hükümetine Sunulan Rapor (25 Mayıs-6 Haziran 1997)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2001-18-inf-eng-1.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Türkiye Hükümetine Sunulan Rapor (2-14 Eylül 2001)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/tur/2001-31-inf-eng.pdf>.

- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Türkiye Hükümetine Sunulan Rapor (5-17 Ekim 1997)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/tur/1999-18-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Türkiye Hükümetine Sunulan Rapor (22 Kasım-3 Aralık 1992)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/tur/1993-01-inf-en.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *İrlanda Hükümetine Sunulan Rapor (20-28 Mayıs 2002)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/irl/2003-36-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Makedonya Hükümetine Sunulan Rapor (15-19 Temmuz 2002)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/mkd/2003-05-inf-en.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Ukrayna Hükümetine Sunulan Rapor (24 Kasım-6 Aralık 2002)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/ukr/2002-34-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *İsveç Hükümetine Sunulan Rapor (27 Ocak-5 Şubat 2003)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/swe/2004-32-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Bosna Hersek Hükümetine Sunulan Rapor (27 Nisan-9 Mayıs 2003)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/bih/2004-40-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Türkiye Hükümetine Sunulan Rapor (22 Kasım-3 Aralık 1992)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/tur/2007-05-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *İrlanda Hükümetine Sunulan Rapor (26 Eylül-5 Ekim 1993)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/irl/1995-14-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Norveç Hükümetine Sunulan Rapor (13-23 Ekim 1999)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/nor/2000-15-inf-eng.pdf>.
- CPT (Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi). *Birleşik Krallık Hükümetine Sunulan Rapor (12-23 Mayıs 2003)*. 04.03.2009, <http://www.cpt.coe.int/documents/gbr/2005-01-inf-eng.pdf>.
- Cyprus v. Turkey (Kıbrıs (Rum Kesimi)/Türkiye Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 25781/94, karar tarihi: 10.05.2001. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?action=html&documentId=69733&portal=hbk&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.57. *Concluding observations*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G96/169/41/PDF/G9616941.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/103. *Report on the twenty-sixth Session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/411/03/PDF/G0141103.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/114. *Report on the twenty-ninth session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/418/00/PDF/G0241800.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/118. *Report of the thirtieth session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/443/35/PDF/G0244335.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/121. *Report on the thirty-first session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/462/70/PDF/G0246270.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/124. *Report on the thirty-second session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/425/25/PDF/G0342525.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/140. *Report on the thirty-sixth session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/437/85/PDF/G0443785.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/146. *Report on the thirty-eighth session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/428/87/PDF/G0542887.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.152. *Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/432/64/PDF/G0143264.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.23. *Concluding observations*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/162/48/PDF/G9416248.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.36. *Concluding observations*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/170/90/PDF/G9517090.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.9. *Concluding observations*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/189/33/PDF/G9318933.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/29. *Report on the sixth (special) session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/166/26/PDF/G9416626.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/87. *Report on the twenty-first session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G99/433/90/PDF/G9943390.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/90. *Report on the twenty-second session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G99/461/35/PDF/G9946135.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/94. *Report on the twenty-third Session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G00/409/66/PDF/G0040966.pdf?OpenElement>.

- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/97. *Report on the twenty-fourth session*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G00/432/30/PDF/G0043230.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/GC/10. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 10: Çocuk Ceza Adaletinde Çocuk Hakları*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/413/51/PDF/G0741351.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://kutuphane.tbmm.gov.tr:8088/2007/200701285.pdf> (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/GC/9. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 9: Engelli Çocukların Hakları*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/407/02/PDF/G0740702.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://kutuphane.tbmm.gov.tr:8088/2007/200701285.pdf> (Türkçe).
- ÇHS (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme). <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/137-160.pdf> (Türkçe).
- Çıracılık Eğitimi Merkezlerinde Parasız Yatılı Çırac Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlar ile Pansiyonların Yönetimi Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 30.4.1995, 22273.
- Çocuk Koruma Kanunu* (Kanun no: 5395). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 15.07.2005, 25876.
- Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 23.12.2006, 26386.
- Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06.04.2004, 25425.
- D. H. and Others v. The Czech Republic (D. H. ve Diğerleri/Çek Cumhuriyeti Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 57325/00, karar tarihi: 13.11.2007. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int///tkp197/viewhbk.asp?action=open@table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=12161@sessionid=19401023@skin=hudoc-en@attachment=true>.
- Ders Kitapları ile Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge*. Yayımlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Haziran 2007, 2597.
- Devlet Memurları Kanunu* (Kanun no: 657). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 23.07.1965, 12056.
- Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun* (Kanun no: 633). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 02.07.1965, 12038.
- Durmaz, Işık, Unutmaz, Sezal v. Turkey (Durmaz, Işık, Unutmaz, Sezal/Türkiye Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 46506/99, 46569/99, 46570/99, 46939/99, karar tarihi: 14.10.2004. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=705400@portal=hbkm&source=externalbydocnumber@table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/C.12/1999/10. *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 13: Eğitim Hakkı*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G99/462/16/PDF/G9946216.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY13.doc> (Türkçe).
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/1995/22(SUPP). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 5: Engelli Kişiler*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/154/52/PDF/G9515452.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY05.doc> (Türkçe).
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/C.12/2005/4. *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 16: Bütün Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Kullanılmasında Erkeklerle ve Kadınlara Eşit Haklar Sağlanması*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N90/250/31/IMG/N9025031.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY16.doc> (Türkçe)
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/C.12/1999/4. *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 11: İlköğretim için Eylem Planı*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G99/422/76/PDF/G9942276.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY11.doc> (Türkçe).
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/1996/22. *Report on its 12th and 13th sessions*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G96/154/05/PDF/G9615405.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/1997/22. *Report on its 14th and 15th sessions*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G97/161/19/PDF/G9716119.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/1999/22. *Report on the eighteenth and nineteenth sessions*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G99/404/24/PDF/G9940424.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2001/22. *Report on the twenty-second, twenty-third, twenty-fourth sessions*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/411/87/PDF/G0141187.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2002/22. *Report on the twenty-fifth, twenty-sixth and twenty-seventh sessions*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/409/53/PDF/G0240953.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2003/22. *Report of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/414/55/PDF/G0341455.pdf?OpenElement>.

- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2004/22. *Report on the thirtieth and thirty-first sessions*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/407/61/PDF/G0440761.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2005/22. *Report on the thirty second and thirty third sessions*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/409/40/PDF/G0540940.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2006/22. *Report on the thirty fourth and thirty fifth sessions*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/422/64/PDF/G0642264.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/1995/22. *Report on its 10th and 11th sessions*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/154/52/PDF/G9515452.pdf?OpenElement>.
- ESKHUS (*Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*). <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf> (Türkçe).
- Folgero and Others v. Norway (Folgero ve Diğerleri/Norveç Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 15472/02, karar tarihi: 29.06.2007. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?action=html&documentId=819532&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
- Georgiou v. Greece (Georgiou/Yunanistan Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 45138/98, karar tarihi: 13.01.2000.
- GGASŞ (*Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı*). <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm> (İngilizce), [http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/turkce/4.1.3/\(G%C3%96ZDEN%20GE%C3%87%C4%B0R%C4%B0LM%C4%B0C5%9E\)%20AVRUPA%20SOSYAL%20C5%9EARTI.doc](http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/turkce/4.1.3/(G%C3%96ZDEN%20GE%C3%87%C4%B0R%C4%B0LM%C4%B0C5%9E)%20AVRUPA%20SOSYAL%20C5%9EARTI.doc) (Türkçe).
- Göçmen İşçi Çocuklarının Eğitimine İlişkin Yönetmelik*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 14.11.2002, 24936.
- Hartikainen v. Finland (Hartikainen/Finlandiya Davası). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, başvuru no: 40/1978, karar tarihi: 09.04.1981. 09.02.2009, [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/c006722a36a4ee22c1256a0d002ffec7?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/c006722a36a4ee22c1256a0d002ffec7?OpenDocument).
- Hasan and Eylem Zengin v. Turkey (Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 1448/04, karar tarihi: 09.10.2007. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?action=html&documentId=824284&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/55/18. *Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi Genel Tavsiye 27: Romanlara Karşı Ayrımcılık*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G00/444/84/PDF/G0044484.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/irk/27.doc> (Türkçe).
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/59/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/437/35/PDF/G0443735.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/52/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/255/16/IMG/N9725516.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/50/18. *Concluding observations of the Committee on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/010/80/PDF/N9601080.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/57/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/643/57/PDF/N0264357.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/51/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/257/38/PDF/N9625738.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), CERD/C/EST/CO. *Concluding observations of the Committee: Estonia*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/447/45/PDF/G0644745.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/52/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/255/16/IMG/N9725516.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/53/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/54/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/280/37/PDF/N9928037.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/55/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/694/61/PDF/N0069461.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/56/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/446/43/PDF/G0144643.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/57/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/643/57/PDF/N0264357.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/58/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/441/19/PDF/G0344119.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/59/18. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/437/35/PDF/G0443735.pdf?OpenElement>.

- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/60/38. *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/441/20/PDF/G0544120.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), CERD/C/BIH/CO/6. *Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/412/37/PDF/G0641237.pdf?OpenElement>.
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/59/18. *Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi Genel Tavsiye 30: Vatandaş Olmayanlara Karşı Ayrımcılık*. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/e3980a673769e229c1256f8d0057cd3d?OpenDocument>. (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/irk/30.doc> (Türkçe).
- IAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), CERD/C/ETH/CO/15. *Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/424/84/PDF/G0742484.pdf?OpenElement>.
- IAÖS (Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi). http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm (İngilizce), <http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411.asp?r=2%2F20%2F2009+8%3A56%3A04+PM&oid=sub4-1&selid=19> (Türkçe).
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/45/40 (Vol. I). *International Covenant on Civil and Political Rights General Comment No. 18: Non-discrimination* (Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 18: Ayrımcılık Yasığı). 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N90/250/31/IMG/N9025031.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/49/40. *Special decisions by the Human Rights Committee concerning reports of particular States*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/377/62/PDF/N9437762.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/55/40. *Report of the Human Rights Committee (Vol. II)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/696/10/PDF/N0069610.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/56/40. *Report of the Human Rights Committee (Volume I)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/602/26/PDF/N0160226.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/58/40 vol. I (2003) 52. *Report of the Human Rights Committee (Vol. I)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/443/00/PDF/G0344300.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/59/40. *Report of the Human Rights Committee (Vol. I)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/438/07/PDF/G0443807.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/60/40. *Report of the Human Rights Committee (Vol. I)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/438/23/PDF/G0543823.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/60/40. *Report of the Human Rights Committee (Vol. II)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/441/50/PDF/G0544150.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), CCPR/C/21/Rev.1/Add.4. *International Covenant on Civil and Political Rights General Comment No. 22: The right to freedom of thought, conscience and religion* (Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 22: Düşünce, Vicdan ve İnanç Özgürlüğü Hakkı). 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/186/02/PDF/G9318602.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), CCPR/C/BIH/CO/1. *Concluding observations*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/457/65/PDF/G0645765.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), CCPR/C/KOR/CO/3. *Concluding observations*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/458/14/PDF/G0645814.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), CCPR/C/UKR/CO/6. *Concluding observations*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/458/07/PDF/G0645807.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), CCPR/C/UKR/CO/6. *Concluding observations*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/458/07/PDF/G0645807.pdf?OpenElement>.
- IHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), CCPR/C/USA/CO/3/Rev. 1. *Concluding observations-United States of America*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/459/61/PDF/G0645961.pdf?OpenElement>.
- İlköğretim Kurumları, Ortaöğretim Kurumları Spor Yarışmaları Yönergesi.** Bakanlık makam onayı: 21.08.1997/316.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu** (Kanun no: 222). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.01.1961, 10705.
- İlköğretim ve Ortaöğretimde Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun** (Kanun no: 2684). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 19.06.1982, 17729.
- İlköğretimde Yönetme Yönergesi.** Yayımlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Eylül 2003, 2552.
- İmam Hatip Okulu İdare Yönetmeliği.** Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 22.05.1972, 14193.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi.** <http://www.un.org/Overview/rights.html> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/203-208.pdf> (Türkçe).
- İş Kanunu** (Kanun no: 4857). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 10.6.2003, 25134.
- J. and B. L. v. The United Kingdom (J. ve B. L./Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, başvuru no: 14136/88, karar tarihi: 02/10/1989. 25.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tdk197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=14136/88&sessionid=19783298&skin=hudoc-en>.
- Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik.** Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 13.04.2005, 25785.

- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), CEDAW/C/JAM/CO/5. *Concluding comments*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/480/78/PDF/N0648078.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/59/38. *Report of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/462/77/PDF/N0446277.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/54/38/Rev.1. *Concluding Observations (paras.251-336)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/240/61/PDF/N9924061.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/55/38. *Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (paras.30-90)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/611/52/PDF/N0061152.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/56/38. *Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (paras.97-144)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/534/56/PDF/N0153456.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/57/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.211-261)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/614/17/PDF/N0261417.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/57/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.163-208)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/614/17/PDF/N0261417.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/57/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.339-369)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/614/17/PDF/N0261417.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/58/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.154-189)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/468/20/PDF/N0346820.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/59/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.133-171)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/462/77/PDF/N0446277.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/59/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.180-218)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/462/77/PDF/N0446277.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/59/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.323-355)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/462/77/PDF/N0446277.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/60/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.220-255)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/476/97/PDF/N0547697.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/60/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.350-387)*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/476/97/PDF/N0547697.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), CEDAW/C/TKM/CO/2. *Concluding comment*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/383/73/PDF/N0638373.pdf?OpenElement>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), CEDAW/C/MAR/CO/5. *Concluding comments*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/482/39/PDF/N0648239.pdf?OpenElement>.
- KKAÖS (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi). <http://www2.ohchr.org/english/lj/ilgiliçe>, <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411.asp?r=2%2F2009+8%3A56%3A04+PM&oid=sub4-1&selid=19> (Türkçe).
- Leirvåg v. Norway (Leirvåg/Norveç Davası). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, başvuru no: 1155/2003, karar tarihi: 23.11.2004.19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/DER/G04/448/09/PDF/G0444809.pdf?OpenElement>.
- Leyla Şahin v. Turkey (Leyla Şahin/Türkiye Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 44774/98, karar tarihi: 10.11.2005. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=789023&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
- McIntyre v. The United Kingdom (McIntyre/Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, başvuru no: 29046/95, karar tarihi: 21.10.1998.
- Mesleki Eğitim Kanunu* (Kanun no: 3308). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 19.06.1986, 19139.
- Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 03.07.2002, 24804.
- Milli Eğitim Bakanlığı Açık İlköğretim Okulu Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 22.10.2001, 24561.
- Milli Eğitim Bakanlığı Açık Öğretim Lisesi Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 14.12.2005, 26023.
- Milli Eğitim Bakanlığı Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 20.8.1999, 23792.

Millî Eğitim Bakanlığı Anadolu İmam-Hatip Liseleri Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 20.05.2005, 25820.

Millî Eğitim Bakanlığı Anadolu Öğretmen Liseleri Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06.09.1998, 23455.

Millî Eğitim Bakanlığı Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Yönergesi. Yayınlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Eylül 2004, 2564.

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 29.5.1995, 22297.

Millî Eğitim Bakanlığı Fen Liseleri Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 10.1.1999, 23579.

Millî Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 07.12.1981, 17537.

Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 13.01.2005, 25699.

Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 13.01.2005, 25699.

Millî Eğitim Bakanlığı Mesleki Eğitim Merkezleri Ödül ve Disiplin Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 24.08.2007, 26623.

Millî Eğitim Bakanlığı Okul-Aile Birliği Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 31.05.2005, 25831.

Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Ödül ve Disiplin Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 19.01.2007, 26408.

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Gerektiren Bireyler için Evde Eğitim Hizmetleri Yönergesi. Yayınlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Ocak 2006, 2580.

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Okulları Çerçeve Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 22.7.2005, 25883.

Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Bilimler Liseleri Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 17.11.2003, 25292.

Millî Eğitim Bakanlığı Spor Liseleri Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 1.2.2005, 25714.

Millî Eğitim Bakanlığı Taşınmaz İlköğretim Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 15.04.2000, 24021.

Millî Eğitim Bakanlığı Yabancı Dil Ağırlıklı Liseler Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 20.08.1999, 23792.

Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumlarına Yetiştirici Sınıf Açılmasına İlişkin Yönerge. Yayınlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Ağustos 2008, 2611.

Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumlarında Burs, Parasız Yatılılık ve Sosyal Yardımlar Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 08.12.1983, 18245.

Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Pansiyonları Kanunu (Kanun no: 2698). Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 13.07.1982, 17781.

Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Pansiyonları Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 30.10.1983, 18206.

Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma ve Araştırma Desteğine Yönelik İzin ve Uygulama Yönergesi. Yayınlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Mart 2007, 2594.

Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (Kanun no: 3797). Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.05.1992, 21226.

Millî Eğitim Temel Kanunu (Kanun no: 1739). Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 24.6.1973, 14574.

MSHUS (Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi). http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/53-73.pdf> (Türkçe).

Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi (1951). <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3b66c2aa10.pdf> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/179-199.pdf> (Türkçe).

Nüfus Hizmetleri Kanunu (Kanun no: 5490). Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 29.04.2006, 26153

Olsson v. Sweden (Olsson/İsvç Davası). Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, başvuru no: 10465/83, karar tarihi: 15.05.1985). 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=open&documentId=8033342&portal=hbkml&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Kanun no: 573). Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06.06.1997, 23011.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 31.05.2006, 26184.

Özel Eğitim Kurumları Kanunu (Kanun no: 5580). Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 14.02.2007, 26434.

Özel Öğrenci Yurtları Yönetmeliği. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 03.12.2004, 25659.

Özel Öğretim Kurumlarında Ücretsiz Okuyacak Öğrenciler Hakkında Yönetmelik. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 03.04.1991, 20834.

Özürümler Hakkında Kanun (Kanun no: 5378). Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 07.07.2005, 25868.

P. and L. D. v. The United Kingdom (P. ve L. D./Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, başvuru no: 14135/88, karar tarihi: 02.10.1989. 25.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkml&action=html&highlight=14135/88&sessionid=19783298&skin=hudoc-en>.

Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu (Kanun no: 2559). Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 14.07.1934, 2751.

Postalar Halinde İşçi Çalıştırılarak Yürütülen İşlerde Çalışmalara İlişkin Özel Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. Yayınlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 07.04.2004, 25426.

Simpson v. The United Kingdom (Simpson/Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, başvuru no: 14688/89, karar tarihi: 14.12.1989. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=665303&portal=h>

- bkm@source=externalbydocnumber@table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649.
- Skender v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia (Skender/Makedonya Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 62059/00, karar tarihi: 22.11.2001.
- Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Aynı ve Nakdi Yardım Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 28.09.1986, 19235.
- Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu* (Kanun no: 2828). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 27.05.1983, 18059.
- Stankov, Trayanov, Stoychev, United Macedonian Organisation Ilinden, Mechkarov and Others v. Bulgaria (Stankov, Troyanov, Stoychev, United Macedonian Organisation Ilinden, Mechkarov ve Diğerleri/Bulgaristan Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 29221/95, 29222/95, 29223/95, 29225/95, 29226/95, karar tarihi: 02.10.2001. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html@documentId=697566@portal=hbkm@source=externalbydocnumber@table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu* (Kanun no: 430). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06.03.1340, 63.
- Tüm Göçmen İşçilerin Ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme*. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cmwp/cmwp.htm> (İngilizce), http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/gocmen_isci.pdf (Türkçe).
- Türk Ceza Kanunu* (Kanun no: 5237). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.10.2004, 25611.
- Türk Medeni Kanunu* (Kanun no: 4721). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 08/12/2001, 24607.
- Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 5.12.2003, 25307.
- Türkiye'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Kanun* (Kanun no: 2922). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 19.10.1983, 18196.
- Türkiye'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Yönetmelik*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 30.04.1985, 18740.
- Umumi Hizmetler Kanunu* (Kanun no: 1593). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06/05/1930, 1489.
- Waldman v. Canada (Waldman/Kanada Davası). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, başvuru no: 694/1996, karar tarihi: 05.11.1999. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/DER/G99/455/25/PDF/G9945525.pdf?OpenElement>.
- Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu* (Kanun no: 2923). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 19.10.1983, 18196.

Okullarda Eğitimin Amacı, Yöntemi ve İçeriği

Doç. Dr. Mesude Atay

İçindekiler

- I. GİRİŞ, 103
  - A. Amaç ve Kapsam, 103
  - B. Yaklaşım ve Yöntem, 105
- II. ULUSLARARASI HUKUKTA EĞİTİMİN AMACI, YÖNTEMİ VE İÇERİĞİ, 107
  - A. Eğitimin Amacı, 107
    - 1. Uluslararası mevzuatta eğitimin bireysel amaçları, 107
    - 2. Uluslararası mevzuatta eğitimin toplumsal amaçları, 110
  - B. Eğitimin Yöntemi, 111
  - C. Eğitimin İçeriği, 114
    - 1. İnsan hakları eğitimi, 115
    - 2. Sağlık eğitimi, 116
    - 3. Anadilde eğitim, 117
    - 4. Din ve ahlak eğitimi, 118
- III. ULUSAL MEVZUATTA EĞİTİMİN AMACI, YÖNTEMİ, İÇERİĞİ VE UYUM DEĞERLENDİRMEĞİ, 121
  - A. Temel Eğitim Hakkı, 121
    - 1. Uluslararası mevzuatta temel eğitim hakkı, 121
    - 2. Ulusal mevzuatta temel eğitim hakkı, 122
  - B. Eğitimin Amacı, 122
    - 1. Ulusal mevzuatta eğitimin bireysel amaçları, 123
    - 2. Ulusal mevzuatta eğitimin toplumsal amaçları, 126

-
- C. Eğitimin Yöntemi, 129
    - 1. Çocuk merkezli yaklaşım, 129
    - 2. Eğitim yaklaşımlarında anne-baba hakları ve sorumlulukları, 131
  - D. Eğitimin İçeriği, 132
    - 1. İnsan hakları eğitimi, 132
    - 2. Sağlık eğitimi, 134
    - 3. Anadilde eğitim, 135
    - 4. Din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimi, 136
  - IV. ÖNERİLER, 139
    - A. Türkiye'nin Taraf Olmadığı ve Çekince Koyduğu Uluslararası Sözleşmeler, 139
    - B. Mevzuata ilişkin Değişiklik Önerileri, 140
    - C. Politika ve Uygulama Önerileri, 143
  - NOTLAR, 145
  - KAYNAKÇA, 147

1. Giriş

A. Amaç ve Kapsam

Bu çalışmanın amacı, eğitimde çocuk hakları kapsamında, eğitimin amacı, içeriği ve yöntemi konularında uluslararası mevzuat ve ulusal mevzuat arasındaki uyum farkını değerlendirmektir. Çocukların eğitim süreç ve ortamlarındaki haklarının tam olarak yaşama geçirilmesinde eğitimin amacı, içeriği ve yönteminin rolü büyüktür. Çocukların haklarından tam olarak yararlanabilmesi, eğitimin amaçlarının çocukların bireysel ve toplumsal gereksinimlerine yanıt verecek şekilde oluşturulmasını gerektirir. Belirlenen amaçlara ulaşabilmek için ise eğitim içeriğinin (müfredat, konular, vb.) ve eğitim-öğretim yönteminin (yaklaşımlar, eğitim materyalleri, eğitim ortamlarının fiziksel koşulları, vb.) amaçlarla uyumlu olması gerekir. Sonuç olarak, müfredatın içeriği ve nasıl sunulduğu da çocukların eğitim hakkından en üst düzeyde yararlanabilmesinin başlıca belirleyicileri arasındadır.

Kavramlar

a. Eğitimin Amacı, Yöntemi ve İçeriği

Çalışmada üç temel konu ele alınmıştır: eğitimin amacı, yöntemi ve içeriği. II. bölümdeki uluslararası mevzuat ile III. bölümdeki uluslararası ve ulusal mevzuat arasındaki uyum farkı değerlendirmesi bu üç konu çerçevesinde ele alınmıştır.

Uluslararası mevzuatta eğitimin amaçlarına ilişkin düzenlemelere bakıldığında konunun, bireysel amaçlar ve toplumsal amaçlar olarak iki başlık altında ele alındığı görülür. Eğitimin bireysel amaçları, çocukların gelişimlerinin tüm boyutlarında ortaya çıkan farklılıkları göz önüne alan amaçları kapsar. Bu bağlamda çocuğun özellikle bütüncül gelişim hakkı ele alınmaktadır. Söz konusu gelişim alanlarını (fiziksel, bilişsel, sosyal-duygusal, dil gelişimi, vb.) destekleyecek nitelikteki eğitim hedefleri, toplumsal amaçlar taşıyan eğitim hedefleri ile bir bütün oluşturur. Eğitimin toplumsal amaçları, insan hakları, dünya barışı ve sürdürülebilir çevre ile doğrudan ilişkilidir ve bireyin hem kendi kültürünü hem de yakın çevresindeki kültürleri ve evrensel kültürü kapsar.

b. 4-A Modeli

Eğitim hakkı ile ilgili uluslararası sözleşmelere taraf olan tüm devletlerde tutarlı bir yaklaşımın benimsenmesi için ortaya konan 4-A modeli (*Availability* - Mevcudiyet, *Accessibility* - Erişilebilirlik, *Acceptability* - Kabul Edilebilirlik, *Adaptability* - Uyarlanabilirlik), mevzuat değerlendirmeleri için etkili bir araç sunmaktadır. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne (ESKHUS) ait Genel Yorum 13'te 4-A modeli aşağıdaki biçimde açıklanır:¹

Kavramların tam ve gereken biçimde uygulanması belirli bir taraf devletin koşullarına bağlı olsa da, bütün biçimleri ve düzeyleriyle eğitim aşagıda belirtilen birbiriyle bağlantılı ve zaruri özellikleri sergilemelidir:

(a) *Mevcudiyet*: Taraf devletin yargı alanı dahilinde, işlerliği olan eğitim kurumları ve programlarının sayısı yeterli düzeyde olmalıdır. Faaliyet göstermek için ihtiyaç duydukları şeyler, içerisinde işlev gösterdikleri gelişimsel bağlam da dahil olmak üzere sayısız faktöre dayanmaktadır; örneğin, bütün kurumların ve programların binalara, her iki cinsiyet için sıhhi tesisata, güvenli içme suyuna, makul ücretler alan eğitilmiş öğretmenlere, eğitim materyallerine ve benzer şeylere ihtiyaç duymaları olasıyken bazıları kütüphane, bilgisayar ve bilgi teknolojilerine de ihtiyaç duyabilir.

(b) *Erişilebilirlik*: Eğitim kurum ve programları, taraf devletin yargı alanında, ayrımcılık olmaksızın herkes için erişilebilir olmalıdır. Erişilebilirliğin birbiriyle kesişen üç boyutu bulunmaktadır:

Ayrımcılık götürmemeye: Eğitim, ayrımcılık yasağına (bkz. Paragraflar 31-37) uygun biçimde kanunen ve fiilen herkes için, özellikle de en savunmasız gruplar için erişilebilir olmalıdır.

Fiziksel erişilebilirlik: Eğitime fiziksel erişim güvenli -coğrafi açıdan uygun konumda bir eğitim kurumuna devam (örneğin ikamet edilen mahallede bir okulda) ya da modern teknoloji (örneğin “uzaktan eğitim” programına erişim) yoluyla eğitime devam biçiminde- olmalıdır.

Ekonomik erişilebilirlik: Eğitim, herkes için maddi açıdan karşılanabilir olmalıdır. Erişilebilirliğin bu boyutu ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimle ilişkili olarak 13. Madde Paragraf 2’deki ayrıma tabidir: İlköğretimin “herkese ücretsiz” sağlanması gerekirken, taraf devletler ücretsiz ortaöğretim ve yükseköğretime aşamalı bir şekilde sağlayabilir.

(c) *Kabul edilebilirlik*: Müfredat ve öğretim yöntemleri dahil olmak üzere eğitimin biçimi ve esası öğrenciler ve, belirli durumlarda, ebeveynler için kabul edilebilir (örneğin, anlamlı, kültürel açıdan uygun ve iyi kalitede) olmalıdır. Bu, Madde 13 Paragraf 1’in gerektirdiği eğitimin amaçlarına ve devlet tarafından onaylanacak minimum eğitim standartlarına tabidir (bkz. Madde 13(3) ve (4)).

(d) *Uyarlanabilirlik*: Eğitim esnek olmalıdır; böylelikle, değişen toplumların ve toplulukların ihtiyaçlarına uyarlanabilir ve farklı sosyal ve kültürel ortamlardan öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilir.

Bu çalışmada, eğitimin amacı, içeriği ve yöntemine ilişkin mevzuatın, eğitim hakkını düzenleyen uluslararası ve ulusal sözleşmelerin öngördüğü hakları ne kadar kapsadığı değerlendirilmektedir. Değerlendirmenin dayandığı analitik çerçeve, ESKHUS’a ait eğitim hakkı konulu Genel Yorum 13’te açıklanan bu dört birbiriyle bağlantılı ve zaruri özellik üzerine kurulmuştur. Ancak, bu çalışma kapsamında eğitimin amacı, içeriği ve yöntemi ele alındığından, “kabul edilebilirlik” ve “uyarlanabilirlik” özellikleri ön plana çıkmıştır. Bu özellikler, eğitimin amaçlarında bir ortak standart oluşmasını sağlar. Bu özelliklerin tanımlanması, taraf devletleri, kavramları tam ve kabul edildiği biçimi ile benimsemeye ve keyfi yorumlar ve uygulamalardan kaçınmaya yönlendirme amacı taşır.

ESKHUS’ta yer alan “kabul edilebilirlik”, müfredat ve öğretim yöntemleri dahil olmak üzere eğitimin biçimi ve esasının öğrenciler ve belirli durumlarda ebeveynler için anlamlı, kültürel açıdan uygun ve iyi kalitede olmasını gerektirir. Buna bağlı olarak

“kabul edilebilirlik” ilkesi, eğitimin amaçları ile doğrudan ilişkilidir. ESKHUS’ta yer alan “uyarlanabilirlik” ise eğitimin esnekliğiyle ilişkilidir. Burada, farklı ve değişen toplumların ve toplulukların gereksinimlerine uyarlanabilir olmak ve farklı sosyal ve kültürel ortamlardan öğrencilerin gereksinimlerine cevap verebilmek eğitimin özellikleri arasında önem kazanır. Eğitimin kabul edilebilir ve uyarlanabilir olması “erişilebilirlik” bakımından da belirleyicidir. Örneğin, çocuğun bireysel gereksinimlerine cevap veremeyen içeriğe ve yönetime sahip bir eğitim, çocuğun okula devam etmeme kararı almasına neden olabilir. Benzer şekilde, kaynaştırma programlarında engelli bir çocuğun gereksinimlerine uygun yöntemler kullanılmadığında, akranlarıyla aynı ortamda eğitim görmeme isteği ortaya çıkabilir ve çocuk okula devam etmeme kararı alabilir.

B. Yaklaşım ve Yöntem

Eğitimde çocuk hakları kapsamında, eğitimin amacı, içeriği ve yöntemi konularında uluslararası ve ulusal mevzuat arasında uyum farkı değerlendirmesi aşağıdaki başlıklar çerçevesinde yapılmıştır.

Eğitimin Amacı

Uluslararası ve ulusal mevzuatta eğitim ile ilgili ortaya konan amaçlar, bir diğer deyişle bireylere eğitim yoluyla kazandırılması öngörülen özellikler değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirme, bu çalışmanın yöntemine ilişkin bölümde tanımları sunulan eğitimin bireysel ve toplumsal amaçları çerçevesinde yapılmıştır. Diğer bir değerlendirme çerçevesi olarak eğitim kademeleri ve türleri kullanılmıştır. Değerlendirme, **eğitimin genel amacı** başlığının ardından, **okul öncesi eğitimin amacı, ilköğretimin amacı ve özel eğitimin amacı** başlıkları altına sunulacaktır.

Eğitimin İçeriği

Eğitimin amaçlarını gerçekleştirebilmek için uygulanan öğretim programlarında yer alan ve eğitimde haklara ilişkin düzenlemeler içeren uluslararası belgelerde ön plana çıkan şu konular değerlendirilmiştir: **insan hakları eğitimi, sağlık eğitimi, anadilde eğitim ve din kültürü ve ahlak eğitimi.**

Eğitimin Yöntemi

Eğitimin amaçlarını gerçekleştirebilmek için uygulanan öğretim programlarının etkili olabilmesi, kullanılan eğitim yöntemine doğrudan bağlıdır. Eğitim yöntemi, yaklaşımlar, eğitim materyalleri, eğitim ortamlarının düzenlenmesi, öğretmen formasyonları gibi konuları kapsar. Bu çalışmanın odağında çocuk hakları olması nedeniyle, uyum farkı değerlendirmesi, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de (ÇHS) öne çıkan “**çocuk merkezli yaklaşım**” çerçevesinde yapılacaktır.

Uyum farkı, eğitimin amacı, içeriği ve yöntemi açısından değerlendirilirken hak temelli yaklaşımın temel ilkelerinden birinin ayrımcılık yasağı ve eşitlik olması nedeniyle

ayrımcılığa neden olan kategoriler özellikle göz önünde bulundurulmuştur. ÇHS’de özellikle 2, 14, 22, 23, 29, 30 ve 37. maddeler ayrımcılık zeminlerine vurgu yapmaktadır. Sözleşmeye ilişkin Genel Yorum 1’de ve ESKHUS Genel Yorum 13’te yer alan bilgiler ışığında dezavantajlı gruplar olarak öne çıkan gruplar, kız çocukları, engelli çocuklar, kırsal alanda yaşayan çocuklar, anadili resmi dilden farklı olan çocuklar, azınlık gruplarından olan çocuklar, özgürlüğünden yoksun çocuklar, korunma ihtiyacı olan çocuklar ile sığınmacı, mülteci ve göçmen ailelerin çocuklarıdır.²

Çalışma aşamaları

Eğitimin amacı, içeriği ve yöntemleri hakkında veri toplarken, “Eğitimde Haklar” projesinin bir ön çalışması olarak hazırlanan tematik mevzuat derlemesinden yararlanılmıştır. Bu derlemeden hareketle uluslararası ve ulusal mevzuatlarda eğitimin amacı, yöntemi ve içeriği konularıyla ilgili düzenlemelerden bir **veri havuzu** oluşturulmuştur.

Uluslararası mevzuatta, genel olarak ÇHS maddeleri ve özel olarak Madde 29 ile Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi’nin (ÇHK) hazırladığı Genel Yorum 1 ve Genel Yorum 7, ESKHUS Madde 13 ile Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin (ESKHK) hazırladığı Genel Yorum 13, Birleşmiş Milletler Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi (GIAFHKUS), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS), Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ), Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi ve Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır.

Ulusal mevzuat kapsamında, Anayasa, Milli Eğitim Temel Kanunu (METK), Tevhid-i Tedrisat Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, MEB Açık İlköğretim Okulu Yönetmeliği ile MEB Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği değerlendirilmiştir.

Uluslararası mevzuat, eğitimin amaçları (bireysel amaçlar ve toplumsal amaçlar), eğitimin yöntemi ve eğitimin içeriği başlıkları altında ele alınmıştır. **Uluslararası mevzuat ile ulusal mevzuat arasındaki uyum farkı** değerlendirilirken yine bu başlıklar kullanılmıştır. Değerlendirme yapılırken, yukarıda belirtilen her konu için öncelikle ulusal mevzuattaki ilgili maddeler ortaya konmuş, ardından bu maddeler aynı kapsamdaki uluslararası düzenlemelerle karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Son aşamada, ortaya konulan uyum farkından kaynaklanan mağduriyetlerin giderilmesi ve ulusal mevzuatın, eğitimin amacı, yöntemi ve içeriği ile ilgili hakları daha etkili olarak gerçekleştirebilmesi için **mevzuatta yapılması gereken değişikliklere ilişkin öneriler** ile **politikalar ve uygulamaya yönelik öneriler** sunulmuştur.

II. Uluslararası Hukukta Eğitim Amacı, Yöntemi ve İçeriği

Bu bölümde ele alınan eğitimin bireysel ve toplumsal amaçları, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) Madde 29(1) ve aynı maddeye ilişkin Genel Yorum 1, aynı sözleşmeye ait okul öncesi eğitime ilişkin Genel Yorum 7, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) Madde 13 ve aynı maddeye ilişkin Genel Yorum 13, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) kapsamında değerlendirilmiştir.

A. Eğitimin Amacı

Eğitimin amaçlarına bakıldığında, bireysel amaçlar arasında, çocuğun tüm gelişim alanlarında bütüncül bir yaklaşımla gelişiminin desteklenmesi; toplumsal yaşam ile daha yakından ilgili olan amaçlar arasında toplumsal bütünleşme, insan haklarına saygı, barıştan yana olma, yetenekleri doğrultusunda topluma katkı ve katılım gibi amaçların ön plana çıktığı görülür. Eğitimin amaçları, hem bireysel hem toplumsal farklılıklardan doğan gereksinimlerin karşılanması ve zenginliklerin geliştirilmesini odağına alır. Çocukların bireysel farklılıkları arasında yetenekleri, ilgileri ve bireysel gereksinimleri bulunur. Bireysel gereksinimler kapsamında çocuğun bilişsel, fiziksel, sosyal ve duygusal, dil gelişimi alanlarındaki özellikleri ile ait olduğu çevrenin sosyokültürel özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan gereksinimlerinden bahsedilir.

1. Uluslararası mevzuatta eğitimin bireysel amaçları

Eğitimin bireysel amaçları, çocuğun bütüncül gelişim hakkından hareketle, eğitimin çocukların tüm gelişim alanlarında ortaya çıkan farklılıklara cevap verecek nitelikte olması ilkesine dayanır. Çocukların fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal ve dil gelişimlerini destekleyecek nitelikte bir eğitim, eğitimin bireysel amaçlarını gerçekleştirebilecek bir eğitimdir.

a. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de (ÇHS) eğitimin bireysel amaçları

ÇHS Madde 29, uluslararası hukukta eğitimin amaçlarıyla ilgili en kapsamlı düzenlemedir. Bu maddenin beş alt paragrafında ele alınan amaçlar, temel olarak çocuğun özel gelişim gereksinimleri ile çocuğun insanlık onuru ve haklarının tanınması yönündedir. Burada, çocuğun her alanda gelişiminin desteklenmesine ilişkin hedeflere yer verilir.

Ancak, Madde 29 kapsamında bahsedilen bireysel özelliklerin gelişimini desteklemek, sözleşmenin temel anlayışına aykırı olan “çocuğun topluma göre biçimlendirilmesi” gibi bir amaca yönelik değildir. Bu madde, sözleşmenin 12. maddesi –yani taraf devletlerin, kendi görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocukların, kendilerini ilgilendiren her konuda

---

görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını, çocukların yaş ve olgunluk düzeyini dikkate alarak tanınması yükümlülüğü- ile birlikte okunduğunda bu daha da iyi anlaşılır.

ÇHS Madde 29(1)(a) paragrafı çocukların bireysel gereksinimlerini şu şekilde ele alır: “Taraflar devletler, çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler; a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel becerilerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi”.

Benzer şekilde, ÇHS Genel Yorum 1 Paragraf 2’de “Her çocuğun hakkı olan eğitim, çocuğa yaşam becerilerini kazandırmalı ve çocuğun insan haklarından yararlanma kapasitesini güçlendirmeyi hedef almalıdır” ifadesi yer alır. Bu yorumda, eğitimin amacı, çocuğun becerilerinin, öğrenme ve diğer alanlardaki kapasitesinin, insan olarak saygınlığının, özsaygısının ve kendine güveninin geliştirilmesi ile çocuğun güçlendirilmesi gerekliliğini temel almaktadır.³

Çocukların temel yaşam becerilerini edinmesi çerçevesinde, her çocuğun yaşamında karşılaştığı sorunlarla baş edebilecek duruma gelebilmesinden bahsedilir. Bu bağlamda, temel yaşam becerileri ile sayısal ve sözel becerilerin ötesinde bazı becerilerden bahsedildiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi’nin (ÇHK) hazırladığı Genel Yorum 1’de, yaşam becerileri bağlamında kazanılması hedeflenen davranışlar, dengeli karar verme, kendi tercihleri ile hareket etme, uyuşmazlıkları şiddete başvurmada çözme becerilerini geliştirme, olumlu sosyal ilişkilere kurma, sorumluluk anlayışına sahip olma, eleştirel düşünme ve yaratıcı olma.⁴

ÇHS’de eğitimin bireysel amaçlarıyla ilgili diğer başlıca maddeler, Madde 6, Madde 12, Madde 23 ve Madde 27’dir. Madde 6, çocukların yaşam, yaşama ve gelişme hakkını vurgular ve taraflar devletlerin çocuğun gelişmesi için mümkün olan azami çabayı göstereceğini belirtir. Madde 12’ye göre taraflar devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun, kendisini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını, bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun özeni göstermek suretiyle tanırlar. Madde 23(3), devletin engelli çocukların bireysel gelişimlerini destekleme yükümlülüğüne vurgu yapar ve Genel Yorum 7 erken çocukluk döneminde bulunan engelli kişilerin eğitime ve toplumsal yaşama katılımının üzerinde durur.⁵ Madde 27(1), yukarıdaki maddeler gibi çocukların bireysel gereksinimlerinin gözetilmesinin gerekliliğine değinerek, sözleşmeye taraflar devletlerin, her çocuğun fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal açılarından gelişmesini sağlayacak uygun bir yaşam standardına hakkı olduğunu kabul ettiklerini belirtir.

Erken çocukluk dönemi konulu genel yorumda yasal düzenlemeler, politikalar ve programların gerekçeleri şu şekilde açıklanmaktadır:

Küçük çocuklar, ailelerinde, topluluklarında ve toplumlarında, kendi özel duyarlılıkları, ilgi alanları ve görüşleri olan aktif üyeler olarak görülmelidir. Haklarından fiilen yararlanabilmeleri açısından küçük çocukların fiziksel özen, duygusal bakım, duyarlı

yönlendiricilik ve ayrıca sosyal oyun, keşif ve öğrenme için zaman ve mekan gibi özel gereksinimleri vardır. Bütün bu gerekliliklere en iyi biçimde erken çocukluğa yönelik yasal düzenlemeler, politikalar ve programlar planlanarak yanıt verilebilir.⁶

Aynı genel yorum, çocukların haklarının yaşama geçirilmesi için, çocukların gelişen yeteneklerine saygı gösterilmesi gerektiğinin altını çizer. Paragraf 17’de komite, ÇHS Madde 5’e atıfta bulunarak, “gelişen yetenekler” kavramıyla, çocukların zaman içinde bilgilerinin artması, yeteneklerinin ve kavrayışlarının gelişmesi ve olgunlaşmasını ifade ettiklerini belirtmiştir. Bu sürecin çocukların haklarının ne olduğunu ve bunları en iyi biçimde nasıl yaşama geçirebileceklerini kavramalarını içerdiği de ayrıca vurgulanır. Taraf devletlerin erken dönem eğitim programlarına daha fazla önem vermeleri tavsiye edilirken, bu alanda da hakları temel alan yaklaşımların desteklenmesi üzerinde durulur. Söz konusu bu yaklaşımlar arasında, çocukların kendilerine güvenmesini, iletişim becerilerini geliştirmesini, öğrenmeye istek duymasını sağlamak gibi bireysel eğitim hedeflerine hizmet eden girişimler sayılmaktadır. Aynı genel yorumda, erken çocukluk dönemindeki çocukların, kendi haklarını kullanma kapasitesinin geliştirilmesinin önemi üzerinde durulur. Bunun nedeni olarak doğumdan okula başlayana kadar geçen dönemin fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişim açısından en hızlı değişim dönemi olması gösterilmiştir. Değinilen diğer bir nokta ise, anne-babalar ve diğer sorumluluk sahiplerinin, çocuk katılım hakkı ile düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü de içeren haklarını kullanma kapasitesini geliştirirken, çocuğu merkez alan bir biçimde yönlendirme ve yol göstericilik yapmaya özendirilmesidir.

b. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) Madde 13 kapsamında eğitimin bireysel amaçları

Eğitimde bireysel boyutu önemseyen ve her bireyin doğuştan kendine özgü kişisel özellikleri ile doğduğunu ve eğitimin en temel özelliğinin cinsiyet, inanç, etnik köken gibi özelliklere bakmaksızın herkese eşit olanaklar sunması olması gerektiğini vurgulayan uluslararası düzenlemelerden biri ESKHUS Madde 13’tür. Bu madde aynı zamanda eğitim hakkıyla ilgili uluslararası mevzuattaki en kapsamlı düzenlemedir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 26’ya paralel olarak, ESKHUS Madde 13(1) de eğitimin amacının bireyin kişiliğinin tam gelişimi olduğu belirtilir. ESKHUS Genel Yorum 13’te eğitimin diğer amaçları arasında, öğrencilerin temel öğrenme hedeflerine erişmesi, yaşam boyu öğrenme ve insani gelişmenin temellerinin sağlamaştırılması sayılır. ESKHUS kapsamında ele alınan eğitimin amaçları arasında, bireyin özgür bir toplum içinde etkili katılımını sağlamak ve bütün milletler, ırk ve din grupları ile etnik gruplar arasındaki anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirmek bulunmaktadır. ESKHUS kapsamında eğitimin bireysel ve toplumsal hedefleri arasındaki bağ ön plana çıkarılmış ve bireysel hedeflere ulaşmanın toplumsal hedeflerin gerçekleşmesine katkıda bulunacağı vurgusu yapılmıştır.⁷ ESKHUS Genel Yorum 13’te öğrencilerin kişisel gelişimleri, özgüvenleri ve istihdam olasılıklarına katkıda bulunan bilgi ve becerileri edinmelerini sağlayan bir eğitimin, ülkenin

ekonomik ve toplumsal kalkınmasına da katkıda bulunacağı belirtilerek eğitimin bireysel ve toplumsal amaçları arasındaki bağın altı çizilmiştir.

c. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’de (EHİS) eğitimin bireysel amaçları

Türkiye’nin 3 Aralık 2008’de onayladığı sözleşmenin 24. maddesinde engelli bireylerin eğitim hakları ele alınır. Madde kapsamında eğitimin bireysel amaçları arasında, bireyin insan potansiyeli, onuru ve kendine değer verme duygusu ile kişiliği, becerileri, yaratıcılığı, zihinsel ve fiziksel kabiliyetlerinin tam olarak geliştirilmesi sayılmaktadır. Bu, EHİS Madde 24’te şöyle ifade edilir: “(a) İnsan potansiyeli ile onur ve kendine değer verme duygusunun tam olarak geliştirilmesi ve insan hakları, temel özgürlükler ve insani çeşitliliğe gösterilen saygının güçlendirilmesi, (b) Engelli kişilerin kişilikleri, becerileri ve yaratıcılıkları yanı sıra zihinsel ve fiziksel kabiliyetlerinin tam olarak geliştirilmesi”. Ayrıca, “(c) Engelli kişilerin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılabilmelerinin sağlanması” ifadesi ile engelli bireylere ilişkin eğitim hedeflerinden birinin, toplumsal hayata katılım olduğu açıkça belirtilir.

2. Uluslararası mevzuatta eğitimin toplumsal amaçları

Uluslararası mevzuatta eğitimin toplumsal amaçları nihai amaç gibi ele alınmamaktadır. Diğer bir ifade ile, bireysel amaçları toplumsal amaçlara göre belirlemek söz konusu değildir. Eğitimde bireysel amaçlar temelde bireysel farklılıklardan doğan ihtiyaçları karşılamaya ve bireyin potansiyelini gerçekleştirmesine yöneliktir. Eğitimin toplumsal amaçları olarak nitelendirilebilecek amaçlar, insan hakları, dünya barışı ve sürdürülebilir çevre ile doğrudan ilişkilendirilmiştir. Uluslararası mevzuatta ele alındığı şekliyle eğitimin toplumsal amaçları, bireyin hem kendi kültürü hem de yakın çevresindeki ve evrensel kültürle bağlantılı olarak ele alınmıştır.

a. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de (ÇHS) eğitimin toplumsal amaçları

ÇHS çerçevesinde, çocuğun insan haklarına ve temel özgürlüklere (Madde 29(1)(b)), anne-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, içinde yaşadığı veya doğduğu ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara (Madde 29(1)(c)) ve doğal çevreye (ÇHS Madde 29(1)(e)) saygısının geliştirilmesi eğitimin toplumsal amaçları olarak nitelendirilebilir. Esas olarak hedeflenen, çocuğun içinde yaşadığı toplumla sağlıklı bir biçimde bütünleşmesini sağlamaktır. ÇHS Madde 29(1)(d)’de ise çocuğa, yine bireysel gereksinimleri gözetilerek, şu değerlerin kazandırılmasının gerekli olduğu belirtilmektedir: Anlayış, barış, hoşgörü, cinsiyetler arası eşitlik, farklı etnik, ulusal, dini gruplar veya yerli halklar, yani tüm insanlar arasında dostluk ruhu ve özgür bir toplum yaşantısında sorumluluk alma.

b. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) Madde 13 kapsamında eğitimin toplumsal amaçları

ESKHUS Madde 13'te genel olarak eğitim hakkı güçlendirici bir hak olarak ele alınır. Bu bağlamda, ilgili genel yorumda eğitimin özellikle şu toplumsal amaçlara hizmet ettiği vurgulanır: Kadının güçlendirilmesi, çocukların sömürü niteliği taşıyan ve tehlikeli işçilik ile cinsel istismardan korunması, insan hakları ve demokrasinin güçlendirilmesi, çevrenin korunması ve nüfus artışının kontrol edilmesi.⁸ ESKHUS Madde 13(1), eğitimin, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirecek, herkesin özgür topluma etkili bir biçimde katılmasını sağlayacak, bütün uluslar ile bütün ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştirecek ve barışın korunmasını sağlayacak bir biçimde verilmesi konusundaki ortak anlayışı yansıttığını belirtir.

B. Eğitimin Yöntemi

Çocukların eğitimin bireysel ve toplumsal amaçları doğrultusunda gelişebilmesi için eğitimin amaçlarına uygun ve etkili eğitim yöntemleri gereklidir. Bu bağlamda, eğitim bilimleri çalışmalarının son yıllarda geldiği noktada “çocuk merkezli” yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Çocuk merkezli yaklaşım, çocukların bireysel farklılıklarından doğan gereksinimlerine cevap verebilmekte ve sahip oldukları potansiyeli en üst düzeyde kullanılabilmelerine olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, eğitimin bireysel ve toplumsal amaçlarına ulaşmasını sağlayacak etkili bir yöntemden söz edildiğinde, uluslararası mevzuatta çocuk merkezli yaklaşımın esas alındığı görülür.

a. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de (ÇHS) eğitimin yöntemi

Eğitimin amaçlarına ilişkin genel yorumun 18. paragrafı, okullarda kullanılan eğitim yöntemlerinin, sözleşmenin 29. maddesinde sıralanan eğitimin amaçlarının ruhunu ve öngördüğü eğitim felsefesini yansıtmayı gerektiğini belirtir. Bu kapsamda aynı Genel Yorum, öğretmenlerin, yöneticilerin ve ilgili diğer çalışanların hizmet-öncesi ve hizmet-içi eğitim programlarında bu ruhu ve felsefeyi yansıtan eğitim yöntemleri üzerine eğitim alması gerektiğini vurgular. “Her çocuğun kaliteli eğitim alma hakkı vardır ve bu hak da öğrenme ortamlarının, öğretim ve öğrenim süreçlerinin ve materyallerinin ve öğrenim çıktılarının kalitesine odaklanmayı gerektirir,” ifadesine ek olarak, diğer alanlarda olduğu gibi kullanılacak yöntemler için de, çocukların, anne-babaların ve öğretmenlerin eğitim ile ilgili kararları etkilemelerine olanak tanıyacak ulusal ölçekli izleme çalışmalarının önemi ve gerekliliği vurgulanmaktadır.⁹

Çocuk merkezli yaklaşıma da değinen, eğitimin amaçları konulu Genel Yorum 1 öğretim yöntemlerinin farklı konulardaki çocukların farklı gereksinimlerine göre biçimlendirilmesinin gerektiğini vurgular. Eğitimin amaçları üzerine olan Madde 29’un eğitim süreç ve ortamlarındaki haklar açısından önemi Paragraf 2’de şu şekilde aktarılır: “Madde 29 (1), Madde 28’de tanınan çocuğun eğitim hakkına çocuğun haklarını ve doğuştan

gelen saygınlığını yansıtan nitel bir boyut daha katmanın ötesinde, aynı zamanda eğitimin çocuk merkezli, çocuk dostu ve güçlendirici olması gerektiğinde ısrar etmekte, eğitim süreçlerinin burada belirtilen ilkelerle uyumlu olması zorunluluğuna işaret etmektedir.¹⁰

Eğitimin yöntemi konusunda ÇHS'nin 28. ve 29. maddelerini birlikte değerlendirmek gerekir. Madde 29'a göre eğitimin yöntemi amacına uygun olmalıdır. Dolayısıyla eğitimin yöntemi çocuğun kişiliğini, yeteneklerini, zihinsel ve bedensel becerilerini; insan haklarına ve temel özgürlüklere saygısını; anne-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, yaşadığı veya geldiği menşeye ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara; ve doğal çevreye saygısını geliştirmeli; çocuğun özgür bir toplumda yaşantıyı sorumlulukla, anlayış, barış, hoşgörü, eşitlik ve tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla üstlenecek şekilde hazırlanmasını sağlamalıdır.

Örnekleme gerekirse, eğitim faaliyetleri, çocukların birbirlerinin ve bu ortamda bulunan diğer kişilerin haklarını öğrenmelerini ve bu haklara saygı göstermelerini sağlayacak, farklı cinsiyetlere sahip çocukların eşit biçimde katılımına olanak verecek ve çocukların birbirinin ve dünyadaki diğer toplumların kültürel değerlerini öğrenmelerini ve kullanmalarını sağlayacak biçimde tasarlanmalıdır.

Her ne kadar bu çalışmanın kapsamı dışında olsa dahi, okullardaki disiplin uygulamalarının da bu amaçlarla uyum içinde olması gerektiğini belirtmekte yarar vardır. Bu uygulamalar dahil olmak üzere, eğitim ortamı her yönüyle, insan haklarına saygılı ve çocukların görüşlerini ifade etmelerine olanak verecek biçimde tasarlanmalıdır.

Önceki bölümde ele alınan eğitimin amaçlarına ulaşmak için, çocuklara eğitimleri kapsamında, bireysel özellikleri ile ilişkilendirilebilecekleri yaşam deneyimlerinin ve öğrenme süreçlerinin çocuklara okul kadar okul dışında da sunulması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Eğitim süreçlerinin ve pedagojik yöntemlerin eğitimin okul dışında da devam etmesini sağlayacak şekilde tasarlanması çocuk merkezli yaklaşım ile birebir örtüşür.

...Madde 28 taraf devletlerin eğitim sistemlerinin oluşturulması ve bu sistemlere erişim sağlanması alanındaki yükümlülüklerine odaklanırken, Madde 29(1) belirli bir kalitedeki eğitime kişisel ve özne erişim hakkını vurgulamaktadır. Sözleşme'de çocuğun yüksek yararı gözetilerek hareket edilmesinin öneminin vurgulanmasıyla tutarlılık taşıyan bu madde, çocuk merkezli eğitim mesajını vermektedir: Buna göre eğitimin ana hedefi, birey olarak çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin ve becerilerinin geliştirilmesidir; bu arada her çocuğun kendine özgü özelliklere, ilgi alanlarına, becerilere ve öğrenme gereksinimlerine sahip olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, müfredatın çocuğun sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik koşullarıyla, halihazırdaki ve gelecekteki gereksinimleriyle doğrudan ilgili olması, çocuğun gelişim halindeki yeteneklerini tam olarak dikkate alması gerekmektedir.¹¹

ÇHS Madde 29(1), eğitim yöntemlerinin de çocukların farklılaşan gereksinimlerine göre çeşitlilik göstermesi gerektiğini belirterek, çocuk merkezli yaklaşımın en temel ilkesini vurgulamaktadır. Eğitim yöntemlerinin çocuk merkezli yaklaşım yerine çocukların bilgi biriktirmesi ve rekabet üzerine kurulması durumunda çocukların üzerine aşırı yük

bindirilmekte ve bunun sonucunda da çocukların kendi becerilerini ve yeteneklerini tam olarak geliştirmesi ciddi ölçüde engellenebilmektedir. Genel Yorum 1, hedeflenmesi gereken eğitim biçimini ve okul ortamını şöyle tanımlar: “Eğitim, çocuk dostu, esinlendirici ve motive edici özellikler taşımalıdır. Okullarda insancıl ortamlar oluşturulmalı ve çocukların oluşum halindeki kapasitelerini uygun biçimde geliştirmelerine olanak tanınmalıdır”.¹² Çocuk merkezli yaklaşımın hayata geçirilebilmesi, uygulanabilmesi ve uluslararası standartların öngördüğü eğitim amaçlarına ulaşabilmek için, okul ortamlarının düzenlenmesi ve okul atmosferinin eğitim amaçlarını yansıtması gerekir. Daha önce de ifade edildiği üzere ve Genel Yorum 1’de yer aldığı şekliyle: “...okul ortamı da, ÇHS 29(1)(b) ve (d) paragraflarında yer verilen özgürlük ve anlayış, barış, hoşgörü, cinsiyet eşitliği, bütün halklar, etnik, ulusal ve dinsel gruplar ve kişilerle yerli halklar arasında dostluk ruhunu yansıtacak nitelikte olmalıdır”.¹³

Erken çocukluk dönemini ele alan Genel Yorum 7’de ÇHK, ÇHS Madde 12’de düzenlenen katılım hakkının hem küçük hem de daha büyük yaştaki çocuklar için geçerli olduğunu vurgulayarak, çocukların yaşına ve olgunluğuna göre en erken dönemde bile görüşlerini dile getirebilmesinden bahseder. Aynı genel yorum, küçük yaştaki çocukların da çok duyarlı olduklarını, hızlı kavrayış becerileri ile tercihlerini ve duygularını ifade etme becerilerine sahip olduğunu anımsatır. Genel yorumdan, yaşça küçük çocukların bu özelliklerinin çocuk merkezli eğitim yöntemleriyle geliştirilebileceği sonucu çıkarılabilir. Çocuk merkezli eğitim yöntemleri kullanmanın yanı sıra, yetişkinlerin, beklentileri ile çocukların ilgi alanları, anlayış düzeyi ve tercih ettikleri iletişim şekilleri arasında bir uyum sağlayarak sabırlı ve yaratıcı olmaları gerektiği komite tarafından ayrıca vurgulanmaktadır.¹⁴ Genel Yorum 7’de ayrıca, erken çocukluk dönemi programlarının planlanmasında çocuk merkezli yaklaşımın en önemli ilkelerinden biri olan ve yöntemlere yansıtılması gereken çocukların aktif katılımının önemi üzerinde durulmaktadır.

b. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) Madde 13 kapsamında eğitimin yöntemleri

Eğitim hakkı ile ilgili maddelerin 4-A yaklaşımı açısından incelenmesi sonucunda esnekliğin önemi ortaya çıkmaktadır. Değişen toplumların ve toplulukların gereksinimlerine ve farklı sosyokültürel ortamlardan gelen öğrencilerin gereksinimlerine esnek bir eğitim yanıt verebilecektir. Eğitim yönteminde esneklik ilkesi çocuk merkezli yaklaşımın en temel uygulama özelliği olarak kabul edilebilir.¹⁵

c. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) kapsamında eğitimin yöntemleri

EHİS kapsamında eğitim yöntemlerine bakıldığında bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulması ve bireysel gereksinimlerin karşılanması ihtiyacı ön plana çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, dolaylı olarak yine çocuk merkezli yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Ayrıca, eğitim yaklaşımlarında engelli bireylerin, engelsiz akranları ile bir arada eğitim

almalarının, yani kaynaştırma programlarının ve kaynaştırmanın temel ilkeleri üzerinde durulmaktadır.

EHİS Madde 24'te, engelli çocukların genel eğitim sisteminde kaynaştırma yaklaşımı ile eğitimden yararlanması vurgulanmaktadır. Taraf devletlerin sağlayacakları arasında, "(a) Engelli kişilerin, engelli olmaları nedeniyle genel eğitim sisteminden dışlanmamaları ve engelli çocukların, engelli olmaları nedeni ile serbest ve zorunlu eğitim veya ortaöğretimden mahrum kalmamaları" ve "(e) Dahil olma amacı ile uyumlu şekilde akademik ve sosyal gelişimi azami düzeye çıkaran ortamlarda kişiye yönelik etkin destek önlemlerinin sağlanması"na yer verilir.

Madde 24 (3)(a), (b) ve (c)'de taraf devletlere, engelli kişilerin toplumun üyeleri olarak ve eğitime tam ve eşit katılımlarının sağlanması amacıyla, yaşamı ve sosyal gelişim becerilerini öğrenmelerini sağlama yükümlülüğü verilir. Yükümlülükler içinde, görme, işitme ve hem görme hem de işitme engelli bireyler için iletişim araç ve yöntemleri geliştirilmesi konusundaki sorumluluklar da ele alınır. Son olarak, Madde 30(5)(d), okul ortamlarında engelli çocukların diğer çocuklarla eşit olarak oyun, dinlenme, eğlence ve spor faaliyetlerine katılımlarının sağlanması gerektiğini belirtir.

c. Eğitimin İçeriği

Uluslararası mevzuatta ele alındığı şekliyle eğitimin amaçlarının gerçekleştirilmesinde eğitimin içeriği büyük önem taşır. Bu bölümde, uluslararası mevzuat incelenerek öğretim programlarında ön plana çıkarılması önerilen konulardan hareketle bir değerlendirme yapılmıştır.

Eğitimin amaçları konulu Genel Yorum 1 Paragraf 3'te ÇHK, eğitimin yalnızca eğitime erişimle ilgili olmadığını, aynı zamanda içerik meselesi olduğunu vurgular. Aynı genel yorum, küreselleşmenin ve yeni teknolojilerin gündeme getirdiği köklü bir değişim döneminde ortaya çıkabilecek durumlar karşısında, her çocuğun dengeli bir yaşam sürmesi ve insan haklarından yana tutumlar geliştirebilmesi için eğitimin vazgeçilmez bir araç olduğunu belirtir. Değişen dünyada, çocukların karşılaşılabilecekleri durumlar arasında, yerel ve küresel, birey ve toplum, geleneksellik ve modernlik, rekabet ve fırsat eşitliği ile maddi ve manevi alanlar arasında doğan gerilimler sayılmaktadır. Bu gerilimlerin bireyler tarafından kontrol edilebilmesi için, eğitimin geniş bir değerler yelpazesini hedeflemesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁶ Her çocuğun hakkı olan eğitim, diyalog ve farklılıklara saygı ortamı içinde, öncelikle çocuğa yaşam becerileri kazandırarak onun insan haklarının hepsinden tam olarak yararlanma kapasitesini güçlendirmelidir. Eğitim, insan hakları değerlerini içeren bir kültürü yaygınlaştırabilmelidir. İnsan ve çocuk hakları, ayırım gözetmeme gibi konularda eğitim verilirken, çocuğun ait olduğu topluluğun kültürel ve sosyoekonomik özellikleri üzerine odaklanmak önemlidir. Böyle bir içerikteki öğretim, ırkçılığın, etnik ayrımcılığın, yabancı düşmanlığının ve bu kapsamdaki hoşgörüsüzlüğün önlenmesine ve ortadan kaldırılmasına önemli katkılarda bulunacaktır.

ÇHS Genel Yorum 1 Paragraf 9’da, öğretim programlarında çocukların bireysel özelliklerinden ve çevresel koşullarından doğan gereksinimlerinin karşılanmasının önemi vurgulanır: “...müfredatın çocuğun, sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik koşullarıyla, halihazırdaki ve gelecekteki gereksinimleriyle doğrudan ilgili olması, çocuğun gelişim halindeki yeteneklerini tam olarak dikkate alması gerekmektedir”.¹⁷

ÇHS’nin birçok maddesi, eğitimin içeriğini belirlemede yön gösterici olarak ele alınabilir.¹⁸ ÇHS’de yer alan ve eğitimin içeriği ile ilişkilendirilebilecek maddelerin konuları, ifade özgürlüğü (Madde 13), düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (Madde 14), bilgiye erişim hakkı (Madde 17), engeli olan çocukların hakları (Madde 23), sağlık hakkı (Madde 24) ve azınlık gruplarına mensup çocukların haklarına (Madde 30) ek olarak anne-baba hakları ve sorumluluklarıdır (Madde 5 ve 18). Madde 5’te, çocuğun ailesinin veya ait olduğu topluluğun kültürüne devletin saygı göstermesi gerektiği, Madde 18’de ise çocuklardan birincil derece sorumlu olan ailelerin çocuğa karşı sorumluluklarını yerine getirme konusunda devlet tarafından desteklenmesi gerektiğinden bahsedilir. Bu kapsamda, ÇHS Genel Yorum 7’de komite, anne-babalara saygı gösterilmesi, yardım ve kaliteli hizmetler sağlanması üzerinde durur. Söz konusu maddelere göre, eğitimin içeriğini oluşturan eğitim programlarının konularının belirlenmesine anne-babanın aktif olarak katılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.¹⁹

ÇHS’nin eğitim hakkı başta olmak üzere diğer hakları düzenleyen maddeleri açısından öğretim programları kapsamında ön plana çıkan konular 1) insan hakları eğitimi 2) sağlık eğitimi, 3) anadilde eğitim ve 4) din ve ahlak eğitimidir.

1. İnsan hakları eğitimi

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de (ÇHS) insan hakları eğitimi

“İnsan hakları eğitimi, kapsamlı ve yaşam boyu devam edecek bir süreç olmalıdır. Bu süreç insan haklarıyla ilgili değerlerin çocukların gündelik yaşantılarına ve deneyimlerine yansımaları ile başlamalıdır.”²⁰

ÇHS, insan hakları eğitiminde kazandırılacak değerlerin bir yaşam biçimine dönüşmesi gerektiğini vurgular. ÇHS Madde 29(1)(b)’de, eğitimin amaçları arasında, çocuklara kazandırılması düşünülen özellikler içinde “insan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşması tarafından benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi”ne yer verilir.

Eğitimin amaçları konulu Genel Yorum 1 Paragraf 19’da ise okul ortamlarının, ÇHS Madde 29(1)(b) ve (d) paragraflarında bahsedilen özgürlük ve anlayış, barış, hoşgörü, cinsiyet eşitliği, bütün halklar, etnik, ulusal ve dinsel gruplar ve yerli halklar arasında dostluk ruhunu yaşatacak nitelikte olması gerekliliğinden bahsedilir. Bu paragrafta ayrıca, ÇHS Madde 29(1)’in hayata geçmesi için okullarda kavgaya veya diğer şiddet içeren

ve dışlayıcı programlara izin verilmemesinin önemi vurgulanmaktadır. İnsan hakları eğitiminin, yalnızca okul ve üniversitelerle sınırlı olmadığı, insan haklarına ilişkin değer ve politikaların daha geniş anlamda topluma yaygınlaştırılması gerektiği de savunulmaktadır.²¹

Paragraf 3'te, yerelden küresele ilerleyen bir insan hakları eğitimi programının öneminden ve gerekliliğinden bahsedilirken, Paragraf 11'de komite, ırkçılık, ırka dayalı ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve bunlarla ilgili ortaya çıkan her türlü hoşgörüsüzlükle ilgili mücadele üzerinde de durur. Çarpıtılan birtakım değerlerin öğretilmesinin zemin hazırladığı ırksal, etnik, dinsel, kültürel, dil veya diğer farklılıklardan doğan sorunların giderilmesinde “panzehir” olarak Madde 29(1)'de yer alan değerleri kazandıran bir eğitimden söz edilmektedir. Eğitim verilirken, çocuğun öncelikle kendi farklılıklarının farkına varması gerektiği ve bu farklılıklara sahip çıkarak diğer insanlara yönelik ayrımcılık içeren anlayıştan uzaklaşabileceği aşağıdaki ifade ile açık bir şekilde vurgulanmaktadır:

[İ]nsan ve çocuk hakları, ayırım gözetmeme gibi konularda eğitim verilirken çocuğun kendi topluluğu üzerine odaklanması önemlidir. Bu içerikteki bir öğretim, ırkçılığın, etnik ayrımcılığın, yabancı düşmanlığının ve ilgili hoşgörüsüzlüklerin önlenmesine ve ortadan kaldırılmasına önemli katkılarda bulunabilir.²²

2. Sağlık eğitimi

a. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de (ÇHS) sağlık eğitimi

ÇHS Genel Yorum 1 Paragraf 9'da, bahsedilen temel becerilerin, sayısal ve sözel becerilerin ötesine geçen beceriler olduğu vurgulanmakta ve bu beceriler içinde sağlıklı yaşam tarzlarına ilişkin becerilerin kazanılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.²³ Ek olarak, ÇHS Madde 24(2)(e)'de anne babalar kadar çocukların da çocuk sağlığı, sağlıklı yaşama alışkanlıkları ve beslenme konularında bilgi edinmesinin ve bu bilgileri kullanabilmesinin öneminden bahsedilmektedir. Çocukların, yine temel bir insan hakkı olan sağlık haklarını gerçekleştirmeye yönelik eğitim alma hakkı, ÇHS Madde 24(e)'de açıkça ele alınmaktadır:

Taraf devletler... Özellikle... e) Bütün toplum kesimlerinin özellikle ana-babalar ve çocukların, çocuk sağlığı ve beslenmesi, anne sütü ile beslenmenin yararları, toplum ve çevre sağlığı ve kazaların önlenmesi konusunda temel bilgileri elde etmeleri ve bu bilgileri kullanmalarına yardımcı olunması... amaçlarıyla uygun önlemleri alırlar..

Komite ayrıca, HIV/AIDS konulu Genel Yorum 3'te, okullardaki “yaşam becerileri” eğitiminin, HIV enfeksiyonunu önleme mesajlarının kız ve erkek çocuklara ulaştırılması açısından yararlı olduğunu belirtir²⁴ ve ergen sağlığı ve gelişimi konulu Genel Yorum 4'te de okul müfredatına ilgili konuların dahil edilmesiyle sağlıklı davranışları yerleştirecek önlem, tutum ve etkinliklerin yaygınlaştırılması çağrısında bulunur.²⁵

b. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ) kapsamında sağlık eğitimi

GGASŞ Madde 11(2) “Sağlıklı olmayı teşvik etmek ve sağlık konularında kişisel sorumluluk duygusunu geliştirmek üzere eğitim ve danışma hizmetleri sağlamak” konusunda devletin sorumluluğu olduğunun altını çizer. Okullarda uygulanan öğretim programları çerçevesinde sağlık eğitimine yer verilmesi gerekliliği bu sorumluluğa dayanır.

3. Anadilde eğitim

a. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de (ÇHS) anadilde eğitim

ÇHS Madde 29 (1)(c)’de, çocuğun kendi kültürel kimliğine, diline ve değerlerine, yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı olan uygarlıklara saygısının geliştirilmesi eğitimin amaçlarından biri olarak ele alınır. Çocuğun kendi anadilini tanınmasının önemini vurgulayan bu maddeye ek olarak Madde 30, çocukların kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılmaması gerektiği belirtir.

b. Birleşmiş Milletler Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi (GİAFHKUS) kapsamında anadilde eğitim

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve ilgili yasalara göre uygulanacağı” çekincesi kapsamında olan Madde 45(2-4)’te, devletlerin, göçmen işçilerin çocuklarının anadillerini öğrenmelerine ve kültürlerine saygı duymayı taahhüt etmesi gerektiği belirtilir. Bu kapsamda, çocuklar için gerekirse geldikleri ülke ile işbirliği yapılarak özel anadil eğitim programı sağlanmasından bahsedilir.

c. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ) kapsamında anadilde eğitim

Madde 11 ve 12, göçmen olarak çalışan kişinin çocuklarına, elverişli olduğu oranda anadilinin öğretilmesini teşvik etmektedir. Bu kapsamda, anadili göç ettiği ülkenin ulusal dilinden farklı olan çocukların kültürel kimliklerinin bir parçası olan anadillerini kaybetmemeleri için de özel önlemler alınmalıdır.

Bu derlemenin ilk raporu olan Eğitime Erişim: Eğitimde Ayrımcılık Yasağı ve Fırsat Eşitliği’nde yazar, uluslararası mevzuatın kapsamlı bir özetini sayfa 28’de şöyle sunuyor:

Anadille ilgili olarak bu bilgiler değerlendirildiğinde, anadilde eğitim sunulmamasının veya anadilin öğrenilmesi imkanının tanınmamasının ayrımcılık olarak tanımlanmadığı, anadili resmi dilden başka olanlara resmi dilde eğitim sunulduğu sürece eğitim hakkına erişimin sağlanmış olacağı söylenebilir. Ancak, anadilin öğrenilmesi olanağı ile anadilde eğitimin kuvvetle tavsiye edildiği göze çarpar. Bunun, azınlıkların kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi bakımından temel değerde olduğunun öne sürüldüğü ve anadilde eğitimin (çift dilde yapılan eğitim veya anadilin öğretilmesi), özellikle fırsat eşitliğinin sağlanması ve yabancıların ve azınlıkların toplum ile bütünleşmesinin kolaylaştırılması amaçlarıyla tavsiye

edildiği sonucuna varılabilir. Diğer yandan, eğer ilköğretim seviyesinde anadilde eğitim veriliyor, ancak daha sonra bu dilde eğitime devam mümkün olmuyorsa, bunun eğitime erişim hakkını ihlal ettiği söylenebilir.

4. **Din ve ahlak eğitimi**

a. **Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) kapsamında din ve ahlak eğitimi**

ESKHUS Genel Yorum 13'te "öğrenim özgürlüğü hakkı" konusunda taraf devletlere, din ve inanç özgürlüğünün sağlanmasına ilişkin şu gereklilikler hatırlatılır:

13. Maddenin 3. paragrafının iki bileşeni bulunmaktadır. Bunlardan biri, ebeveynlerin ve vasilerin, çocuklarının kendi inançlarına uygun bir biçimde dini ve ahlaki eğitim görmelerini sağlama özgürlüklerine saygı gösterme yükümlülüğüdür. Komite, 13. maddenin 3. paragrafındaki bu bileşenin, yansız ve nesnel; fikir, vicdan ve ifade özgürlüğüne saygılı bir biçimde olduğu takdirde, kamuya ait okullarda dinler tarihi veya ahlak gibi konularda eğitim verilmesine olanak tanıdığı görüşündedir. Komite, belirli bir din veya inanca ilişkin kurallar konusunda dersler içeren kamusal eğitimin, ayrımcılık doğurmayan muafiyetler ya da ebeveynlerin ve vasilerin istekleri ile uyumlu alternatifler sağlayan koşullar oluşturulmadığı sürece, 13. maddenin 3. paragrafına ters düştüğüne işaret etmektedir.²⁶

ESKHUS Genel Yorum 13 Paragraf 6'da yer alan "eğitim görme hakkı" ile ilgili bölüme bakıldığında, din ve ahlak eğitiminin, taraf devletlerin yerine getirmesi zorunlu olan "kabul edilebilirlik" ilkesi açısından tartışmalı bir noktada durduğu görülür.

Din ve ahlak eğitimi uygulamalarında ülkeler arasında farklılıklar görülmektedir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) 2003 verilerine göre, 142 ülkenin 73'ünde din ve ahlak eğitimi, okulun ilk 9 yıllık süresinde en az bir kez zorunlu ders olarak veriliyor. Örneğin, din eğitimi Avusturya, Yunanistan, ve İrlanda'da zorunluymken, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya'da seçmelidir. Dinler ile ilgili eğitim Danimarka, İngiltere ve İsveç'te zorunluymken, Arnavutluk, Fransa ve Makedonya'da din dersi yoktur ve dinler ile ilgili eğitim seçmeli dersler arasında yer alır. Bununla birlikte, birçok ülkede, yurttaşlar arasında inançlar, değerler ve yaşam biçimlerinin farklılaştığı ve çoğulcu yaklaşımın yaygınlaştığı gözlemlenmektedir.²⁷

ESKHUS Genel Yorum 13 Paragraf 4'te eğitimin amaçları içindeki "bütün milletler, ırk ve din grupları kadar etnik gruplar arasındaki anlayış, hoşgörü ve dostluk özendirilmelidir" ifadesi, diğer dinleri anlama gerekliliğini ortaya koyar. Diğer dinleri anlayabilmenin yolu, sadece çocuğun ait olduğu grubun dinine ilişkin bilgileri kapsayan bir din ve ahlak eğitiminden değil, çocuğun diğer dinler hakkında da bilgi sahibi olmasını sağlayacak bir eğitimden geçer.

b. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de (ÇHS) din ve ahlak eğitimi

ESKHUS’a benzer şekilde ÇHS Madde 29 (1)(d) eğitimin amaçları içinde, çocuğun, anlayış, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda yaşantıyı sorumlulukla üstlenmesine yer verir.

c. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) kapsamında din ve ahlak eğitimi

AİHS’de “eğitim hakkı”, Ek Protokol 1 Madde 2’de düzenlenir: “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, anne ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir”.

Maddenin iki ayrı bölümde değerlendirilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Birinci bölüm, bireylere tanınan eğitim hakkıdır; bu hak eğitim kurumlarından yararlanmak isteyen herkes için geçerlidir. Maddenin ikinci ifadesinde ise devletin, eğitim alanındaki görevlerini yerine getirirken, anne-babanın dini ve felsefi inançlarına saygılı olması gerektiği belirtilmiştir. Bu şekilde, iki farklı hak gibi görünen konular birbiriyile ilişkili olarak ele alınmıştır. Eğitim hakkının tam olarak gerçekleşmesi, bireyin kendi inançları doğrultusunda eğitim olanaklarından yararlanabilmesine bağlanmıştır.

d. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nde (MSHUS) din ve ahlak eğitimi

Düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen Madde 18, anne-babaların çocuklarına, kendi inançları doğrultusunda din ve ahlak bilgisi eğitimi verme hakkı olduğunun altını çizer. Buna karşın, söz konusu hüküm bu eğitimin nasıl sağlanacağı konusuna açıklık getirmez. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi (İHK) Genel Yorum 22’de, bu özgürlüğün okullarda din ve ahlak bilgisi eğitimi verilemeyeceği anlamına gelmediğini, ancak, bu derslerin tarafsız ve nesnel bir şekilde verilmesi gerektiğini vurgular. Anne-babanın inançlarına aykırılık taşıyan dersler varsa, ayrımcı olmayan bir muafiyet sistemi tasarlanmasını veya anne-babanın inançlarına uygun, alternatif başka bir eğitim verilmesini tavsiye eder.

Derlemenin bir önceki bölümünde yer alan, Dr. İdil Işıl Gül’ün eğitime erişim konulu raporunda, din ve ahlak eğitimi, eğitimde ayrımcılık bakış açısından ele alınmakta, kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır.

III. Ulusal Mevzuatta Eğitimin Amacı, Yöntemi, İçeriği ve Uyum Değerlendirmesi

A. Temel Eğitim Hakkı

Ulusal ve uluslararası mevzuatta “temel eğitim hakkı” ile öne çıkan tanım ve kapsama bakıldığında, bu kavramın bu çalışmanın ana başlıkları olan eğitimin amacı, yöntemi ve içeriğinin her birini kestiği görülür. Bu nedenle, “temel eğitim hakkı” bu bölümde ayrı olarak değerlendirilmiştir.

1. Uluslararası mevzuatta temel eğitim hakkı

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) Genel Yorum 13 Paragraf 9’da, ilköğretim hakkı ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK), Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi Madde 1’de, “ilköğretim temel eğitimin en önemli bileşenidir” şeklinde bir ifade kullandığını belirtir ve ilköğretimin temel eğitimin önemli bir bileşeni olduğunun Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) tarafından da ifade edildiğini ekleyerek, bu görüşlerin komite tarafından da benimsendiğini ifade eder. Komite, ilköğretim ve temel eğitimi eş anlamlı olarak kullanmamakta, ancak iki kavram arasında anlamlı bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır.²⁸

Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi Madde 1’de “temel öğrenme ihtiyaçları” şu şekilde tanımlanır;

[i]nsanoğlunun hayatta kalmak, kapasitesini tam anlamıyla geliştirebilmek, haysiyetli bir biçimde yaşayabilmek ve çalışabilmek, gelişme ve kalkınmaya tam anlamıyla katılabilmek, yaşamının kalitesini artırabilmek, bilinçli karar verebilmek ve öğrenmeye devam edebilmek için ihtiyaç duyacağı okuma, yazma, sözel ifade, hesap ve problem çözme gibi temel öğrenme araçları ve bilgi, beceri, tutum ve değerler gibi temel öğrenme içeriği.

Temel öğrenme ihtiyaçları, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi yalnızca ilköğretim kademesi ile sınırlandırılmamakta, temel öğrenme hedeflerinin gerçekleşebileceği, içinde ilköğretimin de olduğu bir süreçten bahsedilmektedir.

Benzer şekilde, ESKHUS Genel Yorum 13’te, temel eğitim hakkı ile ilgili bölümde, temel eğitimin, Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi’nde sözü geçen temel öğrenme ihtiyaçları ile örtüştüğü vurgulanmakta ve temel eğitim hakkından yararlanmanın yaş ve cinsiyetle sınırlı olmadığını altı çizilmektedir. Ayrıca, söz konusu bu hakkın çocuklar, gençler ve yetişkinlerden yaşlı bireylere kadar uzandığı belirtilmekte, temel eğitimin tüm yaş gruplarının sahip olduğu bir hak olması nedeniyle, müfredat ve eğitim yöntemlerinin tüm yaşlardaki öğrenciler için uygun şekilde düzenlenmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir.²⁹

2. Ulusal mevzuatta temel eğitim hakkı

Türk milli eğitim sistemi içinde temel eğitim hakkı, ilköğretim kademesiyle sınırlı olarak ele alınmaktadır. Çünkü Milli Eğitim Temel Kanunu'nda (METK) geçen "temel eğitim" terimi 16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı kanunla getirilen ek maddeyle "ilköğretim" olarak değiştirilmiştir. Böylece, uluslararası mevzuatta temel eğitim sürecinde kazandırılması hedeflenen özellikler ilköğretim kademesine sıkıştırılmıştır. İlköğretim ise yaş sınırlaması olan bir eğitim kademesidir. Açık ilköğretim programlarından yaş sınırlaması olmadan yararlananların temel eğitim hakkını kullanma fırsatını yakaladıkları öne sürülebilir, ancak açık ilköğretim programları tek bir müfredatla merkezi olarak yürütülen programlardır ve yaşlara ve bireysel özelliklere göre farklı gereksinimleri olanlar için müfredat çeşitliliği sunmamaktadır.³⁰ Ayrıca, uluslararası mevzuatta "çocuk/birey merkezli" eğitimin en etkin yöntem olduğu vurgulanmaktadır. Açık ilköğretim, uzaktan eğitim yaklaşımıdır ve birey merkezli olarak uygulanması beklenemez. Son olarak, ilköğretimden diploma almadan ayrılan ve açık ilköğretime devam edemeyen bireyler için ESKHUS Madde 13'te ele alınan ve temel eğitim yoluyla hayata geçirilmesi düşünülen eğitim amaçlarının nasıl gerçekleşeceği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, 1999-2005 yılları arasında yaş nedeni ile ilkokuldan diploma almadan ayrılan öğrencilerin toplam öğrenci nüfusuna oranı %13,5'tir.³¹ İlköğretili tamamlamayan çocukların temel öğrenme ihtiyaçlarını nerede ve ne ölçüde karşıladıkları önemli bir tartışma noktasıdır. Diğer taraftan, Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) UNICEF ile birlikte projelendirdiği "Telafl Eğitimini" (Yetiştirici Sınıflar) uygulaması ile ilköğretim çağ nüfusundaki çocuklar için % 100 okullulaşma hedeflenmektedir. MEB İlköğretim Kurumlarında Yetiştirici Sınıf Açılmasına İlişkin Yönerge'de belirtildiği üzere bu projenin bir kez uygulanacak olması ve mevzuatta bu uygulamaya ilişkin bir başka maddenin yer almaması nedeniyle bu uygulama sürekliliği olan bir çözüm olarak görülmemelidir.

Sonuç olarak ESKHUS Genel Yorum 13'te, temel eğitimin tüm yaş gruplarının hakkı olması nedeniyle, müfredat ve yöntemlerin tüm yaşlardaki bireyler için uygun şekilde düzenlenmesi gerekliliğinden bahsedilirken, METK'da yer alan temel eğitimin yalnızca ilköğretim kademesiyle sınırlandırılması sorunludur.

B. Eğitimin Amacı

Ulusal mevzuatta eğitimin genel amaçları ile ilgili değerlendirme METK çerçevesinde yapılmıştır. Türkiye'deki eğitim sisteminin hukuksal temelini sırasıyla T.C. Anayasası, METK, eğitim ve öğretimi düzenleyen yönetmelikler, hükümet programları, kalkınma planları ve Milli Eğitim Şuraları oluşturmaktadır. Anayasa'da eğitimin amaçlarıyla ilgili herhangi bir düzenleme olmaması nedeniyle, METK ulusal mevzuatta eğitimin amaçlarını belirleyen temel düzenlemedir.

1. Ulusal mevzuatta eğitimin bireysel amaçları

a. Milli Eğitim Temel Kanunu'nda (METK) eğitimin genel amaçları

Madde 2

...Türk milletinin bütün fertlerini, ...2. Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek; ...3. İlgî, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;...

Yukarıda alıntılanan amaçlara yer verilerek, birey merkezli yaklaşım açısından “ilgi”, “istidat” ve “kabiliyet” sözcükleri kullanılarak sınırlı bir yaklaşım ortaya konmaktadır. Çocukların bireysel farklılıklarından doğan farklı gereksinimlerin karşılanması gerekliliği bu maddeye yansımış olup, yetişkin bakış açısıyla her çocuğun sağlıklı ve dengeli olması beklentisine yer verilmektedir.

METK Madde 8, “Fırsat ve İmkan Eşitliği” ile ilgili bölümde cinsiyet, maddi destek, özel eğitim, ve korunmaya muhtaç çocuklardan söz edilmekte ve bu çocuklar için özel tedbirler alınması gerektiği ifade edilmektedir. Ancak, uluslararası mevzuatta, eğitimde özel tedbirlerden bahsedilirken ele alınan azınlık gruplara mensup çocuklar, çalışan çocuklar, sığınmacı ve mülteci ailelerin çocukları, özgülüğünden mahrum edilmiş, korunmaya muhtaç, kırsal alanda yaşayan çocuklar METK’da bu kapsam içinde yer almamaktadır. Bu gruplara mensup çocukların farklılıklarından doğan bireysel gereksinimlerinin karşılanabilmesi ve bu yolla eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi için eğitimin amaçları içinde bu çocukların bireysel gereksinimlerinin karşılanmasının açık bir ifade ile yer alması gereklidir. Uluslararası hukukta ele alınan bu ayırım kategorileriyle ilgili eksiklik METK’nın okul öncesi ve ilköğretim kademelerindeki amaçları için de geçerlidir.

b. Okul öncesi eğitimin amaçları

METK’da okul öncesi eğitimin amaçları, Madde 20(1)’de ele alınır ve bu maddede, çocukların bedensel, zihinsel ve duygusal gelişiminden ve iyi alışkanlıklar kazanmasından bahsedilir.

Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği’nde eğitimin bireysel amaçlarına bakıldığında ise ön plana şu noktaların çıktığı görülmektedir:

- Madde 6(b) ve Madde 7(a) çocukların farklı yönlerden gelişimini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını okul öncesi eğitimin amaçlarından biri olarak göstermektedir. Bu amacın, ÇHS Madde 29(a)’daki “çocuğun kişiliğinin yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel becerilerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi” yönündeki amaç ile örtüştüğü söylenebilir. Ancak söz konusu yönetmelikte, çocukların yeteneklerini en üst düzeye çıkarmak hedefi ele alınmamaktadır. Bunun yerine, “iyi alışkanlıklar” kazanılmasından bahsedilmektedir. “İyi alışkanlıklar” ile kazandırılması düşünülen özelliklerin neler olduğu ise açık değildir.

- Madde 7(c)'de çocukların beslenme, uyku, özbakım becerileri, doğru ve sağlıklı temel alışkanlıklar kazanmalarına yönelik amaçlardan bahsedilmektedir. ÇHS Madde 24'te ele alınan çocuğun sağlığına ilişkin gerekli tedbirlere paralel bir anlayış sergilenmektedir.
- Kişiliğin gelişmesine yönelik, Madde 7(e), çocuklara sevgi ve şefkatle yaklaşma, onlara özgüven kazandırma ile sınırlı kalmaktadır. Oysa, eğitim hakkına ilişkin ESKHUS Genel Yorum 13 Paragraf 4'te, eğitimle insan kişiliğinin tam gelişmesi hedeflenirken, her kişinin özgür bir toplum içinde etkili katılımına da vurgu yapılmaktadır.
- Madde 7(h)'de yer verilen, "koşulları elverişsiz çevrelerden ve ailelerden gelen çocuklar için ortak bir yetiştirme ortamı hazırlanması" amacı, özellikle ÇHS Madde 28'de bahsedilen "fırsat eşitliği" ilkesi açısından değerlendirildiğinde olumludur. Ancak bu yönetmelikte "elverişsiz koşulların" tanımının yer almaması önemli bir eksikliktir. Diğer taraftan okul öncesi eğitimin zorunlu ve parasız eğitim kapsamında olmaması, elverişsiz koşullarda gelişen ve büyüyen çocuklara ne şekilde ulaşılabileceği sorusunu yanıtsız bırakmaktadır. Okul öncesi eğitim almamış, elverişsiz koşullarda büyüyen ve gelişen çocuklar, okul öncesi eğitim alan diğer çocuklara göre dezavantajlı bir konumda zorunlu eğitime başlamak durumunda kalmaktadır. Bu ise hak temelli yaklaşımın merkezinde olan fırsat eşitliği ve dezavantajlı grupların önceliklendirilmesi ilkeleriyle örtüşmeyen bir durumdur.
- ÇHS Genel Yorum 7'de erken çocukluk dönemi eğitim programı 0-8 yaş kapsamakta olup, bakım ve eğitim kavramları birlikte anlamlandırılmaktadır.³² Oysa, söz konusu yönetmelikte, okul öncesi eğitim 37-72 ayla sınırlandırılmıştır ve 37 aydan küçük çocuklar için eğitim ve bakım amaçlarına yönelik hiçbir madde bulunmamaktadır.

c. İlköğretimin amaçları

METK, Madde 23(2), ilköğretimin amaçları arasında, her Türk çocuğunun ilgi, istidat ve kabiliyetleri yönünde yetiştirilerek hayata ve üst öğrenime hazırlanmasına yer vermektedir. Uluslararası mevzuatta ilköğretimin temel eğitimin önemli bir bileşeni olduğu ifade edilmekte ve temel eğitimin bireysel amaçları arasında yaşam becerilerinin kazanılması, insan haklarından yararlanma kapasitesinin güçlendirilmesi, bilinçli karar verebilmek ve öğrenmeye devam edebilmek için gerekli becerilerin kazanılmasından bahsedilmektedir.

MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde, bireysel amaçlar Madde 5'te ele alınmıştır. Söz konusu bu amaçların pek çoğunun 02.05.2006'da yapılan değişikliklerle getirildiği ve özellikle eğitimin bireysel amaçlarının ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Genel olarak çocukların eğitimle, ilgi, yetenek, bireysel gelişim ve becerileri doğrultusunda özgüvenli, girişimci, yaratıcı, doğa ile barışık bireysel özellikler kazanması amaçlanmıştır. Ancak, eğitimin bireysel hedeflerinde çocukların kültürel yapıları ya da diğer çevresel koşullardan doğan gereksinimleri vurgulanmamaktadır.

d. Özel eğitimin amaçları

Ulusal mevzuatta özel eğitimin bireysel amaçları incelendiğinde öncelikle METK’da özel eğitimin amaçlarının ele alınmadığı görülmektedir. Doğrudan özel eğitimle ilgili olan mevzuat, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ve 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’dir. Söz konusu yönetmelik ve kararnamede, Madde 5’te Türk milli eğitiminin genel amaç ve ilkeleri doğrultusunda; bireylerin, üretici, mutlu ve kendi kendine yeterli olabilmesini sağlayacak temel yaşam becerilerininin kazandırılmasının hedeflendiği belirtilir. Bu amaçta, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin (EHİS) aksine, bireyin potansiyeli, onuru ve kendine değer verme duygusundan veya kişiliği, yaratıcılığı, zihinsel ve fiziksel kabiliyetlerinin geliştirilmesinden bahsedilmemekte, kendi kendine yetmeye dönük temel yaşam becerilerinin kazandırılması ve “üretici ve mutlu birey” olmak odağa alınmaktadır. Bir diğer deyişle, özel eğitim gereksinimi olan bireyler için uluslararası mevzuattaki güçlendirici yaklaşım ulusal mevzuatta yeterli düzeyde yer almamaktadır. Diğer taraftan, kararnamede, özel eğitim gereksinimi olan bireyler için ilköğretim kademesi de dahil olmak üzere gelişim ve bireysel özellikler dikkate alınarak bireyselleştirilmiş eğitim programları (BEP) uygulanmasının esas olduğu belirtilir. Kararname, bireyi ve bireyin gelişimsel ve bireysel özelliklerini merkeze alan ve eğitimin amaçlarını birey etrafında şekillendiren bir yaklaşıma sahiptir.

Özet olarak, ulusal mevzuatta yer alan eğitimin bireysel amaçları ile ilgili düzenlemeler uluslararası mevzuat ile karşılaştırıldığında aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- Ulusal mevzuata bakıldığında herşeyden önce, bazı ifadeleri tanımlama zorluğu görülmektedir. Bu zorluk bireysel amaçların ortaya konmasında da görülmektedir. Uluslararası mevzuatta ele alınan ayırıştırma kategorilerine ilişkin tanımların kapsamaları ulusal hukuk belgelerinde açık olarak ifade edilemediği zaman, söz konusu bu tanımların yoruma ve keyfi kullanımlara neden olabileceği tartışılmalıdır. Örneğin, “elverişsiz koşullar”, “verimli kişiler”, “mutlu bireyler”, “iyi alışkanlıklar”, “milli ahlak”, vb. sorunlu tanımlamalar arasındadır. Bu sorunlar, hak sahiplerinin gereksinim duyduğu farklı düzenlemeler ve uygulamalar önünde engel teşkil edebilir.
- Ulusal mevzuat bireysel gereksinimlerden söz etmemekte, bireysel farklılıklar ilgi, istidat ve kabiliyet ile sınırlandırılmaktadır. Ulusal mevzuatta çocukların bireysel gereksinimleri ve özelliklerinin yeterince açık ve belirgin şekilde ele alınmaması, eğitim gereksinimlerinin belirlenmesini ve bu gereksinimlerin karşılanmasını engelleyebilir.
- Ulusal mevzuatta, bireyin sosyalleşmesi eğitimin amaçları arasında vurgulanmayarak aslında çocuğun gelişiminin bütüncüllüğü göz ardı edilmektedir. Uluslararası mevzuatta örneğin ÇHS Madde 29(1), çocuğun kişiliğinin ve farklı

yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesine ek olarak anlayış, barış, hoşgörü, eşitlik ve dostluk temelinde sosyalleşmesi eğitimin amaçları olarak görülür. ESKHUS Madde 13 ve aynı maddenin genel yorumunda, eğitimin insan kişiliğinin tam olarak gelişimini hedeflemesi gerektiği belirtilir. Çocukların gelişiminin bütüncül bir yaklaşımla desteklenmesi okul öncesi eğitimle ilgili ulusal mevzuatta, diğer öğretim kademelerine göre daha açık bir şekilde yer almaktadır. Bu, çocukların farklı sosyokültürel ve kişisel özelliklerinden doğan gereksinimlerine cevap verilebilmesi için önemlidir. Okul öncesi dışındaki diğer eğitim kademelerinde bütüncül yaklaşımın eksik olması, özellikle anasınıfından ilköğretime geçiş başta olmak üzere, eğitim sistemimizde öğrenciler bir sonraki kademeye geçerken bir kopukluğa neden olabilmektedir. Okul öncesi dışındaki diğer kademelerle ilgili düzenlemelerde eğitimin bireysel amaçlarının çocuğun bütüncül gelişimini kapsamaması, “uyarlanabilirlik” ilkesi açısından sorunlu olarak nitelendirilebilir. ESKHUS Genel Yorum 13 Paragraf 6(d)’de, eğitimin dört zaruri özelliğinden “uyarlanabilirlik”, ayırıştırma kategorilerini oluşturan farklı sosyal ve kültürel ortamlarda yetişen bireylerin gereksinimlerine cevap verebilme özelliği olarak ele alınır.³³ Oysa ulusal mevzuatta, bireyin gelişimine bütüncül yaklaşıma tüm eğitim kademelerine ilişkin amaçlarda yer verilmemiş, bireysel gereksinimlere cevap vermeyi engelleyen homojen amaçlar farklı gereksinimlere sahip çocuklar için gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, birçok çocuğun amaçlanan noktaya ulaşamaması mümkündür.

- Özel eğitimin bireysel amaçlarına bakıldığında ise, uluslararası mevzuattaki “bireyin insan potansiyeli, onuru ve kendine değer verme duygusu ile kişiliğinin, becerilerinin, yaratıcılığının, zihinsel ve fiziksel kabiliyetlerinin tam olarak geliştirilmesi” amacının eksik olduğu görülür.

2. Ulusal mevzuatta eğitimin toplumsal amaçları

METK Madde 23(1)’e göre eğitim, her Türk çocuğunun iyi bir yurttaş olmak için gerekli temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları kazanmasını ve milli ahlak anlayışına uygun yetişmesini amaçlar. Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği Madde 6(a)’da yer alan, çevresiyle iyi iletişim kurma ve Madde 6(d)’de yer alan paylaşma, dayanışma ve yardımlaşma davranışları hedeflenen diğer bazı kazanımlardır. MEB İlköğretim ve Kurumları Yönetmeliği Madde 5’te yer alan ilköğretimin amaçlarında, eğitimde toplumsal amaçların milli kültürün benimsenmesi ve bunu yayma sorumluluğu, toplumsal sorunları tanıma ve çözüm arama, toplumsal düzeyde sağlığın korunmasında sorumluluk alma gibi konularda yoğunlaştığı görülmektedir.

ÇHS Madde 29(1)(b)’de insan haklarına saygının geliştirilmesine yönelik bir ifade kullanılır. Bu ifade, METK Madde 2(2)’de bireyin eğitim hedeflerinin bir parçası olarak “insan haklarına saygı” biçiminde yer alır. Ancak, bu vurgunun, METK’da öğretim kademelerine ilişkin paragraflardaki amaçlarda ve ilgili yönetmeliklerde ele alınmaması dikkat çekicidir. Tüm milli eğitim mevzuatı temelini METK’dan aldığı için, toplumsal hedeflerde insan

hakları yaklaşımına farklı eğitim kademelerine ilişkin paragraflarda da yer verilmesi önemlidir. MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde, ilköğretimin amaçları içinde Madde 5(b)'de "insan hakları, çocuk hakları ve uluslararası sözleşmelere göre haklarını kullanma... bilincini kazandırma" gibi bir hedef olsa dahi, bu ifade ÇHS ve ESKHUS'da vurgulanan insan hakları yaklaşımı ve eğitimi kapsamında yetersiz görülebilir çünkü METK'daki ilgili madde, çocuk ve insan haklarının gerekliliği ve önemini uluslararası mevzuatlardaki gibi gerekçelerden çok, "iyi vatandaşlık" kavramını ön plana çıkartarak ortaya koymaktadır.

ÇHS Madde 29(1)(c), kimlik ve bağlılık duygusunun gelişimini destekler. METK, Madde 2(1)'de kimlik ve bağlılık duygusu, yurttaş kimliğinin gereklilikleri ve anayasanın temel ilkelerinin benimsenmesi ile ifade edilmektedir. Anayasa Madde 42'de, "Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz" ifadesi yer almaktadır. Atatürk ilkeleri ve inkılapları ile ilgili bölümde, Atatürk milliyetçiliği ve Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseme, koruma ve geliştirme, aileyi, vatani, milletini sevme gibi bağlılık ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler aynı zamanda öğrencilere sorumluluk yükleyen amaçlar olarak değerlendirilebilir. ÇHS Madde 29(1)(c) ve METK kimlik ve bağlılık gelişmesi noktasında örtüşmektedir ifadesi yanlış olmayacaktır. Ancak, bu örtüşmenin sınırlılıkları da mevcuttur. Öncelikle, ÇHS Madde 29(1)(c), bir sonraki "Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması" amacından bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Tek başına ele alındığında dahi, ÇHS Madde 29(1)(c), sadece çocuğun "ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine" değil, aynı zamanda kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesinden de bahseder. Ayrıca, bu ek vurgu yoruma dahil edilmese bile, ifadenin ilk bölümüyle METK arasında tam bir örtüşme, sadece Türkiye'de doğan, yaşayan, "Türk milleti"nden çocuklar söz konusu olduğunda mevcuttur.

Son olarak, ÇHS Madde 29(1)(d)'de çocuğun sosyalleşmesi ve başkalarıyla etkileşimi vurgulanırken METK'daki eğitimin genel amaçlarında da bu ifadeye denk gelebilecek bir ifade yoktur. Oysa, insan haklarına saygının hayata geçirilmesinde, kendi içinde de önemli bir amaç olan diğer insanlarla sosyalleşme ve etkileşime girmek büyük rol oynamaktadır.

Eğitimin bireysel ve toplumsal amaçlarına bir bütün olarak bakıldığında aşağıdaki noktalar üzerine yapılacak bir tartışma, bireysel ve toplumsal amaçlar arasındaki ilişkiyi daha net bir biçimde ortaya koyacaktır.

- ÇHS Madde 29(1)'de eğitimin ana amacı, bir birey olarak çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin ve becerilerinin geliştirilmesidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 26(15) ve ESKHUS Madde 13(16) paragrafındaki ortak nokta "Eğitim insan kişiliğinin tam gelişmesini hedeflemelidir" biçiminde ortaya konan amaçtır. Bu amaç, her çocuğun kendine özgü özelliklere, ilgi alanlarına, becerilere ve

öğrenme gereksinimlerine sahip olduğunun kabul edilmesini gerekli kılmaktadır. METK'nın "Ferdin ve Toplumun İhtiyaçları" konulu bölümünde Madde 5'te milli eğitim hizmetlerinin, Türk toplumunun gereksinimlerine göre düzenlenmesinden bahsedilirken, bireysel gereksinimlere değinilmemektedir. Çocukların bireysel gereksinimleri istek ve yetenekleri ile sınırlandırılmaktadır. Bu noktada eğitim hedeflerinde önceliği bireye sorumluluk yükleyerek toplumsal gereksinimlerin aldığını, bireysel gereksinimlerin ise ikincil önemde ele alındığını öne sürmek yanlış olmayacaktır. Oysa, ancak bireysel farklılık ve gereksinimlere cevap verilmesiyle, toplumsal gereksinimlere cevap verebilecek bireyler ortaya çıkabilir. Sonuç olarak aşağıda tartışılan ve temel felsefesini bireysel farklılıkların gözetilmesinden alan çocuk merkezli yaklaşımdan da uzaklaşıldığı söylenebilir.

- Eğitimin genel amaçlarına uluslararası sözleşmelerde bakıldığında, ÇHS Madde 29 (1)(b), (c) ve (d)'de ve ESKHUS Madde 13(1)'de insan hakları, temel özgürlükler, çocuğun anne babasının kültürel kimliği, dil ve değerleri, barış, cinsler arası eşitlik, farklı özelliklere sahip tüm insanların dostluğu ve özgür toplum gibi kavramlar baskın olarak yer alırken, ulusal hukuk belgelerinde bu değerler ya yer almamakta ya da satır aralarında kalmaktadır. Örneğin, METK'nın "Fırsat ve İmkan Eşitliği" başlıklı bölümü incelendiğinde, cinsiyet eşitliği ele alınmakta ve dezavantajlı gruplardan sadece özel eğitim gerektiren ve korunmaya muhtaç çocukları kapsayan tedbirlere yer verilmektedir. Farklı ayırım kategorileri ifade edilmeyerek kültürel kimlik, anadil, toplumlar arası barış, din özgürlüğü gibi kavramlar ve bunların kapsamaları göz ardı edilmektedir.
- Bunun nedeni olarak, Tomaševski'nin raporunda da ele aldığı gibi, 1927 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretim alanında birlik sağlanmaya çalışılması gösterilmektedir. Raporda, ulusal kimliğin inşa edilmesinin hedeflenmesinden ve tek dilliliğin, milliyetçiliğin ve vatanseverlik üzerine kurulu bir eğitim anlayışının kabul görmesinden bahsedilmektedir. Ancak, aynı raporda son zamanlarda insan hakları eğitiminin sistemle bütünleştirilmesi çabalarına da yer verilmektedir.³⁴ Örneğin, MEB İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği Madde 5(a) ve (h)'de, insan haklarına, demokrasiye ve bireysel farklılıklara saygı duyma, farklı görüş, düşünce ve inanç, anlayış ve kültürel değerleri hoşgörü ile karşılayabilme hedeflerine yer verilmesi olumlu gelişmelerdir.
- Uluslararası mevzuatta ön plana çıkan bu değerlerin yönetmelikle düzenlenerek sınırlandırılması yerine, METK'da eğitimin temel amacı olarak ele alınması tüm yönetmeliklere de yansiyacak önemli bir yaklaşım ilkesi oluşturacaktır. Sonuç olarak, uluslararası sözleşmelerde eğitimin kapsamı, insan hakları, birey olma, bireysel gelişim ve bireysel özgürlükleri ön plana alan bir yaklaşımla biçimlendirilmesi şeklinde ortaya konmaktadır.

c. Eğitimin Yöntemi

1. Çocuk merkezli yaklaşım

İncelenen uluslararası mevzuat belgelerinde, ortaya konan eğitim amaçlarına uygun olarak, eğitim yaklaşımlarından söz edilirken, “çocuk merkezli” yaklaşım ön plana çıkar. Bu yaklaşım, eğitim ve öğretim yöntemlerinin farklı konulardaki çocukların farklı gereksinimlerine göre biçimlendirilmesi üzerine kurulmuştur. Böylece, hak sahibi çocukların farklı özellikleri dolayısıyla karşılaşılabilecekleri ayrımcılık kontrol edilebilecek ve tüm çocukların eğitim haklarından yararlanması olanaklı kılınacaktır. Diğer taraftan, farklılıkların dikkate alınması yoluyla eğitim, yöntemi ve içeriği bakımından “kabul edilebilir” ve “uyarlanabilir” hale gelecektir.

MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, yeni ilköğretim programları ile ilgili çalışmalarında öğrenci merkezli yaklaşıma ilişkin bir dizi etkinlik gerçekleştirmektedir.³⁵

Ulusal mevzuata bakıldığında, MEB Müfredat Laboratuvar Okulu (MLO) Uygulamalarının Yaygınlaştırılmasına İlişkin Yönerge Madde 11’de, öğrenci merkezli eğitim için alınması gereken tedbirlerden bahsedilir. Ancak, MLO’lardan faydalanan çocuk sayısının azlığı tartışılmalıdır.

Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği Madde 7’de “Oyun çocuklar için en uygun öğrenme yöntemi olarak uygulanır” ifadesi yer alır. Madde 7 böylelikle okul öncesi eğitimde çocukların gelişimsel özelliklerine uygun eğitim yöntemlerinden en etkili olanına verilen önemi yansıtmaktadır. Okul öncesi eğitimde “oyun” eğitim aracı olarak vurgulanmaktadır ancak ilköğretim ile ilgili mevzuatta eğitim yöntemleri yer almamaktadır. Oyun yolu ile öğrenme yöntemi ilköğretimin ilk üç yılında dahi yer almamaktadır. Okul öncesi eğitimden sonra ilköğretime başlayan bir çocuğun oyun hakkından yararlanması birdenbire on dakikalık teneffüsler ile sınırlanmaya başlar. Bu durum, özellikle 1. ve 2. sınıf öğrencileri için, “taraf devletler çocuğun dinlenme boş zamanını değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence etkinliklerinde bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar” ifadesine yer veren ÇHS Madde 31 açısından sorunlu sayılabilir.

Eğitimin amaçları konulu ÇHS Genel Yorum 1’de, eğitim yaklaşımlarında, çocukların bilgi biriktirmesi, rekabetin teşviki, çocukların üzerine aşırı yük bindirilmesine dayanan türde bir öğretimin becerilerin ve yeteneklerin tam olarak ve uyumlu biçimde gelişimini ciddi biçimde engelleyeceği şeklindeki ifade³⁶, Türk eğitim sistemi içinde yer alan Seviye Belirleme Sınavları (SBS) ve Öğrenci Seçme Sınavı (ÖSS) gibi merkezi sistemle yapılan sınavlar açısından değerlendirildiğinde önemli bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bu sınavların çocukların bireysel ilgi, yetenek ve gereksinimlerini geri planda bıraktığı görülmektedir. Bu sınavlara giren öğrenci sayısı ile okullara yerleşebilen öğrenci sayısı arasında büyük bir fark bulunduğu bilinen bir gerçektir. Okul öncesi dönemden başlayarak, çocuklar sistem doğrultusunda bilgi biriktirerek ve rekabet içinde sınavlara hazırlanmaktadır. Bu süreç, çocukların bireysel gereksinimlerinin geri plana itildiği, çocukların homojen bir yapıda değerlendirildiği anlamına gelebilir.

ÇHS Genel Yorum 7 Paragraf 34, rekabete dayalı okul sistemlerinin, erken çocukluk döneminde çocukların en doğal gelişme ve öğrenme aracı olan oyun, boş zaman, dinlenme, kültürel ve sanatsal etkinliklere katılım hakkını engellediğini vurgulayarak, taraf devletleri tedbir almaya davet eder.³⁷ Doğal gelişim ve öğrenme yollarına aykırı olan bu uygulamalar çocukların kendi beceri ve yeteneklerini geliştirmesini engellemektedir. Rekabet odaklı sistemde, çocukların bireysel gereksinimlerinin gözetilmesi çocuk ve öğretmen açısından zaman kaybı olarak görülebilmekte, Ortaöğretime Geçiş Sistemi (OGES) ve ÖSS, çocuk merkezli yaklaşımın uygulanabilmesinin önünde önemli birer engel oluşturmaktadır.

MEB Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ile Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Madde 4(c),(d),(f) ve (h)'de özel eğitim gereksinimi olan çocukların eğitsel performansları dikkate alınarak, yaşları ile birlikte eğitim almaları gerekliliğinden söz edilir. Ayrıca, bireyin toplumla etkileşimine ve uyum sağlanmasına yönelik bir süreci de hedefleri arasında barındıran Bireyselleştirilmiş Eğitim Programları'nın (BEP) planlanması ve uygulanması gerektiği de vurgulanır

Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Madde 23-28 arasında ele alınan kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamaları, özel eğitim gereksinimi olan bireylerin eğitimlerini, destek eğitim hizmetlerinin de sağlandığı koşullarda, yetersizliği olmayan akranlarıyla birlikte resmi ve özel, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim içinde sürdürmelerini düzenleyen bir uygulamadır. Kaynaştırma programına katılan öğrenciler, yetersizliği olmayan akranlarıyla aynı sınıfta eğitim alıyorsa, okulda uygulanan genel eğitim programını; özel eğitim sınıfında ise, yönetmelikte ilgili maddelerde belirtilen ve her bir engel grubu için ayrı geliştirilen eğitim programlarını takip ederler.

Madde 23(2)(ı)'da özel eğitim okul ve kurumlarına devam eden öğrencilerin kaynaştırma uygulamaları kapsamında, yetersizliği olmayan akranlarının devam ettiği okul ve kurumlarda bazı derslere ve sosyal etkinliklere katılması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğinden söz edilmektedir. Diğer taraftan, Madde 23(2)(i)'de "Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden öğrencilerin yetersizlik türü, eğitim performansı ve ihtiyacına göre; araç-gereç, eğitim materyalleri, öğretim yöntem ve teknikleri ile ölçme ve değerlendirmede gerekli tedbirler alınarak düzenlemeler yapılır" ifadesi yer almaktadır.

Uluslararası mevzuatta ön plana çıkan çocuk merkezli yaklaşıma, ulusal mevzuatta atfedilen önem yetersizdir. Bunun nedeninin, eğitimde bireysel amaçların, yani bireysel amaçları belirleyen bireysel gereksinimlerin, toplumsal amaçlara göre geri planda ele alınması olduğu öne sürülebilir. Farklı eğitim yöntemleri ve BEP'ler yalnızca engel gruplarına göre ve özel eğitim mevzuatında yer alır. Diğer taraftan uluslararası mevzuatta diğer dezavantajlı gruplara mensup çocukları göz önünde bulunduran BEP'ler ve eğitim yöntemi ile uyarlamasından bahsedilmektedir.

2. Eğitim yaklaşımlarında anne-baba hakları ve sorumlulukları

ÇHS Madde 5'te "Taraf devletler, bu sözleşmenin çocuğa tanıdığı haklar doğrultusunda çocuğun gelişen yetenekleri ile uyumlu olarak, çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusunda anne-babanın, yerel gelenekler öngörüyorsa uzak aile veya topluluk üyelerinin, yasal vasilerinin veya çocuktan hukuken sorumlu öteki kişilerin sorumluluklarına, haklarına ve ödevlerine saygı gösterirler" ifadesi yer alır. ÇHS Madde 18(1)'de de çocuğun yetiştirilmesinde ve gelişmesinin sağlanmasında anne-babanın birlikte sorumluluk taşıdıkları ilkesinin tanınması için taraf devletlerin her türlü çabayı göstermeleri gerektiği vurgulanır. Çocuğun yetiştirilmesi ve gelişiminin sağlanması sorumluluğu ilk önce anne-babaya, gerekiyorsa vasilere düşmektedir. Bu kişiler, her şeyden önce çocuğun yüksek yararını göz önüne alarak hareket etmelidir. Madde 18(2)'de taraf devletlerin ailenin çocuğa karşı sorumluluklarının güçlendirilmesine ilişkin sorumluluğu vurgulanmaktadır. Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği Madde 7(j) eğitime etkin katılımından söz eder ve bu katılımı ailenin "çevresel" özelliklerinin dikkate alınacağını belirtir. Ancak, "çevresel özellikler"den ne kastedildiği açık değildir ve aile katılımına ilişkin özendirici tedbirlerden bahsedilmesine rağmen bu tedbirlerin ne olduğu açıklanmamıştır. Diğer taraftan aile katılımı ya da sorumluluklarının çocuğa olan yararları açık olarak belirtilmemiş, anne-baba katılımının gerekçeleri ve ilgili gereksinimler açıklanmamıştır. Bu eksiklik, ilgili mevzuat maddesinin özendiriciliğine engel teşkil edebilir. Okul öncesi eğitim amaçları ile anne-baba katılımı arasında erken çocukluk dönemiyle ilgili ÇHS Genel Yorum 7'de ortaya konulan net bağların ulusal mevzuatta eksik olduğu gözlemlenebilir.

METK Madde 16'da, okul-aile işbirliğinden bahsedilirken aile haklarından bahsedilmemekte, kurulan "Okul Aile Birlikleri" ile eğitim ve öğretimin verimliliğini artırma ve okula maddi destek amaçlı faaliyetlerden bahsedilmektedir. Ailelerin, çocuk yetiştirme konusunda sosyokültürel özelliklerinden ve farklı konularından doğan bireysel gereksinimleri vardır. METK'da onlara bu bakımdan destek ve çocuklarının eğitimine aktif katılım olanağı verilmesi yerine okulun gereksinimlerini karşılamak üzere sorumluluk verilmesi söz konusudur. Aile açısından işlevsel olmayan bu yaklaşımın fark edilmesiyle, okul-veli işbirliği konulu 2002 tarihli genelgede, okul-aile işbirliğine yeni bir boyut getirilmeye çalışılmıştır:³⁸

Ailelerde geleneksel hale gelmiş "okulla iletişim" konusu ele alındığında; aileler okula çoğunlukla; çocuklarıyla ilgili şikayet, parasal yardım istenmesi, öğrencinin notunun bildirilmesi, uyarı vb. nedenlerle çağrıldıklarını düşünmektedirler. Bunların sonucunda ailelerde beliren duygular, genellikle çekinme, korku, boşvermişlik ve öfke olmaktadır. Bu olumsuzlukları gidermek, anne ve babaların çocuklarının eğitiminde etkin rol almalarını sağlamak amacıyla belli aralıklarla toplantılar düzenlemek, toplantılara birlikte katılmalarını sağlamak en yararlı yöntemdir.

Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Madde 4(9) ailelerin, özel eğitim sürecinin her boyutuna aktif katılımının sağlanmasının esas olduğunu vurgulamaktadır. Madde 18, aileye, çocuğun eğitim planı ile ilgili Özel Eğitim Kurulu'na 60 gün içinde itiraz

etme hakkı verirken, aile eğitim hizmetlerine ilişkin Madde 36, aile hizmetlerinin, bireyin ve ailenin gereksinimlerine göre bireysel, grup halinde ya da uzaktan eğitim olarak planlanıp yürütüleceğini ifade eder.

Sonuç olarak, eğitim yaklaşımlarında, anne-baba hakları ve sorumlulukları eğitim-öğretimin tüm kademelerinde ya yer almamakta ya da aynı ilkeler doğrultusunda ele alınmamaktadır. Ancak son dönemde yayımlanan genelgelerle bu konuda çabanın artabileceği düşünülebilir.

D. Eğitimin İçeriği

Eğitim hizmetlerinin, uluslararası insan hakları belgelerince ortaya konan amaçlar kapsamında ve etkin bir yaklaşımla sunulması, çocukların bütüncül gelişim hakkı ile eğitim süreci ve ortamlarındaki diğer haklarını gerçekleştirmelerine ve kendilerinin ve ailelerinin farklı özelliklerinden doğabilecek olumsuzlukların giderilmesine şüphesiz büyük katkı sağlayacaktır. Ancak, bu hedeflerin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi, eğitimin içeriğine de önemli ölçüde bağlıdır.

1. İnsan hakları eğitimi

ÇHS Madde 29(1)(b)'deki insan haklarına yönelik saygının geliştirilmesi ile ilgili ifade, METK Madde 2(2)'de yetiştirilecek insana kazandırılacak bir değer olarak yer bulur. Ancak, METK'da eğitimin amaçları içinde yer alan insan hakları vurgusunun müfredat ya da öğretim kademelerine ilişkin yönetmeliklerde ele alınmaması dikkat çekicidir. Ancak, MEB İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği Madde 5(a) ve (h), etkinliklerin "İnsan haklarına ve demokrasi ilkelerine saygı duyabilme, bireysel farklılıklara saygılı olabilme, farklı görüş, düşünce, inanç, anlayış ve kültürel değerleri hoşgörü ile karşılayabilme" amaçlarına yönelik olması gerektiğini vurgular. 2007 yılında, ilköğretim 8. sınıftaki zorunlu dersler arasında olan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi kaldırılmış ve yerine Demokrasi ve İnsan Hakları dersi, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerine, seçmeli ders olarak sunulmuştur. Bu dersin kaldırılmasıyla birlikte ilköğretim okullarında insan hakları eğitimine ilişkin doğrudan bir uygulama kalmamıştır. Okullarda kutlanan gün ve haftalar arasında yer alan 10 Aralık Dünya İnsan Hakları günü ve bu gün için yapılan eğitici-öğretici etkinlikler bunun tek istisnası olarak gösterilebilir.

Ders kitaplarında insan hakları yaklaşımının uygulanmasına yönelik ihtiyaca Tomaševski de raporunda dikkat çeker.³⁹ MEB Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği, Madde 5(c) "Ders Kitaplarının Nitelikleri ve İncelenmesi ile Başvuru Sahibinde Aranacak Şartlar" bölümünde, "[Ders kitapları] temel insan haklarına aykırılık taşıyamaz. Cinsiyet, ırk, din, dil, renk, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri ayrımcılık içeremez" ifadesine yer verirken, Tarih Vakfı koordinatörlüğünde yürütülen Ders Kitaplarında İnsan Hakları (DKİH) çalışmalarının bulguları uygulama konusunda endişe vericidir.

2005 yılında yayımlanan ilk *Tavsiyeler Raporu*'nda DKİH-I araştırması bulgularından hareketle oluşturulan tavsiyeler 'Ders Kitaplarının İçerikleri', 'Müfredat Reformu', 'Okul Ortamı' ve 'İyi Eğitim Alma Hakkı' alt başlıkları altında toplanmıştı. **DKİH II projesi bulguları, 2005'teki tavsiyelerimizin hâlâ geçerliğini koruduğunu göstermiştir...** İlk ve orta öğretimde okutulan ders kitapları, (a) eğitim felsefesi/eleştirel bir bakışın geliştirilmesi; (b) doğrudan insan haklarına aykırı öğeler; temel insan hakları kavramlarında yanlışlar, kasti saptırmalar, görmezden gelmeler; (c) evrensel/yerel; biz/ötekiler; barışçıl değerler; (d) demokrasi bilinci, laiklik; (e) cinsiyet ayrımcılığı; kadına biçilen toplumsal rol başlıkları altında grupladığımız DKİH-II projesi insan hakları ölçütleri açısından hayli sorunlu bulunmuştur... **ders kitaplarında özcü (essentialist) görüşlerin yoğun biçimde yer almaya devam ettiği, doğru düşüncelerin belletilmesine dayanan didaktik bir eğitim anlayışından da, normatif önermelerin gerçekler olarak aktarılmasından da uzak durulmalıdır tavsiyesi doğrultusunda bir iyileşme görülmediği saptanmıştır... bilginin eleştirel akıl yürütmeyle temellendirilmesi ve sınanması yerine, bir yüksek "otorite"ye gönderme yapılarak doğrulanması da 2008 incelemesinde sıkça not edilmiştir...** İlk *Tavsiyeler Raporu*'nda da vurgulandığı gibi, "ders kitaplarında sadece 'biz'e ait olduğu ima edilen 'milli değerler' açık ya da üstü örtülü bir biçimde 'öteki' toplumu ve kültürleri aleyhine yüceltilmemeli, 'öteki'ler çeşitli biçimlerde aşığılanmamalı ve herhangi bir biçimde düşmanlıkların özendirilmesinden" kaçınılmalıdır. "Ders kitaplarında ulusal kimliğin bir sürekli tehdit algısı üzerinden kurulması, herhangi bir yolla ezelden ebede değişmeyen 'dost' ve 'düşman' tanımlarının ya da imalarının varlığı, barış kültürünün gelişmesine engeldir."... Toplumsal cinsiyet normlarının içselleştirilmesinin çok erken yaşlarda başladığı dikkate alınır, eşitsiz, cinsiyetçi bir toplumsal rol dağılımı, cinsiyetçi dil kullanımı ve erkek egemen aile tasvirleriyle kurgulanan bu ayrımcılığın özellikle ilköğretim kitaplarında daha fazla yer alması kaygı vericidir.⁴⁰

İnsan hakları eğitimi kapsamında Milli Güvenlik Bilgisi öğretiminin yeri analiz edildiğinde, uluslararası mevzuat ile bir uyum sorunu göze çarpar. Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği Madde 5(a) ve (b) dersin, ilköğretim ve ortaöğretimde askerliğe özendirme ve milli güvenlik bilinci kazandırma amaçlarıyla uygulanacağı belirtilmektedir. Diğer taraftan, Madde 1(a)'da zorunlu bir ders olan Milli Güvenlik Bilgisi'nin amaçlarından birisi "Türkiye Cumhuriyeti'ni her türlü koşullar altında her çeşit saldırıya karşı daima artan bir kudret ve kuvvetle korumak ve yüceltmek için Türk gençliğinin tümünde doğal olarak bulunan milli güvenlik bilincini topyekün harbin isteklerine göre pekiştirmek" şeklinde yer alır. Bu ifade, ÇHS Madde 29 (1)(d)'de yer alan "Çocuğun anlayışı, barış, hoşgörü, cinslerarası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması" amacı ile çelişmektedir.

DKİH-I kapsamında, Altınay (2003), Milli Güvenlik Bilgisi dersinin yerini çocuk hakları sözleşmesinin ruhuna daha uygun olan, "Barış Eğitimi" dersinin alması önerir. Yazar, Militarizm ve İnsan Hakları Ekseninde Milli Güvenlik Dersi konulu çalışmasında, dersin pedagojik değerini tartışırken, ders içeriğinin barış kültürünü engellediğine ve askerliği erkeklere yükleyerek vatan sevgisinde cinsiyet ayrımcılığına neden olduğuna değinmektedir.⁴¹

2. Sağlık eğitimi

Uluslararası mevzuata bakıldığında eğitim içeriği kapsamında sağlık eğitiminin önemli yer tuttuğu görülür. ÇHS Genel Yorum 1’de bahsedilen temel becerilerin, sayısal ve sözel becerilerin ötesine geçen beceriler olduğu vurgulanmakta ve “sağlıklı yaşam tarzlarına” ilişkin becerilerin de kazanılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.⁴⁸ ÇHS Madde 24(c)’de sağlık amaçlı eğitim hakkı ele alınmaktadır. Söz konusu bu madde, taraf devletlerin anne-baba ve çocukların, çocuk sağlığı ve beslenmesi, gibi temel konularda bilgi edinmeleri ile bu bilgileri kullanabilmeleri için destek taahhüt etmesini de içerir.

Ulusal mevzuatta bu konuda öne çıkan düzenlemeler şunlardır:

- Okul Öncesi Kurumlar Yönetmeliği Madde 7(c)’de “eğitim etkinliklerinde sağlıklı temel alışkanlıklar kazandırılması” ilkesine yer verilmektedir.
- MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Madde 5(g)’de öğrencilere kişisel sağlık ile aile ve toplum sağlığının korunmasına ilişkin becerilerin kazandırılması hedeflenmektedir.
- MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan 2002/71 “Okul Sağlığı Faaliyetleri” konulu genelgede, çocukların okul dışı faaliyetlerinin, aile ile işbirliği yapılarak izlenmesi gerektiği üzerinde durularak, öğrencilerin kötü alışkanlıklardan korunmaları için konferanslar düzenlenmesi, yazılı ve görüntülü basının kullanılması ve uyuşturucu bağımlılığına karşı bir dizi faaliyetin gerçekleştirilmesi gerekliliğine değinilir. Ayrıca, sağlık eğitimi ve taramalarında, Yatılı İlköğretim Bölge Okulları (YİBO) ve Pansiyonlu İlköğretim Okulları’ndaki (PİO) öğrenciler ile taşınmalı eğitim kapsamındaki ve özel eğitim kurumlarındaki öğrencilere öncelik verileceği belirtilir.
- Özel Ermeni İlkokulları Yönetmeliği Madde 50’de sağlık eğitimi başlığı altında, öğrencilerin çalışma sırasında beden ve göz sağlıklarının korunmasından; görme, işitme ve diğer beden özelliklerine uygun oturtulmalarından bahsedilmektedir. Benzer şekilde, Madde 52’de doğru ve dengeli beslenme becerilerinin öğrencilere kazandırılması üzerinde durulur.
- Rum Azınlık İlkokulları Yönetmeliği Madde 51 de, özel Ermeni İlkokulları Yönetmeliği Madde 50 ile aynı konulara dikkat çeker.

Sonuç olarak, okullarda sağlık eğitimi genel amaçlar içinde yer alsa da, bu konunun tüm öğretim kademelerine ilişkin müfredatlarda yer almasına yönelik yaptırım olabilecek bir madde ya da ifade yoktur. Ayrıca, ulusal mevzuatta sağlık eğitimi kapsamında cinsel eğitim ile ilgili bir madde bulunmadığı da göze çarpar. Çeşitli uluslararası raporlarda da Türkiye’de okullarda sağlık eğitimi ile ilgili müfredatın yetersizliği üzerinde durulur.

Birleşmiş Milletler Eğitim Hakkı Özel Raportörü Tomaševski de bu konuya dikkat çekerek, Türkiye’ye ilişkin raporunda, okul çocukları için aile planlaması ve cinsel yolla

bulaşan hastalıkları önleme konusunda nasıl bir eğitim sağlanacağına ilişkin bir bilgiye erişemediğini belirtmiştir.⁴⁹ Türkiye, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na (GGASŞ) taraf olurken cinsel eğitim bağlamında herhangi bir çekince koymamıştır. İçtihatı bakıldığında, Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne (ASHK) bugüne kadar sağlık eğitimi konulu bir başvuru yapılmadığı görülür. GGASŞ sonuç raporunda, Türkiye ile ilgili komite, bir sonraki ülke raporunda, okullarda sağlık eğitimi ile ilgili gelişme kaydedilmesini beklediklerini belirtmiştir. En azından, sigara, alkol ve madde kullanımı ile mücadele, sağlıklı beslenme, cinsel eğitim ve cinsel yolla bulaşan hastalıkların önlenmesi konularının ele alınmasına duyulan gereksinimi belirtmiştir.⁵⁰ Komite okullarda AIDS'den korunma yollarıyla ilgili bilgi sunulduğunu ancak tüm öğrencilerin kapsamadığını rapor etmiştir. Komite, program ve kampanyaların yenilenerek öğrencilerin sağlıksız yaşam biçimleri konusunda uyarılmasını istemiştir. Diğer taraftan okullarda tüm eğitim basamaklarında ve müfredatlarda sağlık eğitiminin yer almasını önermiştir.⁵¹

Derlemenin daha sonraki bölümlerinde yer alan, Prof. Dr. Hilal Özcebe'nin okullarda sağlık hakkı konulu raporu sağlık eğitimini de kapsamakta ve konuya ilişkin bir değerlendirme sunmaktadır.

3. Anadilde eğitim

ÇHS Madde 29(1), ÇHS Madde 30, Birleşmiş Milletler Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (GIAFHKUS) Madde 45, GGASŞ Madde 11 ve 12'de çocuğun kendi kültürel kimliğinin bir parçası olarak, anadilini kullanma hakkından söz edilir. 1982 Anayasası'nda eğitim ve öğretim dili Türkçe olarak belirtilmiş ve Türk vatandaşlarına başka bir dilin anadili olarak öğretilmeyeceği belirtilmiştir. METK Madde 4'te, eğitim kurumlarının dil, ırk, cinsiyet ve din ayırımı gözetmeksizin herkese açık olduğu vurgulanırken, eğitimde "hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz" ifadesine de yer verilir.

Anadili Türkçe olmayan çocukların, okula başladıkları halde, dil sorunu nedeni ile eğitim haklarının engellenmesi söz konusu olabilmektedir. Anadili Türkçe olmayan çocuklar için, okul öncesi eğitimde Türkçe eğitimi büyük önem kazanmaktadır. Ancak 36-72 ay çocukları için okul öncesi eğitimde okullulaşma oranı henüz % 30 dolayındadır ve bu kademe zorunlu eğitim kapsamında değildir.⁵² Bu noktada, anadilde eğitim görme hakkı erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik esasları açısından işlevsel olmayıp hak sahipleri arasında eşitsizlik yaratabilmektedir.

KKAÖK 2005 raporu, anadili Türkçe olmayan özellikle kırsal kesimlerdeki çocuk ve kadınların eğitim açısından dezavantaj taşıdıklarına işaret etmektedir.⁵³ Aynı şekilde, Tomaševski tarafından hazırlanan raporda, Türkçe bilmemenin çocuğun eğitim hakkına engel teşkil ettiği belirtilirken Türkiye'nin aynı zamanda bir Avrupa, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesi olduğu vurgulanır. Bu çeşitliliğin, Türkiye nüfusuna katkı yaptığı ancak, merkezi devlet yapısının homojen bir yurttaşlık öngördüğü ve

biçimsel eşitlik sağlansa dahi, ırksal, etnik, dinsel ya da dilsel çeşitliliğin desteklenmediği belirtilmektedir.⁵⁴

4. *Din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimi*

1982 Anayasası Madde 24'te belirtildiği gibi "Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır". 16 Haziran 1983 tarihinde değiştirilen METK Madde 12'de "Türk milli eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilköğretim okulları ve lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler içinde yer alır" ifadesi bulunur.

MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından belirlenen programda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde öğrencilere, diğer bilgilere ek olarak, dua ezberletilmekte, namaz, oruç, zekat ve hacca ait uygulamalar öğretilmektedir. 4. sınıf öğrencilerinin belirli duaları ezberlemeleri ve 6. sınıf öğrencilerinin namaz kılmayı öğrenmeleri kazanılması hedeflenen davranışlar arasındadır.⁴²

ESKHUS Genel Yorum 13 Paragraf 28'de yapılan değerlendirme bu konuda yol gösterici bir nitelik taşır:

13. maddenin 3. paragrafının iki bileşeni bulunmaktadır. Bunlardan biri, ebeveynlerin ve vasilerin, çocuklarının kendi inançlarına uygun bir biçimde dini ve ahlaki eğitim görmelerini sağlama özgürlüklerine saygı gösterme yükümlülüğüdür. Komite, 13. maddenin 3. paragrafındaki bu bileşenin, yansız ve nesnel; fikir, vicdan ve ifade özgürlüğüne saygılı bir biçimde olduğu takdirde, kamuya ait okullarda dinler tarihi veya ahlak gibi konularda eğitim verilmesine olanak tanıdığı görüşündedir. Komite, belirli bir din veya inanca ilişkin kurallar konusunda dersler içeren kamusal eğitimin, ayrımcılık doğurmayan muafiyetler ya da ebeveynlerin ve vasilerin istekleri ile uyumlu alternatifler sağlayan koşullar oluşturulmadığı sürece, 13. maddenin 3. paragrafına ters düştüğüne işaret etmektedir.⁴³

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) eğitim hakkı, Ek Protokol 1 Madde 2'de, din ve inanç özgürlüğü ile birlikte ele alınarak düzenlenmektedir: "Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir". Türkiye, bu belgeyi 19.03.1954 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 6366 sayılı kanunla onaylamıştır. Ancak, Türkiye protokole taraf olurken 6366 sayılı kanunla protokolün 2. maddesine çekince koymuştur. Madde, "İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesine Ek Protokolün ikinci maddesi, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun hükümlerini ihlal etmez" şeklinde bir çekince ile taahhüt dışında bırakılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tüm öğretim alanında birlik sağlanması amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bütün bilim, öğretim ve eğitim kurumlarını laikleştirerek MEB'e bağlayan yasadır. Bu yasayla cinsiyet eşitsizliği ortadan kaldırılarak, her iki cins için de ilköğretim zorunlu tutulmuştur. Diğer taraftan, ulus inşa etmek için öğretimde tek dil zorunluluğu getirilmiş ve sosyokültürel farklılıklardan doğan bireysel gereksinimler göz

ardı edilmiştir. Bunun, çocuk merkezli yaklaşımlar ile uluslararası standartlar çerçevesinde sunulacak anadilde eğitim ve din ve ahlak bilgisi eğitimini engelleyici bir yapı oluşturduğu söylenebilir.

Türkiye’de örgün eğitimde sunulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin, ağırlıklı olarak “belirli bir din veya inanca ilişkin kurallar konusunda dersler içeren bir kamusal eğitim” niteliğinde olduğu izlenimi yaygındır.⁴⁴

İlk ve ortaöğretim okullarında zorunlu ders olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için mevcut muafiyet sisteminde, hakkın sadece gayrimüslimlere tanınmış olması ve bu uygulamadan faydalanabilmek için beyan zorunluluğunun getirilmiş olması, hem eğitim hakkını hem de din özgürlüğünü ihlal eder niteliktedir. Nitekim sisteminin değiştirilmesi ihtiyacı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından da saptanmıştır. AİHM kararında dersin içeriğinin nesnellik ve çoğulculuktan uzak olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ AİHM kararına paralel nitelikte bir karar da Danıştay tarafından verilmiştir.⁴⁶

Farklılıkların geleneksel okul anlayışında bir engel olarak görülmesi ve kontrol altında tutulmaya çalışılması, kültürel çoğulculuk anlayışını hem okullarda hem de hayatın diğer alanlarında engelleyebilmektedir. Çocuk ve gençleri belirli bir sosyokültürel çevrenin parçası olarak görmeyi engelleyen bu yaklaşımın bir yansıması da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersidir. Kaymakcan, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi yeni öğretim programını incelediği 2007 tarihli raporunda, bir yandan “Son olarak, yeni [Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi] öğretim programının İslam dışı dinlerin öğretimine objektif yaklaşımı, din içerisindeki çoğulculuğa göreceli olarak yer vermesi, İslam öğretiminde teolojik yaklaşım yerine dinbilimsel yaklaşımı ön plana çıkarması, konuların açıklamasında rasyonelliği ve eleştirel düşüncüyü önemsemesi gibi açılardan önceki programa göre dersin adına uygun olarak din kültürü olma yönünde önemli bir mesafe kaydettiği söylenebilir” saptamasında bulunurken, öbür yandan şu sorunlara dikkat çeker:

Yeni programın pedagojik program hazırlama yöntemi, esneklik, öğrenen merkezlilik, eğitim sürecine ilişkin detaylı açıklama gibi birçok açıdan eski programa göre ileri atılmış önemli bir adım olduğu görülmektedir. Ancak, yeni programın gerek kullandığı terminoloji ve gerekse önerdiği yöntemler itibarıyla davranışçılıktan epeyce uzaklaştığı fakat bu haliyle programın oluşturmaya ya da yapılandırmaya olamadığı söylenebilir. Öğrenci merkezli olma iddiasıyla hazırlanmasına rağmen yeni program, yine konu merkezli ve öğretmenin aşırı yönlendirmelerine açık bırakılmış izlenimi vermektedir... Yeni programda okuma parçası ağırlıklı olsa da Aleviliğe yer verilmesinin görece olarak bir gelişme olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunun yeterli olduğu söylenemez... Yeni [Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi] öğretim programında, diğer dinlerin sunumunda çoğulculuk yönünde, bilimsel ve ötekini yargılamadan anlamaya çalışan bir değişimin olduğu anlaşılmaktadır... Ayrıca diğer dinlere ayrılan süre yeterli değildir.⁴⁷

IV. Öneriler

A. Türkiye'nin Taraf Olmadığı ve Çekince Koyduğu Uluslararası Sözleşmeler

Türkiye'nin, 18.05.1954'te bağlayıcı hale gelen AİHS Ek Protokol 1 Madde 2'ye koyulan, "İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'ne Ek Protokol'ün ikinci maddesi, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun hükümlerini ihlal etmez" şeklinde bir çekince ile taahhüt dışında bırakılmıştır. Eğitim hakkını düzenleyen ve Türkiye'nin çekince koyduğu söz konusu madde şu şekildedir: "Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir".

ESKHUS, Türkiye tarafından 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalanmış ve 4 Haziran 2003'te onaylanmıştır. Uluslararası sözleşmelere bakıldığında, çocukların eğitim hakkını düzenleyen iki temel belge bulunmaktadır. Bunlardan biri ESKHUS olup, Madde 13 eğitimi en kapsamlı ele alan maddedir. ESKHUS Madde 13 ile ilgili çekince metni şöyledir: "Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 13. Maddesinin 3. ve 4. paragrafları hükümlerini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 3., 14. ve 42. Maddelerindeki hükümler çerçevesinde uygulama hakkını saklı tutar."

Diğer sözleşme ise ÇHS olup, Türkiye eğitimi en kapsamlı şekilde ele alan Madde 29 ile Madde 17 ve 30'a çekince koymuştur. Sözleşmeyi Türkiye, 14 Eylül 1990 tarihinde imzalamış, 9 Aralık 1994 tarihinde, bu üç maddeyi Anayasa ve Lozan Antlaşması çerçevesinde yorumlama hakkını saklı tutarak kabul etmiştir.

Madde 17

Taraf Devletler, kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun; özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlâki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlarlar. Bu amaçla Taraf Devletler:

- a) Kitle iletişim araçlarını çocuk bakımından toplumsal ve kültürel yararı olan ve 29. maddenin ruhuna uygun bilgi ve belgeyi yaymak için teşvik ederler;
- b) Çeşitli kültürel, ulusal ve uluslararası kaynaklardan gelen bu türde bilgi ve belgelerin üretimi, değişimi ve yayımı amacıyla uluslararası işbirliğini teşvik ederler;
- c) Çocuk kitaplarının üretimini ve yayılmasını teşvik ederler;
- d) Kitle iletişim araçlarını azınlık grubu veya bir yerli ahaliye mensup çocukların dil gereksinimlerine özel önem göstermeleri konusunda teşvik ederler;
- e) 13. ve 18. maddelerde yer alan kurallar göz önünde tutularak çocuğun esenliğine zarar verebilecek bilgi ve belgelere karşı korunması için uygun yönlendirici ilkeler geliştirilmesini teşvik ederler.

Madde 29

1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler;

a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi;

b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;

c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşee ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;

d) Çocuğun, anlayış, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;

e) Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi,

2. Bu maddenin veya 28. maddenin hiçbir hükmü gerçek ve tüzel kişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne, bu maddenin 1. fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgari kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.

Madde 30

Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların var olduğu Devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz.

Eğitim hakkının tüm çocuklar için hayata geçirilmesine engel teşkil eden ve ayrımcılık zeminlerini oluşturan özellik ve konular dolayısıyla ortaya çıkan eşitsizliği giderme açısından önemli olan yukarıdaki maddelere Türkiye'nin çekince koymasının çocukların eğitim hakkı üzerindeki etkisi tartışılmalıdır.

B. Mevzuata ilişkin Değişiklik Önerileri

- METK (Milli Eğitim Temel Kanunu), Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği, 573 sayılı Özel Eğitimde Kanun Hükmünde Kararname ve Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği gibi mevzuatta yer alan bazı **ifadelerin tanımlanması** önemlidir. Tanımsız ifadeler hak sahiplerinin gereksinimlerine cevap verebilecek gerekli düzenlemelerin yapılması ve uygulanabilir hale getirilmesi açısından engeldir. Bu ifadeler örnek olarak “elverişsiz çevre”, “mutlu yurttaş”, “verimli kişi”, “ailenin çevresel özellikleri”, “milli ahlak” sayılabilir.
- Anayasa ve METK'nın eğitim ile ilgili maddelerine bakıldığında, “sorumluluk merkezli bir vatandaşlık” anlayışı göze çarpar. Ancak hak temelli eğitimden bahsetmek, “**hakları temel alan bir vatandaşlık**” anlayışının yerleşmesi ile mümkün olabilecektir.⁵⁵
- Anayasa Madde 42'de eğitimin farklı boyutları ele alınmakla birlikte, eğitimin amaçlarına ilişkin herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Oysa eğitimle ilgili diğer

düzenlemelere yol gösterici olması nedeniyle, eğitimin amaçları uluslararası sözleşmelerde ve birçok ülkenin anayasasında öncelikli bir konu olarak ele alınmaktadır. **Anayasa'ya uluslararası sözleşmeleri temel alan eğitimin amaçlarıyla ilgili yol gösterici bir düzenlemenin eklenmesi** bu nedenle önemlidir. Odağına çocuğu koyan ve uluslararası sözleşmeleri temel alarak, çocukların bireysel gelişimini gözeten, demokratik toplumda etkin vatandaşlık, farklı kültürler ve insan haklarına saygı gibi unsurları içeren bir amaçlar listesinin Anayasa'da yer alması, eğitim sisteminin bütününde çocuk merkezli bir yaklaşımın güçlendirilmesi için atılacak önemli bir adım olacaktır.

- **METK'da insan haklarına ve farklılıklara saygı ile farklı özelliklere ve konumlara sahip bireylerin çeşitli gereksinimlerine ilişkin "değerlerin" ön plana çıkarılması** yönünde bir değişikliğe gereksinim duyulmaktadır. METK eğitim mevzuatı açısından yol göstericidir. METK dışındaki mevzuatta söz konusu değerlere yer verilse de, yetersiz veya satır aralarında saklı kalabilmektedir ve bireysel farklılıklardan doğan gereksinimlere cevap verebilmeyi öngören hak temelli eğitim anlayışı uygulamalara yansıtılamamaktadır.
- Mevzuatta, **eğitimin bireysel hedefleri, toplumsal hedeflerden daha ön plana çıkacak şekilde düzenlenmelidir**. Öncelikle bireysel gereksinimlere cevap verildiğinde toplumsal hedeflere ulaşmak mümkün olacaktır. Ters durumda, tüm bireyler homojen bir grup olarak kabul edilmekte ve farklı özellikler ve konumlar ayrımcılığa ve eşitsizliklere neden olabilmektedir.
- METK, MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği, Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği gibi mevzuat belgelerinde **çocukların bireysel gereksinimlerine ilişkin ifadelerin açık ve anlaşılır olması** ve bu ifadelerin diğer maddeler ile tutarlı ve uyumlu olması gerekir.
- Bütüncül yaklaşım kabul edilerek, bireysel gereksinimlerde, çocukların yaş düzeylerine göre **tüm gelişim alanlarına** (bilişsel, dil, sosyal-duygusal, motor, özbakım) ve **çocuğun geldiği aile ve çevresel özelliklere** (ailenin dili, dini, kültürel yapısı, ekonomik ve sosyal yapısı) **ilişkin öğelerin açık olarak yer alacağı ve tüm maddelerde aynı anlama işaret edeceği düzenlemelere gereksinim vardır**.
- METK'da, 1983'te "temel eğitim" anlayışı yerini "ilköğretim" kavramına bırakmıştır. Ancak, "temel eğitim" in "ilköğretim" ile sınırlandırılması, uluslararası mevzuatta yer alan temel eğitim anlayışı ile örtüşmemekte, ülkemizde daha fazla sayıda bireyin temel eğitim hakkından yararlanması engellenmektedir. **METK'da yer alan "temel eğitim" yeniden uluslararası mevzuattaki tanımla uyumlu hale getirilmeli**, daha çok bireyin yaşamlarının farklı dönemlerinde eğitim hakkını kullanması sağlanmalıdır.
- **Okul öncesi eğitim tanımı genişletilerek 0-8 yaş erken çocukluk dönemi eğitimi kapsayan bir madde olarak Anayasa'da yer almalıdır**. Anayasa doğrultusunda, METK ve MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği değiştirilerek, özellikle 0-4 yaş

kapsayan ve aile eğitimi ve danışmanlığını da içeren eğitim modellerine ilişkin mevzuat maddeleri eklenmelidir.

- İlköğretim mevzuatında, ilköğretimin ilk üç yılında eğitim ve öğretim yöntemlerinde **“oyun” kullanımı** yer almalıdır. Okul Öncesi Eğitimi Kurumları Yönetmeliği’nde yer alan bu eğitim yöntemini devam ettirecek madde, MEB ilköğretim Kurumları Yönetmeliği’nde açık olarak yer almalı, bu iki düzenlemede de çocukların yeni öğretim kademesine uyumu ve hazırbulunuşluğu ile ilgili geçiş programlarını düzenleyici, birbiriyle tutarlı maddelere yer verilmelidir.
- **Okul öncesi eğitim zorunlu hale getirilmeli ve başlangıç yaşı 4 olarak düzenlenmelidir.** Böylece, tüm çocuklar, ilköğretime mümkün olduğunca aynı hazırbulunuşluk düzeyinde başlamış olacaktır. Özellikle, anadili Türkçe olmayan çocuklar kendi anadillerinden koparılmadan, ilköğretime gerekli dil donanımı ile başlayabilecektir.
- Diğer taraftan, anayasal bir düzenlemeyle, resmi dil olarak Türkçe’nin devlet tarafından en iyi şekilde vatandaşlara öğretilmesi sorumluluğunun yanı sıra uluslararası sözleşmelerde önem atfedilen kültürel hakların korunması ve ayrımcılığın kaldırılması için **diğer dillere yönelik bir düzenleme** de düşünülmelidir. Bu düzenlemelerde anadilin korunması için kurslar, seçmeli dersler ve çeşitli etkinlikler düzenlenebilir.
- METK’da eğitimin genel amaçları ile ilgili bölümde ve okul öncesi eğitim, ilköğretim ve özel eğitim müfredatlarına ilişkin mevzuatlarda, kapsamlı **insan hakları eğitimi, sağlık eğitimi ve çevre eğitimi zorunlu olmalı** ve bu derslerle ilgili keyfi uygulamalar engellenmelidir. Tüm okulları ve sınıfları kapsayacak ve çocukların gündelik hayatlarına da yansiyacak şekilde bu derslerle ilgili yeni bir düzenleme yapılmalıdır.
- Mevzuat, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Milli Güvenlik Bilgisi dersleri seçmeli** olacak şekilde düzenlenmelidir. Anayasal düzenleme ile başlayarak, din ile ilgili dersler zorunlu olmaktan çıkarılmalıdır. **Bu derslerin içeriği belirli bir yaklaşımı değil, çeşitliliği içerecek şekilde, barış, hoşgörü ve diğer insanları anlama ve saygıya dayalı değerlerin ön plana çıkarılması doğrultusunda gözden geçirilmelidir.**
- Eğitim yöntemleri ile ilgili düzenlemelerde, tüm öğretim kademelerinde, **“çocuk merkezli” yaklaşım benimsenmelidir.** Çocuk merkezli yaklaşımın uygulanabilmesi için yukarıda değinilen, çocukların bireysel özellikleri ve gereksinimlerini ön plana çıkaran düzenlemelerin yapılmasını sağlayacak mevzuat çıkartılmalıdır.
- Eğitimde çocuğu merkeze alan bir yaklaşımın hareket noktası, çocukların kendilerini ilgilendiren tüm karar süreçlerine etkin katılımlarının sağlanmasıdır. Katılım hakkının iki temel bileşeni, çocuğun kendisini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkı ve ifade ettiği görüşlerinin dikkate alınmasını talep etme hakkıdır. Ulusal mevzuatımızda çocuğun katılım hakkıyla ilgili doğrudan bir düzenleme yer almamaktadır. Katılım hakkının uygulamaya yansımaları olarak sayılabilecek öğrenci meclisleri/kurulları ve öğrenci kulüpleri ile ilgili bazı

düzenlemeler mevcuttur. Çocuğun katılım hakkının öğrenme süreçlerinin bütünü ile, sınıf içi ve dışı ortamlardaki tüm süreçlerle ilgili olduğu düşünüldüğünde, mevcut düzenlemelerin yetersiz olduğu görülmektedir. **Çocukların eğitim sistemi içindeki katılım hakkını düzenleyecek çerçeve bir yönetmeliğin oluşturulması ve bu yönetmeliğin öğrenme süreçleri de dahil olmak üzere çocuğun katılım hakkının tüm boyutlarını kapsaması** önemlidir. Böyle bir yönetmeliğin hazırlanma süreci de çocukların katılım hakkını tam olarak gerçekleştirecek şekilde kurgulanmalıdır.

- Anne-babaların ve vasilerin eğitime katılma sorumluluğunun gerçekleşmesi için eğitim programlarının planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde **anne-baba katılımını teşvik eden mevzuat maddelerinin geliştirilmesi** gerekir. Diğer taraftan, başta erken çocukluk döneminde (0-8 yaş) çocuğu olan anne-babalara olmak üzere, MEB bünyesinde danışma ve rehberlik hizmetlerinin sunulması zorunluluğu getiren yeni mevzuat maddeleri oluşturulmalıdır.
- **Özel eğitim gereksinimi olan çocukların kaynaştırma uygulamalarına devamına ilişkin maddelere**, yalnızca Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ve Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’de değil aynı zamanda **Okul Öncesi Eğitimi ve İlköğretim Kurumları Yönetmelikleri’nde de yer verilmeli** böylece tutarsız ve keyfi olan uygulamalar için tedbirler alınmalıdır.
- **Özel eğitim gerektiren çocuklar dışındaki**, örneğin anadili Türkçe olmayan, korunmaya muhtaç, sokakta çalışan, mülteci ya da sığınmacı, özgürlüğünden yoksun, ihmal ve istismara uğramış **çocukların da “Bireyselleştirilmiş Eğitim Programları”ndan (BEP) yararlanabilecekleri düzenlemelere gereksinim duyulmaktadır.**

c. **Politika ve Uygulama Önerileri**

- Eğitimin amaçları, içeriği ve yöntemi ile ilgili mevzuatta yer alan **değerler** -ki bunlar önceki bölümde önerilen değişiklikler doğrultusunda olmalıdır- ve **ilkelerin ve etkilerinin**, öncelikle bilimsel ve uygulamalı alan araştırmaları ile **ortaya konması ve politika geliştirme stratejileri ile bütünleştirilmesi** gerekmektedir. Elde edilen sonuçlarda yer alan mevzuat, değer ve ilkelerin öncelikle **öğretmen yetiştirme programlarındaki değerler ve ilkelerle uyum çalışması** yapılmalıdır. Böylece, tutarlılık sağlanınca mevzuatın uygulanmasında birincil derecede sorumluluk sahibi olan öğretmenler görevlerini daha bilinçli bir biçimde yerine getirebilecek ve hak temelli eğitimin yaşama geçmesinde daha etkin bir role sahip olacaktır.
- **Eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştirme programlarında ele alınan eğitim-öğretim yöntemleri “çocuk merkezli eğitim” yaklaşımını temel almalı ve öğretmen adaylarına bu yaklaşımın teorik ve uygulamalı çalışmaları ile formasyon kazandırılmalıdır. Mevzuatta eğitim-öğretim yöntemleri ile ilgili yapılacak düzenlemeler “çocuk merkezli” yaklaşım ilkeleri doğrultusunda yapıldığında, uygulamada yaşanabilecek aksamalar bu biçimde kontrol edilebilecektir.**

Şu anda mesleğini icra eden öğretmenler için düzenli ve değerlendirmeye dayalı hizmet-içi eğitim programları yoluyla bu yaklaşımdan olabildiğince çok çocuğun yararlanabilmesi sağlanmalıdır. **“Çocuk merkezli yaklaşımın” ilkelerine uygun okul ve sınıf düzenlemeleri için politikalar** üretilerek gerekli tedbirler alınmalıdır.

- **İnsan hakları eğitimi, eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştirme programlarında zorunlu ders kapsamında ele alınmalıdır.** Tüm öğretmen yetiştirme programlarının içerikleri hak temelli eğitim anlayışı ile yeniden yapılandırılmalı, diğer taraftan, tüm üniversitelerde başta öğretim elemanları olmak üzere her üniversite çalışanında, insan haklarına ilişkin farkındalığı artıracak ve bilinçlenmeyi sağlayacak çalışmalar yürütülmelidir. Şu anda öğretmenlik mesleğini icra edenler için sistemli ve değerlendirmeye dayalı **hizmet-içi eğitim programları** planlanmalı ve uygulanmalıdır.
- Özel eğitim ile ilgili ulusal mevzuatta, **kaynaştırma** programları baskın olarak ön plana çıkmaktadır, ancak her engel grubu için ayrı özel eğitim programı geliştirilmesi uygun görülmektedir. Diğer taraftan, eğitim fakültelerinin özel eğitimle ilgili öğretmen yetiştirme programlarında engel gruplarına yönelik branşlaşma söz konusudur. Bu, ayrıştırılmış özel eğitim programlarında görev yapacak öğretmenler yetiştiren bir uygulamadır. Kaynaştırma programlarında görev yapması beklenen öğretmenler ise eğitim fakültelerinde yalnızca iki kredilik bir ders kapsamında formasyon kazanmaya çalışmaktadır. Özel eğitim ile ilgili mevzuat, engelli çocuklar için ayrımcılığı önlemek ve onların akranları ile etkileşimine fırsat vermek için kaynaştırma amaç ve ilkelerine yer vermektedir. Ancak bu eğitim modelinde görev yapacak öğretmenlerin yetiştirme programları bu amacı yerine getirmekte yetersiz kalmaktadır. Tüm eğitim fakülteleri, **her bir öğretmen adayının, mesleğe atandığında, sınıfına gelebilecek bir engelli çocuğun gereksinimlerine cevap verebilecek asgari donanıma sahip şekilde yetişmesine** olanak sağlamalıdır.
- Tüm okullarda ve sınıf düzeylerinde, **ders kitaplarının içeriğinde insan haklarına ilişkin ilkeler ve değerler yer almalı ve okul içindeki gündelik yaşamda bu ilke ve değerleri gözetecek ortamlar oluşturulmalıdır.**
- Okul öncesi eğitim programlarından ilköğretime geçiş için **uyum programları** düzenlenmeli, okul öncesi ve özellikle ilköğretim 1., 2. ve 3. sınıf öğretmenleri arasında işbirliği sağlayacak uygulamalar organize edilmelidir. Ayrıca, **okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması sırasında farklı modeller** (örn. ev-eksensli) de değerlendirilmelidir.
- Öğrencide rekabetçi bir yaklaşımla bilgi biriktirmeye neden olan **sınav sistemleri acil olarak gözden geçirilerek öğrencilerin bireysel ilgi, yetenek ve gereksinimlerine cevap verebilecek alternatif, “öğrenci merkezli” eğitim modellerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması** gerekmektedir.

Notlar

1. ESKHK, E/C.12/1999/10 (ESKHUS Genel Yorum 13). Orijinali İngilizce olan metinden alıntı yapılırken, İnsan Hakları Ortak Platformu tarafından yapılan çevirinin ERG tarafından gözden geçirilmiş hali kullanılmıştır.
2. ÇHK, CRC/GC/2001/1 (ÇHS Genel Yorum 1); ESKHK, E/C.12/1999/10 (ESKHUS Genel Yorum 13).
3. ÇHK, CRC/GC/2001/1, para. 2 (ÇHS Genel Yorum 1).
4. a.g.e., para. 9.
5. ÇHK, CRC/C/GC/7/Rev.1, para. 36(d) (ÇHS Genel Yorum 7).
6. a.g.e., para. 5.
7. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 4 (ESKHUS Genel Yorum 13).
8. a.g.e.
9. ÇHK, CRC/GC/2001/1, para. 22 (ÇHS Genel Yorum 1).
10. ÇHK, CRC/GC/2001/1, para. 2 (ÇHS Genel Yorum 1).
11. a.g.e., para. 9.
12. a.g.e., para. 12.
13. a.g.e., para. 19.
14. ÇHK, CRC/C/GC/7/Rev.1, para. 14(c) (ÇHS Genel Yorum 7).
15. ESKHK, E/C.12/1999/10 (ESKHUS Genel Yorum 13).
16. ÇHK, CRC/GC/2001/1, para. 3 (ÇHS Genel Yorum 1).
17. a.g.e., para. 9.
18. a.g.e., para. 6.
19. ÇHK, CRC/C/GC/7/Rev.1 (ÇHS Genel Yorum 7).
20. ÇHK, CRC/GC/2001/1, para. 15 (ÇHS Genel Yorum 1).
21. a.g.e., para. 19.
22. a.g.e., para. 3 ve 11.
23. a.g.e., para. 9.
24. ÇHK, CRC/GC/2003/3 (ÇHS Genel Yorum 3).
25. ÇHK, CRC/GC/2003/4 (ÇHS Genel Yorum 4).
26. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 28 (ESKHUS Genel Yorum 13). Orijinali İngilizce olan metinden alıntı yapılırken, İnsan Hakları Ortak Platformu tarafından yapılan çevirinin ERG tarafından gözden geçirilmiş hali kullanılmıştır.
27. ERG, 2007.
28. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 9 (ESKHUS Genel Yorum 13).
29. a.g.e.
30. Milli Eğitim Bakanlığı Açık İlköğretim Okulu Yönetmeliği.
31. Göksen ve ark., t.y.
32. ÇHK, CRC/C/GC/7/Rev.1 (ÇHS Genel Yorum 7).
33. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 6(d) (ESKHUS Genel Yorum 13).
34. Tomaşevski, 2002.
35. Öğrenci merkezli yaklaşım konusu; öğretmen eğitimine yönelik MEB web sayfasında yer alan bilgiler ya da MEB hizmet içi eğitim programlarında seminer konusu olarak yer almaktadır. Özellikle, yeni eğitim programları ile birlikte kabul gören "yapılandırmacı yaklaşım" çocuk merkezli yaklaşımın aktif öğrenme, yaparak-yaşayarak öğrenme çerçevesi ile öğretmenlerin eğitiminde ele alınmaktadır. Ayrıca bkz. TTKB, 2005.
36. ÇHK, CRC/GC/2001/1 (ÇHS Genel Yorum 1).
37. ÇHK, CRC/C/GC/7/Rev.1, para. 34 (ÇHS Genel Yorum 7).
38. MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Genelge 2002/27.
39. ÇHK, CRC/GC/2001/1 (ÇHS Genel Yorum 1).
40. Tarih Vakfı, 2009.
41. Altınay, 2003.
42. ERG, 2007.
43. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 28 (ESKHUS Genel Yorum 13). Orijinali İngilizce olan metinden alıntı yapılırken, İnsan Hakları Ortak Platformu tarafından yapılan çevirinin ERG tarafından gözden geçirilmiş hali kullanılmıştır.
44. ERG, 2007.

-
45. Hasan and Eylem Zengin v. Turkey (Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Davası).
  46. Danıştay 8. Daire, karar no: 2008/1461.
  47. Kaymakcan, 2007.
  48. ÇHK, CRC/GC/2001/1 (ÇHS Genel Yorum 1).
  49. a.g.e.
  50. ASHK, Conclusions XV-2-Addendum (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi).
  51. ASHK, Conclusions XVII-2 (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi).
  52. Bu bilgiye MEB Okulöncesi Eğitim Genel Müdürlüğü internet sitesinden ulaşılmıştır. Bkz. <http://oogm.meb.gov.tr>.
  53. KKAÖK, A/60/38 Part I (2005) 98 para. 367, 368, 371 ve 372 (KKAÖK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
  54. Tomaşevski, 2002.
  55. “Sorumluluklar merkezli vatandaşlık” ve “hakları temel alan vatandaşlık” ifadeleri Recep Kaymakcan tarafından ERG yayını olan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı İnceleme ve Değerlendirme” raporunda kullanılmış olup, bu raporun yazarı ise bu tanımlamaları tüm eğitim öğretim programlarının amaçları için genelleme yaparak kullanmıştır. Bkz. ERG, 2007.

Kaynakça

- AIHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) Ek 1 No'lu Protokol.* <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/Basic+Texts/The+European+Convention+on+Human+Rights+and+its+Protocols/> (İngilizce), <http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/413.asp?r=2%2F20%2F2009+8%3A10%3A16+PM@oid=sub4-1@selid=21> (Türkçe).
- AIHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi).* <http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishtexts.pdf> (İngilizce), <http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/413.asp?r=2%2F20%2F2009+8%3A10%3A16+PM@oid=sub4-1@selid=21> (Türkçe).
- Altınay, A. G. (2003). Militarizm ve İnsan Hakları Ekseninde Millî Güvenlik Dersi. *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusion XV-2-Addendum (Turkey)* (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusion XVII-2 (Turkey)* (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi). 01.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/TurkeyXVII2_en.pdf.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/7/Rev.1. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 7: Çocuk Haklarının Erken Çocukluk Döneminde Yaşama Geçirilmesi*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/443/80/PDF/G0644380.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2001/1. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 1: Eğitimin Amaçları*. 22.02.2009, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/GC1_en.doc (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2003/3. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 3: HIV/AIDS ve Çocuk Hakları*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/408/16/PDF/G0340816.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2003/4. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 4: Çocuk Hakları Sözleşmesi Bağlamında Ergen Sağlığı ve Gelişimi*. 23.02.2009, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/GC4_en.doc (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHS (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme). <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/137-160.pdf> (Türkçe).
- Danıştay 8. Dairesi, karar no: 2008/1461. Karar tarihi: 29.02.2008.
- Eğitim Bölgeleri ve Eğitim Kurulları Yönergesi*. Yayımlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Kasım 1999, 2506.
- EHIS (Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme)*. 23.02.2009, <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> (İngilizce), http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/engelli_sozlesme.doc (Türkçe).
- ERG (Eğitim Reformu Girişimi) (2007). *Türkiye'de Din ve Eğitim: Değişim İhtiyacı*. İstanbul: ERG.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/C.12/1999/10. *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 13: Eğitim Hakkı*. 19.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G99/462/16/PDF/G9946216.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY13.doc> (Türkçe).
- ESKHUS (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi)*. <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf> (Türkçe).
- GGASŞ (Gözen Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı). <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm> (İngilizce), [http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/turkce/4.1.3/\(G%C3%96ZDEN%20GE%C3%87%C4%B0R%C4%B0LM%C4%B0%20C5%9E\)%20AVRUPA%20SOSYAL%20C5%9EARTI.doc](http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/turkce/4.1.3/(G%C3%96ZDEN%20GE%C3%87%C4%B0R%C4%B0LM%C4%B0%20C5%9E)%20AVRUPA%20SOSYAL%20C5%9EARTI.doc) (Türkçe).
- Gökşen, F., Cemalcılar, Z., Gürlesel, C. F. (t.y.). *Türkiye'de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar (Yönetici Özeti)*. İstanbul: AÇEV, ERG ve KA.DER.
- Hasan and Eylem Zengin v. Turkey (Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 1448/04, karar tarihi: 09.10.2007. 19.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html@documentId=824284@portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu* (Kanun no: 222). Yayımlandığı Resmî Gazete tarih ve sayısı: 12.01.1961, 10705.
- Kaymakcan, R. (2007). *Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Programı İnceleme ve Değerlendirme Raporu*. İstanbul: ERG.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/60/38. *Concluding comments of the Committee - CEDAW (paras.350-387)*. 01.03.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/476/97/PDF/N0547697.pdf?OpenElement>.
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü. *Genelge 2002/27* (Konu: Okul-veli işbirliği). B.08.0.ÖRG.0.20.02.02-426.04/1333, yayımlandığı tarih: 27.03.2002. 01.03.2009, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/975.html>.

- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı. *Genelge 2002/71* (Konu: Okul Sağlığı Faaliyetleri), Sayı: B.08.0.SDB.0.31.06.11/7187, yayımlandığı tarih: 09.09.2002. 01.03.2009, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/973.html>.
- Milli Eğitim Bakanlığı Açık İlköğretim Okulu Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 22.10.2001, 24561.
- Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 29.5.1995, 22297.
- Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 27.8.2003, 25212.
- Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumlarında Yetiştirici Sınıf Açılmasına İlişkin Yönerge. Yayımlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Ağustos 2008, 2611.
- Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 13.01.2005, 25699.
- Milli Eğitim Bakanlığı Müfredat Laboratuvar Okulu (MLO) Uygulamalarının Yaygınlaştırılmasına İlişkin Yönerge. Yayımlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Kasım 1999, 2506.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (Kanun no: 1739). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 24.6.1973, 14574.
- Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 02.02.1980, 16888.
- Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 08.06.2004, 25486.
- Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Kanun no: 573). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06.06.1997, 23011.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 31.05.2006, 26184.
- Özel Ermeni İlkokulları Yönetmeliği. Karar tarihi: 14.02.1976.
- Rum Azınlık İlkokulları Yönetmeliği. Karar tarihi: 26 Nisan 1976.
- Tarih Vakfı (2009). *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi Bulgular ve Tavsiyeler Raporu*. İstanbul.
- Tevhidî Tedrisat Kanunu (Kanun no: 430). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06.03.1340, 63.
- Tomaševski, K. (2002). *Report submitted by Special Rapporteur on the right to education. Mission to Turkey, 3-10 February 2002*. 05.03.2009, [http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/1a5fd2dd8729e8f0c1256b9500517d8b/\\$FILE/G0212031.pdf](http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/1a5fd2dd8729e8f0c1256b9500517d8b/$FILE/G0212031.pdf).
- TTKB (Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı) (2005). *Yeni İlköğretim Programları ve Yeni Yaklaşımlar*. Ankara.
- Tüm Göçmen İşçilerin Ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cmw/cmw.htm> (İngilizce), http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/gocmen_isci.pdf (Türkçe).

Okullarda Çocuğun Beden, Duygu ve Ruh Sağlığının İhmal, İstismar ve Şiddetten Korunması

Ulaş Karan

İçindekiler

- I. GİRİŞ, 151
- II. ULUSLARARASI HUKUKTA ÇOCUĞUN İHMAL, İSTİSMAR VE ŞİDDETTEN KORUNMASI, 155
  - A. Uluslararası Standartlar, 155
    - 1. Birleşmiş Milletler sözleşmeleri, 156
    - 2. Avrupa Konseyi sözleşmeleri, 164
    - 3. Bildirgeler, ilkeler, tavsiye kararları, 168
  - B. Devletin Yükümlülükleri, 169
- III. ULUSAL MEVZUATTA ÇOCUĞUN İHMAL, İSTİSMAR VE ŞİDDETTEN KORUNMASI VE UYUM DEĞERLENDİRMESİ, 171
  - A. Türkiye’de Mevcut Durum, 171
  - B. Uluslararası İnsan Hakları Komitelerinin Türkiye’ye ilişkin Değerlendirmeleri, 175
  - C. Ulusal Mevzuat, 177
    - 1. Kötü muamelenin önlenmesine yönelik mevzuat, 177
    - 2. Çocuğun korunmasına ilişkin mevzuat, 182
    - 3. Eğitim mevzuatı, 184
    - 4. Şikayet mekanizmasına ilişkin mevzuat, 190
  - D. Mahkeme Kararları, 194

IV. ÖNERİLER, 197

A. Türkiye'nin Taraf Olmadığı ve Çekince Koyduğu Uluslararası Sözleşmeler, 197

1. Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Mücadele Sözleşmesi, 197
2. Avrupa Sosyal Şartı'nın Toplu Şikayet Sistemi Öngören Ek Protokolü, 198
3. Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi, 198
4. Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme Ek Protokolü, 199

B. Mevzuata ilişkin Değişiklik Önerileri, 199

C. Politika ve Uygulama Önerileri, 203

NOTLAR, 205

KAYNAKÇA, 209

1. Giriş

İnsan haklarına saygının hayata geçirilmesi, öncelikle hakların kapsamının belirlenmesini, sonra da bütün haklardan tam ve eşit olarak yararlanılabilemesini sağlayacak her türlü önlemin alınmasını gerektirir. Bu önlemler yasal, yargısal ve idari önlemlerdir. Yargısal ve idari önlemler yasal dayanağa sahip olmak zorunda olduğundan, yasal önlemlerin diğerlerinin ön koşulu olduğu söylenebilir. Bu nedenle, her şeyden önce mevzuatın, uluslararası insan hakları yükümlülüklerinin tam olarak yerine getirilebilmesini mümkün ve zorunlu kılacak hale getirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, insan haklarının tamamı için olduğu kadar, okullarda çocuğun bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması konusunda da geçerlidir.

Bu çalışmanın amacı, okullarda çocuğun bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunmasına ilişkin Türkiye'deki mevzuatın uluslararası insan hakları standartlarıyla ne ölçüde uyumlu olduğunun belirlenmesidir. Çalışmada doğrudan eğitim kurumları olarak ilk ve ortaöğretim kurumları bağlamında bir değerlendirme yapılacak ve her ne kadar eğitimevi olarak adlandırılıyor olsalar da çocuklara yönelik ceza infaz kurumları bu incelemeye dahil edilmeyecektir. Ayrıca incelemenin başlığı doğrultusunda kapsam, şiddet ve istismar gibi ihlallerin meydana gelmesinin ardından çocuklara devlet tarafından sunulması gereken rehabilitasyon ve diğer hizmetler bağlamında değil, söz konusu hak ihlallerinin önlenmesi ile meydana geldiği andan itibaren tespiti ve durumun ilgili kurumlara bildirilmesi konuları çerçevesinde belirlenmiştir. Bu çalışmada, bedensel ceza, cinsel istismar, sağlık taramaları ile fiziksel ve duygusal şiddetten korunma konuları öne çıkmaktadır.

Metnin sonunda, inceleme içerisinde gönderme yapılan mevzuat hükümlerine yer verilmiştir. Ancak burada sadece çalışmamızda ele alınan hükümlerin aktarıldığını, mevzuatın parçalı ve dağınık yapısı göz önüne alındığında konuyla ilgili bütün hükümlerin tüketilmemiş olduğunu belirtmek gerekir.

Kavramlar ve Kapsam

Çocukların beden, duygu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunma hakkının ihlal edilmesi çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Fiziksel, psikolojik veya cinsel şiddet, cinsel istismar, insan ticareti, kadın sünneti, çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri, çocukların silahlı çatışmalarda kullanılması gibi uygulamalar bu kapsama girer. Bu ihlaller ev, okul, bakım merkezleri, işyerleri gibi çocukların yaşadığı hemen her mekanda gerçekleşebilir.

Günümüzde çocuklar ailelerinin yanında geçirdikleri zamandan çok daha fazlasını okul öncesi eğitimde, ilk ve ortaöğretim kurumlarında, mesleki eğitim merkezlerinde veya diğer eğitim kurumlarında geçirmektedir. Bu çalışma, okullarla, başka bir deyişle eğitim hakkının kullanılması bağlamıyla sınırlı tutulacaktır.

Şiddet, istismar gibi konularda farklı kaynaklarda yapılan tanımlamalar ve konulara atfedilen içerikler arasında farklar vardır; bu çalışmada kavramlar mümkün olduğunca kapsayıcı bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) **şiddeti**, bir kişinin kendisine, diğer bir kişiye veya bir gruba ya da topluluğa karşı, yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişim bozukluğu veya malullük ile sonuçlanan veya sonuçlanma riski doğuracak şekilde kasten fiziksel güç kullanması veya zorlamada ya da tehditte bulunması olarak tanımlamaktadır.¹ Bu tanım ihmal ile birlikte, her türde fiziksel, cinsel ve psikolojik istismar, intihar veya diğer kendi kendine zarar veren hareketleri de içermektedir.²

Çocuklara karşı aktif olarak girilen ve onların fiziksel, duygusal, zihinsel ve toplumsal gelişimini zedeleyen her türlü eylem **çocuk istismarı** olarak adlandırılır.³ İstismar icrai veya ihmali şekillerde gerçekleşebilir. İhmal kasıtlı olabileceği gibi, devletin, ailelerin veya toplumun çocuklara gerekli bakımı sağlayamayacak durumda olması sonucunda da ortaya çıkabilir.⁴ İhmalikar muamele nedeniyle çocukların uğradıkları kazalar da bu kavram kapsamında gündeme gelebilmektedir.

Fiziksel istismar, kazalar dışında meydana gelen, acı veren, gelişimde kalıcı zarara yol açabilecek şiddet içeren eylem olarak tanımlanır.⁵ Okullarda ve diğer kurumlarda fiziksel istismar, eğitimciler ve okul personelinin yanı sıra diğer öğrenciler tarafından da gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla, hem bedensel cezanın kaldırılması hem de okullarda ve diğer kurumlarda çocuğun diğer çocuklardan fiziksel şiddet görmemesinin sağlanması gündeme gelmektedir.

Duygusal istismar, aşağılama, taciz, sözlü saldırılar, kişinin psikolojik örselenme ile sonuçlanabilecek biçimde tecrit edilmesi gibi uygulamaları kapsar.⁶ Çocuğun vasıf ve isteklerinin sürekli olarak kötülenmesi, sosyal ilişkiden yoksun bırakılması, sürekli olarak insanüstü güçlerle korkutulması, toplum önünde küçük düşürülmesi, geleceğini karartmak veya terk etmekle tehdit edilmesi, çocuktan yaşına ve gücüne uygun olmayan taleplerde bulunulması ve çocuğun uygunsuz çocuk bakım yöntemleri ile yetiştirilmesi, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve lakap takma gibi şekillerde gerçekleşebilir. Duygusal istismar, fiziksel ve cinsel istismarı da içine alarak, bu unsurlardan daha geniş bir alanı kapsar. Ancak diğer istismar türlerinden bağımsız olarak da gerçekleşebilir.⁷ Çocuğun başkalarının önünde küçük düşürülmesi, ailesi veya arkadaşları ile görüşmesinin engellenmesi, eğlenme veya dinlenme hakkının elinden alınması, anadilini konuşmasının engellenmesi, kültürüne göre davranmasına izin verilmemesi gibi davranışlar, disiplin önlemi dahi olsalar, duygusal şiddet kapsamında değerlendirilebilecek uygulamalardır.⁸

Cinsel istismar, bir yetişkinin cinsel tatmin amacıyla cinsel olgunluğa ulaşmamış çocuk ile çocuğun rızası olsun veya olmasın cinsel ilişkiye girmesi veya çocuğu hangi nedenle olursa olsun fuhuş ve pornografiye yöneltmesi olarak adlandırılabilir. Cinsel şiddet, okullarda ve diğer eğitim kurumlarında diğer çocuklar veya eğitimciler tarafından uygulanabilir. Cinsiyete dayalı ayrımcılık, kız çocuklarının erkek çocuklarına göre daha

fazla oranda cinsel şiddete maruz kalmasına yol açmaktadır.⁹ Dünyada 18 yaşın altında 150 milyon kız çocuğunun ve 73 milyon erkek çocuğunun cinsel ilişki veya fiziksel temas içeren cinsel şiddet biçimlerine maruz kaldığı tahmin edilmektedir.¹⁰

Genel olarak çocuğa yönelik şiddet, özel olarak ise okul içi şiddet, bireysel veya toplu şekilde gerçekleşebilmekte ve çocuklar okul içerisinde şiddetin hem uygulayıcısı hem de mağduru olabilmektedir. Okul içerisinde sık gündeme gelen bir şiddet biçimi **zorbalıktır**; bazı öğrenciler diğer öğrencileri sürekli bir şekilde tehdit ve rahatsız ederek, fiziksel ve duygusal şiddet uygular.¹¹ Ancak okullarda şiddet, ihmal veya istismar sadece medyaya yansıyan öldürme veya rehin alma olayları ile sınırlı değildir. Oldukça nadir gerçekleşen bu tür olayların yanında diğer biçimlerdeki (dayak, kabadayılık, akran zorbalığı, tehdit, alay, ırksal taciz, cinsel taciz, ciddi fiziksel saldırı, vs.) şiddet olayları fazla göze çarpmamakta ve görmezlikten gelinmektedir.¹² Okullarda şiddetin, fiziksel veya psikolojik şiddet şeklinde, hatta çoğu zaman ikisini birlikte içerecek şekilde gerçekleşebildiği görülmektedir. Şiddet fiilinin öğrenciler, eğitimciler veya okul personeli tarafından uygulandığına ve okulların denetiminden sorumlu olan yetkililer tarafından açıkça veya üstü kapalı olarak onaylandığına rastlanabilmektedir.¹³

Bedensel ceza veya diğer zalimane ve aşağılayıcı cezalar, çocukların karşılaştıkları yaygın şiddet biçimlerindedir. **Bedensel ceza**, yetki sahibi kişinin çocuğun davranışlarında belirli bir yönde değişiklik sağlamak için çocuğa (fiziksel) şiddet uygulamasıdır.¹⁴ Disiplin amaçlı bedensel cezalandırmayla aile içinde, çocukların bakımından sorumlu kurumlarda, okullarda ve çeşitli biçimlerde özgürlüğünden mahrum edilmiş çocukların tutulduğu yerlerde karşılaşmak mümkündür. Çocukların çalışmasına ilişkin standartlarda belirlenmiş yaştan daha küçük çocukların çalıştırıldığı işyerlerinde performans düşüklüğü gibi nedenlerle de çocuklar bu tür muameleye maruz kalabilmektedir. Okullarda ve diğer kurumlarda uygulanan fiziksel cezalar arasında, itme, tokatlama, çimdikleme, saç ve kulak çekme, tekmeleme, boğazına sarılma, bir cisimle saldırma, kemik kırma sayılabilir.

Çocuklara yönelik bedensel cezanın yasaklanmasının başlıca gerekçeleri, bedensel cezanın:

- Çocukların fiziksel bütünlüğü ve insanlık onuru açısından bir çocuk hakları ihlali olması;
- Çocukların eğitim, gelişme, sağlık ve yaşam haklarını tehdit etmesi;
- Çocuklarda ciddi fiziksel ve psikolojik hasar bırakabilmesi;
- Çocuklara, şiddetin, çatışmaları çözmek veya istediklerini yaptırmak için geçerli ve uygun bir strateji olduğunu öğretmesi;
- Disiplin bakımından etkisiz olması;
- Karşılıklı saygı ve güven ilişkisi oluşmasını engellemesi;
- Tamamen yasaklanmadığı ve meşru görüldüğü takdirde çocukların bu tür muameleden korunmasının oldukça güç olmasıdır.¹⁵

Okulda şiddet, ihmal veya istismar, önlenemez ve asla hoşgörü gösterilmemesi gereken olgulardır. Bu tür vakalar, çocukların eğitim hakkını doğrudan etkileyecek durumlara yol açabilmekte, özellikle okula devam, etkili öğrenme gibi alanlarda olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu çalışmaya konu olan ihmal, istismar ve şiddet olayları kaçınılmaz, ortadan kaldırılamaz ve insan doğasına içkin olgular değildir. Tüm dünyada çocukların giderek büyüyen oranlarda maruz kaldığı bu tür ihlallerle ilgili çalışmalar yapılmakta ve yeni hukuksal normlar ve standartlar oluşturulmaktadır. Bu sorun, her ülkede farklı biçimde ve düzeyde ortaya çıkan ya da devam eden küresel bir sorundur. İhlal oluşturan bu davranışlar aynı zamanda kültürel, ekonomik ve toplumsal pratikler içinde kök salmış durumdadır.

Çocukların bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından önümüzde kat edilmesi gereken uzun bir yol bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse, yüzden fazla ülkede çocuklar, okullarda yasal ve devletçe onaylanmış şiddetle yüz yüzedir.¹⁶ Dünya nüfusunun yalnızca % 2,4'ü yasal olarak her tür bedensel cezadan korunmaktadır.¹⁷ Tüm dünyada yalnızca 16 ülkede çocuklara yönelik bedensel ceza uygulaması herkes için ve her biçimiyle yasaklanmıştır.

II. Uluslararası Hukukta Çocuğun İhmal, İstismar ve Şiddetten Korunması

A. Uluslararası Standartlar

Çocukların bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından standartları ortaya koyan çok sayıda uluslararası insan hakları belgesi vardır. Bunlardan “bildirge”, “rehber ilkeler”, “davranış kuralları”, vs. şeklinde adlandırılanların hukuken bağlayıcılığı tartışmalı olsa da, uluslararası insan hakları sözleşmeleri taraf ülkeler için hukuken bağlayıcıdır. Devletler uluslararası sözleşmelere taraf olduklarında, sözleşmelerde yer alan haklara saygı gösterilmesi, hakların korunması, hayata geçirilmesi ve geliştirilmesi yükümlülükleri de kendileri için bağlayıcı hale gelir. Bu devletler, bireyleri devlet veya devlet dışı aktörlerin şiddet ve istismar içeren davranışlarından koruma ve pozitif adımlar atarak bu hakkın korunmasını sağlama yükümlülüklerini yerine getirmek durumundadır.

İnsan hakları konulu uluslararası sözleşmelerde yer alan haklar genellikle program hüküm şeklinde kurgulanmıştır ve doğrudan uygulanmaları mümkün değildir. Devletlerin, hakları uygulanabilir kılmak için iç hukuklarında bu hükümler çerçevesinde birtakım işlemler yapması gerekir. Bu maddelerde genellikle, “uygun önlemler”, “gerekli yasal ve idari önlemler” veya “sosyal ve eğitsel önlemler” gibi devletlere hakkın hayata geçirilmesi konusunda takdir yetkisi tanıyan ifadelere yer verilmiştir.¹⁸ Ancak bazı maddeler negatif bir üslupla kaleme alınmış ve devletlere pozitif edimde bulunma yükümlülüğü getirmemiştir. Örneğin, uluslararası sözleşmelerde çocuğa yönelik şiddet veya kötü muamele konusunda yer alan engellemeye yönelik ifadeler, ilgili hükümlere doğrudan uygulanabilirlik kazandırmıştır.

Türk hukukunda en üst norm olan Anayasa’ya göre, insan hakları konulu uluslararası sözleşmeler, iç hukukta diğer yasal düzenlemelere göre öncelik sahibidir. Anayasa’nın 90. maddesinin son fıkrası bu bağlamda özellikle “...usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır” ifadesine yer vermektedir. Bu madde ile birlikte, genelde insan haklarına özeldir ise çocuk haklarına yer veren uluslararası sözleşmelerin hükümlerinin iç hukukta doğrudan uygulanabilmesinin önü açılmıştır. Ancak bu durum uluslararası insan hakları sözleşmelerinin doğrudan uygulanabilir nitelik taşıyan hükümleri için geçerlidir. Başka bir deyişle, uluslararası sözleşmelerde yer alan hakların bir kısmı taraf devletlerce bazı yasal, idari veya ekonomik önlemlerin alınması ile hayata geçirilebilir niteliktedir. Bu gibi önlemlerin alınmasını gerektiren ve pozitif edim yükümlülüğü getiren bir dizi hak söz konusu olduğunda, uluslararası insan hakları sözleşmelerinin doğrudan uygulanması genellikle mümkün olmamaktadır.

Eğitim hakkı kendi içinde bir dizi negatif ve pozitif edim yükümlölüğü getirir. Negatif edim yükümlölüğü getiren yönlerinin doğrudan uygulanması mümkündür. Örneğin eğitime erişimde ayrımcılığa getirilen yasak, negatif yükümlölük içermektedir. Devletler ayrımcılık yasağından kaynaklanan yükümlölüklerini derhal yerine getirmek durumundadır; dolayısıyla, bu yasak doğrudan uygulanabilir niteliktedir. Eğitimi hakkı bağlamında ücretsiz eğitim, yeterli sayıda okul açılması, bütçe düzenlemelerinin yapılması gibi olgular ise devletin pozitif yükümlölükleri kapsamına girdiği için, Anayasa'nın 90. maddesi ile getirilen uluslararası sözleşmelerin doğrudan uygulanması yolu mümkün olamamaktadır.

1. Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri

a. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) ve Çocuk Hakları Komitesi'nin (ÇHK) görüşleri

Çocuk hakları bağlamında en temel sözleşme 02.09.1990 tarihinde yürürlüğe giren ÇHS'dir. Sözleşme Türkiye tarafından 14.09.1990 tarihinde imzalanmış ve 04.04.1995 tarihinde bağlayıcı hale gelmiştir. Ayrıca ÇHS'ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Taraf Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol ile Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol, sırasıyla 04.05.2004 ve 19.08.2002 tarihlerinde Türkiye bakımından bağlayıcı hale gelmiştir.

Çocuklarla ilgili hemen her alanda düzenlemeler getiren ÇHS, çocuğun tabi olduğu yasaya göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşından küçük herkesi çocuk olarak kabul eder. Sözleşme, çocukların bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından da önemli hükümler içermektedir. Taraf devletlerin bu sözleşme ile üstlendikleri yükümlölükleri ne ölçüde yerine getirdiklerini izlemek amacıyla, bağımsız uzmanlardan oluşan ÇHK kurulmuştur. Komiteye, sözleşmede yer alan haklarla ilgili "genel yorum" yayımlama yetkisi verilmiştir. Taraf devletler, sözleşme yürürlüğe girdikten sonraki iki yıl içinde ve daha sonra da her beş yılda bir ÇHK'ya rapor sunar. Taraf devletlerce sunulan raporlar komite tarafından değerlendirilir ve sözleşmeye uyum açısından verilen kararlar "sonuç gözlemleri" başlığı altında yayımlanır.

ÇHS'nin bu raporun inceleme konusu ile ilgili ilk düzenlemesi, 19. maddedeki "çocuğun her türlü şiddetten korunma hakkı"dır. ÇHS Madde 19, çocuklara yönelik şiddeti genel olarak ele alan, çocukların her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunması için alınması gereken önlemleri ayrıntılı şekilde sayan ve bu önlemlerin içeriği ile kapsamı gereken usulleri belirten genel bir düzenlemedir. Bu düzenlemenin önemli bir özelliği, diğer uluslararası sözleşmelerin aksine, sadece devlet değil, kişi kaynaklı ihlalleri de kapsamasıdır. Diğer sözleşmelerde "yatay etki" veya "yatay sorumluluk" olarak adlandırılan bu durum, o sözleşmeler tarafından oluşturulan organların içtihatları yoluyla ele alınır. ÇHS'de ise bu durum sözleşme tarafından düzenlenmiştir.

Devletler, çocuğun her türlü şiddetten korunması hakkı kapsamında yasal, idari, sosyal ve eğitsel önlemler almakla ve alınacak bu önlemlerin uygulanması için özellikle çocuklara ve ailelere gerekli desteği sağlanmakla yükümlü kılınmıştır. ÇHS Madde 19'un üç temel unsuru vardır:

- Çocukların korunmasından sorumlu kişilerin kapsamı geniş tutulmuş, anne ve babanın yanı sıra vasi, usta, öğretmen, vb. kişiler de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu kişilerden kaynaklanabilecek fiziksel veya duygusal şiddet, yaralama veya istismar, ihmal ya da ihmalkar muamele, suistimal, kötü muamele ve cinsel istismar gibi her tür kötü muamele eylemi de bu kapsam içerisinde değerlendirilmiştir.
- Devletin yükümlülüğü tarif edilirken, çocuğun kötü muameleye karşı korunması yani bu tür muamelelere maruz kalmasının önlenmesi amacına vurgu yapılmıştır. Devletler, bu amaç doğrultusunda gerekli yasal, idari, toplumsal ve eğitsel önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır.
- Devlet, önlemeye ek olarak, bu tür durumları tespit etme, yetkili makama havale etme, soruşturma, tedavi etme ve izleme için yöntem geliştirme ile yükümlü kılınmıştır. Bu yükümlülük, adli makamların işe el koymasında özel bir usulün izlenmesini sağlamayı ve aynı zamanda, bu süreçte çocuğa ve onun bakımını sağlayacak kişilere destek olacak sosyal programların oluşturulmasını da içermektedir.

Görüldüğü üzere maddenin kapsamı oldukça geniştir ve çocuğa yönelik şiddetin her türü yasaklanmıştır.¹⁹ ÇHS, aşağıda görülecek diğer bazı uluslararası sözleşmeler gibi, çocuğa yönelik bedensel ceza konusunda şiddetin veya sonucunun belli bir eşikte olması koşulunu aramamakta ve bedensel cezayı kategorik olarak yasaklamaktadır.²⁰

ÇHK'nın istismar ve kötü muameleye maruz kalmış çocukların bu travmayı atlatmasına yardımcı olmaya yönelik birçok tavsiyesi vardır. Komite, hem bu tür davranışların önlenmesi ve engellenmesi, hem de zararın giderilmesi için taraf devletlerin öncelikle, bu konuda özel politikalar geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Taraf devletlerden ilk olarak, yasalarının ve uygulamalarının madde ile uyumlu olup olmadığını belirlemek üzere yetki alanlarındaki bütün çocukları kapsayacak bir araştırma yürütmeleri beklenmektedir.

ÇHS'de konu ile ilgili bir diğer düzenleme, Madde 28(2)'dir. Burada "eğitim hakkı" kapsamında, okul disiplininin, çocuğun insanlık onuruyla bağdaşır biçimde ve ÇHS'ye uygun olarak yürütülmesini sağlamak için taraf devletlerin gerekli tüm önlemleri alacağı belirtilmektedir. ÇHK, bu paragrafın taraf devletlere, eğitim bağlamında bedensel ceza ve diğer her türlü aşağılayıcı veya zararlı disiplin önlemlerini yasaklama yükümlülüğü getirdiğini belirtmiştir. Komite, çocukların okul kapısından girmekle sahip oldukları hakları yitirmiş sayılmayacaklarını belirtmiş; eğitimin, çocuğun onuruna saygılı bir şekilde sağlanması ve Madde 28(2)'de disiplin önlemlerine getirilen katı sınırlamalar çerçevesinde verilmesi gerektiğinin altını çizmiş ve okullarda şiddet içermeyen bir ortam sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.²¹ Ayrıca komite, okullarda uygulanan öğretim yöntemlerinin sözleşmenin ruhuna uygun olmasını, çocukların okul ortamında kararlara katılımının artırılmasını ve hak ihlali durumunda, hangi sınıfta olursa olsun bütün öğrenciler tarafından ulaşılabilir bir şikayet kanalının bulunmasını, okullarda kötü muamele ve fiziksel cezanın önlenmesinin gerekleri olarak kabul etmektedir.

ÇHS Madde 37, işkenceyi, kötü muameleyi ve diğer aşağılayıcı muamele veya cezaları yasaklamaktadır. Ancak bu madde, Madde 19'da yer alan, çocuktan sorumlu olan kişilerin yanında veya gözetiminde gerçekleşen istismar olaylarını değil, kamusal otoriteler tarafından kamusal yetkiler kullanılarak yapılan kötü muameleyi kapsamaktadır.²²

İstismar konusunun farklı biçimleri bağlamında, ÇHS'nin 32. - 36. maddelerinde, çocuk işçiliği, çocukların uyuşturucu kullanması, çocukların cinsel sömürüye maruz kalması ile çocukların kaçırılmasının, satılmasının ve fuhuşa zorlanmasının önlenmesi ve çocukların sömürünün diğer biçimlerine karşı korunmasına dair haklar düzenlenmiştir. Aşağıda yer alan maddeler doğrudan eğitim ile bağlantılı olmasa da, şiddet ve istismardan korunmada eğitimin içeriği önem taşımaktadır.

- Madde 32'de çocukların özellikle ekonomik sömürden, tehlikeli olabilecek eğitimlerini engelleyebilecek, sağlık açısından zararlı ve bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ya da toplumsal gelişimlerine olumsuz etkilerde bulunabilecek işlerden korunması hakkı gündeme gelir.²³ Bu madde ile bağlantılı olarak taraf devletler ayrıca, müfredatın daha çekici kılınması ya da yoksul ailelere bağış biçiminde yardımlar yapılması yoluyla, çocuğun okula düzenli devam etmesini sağlamakla ve okulu terk oranının düşürülmesini sağlayacak önlemleri almakla yükümlü tutulmuştur. Hatta eğitime erişimin yalnızca okula devamı sağlamak değil, çocukların öğrendikleri üzerine düşünmesini, ev ödevlerini yapabilesini ve oyun oynayabilesini sağlamak anlamına geldiği ifade edilmiştir.²⁴
- ÇHS Madde 33'te taraf devletlere, çocukların hem yasadışı madde kullanımına karşı korunması, hem de bu maddelerin üretiminde ve kaçakçılığında kullanılmasının önlenmesi yükümlülüğü getirilmiştir. Söz konusu maddeler arasında özellikle uyuşturucular, alkol, sigara ve yapıştırıcılar gibi çocuk sağlığı açısından zararlı maddeler yer alır. Uyuşturucu ile ilgili genel cezai önlemler haricinde, taraf devletlerin çocukların bu maddelere erişimini engellemesi, çocuklara bu maddelerin zararları hakkında doğru ve nesnel bilgiler vermesi, bu maddeler ile ilgili reklamlar hakkında yasaklayıcı düzenlemeler yapması ve okullarda bu maddelere karşı etkili eğitim programları yürütmesi gerekmektedir.
- Madde 34, çocukların her türlü cinsel sömürüye ve cinsel suistimale karşı korunmasına ilişkin yükümlülükler yer verir. Bu madde kapsamında taraf devletlerden, yasaların ve uygulamaların madde ile uyumlu olup olmadığını belirlemek üzere yetki alanlarındaki bütün çocukları kapsayacak bir araştırma yapmaları beklenmektedir. Aynı madde uyarınca, taraf devletlerin konu hakkında iki taraflı, bölgesel ve çok taraflı anlaşmalar yaparak uluslararası işbirliği sağlaması, izleme mekanizmaları geliştirmesi, eğitim ve bilinç-duyarlılık artırma çalışmaları yapması ve genel bir strateji belirleyerek gerekli kaynakların tahsisini sağlaması istenmektedir. Bu konuda taraf devletlerin eğitim ile bağlantılı yükümlülükleri arasında şunlar sayılabilir:
  - Çocuk evliliklerinin önlenmesi amacıyla yetkilileri bu tür vakalar konusunda bilgilendirmek;

- Eğitimciler ve diğer okul personeline bu tür vakaların tespit edilmesine yönelik eğitimler vermek;
- Çocukların pornografik materyallere erişimini engellemek ve onları bu konularda bilgilendirmek;
- Cinsel sömürüye karşı mücadele bağlamında, akran eğitim programları ve izleme sistemleri kurmak ve uygulamak;
- Genel olarak çocuk hakları konusunda çocuklara ve ailelere yönelik eğitim programları oluşturmak.
- Çocuk kaçakçılığının, satışının ve cinsel sömürüsünün diğer biçimlerinin önlenmesi yükümlülüğüne ÇHS'nin diğer maddelerinde yer verilmiştir; ancak, Madde 35 ile bahsi geçen eylemler hangi şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin kapsam içine alınmıştır.²⁵
- ÇHS'nin 36. maddesi, çocukların cinsel ve ekonomik sömürü dışındaki her türlü sömürüye karşı korunabilmesini amaçlayan bir güvenlik ağı olarak düşünülmüştür. Diğer maddelerde düzenlenmeyip burada yer alan sömürü biçimleri arasında yetenekli çocukların sömürülmesi, çocukların medya ile araştırmacılar tarafından ya da bilimsel deney adına sömürülmesi veya dilendirilmesi gibi durumlardan söz edilebilir.²⁶

Yukarıda değinilen Madde 32 ile devamındaki maddelerde yer alan hakları ihlal edilen çocuklar için düzenlenmiş olan ÇHS'ye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile ilgili İhtiyari Protokol'de çocukların rehabilitasyonuna dair hükümlere yer verilmiştir.

Sözleşmenin hayata geçirilmesine yönelik çalışmalara yol göstermek üzere hazırlanan ÇHK genel yorumları arasından iki tanesi özellikle bu alana özgüdür. Eğitimin amaçları konulu Genel Yorum 1 haricinde, ergen sağlığı ve gelişimi konusunda yayımlanan Genel Yorum 4'te, ÇHS'nin 19., 32.-36. ve 38. maddeleri bağlamında ergenlerin her türlü istismar, ihmal, şiddet ve sömürüye karşı korunmaları için alınacak özel önlemlere ilişkin, bu fiillere daha açık konumda bulunan engelli ergenlerin korunması için özel önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir.²⁷

Genel Yorum 4'te ayrıca, şiddetin kişisel, ailesel, toplumsal düzeylerdeki çeşitli etmenlerin karmaşık bir bileşimi sonucunda ortaya çıktığı düşüncesi benimsenmiştir. Bu düşünceden hareketle, çocuklara yönelik kurumsal şiddet bağlamında, ergenlerin buldukları özel ve kamusal kurumlarda gerekli yasal ve idari önlemlere ek olarak şu önlemlerin de alınması gerektiği belirtilmiştir:

- Çocuklarla temas içerisinde bulunan görevlilerin eğitimi ve izlenmesinin sağlanması;
- Ergenlerin kendi aralarındaki kişisel şiddet bağlamında, çocuğun sosyal ve eğitsel gelişimine destek sağlanması ve şiddetten arındırılmış kültürel norm ve değerlerin yaygınlaştırılması.²⁸

Ayrıca gerek öğrenciler gerek okul personeli tarafından yapılabilecek, cinsel istismar, fiziksel ceza, insanlık dışı, aşağılayıcı ve küçük düşürücü bütün davranışlar dahil olmak

üzere, her türlü şiddet ve istismarı önleyici tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmektedir. İlgili konulara müfredatta yer vererek sağlıklı davranışları yerleştirecek önlem, tutum ve etkinliklerin yaygınlaştırılması gerektiği de ifade edilmiştir.²⁹

ÇHK, Çocuğun Bedensel Cezadan ve Diğer Zalimane veya Onur Kırıcı Ceza Biçimlerinden Korunması Hakkı konulu Genel Yorum 8'i 2006 yılında kabul etmiştir. Burada, taraf devletlerin bedensel cezanın ve diğer zalimane veya aşağılayıcı ceza biçimlerinin yasaklanması ve ortadan kaldırılması için gerekli yasal, farkındalığı artırmaya yönelik ve eğitime ilişkin adımları acilen atması gerektiği belirtilmiştir.³⁰ Pozitif disiplin anlayışını reddetmeyen ÇHK, çocuk bakmanın ve yetiştirmenin çeşitli koruyucu müdahaleler gerektirdiğini kabul eder. Ancak bunun, gücün kasten ve cezalandırmak üzere, acı ve rahatsızlık vermek veya aşağılamak için kullanılmasından oldukça farklı bir şey olduğunu da belirtir. Amaç cezalandırmak değil eğitmek olsa bile, böylesi bir sınırın saptanmasının zorluğunun ve kişisel yargılar arasındaki farklılıkların, fiziksel cezada makul bir ölçü bulmayı pratikte imkansız kıldığını da eklemek gerekir.

Taraf devletlerin sözleşme çerçevesinde sunduğu raporlarla ilgili sonuç değerlendirmelerinde, komite birtakım noktaları öne çıkarmıştır:

- Okullarda bedensel ceza konusundaki yasağın uygulanması ve eğitimcilerin alternatif disiplin önlemleri konusunda eğitilmesi;³¹
- Okullarda ve diğer kurumlarda kötü muamele ve istismar konusunda farkındalık yaratılması ve bilgi eksikliğinin giderilmesi;
- Eğitimcilerin, kolluk güçlerinin, sosyal hizmet uzmanlarının, yargıçların ve sağlık çalışanlarının kötü muamele olaylarının tespiti, bildirilmesi ve yönetimi konularında eğitilmesi;³²
- Bu konularda şikayet mekanizmalarının geliştirilmesi;³³
- Okullarda çocuklara karşı kötü muameleyi ve istismarı önlemek ve bununla mücadele etmek için disiplinlerarası programların ve rehabilitasyon programlarının oluşturulması;³⁴
- Sözleşmenin şiddet ve istismarın önlenmesinde bir araç olarak kullanılması ve bunun başarılmasına yönelik olarak çocukların kendi haklarını savunmak için eğitilmesi;³⁵
- Okul müfredatında insan hakları ve üreme sağlığı konularına yer verilmesi.³⁶

b. İnsan hakları sözleşmeleri ve ilgili komitelerin görüşleri

İnceleme konusu ile ilgili diğer önemli belgeler arasında Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) ile Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (MSHUS) yer alır. ESKHUS, Madde 13'te yer alan eğitim hakkı bağlamında şiddet ve istismara ilişkin düzenlemelere yer verirken, MSHUS konuyu işkence ve kötü muamele yasağı kapsamında değerlendirmiştir. Türkiye, bu sözleşmeleri 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamış ve 23 Aralık 2003 tarihinde onaylamıştır.

Türkiye ayrıca bireysel başvuru hakkına dair düzenlemeler içeren MSHUS'un Ek İhtiyari Protokol'ünü 3 Şubat 2004 tarihinde imzalayarak, 5 Ağustos 2006 tarihinde onaylamıştır.

MSHUS'un, sözleşmeye taraf devletler tarafından uygulanmasını denetlemek için bağımsız uzmanlardan oluşan bir İnsan Hakları Komitesi (İHK) kurulmuştur. İHK'ya, sözleşmede yer alan haklarla ilgili "genel yorum" yayımlama ile bireysel başvuruları ve devlet başvurularını kabul etme yetkisi verilmiştir. İHK, 1992 tarihli Genel Yorum 20'de MSHUS Madde 7'de yer alan işkence ve kötü muamele yasağının kesinlikle "bir eğitim veya disiplin önlemi olarak aşırıya kaçmış dayak dahil, bedensel cezayı da kapsadığını" belirtmiştir. İHK ayrıca bu maddedeki korumanın mutlaka bedensel cezayı da kapsayacağını ve eğitsel önlem ya da disiplin önlemi olarak aşırıya kaçmış dayak ile cezalandırmanın da bu kapsamda düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. İHK'nın çocuğa yönelik eğitim veya disiplin amaçlı bedensel ceza konusundaki yaklaşımı, bu uygulamanın kendi başına 7. maddeye aykırılık oluşturmadığı ve hak ihlalinin "aşırıya kaçmış dayak" sonucu oluşacağı yönündedir.³⁷ MSHUS bağlamında taraf devletler tarafından sunulan raporlarla ilgili İHK değerlendirmelerinde, her çocuğun şiddetten uzak bir ortamda eğitim görme hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır.³⁸

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 1985 yılında aldığı kararla ESKHUS kapsamında Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK) kurulmuştur. ESKHUS'da yer alan haklarla ilgili genel yorum yayımlama yetkisine sahip komiteye, bireysel başvuru yolu açılmamış, ancak bu konu ile ilgili bir ihtiyari protokol hazırlanmıştır. Söz konusu protokol Aralık 2008'de Genel Kurul tarafından, Mart 2009'da taraf devletlerin imzasına açılmak üzere, kabul edilmiştir. Taraf devletlerce komiteye sunulan raporlar komite tarafından değerlendirilmekte ve sözleşme koşullarının yerine getirilip getirilmediğine ilişkin kararlar "sonuç gözlemleri" başlığı altında yayımlanmaktadır. Komite, eğitim hakkına ilişkin yayımlamış olduğu Genel Yorum 13'te, bedensel cezanın uluslararası insan hakları sözleşmelerine ve insanlık onuruna aykırı olduğu belirtmiştir. Komiteye göre, taraf devletler ESKHUS ile uyumlu bir disiplin rejimini gerek devlet okullarında gerekse özel okullarda gerçekleştirme yükümlülüğü altındadır. Komite, İHK gibi "aşırıya kaçmak" benzeri bir eşik belirlememiş ve her türlü bedensel cezayı bütünüyle yasaklamıştır.³⁹ Komite, bu kararı alırken, ÇHK'nın, ÇHS Madde 28(2) ile ilgili yorumu ve İHK'nın MSHUS Madde 7'ye dair yorumu gibi, uluslararası insan hakları sisteminin farklı alanlarında ortaya çıkan uygulamaları dikkate almıştır.⁴⁰

Komitenin görüşüne göre, bedensel ceza İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin başlangıç bölümü ile MSHUS ve ESKHUS'un güvence altına aldığı ve uluslararası insan hakları hukukunun temel ilkesi niteliğinde olan "insanlık onuru" ilkesine aykırıdır. Komiteye göre okullarda uygulanan, örneğin grup önünde utandırma gibi disiplin amaçlı bazı yöntemler de bu ilkeye aykırı olabilir ve hiçbir disiplin biçimi, ESKHUS kapsamındaki diğer hakları (ör. beslenme hakkı) ihlal eder nitelikte olmamalıdır. Taraf devletler, kendi sınırları dahilindeki özel ya da kamusal eğitim kurumlarında, sözleşmeye aykırı disiplin yöntemlerinin uygulanmamasını sağlamaya yönelik tedbirleri almakla yükümlüdür.

Komite, bazı taraf devletlerin, okulları şiddet içermeyen “pozitif” disiplin yaklaşımlarını benimsemeye aktif bir biçimde özendirme girişimlerini takdirle karşılamaktadır.⁴¹

Komite, taraf devletlerin ESKHUS çerçevesinde sunduğu raporlarla ilgili kararlarında şu noktaları öne çıkartmıştır:

- Okullarda “çalışma” adı altında, çocuk emeği sömürüsüne yol açan müfredat ve uygulamalara yer verilmemesi;⁴²
- Asgari çalışma yaşının altında olan çocukların sokakta çalıştırılmasının engellenmesine yönelik cezai ve diğer etkili önlemlerin alınması ve çocukların okula devamlarının sağlanması;⁴³
- Üreme sağlığı ve cinsel eğitim konularının okul müfredatlarında yer alması.⁴⁴

21.12.1965 tarihinde kabul edilen Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi (IAÖS), Birleşmiş Milletler’in İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nden sonra kabul ettiği temel insan hakları sözleşmelerinin ilkidir. Sözleşmenin amacı, ırklar arasında anlayış ortamını desteklemek ve her türlü ırkçı dışlamadan ve ırka dayalı ayrımcılıktan arınmış bir uluslararası toplum inşa etmek üzere, ırka dayalı ayrımcılığın her şeklini ve oluşumunu süratle ortadan kaldırmak için gerekli tüm önlemleri almak, tüm ırkçı öğretileri ve uygulamaları önlemek ve bunlar ile mücadele etmektir. Sözleşmede “ırk ayrımcılığı”, toplumsal yaşamın, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ya da diğer herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşit ölçüde tanınmasını, uygulanmasını veya bunlardan yararlanılmasını ortadan kaldırmayı veya zayıflatmayı amaçlayan veya bu etkiyi yaratan, ırk, renk, soy, ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama veya tercih olarak tanımlanmıştır. Sözleşmenin taraf devletler tarafından uygulanmasını denetlemek üzere, bağımsız uzmanlardan oluşan Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi (IAÖK) kurulmuştur. Komiteye sözleşmede yer alan haklarla ilgili “genel yorum” yayımlama, bireysel başvuruları ve devlet başvurularını kabul etme yetkisi verilmiştir. Türkiye sözleşmeyi 13 Ekim 1972 tarihinde imzalamış ve oldukça uzun bir sürenin ardından 16 Ekim 2002 tarihinde onaylamıştır.

Komitenin, sözleşme bağlamında taraf devletler tarafından sunulan raporlara ilişkin değerlendirmelerinde vurguladığı konular arasında okullarda ırkçı taciz ve zorbalık uygulamalarının olması ve okullarda etnik azınlıklara yönelik ifrata varan dışlama⁴⁵ da yer almaktadır. Türkiye, bu sözleşme bağlamında ilk, ikinci ve üçüncü dönemsel raporlarını tek rapor halinde Şubat 2008’de sunmuştur. Bu raporun, henüz kesinleşmemekle birlikte, IAÖK tarafından 2009 yılı baharında gerçekleştirilecek 74. oturumda değerlendirmeye alınması beklenmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer sözleşme olan Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (KKAÖS), kadınlara karşı, devlet ya da kişiler tarafından yapılan her tür ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçlayan ve kadınlara yönelik ayrımcılığı bir insan hakları sorunu olarak gören ilk bağlayıcı uluslararası sözleşmedir. 19 Aralık 1979 tarihinde kabul edilen sözleşmenin denetim organı Birleşmiş Milletler Kadınlara

Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'dir (KKAÖK). Komite, ülke raporlarının incelenmesi, sözleşmenin çeşitli hükümlerinin yorumlanmasına ilişkin olarak yayımladığı genel tavsiyeler ve bireysel başvuruların incelenmesi yolu ile denetim yapmakta, ayrıca “genel yorum” yayımlayabilmektedir. Türkiye, sözleşmeyi 14 Ekim 1985 tarihinde, Ek Protokol’ü ise 18 Eylül 2002 tarihinde onaylamıştır. Sözleşme bağlamında taraf devletler tarafından sunulan raporlar üzerine yaptığı değerlendirmelerde komite, cinsel sömürü, erken yaşta hamilelik ve evlilik gibi sorunlarla bağlantılı olarak, kız öğrencilerde görülen yüksek okula devamsızlık oranları gibi konuları öne çıkarmıştır.⁴⁶

Konuyla ilgili önemli bir diğer uluslararası anlaşma olan Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, Türkiye tarafından 10 Ağustos 1988 tarihinde onaylanmıştır. Türkiye ayrıca sözleşme ile kurulan Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Komite'nin (İKK) bireysel başvuruları inceleme yetkisini tanımıştır. Türkiye, İhtiyari Protokol’ü 14 Eylül 2005 yılında imzalamış ancak henüz onaylamamıştır. Sözleşmenin 1. maddesine göre “işkence” tanımı, bir şahsa veya bir üçüncü şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphe edilen bir fiil sebebiyle, cezalandırmak amacıyla, bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayırım gözetin herhangi bir sebep dolayısıyla, bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası veya muvafakatiyle uygulanan fiziki veya manevi ağır acı veya ızdırap veren fiildir. İKK'nın çocuğa yönelik bedensel ceza bakımından yaklaşımı İHK'nın ötesine geçmiştir. İKK, bedensel cezayı sözleşmenin 16. maddesinde yer alan işkence dışındaki kötü muamele biçimleri kapsamında değerlendirmektedir. Bu noktada “aşırıya kaçma” vurgusu yapılmamakta ve hem yargısal hem de disiplin yaptırımını olarak bedensel cezanın kaldırılması taraf ülkelere tavsiye edilmektedir.

c. Diğer uluslararası sözleşmeler

Çocukların cinsel istismarını ilgilendiren bir olgu olan insan ticareti açısından, bir insan hakları sözleşmesi niteliği taşımamakla beraber, bazı haklara yer veren Sınırışan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol’ü (Palermo Protokolü)⁴⁷ ile insan ticareti sadece fuhuş amaçlı olarak değil, daha geniş bir çerçevede tanımlanmıştır. Protokol Madde 3(a) “insan ticareti”ni, “kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma, kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişinin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç veya çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması” şeklinde tanımlamıştır. “İstismar” teriminin, “asgari koşullarda, başkalarının fuhuşunun istismar edilmesini veya cinsel istismarın başka biçimlerini, zorla çalıştırmayı veya hizmet ettirmeyi, esareti veya esaret benzeri uygulamaları, köleliği veya organların alınmasını” içereceği vurgulanmıştır. Bu tanım, insan ticareti açısından dünya genelinde kabul görmektedir. Sözleşme ve Palermo Protokolü'nün küresel anlamda ayrıntılı hükümler taşıyan ve mağdurların korunmasına

yönelik çeşitli önlemler içeren en kapsamlı belgeler olduğu söylenebilir. Palermo Protokolü ile taraf devletler toprakları üzerinde bulunan insan ticareti mağdurlarını, hedef ülke, kaynak ülke veya transit ülke olduğuna bakılmaksızın koruma yükümlülüğü altına girmiştir. Ayrıca sözleşmenin amaçları arasında insan ticaretini de içeren suçların engellenmesi, işbirliği stratejileri geliştirilmesi ve yasal çerçevenin ortaklaştırılması da vardır. Protokolün amaçları arasında, insan haklarına saygı çerçevesinde, mağdurların korunması ve mağdurlara yardım yer almaktadır.

Çocuğun bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından düzenlemeler getiren diğer uluslararası sözleşmeler arasında Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kuruluş ve işleyişinin düzenleyen Roma Statüsü, Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, Mültecilerin Hukuki Statüsüne ilişkin Sözleşme ve Ek Protokolü, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Acil Eylem Sözleşmesi ve 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi sayılabilir. 138 No'lu Sözleşme, işe alınma asgari yaşının, zorunlu temel eğitimin tamamlandığı yaşın altında olamayacağını öngörerek çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını amaçlar. 182 No'lu Sözleşme, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin acilen ve etkili biçimde ortadan kaldırılmasını sağlayacak önlemlerin alınmasını öngörür. Çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri arasında kölelik ve benzeri koşullarda çalıştırılma, silahlı çatışmalarda kullanılmak üzere zorla askere alınma, fuhuş ve pornografi amaçlarıyla ve yasadışı işlerde kullanılma ve çocukların sağlığına, güvenliğine ve ahlaki değerlerine zarar verecek işler yer almaktadır.

2. Avrupa Konseyi sözleşmeleri

a. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)

Çocuğun bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından bölgesel düzeyde Türkiye açısından bağlayıcı olan sözleşmeler arasında ilk sırada Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gelir. Asıl adı "İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına dair Avrupa Sözleşmesi" olan sözleşme, 1954 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme ile ilk kuşak haklar neredeyse eksiksiz bir biçimde koruma altına alınmış, zaman içinde hazırlanan ek protokollerle sözleşmenin güncellenmesi sağlanmıştır.

AİHS Madde 3'te yer alan işkence ve kötü muamele yasağına dair düzenleme, çocukların gördükleri şiddet konusunda da gündeme gelir. Bu maddedeki işkence ve kötü muamele yasağı mutlak haklar arasında yer aldığı için, hiçbir koşulda askıya alınması veya sınırlandırılması mümkün değildir. İşkence ve kötü muamele ile ilgili uluslararası sözleşmelerde yer alan düzenlemelerde, işkence ve kötü muamele teşkil eden fiillerin hangileri olduğunu belirtmez. Bu, insan hakları standartlarının dinamik yorumunun bir gereğidir; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) de belirttiği gibi 1950 yılında işkence ve kötü muamele sayılmayan bir eylem, 2004 yılında bu nitelikte kabul edilebilecektir.⁴⁸

AİHM, bedensel ceza konusunda aldığı ilk kararlardan birinde, konu çocuk mahkemesi tarafından verilmiş bir ceza olsa da, bedensel cezayla ilgili yaklaşımını ortaya koymuştur.

Davaya konu olayda, çocuk mahkemesi, başvuruçunun okuduğu okulda başka bir öğrenciye karşı şiddet uygulayan 15 yaşındaki çocuğunu, kalçaya üç kızılık sopası darbesi cezasına çarptırır ve ceza uygulanır. Ceza sonucunda cildi zedelenen çocuk, on gün boyunca acı çeker. AİHM kararında, cezanın işkence oluşturmadığını, ancak cezanın niteliği ve infaz biçimi dikkate alındığında fiilin aşağılayıcı ceza oluşturduğunu belirtmiştir. AİHM'ye göre bedensel ceza, doğası gereği, bir insanın bir başka insan üzerinde fiziksel şiddet uygulaması demektir ve bu şiddet, uzun süreli acı ve fiziksel etki yaratmasa da, Madde 3 ile korunan insan onurunu ve fiziksel bütünlüğü ihlal eder. Ayrıca, bedensel cezanın olumsuz psikolojik etkileri de göz ardı edilemez. Kararda, kamuoyunun bu tür bir cezalandırmayı meşru görmesinin cezayı haklı kılamayacağı, cezanın kapalı yerde ve başkalarının görmeyeceği şekilde uygulanmasının yeterli olmadığı, kişinin kendi gözünde aşağılanmış olmasının yeterli olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁹ AİHM daha sonraki kararlarında da okullarda uygulanan bedensel cezalar konusunda benzer yaklaşımlar sergilemiştir.

AİHM, okulda bedensel ceza ile ilgili bir başka kararında, kötü muamele ile ilgili olarak gerçek bir riskin bulunması bağlamında da değerlendirme yapmıştır. AİHM, okulda bedensel cezaya çarptırılma riskinin dahi AİHS Madde 3'te yer alan kötü muamele yasağını ihlal edebileceğini belirtmiştir.⁵⁰ Benzer bir biçimde, 1998 yılı öncesinde yürürlükte olan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun bir raporunda, taraf devletlerin, özel okullardakiler de dahil bütün çocukları AİHS Madde 3'te yasaklanan kötü muamelelerden koruma yükümlülüğü bulunduğunu ifade edilmiştir.⁵¹ Taraf devletlerin, yargı yetkileri alanındaki bireylerin, üçüncü kişiler tarafından yapılacaklar da dahil olmak üzere, işkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalmamalarını sağlayacak önlemleri alma yükümlülüğü olduğu kabul edilmiş ve özellikle çocukların, kişisel bütünlüklerine karşı ihlallerden devlet tarafından korunma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.⁵² Başka bir önemli kararda, taraf devletler için geçerli olan yükümlülükler bağlamında çocukların resmi makamların bildiği ya da bilmekle yükümlü olduğu kötü muamelelerden etkili bir şekilde korunması gerektiği ve bu konuda alınacak önlemlerin bu korunmayı sağlayacak nitelikte olması gerektiği dile getirilmiştir.⁵³

AİHM'nin, AİHS Madde 3 ile ilgili içtihatlarında, ihlal kararı için minimum acı/şiddet eşiğinin aşılması gereklidir; bu durum saptanırken muamele ya da cezaya ilişkin koşullar, mağdura ilişkin koşullar ve diğer koşullar da göz önünde tutulmaktadır.⁵⁴ AİHM içtihatlarına göre bedensel ceza AİHS Madde 3'ü doğrudan ihlal etmez; yukarıdaki şartlar göz önünde tutularak her somut olay özelinde karar verilmesi gereklidir.⁵⁵ AİHM'nin yaklaşımı ile İHK'nın yaklaşımı arasında benzerlik vardır. AİHM, zaman içerisinde önce ceza hukukunda, sonra okullarda ve en sonunda aile içinde bedensel cezanın yasaklanması gerektiğini içtihatlarında ortaya koymuştur.

AİHS'de konu ile ilgili bir diğer madde, Ek Protokol 1 Madde 2'de yer alan eğitim hakkıdır. İlgili maddede ilk olarak kişinin eğitim hakkından yoksun bırakılamayacağı, ikinci olarak ise devletin eğitim ve öğretim ile ilgili görevleri ve işlevleri ile bu işlevleri yerine getirirken, anne-babaların dini ve felsefi inançlarına saygı gösterme yükümlülüğü yer

almaktadır.⁵⁶ Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun içtihatlarında eğitim hakkının temel olarak ilköğretimi kapsadığı ifade edilmiştir.⁵⁷ Devletler, eğitimi, müfredatın içeriğinden, disiplin yaptırımlarına kadar her yönüyle düzenlemekle görevli ve yetkilidir; ancak, bu yetkinin AİHS'de yer alan diğer hakları ihlal etmemesi gerekir. Ayrıca AİHM, içtihatlarında bedensel ceza konusunu, 2. maddenin 1. fıkrasında yer alan eğitimden yoksun bırakılmama hakkı bağlamında değil, eğitimin anne-babanın felsefi inançlarına saygılı bir biçimde verilmesi yükümlülüğünün ihlali bakımından değerlendirmiştir.⁵⁸

AİHM'nin bedensel ceza konusunda bugüne kadar oluşturduğu içtihatlarda birbiriyle bağlantılı şu vurgular öne çıkmaktadır:

- Bedensel cezaya karşı çıkan anne-babaların, çocuklarını bu uygulamayı yapan devlete ait eğitim kurumlarına göndermek istememesi nedeniyle, çocukların eğitim hakkından yoksun kalması, eğitim hakkının ihlali şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁹
- Çocuklarını “geleneksel” yöntemlerle yetiştirmek isteyen velilerin, okullarda bedensel cezanın bütün biçimlerinin yasaklanmasının, AİHS'nin diğer bazı maddeleri ile birlikte eğitim hakkını da ihlal ettiğine ilişkin başvurular da, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu tarafından reddedilmiştir.
- Komisyon kararında, iç hukukta yer alan düzenlenmenin çocukların cezalandırılmasında pozitif yaklaşımı desteklediğini ve çocuklara yönelik istismar olaylarını ortadan kaldırmaya hizmet ettiğini; sözleşmede yer alan eğitim hakkına ilişkin maddenin ikinci fıkrasının, çocukları eğitim kurumlarında beyinlerinin yıkanmasına karşı korumayı ve eğitimde çoğulculuğu sağlamayı amaçladığını ve başvuru ailelerin dini veya felsefi kanaatlerine aykırılık taşımadığını belirtmiştir.⁶⁰ Bu karar, bedensel ceza konusundaki yasal düzenlemelerin eğitim hakkı çerçevesinde, ailelerin dini veya felsefi kanaatlerine aykırılık oluşturmadığını ortaya koymuştur.
- Anne ve babaların felsefi inançları ile çocukların eğitim hakkının çelişmesi halinde, öncelik çocuğun eğitim hakkına verilmektedir. AİHM, bedensel cezanın yasaklanmasını kendi dini inançlarına aykırı gören anne ve babaların başvurularını reddetmektedir.⁶¹

AİHS kapsamında ve özellikle cinsel istismar bakımından gündeme gelebilecek bir diğer konu ise cinsel eğitimidir. Cinsel eğitim, istismarın çocuklarca tanımlanması, adlandırılması, vb. açısından önem taşımaktadır. AİHM, cinsel eğitim konusundaki önemli bir kararında, okullarda verilen cinsel eğitimin, telkin boyutunda yapılmadığı takdirde, zorunlu olmasının eğitim hakkını ihlal etmediği belirtmiştir. Mahkeme, önüne gelen bir davada, cinsel eğitimin amacı, içeriği, anne-babaların çocuklarına vermek istedikleri dini eğitimi engelleyip engellemediği konularında değerlendirme yapmıştır.⁶² Ayrıca başka başvurular üzerine alınan kararlarda cinsel eğitim derslerinin tarafsız ve bilimsel bilgiler içermesi gerektiği belirtilmiştir.⁶³ Başka bir başvuru üzerine, cinsel eğitim nedeniyle çocuklarını özel veya devlet okullarına göndermeyerek evde kendi dini inançlarına uygun eğitim vermek isteyen kişiler açısından, zorunlu eğitimin önemi vurgulanarak, bunun ailelerin dini inançlarına aykırı olmadığı belirtilmiştir. Aynı kararda anne ve babaların okul saatleri

dışında çocuklarına kendi dini inançları doğrultusunda eğitim verme hakkına sahip olduğu da ifade edilmiştir.⁶⁴

AİHS kapsamında gündeme gelebilecek diğer bir önemli konu, hukuki hak arama yollarına erişimdir. İnsan hakları bağlamında değerlendirildiğinde, adalete erişim ile AİHS Madde 6'daki "adil yargılanma hakkının" hayata geçirilmesi arasında bölünmez bir bağ vardır. AİHM bir kararında AİHS Madde 6 kapsamında, "mahkemeye ulaşma hakkını kullanmak için bir avukattan hukuki yardım alınması gerekiyorsa, devletin medeni hukuk davalarında da adli yardım sağlamakla yükümlü olduğunu" belirtmektedir. Bu kararında mahkeme, İrlandalı yoksul bir kadının hak arama mücadelesi sırasında İrlanda hukukunun yeterli hak arama mekanizması oluşturamadığına hükmetmiştir. AİHM'ye göre "hakların etkili bir şekilde himaye edilebilmesi, yeknesak bir adli yardım tarifesinin kurumsallaşmasıyla veya usullerin basitleştirilmesi ve sadeleştirilmesiyle sağlanabilir."⁶⁵

AİHM başka bir kararında, sözleşmenin "hakları teorik veya hayali olarak değil ve fakat pratik ve etkili bir biçimde güvence altına almayı" amaçladığını öne sürerek, adil yargılanma hakkı olduğu ifade edilen bir normun varlığını yeterli görmeyip, normun etkin bir şekilde yaşama geçmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulmasının hukuki bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ AİHS'nin "etkili başvuru hakkını" düzenleyen 13. maddesinde yer alan, "bu sözleşmede tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, ihlal fiili resmi görev yapan kişiler tarafından bu sıfatlarına dayanılarak yapılmış da olsa, ulusal bir makama etkili bir başvuru yapabilme hakkına sahiptir" hükmüyle beraber, adli yardımın da etkili başvuru açısından önemli olduğu söylenebilir.

b. Avrupa Sosyal Şartı (ASŞ) ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ)

Bölgesel düzeyde yine önemli bir sözleşme, 1965 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı'dır (ASŞ). Türkiye, ASŞ'yi ilk imzalayan devletler arasında yer almasına karşın, onay sürecini 1989 yılında tamamlamıştır. ASŞ'de yer alan hakların kapsamını genişleterek, yeni haklar getiren Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ), Türkiye tarafından 9 Nisan 2007'de onaylanmıştır. GGASŞ Madde 17'de yer alan "çocukların ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı" çocuklara karşı her biçimdeki kötü muamelenin ceza kanunlarıncı yasaklanması ve yaptırıma bağlanması, çocuklara karşı kötü muamelenin önlenmesi ve çocukların bu bağlamda korunmasına yönelik kurum ve hizmetlerin oluşturulması gerektiğini ifade eder. Madde 17, okulda veya bir başka kurumda, kötü muamelenin şiddeti ne kadar hafif ve uygulayan kim olursa olsun, şiddetin her biçiminin, bedensel cezayı da içerecek şekilde, yasalarca yasaklanması yükümlülüğünü getirmektedir. Madde ayrıca, bu yasağın uygun ceza hukuku ve özel hukuk yaptırımlarıyla birlikte öngörülmesi gerektiğini belirtir. Madde 17'ye göre, ceza kanununda kişiye yönelik şiddet suç teşkil edebilir ve çocuğa yönelik şiddet ağırlaştırıcı bir neden olarak düzenlenmiş olabilir. Ancak bu, yasanın, şartın 17. maddesine uyum açısından yeterli bir yasak getirmiş olduğu anlamına gelmez. Bunun için taraf devletin, bu hükümlerin bedensel cezanın yasaklanmış olduğu yönünde yorumlandığını ve etkili bir şekilde uygulandığını göstermesi gereklidir.⁶⁷ ASŞ kapsamında oluşturulan denetim mekanizmalarından biri olan

toplu şikayet başvuruları kapsamında, bir dizi taraf devlet aleyhine yapılan başvurularda, çocuklara yönelik bedensel ceza her durumda etkili bir şekilde yasaklanmadığı için Madde 17'nin ihlal edildiği tespit edilmiştir.⁶⁸ MSHUS kapsamında yapılan "aşırıya kaçma" ile ilgili eşik değerlendirmesi, ASŞ'de yer almamakta, şartta çocuklara karşı bedensel ceza koşulsuz olarak tamamen yasaklanmaktadır.

GGASŞ Madde 7'de düzenlenen "çocukların ve gençlerin korunma hakkı", bedensel cezanın yasaklanmasına ek olarak, çocukların cinsel istismardan (çocuk fahişeliği, çocuk pornografisi, çocuk ticareti) korunmasına yönelik de yükümlülükler getirir. Taraf devletler, ilgili fıkra ile uyum sağlamak için çocuklara yönelik cinsel istismarın her türünü yasaklayacak ve bununla mücadele edecek özel önlemler almakla yükümlüdür. Madde 7(10)'da, cinsel istismarın her biçiminin cezalandırılması, bütün bu fiillerin 18 yaşından küçük tüm çocuklara yapılmasının yasadışı ilan edilmesi, çocukların cinsel istismarı ile mücadele konusunda bir ulusal eylem planının kabul edilmesi, çocukların bilişim teknolojilerinin kötüye kullanılmasından korunması, çocukların başta dilencilik, hırsızlık olmak üzere çeşitli amaçlarla sokaklarda çalıştırılmasının yasaklanması gibi yükümlülüklerle işaret edilir.⁶⁹

ASŞ ve GGASŞ kapsamında taraf devletlerin sundukları raporlar konusunda yapılan değerlendirmelerde öne çıkan noktalar:

- Sağlık eğitiminin geliştirilmesi ve okul hayatı boyunca müfredatta yer alması;⁷⁰
- Sağlık derslerinin zorunlu olması;⁷¹
- Okullarda sağlık hizmeti sunulması;
- Okullarda düzenli sağlık kontrolleri yapılması;⁷²
- Kontrollerin ücretsiz olması;⁷³
- Cinsel yolla bulaşan hastalıklar dahil diğer konularda cinsel eğitim verilmesi;⁷⁴
- Bedensel cezanın yasaklanmasıdır.⁷⁵

Bu iki uluslararası sözleşme dışında konu ile ilgili düzenleme içeren, işkence ve kötü muamele ile ilgili olarak ortaya çıkan işkence ve insanlık dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi de Türkiye tarafından 11 Ocak 1988 tarihinde imzalanmış, 27 Şubat 1988 tarihinde onaylanmıştır. Ayrıca İhtiyari Protokoller de 10 Mayıs 1995'te imzalanmış ve 23 Haziran 1997'de onaylanmıştır.

3. **Bildirgeler, ilkeler, tavsiye kararları**

Yukarıda belirtilen ve hukuken bağlayıcı olan uluslararası insan hakları sözleşmelerinin yanı sıra, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi hükümetlerarası örgütlerin çeşitli konularda yayımladığı ve farklı adlar taşıyan (bildirge, rehber kurallar, tavsiye kararı, vb.), hukuken bağlayıcı olmayan ama yol gösterici nitelikteki belgeler de vardır. Örnek vermek gerekirse, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 14.12.1990 tarihinde kabul edilen Çocuk Suçluluğun Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Rehber Kuralları'nın (Riyad İlkeleri), 21. maddesinde, eğitim sistemlerinde sert disiplin önlemlerinden ve özellikle bedensel cezalardan kaçınılması özel önem verilmesi gerektiği, 54. maddesinde ise

çocukların evde, okulda ya da başka bir yerde sert ve aşağılayıcı ceza ve ıslah tedbirlerine maruz bırakılmaması gerektiği ifade edilir. Bu belge de çocuğa yönelik bedensel cezayı koşulsuz olarak yasaklamaktadır.

Ayrıca, Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nin çocuğun kötü muameleden korunması ile ilgili çok sayıda tavsiye kararı bulunmaktadır. Bu kararlar hukuken bağlayıcı olmasa da standartlara uyum açısından yol gösterici niteliktedir. Konuyla ilgili başlıca tavsiye kararları arasında aşağıdakiler yer alır:

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi:

- 1969 tarihli 561 sayılı “Çocukların Kötü Muameleye Karşı Korunması”
- 1975 tarihli 751 sayılı “Modern Ailede Ana Babanın Sorumlulukları ve Konumu, Bu Konuda Toplumun Rolü”
- 1983 tarihli 963 sayılı “Şiddetin Azaltılmasında Eğitimsel Yöntemler”
- 1988 tarihli 1071 sayılı “Çocukların Korunması, Çocuk ve Bebeklerin Koruma Altına Alınması”
- 1998 tarihli 1371 sayılı “Çocuk İstismarı ve İhmali”
- 2004 tarihli 1666 sayılı “Avrupa Ölçeğinde Çocuklara Yönelik Bedensel Cezanın Yasaklanması”

Bakanlar Komitesi:

- R (79) 17 sayılı “Çocukların Kötü Muameleye Karşı Korunması”
- R (85) 4 sayılı “Aile İçi Şiddet”
- R (90) 2 sayılı “Aile İçi Şiddete Karşı Sosyal Tedbirler”
- R (93) 2 sayılı “Çocuklara Yönelik Kötü Muamelenin Mediko-Sosyal Yönleri”
- R (84) 4 sayılı “Ana Baba Sorumluluğu”
- R (91) 9 sayılı “Aile ile İlgili Acil Tedbirler”

B. **Devletin Yükümlülükleri**

Genel olarak uluslararası insan hakları hukuku ve özel olarak ise ÇHS bakımından, her çocuk temel yaşama hakkına sahiptir ve çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabanın gösterilmesi gereklidir. Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, yargı organları, idari organlar veya yasama organı tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren tüm faaliyetlerde, çocuğun yararının temel ilke olarak gözetilmesi, çocuğun esenliği için gerekli bakım ve korumanın sağlanması ve buna uygun bütün yasal ve idari önlemlerin alınması yükümlülüğü söz konusudur. Ayrıca diğer insan hakları da, çocukların özgül konumuna uygun olarak, çocuklar için yine geçerlidir.

Bu çalışmanın konusu olan, okullarda çocuğun bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması hakkı kapsamında, devletlere çocuğun bedensel, duygusal, ruhsal sağlığını ihmal veya istismar etmeme gibi negatif yükümlülükler getirilmiştir. Bu negatif yükümlülüklerin yanı sıra, tüm insan hakları için geçerli olan, devletlerin bu hakların yerine getirilmesine yönelik pozitif edim yükümlülüğü de söz konusudur. Başka bir deyişle, bu hakların hayata geçmesi için, devletler hakkı kullanmak

---

isteyen kişilerin önündeki engelleri kaldırmak ve hakkın kullanılmasını güvence altına alacak yasal ve idari önlemleri almak durumundadır. Bu yükümlülük hem gerekli yasal ve idari düzenlemelerin yapılmasını, hem de söz konusu hakları kullanacak kişilerin güvenliğinin sağlanmasını kapsar. İnceleme konusu çerçevesinde söz konusu olan pozitif yükümlülükler arasında genel olarak yasal, idari, eğitsel, tıbbi ve benzeri nitelikteki önlemler sayılabilir.

İnsan hakları hukukunda, birey-devlet ilişkisi ve bunun ürünü olan dikey ihlallerin yanı sıra, bir de bireyler veya birey grupları arasında meydana gelen ihlaller (örneğin aile içi şiddet veya evlilik içi tecavüz) vardır. Bunlar yatay ihlal olarak da adlandırılır ve devletlerin pozitif yükümlülükleri arasında yatay ihlalleri engellemek de yer alır. İhlallerden sorumlu tutulan birey veya birey grupları uluslararası insan hakları sözleşmeleri nezdinde sorumluluk taşımazlar. Yatay ihlalin sorumlusu, insan hakları hukuku gereği o birey veya birey grubu değil, devletin kendisidir. Devletlerin yatay sorumluluğu bakımından öne çıkan yükümlülükler, özel ilişkiler alanını düzenleyen, ilişkide güçsüz konumda bulunan bireyi koruyacak caydırıcı ve nitelikli mevzuat üretilmesi; üretilen mevzuatın mağdurları korumaya hizmet edecek, mağdur tarafından bizzat erişilebilir ve/veya re'sen işleyen mekanizmalarının oluşturulması; resmi makamların özel ilişkilerde hak ihlaline yol açan kişileri tespit etmesi, yargılaması ve cezalandırması; bu tür ihlallerin ortaya çıkmasını engelleyecek ekonomik, idari, eğitsel, vb. önlemlerin alınması olarak ifade edilebilir.⁷⁶

Sonuç olarak, okullarda çocuğun bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından devletlerin insan hakları hukuku bağlamındaki yükümlülüklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Sorunun görmezlikten gelinmemesi ve önlenmesi, cezalandırılması ve ortadan kaldırılmasına yönelik cezai, hukuki, idari ve diğer alanlarda uygun mevzuatın kabul edilmesi ve yürürlüğe konulması;
- Bu sorunun ortaya çıkmasına katkıda bulunan geleneksel anlayış ve uygulamaların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışma yapılması;
- Gerek kamu görevlilerini gerek diğer bireyleri şiddete başvurmaktan uzaklaştıracak eğitim çalışmalarının düzenlenmesi ve bu konuların müfredat programının parçası haline getirilmesi;
- Okullarda bu tür fiilleri gerçekleştiren kişilerin uygun şekilde cezalandırılması;
- Bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığı ihmal, istismar ve şiddete maruz kalmış mağdurlara ve yakınlarına yasal, idari, sağlık veya barınma, vb. konularında, yardım ve destek sağlanması; bu kapsamda uygun programların hazırlanması;
- Okullarda çocuğun bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması konusunda sürekli araştırmalar yürütülmesi, veri ve istatistik toplanması, bunların değerlendirilmesi ve böylelikle hazırlanacak etkili bir eylem planının belirli zaman aralıklarında geri bildirimlere dayalı olarak güncellenmesi;
- Önleme, tespit etme, müdahale etme ve giderme konusunda özel usuller, sorumlu kurumlar belirlenmesi ve bunların hayata geçirilmesi.

III. Ulusal Mevzuatta Çocuğun İhmal, İstismar ve Şiddetten Korunması ve Uyum Değerlendirmesi

A. Türkiye’de Mevcut Durum

Mevzuatın uluslararası insan hakları standartlarına uyumunu değerlendirmek için yapılan bazı araştırmalar sonucunda, okullarda şiddet ve istismar konularında sorunun ne kadar ciddi olduğunu ortaya koyan verilere ulaşılmıştır. Aşağıda genellikle yerel olarak yapılan bazı araştırmaların sonuçları verilmektedir; bu sonuçlar değerlendirildiğinde sorunun tüm ülke açısından ne kadar yakıcı olduğu ortaya çıkmaktadır. Çocukların maruz kaldığı şiddet biçimlerinin çok az kısmı bildirilmekte ve araştırılmaktadır. Dolayısıyla, az sayıda kişi fiillerinden sorumlu tutularak cezalandırılabilir. ⁷⁷

Okullarda çocuğun beden, duyyu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bağlamında atılan somut adımların değerlendirilmesi için, güvenilir veri ve istatistiklerin mevcudiyeti büyük önem taşımaktadır. Çocukları bu tür muameleye maruz bırakan kişilerin saptanması ve bunlara karşı alınacak önlemlerin belirlenmesi, ancak güvenilir veri ve istatistiklerle mümkün olabilecektir. ⁷⁸

Gelişmekte olan ülkelerde şiddet konulu bir araştırmaya göre, son otuz gün içerisinde sözel veya fiziksel şiddete uğrayan okul çağındaki çocukların oranı % 20 ila % 65 arasında değişmektedir. ⁷⁹ Gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalarda da benzer oranlar elde edilmiştir. ⁸⁰ şüphesiz, bu durumun farklı sebepleri vardır. Çocukların evde karşılaştığı şiddeti bildirmesi oldukça zordur. Aileler, çocuklarının diğer bir aile bireyi, diğer eş, işveren, polis memuru gibi kişilerin şiddetine maruz kaldığı durumlarda sessiz kalabilmektedir. Bu durum, kız çocuklarının cinsel şiddete maruz kaldığı olaylarda, toplumsal baskı veya damgalanma gibi nedenlerle olayların bildirilmemesi açısından da geçerlidir. Aynı şekilde, şiddete maruz kalan çocuklara aynı kişi tarafından tekrar şiddet uygulanabileceği korkusu da olayların bildirilmesini engelleyebilmektedir. Bir diğer neden, çocuklara yönelik bazı şiddet biçimlerinin “makul” veya “yasal” görölmesidir; bunun en önemli örneği okullarda verilen bedensel cezalardır. ⁸¹

Türkiye’de okullarda şiddet ile ilgili, düzenli yürütölen bir istatistik ve veri çalışması bulunmamaktadır. Konu hakkında genellikle yerel ve sınırlı çalışmalar yürütölmüş, tüm ülkeyi kapsayan ve ayrıştırılmış veriler içeren resmi bir çalışma henüz yapılmamıştır. Aşağıda örnek niteliğinde bazı araştırmalardan bulgular verilmektedir. Bu örnekerin okullardaki şiddet ve istismarın bir resmini ortaya koyar nitelikte olduğu kabul edilebilir.

- 2002 yılında Ankara ve Adana’da yapılan bir çalışmada, ergenlere sorulan “Yaşamınız boyunca hangi ortamlarda fiziksel şiddete tanık oldunuz?” sorusuna

verilen yanıtlarda, % 38 oranında okul seçeneği işaretlenmiştir.⁸² Aynı araştırmada, “Fiziksel şiddet içeren durumlardan hangilerini yaşadınız?” sorusuna verilen yanıtlar arasında, tokat, tekme-tokat dövülme, kemer veya sopa gibi bir aletle dövülme, uzun süre kapalı bir yerde tutulma ve hastaneye gitmeyi gerektirecek şiddette dayak yeme gibi cevapların toplam oranı % 72’dir.⁸³

- Ankara’da bir ilköğretim okulu⁸⁴ ve üç lisede,⁸⁵ 2005 ve 2006 yıllarında yapılan iki araştırmadan sonuçlarına göre, ilköğretimde 4., 5. ve 7. sınıflarda okuyan öğrenciler arasında son bir ayda şiddet uygulayanların oranı % 33 ile % 40 arasında değişmektedir. Şiddet biçimleri içerisinde azarlama, dövme, tekme atma, yumruk atma ve itip kakma önde gelmektedir. Üç lisenin 1. sınıf öğrencileri arasında yapılan araştırmada ise, öğrencilerin % 45,8’i son üç ay içerisinde şiddet gördüğünü ya da şiddet uyguladığını belirtmiştir.
- İstanbul’da 43 lisede öğrenim gören 3483 lise 2. sınıf öğrencisi ile 2004 yılında yapılan bir araştırmada, son bir yıl içerisinde en az bir kez fiziksel kavgaya katılanların oranı, grubun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Hayatı boyunca en az bir kez başkalarını yaralayanların oranı % 26,3 olarak bulunmuştur. Şiddet sonucu bir başkasını yaraladığını belirtenlerin yarıya yakını, bunu ilk kez 13-15 yaşları arasında yaptıklarını belirtmişlerdir. 12 yaşından önce birilerini yaralayanların oranı ise % 39 olarak belirlenmiştir.⁸⁶
- Eğitim kurumlarında görev yapan eğitimciler arasında yapılan bir araştırma sonucunda, İstanbul’da, 1997-2005 yılları arasında:
  - 135 öğretmen şiddete başvurduğu gerekçesiyle ceza aldı;
  - Görevli kadın öğretmen sayısının erkeklere oranlara daha yüksek olmasına karşın, şiddete başvuran öğretmenler arasında erkeklerin sayısının kadın öğretmenlerden 2 kat fazla olduğu;
  - Şiddete maruz kalan öğrencilerin % 63,6’sını erkek öğrencilerin oluşturduğu;
  - 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin % 49,9 oranla en çok şiddete maruz kalan öğrenci grubu olduğu;
  - Sosyoekonomik düzeyi yüksek olan okullarda görev yapan öğretmenlerin diğer gruplara göre % 30,1 ile daha az şiddet uyguladığı ve bu oranın orta düzeydeki okullarda % 36,8, düşük düzeydeki okullarda da % 33,1 olarak gerçekleştiği ifade edilmiştir.⁸⁷
- Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen) tarafından 30 ilde gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda, öğretmenlerin % 21,56’sının, idarecilerin ise % 8,55’inin okulda sopyayla dolaştığı, idarecilerin % 28,36, öğretmenlerin ise % 38,49’unun öğrencilerine dayak attığı ortaya konulmuştur. Araştırma, gelişmişlik düzeyi ile dayak oranı arasında ters orantı olmadığı ve “dayağın, sosyo-ekonomik refah oranından daha çok, güçlü bir hiyerarşi kurgusunda saklı olduğu” sonucuna ulaşmıştır.⁸⁸

- 26 Avrupa ülkesindeki okullarda 10. sınıf öğrencileri arasında yürütülen, alkol ve diğer uyuşturucuların kullanımı ile ilgili bir araştırmada, Türkiye’de 10. sınıf öğrencilerinin % 68’inin bir kez sigarayı denediği, % 37’sinin son bir ay içinde sigara içtiği, % 52’sinin son on iki ay içinde alkol aldığı ve % 24’ünün son on iki ay içinde sarhoş olduğu ve % 5’ten azının farklı türlerde uyuşturucu kullandığı ortaya konulmuştur.⁸⁹
- Altı büyük ilde, gençler, özellikle de ortaöğretim öğrencileri arasında yapılan uyuşturucu kullanımı ile ilgili bir diğer araştırma sonucunda, Türkiye’de, 15-16 yaş grubunda hayatında en az bir kez sigara ve alkol kullananlarının oranının % 50 olduğu, uyuşturucunun farklı türlerini kullananların oranının % 5’in altında olduğu, % 35’inin son on iki ay içerisinde alkol, % 5’ten azının uyuşturucu kullandığı, %18’inin son bir ay içinde sigara içtiği, % 20’sinin son bir ay içerisinde alkol aldığı ve % 2’sinin uyuşturucunun farklı türlerini kullandığı ortaya konulmuştur.⁹⁰
- “Çocuklarda ve Gençlerde Artan Şiddet Eğilimi ile Okullarda Meydana Gelen Olayların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi” amacıyla kurulan Meclis Araştırma Komisyonu, Türkiye’yi temsil eden bir örneklem üzerinden ortaöğretim kurumlarında yaptığı çalışmayla, gençlerin şiddetle karşılaşma sıklığını araştırmıştır. Ortaöğretim kurumlarına devam eden öğrencilere son üç ve son bir ay içinde “herhangi bir yerde şiddet ile karşılaşma” durumları sorulmuştur. Öğrencilere “şiddet” tanımı vermeden, herhangi bir şiddet ile karşılaşma durumu konusundaki görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Son üç ay içinde şiddetle karşılaşan gençlerin oranı % 18,9 çıkmış, bu oran son bir ay için % 14,4 olarak tespit edilmiştir. Son üç ay içinde şiddet uygulayan gençlerin oranı % 29,3 olarak bulunurken, bu oran son bir aylık dönem için % 25 çıkmıştır. Araştırmaya göre, devlet ve özel ortaöğretim kurumlarına devam eden öğrencilerin son üç ay ve son bir ay içinde şiddetle karşılaşma yüzdeleri birbirine çok yakındır.⁹¹ Araştırma sırasında Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) kullandığı “şiddet” tanımları kullanılarak “şiddetle karşılaşma” durumları tekrar sorulmuş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.⁹²

	Karşılaşma (%)	Uygulama (%)
Fiziksel şiddet	22	35,5
Sözel şiddet	53	48,7
Duygusal şiddet	36,3	27,6
Cinsel şiddet	15,8	11,7

Araştırmaya göre, ortaöğretim kurumlarına devam eden öğrenciler şiddetle en çok % 39 oranıyla sokakta, ikinci sırada ise % 34 oranıyla okulda karşılaşmaktadır.⁹³

- MEB tarafından 14 ildeki 28 ortaöğretim ve 28 ilköğretim kurumunda toplam 1.120 öğrenci ile yapılan araştırmada, okullarda şiddet yine önemli bir sorun olarak saptanmıştır. Araştırmada öğrencilerin % 52,2'si sözel, % 21,9'u fiziksel, % 23,7'si duygusal ve % 2,2'si diğer türlerde şiddete maruz kaldığını belirtmiş, ayrıca şiddete uğranılan mekanlar arasında okulların oranı % 27,6 olarak saptanmıştır.⁹⁴
- MEB'in 26 Nisan 2006 - 20 Mart 2007 tarihleri arasındaki okul kayıtlarına göre, toplam 4.379 şiddet olayına, 8.856 öğrenci karışmıştır. Toplam öğrenci sayısı ile karşılaştırıldığında, "şiddete karıştığı kaydedilen öğrenci yüzdesi" % 0,06 olarak tespit edilmiştir. Türkiye'de bulunan toplam 34.656 ilköğretim okulundan 1.279'unda (% 3,6) ve toplam 7.934 ortaöğretim okulundan 2.266'sında (% 28,5) şiddet olaylarına ilişkin kayıt bulunduğu belirtilmiştir.⁹⁵ Aşağıda 26 Nisan 2006 - 20 Mart 2007 tarihleri arasında gerçekleşen şiddet olaylarıyla ilgili MEB tarafından derlenen, "Okullarda Meydana Gelen Şiddet Olaylarının Tiplerine İlişkin Sayısal Veriler" verilmektedir.⁹⁶

Olay Çeşidi	Olay Sayısı	Yüzde
Fiziksel zarar veren şiddet (yumruk, tekme, tokat, vb.)	1839	34,5
Madde kullanımı (alkol, uyuşturucu, ilaç, vb.)	347	6,5
Zorbalık, tehdit, sataşma	1267	23,7
Cinsel taciz	137	2,6
Eşyaya, mala zarar verme	471	8,8
Çalma, gasp	254	4,8
Okula silah, kesici/delici alet getirme	315	5,9
Çete oluşturma, çeteye katılma	44	0,8
Ateşli, kesici, delici silahla yaralama	112	2,1
Dedikodu, lakap takma	537	10,1
Ateşli, kesici, delici silahla ölümlü olay	15	0,3

Meclis Araştırma Komisyonu'nun yaptığı, Türkiye'de ortaöğretim kurumlarına devam eden çocuklara ilişkin araştırmaların sonuçları ile MEB'in ilk ve ortaöğretim kurumlarında yaptığı çalışmalar ve diğer resmi kurumların kayıtları, ülkemizde çocuk ve gençler arasında şiddetin bir toplumsal sorun haline geldiğini göstermektedir.⁹⁷

B. Uluslararası İnsan Hakları Komitelerinin Türkiye'ye İlişkin Değerlendirmeleri

Türkiye'de yürürlükte olan mevzuatın uluslararası insan hakları standartları ile uyum farkını değerlendirirken, önce uluslararası insan haklarını koruma mekanizmalarınca Türkiye'nin taraf olduğu bazı sözleşmeler temelinde yapılmış değerlendirmeleri ele almak yerinde olacaktır. Türkiye, yukarıda belirtilen uluslararası sözleşmeler uyarınca sunduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) ve Avrupa Sosyal Şartı (ASŞ) raporları kapsamında, ilgili organlar tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

ÇHS kapsamında Türkiye tarafından 2001 yılında sunulan ilk raporu değerlendiren Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (ÇHK), sonuç gözlemlerinde,⁹⁸ aile içerisinde çocuklara yönelik bedensel cezanın kültürel ve yasal olarak kabul edilebilir bulunmasından ve ceza kanunu tarafından sadece ciddi yaralanmaların yasaklanmasından duyduğu endişeyi belirtmiştir. Ayrıca yasaklanmış olmasına karşın, okullarda ve diğer kurumlarda bedensel cezanın uygulanması konusunda da endişelerini dile getirmiştir. Komite, Türkiye'ye bedensel cezanın kötü etkilerine yönelik farkındalığı artırılmaya yönelik önlemler alınmasını, sözleşmeye uygun ve çocuğun onuruna saygılı alternatif disiplin biçimleri geliştirilmesini ve okullarda ve diğer kurumlarda bedensel ceza yaşağını güçlendirmesini tavsiye etmiştir.⁹⁹

Türkiye, ÇHS'ye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol kapsamında ilk raporunu sunduktan sonra ÇHK sonuç gözlemlerinde,¹⁰⁰ güvenlik, sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık sektörlerindeki birçok meslek grubunun protokol kapsamındaki konulara ilişkin farkındalığının artırılmasına yönelik çalışmaların yetersiz olduğu belirtilmiştir. ÇHK, farkındalığın artırılması için daha fazla kaynak ayrılmasını, özellikle kamu görevlileri için konu ile ilgili eğitim materyalleri hazırlanmasını ve eğitimler düzenlenmesini, protokolün daha yaygın olarak bilinmesini sağlamak amacıyla, okullarda kullanılan müfredata konuyla ilgili bölümlerin eklenmesini tavsiye etmiştir.¹⁰¹ Komite, cinsel sömürü vakalarındaki artıştan ve konuyla ilgili sistematik gözlem ve şikayet mekanizmalarının yokluğundan endişe duyduğunu ifade etmiştir. Bu eksiklikler konusunda, etkili bir denetleme yapılmasını güvence altına alacak önlemlerin alınmasına, bağımsız bir şikayet mekanizmasının oluşturulmasına ve çocukların bu mekanizmalara kolaylıkla erişilebilmesinin sağlanmasına dair tavsiyelerde bulunmuştur.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (ASHK), ASŞ kapsamında oluşturulan denetim mekanizması çerçevesinde hazırladığı, Türkiye ile ilgili 1994 tarihli raporda, eğitimin her seviyesinde sağlık eğitimi verilmesi ve okullarda özel sağlık programlarının yürütülmesi gerektiğini belirterek, uygulanan sağlık programlarında 0-14 yaş arası çocukların sadece yarısının genel sağlık taramasından geçirildiğini ifade ettikten sonra, bu ilk taramanın ardından yeniden tarama çalışması yapıp yapılmayacağını, hangi sıklıkla yapılacağını ve geri kalan çocuklar için ne gibi önlemler alındığını sormuştur.¹⁰² ASHK Türkiye hakkındaki

1996 tarihli kararında, genel sağlık taramasından geçirilen çocuk sayısının okul çağındaki toplam çocuk sayısına oranını ve hangi sıklıkla tarama yapıldığını sormuştur.¹⁰³

ASHK Türkiye hakkındaki 2001 tarihli kararında, mahkemelerin, aileleri tarafından ihmale veya kötü muameleyle uğrayan çocuklarla ilgili yetkilerini belirttikten sonra, çocukların bu tür muamelelerden korunması ve ihmal ve kötü muamelenin tespitine dair hizmetlerinin ülke çapında nasıl organize edildiğini sormuştur. Komite ayrıca mevcut mevzuatın, eğitim kurumlarında bedensel cezanın her biçimini yasaklayıp yasaklamadığı konusunda bilgi talep etmiştir.¹⁰⁴ Aynı kararda, ilkokullarda sürmekte olan sağlık eğitimiyle ilgili olarak, bu eğitimin tüm okullarda gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ve eğitimcilerin bu konularda özel bir eğitim alıp almadıkları konusunda da bilgi istenmiştir. Komite, okullarda verilen sağlık eğitiminin, en azından, sigara, alkol ve uyuşturucu ile mücadele, sağlıklı beslenme ve cinsel yolla bulaşan hastalıkları da içerecek şekilde cinsel eğitim konularını içermesi gerektiğini ifade ederek, bu konuda bilgi talep etmiştir. ASHK son olarak, okullardaki genel sağlık taramalarının hangi aralıklarla yapıldığını ve sistematik olarak neleri kapsadığını sormuştur.¹⁰⁵

ASHK Türkiye hakkında 2005 yılında yaptığı değerlendirmede, 4357 sayılı Hususi İdarelerden Maaş Alan İlkokul Öğretmenlerinin Kadrolarına, Terfi, Taltif ve Cezalandırılmalarına ve Bu Öğretmenler için Teşkil Edilecek Sağlık ve İçtimai Yardım Sandığı ile Yapı Sandığına ve Öğretmenlerin Alacaklarına Dair Kanun ve 1702 sayılı İlk ve Orta Tedrisat Muallimlerinin Terfi ve Tecziyeleri Hakkında Kanun ile öğretmenleri maaştan kesme ve cinsel taciz durumunda, meslekten atılma cezalarının düzenlendiğini, ancak bedensel cezanın okullarda ve diğer kurumlarda uygulanmaya devam ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁶ Komite ayrıca, okullarda AIDS'in önlenmesiyle ilgili konularda eğitim verildiğini, ancak bunun tüm çocukları kapsamadığını, sağlık eğitiminin, eğitimin her kademesindeki çocukları kapsamaması ve müfredatta yer alması gerektiğini belirtmiş ve okullarda yapılan sağlık taramalarının sıklığı konusundaki sorusunu tekrarlamıştır.¹⁰⁷

Uluslararası mekanizmalar, çalışma kapsamındaki konular açısından ÇHS bağlamında yaptıkları denetimler sonucunda bedensel ceza ile ilgili olarak:

- Eski ceza kanununun çocuklara yönelik şiddet açısından sadece ciddi yaralanmaları yasakladığını;
- Eğitim kurumlarında yasaklanmış olmasına karşın bedensel ceza uygulamasının devam ettiğini;
- Farkındalığın artırılması ve alternatif disiplin biçimleri geliştirilmesi gerektiğini;
- Okullarda ve diğer kurumlarda bedensel cezaya yönelik yasakların güçlendirilmesini tavsiye ettiğini ifade etmiştir.

Çocuklara yönelik cinsel istismar açısından ise, güvenlik, sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde çalışanların farkındalığının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmasını, kamu görevlileri için eğitim materyalleri ve eğitimler hazırlanmasını ve

okullarda uygulanan müfredatla konu ile ilgili bölümlerin eklenmesini tavsiye etmiştir. Komite, ayrıca konu ile ilgili sistematik gözlem ve şikayet mekanizmalarının yokluğu nedeniyle, bağımsız bir şikayet mekanizmasının oluşturulmasına ve bu mekanizmanın çocuklar tarafından kolaylıkla erişilebilir olmasının sağlanmasına ilişkin tavsiyelerde bulunmuştur.

ASHK, bedensel cezayla ilgili olarak, çocukların bu tür muamelelerden korunması ve tespite dair hizmetlerin ülke çapında nasıl organize edildiğini sormuş ve mevzuatın, bedensel cezanın her biçimini özel olarak eğitim kurumlarında yasaklaması gerektiğini belirtmiştir. Komite cinsel istismar konusunda gerekenler arasında aşağıdakileri saymıştır:

- Sağlık eğitiminin eğitimin her kademesindeki kişilere sağlanması,
- Okullarda özel sağlık programlarının, belirli zaman aralıklarında yapılacak genel sağlık taramasını ve cinsel eğitimi de içine alacak şekilde yürütülmesi ve tüm çocukları kapsaması,
- Müfredatta bu konulara yer verilmesi,
- Eğitimcilerin bu konularda özel eğitim almaları.

C. Ulusal Mevzuat

1. Kötü muamelenin önlenmesine yönelik mevzuat

Türkiye'nin inceleme konuları bakımından uluslararası insan hakları standartlarına uyumu değerlendirilirken, önce mevzuatın genel hükümlerine gönderme yapılmış sonrasında ise özel olarak eğitim mevzuatı dikkate alınmıştır.

a. Anayasa

İç hukukta hukuksal hiyerarşi içerisinde en üstte yer alan Anayasa'da şiddet ve istismar konusunda doğrudan bir düzenleme yoktur. Ancak Anayasa Madde 17'de herkesin, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu, kimseye işkence ve eziyet yapılamayacağı, kimsenin insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamayacağı yer almıştır. Maddede ayrıca tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin, vücut bütünlüğüne dokunulamayacağına ve rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamayacağına yer verilmiştir. Maddede yaşam hakkı ile işkence ve kötü muamele yasağı bağlamında öngörülmuş tek istisna tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı hallerdir. Bu zorunlulukların kanunla açıkça öngörülmesi gereklidir. Çocuğa karşı şiddet ve özel olarak bedensel ceza, tıbbi zorunluluklar veya kanunda yazılı haller kapsamında değerlendirilemeyecek olgulardır. Ayrıca Madde 17'de tanınan haklar, Anayasa'nın 15. maddesi gereği sınırlanamaz ve askıya alınamaz niteliktedir; başka bir deyişle mutlak haklardır. Bu durumun bir sonucu, aşağıda da görüleceği gibi, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) Madde 232'de yer alan düzenlemenin Anayasa'ya aykırılığı olacaktır.

b. Türk Ceza Kanunu (TCK)

Anayasa dışında çok sayıda kanunda, konu ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Çocuklara yönelik şiddet ve istismar açısından, söz konusu fiilleri gerçekleştiren kişilere karşı caydırıcı cezai ve idari yaptırımlar uygulanması yükümlüğü söz konusudur. TCK birçok hükmünde mağdurun çocuk olmasını ayrıca dikkate alarak, bu durumu cezayı ağırlaştırıcı bir neden olarak değerlendirmektedir. Bu anlamda TCK'nın mağdur çocuklar konusunda duyarlı olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁸ TCK'nın 82. maddesinde düzenlenen “kasten öldürme suçunun nitelikli hallerinde” çocuklara açıkça yer verilmiştir. Kasten yaralama suçuyla ilgili Madde 86'da ise, mağdurun çocuk olması ayrıca göz önüne alınmış ve suçun “bedenen veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye” karşı işlenmesi durumu, ağırlaştırıcı neden olarak belirtilmiştir. Kasten öldürme suçu bakımından Madde 82'de çocuklar doğrudan sayılmışken, Madde 86'da bu durumun aynı açıklıkla yer almaması bir çelişki gibi gözükmemektedir. Çocuklara yönelik şiddet açısından, özellikle “terbiye etme” biçimindeki bedensel ceza bakımından, açık olmayan böyle bir düzenleme ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Bu sorunun, Madde 85'te düzenlenen “taksirle öldürme” ve Madde 89'daki “taksirle yaralama” suçları için de geçerli olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁹

TCK'nın “kötü muamele” başlıklı 232. maddesinin 1. fıkrasında, aynı konutta birlikte yaşadığı kişilerden birine karşı kötü muamelede bulunan, maddenin 2. fıkrasında ise idaresi altında bulunan veya büyütmek, okutmak, bakmak, muhafaza etmek veya bir meslek veya sanat öğretmekle yükümlü olduğu kişi üzerinde, sahibi bulunduğu terbiye hakkından doğan disiplin yetkisini kötüye kullanan kişinin hapisle cezalandırılacağı hüküm altına alınmıştır. Bu madde ile başta eğitimciler olmak üzere eğitim kurumlarında çalışan personelin, çocuklara yönelik kötü muamele kapsamında cezai sorumluluğu düzenlenmiştir. Madde 232'nin önceki hali, eski TCK'nın 477. maddesinde yer alıyordu. Geçmiş düzenlemenin yürürlükte olduğu dönemde, Yargıtay kararlarında ilgili maddenin verdiği disiplin yetkisi kapsamında bedensel ceza da gündeme gelmiş ve bedensel ceza eğitimcilerin disiplin yetkisi kapsamında değerlendirilmiştir.¹¹⁰ Yeni TCK'daki düzenleme, disiplin yetkisinin kötüye kullanılmasında mağdurun sağlığını tehlikeye sokması olasılığı aramamasının dışında, eski düzenleme ile benzerdir. Ancak bu farkın görünüşte olduğu öne sürülmüştür. Maddenin gerekçesinde, disiplin yetkisinin, kişinin beden ve ruh sağlığının bozulmasına veya bir tehlikeye maruz kalmasına neden olmayacak ölçülerde kullanılabilmesine yer verilmiştir. Disiplin yetkisinin sınırları tanımlanırken, “şiddetin her türünün kesinlikle yasaklanması” yerine, “sağlığın bozulması” ve “tehlikeye maruz kalma sonucu” gibi şartlar aranması disiplin yetkisinin sınırlarını belirsizleştirmiştir. Başka bir deyişle, hafif ve basit şiddet uygulamalarının, disiplin yetkisinin eğitim hakkının doğal bir sonucu olduğu düşüncesinden hareketle, 232. madde kapsamında değerlendirilmeme olasılığı vardır.¹¹¹

TCK Madde 232'de yer alan düzenlemenin, okullarda ve diğer kurumlarda fiziksel ve psikolojik şiddete kapı araladığı belirtilmektedir.¹¹² Maddenin 2. fıkrasında yer alan düzenlemenin, yetkinin kötüye kullanımı boyutunda olmayan fiziksel şiddete izin verdiği

yorumu yapılmaktadır. Bu durumda terbiye hakkının hangi fiilleri içerdiğinin açık olmadığı ve Türkiye’de yaygın uygulama çerçevesinde yetkinin kötüye kullanılması olarak kabul edilmemesi mümkün olan davranışların, yaptırıma bağlanamayacağı ifade edilmektedir.¹¹³ Ayrıca Türk Medeni Kanunu’nda anne–babaya, çocuğa “terbiye etmek” amaçlı fiziksel şiddet uygulama hakkı tanınmamışken, üçüncü kişilere bu hakkın tanınmasına yol açabilecek bir düzenlemeye yer verilmiştir.¹¹⁴ 232. maddede yer alan “sahibi bulunduğu terbiye hakkı” ifadesinin eski kanundaki karşılığı olan “tedip hakkı”, yeni Türk Medeni Kanunu’nda yer almamaktadır. Anayasa Madde 17’nin tüm kötü muamele ve bedensel ceza biçimlerini yasakladığı göz önünde tutulursa, TCK Madde 232’de yer alan ibarenin Anayasa’ya aykırı olduğu ileri sürülebilir.

İnceleme konuları açısından diğer önemli bir düzenleme olan TCK Madde 96’da, düzenlenen eziyet suçunun kapsamına hangi fiillerin girdiğinin belirsiz olduğu ve bu fiillerin dar yorumlanması halinde, fiziksel ve psikolojik şiddetin pek çok biçiminin yaptırımsız kalacağı ve sadece ağır eziyet biçimlerinin suç oluşturacağı ifade edilmiştir. Düzenlemeye göre, eziyet suçunun, ani değil, sistematik, süreklilik arz eden ve işkence gibi kişinin ruh sağlığını etkileyebilecek nitelikte olması gerekmektedir. Dolayısıyla, sadece yukarıdaki nitelikleri taşıyan ve sonuçları belli bir ağırlığa ulaşmış fiziksel şiddet fiilleri 96. madde kapsamında düşünülebilecektir.

Duygusal şiddet bakımından, TCK’da doğrudan bir düzenleme yer almamaktadır ve bu anlamda yaptırım uygulanabilecek suçlar, “tehdit” (Madde 106), “şantaj” (Madde 107) ve “kişiyi özgürlüğünden yoksun kılma” (Madde 109) gibi suçlardır.¹¹⁵ Ancak bu suçlar konusunda çocuklara ilişkin ayrı bir düzenleme yapılmamıştır.

Cinsel şiddetle ilgili TCK Madde 103, çocuklar bakımından önem taşımaktadır. Anılan maddede çocuğun 15 yaşını tamamlamış olup olmadığına ve fiilin anlam ve sonuçlarını algılama yeteneğinin gelişmiş olup olmadığına göre iki farklı düzenleme söz konusudur. 15 yaşını tamamlamamış veya tamamlamış ama fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılama yeteneği gelişmemiş çocuklara yönelik her türlü cinsel davranış cinsel istismar olarak değerlendirilmiştir. 15 yaşını tamamlamış çocuklar açısından ise, bu çocuklara karşı sadece cebir, tehdit, hile veya iradeyi etkileyen başka bir nedene dayalı olarak gerçekleştirilen cinsel davranışlar istismar olarak kabul edilmiştir. Bu tür vakalarda çocuklara hastalık bulaştırılması, davranışın gebelikle sonuçlanması veya intihara yol açması gibi hallerde ağırlaştırılmış cezalar öngörülmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹¹⁶ TCK Madde 103(3)’te, cinsel istismarın eğitici, öğretici, bakıcı, sağlık hizmeti veren veya koruma ve gözetim yükümlülüğü bulunan diğer kişiler tarafından ya da hizmet ilişkisinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle ya da birden fazla kişi tarafından birlikte gerçekleştirilmesi halinde, verilecek cezaların yarı oranda artırılacağı belirtilmesi yerinde olmuştur.

Çocuklara yönelik cinsel şiddetle ilgili bir diğer düzenleme, Madde 105’te yer alan “cinsel taciz” ile ilgili düzenlemedir. Burada cinsel taciz şikayete tabi bir suç olarak düzenlenmiştir. Maddede ayrıca, cinsel tacizin hiyerarşi, hizmet veya eğitim ve öğretim

ilişkisinden ya da aile içi ilişkiden kaynaklanan nüfuzun kötüye kullanılması suretiyle ya da aynı işyerinde çalışmanın sağladığı kolaylıktan yararlanılarak işlenmesi halinde, verilecek cezanın yarı oranda artırılacağı ve mağdur, bu fiil nedeniyle işi bırakmak, okuldan veya ailesinden ayrılmak zorunda kalmış ise, verilecek cezanın bir yıldan az olamayacağı belirtilmiştir. Bu düzenleme ağırlaştırıcı nedenler bakımından caydırıcı nitelikte olsa da, suçun şikayete tabi suçlar arasında düzenlenmesi, başka bir deyişle mağdur çocukların şikayeti olmaksızın, soruşturmaya veya kovuşturmayaya tabi tutulamaması, düzenlemeyi yetersiz kılmaktadır.

Çocuğa yönelik şiddetle ilgili TCK'da yer alan diğer bir düzenleme, “kişinin özgürlüğünden yoksun bırakılması” suçunu ele alan Madde 109'dur. Maddede, bir kimseyi hukuka aykırı olarak bir yere gitmek veya bir yerde kalmak hürriyetinden yoksun bırakmak suç olarak düzenlenmiştir. Suçun çocuğa ya da beden veya ruh bakımından kendini savunamayacak durumda bulunan bir kişiye karşı işlenmesi halinde cezanın bir kat artırılacağı, suçun cinsel amaçla işlenmesi halinde ise yarım kat daha artırılacağı ifade edilmiştir. Ancak 110. maddeye göre, 109. maddede yer alan suçu işleyen kişi, bu suç nedeniyle soruşturma başlamadan önce mağdurun şahsına zarar vermeden, onu güvenli bir yerde kendiliğinden serbest bırakacak olursa cezanın üçte ikisine kadar indirilecektir. Bu durumda, örneğin okullarda bir çocuğun bir yere kapatılarak özgürlükten yoksun bırakılması halinde, bu muamele, suç savcılığına intikal etmeden sonuçlandırıldığı takdirde, cezada önemli bir indirim söz konusu olacaktır. Bu, 109. maddede çocuklar bakımından yer alan ağırlaştırıcı nedeni büyük oranda etkisiz hale getirmektedir ve caydırıcılık açısından olumsuz niteliktedir.

TCK'da yer alan başka bir düzenleme, “müstehcenlik” başlıklı Madde 226'dır. Maddede, çocuklara müstehcen görüntü, yazı veya sözler içeren ürünleri veren ya da bunların içeriğini gösteren, okuyan, okutan veya dinleten, bunların içeriklerini çocukların girebileceği veya görebileceği yerlerde ya da alenen gösteren, görülebilecek şekilde sergileyen, okuyan, okutan, söyleyen, söyleten ya da şiddet kullanılarak, hayvanlarla, ölmüş insan bedeni üzerinde veya doğal olmayan yoldan yapılan cinsel davranışlara ilişkin yazı, ses veya görüntüleri içeren ürünleri çocukların görmesini, dinlemesini veya okumasını sağlayan kişilerin cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla, okullarda ve diğer kurumlarda müstehcen materyallerin çocuklara ulaşmasını sağlayan kişiler bakımından caydırıcı bir düzenleme söz konusudur.

“Fuhuş” suçuna ilişkin TCK Madde 227'de, çocuğu fuhuşa teşvik eden, bunu kolaylaştıran, bu maksatla çocuk tedarik eden veya barındıran ya da çocuk fuhuşuna aracılık eden kişilerin cezalandırılacağı ve bu suçun eş, üstsoy, kayın üstsoy, kardeş, evlat edinen, vasi, eğitici, öğretici, bakıcı, koruma ve gözetim yükümlülüğü bulunan diğer kişiler tarafından ya da kamu görevi veya hizmet ilişkisinin sağladığı nüfuzun kötüye kullanılmak suretiyle işlenmesi halinde, verilecek cezanın yarı oranda artırılacağı hükme bağlanmıştır. Bu düzenlemenin de caydırıcı bir şekilde yapılmış olduğu ifade edilebilir.

Bütün bu düzenlemelerin dışında, TCK Madde 97’de, yaşı veya hastalığı dolayısıyla kendini idare edemeyecek durumda olan ve bu nedenle koruma ve gözetim altında bulunması gereken bir kimseyi kendi haline terk, Madde 98’de ise bu kişilere yardım etmeme veya durumu derhal ilgili makamlara bildirmeme suçu düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerle, çocuğun anne-babasının, yasal vasi veya vasilerinin yanı sıra, bakımını üstlenen kişi ya da kişiler tarafından terk edilmesi suretiyle gerçekleşebilecek ihmal ya da ihmalkar muamelelere yaptırım getirilmiş, ayrıca tüm yurttaşlar için bildirim zorunluluğu konulmuştur.

TCK’nın 278. maddesinde, “suçu bildirmeme” başlığı altında, işlenmekte olan bir suçu yetkili makamlara bildirmeyen kişinin veya işlenmiş olmakla birlikte, sebebiyet verdiği neticelerin sınırlandırılması henüz mümkün bulunan bir suçu yetkili makamlara bildirmeyen kişinin, bir yıla kadar hapisle cezalandırılacağı, mağdurun 15 yaşını bitirmemiş bir çocuk, bedensel veya ruhsal bakımdan özürü ya da hamileliği nedeniyle kendisini savunamayacak durumda bulunan kimse olması halinde, verilecek cezanın, yarı oranda artırılacağı düzenlenmiştir. Madde 279’da ise, “kamu görevlisinin suçu bildirmemesi” başlığı altında, kamu adına soruşturma ve kovuşturmayı gerektiren bir suçun işlendiğini göreviyle bağlantılı olarak öğrenip de yetkili makamlara bildirimde bulunmayı ihmal eden veya bu hususta gecikme gösteren kamu görevlisinin, altı aydan iki yıla kadar hapis ile cezalandırılacağı belirtilmiştir. Son olarak, Madde 280’e göre, “sağlık mesleği mensuplarının suçu bildirmemesi” başlığı altında, görevini yaptığı sırada bir suçun işlendiği yönünde bir belirti ile karşılaşmasına rağmen, durumu yetkili makamlara bildirmeyen veya bu hususta gecikme gösteren sağlık mesleği mensupları (doktor, diş hekimi, eczacı, ebe, hemşire ve sağlık hizmeti veren diğer kişiler), bir yıla kadar hapis ile cezalandırılacaktır. Bu maddelerle kişilere, çocuklara yönelik bütün şiddet ve istismar olayları da dahil, işlenmekte olan veya işlenmiş olmakla birlikte neticelerinin sınırlandırılması halen mümkün bulunan suçları yetkili mercilere bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum özellikle okullarda, eğitimcilerin ve diğer personelin yanı sıra, aşağıda görüleceği üzere mevzuat gereği okullarda çalışan ve sağlık taramalarında görev alan doktorlar ve diğer sağlık çalışanları bakımından da geçerlidir.

TCK’da konu ile ilgili belirtilebilecek son düzenleme, “insan ticareti” suçuna ilişkin Madde 80’dir. Maddenin gerekçesi Palermo Protokolü’ne doğrudan atıf yapmış ve protokole bağlı kalındığını belirtmiştir.¹¹⁷

c. Diğer

4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun’un amacı, devlet memurları ve diğer kamu görevlilerinin görevleri sebebiyle işledikleri suçlardan dolayı yargılanabilmeleri için izin vermeye yetkili mercileri belirtmek ve izlenecek usulü düzenlemektir. Kanunun, devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin genel idare esaslarına göre yürüttükleri kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevleri ifa eden memurlar ve diğer kamu görevlilerinin görevleri sebebiyle işledikleri suçlar

hakkında uygulanacağı belirtilmiştir. Kanununun 2. maddesinde bu usulün TCK'nın işkence ve kötü muameleyle dair suçları hakkında uygulanmayacağı düzenlenmiştir. Başka bir deyişle, işkence ve kötü muamele suçları için soruşturma izninin verilmesine gerek bulunmamakta ve cumhuriyet savcılarının doğrudan ceza soruşturması açabilmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, uluslararası insan hakları hukukunda çocuklara yönelik şiddet, genellikle işkence ve kötü muamele yasağını düzenleyen maddeler bağlamında ve aşağılayıcı ceza veya muamele gibi çeşitli kategoriler altında değerlendirilmiştir. İnceleme konusu bağlamında yer alan fiilleri gerçekleştirecek eğitimi ve diğer personelin yargılanması için, bu şekilde bir soruşturma izni usulünün benimsenmesi yerinde olmamıştır. Söz konusu fiiller de işkence ve kötü muamele suçları gibi doğrudan cumhuriyet savcılıkları tarafından soruşturulabilmektedir.

2. Çocuğun korunmasına ilişkin mevzuat

a. Anayasa

Bu kapsamda göz önünde bulundurulması gereken Anayasa maddelerinin ilgili bölümleri şunlardır:

Ailenin korunması

Madde 41

...Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar.

Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması

Madde 56

...Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Gençliğin korunması

Madde 58

...Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır.

Sosyal güvenlik hakkı

Madde 60

Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir.

Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.

Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler

Madde 61

...Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır.

Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur.

b. Diğer

Türk mevzuatında sadece aile içindeki şiddet değil, okulda, sosyal hizmet kuruluşlarında, okul öncesi eğitim kurumlarında, özel kreş ve gündüz bakımevleri ve

özel çocuk kulüplerinde çocuğa yönelik ihmal ve kötü muamele ve bunların yaptırımları da düzenlenmiştir. 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Kanunu'nun 27. maddesi ile, kanun kapsamına giren sosyal hizmet kuruluşlarında muhafaza ve bakımlarına terk edilen şahıslara karşı herhangi bir suç işleyen kuruluş görevlileri hakkında, bu suç nedeniyle genel hükümlere göre verilecek hürriyeti bağlayıcı geçici cezalar ile para cezalarının üçte bir oranında artırılarak hükümlenacağı belirtilmiştir.

2001 yılında yürürlükten kalkan Medeni Kanun'un 267. maddesi, anne-babaların çocuk üzerindeki tedip hakkını tanımış durumdaydı. Tedip hakkının bedensel cezayı içerip içermediği doğrudan düzenlenmemiş olsa da, kanun yürürlükte olduğu dönemde başta Yargıtay kararlarında olmak üzere, tedip hakkının bedensel cezayı da içerdiği, olumsuz etkileri olmakla birlikte son çare olarak başvurulmasının hukuka uygun olduğu kabul edilmiştir. Bu durum eski kanunun yürürlükte olduğu dönemde çok sayıda Yargıtay kararına yansımış ve aşırılaşmadığı sürece, bedensel cezanın sorun teşkil etmeyeceği belirtilmiştir.¹¹⁸ Yeni Türk Medeni Kanunu'nda bu şekilde bir tedip hakkına yer verilmemiştir. Ancak, yeni düzenlemenin de yetersiz olduğu ifade edilmektedir. Tedip hakkının velayet hakkı içinde yer aldığı görüşü ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 339. maddesinde itaat ödevinin korunmuş olmasıyla, tedip hakkına yeni yasada yer vermemenin bedensel cezanın ortadan kaldırılmasına katkısı zayıflatılmıştır. Türk Medeni Kanunu'nda açık ve uygulanabilir hükümler olmadığı durumlarda örf ve adet hukukunun geçerli kabul edilmesinin, çocuklara yönelik bedensel cezanın örf ve adet hukuku kapsamında gündeme gelmesine neden olabileceği ifade edilmektedir.¹¹⁹

Türk Medeni Kanunu'nun çocuğun eğitimine ilişkin 340. maddesi, anne-babayı çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve toplumsal gelişimini sağlamak ve korumakla yükümlü kılar. Annenin ve babanın deneyimsizlik, hastalık, başka bir yerde bulunma veya benzeri sebeplerle velayet görevini gereği gibi yerine getirmemesi, çocuğa yeterli ilgi göstermemesi veya çocuğa karşı yükümlülüklerini ağır biçimde savsaklaması velayeti kaldırma sebebi sayılmıştır. Bunların görüldüğü durumlarda, diğer önlemlerden sonuç alınamaz ya da bu önlemlerin yetersiz olacağı önceden anlaşılırsa, hakimin velayetin kaldırılmasına karar verebileceği belirtilmiştir.

4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun Madde 1'de ve Ailenin Korunmasına Dair Kanunun Uygulanmasına Dair Yönetmelik Madde 5'te, çocukların aile içi şiddete maruz kaldıklarını kendilerinin veya üçüncü bir şahsın genel kolluk kuvvetlerine veya cumhuriyet başsavcılığına yazılı, sözlü veya başka bir şekilde bildirmesi, hakimin, kanunda yazılı tedbirlere ya da uygun göreceği benzeri başka tedbirlere hükmedebilmesi için yeterli sayılmıştır. Yönetmelikte şiddet, aile bireyinin fiziksel, cinsel, ekonomik veya psikolojik zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi biçimde engellenmesini de içeren, toplumsal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözel ve ekonomik her türlü davranış olarak tanımlanmıştır. Düzenleme, bu haliyle çocuğun her türlü şiddete karşı korunma

hakkını kısmen güvence altına almaktadır. Bu iki düzenleme yoluyla, şiddet, ihmal veya istismar olaylarının aile içinde ortaya çıktığı durumlarda dahi, eğitim kurumlarında görevli personele, çocuğun durumu ile ilgili olarak kanun ve yönetmelik kapsamında ortaya konulan mekanizmalara başvurma yetkisi verilmektedir.

Ailenin Korunmasına Dair Kanun'a dayanarak, aile içi şiddete maruz kalan çocukları şiddeti uygulayan kişiden korumaya yönelik geçici tedbirler alınması mümkündür; ancak bu çocukların fiziksel ve psikolojik tedavisine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmadığı gibi, başka destek mekanizmaları da oluşturulmamıştır. Kanun ve yönetmeliğe göre, her ne kadar üçüncü şahısların, başka bir deyişle eğitim kurumları personelinin, başvuru hakkı varsa dahi, bu mekanizma fazla bilinmemektedir; genellikle şiddete karşı başvurunun sadece mağdurlar tarafından yapılabileceğine dair bir kanı yaygındır.

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da özel korunma ihtiyacı olan suç mağduru çocuklar hakkında alınacak tedbirleri düzenlemektedir. Kanununun 3. maddesinde, "çocuk", daha erken yaşta ergin olsa bile, 18 yaşını doldurmamış kişi, "korunma ihtiyacı olan çocuk" ise, bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuk olarak tanımlanmıştır. Kanununun 5. maddesinde, "koruyucu ve destekleyici tedbirler", çocuğun yararı göz önünde bulundurularak, öncelikle kendi aile ortamında korunmasının sağlanması ile yaşı ve gelişimine uygun eğitim ve öğreniminin desteklenmesini, kişiliğinin ve toplumsal sorumluluğunun geliştirilmesini sağlamaya yönelik, danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık, barınma tedbirleri olarak belirtilmiştir. Kanununun 6. maddesinde, SHÇEK'e başvuru, bildirim mükellefiyeti ve yükümlülükler düzenlenmiştir. Maddede diğer devlet memurları ya da kamu görevlilerinin yanında eğitim kuruluşlarının da, korunma ihtiyacı olan çocuğu SHÇEK'e bildirmekle yükümlü olduğu belirtilmiştir.

3. Eğitim Mevzuatı

Yukarıda belirtilen yasal düzenlemelerin haricinde, mevzuatta, okullarda çocuğun beden, duygu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması ile ilgili çok sayıda kanun, yönetmelik, yönerge ve genelge bulunmaktadır.

Devlet memurlarının ve kamu görevlilerinin söz konusu fiilleri işlediği durumlarda, yukarıda yer alan cezai hükümler haricinde **disiplin cezası** verilebilmektedir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 125. maddesinde kınama cezasını gerektiren fiiller arasında kötü muamelede bulunmak, söz veya hakaretle sataşmak ve görev mahallinde genel ahlak ve edep dışı davranışlarda bulunmak ve bu tür yazı yazmak, işaret, resim ve benzeri şekiller çizmek ve yapmak da yer almaktadır. Kanunda kınama cezasının anlamı, memura, görevinde ve davranışlarında kusurlu olduğunun yazı ile bildirilmesi olarak ifade edilmektedir. Kademe ilerlemesinin durdurulması cezasını gerektiren fiiller arasında da, görevini yerine getirirken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşüncü, felsefi inanç, din ve mezhep

ayırımı yapmak, kişilerin yarar veya zararını hedef alan davranışlarda bulunmak ve iş sahiplerine hakarette bulunmak veya bu kişileri tehdit etmek yer almaktadır. Bu ceza söz konusu fiilin ağırlık derecesine göre memurun, bulunduğu kademedeki ilerlemesinin 1-3 yıl durdurulması anlamına gelmektedir.

Madde 125, disiplin cezası verilmesine sebep olmuş bir fiil veya halin, cezaların sicilden silinmesine ilişkin süre içinde tekrarı halinde, bir derece ağır ceza uygulanacağını ve aynı derecede cezayı gerektiren fakat aynı fiil veya haller nedeniyle verilen disiplin cezalarının üçüncü kez uygulanmasında bir derece ağır ceza verileceğini ifade etmektedir.

Bedensel ceza bakımından, yukarıda belirtilen ceza hukukuna dair hükümler haricinde, mevzuatta disiplin hükümleri çerçevesinde de düzenlemeler yapılmıştır. Bedensel ceza konusunda, çok eski tarihlerde çıkarılmış olmakla birlikte halen yürürlükte olan ve eğitimde haklar bağlamında göz önünde tutulabilecek iki kanun bulunmaktadır.

1702 sayılı ve 1930 tarihli İlk ve Orta Tedrisat Muallimlerinin Terfi ve Tecziyeleri Hakkında Kanun'un 19.-22. maddelerine göre öğretmenlerin yapması yasaklanan hareketler arasında kaba muamele, kaba bir dil kullanmak ve öğrenciyi dövmek de yer almıştır. Bu fiiller öğretmenler bakımından disiplin suçu olarak düzenlenmiştir. Kanunda yer alan dövme fiilinin kapsamı belirsizdir, ancak her türlü bedensel cezayı kapsayabileceği düşünülmektedir. Ancak şiddetin derecesine bağlı olarak dövme suçu oluşmasa dahi, kaba muamele suçu bedensel ceza bakımından gündeme gelebilecektir.

Bu konuda diğer bir düzenleme ise 4357 sayılı ve 13.01.1943 tarihli Hususi İdarelerden Maaş Alan İlkokul Kadrolarına, Terfi, Taltif ve Cezalandırılmalarına ve Bu Öğretmenler için Teşkil Edilecek Sağlık ve İhtimai Yardım Sandığı ile Yapı Sandığına ve Öğretmenlerin Alacaklarına Dair Kanun'un 7. maddesinde yapılmış ve öğrenciyi herhangi bir şekilde zarara uğrattıkları sabit olanlara, fiillerinin mahiyet ve derecesine göre birinci defasında bir günlükten üç günlüğe ve ikinci defasında üç günlükten on beş günlüğe kadar ücret veya maaş kesilmesi cezası verileceği belirtilmiştir. Bu düzenlemenin de kapsamı açık değildir ancak çocuklara yönelik şiddet bakımından uygulama alanı bulabilecek nitelikte olduğu söylenebilir.¹²⁰

Belirtilen bu iki kanun haricinde, eğitim mevzuatı özelinde, eğitimcilerin ve diğer okul personelinin çocuğa yönelik şiddet içeren eylemlerine dair yasal düzenleme bulunmamaktadır. Yönetmelik seviyesinde, MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği Madde 139'da, öğrencilere okul ve çevresinde sağlıklı, güvenli bir eğitim-öğretim ortamı sağlanmasının esas olduğu ifade edilmiştir.

Bu düzenlemelerin bedensel cezanın yasaklanması ve ortadan kaldırılması bakımından caydırıcı olması mümkün olsa da, uygulamada göze çarpan raporlar, medyaya yansıyan haberler ve yargı kararları ışığında, bu eski tarihli kanunların fazla tatbik edildiği söylenemez. Ancak, caydırıcı yasal ve idari düzenleme yapma yükümlülüğü yerine getirilmiş gözükmemektedir.

Cinsel istismar bakımından belirtilebilecek ilk düzenleme, İlk ve Orta Tedrisat Muallimlerinin Terfi ve Tecziyeleri Hakkında Kanun Madde 27’de yer alan “gerek talebe karşı ve gerek hariçte muallimlik sıfatı ile telif edilmeyen iffetsizliği sabit olan” öğretmenlere meslekten çıkarılma cezası verileceğini belirtilmesidir. Ayrıca Hususi İdarelerden Maaş Alan İlkokul Kadrolarına, Terfi, Taltif ve Cezalandırılmalarına ve Bu Öğretmenler için Teşkil Edilecek Sağlık ve İçtimai Yardım Sandığı ile Yapı Sandığına ve Öğretmenlerin Alacaklarına Dair Kanun’un 7. maddesinde yer alan öğretmenlik mesleğiyle ilgili işler bakımından haysiyetsizliği, iffetsizliği ve vazifesinde bırakılmasına mani bir suistimali sabit olan öğretmenlerin, bir daha meslekte ve teşkillerinde kullanılmamak üzere meslekten çıkarılacağına dair bir düzenleme yer almıştır. Bu kanunlar eski tarihli olmaları ve “iffetsizlik” gibi muğlak ve tanımlanması zor bir ifadeye yer vermelerine karşın, cinsel istismar bakımından uygulanabilir niteliktedir. Belirtilen bu iki kanun haricinde eğitimcilerin ve diğer okul personelinin çocuğa yönelik cinsel istismar oluşturan eylemlerine dair eğitim mevzuatı özelinde yasal düzenleme bulunmamaktadır.

Okullarda öğrenciler arasında gerçekleşebilecek cinsel istismar fiilleri açısından, yönetmelik düzeyinde, MEB Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği ve MEB Mesleki Eğitim Merkezleri Ödül ve Disiplin Yönetmeliği Madde 6’da, “öğrenci/kursiyerlerin korunması” başlığı altında, aşağıdaki konularda veli, aile veya usta öğreticilerle de işbirliği yapılarak gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir:

- Yönetici ve öğretmenler tarafından, aile içinde veya dışında şiddete maruz kalan, ilgisizlik nedeniyle veya zorlanarak kanun ve toplumun etik kurallarına aykırı yollara yönelme ihtimali bulunan öğrenci/kursiyerlerle ilgili gerekli önlemlerin alınması,
- Öğrenci/kursiyerlerin pornografi, teşhir, cinsel sömürü, istismar, taciz ve her türlü olumsuz davranışlardan korunması,
- Öğrenci/kursiyerlere diğer öğrenci/kursiyerler tarafından fiziksel ve ruhsal yönden zarar verilmemesi için dedikoduya, zorbalığa, tehdide, sataşmaya ve onur kırıcı her türlü lakap takılmasına karşı bu kişilerin korunması.

Türk mevzuatında, cinsel sömürü ve istismarın engellenmesi bağlamında işlev üstlenebilecek olan **cinsel eğitime** ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. İlköğretimde üreme ile ilgili bilgiler 6. ve 7. sınıf fen bilgisi derslerinde yer almakla beraber, cinsel eğitim olarak değerlendirilebilir olmaktan uzaktır.¹²¹

Sağlık taramaları, okullarda çocuğun beden, duygu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması konusunda vakaların tespiti ve önlem alınması bakımından önem kazanmıştır. 3797 sayılı MEB’in Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’un 41. maddesinde, Sağlık İşleri Daire Başkanlığı’nın görevleri arasında, Bakanlık’a bağlı öğretim kurumlarındaki öğrencilerin ve diğer personelin sağlık eğitim hizmetlerini ve gerekli sağlık taramalarını gerçekleştirmek de yer alır. MEB Milli Eğitim Müdürlükleri Yönetmeliği

Madde 22 ile oluşturulan Sağlık İşleri Bölümü'nün görevleri arasında eğitim kurumlarında öğrencilere yönelik sağlık taramasının bir plan dahilinde yürütülmesini sağlamak, buna dair iş ve işlemleri yürütmek ve öğrencilerin sağlık hizmetleri ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek sayılmıştır. MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği Madde 83'te bu kurumlardaki sağlık personelinin, okuldaki öğrenciler ve diğer personelin sağlıkla ilgili işlerini yapmakla yükümlü olduğu ifade edilmiştir. "Öğrenci sağlığı ve güvenliği" başlıklı Madde 139'da ise, öğrencilere okul ve çevresinde sağlıklı, güvenli bir eğitim-öğretim ortamı sağlanmasının esas olduğu, öğrencilerin sağlık muayenelerinin ve gerekli aşılarının, periyodik olarak yürürlükteki mevzuat hükümlerine göre yapılacağı belirtilmiştir. MEB Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği Madde 45'te okul hekiminin, her ders yılı içinde yatılı ve gündüzlü bütün öğrencileri birer muayeneden geçirerek sonuçlarını her birinin dosyasındaki sağlık sayfasına yazması öngörülmüştür.

Sürekli sağlık taramalarının yanı sıra, MEB Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği'nin 44. ve diğer maddelerinde aşağıdakiler de hükme bağlanmıştır:

- Her okulda öğrenci ve personel sayısı ile orantılı olarak, ücretli ya da maaşlı bir ya da daha fazla sayıda hekim bulunması,
- Okul hekiminin, her ders yılı başında okula yeni giren öğrencileri muayene ederek okula devam etmelerine engel hastalıkları olanları ayırması,
- Okul hekiminin, her ders yılı içinde yatılı ve gündüzlü bütün öğrencileri birer birer muayeneden geçirerek sonuçlarını her birinin dosyasındaki sağlık sayfasına yazması,
- Okul hekiminin, her gün okul müdürünün belirteceği saatte okula gelerek, okul tarafından muayeneye gönderilen öğretmen, memur, öğrenci ve hizmetlileri muayene etmesi ve durumlarını bir deftere yazarak her biri hakkında gereken tedbirleri alması,
- Okul hekiminin, ders yılı sonunda, okulun genel sağlık durumunu ve ihtiyaçlarını, ders yılı içinde öğrenciler arasında çıkan hastalıkları ve alınan tedbirleri, öğrencilerin genel olarak sağlık durumlarını ve alınması gereken tedbirleri bildiren bir rapor düzenlemesi ve bu raporun bir örneğinin, okul genel raporu ile birlikte valilik yolu ile MEB'e gönderilmesi.

Aynı hükümler İmam Hatip Okulu İdare Yönetmeliği, Çıracılık Eğitimi Merkezlerinde Parasız Yatılı Çıracık Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlar ile Pansiyonların Yönetimi Yönetmeliği, Ermeni Lise ve Ortaokulları Yönetmeliği'nde de yer almıştır.

Özel okullar açısından yürürlükte olan MEB Özel Okullar Çerçeve Yönetmeliği'nin 61. maddesine göre, okullarda sağlık hizmetlerini yerine getirmek üzere yeteri kadar doktor ve sağlık personeli görevlendirilecek ve öğrencilerin belli zaman aralıklarında

sağlık kontrollerinden geçirilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır. MEB Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği Madde 17’de MEB’e bağlı resmi ve özel okul öncesi eğitim kurumlarında, kurum müdürünün görevleri arasında, çocukların periyodik olarak sağlık kontrollerinin yapılmasını sağlamaya da yer verilmektedir. Aynı yönetmeliğin 27. maddesinde okul öncesi eğitim kurumlarında çocuk sağlığı konusunda uzman bir doktorun bulunacağı, bulunmaması durumunda sağlık hizmetleri konusunda hükümet tabipliği, sağlık ocakları, varsa sağlık eğitim merkezleri, ana çocuk sağlığı merkezi ve benzeri kuruluşlardan yararlanılacağı belirtilmiştir. Doktorun görevleri arasında çocukların periyodik sağlık kontrollerini yapmak ve kayıtlarının tutulmasını sağlamak, kurumda bulunan tüm personele zaman zaman sağlıklı ilgili bilgiler vermek, yönetici ve öğretmenlerle işbirliği yaparak aile eğitimine katılmak ve sağlık konusunda velileri aydınlatmak sayılmıştır. Yönetmeliğe ait Madde 28 ise, çocukların psikolojik açıdan sağlıklı gelişimi ve ortaya çıkabilecek sorunların çözülmesi amacıyla okul öncesi eğitim kurumlarında bir psikolog bulunacağını belirtir. Yönetmelikte, psikolog bulunmaması durumunda, çocuklara sunulacak psikolojik sağlık hizmetleri konusunda il/ilçe imkanlarından yararlanılacağı, çocukların psikolojik açıdan sağlıklı gelişimi için gerekli önlemlerin alınacağı, gereken testlerin yapılmasının ve kayıtlarının tutulmasının sağlanacağı, ruh sağlığı ve çocuk ruh sağlığı konularında kurumda bulunan tüm personele zaman zaman bilgiler verileceği, yapılan kontrollerde ortaya çıkan veya veli ya da öğretmen tarafından tespit edilen sorunlar ve sorunlu çocuklar ile ilgili özel çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir.

Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılacak Çocuk Bakım Evleri Hakkında Yönetmelik Madde 15’te bakımevinde kalan çocuklar ile burada görevli personelin altı ayda bir genel sağlık kontrolünden geçirileceği, düzenlenen raporların dosyalarına konulacağı ve çocukların periyodik sağlık kontrollerinin yapılarak sağlık izleme defterine kaydedileceği ifade edilmiştir. MEB’e Bağlı Okul Pansiyonları Yönetmeliği’nin 27. ve 28. maddelerinde pansiyon doktorunun görevleri de benzer şekilde düzenlenmiştir.

“Okul Sağlığı Faaliyetleri” konulu 2002/71 sayılı Genelge ile MEB’e bağlı sağlık eğitim merkezleri, sağlık ocakları, il ve ilçelerdeki kamu, özel ve gönüllü kuruluşların desteği alınarak, okullarda sağlık kontrolü ve sağlık eğitimi çalışmalarının başlatılacağı belirtilmiştir.

MEB’e Bağlı Okul Pansiyonları Yönetmeliği Madde 10 ve İmam Hatip Okulu İdare Yönetmeliği Madde 23’te, **yatılı ve pansiyonlu okullarda; öğrencilerin yeme, yatma, dinlenme, eğitim, öğretim, etüt çalışmaları ve benzeri hizmetlerinin yürütülmesi** ile görevli olan belleticilerin görevleri arasında, hastalanan öğrencilerin durumlarını nöbetçi öğretmen veya idarecilere bildirmek de sayılmıştır.

MEB Sağlık Eğitim Merkezleri Yönetmeliği²²² Madde 2’de, merkezlerin görevleri arasında okul sağlığı çalışmalarını, geliştirici bilimsel önlemleri alarak yürütmek de yer almıştır. Yönetmeliğin 28. maddesinde, hekimlerin, merkez baştabibi başkanlığında oluşturduğu

konseyin görevleri arasında sağlık eğitimi konularına ilişkin toplantılar düzenlemeye yer verilmektedir. Son olarak Madde 36'da, okullardaki, okul sağlığı eğitim çalışmalarının sağlık eğitim merkezlerince planlanacağı ve uygulanacağı ifade edilmiştir. Ancak, bu düzenleme haricinde eğitimciler ve diğer personelin okullarda gerçekleştirecek şiddet ve istismar vakalarının önlenmesi, tespiti, vs. konularında eğitim almalarına dair bir olanak ya da yükümlülük öngörülmemiştir. Bu derlemede yer alan okullarda sağlık hakkıyla ilgili makalede de görüldüğü üzere sağlık taramalarıyla ilgili farklı kademeler ve okul türleri için birçok düzenleme öngörülmüş olmakla birlikte bu düzenlemeler kapsamında şiddet ve istismarın tespitine yönelik herhangi bir yükümlülük getirilmemiştir.

Fiziksel ve duygusal şiddetten korunma bakımından aşağıda belirtilen düzenlemeler, öğrenciler arasında ortaya çıkabilecek fiiller açısından düzenlenmiştir. MEB Mesleki Eğitim Merkezleri Ödül ve Disiplin Yönetmeliği Madde 6 ve Madde 27'de, "merkez ödül ve disiplin kurulunun görevleri" ve "öğrenci/kursiyerlerin korunması" başlıkları altında, yönetici ve öğretmenler tarafından, aile içinde ve dışında şiddete maruz kalan, ilgisizlik nedeniyle veya zorlanarak kanun ve toplumun etik kurallarına aykırı olan yollara yönelme ihtimali bulunan öğrenci/kursiyerlerle ilgili gerekli önlemlerin alınması, öğrenci/kursiyerlerin pornografi, teşhir, cinsel sömürü, istismar, taciz ve her türlü olumsuz davranışlardan korunması, öğrenci/kursiyerlere, diğer öğrenci/kursiyerler tarafından fiziksel ve ruhsal yönden zarar verilmemesi için dedikoduya, zorbalığa, tehdide, satışmaya ve onur kırıcı her türlü lakap takılmasına karşı bu kişilerin korunması konularında veli, aile veya usta öğreticilerle de işbirliği yapılarak gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Yönetmeliğin 19. maddesinde kınama cezası gerektiren davranışlar arasında, arkadaşlarına sözlü satışmak, sarkıntılık etmek, hakaret etmek ve başkalarını bu gibi davranışlara kışkırtmak sayılmıştır.

MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği Madde 109'da, 6., 7. ve 8. sınıf öğrencileri için öngörülen **disiplin** hükümleri arasında kınama cezası gerektiren davranışlar arasında yöneticilere, öğretmenlere, görevlilere ve arkadaşlarına kaba ve saygısız davranmak, okul değiştirme yaptırımı gerektiren davranışlar arasında sarkıntılık, hakaret, iftira, tehdit ve taciz etmek veya başkalarını bu gibi davranışlara kışkırtmak fiilleri yer almıştır. Yönetmeliğin 112. ve devamındaki maddelerinde, ilköğretim okullarında öğrencilerin ilgi, istek, yetenek ve ihtiyaçlarını belirleyerek olumlu davranışlar kazanmalarını ve olumsuz davranışların önlenmesini sağlamak amacıyla bir "Öğrenci Davranışlarını Değerlendirme Kurulu" oluşturulması öngörülmüştür. Bu kurulun görevleri arasında aşağıdakiler yer alır:

- Uyum sağlamakta güçlük çeken öğrencinin davranışlarını incelemek, nedenlerini araştırmak, değerlendirmek ve bu konuda uygun görülen rehberlik çalışmalarının yapılmasını sağlamak ve gerektiğinde ailesi, rehberlik ve araştırma merkezleri ile işbirliği yapmak;
- Öğrencilerin gösterdikleri olumsuz davranışlarla ilgili olarak sağlık kurum ve kuruluşlarına sevklerini önermek;

- Öğrencilerde görülen olumsuz davranışların, olumlu hale getirilmesine yardımcı olmak için eleştiri, özeleştiri bilincini geliştirmek; yanlış davranışların farkına varılmasını sağlamak; doğruyu kavramalarına yardımcı olmak amacıyla yaptırım yerine, ikna sürecinin işletmek; olumlu davranışlarının ödüllendirilmesi için gerekli önlemleri almak;
- Bütün tedbirlere rağmen uyumsuzluk gösteren öğrencilerle ilgili olarak uygulanacak yaptırıma yönelik karar almak.

MEB Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği Madde 12’de kınama cezası gerektiren davranışlar arasında, okul içinde veya dışında okulun personeli ile diğer kişilere karşı kaba ve saygısız davranmak sayılır. Aynı madde, okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezasını gerektiren davranışlar arasında, kişilere, arkadaşlarına söz ve davranışlarla sarkıntılık, hakaret ve iftira etmek veya ahlak kuralları ile bağdaşmayan davranışlarda bulunmak ya da başkalarını bu gibi davranışlara kışkırtmayı, kişileri veya grupları dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi ve dini inançlarına göre ayırmayı, kınamayı, kötülemeyi amaçlayan davranışlarda bulunmak veya ayrımcılığı körükleyici semboller taşımayı, kavga, darp etmek ve yaralama olaylarına karışmayı sayar. Örgün eğitim dışına çıkarma cezası gerektiren davranışlar arasında ise, kişi veya kişilere her ne sebeple olursa olsun eziyet etmek, işkence yapmak veya yaptırmak, cinsel istismar ve bu konuda kanunların suç saydığı fiilleri işlemek sayılmıştır. Ayrıca 14. maddede belirli bir disiplin cezasının verilmesine neden olan davranışın öğretim yılı içinde tekrarlanması halinde, bu davranışın gerektirdiği cezadan bir derece daha ağır bir ceza verileceği belirtilmiştir.

MEB Özel Öğrenci Yurtları Yönetmeliği’nin 34. maddesinde, öğrenciye cezayı gerektiren bir davranışta bulunduğu ve tekrarından kaçınması gerektiğinin yazılı olarak bildirilmesi anlamına gelen kınama cezasını gerektiren davranışlar arasında, küfür etmek ve arkadaşlarına satışmak fiilleri sayılırken, 35. maddede yurttan çıkarılma cezası öngörülen davranışlar içinde, yurt yönetimi ve personeli ile arkadaşlarını tehdit etmek veya bunlara fiili tecavüzde bulunmaya yer verilmiştir.

4. Şikayet mekanizmasına ilişkin mevzuat

İnceleme konusu fiillere karşı hak arama yolları ve şikayet mekanizmaları bakımından önemli bir düzenleme Anayasa Madde 36’dır. “Hak arama hürriyeti” başlığı altındaki madde, herkesin, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahip olduğu belirterek, hak arama özgürlüğünü, başka bir deyişle adaletin erişilebilirliğini vurgulamıştır.

Okullarda çocuğun beden, duygu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bağlamında, bu muamelelere maruz kalan kişiler açısından ücretsiz ve erişilebilir hak arama mekanizmalarının varlığı elzemdir. Adli yardım, hak arama özgürlüğünün güvencesidir ve gereksinimi olduğu halde ekonomik nedenlerle avukatlık

hizmeti alamayanların, hak arama özgürlüğü önündeki engelleri bir nebze de olsa kaldırarak adil yargılanma hakkına ve diğer insan haklarına hizmet etmektedir. Türkiye Barolar Birliği (TBB) Adli Yardım Yönetmeliği'nin ilk maddesinde adli yardımın amacı, "...bireylerin hak arama özgürlüklerinin önündeki engelleri aşmak ve hak arama özgürlüğünün kullanımında eşitliği sağlamak üzere, avukatlık ücretini ve yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanları avukatlık hizmetlerinden yararlandırmaktır" şeklinde ifade edilmiştir.

Türkiye'de adli yardım konusu, 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nda (HUMK), 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nda (CMK) ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu'nda düzenlenmiştir. Her ildeki baronun, adli yardım kavramı içinde değerlendirilebilecek, CMK'ya göre düzenlenmiş CMK servisleri bulunmaktadır. Adli yardım, hukuki ve idari davalarda hem davalı hem davacı için, ceza yargılamasında ise hem mağdurlar hem failer için söz konusudur.

ÇHK'nın çocukların etkili şikayet mekanizmalarına ulaşabilmesi konusundaki vurguları bağlamında belirtilebilecek düzenlemeler arasında CMK'nın mağdur ile şikayetçinin haklarını düzenleyen 234. maddesi ve kamu davasına katılanların haklarını düzenleyen 239. maddesi sayılabilir. Bu maddelerde, mağdur, şikayetçi ve kamu davasına katılanın 18 yaşını doldurmamış, sağır veya dilsiz ya da meramını ifade edemeyecek derecede malul olması ve bir vekili bulunmaması durumunda, talep aranmaksızın bir vekil görevlendirileceği belirtilmiştir.

Ülkemizde mahkemelerde görülen işler açısından ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş olan harç miktarları, birçok açıdan adalete erişimi engelleyebilmektedir. Yargı sürecinde başvurma harcı, celse harcı, karar ve ilam harcı gibi çeşitli adlar altında harç tahsil edilmektedir. Yargı sürecindeki masraflar, mahkemeye başvurma hakkının özünü zedeler nitelikte bir engel oluşturmamalıdır. Yargı makamlarının davaya bakmak için aldığı mahkeme masrafları ile başvurucaunun mahkeme kanalıyla iddiasını ispat etme menfaati arasında iyi bir denge sağlanması gerekmektedir. Dava masrafı çok yüksek tutularak, mahkemeye ulaşma hakkının özü zedelenmemeli, adalete erişime, mahkemeye ulaşma hakkına ölçsüz bir sınırlama getirilmemelidir. Adli yardımın olmadığı koşullarda, hukuk davalarındaki çok yüksek dava masrafları mahkemeye etkili erişim hakkını ihlal edebilmektedir.

Adli yardım, HUMK'un 465. ile 472. maddeleri arasında, "müzahareti adliye" başlığı altında düzenlenmiştir. 465. maddede adli yardım, "davasında haklı olan bir kimsenin, ekonomik gücü olmaması nedeniyle bir davanın gerektirdiği mali külfetlerden geçici olarak muaf tutulması" şeklinde tanımlanmıştır. Adli yardım talebi, davanın açılacağı veya kişinin aleyhine dava açılan mahkemeye yazılı veya sözlü olarak yapılabilir ve muhakemenin her aşamasında talep edilebilir. Bir kimsenin adli yardımdan yararlanması için bazı şartlar ve bu şartların ispatı aranmaktadır. Bu şartlardan ilki, kişinin yargılama giderlerini ödemekten kısmen veya tamamen aciz olduğunu göstermesidir. Bu, belediyelerden veya

---

muhtarlıklardan alınacak fakirlik belgesi ile ispatlanmaktadır. İkinci şart ise haklı olma şartıdır. Bu durum, “başarı ümidi bulunmalı” ya da “dava veya savunma bakımından ümitsizlik mevcut olmamalıdır” şeklinde ifade edilmektedir. HUMK’ta düzenlenen adli yardım geçici bir muafiyet sağlamaktadır. HUMK Madde 466 vekil (avukat) tayinini de içermektedir. AİHM, hukuk davalarında ücretsiz avukat yardımını, bazı koşullarda, mahkemeye ulaşma hakkının varlığı açısından, zorunlu kabul etmektedir. Davanın duygusal bir katılım gerektirmesi, hukuki ve maddi açıdan ve uygulanan usul açısından karmaşıklığı nedeniyle kişinin davasını kendi kendine etkili bir biçimde savunamaması veya iç hukukun avukat ile temsili zorunlu kılması gibi durumlarda, başvuru, avukat masraflarını ödeyemeyecek mali şartlara sahipse, ücretsiz avukat yardımı zorunludur.

Avukatlık Kanunu’nun 176. maddesinde adli yardımın tanımı “Adli yardım, avukatlık ücretlerini ve diğer yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanlara bu kanunda yazılı avukatlık hizmetlerinin sağlanmasıdır” şeklinde yapılmıştır. Davanın gerektirdiği maddi külfetlerden muaf tutulmaya ilişkin adli yardım talebi HUMK kapsamında mahkemelere yapılırken, avukatlık hizmetini kapsayan adli yardım talebi baro merkezlerinde bulunan adli yardım bürolarına yapılmaktadır. Bu iki farklı yapılanma uygulamada sorunlara yol açtığı için, 2002’de 4667 sayılı kanunla Avukatlık Kanunu’nda yapılan değişiklikle adli yardım hizmetinin yürütülmesi barolara bırakılmıştır. Barolar kanalıyla verilecek olan adli yardım hizmeti esas olarak avukatlık hizmetini kapsamaktadır. Ancak TBB Adli Yardım Yönetmeliği Madde 6(a)(3) ile “yargılama giderlerinin karşılanamayacağına açıkça anlaşılması ve adli yardım talebinde bulunanın haklılığı açısından kesin veya kuvvetli bir kanı oluşması halinde, adli yardım bürosunun veya adli yardım temsilcisinin önerisi üzerine baro yönetim kurulu kararıyla adli yardım fonundan karşılanır.” şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Adli yardım fonu, Maliye Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır.

Adli yardım kapsamında barodan avukat talebinde bulunacak kişinin, baronun adli yardım bürosuna veya temsilcilerine başvurması gerekmektedir. Başvuruda yardım talep eden kişiden, kimliğini belgeleyen bir belgenin fotokopisi, muhtarlıktan alınmış ikametgah ve fakirlik belgeleri ve isteminde haklı olduğunu gösteren delillerin ibrazı istenmektedir. Burada da HUMK’ta olduğu gibi, yargılama giderlerini karşılayamayacak durumda olma ve haklılık açısından kesin veya kuvvetli kanı oluşması ölçütleri aranmaktadır. Adli yardım isteminin şartların yokluğu nedeniyle reddedilmesi halinde, baro başkanına itiraz edilebilmektedir ve baro başkanının vereceği karar kesindir. Adli yardım isteminin kabulü halinde, büro gerekli işlemleri yapmak üzere bir veya birkaç avukatı görevlendirir. Görevlendirilen avukat, görev yazısının eline ulaşmasıyla birlikte, avukatlık hizmetlerini yerine getirmek yükümlülüğü altına girer. Adli yardım bürosu, görevlendirilen avukatın işi yürütmesiyle ilgili aşamaları izler. Adli yardım bürosunda görev almak avukatın isteğine bağlıdır; başvuran avukatlardan ayrıca bir eğitim almış olmaları beklenmemektedir.

Yargılama harcını ödeyemeyecek kişi HUMK kapsamında mahkemeye başvurabilmekte, bu talebin mahkemece reddedildiği durumda, yardım isteyen kişi bu durumu baroya

bildirerek harçların baro tarafından ödenmesini isteyebilmektedir. Bu durumda karar verme yetkisi baro yönetim kurulundadır. HUMK'ta olduğu gibi, adli yardım geçici teminat niteliğindedir; başka bir deyişle davayı kaybeden taraf daha sonra yargılama giderlerini ödeme yükümlülüğü altındadır.

Türkiye'de yürürlükte bulunan ceza ve hukuk yargısı ile idari yargıda geçerli olan adli yardım sistemi sadece yargısal yollara başvurulmak istendiği takdirde kullanılabilir. Bu sistemin haricinde, mağdur çocuklara ve ailelerine yönelik, başvurulabilecek hukuki ve diğer yollar konusunda danışmanlık hizmeti verecek bir kurum ya da kuruluş mevcut değildir.

Okullarda çocuğun beden, duyu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından mağdurlar için başvuru yolları açısından başka bir seçenek, tüm il ve ilçelerde kurulu bulunan İnsan Hakları Kurulları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) İnsan Hakları İnceleme Komisyonu'na başvurmadır. Kurullar ve komisyon, yukarıda belirtilen konularla ilgili şikayetleri incelemeye yetkilidir. İnsan Hakları Kurulları ve TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, bir insan hakkının ihlal edilip edilmediğine dair karar verebilmektedir ancak bu kararlar uygulanabilir ve hukuken bağlayıcı değildir.

Yukarıda belirtilen genel şikayet mekanizmaları ve adli yardım düzenlemesi haricinde MEB tarafından oluşturulmuş herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır. Mevcut mevzuat hükümleri değerlendirildiğinde, eğitim kurumlarında çocuklar arasında gerçekleşen şiddet ve istismar olayları açısından kapsamlı disiplin hükümleri söz konusu iken, çocuklara eğitimciler veya diğer okul personeli tarafından uygulanan şiddet ve istismar söz konusu olduğunda aynı açıklığın bulunmadığı göze çarpmaktadır. Benzer şekilde, çocuklar için mevcut disiplin düzenlemelerinde birçok fiile ayrıntılı olarak yer verilirken, eğitimciler ve diğer personel bakımından sadece genel nitelikte bazı fiillere yer verildiği görülmektedir.

Yukarıda belirtilen mevzuat hükümleri değerlendirildiğinde, okullarda çocuğun beden, duyu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından, mevzuatın dağınık ve kapsayıcılıktan uzak olduğu göze çarpmaktadır. Çok sayıda kanun ve yönetmelikte dağınık olarak yer alan düzenlemeler ışığında, kamu makamlarının hangi bağlamlarda sorumluluk üstlendiği konusunda açıklık yoktur. Herhangi bir somut olay bağlamında uygulanması ve göz önünde tutulması gereken çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bu haliyle mevzuat kapsayıcılıktan uzak gözükmektedir.

Mevzuat hemen her konu için, farklı bir kanun ve yönetmelikle farklı hükümler getirmiştir. Kimi kanunlar oldukça uzun bir süredir yürürlükte olup, eski ve anlaşılması zor bir dile sahiptir. Mevzuat bu haliyle kamu hizmetlerini alanlardan çok, hizmeti sunmakla yükümlü olan idarenin anlayacağı şekilde kaleme alınmıştır. Okullarda çocuğun beden, duyu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından, dağınık mevzuat hükümlerine mağdurlar, mağdur yakınları ve danışmanlık hizmeti veren kişi ve kurumlar tarafından erişim olası gözükmemektedir.

Okullarda çocuğun beden, duygu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve Şiddetten korunması konusunda Türk hukukunda geçerli başvuru yollarını yargısal ve idari olarak ikiye ayırmak mümkündür. Yargısal yollar bakımından CMK'nın ilgili hükümleri, cezai soruşturmalarda, Avukatlık Kanunu'nun ve HUMK'un ilgili hükümleri adli yardım mekanizmalarını düzenlemiştir. Ancak bu mekanizmaların uygulamada kullanımı başta mali sorunlardan dolayı olmak üzere oldukça sınırlıdır. Ayrıca adli yardım sisteminde yer alan avukatlar daha önce kaydoldukları bir listedeki sıralarına göre ve herhangi bir konuda uzmanlıkları olup olmadığına bakılmaksızın atanmaktadır. Bu anlamda sunulan adli yardım hizmetinin kalitesi kafalarda soru işareti yaratmakta ve ihlal edilen haklara erişimin tam olarak sağlanması konusunda zaaf yaratabilmektedir. Yargısal yollar açısından bağımsızlık faktörü, Türkiye'de, genel olarak yargının bağımsızlığı kapsamında değerlendirilebilir. Okullarda çocuğun bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve Şiddetten korunması bakımından yargısal yollarda bağımsızlık açısından bir sorun göze çarpmamaktadır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, yargı organlarının özellikle bedensel ceza bakımından kararları değerlendirildiğinde, okullarda eğitimcilerden kaynaklanan çocuğa yönelik Şiddet açısından yeterli koruma sağlanamadığı görülmektedir.

D. Mahkeme Kararları

Yüksek mahkemelerin konuyla ilgili çok sayıda kararı bulunmaktadır. Özellikle istismar konusunda alınan kararlarda, çocukların durumuna ilişkin özel değerlendirmeler görülmemektedir. Ancak bedensel ceza konusunda, yargı organlarının duruma özgü bakış açılarını ortaya koyan kararlara gönderme yapılabilir. Aşağıda belirtilen bazı örneklerde de görüleceği üzere, yüksek yargı organlarının kararları bedensel cezanın yasaklanması konusunda açık ve net bir yaklaşım sergilemekten uzaktır.

Danıştay'ın 1972 yılında verdiği konuyla ilgili bir karar Şöyledir:

15 günlük aylık kesimi cezası verilmesine ilişkin Bakanlık Disiplin Komisyonu kararının davacının öğrencisini dvmediği, yalnız birbiriyle kavga eden iki öğrencisinin arasına girerek onları ayırdığı ve bir daha böyle davranmamaları için terbiyevi amaçla hafifçe her ikisinin kulağını çektirdiği ve bunun dövme olarak nitelendirilmesine olanak bulunmadığı... anlaşılmakla gerçekleşmeyen dövme eyleminden ötürü verilen cezada sebep unsuru yönünden yasaya uyarlılık bulunmadığı gerekçesiyle iptaline karar verilmiştir.¹²³

Danıştay'ın 2004 tarihli daha güncel bir kararında ise, ilköğretim okulu müdürü olarak görev yapan ve ğrencilere Şiddet uyguladığı yapılan soruşturma ile tespit edilen kişiye, idarecilik görevinden alınarak başka bir okula ğretmen olarak atanma cezası verilmiş ve bu ceza Danıştay tarafından hukuka uygun bulunmuştur.¹²⁴ Karar sonucunda, ğrencilerine Şiddet uyguladığı sabit olan bir ğretmen yalnızca idarecilik görevinden alınmiş, öğretmenlik yapmaya devam edebilmiştir. Bu karar ile bedensel cezaya karşı öngörülen idari cezaların caydırıcılıktan uzak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yargıtay ise öğretmenlerin disiplin etme yetkisi kapsamında tedip hakkını tanımaktadır. Bir kararında, "...ğretmen olan sanığın ğrenci mağdura sopa ile vurduğu

kabul edildiği, yaralama suçunun öğeleri olduğu ve tedip yetkisini aştığı halde eylemi hukuka uygun kılan tedip hakkından söz edilerek beraat hükmü kurulması...”¹²⁵ ve başka bir kararında, “Öğretmen sanığının, öğrenci olan mağdura birkaç sefer tokat vurduğu kabul edildiği, yaralama suçunun öğelerinin olduğu ve eğitim içi ceza verme yetkisini aştığı halde, eylemi hukuka uygun kılan eğitsel yetkiden söz edilerek, beraat hükmü kurulması...”¹²⁶ şeklinde görüş bildirilmiştir. Bu kararlarda her ne kadar beraat kararları bozulmuş olsa da, öğretmenlerin disiplin yetkileri kabul edilmiş ve bedensel cezaya kapı aralanmıştır.

Yargıtay’ın 2007 tarihli bir başka kararı, bir lisede müdür yardımcısı ve sağlık bilgisi dersi öğretmeni olarak görev yapan kişinin, yapmış olduğu yazılı sınavda, sınav kağıdının ön yüzüne kendi ad ve soyadını, arka yüzüne ise başka birinin ad ve soyadını yazan öğrenciye tokat atmasıyla ilgilidir. Yargıtay değerlendirmesinde, öğrencinin hareketinin okul yönetmeliğine göre suç teşkil etmesi durumunda, öğretmenin kendisinin bizzat hatalı öğrenciyi cezalandırma gibi bir yetkisi ve görevi bulunmadığı, olayı tutanakla okul yönetimine ve disiplin kuruluna götürmesi gerektiği halde, bunu yapmayı görev hududunu aşarak, göreviyle ilgili ve görevinden dolayı olmadığı halde mağdur öğrencisine karşı gerçekleştirdiği kasten yaralama eyleminden dolayı yargılanmasının, 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun hükümlerine tabi olmadığını ve yargılamanın genel hükümler uyarınca yapılarak hukuki durumunun tayin ve tespiti ile sonucuna göre bir karar verilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹²⁷ Bu karar Yargıtay’ın önceki yönelimlerinden tam bir kopuş anlamına gelmemekle beraber, olaya karşı öngörülen soruşturma usulünün, idarenin iznine tabi olmak yerine yargı organları bakımından doğrudan yürütülmesi önem taşımaktadır.

Yargıtay Ceza Genel Kurulu’nun 2000 tarihli önemli bir kararında, bir öğrencisinin eline cetvelle vurarak “üç gün iş göremez” raporu almasına yol açacak şekilde yaralanmasına neden olan öğretmenin bu fiili değerlendirilir. Yerel mahkemenin verdiği beraat kararının gerekçesi şöyledir:

Sanığının, olay günü mağdurenin bulunduğu sınıfın dersinin boş olması nedeniyle nöbetçi öğretmen olarak öğrencileri yaptıkları gürültü nedeniyle birkaç kez uyarmasına rağmen öğrencilerin disiplinsiz davranmalarından dolayı sanığının mağduru ayırt etmeden, özel bir kast göstermeden tüm öğrencileri disiplin ve tedip hakkını kullanmak üzere uyarmak amacıyla elindeki naylon cetvelin yatay tarafı ile her öğrenciye birer defa vurduğu, bu vuruşta etkili eylem kastının bulunmadığı gibi, tedip hakkının kullanılmasının da aşılmadığı inancına varıldığı... (2000/4-11 E., 2000/30 K., 22.02.2000)

Olayda nöbetçi öğretmen olan sanığının, öğretmenler kurulunda alınan karar uyarınca teneffüslerde dışarı çıkmaları için uyardığı ve aralarında mağdurenin de bulunduğu 6. sınıf öğrencilerinden bir kısmının, üçüncü teneffüste de dışarı çıkmaması üzerine sınıfta bulunan dokuz-on öğrencinin ellerine cetvelle birer kez vurduğu, bu vurma nedeniyle yumuşak doku travması geçiren mağdurenin adli tıp uzmanınca verilen rapora göre üç gün işinden gücünden kalacağı anlaşılmıştır. Yargıtay, öğretmenlerin öğrenciler

---

üzerinde eğitim içi disiplinin sağlanması yönünden terbiye ve itaat ettirme hakları bulunduğunu kabul etmiştir. Ancak, Yargıtay bu hakkın disiplin cezası vermek ile bedensel zarara yol açmayacak şekilde, örneğin kulak tutma, tek ayağı üzerinde durdurma gibi davranış biçimleriyle sınırlı olduğunu, hiçbir zaman etkili eylemde bulunma, başka bir deyişle öğrenciyi dövme hakkı vermediğini belirtmiştir. Yargıtay kararında, etkili eylem düzeyine varmayan, kulak çekme, tek ayak üzerinde bekletme gibi cezalar bizzat adı verilerek hukuka uygun bulunmuş, hatta eğitimcilerle bu anlamda yol gösterilmiştir.

Yargıtay'ın bu kararı yanında, aynı kararda karara katılmayan kimi üyeler tarafından, Türk Medeni Kanunu (karar tarihi itibarıyla eski Medeni Kanun) hükümleri ile tanınmış bir hak olan terbiye ve itaat ettirme hakkının TCK'nın (karar tarihi itibarıyla eski Ceza Kanunu) uygulanması yönünden de hukuka uygunluk nedenlerinden birisi olduğu belirtilmiştir. Böylece normal olarak ceza kanunu tarafından yasaklanmış olan şiddet uygulama eylemi, terbiye hakkı nedeniyle cezalandırmayı ortadan kaldıran bir hukuka uygunluk nedeni olarak kabul edilmiştir. Bu hakkın kötüye kullanılması halinin eski TCK Madde 477'de yaptırıma bağlandığı, bu hakkın sınırının aşılmadığının her olayın özelliğine göre hakim tarafından tayin ve takdir edileceği, bu hakkın kullanımında, mağdurun sağlığını tehlikeye koymadan, yalnızca terbiye vermek ve disiplinin sağlanması için zor kullanılmasının olanaklı olduğu belirtildikten sonra "somut olayda sanığın, terbiye hakkının kullanılmasından ibaret mağdurenin eline cetvelle vurmak eyleminde hukuka uygunluk nedeni bulunduğu..." ifade edilmiştir.¹²⁸ Görüldüğü üzere yakın sayılabilecek bir süre önce belirtilen bu görüşler çerçevesinde, Yargıtay'ın kimi üyeleri, terbiye ve disiplin amaçlı olarak zor kullanılmasını olanaklı bulabilmektedir.

Türk hukukunda yukarıda belirtilen yasal düzenlemeler göz önüne alındığında eğitimde bedensel cezayı doğrudan yasaklayan bir düzenlemenin bulunmadığı ve bu anlamda çocuğa yönelik şiddetin çeşitli biçimlerinin hukuka aykırılık oluşturmayabileceği söylenebilir. Söz konusu yasalar çerçevesinde mevzuata aykırı olan, disiplin yetkisinin kötüye kullanılması ve aşırıya kaçmış dayaktır.

IV. Öneriler

A. Türkiye'nin Taraf Olmadığı veya Çekince Koyduğu Uluslararası Sözleşmeler

1. Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Mücadele Sözleşmesi

Türkiye'nin inceleme konusu ile ilgili olarak taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde konu ile doğrudan bağlantılı çekincesi bulunmamaktadır. Ancak aşağıda görülecek olan bazı uluslararası sözleşmelere taraf olunması, şiddet ve istismar açısından çocukları koruyucu bazı hakların da tanınmasını beraberinde getirecektir.

Cinsel istismar ile bağlantılı olarak gündeme gelebilecek olgulardan olan insan ticareti açısından uluslararası alandaki en son düzenleme, 2005 yılında kabul edilen ve 1 Şubat 2008 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Mücadele Sözleşmesi'dir (AKİTKMS).¹²⁹ AKİTKMS, çocuklarla ilgili olarak onlara özgü koruma ve yardım hizmetleri öngörmektedir ve sözleşmeye taraf olan devletler açısından hukuken bağlayıcı niteliktedir. AKİTKMS, kapsamlı bir şekilde hem insan ticareti mağdurlarının korunması ve haklarının güvence altına alınmasına, hem de insan tacirlerinin yargılanmasına odaklanmaktadır. Sözleşme, ulusal ya da uluslararası, örgütlü veya bireysel her çeşit insan ticaretini kapsamına almaktadır. Sözleşmenin hukuki önlemlere ek olarak insan ticareti ile mücadele için alınacak diğer önlemleri de içerdiğini vurgulamak için sözleşmenin adında "mücadele" terimine yer verildiği belirtilmektedir. İnsan ticaretine karşı mücadelenin, insan ticaretinin önlenmesi ve mağdurlara yardımın yanı sıra, insan ticareti ile mücadele için tasarlanmış ceza hukuku önlemlerini de kapsadığı ayrıca ifade edilmektedir.¹³⁰ Sözleşmenin 6. maddesinde önleyici önlemler kapsamında öğretim programlarının, hem çocuklara insan ticareti olgusunu anlatabileceği, hem de çocukları cinsiyete ilişkin konular, insan onuru ve bütünlüğüne ilişkin sorunlar ile cinsiyete dayalı ayrımcılığın sonuçları hakkında bilgilendirebileceği ifade edilmiştir.

Sözleşmenin 36. maddesi ile GRETA adında bağımsız bir denetim mekanizmasının kurulması öngörülmektedir. İnsan ticareti açısından uluslararası alanda üç başlıklı bir yaklaşım önerilmektedir. Bunlar İngilizce kelimelerin baş harflerinden esinlenerek "3P" adıyla da anılmaktadır ve kaynak ülkelerdeki ekonomik durumun iyileştirilmesi yoluyla insan ticaretinin önlenmesini, mağdurların korunmasını ve suçluların yargılanmasını (*prevention, protection, prosecution*) içermektedir.¹³¹ Uluslararası alanda ortaya çıkan diğer belgelerde de bu anlayış çerçevesinde hükümlere yer verilmiştir.¹³² Türkiye her ne kadar Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve Ek Protokolleri'ne taraf olmuş olsa da AKİTKMS ile diğer sözleşmede yer almayan bir denetim mekanizması kurulacaktır ve bu anlamda çocukların insan ticaretinden korunması bakımından daha güçlü bir sözleşme niteliğindedir.

2. Avrupa Sosyal Şartı'nın (ASŞ) Toplu Şikayet Sistemi Öngören Ek Protokolü

ASŞ'nin Toplu Şikayet Sistemi Öngören Ek Protokolü¹³³ 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu protokol ile uluslararası işçi ve işveren örgütleri, Avrupa Konseyi nezdinde danışmanlık statüsü verilmiş sivil toplum kuruluşları ve taraf devletler içinde kurulmuş ulusal işçi ve işveren kuruluşlarına toplu şikayet hakkı tanınmıştır. Bu şekilde ASŞ kapsamında yer alan haklar bakımından toplu şikayet başvurusu yapılabilmesi mümkün olmaktadır. Protokol, ASŞ'ye taraf olan devletler bakımından sonuç doğurmaktadır. Daha sonra yürürlüğe giren Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ), ASŞ'den farklı olarak IV. bölümün D maddesi ile toplu şikayet¹³⁴ sistemini getiren Ek Protokol'e atıf yapmaktadır. Aynı maddenin 2. fıkrası ile Ek Protokol'e bağlı olmayan herhangi bir devlete, bildirimde bulunarak toplu şikayet usulünü kabul ettiğini açıklayabilme olanağı getirilmiştir. GGASŞ Madde 17'de yer alan eğitim hakkı bağlamında protokole taraf devletler aleyhine toplu şikayet başvurusu yapılabilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, bedensel ceza ile ilgili çeşitli kararlar bu şekilde ortaya çıkmıştır.¹³⁵

Ek protokol tarafından düzenlenmiş olan denetim mekanizması ile her ne kadar toplu şikayet usulü öngörülmüş olsa da bu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile öngörülmüş olan bireysel şikayet mekanizması kadar etkili değildir. Alınan kararların hukuki niteliği de oldukça farklıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları "Hüküm" (*Judgment*) başlığını taşımaktadır ve taraf devlet için bağlayıcıdır. ASŞ denetim mekanizması kararları ise "Kararlar" (*Conclusions*) başlığını taşımakta, herhangi bir yaptırım öngörmemekte ve hukuken tavsiye kararı niteliği taşımaktadır. Buna karşın, Türkiye'nin bu şekilde bir bildirimde bulunarak toplu şikayet başvurusu hakkını tanıması bedensel ceza bakımından etkili olabilecektir.

3. Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi

Henüz yürürlüğe girmeyen sözleşme ile öngörülen koruma, çocuklarla çalışan kişilerin işe alınması, denetlenmesi ve eğitimi, çocukların riskler konusunda bilinçlendirilmesi ve kendilerini nasıl koruyacakları konusunda eğitilmesi ve bu suçların faillerinin ve potansiyel faillerinin izlenmesini içermektedir. Ayrıca sözleşmeyle, mağdurlara destek programlarının oluşturulması, kişilerin şüpheli cinsel istismar ve sömürü olaylarını bildirmeye teşvik edilmesi ve çocuklar için erişebilecekleri telefon hattı ve internet sitelerinin oluşturulması öngörülmektedir. Sözleşme, cinsel istismar ve sömürü amaçlarıyla yeni teknolojilerin kullanılmasının suç haline getirilmesine ve çocukları mağdur eden seks turizmi olgusuna karşı, yurtdışında dahi olsa, bu filli işleyen kişilerin cezai olarak soruşturulmasına dair yasal düzenleme yapılması yükümlülüğü getiriyor. Okullarda çocuğun cinsel istismardan korunması bakımından Türkiye bu sözleşmeyi kabul edildiği 25 Ekim 2007 tarihinde imzalamış, ancak henüz onaylamamıştır.

4. **Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme Ek Protokolü**

26 Haziran 1987 tarihinde yürürlüğe giren sözleşmeye ek olarak kabul edilmiş olan protokolün en önemli özelliği, sözleşme gereği kurulan Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Komite (İKK) veya Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (MSHUS) gereği kurulan İnsan Hakları Komitesi (İHK) gibi uluslararası insan hakları koruma mekanizmalarından farklı olarak ihlal gerçekleştikten sonra değil, ihlal gerçekleşmeden önce harekete geçen, işkenceyi önleyici nitelikte bir koruma öngörmesidir. Protokolde, işkence ve kötü muamele yasağının ihlal edilmesini önlemek üzere kişilerin özgürlükten yoksun bırakıldığı yerlere, düzenli ziyaretler yapılması öngörülmektedir. Protokolde, her türlü gözaltında veya hapiste ya da kişinin kendi rızasıyla ayrılmasına adli, idari ya da diğer yetkililerin izin vermediği kamusal ya da özel bir yerde tutulan herkes, özgürlüğünden yoksun bırakılmış kişi olarak kabul edilmektedir. Protokol çerçevesinde uluslararası bir önleme mekanizması haricinde ulusal bir önleme mekanizmasının kurulması yükümlülüğü getirilmiştir. Bu mekanizmanın görevleri, özgürlükten yoksun bırakılmış kişilerin buldukları yerleri düzenli olarak incelemek, bu kişilere yönelik muamele ve koşulların iyileştirilmesi ve işkence ve diğer zalimane, insanlık dışı ya da onur kırıcı muamele ya da cezanın önlenmesi için, Birleşmiş Milletler normlarını dikkate alarak, yetkililere tavsiyelerde bulunmak ve mevcut mevzuat ve tasarılarla ilgili öneri ve gözlemlerini sunmak olarak belirlenmiştir. Türkiye protokolü 14 Eylül 2005 tarihinde imzalamış olmasına karşın henüz onaylamamıştır. Protokolün Türkiye tarafından onaylanması, çocukların özgürlüklerinden yoksun bırakıldıkları yerlerde, rapor kapsamındaki fiillere maruz kalmalarından korunmaları açısından güçlendirici bir etkide bulunacaktır.

B. **Mevzuata İlişkin Değişiklik Önerileri**

Okullarda çocuğun bedensel, duygusal ve ruhsal sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bakımından mevzuatı ilgilendiren somut önerilere geçmeden önce, genel olarak mevzuatta yapılması gereken değişikliklerde göz önünde tutulması gereken bazı noktalar vurgulanabilir:

- Mevzuatta yapılacak değişikliklerde sadece yasaların değil, aynı zamanda tüzük ve yönetmeliklerin ve uygun durumlarda örf ve adet hukukunun da gözden geçirilmesi gerekmektedir.
- Mevzuat gözden geçirilirken aynı zamanda konu ile ilgili olarak bugüne kadar çıkmış olan yargı kararları da göz önünde tutulmalıdır. Yargı organlarının geçmişte yürürlükte olan ve çocukları söz konusu muamelelere karşı koruduğu düşünülen hukuk kurallarını ne şekilde yorumladığı gelecekteki düzenlemelere ışık tutacaktır.
- Çocuklara yönelik söz konusu muameleleri meşru gören ve meşruiyet sağlayan hukuk kurallarının mevzuattan çıkarılması, sadece “sessiz reform” anlamına

gelecektir. Çocuklara yönelik söz konusu muamelelerin açıkça belirtilerek ve bir boşluğa yer bırakılmaksızın yasaklanması gerekmektedir.

- Mevzuatta değişiklikler, konuyu tüm boyutlarıyla ve kapsamlı olarak ele alacak şekilde yapılmalıdır. Başka bir deyişle, yaptırımlarla ilgili olarak yapılması gereken yasal ve idari düzenlemeler, hem fiillerin yasaklanması hem de caydırıcılık sağlanması ile ilgili olmalıdır.¹³⁶
- Mevzuatta yapılması gereken değişikliklerin ihtiyacı karşılması için düzenli ve ayrıntılı bir veri toplama sistemi oluşturulmalıdır.

Mevzuatta öncelikle aşağıdaki değişikliklerin yapılması önerilmektedir:

- Türk hukukunun Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) ile temel uyumu yakalaması açısından, **Anayasa’da 18 yaşına kadar herkesin çocuk olarak kabul edileceğine dair bir düzenleme yapılması;**
- Okullarda çocuklara yönelik şiddetin her biçiminin ortadan kaldırılmasına yönelik açık, kapsamlı ve şiddetin **her düzeyde ve biçimde yasaklandığını belirten, caydırıcı ve istisnasız bir şekilde herkes için uygulanacak yasal bir düzenleme yapılması;**
- **Türk Medeni Kanunu Madde 339 ve Türk Ceza Kanunu (TCK) Madde 232’nin,** çocuklara yönelik **her türlü şiddetin** ve özellikle çocuğun yararına olduğu düşünülen ve eğitim amaçlı olarak başvurulduğu iddia edilen **bedensel cezanın her biçiminin** (en hafifi dahil olmak üzere) **yasak olduğuna dair açık ve anlaşılır bir ifadeye yer verecek şekilde değiştirilmesi;**
- **TCK Madde 103’te yer alan, 15 yaşını tamamlamış çocuklara karşı sadece cebir, tehdit, hile veya iradeyi etkileyen başka bir nedene dayalı olarak gerçekleştirilen cinsel davranışların istismar olarak kabul edileceğine dair düzenlemenin,** eğitim kurumlarında eğitimcilerin ve diğer personelin çocuklar üzerindeki etkilerinin iradeyi etkileyen başlı başına bir faktör olduğunu göz önüne alarak **kaldırılması ve belirtilen ifadelerin metinden çıkarılması** ve bu tür vakalarda çocuklara hastalık bulaştırılması, gebe bırakılması veya intihara yol açması gibi hallerde **ağırlaştırılmış cezaların öngörülmesi;**
- TCK Madde 105’te yer alan **cinsel taciz suçunun, çocuklar bakımından şikayete tabi suç kategorisinden çıkarılmasına** yönelik değişiklik yapılması;
- TCK Madde 110’da yapılan düzenlemeye göre, 109. maddede düzenlenen kişiyi özgürlüğünden yoksun bırakma suçunu işleyen kişinin, bu suç nedeniyle soruşturmaya başlanmadan önce mağdurun şahsına zararı dokunmaksızın, onu kendiliğinden güvenli bir yerde serbest bırakması halinde ceza üçte ikisine kadar indirilebilmektedir. Bu durumda, örneğin okullarda meydana gelecek, bir yere kapatma gibi, çocuğu özgürlüğünden yoksun kılan muamelelerde, failin bu muameleye, suç savcılığına intikal etmeden önce son vermesi halinde, cezasında önemli bir indirim söz konusu olacaktır. Bu anlamda, **caydırıcılığın ortadan kaldırılmasının önlenmesi bakımından TCK Madde 110’da değişiklik yapılması;**

- TCK Madde 278'de yer alan, **15 yaşından küçük çocukların söz konusu olduğu durumlara dair ağırlaştırıcı nedenin**, çocukların karşılaştıkları şiddet, ihmal veya istismar olaylarında eğitim kurumlarında görevli olan başta eğitimciler olmak üzere diğer personelin, olayları veya bu konudaki kuşularını ilgili mercilere bildirmesi konusunda, **TCK'nın 279. ve 280. maddeleriyle getirilen yasal zorunlulukla ilgili olarak da getirilmesi**;
- Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun Madde 2'ye, devlet memurlarının ve diğer kamu görevlilerinin görevleri sebebiyle çocuklara karşı işledikleri suçlar hakkında, **cumhuriyet savcılıklarının soruşturma iznine gerek kalmaksızın soruşturma yürütebileceği** yönünde bir ibare eklenmesi;
- Eğitimin kabul edilebilir nitelikte olması için, her türlü şiddet ve istismardan tümüyle arındırılmış olması gerekmektedir. Şiddet ve istismar, öğretmen ve her kademedeki diğer personelden kaynaklanabileceği gibi, diğer öğrencilerden ve okul çevresindeki gruplardan da kaynaklanabilir. Bu bağlamda, **eğitim kurumlarının, bu riskleri belirlenmesi ve giderilmesi noktasında gerekli önlemleri alma görevinin yasalarda yer alması**;
- Önlemlere rağmen gerçekleşen şiddet ve istismara ilişkin **etkili ve hızlı idari ve yargısal başvuru yollarının sağlanması**;
- Çocuğun özellikle öğretmenleri ve okul yönetimi karşısında son derece kırılğan olduğu ve okulda kendisine örnek teşkil etmesi gereken kimselerden şiddet gören çocuğun, aynı zamanda şiddet kullanmayı da öğrendiği gözlemlenerek, şiddet ve istismar uygulayan kimseler hakkında yasal işlemlerin başlatılmasında ihmal gösterilmemesi gerekmektedir. Şiddeti sadece belirli bir fiziksel mekanda önlemenin ötesine geçerek, şiddet ve istismarın gerçek anlamda önüne geçebilmek için, **şiddet uygulayan personele uygulanacak yaptırımlarda, görev yeri değişikliğiyle yetinilmemesi; bu kimselerin şiddet ve istismar konusunda eğitim ve hatta rehabilitasyondan geçirilmesi**;
- **Eğitimciler ve diğer okul personeli ile ilgili disiplin soruşturmaları bakımından Devlet Memurları Kanunu haricinde ayrı bir disiplin yönetmeliğinin oluşturulması** ve burada **disiplin cezası öngörülecek fiiller arasında, şiddet, ihmal ve istismarın mutlaka ayrıntılı şekilde tanımlanarak yer alması**;
- Okullarda verilen **sağlık eğitimleriyle ilgili olarak, tüm okulları ve sınıfları kapsayacak ayrı bir yasal düzenlemenin yapılması**, sağlık eğitimi derslerinin tüm öğrenciler için **zorunlu tutulması** ve genel sağlık bilgilerinin yanı sıra belli olgunluğa gelmiş çocuklar için, cinsel yolla bulaşan hastalıkları ve ihmal ve istismardan korunma yollarını da içerecek **cinsel eğitim derslerinin müfredata eklenmesi**;
- **Sağlık eğitimi verecek eğitimcilerin bu konu ile ilgili özel bir eğitimden geçirilmesi ve akreditasyonunun sağlanmasına yönelik ayrı bir yasal düzenleme yapılması**;

- Okullarda düzenli olarak, sağlıklı ilgili genel konular haricinde, özel olarak şiddet ve istismarın tespitine yönelik ve tüm öğrencileri kapsayan, **genel sağlık taramalarının yapılmasını içeren bir yasal düzenleme yapılması**;
- Çocukların şiddet, ihmal ya da istismarla karşılaştıklarının belirlendiği durumlarda, eğitim kurumlarında yer alan başta eğitimciler olmak üzere **personelin, mağdur çocuğu bu konuda uzmanlaşmış kurumlara sevk etmesine dair yasal düzenleme yapılması**;
- Çocuğa yönelik şiddet ve istismarın her biçimi ile ilgili olarak bildirim yapma ve kayıt tutma konusunda yasal zorunluluk bulunmamaktadır. Bu konuda çocuğa yönelik şiddet ve istismar bakımından bu olguların ortaya çıkış şekillerini tanımlayan, farklılaşmayı gözetken **bildirim ve kayıt zorunluluğu getirilmesi** ve bu anlamda ortaya çıkan **verilerin bir veritabanında toplanmasına dair yasal düzenleme yapılması**;
- ÇHS Madde 19'un sadece fiziksel şiddeti değil, bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet veya suistimal, ihmal ya da ihmalkar muamele, ırza geçme dahil her türlü istismar ve kötü muameleyi kapsadığı göz önüne alınarak, **yasalardaki ifadelerin genişletilmesi ve uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi**;
- Başvuruyu almak, çocuğu bilgilendirmek, çocuk ve yakınlarını adli sürece hazırlamak ve çocuğun adli süreçte örselenmesini önleyecek tedbirleri almak suretiyle, **adli süreci harekete geçirmekten sorumlu, istismar mağduru çocukların kolay ulaşabileceği ve uzman ekiplerin çalıştığı birimlerin yasayla oluşturulması**;
- Çocukların kendileri hakkında alınacak önlemler ve politikalar bağlamında görüşlerini ortaya koymasını sağlayacak, başka bir deyişle ÇHS Madde 12'de yer alan **çocukların katılım hakkı doğrultusunda bir yasal düzenleme yapılması**;
- Özellikle cinsel saldırı mağduru çocuklar, ilgili kurumların yeterli donanıma sahip olmaması ve kurumlar arası işbirliğinin olmaması ya da etkili şekilde işletilememesi nedeniyle tekrar mağdur edilebilmektedir. Kurumların inisiyatifine bırakılmaksızın, **cinsel saldırı mağdurlarına yönelik özel merkezlerin** aşağıdaki öneriler dikkate alınarak ve **yasayla kurulması** bu durumun çözümüne katkı sağlayabilir:
  - Bu merkezlerin, cinsel saldırıya maruz kalan çocuklarla çalışan tüm birimlerin temsilcilerini içermesi;
  - Konu hakkında çalışan kolluk ve sağlık çalışanları ile diğer görevlilerin görev tanımları ve izleyecekleri usulün bir yönetmelikle ayrıntılı şekilde düzenlenmesi;
  - Bu yönetmelikte aynı zamanda, şiddet, istismar vb. olayların belirlenmesi, bildirimi, sevk ve başvuru yolları, tedavi ve takibi ve adli makamların olaya el koyma sürecinin de düzenlenmesi.

c. **Politika ve Uygulama Önerileri**

- **Çocuk koruma mekanizmaları** mevzuatta önleyici şekilde değil daha ziyade risk gerçekleşikten sonra sorunu ortadan kaldırmaya yönelik olarak düzenlenmiştir. Ancak bu **mekanizmaların ayrıca riskin gerçekleşmesini önlemeye odaklanması** önerilmektedir.
- Okullarda çocuğa yönelik şiddet ortaya çıktıktan sonra alınacak önlemler önemli olmakla birlikte, **şiddetin önlenmesine yönelik çalışmalar** da en az o kadar önemlidir. Çocuklar için şiddet içermeyen eğitim mekanlarının oluşturulması açısından, şiddeti normalleştiren veya görmezden gelmeyi sağlayan geleneksel anlayışları dışlayan değerlerin yaygınlaştırılması için, başta okullarda olmak üzere, tüm toplumda farkındalık artırıcı kampanyalar yapılabilir. **Eğitim ile bilinç ve duyarlılık geliştirme çalışmaları** özellikle aileleri, çocukları ve çocuklarla birlikte çalışan herkesi kapsayacak şekilde ve yaygın olarak yapılmalıdır.
- Okullarda çocuklara yönelik şiddetle mücadele edilmesi için, ilgili **veri ve istatistiklerin toplanması**, toplanan güvenilir verilerle birlikte, **kanıtlara dayalı olarak şiddeti önleyici politikaların belirlenmesi** gerekmektedir. Her ne kadar MEB'in konuyla ilgili bir strateji çalışması bulunsa da, bu yönde tüm ülke çapında uygulanmak üzere, gerçekçi ve süresi belirlenmiş hedefler içeren, disiplinlerarası, koordinasyonu sağlayacak bir kurum gözetiminde yürütülecek bir **ulusal strateji oluşturulması** önerilmektedir. Oluşturulacak ulusal stratejinin, uluslararası çocuk hakları standartlarını ve mevcut bilimsel gelişmeyi göz önünde bulunduracak şekilde düzenlenmesi, uygulamanın belirli aralıklarla gözden geçirilmesi, uygulamanın desteklenmesi için gerekli insan kaynağının ve mali kaynağın sağlanması da ayrıca önem taşımaktadır.
- Başta eğitimciler olmak üzere, okul ve çocukların eğitim gördükleri diğer mekanlarda çalışan **personelle işe alım öncesinde ve hizmet süresince gerekli eğitimin verilmesi** önerilmektedir.
- Devletin, okullarda çocuğun beden, duyu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve şiddetten korunması bağlamında, çocuklar veya temsilcileri için, güvenilir, herkesçe bilinirliği sağlanmış, mağdurlarla ilgili bilgilerin gizli tutulduğu, kolay erişilebilir **başvuru mekanizmaları** oluşturması gerekmektedir. Bu kapsamda, eğitim kurumlarında bulunan tüm çocukların bu mekanizmalardan haberdar edilmesi, çocuğa yönelik şiddete dair başvuru mekanizmalarının, özellikle çocuk mağdurlar tarafından kullanılabilir şekilde basitleştirilmesi, danışma hizmetinin ücretsiz sağlanması, vakaya dair bilgilerin gizliliğinin sağlanması, bir telefon hattı başta olmak üzere vakaların bildirilmesine yönelik yeni teknolojilerin kullanılmasını içeren yöntemlerin tasarlanması önerilmektedir.

- Okullarda çocuğun beden, duygu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve Şiddetten korunması amacıyla, devlet tarafından, öncelikle acil servis hizmetlerini içeren, erişilebilir, çocuğa duyarlı, tüm çocukları kapsayan **sağlık ve sosyal yardım hizmetleri ile** çocuklara ve ailelere yönelik hukuksal danışmanlık bağlamında **adli yardım hizmetlerinin sağlanması** gerekmektedir. **Sağlık, ceza adaleti ve sosyal hizmetlerin çocukların kendilerine özgü ihtiyaçlarına cevap verecek Şekilde tasarlanması** önerilmektedir.
- Okullarda çocuğun beden, duygu ve ruh sağlığının ihmal, istismar ve Şiddetten korunması bağlamında oluşturulacak strateji ve programlarda, **toplumsal cinsiyet rolleri konusunda**, özellikle kız ve erkek çocukların karşılaşabilecekleri riskleri içeren, ancak başta cinsel yönelim olmak üzere **diğer kimlikleri dışlamayan bir duyarlılık sağlanması** önerilmektedir. Devletin Şiddet karşıtı politikalarında, başta cinsiyet ayrımcılığı olmak üzere tüm ayrımcılık türlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.
- **Müfredatın Şiddet ve istismara karşı yeniden gözden geçirilmesi** ve çocuk hakları, çeşitlilik, hoşgörü, saygı, hakkaniyet, ayrımcılık yapmama ve çatışma dışı çözüm yolları konularına yer vermesi önerilmektedir. İlköğretimden başlayarak, eğitimin her aşamasında, Şiddete **karşı duyarlılık konularına yer veren eğitim müfredatının geliştirilmesi**, çocuğa yönelik Şiddete dair **yasal düzenlemelerin ve koruma mekanizmalarının** ve özellikle **ÇHS'nin okullarda müfredatın bir parçası haline getirilmesi** gerekmektedir.
- **Şiddet içermeyen pozitif disiplin uygulamalarına, cinsel istismar ve sömürünün önlenmesine ve çocukların alternatif bakım kurumlarında karşılaşabilecekleri bu tür muamelelere karşı korunmalarına dair eğitim ve bilgilendirme kampanyalarının yapılması** önerilmektedir.
- Çocukların Şiddet ve istismarla karşılaştıklarının belirlendiği durumlarda, **adli makamların olaya el koyup koymamasına dair, her somut durum özelinde ve uygulanan Şiddetin türü ve derecesine bağlı olarak bir değerlendirme** yapılmalıdır. Bu değerlendirme sırasında ÇHS'nin diğer maddelerinde yer alan temel ilkeler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bildirim yükümlölüğünün otomatik olarak adli mekanizmaları harekete geçirmesi genelde çocuğun yararına olmamaktadır. Bu bağlamda önerilen, **çocuk korunmaya alındıktan ve adli sürece hazırlandıktan sonra adli sistemin harekete geçirilmesidir.**
- **ALO 183 Aile, Çocuk, Kadın ve Özürlü Sosyal Hizmet Danışma Hattı'nın daha işlevsel kılınması ve bilinirliğinin artırılması** yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

Notlar

1. *Violence: a public health priority*'den (WHO Global Consultation on Violence and Health, 1996, document no: WHO/EHA/SPI.POA.2, Geneva: WHO) aktaran, WHO, 2002, s. 5.
2. a.g.e.
3. *Çocuk İstismarı: Nedenleri ve Sonuçları*'ndan (Özcan Kars, 1996, Ankara: yayınevi belirsiz, s. 6) aktaran Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 8.
4. Hodgkin ve Newell, 2003, s. 270.
5. Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 9.
6. Hodgkin ve Newell, 2003, s. 266.
7. Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 8.
8. Hodgkin ve Newell, 2003, ss. 431-432.
9. Pinheiro, 2006, s. 7.
10. WHO, 2006a.
11. Bara, 2007, s. 188-189.
12. Pinheiro, 2006, s. 111.
13. Bu durumu ortaya koyan verilere dair bilgiye çalışma içerisinde gönderme yapılan araştırmalardan ulaşılabilir.
14. *Adli Tıp*'tan (Oğuz Polat, 2002, İstanbul: Der Yayınları) aktaran Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 13.
15. Avrupa Konseyi, 2007, s. 9.
16. Pinheiro, 2006, ss. 6-7.
17. Global Initiative to End all Corporal Punishment of Children, 2006.
18. Gemalmaz, H. B., 2005b, s. 595.
19. a.g.e., ss. 582-583.
20. Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 80.
21. ÇHK, CRC/GC/2001/8, para. 1 (ÇHS Genel Yorum 1).
22. Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 81.
23. Hodgkin ve Newell, 2003, s. 492.
24. a.g.e., s. 495.
25. a.g.e., s. 529.
26. a.g.e., s. 541.
27. ÇHK, CRC/GC/2003/4, para. 12 (ÇHS Genel Yorum 4).
28. a.g.e., para. 23.
29. a.g.e. para. 17.
30. ÇHK, CRC/GC/2006/8 (ÇHS Genel Yorum 8).
31. ÇHK, CRC/C/121 (2002) 10, para. 446, 447, 478, 487 ve 489 (ÇHK Burkina Faso Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/132 (2003) 48, para. 255 ve 256 (ÇHK Sri Lanka Sonuç Gözlemleri).
32. ÇHK, CRC/C/124 (2003) 9, para. 52 ve 53 (ÇHK Estonya Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/103 (2001) 24, para. 155 (ÇHK Etiyopya Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/97 (2000) 8, para. 61 (ÇHK İran İslam Cumhuriyeti Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/111 (2001) 8, para. 60 ve 61 (ÇHK Moritanya Sonuç Gözlemleri)
33. ÇHK, CRC/C/111 (2001) 48, para. 234, 235, 246 ve 247 (ÇHK Portekiz Sonuç Gözlemleri).
34. ÇHK, CRC/C/87 (1999) 26, para. 120 (ÇHK Honduras Sonuç Gözlemleri).
35. ÇHK, CRC/C/43 (1995) 10, para. 57 (ÇHK Nikaragua Sonuç Gözlemleri).
36. ÇHK, CRC/C/118 (2002) 129, para. 575 ve 576 (ÇHK Hollanda Antilleri Sonuç Gözlemleri); ÇHK, CRC/C/121 (2002) 23, para. 136 ve 140 (ÇHK Birleşik Krallık Sonuç Gözlemleri).
37. İHK, A/47/40(SUPP) (MSHUS Genel Yorum 20); Gemalmaz, H. B., 2005a, ss. 55-56.
38. İHK, A/59/40 cilt I (2004) 39, para. 68(4) (İHK Almanya Sonuç Gözlemleri).
39. ESKHK, E/C.12/1999/10 (ESKHUS Genel Yorum 13); Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 58.
40. ESKHK, E/C.12/1999/10, dipnot 18 (ESKHUS Genel Yorum 13).
41. a.g.e., para. 41.
42. ESKHK, E/2006/22(2005) 25, para. 152 ve 181 (ESKHK Çin Sonuç Gözlemleri).
43. ESKHK, E/2005/22 (2004) 23, para. 131, 132, 139, 148, 153, 160 ve 170 (ESKHK Yunanistan Sonuç Gözlemleri).
44. ESKHK, E/2002/22 (2001) 52, para. 298 (ESKHK Bolivya Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2006/22 (2005) 34, para. 217 ve 229 (ESKHK Çin (Hong Kong Özel İdare Bölgesi) Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2004/22 (2003) 59, para. 435 (ESKHK Guatemala Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2000/22 (1999) 62, para. 405 ve 408 (ESKHK Meksika Sonuç Gözlemleri); ESKHK, E/2003/22 (2002) 54, para. 369 ve 391 (ESKHK Polonya Sonuç Gözlemleri).

45. IAÖK, A/55/18 (2000) 60, para. 361, 363 ve 364 (IAÖK Birleşik Krallık Sonuç Gözlemleri).
46. KKAÖK, A/57/38(SUPP) bölüm I (2002) 9, para. 60 ve 61 (KKAÖK Fiji Sonuç Gözlemleri).
47. Türkiye Sınırşan Örgütü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni ve Palermo Protokolü'nü 13.12.2000 tarihinde imzalamış, sözleşme ve protokol, ilgili Bakanlar Kurulu kararı ve sözleşme ve protokolün resmi Türkçe çevirileri 18.03.2003 tarihli ve 25052 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Protokole Ekim 2007 itibarıyla 115 ülke taraf olmuş durumdadır.
48. Selmouni v. France, para. 101 (Selmouni/Fransa Davası).
49. Tyrer v. The United Kingdom'dan (Tyrer/Birleşik Krallık Davası) aktaran Gemalmaz, H. B., 2005a, ss. 22-25.
50. Campbell and Cosans v. The United Kingdom, para. 26 (Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık Davası).
51. Y. v. The United Kingdom, para. 36 (Y./Birleşik Krallık Davası).
52. A. v. The United Kingdom, para. 22 (A./Birleşik Krallık Davası).
53. Z. and Others v. United Kingdom, para. 73 (Z. ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası).
54. Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 49.
55. a.g.e., s. 50.
56. a.g.e., s. 129.
57. Sulak v. Turkey (Sulak/Türkiye Davası).
58. Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 131.
59. Campbell and Cosans v. The United Kingdom, para. 33-37 (Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık Davası).
60. Seven Individuals v. Sweden (Yedi Birey/İsveç Davası).
61. Philip Williamson and Others v. The United Kingdom (Philip Williamson ve Diğerler/Birleşik Krallık Davası).
62. Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark (Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka Davası).
63. Jimenez Alonsa and Jimenez Merino v. Spain (Jimenez Alonsa ve Jimenez Merino/İspanya Davası).
64. Konrad and Others v. Germany (Konrad ve Diğerleri/Almanya Davası).
65. Airey v. Ireland (Airey/İrlanda Davası).
66. Artico v. Italy (Artico/İtalya Davası)
67. Secreteriat of the European Social Committee, 2005, s. 6.
68. World Organization Against Torture (OMCT) v. Greece (Dünya İşkenceyi Önleme Örgütü/Yunanistan Davası), World Oranization Against Torture (OMCT) v. Ireland (Dünya İşkenceyi Önleme Örgütü/İrlanda Davası), World Oranization Against Torture (OMCT) v. Belgium (Dünya İşkenceyi Önleme Örgütü/Belçika Davası).
69. Secreteriat of the European Social Committee, 2005, s. 7.
70. ASHK, Conclusions II (Cyprus) (Kıbrıs (Rum Kesimi) Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 182; ASHK, Conclusions III (Austria) (Avusturya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 59; ASHK, Conclusions XII-2 (Malta) (Malta Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 169; ASHK, Conclusions XIII-2 (Belgium) (Belçika Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 331-332; ASHK, Conclusions XIII-4 (Greece) (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 126-127; ASHK, Conclusions XIII-3 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 347-348; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 1 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 208-211; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 1 (Finland) (Finlandiya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 160-162; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (United Kingdom) (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 600-601; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Sweden) (Sweden Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 558-559; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 493-495; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Norway) (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 389-391; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Netherlands) (Hollanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 355-356; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 1 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 305-307; ASHK, Conclusions XV-2 Addendum (Luxembourg) (Lüksemburg Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 82-84; ASHK, Conclusions XV-2 Addendum (Germany) (Almanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 50-51; ASHK, Conclusions XV-2 Addendum (Cyprus) (Kıbrıs (Rum Kesimi) Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 28-31; ASHK, Conclusions XVI-2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 646; ASHK, Conclusions 2003 cilt 2 (Sweden) (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 599; ASHK, Conclusions 2003 cilt 1 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 51; ASHK, Conclusions 2003 cilt 2 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 489; ASHK, Conclusions 2003 cilt 2 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 394; ASHK, Conclusions XVI-2 (Czech Republic) (Çek Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 162; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 1 (Iceland) (İzlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 432-433; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt I (Greece) (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 312-313; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt I (Germany) (Almanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 271-272; ASHK, Conclusions 2005 (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 450-452; ASHK, Conclusions 2005 cilt 1 (Lithuania) (Litvanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 339-340; ASHK, Conclusions 2005 cilt 1 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 162-164.
71. ASHK, Conclusions XV-2 cilt 1 (Iceland) (İzlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 269-270; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Sweden) (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 558-559; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Spain) (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 528-530; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2, (Norway) (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 389-391; ASHK, Conclusions 2003 cilt 2 (Sweden) (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 599; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt I (Iceland) (İzlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 432-433.
72. ASHK, Conclusions III (Cyprus) (Kıbrıs (Rum Kesimi) Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 59; ASHK, Conclusions X-1 (Greece) (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 108; ASHK, Conclusions X-2 (Spain) (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi),

- s. 111; ASHK, Conclusions XI-2 (Spain) (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 109; ASHK, Conclusions XII-2 (Malta) (Malta Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 169; ASHK, Conclusions XIII-2 (Belgium) (Belçika Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 331-332; ASHK, Conclusions XIII-3 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 347-348.
73. ASHK, Conclusions XIII-3 (Finland) (Finlandiya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 346-347.
74. ASHK, Conclusions XIII-4 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 127-128; ASHK, Conclusions XIII-3 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 347-348; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 1 (Iceland) (İzlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 269-270; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 1 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 208-211; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Sweden) (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 558-559; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Spain) (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 528-530; ASHK, Conclusions XV-2 (Norway) (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 389-391; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 449-450; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 1 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 305-307; ASHK, Conclusions XV-2 Addendum (Luxembourg) (Lüksemburg Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 82-84; ASHK, Conclusions XVI-2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 646; ASHK, Conclusions 2003 cilt 1 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 51; ASHK, Conclusions 2003 cilt 2 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 489; ASHK, Conclusions 2003 cilt 2 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 394; ASHK, Conclusions XVI-2 (Czech Republic) (Çek Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 162; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 1 (Germany) (Almanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 271-272; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 648-649; ASHK, Conclusions 2005 cilt 2 (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 450-452; ASHK, Conclusions 2005 cilt 1 (Lithuania) (Litvanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 339-340; ASHK, Conclusions 2005 cilt 1 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 162-164; ASHK, Conclusions 2005 cilt 1 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 27-28; ASHK, Conclusions 2005 cilt 2 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 635-637; ASHK, Conclusions XVIII-1 (Hırvatistan) (Hırvatistan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
75. ASHK, Conclusions VII (Sweden) (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 90; ASHK, Conclusions XIII-5 (Finland) (Finlandiya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 109-110; ASHK, Conclusions XIV-2 cilt 1 (Iceland) (İzlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 281-283; ASHK, Conclusions XIV-2 cilt 1 (Greece) (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 257-258; ASHK, Conclusions XIV-2 cilt 1 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 220-225; ASHK, Conclusions XIV-2 cilt 1 (Belgium) (Belçika Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 109-112; ASHK, Conclusions XIV-2 cilt 2 (United Kingdom) (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 612-617; ASHK, Conclusions XIV-2 cilt 2 (Spain) (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 536-538; ASHK, Conclusions XIV-2 cilt 2 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 504-506; ASHK, Conclusions XIV-2 cilt 2 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 465-470; ASHK, Addendum to Conclusions XIV-2 (Germany) (Almanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 59-61; ASHK, Addendum to Conclusions XIV-2 (Luxembourg) (Lüksemburg Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 91-94; ASHK, Addendum to Conclusions XIV-2 (Malta) (Malta Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 125-127; ASHK, Conclusions XV-2 cilt 2 (Netherlands) (Hollanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 367-369; ASHK, Second Addendum to Conclusions XV-2 (Ireland) (İrlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 33-37; ASHK, Addendum to Conclusions XV-2 (Slovak Republic) (Slovak Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 228-230; ASHK, Conclusions XVI-2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 658; ASHK, Conclusions 2003 cilt 1 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 300; ASHK, Conclusions 2003 cilt 1 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 178; ASHK, Conclusions 2003 cilt 2 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 511; ASHK, Conclusions 2003 cilt 2 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 406; ASHK, Conclusions XVI-2 (Hungary) (Macaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 442; ASHK, Conclusions XVI-2 (Czech Republic) (Çek Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi), s. 173; ASHK, Conclusions 2005 cilt 2 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 646-651; ASHK, Conclusions 2005 cilt 2 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 607-613; ASHK, Conclusions 2005 cilt 2 (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 469-476; ASHK, Conclusions 2005 cilt 1 (Lithuania) (Litvanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 366-372; ASHK, Conclusions 2005 cilt 1 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 239-244; ASHK, Conclusions 2005 cilt 1 (Estonia) (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 190-196; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 1 (Hungary) (Macaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 421-425; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 1 (Greece) (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 324-329; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 1 (Czech Republic) (Çek Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 147-151; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 1 (Belgium) (Belçika Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 421-425; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 2 (Spain) (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 741-744; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 2 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 695-698; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 657-660; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 2 (Netherlands) (Hollanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 607-610; ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 2 (Malta) (Malta Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 567-570.
76. Gemalmaz, M. S., 2005, ss. 1032-1033.
77. Pinheiro, 2006, s. 10.
78. a.g.e., s. 10.
79. WHO, Global school-based student health survey.
80. WHO, 2006.
81. Pinheiro, 2006, s. 10.
82. Türkiye Bilimler Akademisi, 2004, s. 74.
83. a.g.e., s. 75.
84. Özcebe ve ark., 2006.
85. Boztaş ve ark., 2004.

86. Ögel ve ark., 2006, s. 6.
87. Mertoğlu, 2006.
88. *İlköğretim Okullarımızın, Öğrencilerimizin, Velilerimizin ve Eğitim Çalışanlarının Çılgılığı'ndan* (2004, Eğitim-Sen) aktaran Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 5.
89. ESPAD, 1997, s. 109.
90. UNODC, 2003, s. 50.
91. TBMM, 2007 s. 121.
92. a.g.e., s. 122.
93. a.g.e., s. 122.
94. a.g.e., s. 123.
95. a.g.e., s. 123.
96. a.g.e., s. 124.
97. a.g.e., s. 134.
98. ÇHK, CRC/C/15/Add.152 (ÇHK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
99. a.g.e., para. 47-48.
100. ÇHK, CRC/C/OPSC/TUR/CO/1 (ÇHK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
101. a.g.e., para. 13-14.
102. ASHK, Conclusions XIII-1 (Turkey) (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 245-246.
103. a.g.e. s. 348.
104. ASHK, Addendum to Conclusions XV-2 (Turkey) (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 271-274.
105. a.g.e., ss. 261-262.
106. ASHK, Conclusions XVII-2 cilt 2 (Turkey) (Türkiye Ülke Raporu Değerlendirmesi), ss. 792-793.
107. a.g.e., ss. 780-781.
108. Sancar, 2007, s. 12.
109. a.g.e., s. 13.
110. Bu konuda örnek kararlar için bkz., Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 191.
111. Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 194.
112. Bakırcı, 2007, ss. 20-21.
113. a.g.e., ss. 20-21.
114. a.g.e., ss. 20-21.
115. a.g.e., s. 21.
116. a.g.e., ss. 21-22.
117. Türk Ceza Kanunu Tasarısı'nda 132. madde ile düzenlenen suç, kanunda 80. madde olarak yer almıştır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu genel gerekçesi ve madde gerekçeleri için bkz. Başbakanlık, 2003.
118. Gemalmaz, H. B., 2005a, s. 184. Örnek Yargıtay kararları için bkz. a.g.e., s. 184.
119. a.g.e., ss. 185-189.
120. a.g.e., ss. 197-198.
121. Aydagül, 2004, s. 542.
122. Yönetmelik, bu rapor yayına hazırlanırken 28.12.2008 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.
123. Danıştay 5. Dairesi, karar no: 1972/5429.
124. Danıştay 2. Dairesi, karar no: 2005/4361.
125. Yargıtay 4. Ceza Dairesi, karar no: 1994/6031.
126. Yargıtay 4. Ceza Dairesi, karar no: 1995/6619.
127. Yargıtay 3. Ceza Dairesi, karar no: 2007/1744.
128. Yargıtay Ceza Genel Kurulu, karar no: 2000/30.
129. Haziran 2008 itibarıyla Türkiye bu sözleşmeyi imzalamamış ve onaylamamıştır.
130. Avrupa Konseyi, 2005.
131. Nicola, 2004, ss. 196-198.
132. Uluslararası hukukta insan ticareti ile ilgili hükümler içeren oldukça geniş bir belgeler listesi için bkz., UNODC, 2006, ss. 6-10.
133. *Avrupa Sosyal Şartı'nın Toplu Şikâyet Sistemi Öngören Ek Protokolü*. Orijinal İngilizce metin için bkz. The Raoul Wallenberg Institute, 2004. Protokole elektronik ortamda <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/158.htm> adresinden de erişilebilir (son erişim tarihi: 27.02.2009).
134. Toplu şikâyete dayalı denetim sistemi için bkz., Çiçekli, 2001, s. 65.
135. World Organization Against Torture (OMCT) v. Belgium, World Organization Against Torture (OMCT) v. Ireland, World Organization Against Torture (OMCT) v. Greece, World Organization Against Torture (OMCT) v. Portugal.
136. Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children, 2008, ss. 8-9.

Kaynakça

- 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi. 22.02.2009, http://www.ilo.org/public/english/employment/skills/hrdr/instr/c_138.htm (İngilizce), <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/sozlesme/soz138.htm> (Türkçe).
- A. v. United Kingdom (A/Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 25599/94, karar tarihi: 23.09.1998. 10.03.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1@portal=hbkma@action=html@highlight=25599/94@sessionId=20451933@skin=hudoc-en>
- AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) Ek 1 No'lu Protokol. <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/Basic+Texts/The+European+Convention+on+Human+Rights+and+its+Protocols/> (İngilizce), <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/413.asp?r=2%2F20%2F2009+8%3A10%3A16+PM@oid=sub4-1@selid=21> (Türkçe).
- AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi). <http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishanglais.pdf> (İngilizce), <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/413.asp?r=2%2F20%2F2009+8%3A10%3A16+PM@oid=sub4-1@selid=21> (Türkçe).
- Ailenin Korunmasına Dair Kanun (Kanun no: 4320). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 17.01.1998, 23233.
- Ailenin Korunmasına Dair Kanunun Uygulanmasına Dair Yönetmelik. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 01.03.2008, 26803.
- Airey v. Ireland (Airey/İrlanda Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 6289/73, karar tarihi: 09.10.1979. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open@table=F69A27FD8FB86142B01C1166DEA398649@key=6@sessionId=19511347@skin=hudoc-en@attachment=true>.
- AKİTKMS (Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Mücadele Sözleşmesi). <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/197.doc> (İngilizce).
- Artico v. Italy (Artico/İtalya Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 6694/74, karar tarihi: 13.05.1980. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open@table=F69A27FD8FB86142B01C1166DEA398649@key=10@sessionId=19511347@skin=hudoc-en@attachment=true>.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Addendum to Conclusions XIV-2*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Addendum to Conclusions XV-2*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 Volume 1*. 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/Year/2003Vol1_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 Volume 2*. 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/Year/2003Vol2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 Volume 1*. 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/Year/2005Vol1_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 Volume 2*. 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/Year/2005Vol2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions II*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions III*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions VII*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions X-1*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions X-2*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XI-2*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XII-2*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-1*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-2*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-3*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-4*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-4*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-5*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIV-2 Volume 1*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIV-2 Volume 2*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 Addendum*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 Volume 1*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 Volume 2*.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVI-2 Volume 1*. 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/year/xvi2vol1_en.pdf.

- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVI-2 Volume 2*. 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/year/xvi2vol2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVII-2 Volume 1*. 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/year/xvii1vol1_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVII-2 Volume 2*. 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/Year/XVII1Vol2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVIII-1 Volume 1*. 04.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/year/xviii1vol1_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Second Addendum to Conclusions XV-2 (Ireland)* (İrlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi), 01.01.2001.
- ASŞ (Avrupa Sosyal Şartı). <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/035.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/391-410.pdf> (Türkçe).
- Avrupa Konseyi (2005). *Avrupa Konseyi 22. Ticaretine Karşı Mücadele Sözleşmesi Hakkında Açıklayıcı Belge*. Council of Europe Treaty Series – No.197. 22.09.2009, http://www.coe.int/t/dg2/trafficking/campaign/Source/PDF_Conv_197_Trafficking_ExpRep_Turkish.pdf.
- Avrupa Konseyi (2007). *Abolishing Corporal Punishment of Children: Questions and Answers*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi*. (Council of Europe Convention on the Protection of Children Against Sexual Exploitation)
- Avrupa Sosyal Şartı'nın Toplu Şikayet Sistemi Öngören Ek Protokolü*. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/158.htm> (İngilizce), http://www.i-hop.org.tr/dosya/coe/avrupa_sosyal_sarti.pdf (Türkçe).
- Avukatlık Kanunu* (Kanun no: 1136). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 07.04.1969, 13168.
- Aydağül, B. (2004). No person shall be denied the right to education. J. Groof (der.) *The Impact of the ECHR on Rights in and to Education in Turkey* içinde. Amsterdam: Wolf Legal Publications.
- Bakırcı, K. (2007). İşyerinde Küçüklere Yönelik Şiddet. *Güncel Hukuk*, 2007/1.
- Bara, H.I. (2007). İlköğretim Öğrencileri Arasında Şiddet, Çocuk ve Ergene Yönelik Şiddetin Önlenmesi Sempozyumu, 15-16 Mayıs 2006. Ankara: Ankara Emniyet Müdürlüğü.
- Başbakanlık (2003). *Türk Ceza Kanunu Tasarısı ve Gerekçesi*. 22.02.2009, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0593.pdf>.
- Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme*. www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/a3bd1b89d20ea373c1257046004c1479/\$FILE/G0542837.pdf (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/37-51.pdf> (Türkçe).
- Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme Ek Protokolü*. <http://www2.ohchr.org/english/law/cat-one.htm> (İngilizce), <http://www.ihb.gov.tr/mevzuat/belgeler/opcat.htm> (Türkçe).
- Boztaş, G., Özcebe, H., Üner, S., Çilingiroğlu, N., Gökçimen, M., ve Çamur, D. (2004). Gençlerde Silah Taşıma ve Şiddet. I. Ulusal Sağlığı Geliştirme ve Sağlık Eğitimi Uluslararası Katılımlı Sempozyum'da sunulan tebliğ, Ankara Üniversitesi Sağlık Eğitimi Fakültesi Sağlık Eğitimi Bölümü, 24-26 Kasım 2004, Ankara.
- Campbell and Cosans v. The United Kingdom (Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 7511/76, 7743/76, karar tarihi: 25.02.1982. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int///tkp197/viewhbkm.asp?action=openetable=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=41&sessionId=19511045&skin=hudoc-en&attachment=true>.
- Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*. <http://www.genevaconventions.org/> (İngilizce).
- Ceza Muhakemesi Kanunu* (Kanun no: 5271). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 17.12.2004, 25673.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/103. *Report on the twenty-sixth session*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/411/03/PDF/G0141103.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/111. *Report on the twenty-eighth session*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/undoc/gen/g01/463/92/pdf/g0146392.pdf?openelement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/121. *Report on the thirty-first session*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/undoc/gen/g02/462/70/pdf/g0246270.pdf?openelement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/124. *Report on the thirty-second session*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/undoc/gen/g03/425/25/pdf/g0342525.pdf?openelement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/132. *Report on the thirty-third session*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/undoc/gen/g03/445/53/pdf/g0344553.pdf?openelement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.152. *Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/432/64/PDF/G0143264.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/43. *Report on the ninth session*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/181/44/PDF/G9518144.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/87. *Report on the twenty-first session*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G99/433/90/PDF/G9943390.pdf?OpenElement>.

- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/97. *Report on the twenty-fourth session*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G00/432/30/PDF/G0043230.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/OPSC/TUR/CO/1. *Concluding observations*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/425/62/PDF/G0642562.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/118. *Report of the thirtieth session*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/443/35/PDF/G0244335.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2001/1. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 1: Eğitimin Amaçları*. 22.02.2009, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/GC1_en.doc (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2003/4. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 4: Çocuk Hakları Sözleşmesi Bağlamında Ergen Sağlığı ve Gelişim*. 22.02.2009, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/GC4_en.doc (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2006/8. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 8: Çocuğun Bedensel Cezadan ve Diğer Zalimane veya Onur Kırıcı Ceza Biçimlerinden Korunması Hakkı*. 22.02.2009, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/GC8_en.doc (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHS (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme). <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/137-160.pdf> (Türkçe).
- Çıraklık Eğitimi Merkezlerinde Parasız Yatılı Çırak Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlar ile Pansiyonların Yönetimi Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 30.4.1995, 22273.
- Çiçekli, B. (2001). *Avrupa Sosyal Şartı Temel Rehber*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol*. http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.OPSC.TZA.Q_1.pdf (İngilizce), www.gundemcocuk.org/dokumanlar/pornografi_protokol.doc (Türkçe).
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Taraf Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol*. <http://www.unhchr.ch/html/menu2/6/crc/treaties/opac.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/171-177.pdf> (Türkçe).
- Çocuk Koruma Kanunu* (Kanun no: 5395). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 15.07.2005, 25876.
- Çocuk Suçluluğun Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Rehber Kuralları (Riyad İlkeleri)*. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp47.htm (İngilizce), <http://209.85.129.132/search?q=cache:RWGjJcswfPE:www.ercincancocuk.com/site/mevzuatlar/BM%2520R%C4%B0YAD%2520%C4%B0LKELELER%C4%B0.doc+riyad+ilkeleri@hl=tr@ct=clnk@cd=2@gl=tr@client=firefox-a> (Türkçe).
- Danıştay 2. Dairesi, karar no: 2005/4361. Esas no: 2004/4419, karar tarihi: 26.12.2005.
- Danıştay 5. Dairesi, karar no: 1972/5429. Esas no: 1971/3228, karar tarihi: 19.09.1972.
- Devlet Memurları Kanunu* (Kanun no: 657). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 23.07.1965, 12056.
- En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi*. <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C182> (İngilizce), <http://www.mazlumder.org/dosyalar/EN%20KOTU%20BICIMLERDEKİ%20COCUK%20İŞÇİLİĞİNİN%20YASAKLANMASI%20VE%20ORTADAN%20KALDIRILMASINA%20İLİSKİNİN%20ACIL%20EYLEM%20SÖZLEŞMESİ.doc> (Türkçe).
- Ermeni Lise ve Ortaokulları Yönetmeliği*. Karar tarihi: 16.02.1976.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/C.12/1999/10. *Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 13: Eğitim Hakkı*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G99/462/16/PDF/G9946216.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKG13.doc> (Türkçe).
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2006/22. *Report on the thirty fourth and thirty fifth sessions*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/422/64/PDF/G0642264.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2005/22. *Report on the thirty second and thirty third sessions*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/409/40/PDF/G0540940.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2002/22. *Report on the twenty-fifth, twenty-sixth and twenty-seventh sessions*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/409/53/PDF/G0240953.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2004/22. *Report on the thirtieth and thirty-first sessions*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/407/61/PDF/G0440761.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2000/22. *Report on the twentieth and twenty-first sessions*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G00/412/10/PDF/G0041210.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2003/22. *Report of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/414/55/PDF/G0341455.pdf?OpenElement>.
- ESKHUS (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi). <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf> (Türkçe).

- ESPAD (The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) (2007). *The 1995 ESPAD Report: Alcohol and Other Drug Use Among Students in 26 European Countries*. Stockholm.
- Gemalmaz, H. B. (2005a). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Türk Hukukunda Çocuğun Bedensel Cezaya Karşı Korunması*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Gemalmaz, H. B. (2005b). Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Göre İşkence ve Kötü Muamele Mağduru Çocukların Rehabilitasyon Hakkı. Ünver, Y. (der.), *Çocuklar ve Suç – Ceza* içinde. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gemalmaz, M. S. (2005) *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- GGASŞ (Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı). <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm> (İngilizce), [http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/turkce/4.1.3/\(G%C3%96ZDEN%20GE%C3%87%C4%B0R%C4%B0LM%C4%B0%C5%9E\)%20AVRUPA%20SOSYAL%20%C5%9EARTI.doc](http://insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/turkce/4.1.3/(G%C3%96ZDEN%20GE%C3%87%C4%B0R%C4%B0LM%C4%B0%C5%9E)%20AVRUPA%20SOSYAL%20%C5%9EARTI.doc) (Türkçe).
- Global Initiative to End all Corporal Punishment of Children (2006). *Global Summary of the Legal Status of Corporal Punishment of Children*.
- Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children (2008). *Prohibiting Corporal Punishment of Children: A Guide to Legal Reform and Other Measures*.
- Hodgkin, R. ve Newell, P. (2003). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı*. Ankara: UNICEF.
- HUMK (Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu) (Kanun no: 1086). Yayımlandığı Resmî Gazete tarihleri ve sayıları: 02.07.1927, 622; 03.07.1927, 623; 04.07.1927, 624.
- Hususi İdarelerden Maaş Alan İlkokul Öğretmenlerinin Kadrolarına, Terfi, Telif ve Cezalandırılmalarına ve Bu Öğretmenler için Teşkil Edilecek Sağlık ve İçtimai Yardım Sandığı ile Yapı Sandığına ve Öğretmenlerin Alacaklarına Dair Kanun (Kanun no: 4357). Yayımlandığı Resmî Gazete tarih ve sayısı: 19.01.1943, 5308.
- İAÖK (Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi), A/55/18 (SUPP). *Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/694/61/PDF/N0069461.pdf?OpenElement>.
- İAÖS (Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi). http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/95-109.pdf> (Türkçe).
- İHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/47/40(SUPP). *International Covenant on Civil and Political Rights General Comment 20: Replaces General Comment 7 Concerning Prohibition of Torture and Cruel Treatment or Punishment* (Medeni ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi İşkencenin ve Zalimane Muamele veya Cezalandırmanın Yasaklanmasına İlişkin Genel Yorum 7'nin yerine geçen Genel Yorum 20). 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/146/47/PDF/N9314647.pdf?OpenElement>.
- İHK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi), A/59/40 (Vol.1). *Report of the Human Rights Committee (Volume 1)*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/438/07/PDF/G0443807.pdf?OpenElement>.
- İlk ve Orta Tedsat Muallimlerinin Terfi ve Tecziyeleri Hakkında Kanun* (Kanun no: 1702). Yayımlandığı Resmî Gazete tarih ve sayısı: 29.6.1930, 1532.
- İmam Hatip Okulu İdare Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmî Gazete tarih ve sayısı: 22.05.1972, 14193.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*. <http://www.un.org/Overview/rights.html> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/203-208.pdf> (Türkçe).
- İşkence ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesine dair Avrupa Sözleşmesi. <http://www.cpt.coe.int/en/documents/ecpt.htm> (İngilizce), <http://www.cpt.coe.int/lang/tur/tur-convention.pdf> (Türkçe).
- Jimenez Alonso and Jimenez Merino v. Spain (Jimenez Alonso ve Jimenez Merino/İspanya Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 51188/99, karar tarihi: 25.05.2000. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int///tkp197/viewhbkkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=23208&sessionId=19511347&skin=hudoc-en&attachment=true>.
- Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Açılacak Çocuk Bakım Evleri Hakkında Yönetmelik*. Yayımlandığı Resmî Gazete tarih ve sayısı: 08.12.1987, 19658.
- Kjeldsen, Busk, Madsen and Pedersen v. Denmark (Kjeldsen, Busk, Madsen ve Pedersen/Danimarka Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 5095/71, 5920/72, 5926/72, karar tarihi: 07.12.1976. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int///tkp197/viewhbkkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=94&sessionId=19511347&skin=hudoc-en&attachment=true>.
- KKAÖK (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), A/57/38 (SUPP). *Concluding observations (paras. 24-70) Fiji*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/614/17/PDF/N0261417.pdf?OpenElement>.
- KKAÖS (Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi). <http://www2.ohchr.org/english/insanhaklimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411.asp?r=2%2F20%2F2009+8%3A56%3A04+PM&oid=sub4-1&selid=19> <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/111-125.pdf> (Türkçe).
- Konrad and Others v. Germany (Konrad ve Diğerleri/Almanya Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 35504/03, karar tarihi: 11.09.2006. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int///tkp197/viewhbkkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=58414&sessionId=19511347&skin=hudoc-en&attachment=true>.

- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Genelge 2002/71 (Konu: Okul Sağlığı Faaliyetleri). Sayı: B.08.0.SDB.0.31.06.11/7187, yayımlandığı tarih: 09.09.2002. 23.02.2009, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/973.html>.
- Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun (Kanun no: 4483). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 4.12.1999, 23896.
- Mertoğlu, M. (2006). 1997-2005 Yılları Arasında İstanbul'da Öğretmenlerin Öğrencilere Uyguladığı Şiddetin İncelenmesi. I. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu, 29-31 Mart 2006.
- Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 13.01.2005, 25699.
- Milli Eğitim Bakanlığı Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 28.11.1964, 11868.
- Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Eğitim Merkezleri Ödül ve Disiplin Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 24.08.2007, 26623.
- Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Müdürlükleri Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 18.1.1995, 22175.
- Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 21.09.1996, 22903.
- Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 19.1.2007, 26408.
- Milli Eğitim Bakanlığı Ödül ve Disiplin Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 19.01.2007, 26408.
- Milli Eğitim Bakanlığı Özel Okullar Çerçeve Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 22.7.2005, 25883.
- Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğrenci Yurtları Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 03.12.2004, 25659.
- Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Eğitim Merkezleri Yönetmeliği. Yayımlandığı resmi gazete tarih ve sayısı: 08.05.1982, 17707.
- Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Pansiyonları Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 30.10.1983, 18206.
- Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (Kanun no: 3797). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.05.1992, 21226.
- MSHUS (Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi). http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/53-73.pdf> (Türkçe).
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/o_c_ref.htm (İngilizce), www.gundemcocuk.org/dokumanlar/multecilerin_hukuki_durumuna_iliskin.doc (Türkçe).
- Nicola, A. (2004). Trafficking in Human Beings and Smuggling of Migrants. P. Reichel (der.), *Handbook of Transnational Crime and Justice* içinde. London: Sage.
- Ögel, K., Tari, İ. ve Yılmazçetin Eke, C. (2006). *Okullarda Suç ve Şiddeti Önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları.
- Özcebe, H., Üner, S., Uysal, D., Soysal, S., Polat, B. ve Şeker, A. (2006). *Ankara'da Bir İlköğretim Okulunda Erken ve Orta Adolesanlarda Şiddet Algısı ve Şiddet Davranışlarının Değerlendirilmesi*. I. Şiddet ve Okul: Okul Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Uluslararası Katılımlı Sempozyum, MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü, 28-31 Mart 2006, İstanbul.
- Philip Williamson and Others v. The United Kingdom (Philip Williamson ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 55211/00.
- Pinheiro, P. R. (2006). *World Report on Violence Against Children*. Geneva: United Nations.
- Roma Statüsü (Rome Statute of International Criminal Court). [http://untreaty.un.org/cod/icc/statute/english/rome_statute\(e\).pdf](http://untreaty.un.org/cod/icc/statute/english/rome_statute(e).pdf) (İngilizce).
- Sancar, T. Y. (2007). Çocuk İstismarı ve Türk Ceza Kanunu. *Güncel Hukuk*, Sayı, 2007/1.
- Secretariat of the European Social Committee. (2005). *Children's Rights Under the European Social Charter* (Information Document). 22.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/presentation/FactsheetChildren_en.pdf.
- Selmouni v. France (Selmouni/Fransa Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 25803/94, karar tarihi: 28.01.1999. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkcm.asp?action=open@table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649@key=868@sessionId=19511024@skin=hudoc-en@attachment=true>.
- Seven Individuals v. Sweden (Yedi Birey/İsveç Davası). Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, başvuru no: 8811/79, karar tarihi: 13.05.1982. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=open@documentId=803645@portal=hbkm@source=externalbydocnumber@table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
- Sınırşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol (Palermo Protokolü). <http://untreaty.un.org/English/TreatyEvent2003/Texts/treaty2E.pdf> (İngilizce), http://www.undp.ro/governance/Best%20Practice%20Manuals/docs/Turkey_UN_Protocol_THB.doc (Türkçe).
- Sınırşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi. <http://untreaty.un.org/English/notpubl/18-12E.htm> (İngilizce), www.undp.ro/governance/Best%20Practice%20Manuals/docs/Turkey_UN_Convention.doc (Türkçe).
- Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu (Kanun no: 2828). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 27.05.1983, 18059.
- Sulak v. Turkey (Sulak/Türkiye Davası). Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, başvuru no: 24515/94, karar tarihi: 17.01.1996. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html@documentId=666831@portal=hbkm@source=externalbydocnumber@table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (2007). *Çocuklarda ve Gençlerde Artan Şiddet Eğilimi ile Okullarda Meydana Gelen Olayların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*. Esas no: 10/337, 343, 356, 357.
- TCK (Eski Türk Ceza Kanunu) (Kanun no: 765). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 13.03.1926, 320.
- TCK (Türk Ceza Kanunu) (Kanun no: 5237). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.10.2004, 25611.
- The Raoul Wallenberg Institute (2004). *Compilation of Human Rights Instruments*. Lahey: Martinus Nijhoff Publishers.
- Türk Medeni Kanunu (Eski) (Kanun no: 743). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 04.04.1926, 339.
- Türk Medeni Kanunu (Kanun no: 4721). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 08/12/2001, 24607.
- Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 30.03.2004, 25418.
- Türkiye Bilimler Akademisi (2004). *Ergen ve Ruhsal Sorunları: Durum Saptama Çalışması* (Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, sayı: 4), Ankara: TÜBİTAK Matbaası.
- Tyrer v. The United Kingdom (Tyrer/Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 5856/72, karar tarihi: 25.04.1978. 22.02.2009, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open@table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649@key=168@sessionId=19511024@skin=hudoc-en@attachment=true>.
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime) (2003). *Health Services, Education @ Community Action-Preventing Drug Abuse in Turkey, National Assessment of Drug Abuse (Based on Studies Conducted in 6 Major Cities)*. 22.02.2009, http://www.unodc.org/pdf/gap_turkey_drug_abuse_report.pdf.
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime) (2006). *Toolkit to Combat Trafficking in Persons*. Vienna.
- WHO (World Health Organization). Global school-based student health survey. 22.02.2009, <http://www.who.int/chp/gshs/en/>.
- WHO (World Health Organization) (2002). *World report on violence and health*. Geneva: WHO. 28.07.2008, http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_en.pdf.
- WHO (World Health Organization) (2006a). *Global Estimates of Health Consequences Due to Violence Against Children, Background Paper to UN Secretary-General's Study on Violence Against Children*. Geneva: WHO.
- WHO (World Health Organisation) (2006b). *Health Behavior in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survey, Health Policy for Children and Adolescents, No 4*. Geneva: WHO. 22.02.2009, www.euro.who.int/Document/e82923.pdf.
- World Organization Against Torture (OMCT) v. Belgium (Dünya İşkencenin Önlenmesi Örgütü/Belçika Davası). Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, kolektif şikayet no: No. 21/2003, karar tarihi: 12/09/2003. 22.02.2009, <http://hudoc.esc.coe.int/esc1doc/esc/200746/cc-21-2003-en-1.doc>.
- World Organization Against Torture (OMCT) v. Greece (Dünya İşkencenin Önlenmesi Örgütü/Yunanistan Davası). Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, kolektif şikayet no: 17/2003, karar tarihi: 12/09/2003. 22.02.2009, <http://hudoc.esc.coe.int/esc1doc/esc/200746/cc-17-2003-en-1.doc>.
- World Organization Against Torture (OMCT) v. Ireland (Dünya İşkencenin Önlenmesi Örgütü/İrlanda Davası). Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, kolektif şikayet no: No. 18/2003, karar tarihi: 12/09/2003. 22.02.2009, <http://hudoc.esc.coe.int/esc1doc/esc/200418/cc-18-2003-en-1.doc>.
- Y. v. The United Kingdom (Y./Birleşik Krallık Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru no: 14229/88, karar tarihi: 29.02.2009. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html@documentId=695679@portal=hbkm@source=externalbydocnumber@table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
- Yargıtay 3. Ceza Dairesi, karar no: 2007/1744. Esas no: 2007/1542, karar tarihi: 27.02.2007.
- Yargıtay 4. Ceza Dairesi, karar no: 1994/6031. Esas no: 1994/3410, karar tarihi: karar tarihi: 04.07.1994.
- Yargıtay 4. Ceza Dairesi, karar no: 1995/6619. Esas no: 1995/5585, karar tarihi: 18.10.1995.
- Yargıtay Ceza Genel Kurulu, karar no: 2000/30. Esas no: 2000/4-1, karar tarihi: 22.02.2000.

Okullarda Sağlık Hakkı

Prof. Dr. Hilal Özcebe

İçindekiler

- I. GİRİŞ, 217
  - A. Sağlık ve Eğitim, 217
  - B. Okul Sağlığı, 218
- II. ULUSLARARASI HUKUKTA EĞİTİM KURUMLARINDA SAĞLIK HAKKI, 223
  - A. Çocuğun Yüksek Yararı İlkesi, 223
  - B. Yaşama Hakkı, 223
  - C. Sağlık Hakkı, 223
  - D. Eğitim Hakkı, 226
  - E. Ergenlerin Hakları, 227
  - F. HIV/AIDS'ten Korunma Hakkı, 232
  - G. Erken Çocukluk Döneminde Haklar, 233
  - H. Engelli Çocukların Hakları, 234
  - İ. Sosyal Güvenlik Hakkı, 235
  - J. Refakatsiz ve Ailesinden Ayrı Çocukların Hakları, 236
  - K. Dinlenme, Boş Zaman, Oyun ve Kültürel Etkinlik Hakkı, 236
- III. ULUSAL MEVZUATTA OKUL SAĞLIĞI, 237
  - A. Okul Sağlığı Alanında Sorumluluk Paylaşımı, 237
  - B. Milli Eğitim Bakanlığı Mevzuatında Sağlık Hizmeti Sunumu, 238
    1. Sağlık hizmetleri ile ilgili sorumluluk alanları, 238
    2. Sağlık hizmetlerinin sunumu, 238
    3. Çocuk sağlığında hizmet alanları, 243
  - C. Sağlık Bakanlığı Mevzuatında Okul Sağlığı Hizmetleri, 258
    1. Sağlık Bakanlığı merkez teşkilatında okul sağlığı ile ilgili sorumluluk alanları, 258
    2. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ve okul sağlığı hizmetleri, 259
    3. Ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezleri ve okul sağlığı hizmetleri, 262
    4. Aile hekimliği pilot uygulaması ve okul sağlığı hizmetleri, 262
    5. Sağlık Bakanlığı'nın okul sağlığı yaklaşımı alanında kaydettiği gelişmeler, 263

IV. OKUL SAĞLIĞI BAKIŞ AÇISINDAN UYUM DEĞERLENDİRMESİ, 265

- A. Okul Sağlığı Alanında Sorumluluk Paylaşımı, 265
- B. Milli Eğitim Bakanlığı Mevzuatında Sağlık Hizmeti Sunumu, 265
  - 1. Sağlık hizmetleri ile ilgili sorumluluk alanları, 265
  - 2. Çocuk sağlığında hizmet alanları, 266
- C. Sağlık Bakanlığı Mevzuatında Okul Sağlığı Hizmetleri, 272
  - 1. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ve okul sağlığı hizmetleri, 272
  - 2. Ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezleri ve okul sağlığı hizmetleri, 273
  - 3. Aile hekimliği pilot uygulaması ve okul sağlığı hizmetleri, 273
  - 4. Sağlık Bakanlığı'nın okul sağlığı yaklaşımı alanında kaydettiği gelişmeler, 274

V. ÖNERİLER, 275

- A. Yasal Örgütlenme Modeli, 275
- B. Okul Sağlığı Politikası, 275
- C. Okul Sağlığı Hizmetinin Kapsamı, 275
- D. Okullarda Sağlık Eğitimi, 276
- E. Üreme ve Cinsel Sağlık Bilgilerinin Kazanılması, 277
- F. Sigara, Alkol ve Madde Bağımlılığından Korunma, 277
- G. Sosyal ve Kültürel Etkinliklere Katılım, 277
- H. Kronik Hastalara Yaklaşım, 278
- İ. Yaralanmalardan Korunma ve İlk Yardım, 278
- J. Gıda Hijyeni, 278
- K. Okul Çevre Sağlığı, 278
- L. Trafik Güvenliği, 278

NOTLAR, 279

KAYNAKÇA, 283

1. Giriş

A. Sağlık ve Eğitim

Sağlık, sadece hastalık ve sakatlık olmayışı değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak tam iyilik halidir.¹ Sağlık üzerinde belirleyici etkisi olan faktörler arasında kişinin genetik yapısı, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı, yaşanılan yerin coğrafi yapısı, topluma sunulan hizmetler ve bu hizmetlere ulaşabilme ile kişiler arası iletişim ve etkileşim ve basın-yayın gibi farklı alanlarla ilişkili pek çok faktör sayılabilir.²

Sağlıklı olmanın temelinde sağlığın geliştirilmesi kavramı yer alır. Ottawa Şartı'nda ilk defa gündeme gelen kavram, şu şekilde tanımlanmaktadır: "Sağlığı geliştirme, insanları, sağlıkları üzerinde daha fazla kontrol gücüne ve sağlıklarını geliştirme kapasitesine sahip kılma sürecidir."³ Sağlığın geliştirilmesi yaklaşımında, kişilerin, sağlık sorunlarının ortaya çıkmadan önlenmesi konusunda yapılması gerekenlerle ilgili bilgiye sahip olması ve bu konudaki tutumları önem taşımaktadır. Diğer taraftan, fiziksel, zihinsel ve sosyal anlamda tam anlamıyla iyi olabilmek için, birey veya grup, isteklerini tanımlayabilmeli, çevreyi değiştirebilmeli ve çevreye uyum sağlayabilmelidir. Bu da sağlığın, fiziksel kapasiteyi olduğu kadar, sosyal ve kişisel kaynakları da gündeme getiren bir kavram olduğunu göstermektedir.⁴

Buna bağlı olarak, sağlığı geliştirme yalnızca sağlık hizmetlerine ilişkin bir sorumluluk değildir. Sağlığın geliştirilmesi, sağlıklı yaşam tarzının kabulü ve uygulanmasına ilişkin bir süreçtir. Sağlığın geliştirilmesi kapsamında sağlık politikaları, sağlığı destekleyici çevrenin oluşturulması, bu konuyla ilgili kişisel becerilerin geliştirilmesi ve toplumsal eylemlerin artırılması ile sağlık hizmetlerinin organizasyonuna ilişkin müdahale alanları mutlaka göz önüne alınmalıdır.⁵

Sağlığın geliştirilmesi yaklaşımının yanı sıra sağlıklı olmaya ilişkin olarak şu müdahalelerin de etkin olarak sürdürülmesi gerekmektedir: Sağlıklı halini ortadan kaldıran olumsuzlukların önlenmesi veya giderilmesi; tüm koruma önlemlerine karşın yitirilen sağlığın ya da ortaya çıkan hastalıkların erken saptanması; doğru, zamanında ve etkin bir şekilde, kişiye ve topluma yönelik zarar ve oluşan maliyet en aza indirilerek tanı konulması ve gerekli tedavinin uygulanması; sağlıklılık halinin çeşitli nedenlerle sağlanamadığı koşullarda bile sorunların yaşamla bağdaşabilir hale getirilmesi (örneğin, rehabilitasyon yoluyla); sağlıkla ilgili bilgilenme ve kendi hakkında karar verebilme yoluyla, bireyin sağlık hizmetinden yararlanma sürecinde etkin katılımının sağlanması.

Sağlıklı olmanın temelinde, sağlığın geliştirilmesi kavramının yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, eğitim ve sağlık arasında çok boyutlu bir bağ olduğu görülecektir. Okulda verilen eğitimin içeriği ve yöntemi, çocuğun sağlıklı bir yaşam için gerekli bilgiyi kazanması ve uygun davranışları benimsemesi açısından önemlidir. Okulun fiziksel, sosyal

ve biyolojik çevresi de çocuğun sağlığını doğrudan ve anında etkiler. Diğer yandan, sağlık durumu çocuğun, eğitime devamını ve öğrenme süreçlerine katılımını da etkilemektedir. Örneğin, okula devam eden çocuğun sağlıksız besleniyor olması öğrenmesini zorlaştırır; enfeksiyon hastalıkları çocuğun okula devamsızlığını artırır; okulda şiddet, çocuğun eğitimi sürdürme isteğini ve öğrenmesini olumsuz etkiler. Yukarıda bahsedilen yaşanan yerin coğrafi yapısı, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı, kişiler arasındaki etkileşim gibi sağlık üzerinde belirleyici etki yapan faktörler, çocuğun eğitiminde de belirleyici rol oynar.⁶

Bu çalışma, eğitim ve sağlık arasındaki bu çok boyutlu bağ içinde, eğitimin sağlık hakkı üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkisi üzerinde odaklanmaktadır. Çalışmada, eğitim kurumlarına devam eden çocukların sağlık hakkının sağlanması ve yine sağlık hakkı kapsamında olan sağlığın geliştirilmesine ilişkin yasal durum irdelenmiştir. Çalışmada uluslararası mevzuat ile ulusal mevzuat okul sağlığı yaklaşımından yola çıkarak karşılaştırılmış ve ulusal mevzuatın güçlendirilmesi için öneriler sunulmuştur.

Çalışmada, erken çocukluk döneminden 18 yaşına kadar olan dönemin bütününde, genel olarak çocuk sağlığını etkileyen etmenleri değerlendirmek yerine, çocukluğun farklı dönemlerine ilişkin değerlendirme yapma yaklaşımı benimsenmektedir. Çocukluk dönemi uzun bir dönem olup, birçok değişime tanıklık eder. Bu uzun dönemde meydana gelen hızlı büyüme ve gelişme, yaş gruplarına göre farklı değişim dönemlerine ayrılır ve her dönemde karşılaşılan riskler farklıdır.⁷ Örneğin, erken çocukluk döneminden ergenlik dönemine kadar büyüme daha yavaş seyretmekle beraber, bilişsel gelişimin bu dönemde çok hızlı olduğu bilinmektedir. Ergenlik dönemi, yaşamın tümü içinde kısa olsa da çok çalkantılı bir dönemdir. Çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi olarak kabul edilen ergenlik dönemi (10-19 yaş), gerçekte fiziksel, psikolojik ve sosyal olgunluğa erişmenin tamamlandığı dönemdir. Hızlı fiziksel büyümeye henüz alışılmamışken, cinsel gelişimin başlaması ve psikososyal değişimler bu yaş grubundaki kişinin kendisi ve çevresi ile ilişkisini etkiler. Sağlık hakkı kapsamında sağlığın geliştirilmesiyle ilgili adımlar atılırken, ergenlik döneminin bu özelliklerini göz önüne almak gerekir. Bu nedenle, çalışmada okullarda sağlık hakkının sağlanmasına ilişkin yasal durum incelenirken çocukluğun farklı dönemleri ayrıştırılarak ele alınmaktadır.

B. Okul Sağlığı

Okul sağlığı, öğrencilerin ve okul personelinin sağlığının değerlendirilmesi, geliştirilmesi, sağlıklı okul yaşamının sağlanması ve sürdürülmesi, öğrenciye ve dolayısıyla topluma sağlık eğitimi verilmesi için yapılan çalışmaların tümü olarak tanımlanır. Okul sağlığı hizmetleri ise, öğrenciler ile aileleri ve okul personelinin sağlığının değerlendirilmesi ve geliştirilmesini, sağlıklı okul yaşamının sağlanması ve sürdürülmesini, okula ve çocuklar ve ailelere sağlık eğitimi verilmesini kapsar. Okul sağlığı hizmetlerinin amaçları, toplumda okul çağındaki bütün çocukların mümkün olan en iyi bedensel, ruhsal ve sosyal sağlığa kavuşmasını sağlamak ve bunu sürdürmek, okul çocuklarının sağlıklı bir çevrede

Kentleşme ve Çocuk Sağlığı

Kentleşmenin getirdiği fiziksel, kimyasal, biyolojik ve sosyal değişim bir yandan çocuk sağlığı üzerinde yaşam kalitesinin yükselmesini sağlayan olumlu etkilerde bulunurken, diğer yandan büyüme ve gelişmeyi yavaşlatmaktan can kaybına kadar varan olumsuz etkiler yapabilmektedir. Yaşam yeri, yalnızca çocuğun fiziksel sağlığını etkilemez; ruhsal ve sosyal sağlığı üzerinde de olumlu ve olumsuz etkilerde bulunur.

Kentleşmenin sosyal ve ekonomik etkileri aile yapısı üzerinde de görülmekte, geniş aile tipinden çekirdek aileye çok hızlı bir geçiş yaşanmaktadır. Düşük gelirli ailelerde çocukların küçük yaşta aile ekonomisine katkı yapma zorunluluğu ortaya çıkmakta, çocuk işçiler ve sağlık sorunları gündeme gelmektedir. Toplumdaki ve ailedeki sosyal dayanışmanın zayıflaması, çalışan çocukların yanı sıra sokakta yaşayan ve çalışan çocukların gündeme gelmesine neden olmaktadır. Bütün bunlar eğitim kurumlarına ulaşabilmeyi ya da okul başarısını etkileyen önemli etmenler arasında yer alır. Kırsal kesimde yaşayan aileler ya da düşük sosyoekonomik düzeydeki aileler, bazen çocuklarını yatılı okullarda okutmayı tercih etmek durumunda kalmaktadır. Çocuklara eğitime devam etme fırsatı veren yatılı öğretim kurumlarının koşulları, aile koşullarından olumlu ya da olumsuz anlamda farklıdır; bu koşullar da çocuğun fiziksel, bilişsel ve sosyal yapısını etkiler. Olumlu çevre koşullarında yaşayan çocuklardan farklı eğitim ortamlarında bulunan bu çocuklar, sonuç olarak, eşit koşullar altında okula ulaşamamaktadır.

Kentleşmenin sosyal ve ekonomik etkilerine ek olarak, beraberinde getirdiği çevre sorunları, çocuğun yaşamını daha da zorlaştırmaktadır. Kalabalıklaşan kentlerde trafik sorunu gündeme gelmekte, buna bağlı olarak çocuğun yaşantısındaki risk faktörleri de artmaktadır. Kentleşme ile birlikte sadece trafik kazaları nedeniyle yaralanma riski değil, diğer tüm yaralanma riskleri de artmaktadır. Kentlerin büyümesiyle uyuşturucu, madde ve alkol bağımlılığı gibi sosyal sorunların arttığı ve bu sorunların arkasından da çocukların cinsel istismarının önemli bir sorun haline geldiği bilinmektedir. Sosyal yaşamda dejenerasyon, toplum içi şiddetin artmasına yol açmakta, buna bağlı olarak da çocukların cinsel şiddetin yanı sıra sözlü, fiziksel ve ruhsal şiddetle karşılaşma olasılığı da artmaktadır. Olumsuz yaşam koşullarından gelen çocuklar okullara dezavantajlı sağlık koşullarıyla başlamakta, bu çocukların okulda sağlık haklarına ulaşması daha zorlaşmaktadır.

Okulda sağlığın korunması ve geliştirilmesi için hem çocuğun sağlıklı davranışlar edinebilmesi, hem de okulun ve yaşanılan çevrenin sağlığın geliştirilmesi için uygun bir ortam oluşturması gerekmektedir. Yani, sadece yaşam tarzının değiştirilmesi ile sağlığın geliştirilmesi mümkün olmayıp, sağlığı geliştirici davranışların uygulanabilmesi için olumlu bir ortamın da sağlanması gereklidir. Sadece okulda sağlıklı çevre koşullarının sağlanması da yeterli değildir. Yaşam yerinin sağlığı olumsuz etkileyebildiği düşünülürse, okul koşullarının yanı sıra yaşam yerindeki koşulların da olumlu hale getirilmesi ihtiyacı doğmaktadır.

Kaynak: Üner ve Özcebe, 2002

gelişmesini sağlamak ve çocukların, ailelerin ve toplumun sağlık düzeyini yükseltmektir.⁸ Okul sağlığı yaklaşımı erken çocukluk döneminde başlayan ve üniversite öğretiminin sonuna kadar olan süreci kapsamaktadır.

Okul sağlığı yaklaşımının bir diğer boyutu, okulda geçirilen zamanın çocuğun sağlığını etkileyeceği düşüncesine dayanır. Okulun fiziksel, sosyal ve biyolojik çevresi çocuğun sağlığını doğrudan etkiler. Bu nedenle, biyolojik çevreden, okuldaki çevreden ve okul dışındaki yakın çevreden kaynaklanan sorunları önleyebilmek amacıyla okul sağlığı yaklaşımına gereksinim vardır. Okul sağlığı yaklaşımı hem sağlıklı bir yaşam için gerekli beceri ve davranışların edinilmesini hem de sağlığı geliştirici davranışların uygulanabilmesi için olumlu bir çevrenin oluşturulmasını sağlamaya çalışır.

Çağdaş okul sağlığı hizmetlerinin öğrenci sağlığı, okul çevresi, sağlık eğitimi ve okul personelinin sağlığı olmak üzere dört boyutu vardır.⁹

Öğrenci sağlığı, sağlık hizmetlerinin sunumunu, sağlığı korumayı, geliştirmeyi, hastalıkları önlemeyi, sağlık sorunlarını saptayarak kesin tanıya varmayı, gerekliyse tedavi etmeyi, ani gelişen hastalıklar ile yaralanmalar durumunda acil bakım yapmayı ve sağlıkla ilgili danışmanlığı içerir. Öğrenci sağlığı kapsamında yapılması öngörülen başlıca uygulamalar şunlardır:

Okula kayıt muayenesi: Çocuk, okula başlamadan önce muayeneden geçirilmeli ve sağlık durumu saptanmalıdır.

Periyodik fizik muayeneler: Okul çağındaki çocuklar sürekli büyür ve gelişir, bu yüzden gelişmelerinin sürekli olarak izlenmesi gerekir. Periyodik fizik muayenenin amaçları, öğrencinin sağlığının değerlendirilmesi, gelişiminin izlenmesi, varsa çocuktaki hastalıklara erken tanı koyulması ve gerekli tedavinin uygulanmasıdır.

Sağlık taramaları: Okul döneminde sık görülen, tarama muayeneleri ile tespit edilerek tedavi edilebilen görme bozukluğu, işitme kaybı, büyüme-gelişme geriliği, ortopedik kusurlar, diş çürükleri, öğrenme güçlükleri gibi sağlık sorunları, periyodik fizik muayeneye ek olarak yılda bir kez tarama programları ile değerlendirilmelidir.

Hızlı yayılma özelliğine sahip hastalıklar da (örneğin, parazit veya streptokok enfeksiyonları) tarama programlarına dahil edilebilir. Ayrıca görülme sıklığı az olan, ancak kalıcı ve önemli sağlık sorunlarına neden olan kan basıncı, hepatit, idrarda albuminüri, glikozüri gibi sağlık sorunlarına yönelik tarama programları uygulanabilir.

Bulaşıcı hastalıklarla savaş: Yapılan araştırmalara göre her çocuk hastalık nedeniyle yılda ortalama yedi gün devamsızlık yapmaktadır ve bu hastalıkların yaklaşık % 80'i bulaşıcı hastalıklardır.¹⁰

Okul sağlık personelinin en önemli görevlerinden biri, bağıışıklama, erken tanı ve yayılmayı önleyici tedbirlerin alınması ve bulaşıcı hastalıklara elverişli çevre sağlığı koşullarının düzeltilmesi gibi yöntemlerle okullarda bulaşıcı hastalıklardan korunma ve kontrol programları yürütmektir.

Kazaları önleme ve ilkyardım: Çocuklar, okul ve çevresinde çeşitli şekillerde yaralanır. Okul çevresinde trafik kazalarının önlemesi için özellikle trafikle ilgili bilgilerin verilmesi, okul içinde kazaya neden olabilecek ergonomik sorunların giderilmesi, yaralanma durumunda müdahale edebilmek için ilkyardım malzemesinin ve eğitimli okul personelinin bulunması sağlanmalıdır.

Ruh sağlığı çalışmaları: Ruh sağlığının iyi olma hali, kişinin kendisi ve çevresi ile sürekli bir denge ve uyum içinde olmasıdır. Okul çağı, çocuğun toplumsal çevreye geçiş dönemi olup, bu çağda çocuktan yaşına uygun zihinsel ve ruhsal olgunluk göstermesi beklenir. Okul çağındaki çocukların birçoğu için okul, kendi evleri dışında, toplu olarak buldukları ve aile dışında sosyal ilişkilerin kurulduğu ilk yerdir. Okul ortamı, ruhsal sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir ve bu sorunlar çocuğun okuldaki başarısını etkileyebilir. Çocuğun ilk katıldığı sosyal grup olan okuldaki baskılar ve zorlamalar, ortama uyum güçlüklerine, ruh sağlığı sorunlarına yol açabilir.

Okul ortamında çocuğun ruh sağlığının iyi olması için olumlu sosyal ilişkilerin kurulmasına özen gösterilmesi gerekir. Eğitimcilerin ve okul personelinin çocuk ile iletişiminin yanı sıra çocuklar arası iletişimin de olumlu olmasına yönelik müdahaleler yapılmalıdır. İletişim sorunu olan çocukların bu sorunlarının çözülmesine yönelik müdahalelere gereksinim vardır. Çocuğun özgüvenli, etrafı ile olumlu iletişim kurabilen ve sorunlarını barışçıl biçimde çözebilecek beceriler edinmesi sağlanmalıdır.

Akut ve kronik hastalığı olan öğrencilerin tanısı, tedavisi ve izlenmesi: Okul yönetimi ile okul sağlık ekibinin, sağlık ocaklarıyla işbirliği yaparak epilepsi, diyabet, astım gibi kronik sağlık sorunları olan öğrencileri tespit etmesi, tedavi etmesi ve izlemesi gerekir.

Beden eğitimi ve okul sporları çalışmaları: Çocuğun beden ve ruh sağlığını iyileştirmek için, okul sağlığı programları içinde fiziksel aktiviteye yer verilmektedir. Tüm okullarda yaygın bir biçimde, tüm öğrencilerin gereksinimlerini karşılayan, eğilim ve yeteneklerini ortaya çıkaran kaliteli spor programlarının uygulanması önerilmektedir.

Okul çevre sağlığı, okulun yeri, binası, etrafı, sosyal çevresi, alt yapı tesisleri, oyun alanları, tuvaletleri, okulda su temini, çöplerin yok edilmesi, ısıtma ve havalandırma sistemleri, aydınlatma, sıralar, sınıfların büyüklüğü gibi konuları içerir.¹¹

Öğrencilerin sağlıklı olması için okul çevresinin sağlıklı olması gerekir. Okul çevresi, çalışanların ve öğrencilerin sağlığını, güvenliğini, davranış ve alışkanlıklarını, çalışma ve öğrenme verimini etkileyen bir ortamdır. İnsan sağlığını olumsuz etkileyen çevresel faktörlerin hepsi, okul çevre sağlığını da tehdit eden unsurlardır. Çocukların fiziksel, biyolojik ve sosyal çevredeki koşullara büyüklere göre daha duyarlı olduğu unutulmamalıdır.

Okul, temiz su ve sanitasyon olanaklarına sahip olmalıdır. Okullardaki ergonomik koşullar, öğrencilerin ve diğer okul personelinin sağlığını yakından ilgilendirir. Okulda öğrenciler istismara ve yaralanmalara karşı korunmalıdır. Okullar, çevrelerindeki yollarda

---

trafiğin düzenlenmesi için gerekli önlemleri almak ve aldırmaktan sorumludur. Ayrıca, öğrencilerin sigara, alkol, ilaç, uyuşturucu ile uyarıcılara ulaşması engellenmelidir. Bu bağlamda, okul sağlığı çalışmalarını yürüten sağlık kuruluşu, okul içi ve dışı fiziksel, sosyal çevre yapısının uygunluğunu belirlenen standartlara göre kontrol etmeli, gerekirse okul yöneticilerini uyarmalıdır.

Sağlık eğitimi, hedef grupta istenen sağlık bilgi, tutum, davranış ve değerlerinin geliştirilmesini amaçlar. Okullarda veya okullar aracılığıyla sağlık eğitiminin, öğrenci, öğretmen ve veliler olmak üzere başlıca üç hedef grubu vardır.¹²

Öğrenciye yönelik sağlık eğitiminin amacı, öğrencilere doğru sağlık bilgilerinin aktarılması ve sağlık konusunda olumlu davranışların kazandırılmasıdır. Sağlık eğitimi öğrencilere “ömür boyu sağlıklı yaşam için davranış değişikliği” kazandırarak sağlıklı bir toplum yaratmayı hedeflemelidir. Yapılan her muayene, tarama, okul sağlığı ekibi tarafından sağlık eğitimi için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

Sağlık eğitimi, bir yandan öğrencilere sağlık konusunda iyi alışkanlıklar kazandırırken öbür yandan ailelerini de etkiler. Yapılan çalışmalarda, öğrencinin sağlık eğitim konusunda liderlik yapabileceği, aileye en kolay öğrenci aracılığıyla ulaşılacağı savunulmaktadır.¹³

Sağlık personelinin temel sorumluluklarından biri bahsedilen üç hedef gruba yönelik sağlık eğitimlerinin yapılmasıdır. Sağlık personeli, öğretmen ve velilerle işbirliği yaparak, öğrencilerin evde ve okulda aldıkları sağlık eğitiminin birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasını sağlamalıdır. Sağlık eğitimi kapsamında, öğrenciye öncelikle kendi sağlığını geliştirme ve sürdürme sorumluluğu kazandırılmalı, ayrıca diğer kişilerin sağlıklarının korunmasında sorumluluğu paylaşması öğretilmelidir.

Öğretmenler, sağlık eğitimi kapsamında sahip oldukları eğiticilik işlevi ile çocukların ve gençlerin sağlıklı ilgili olumlu davranışlar edinmesini sağlar. Bu nedenle öğretmenlerin eğitilmesi ve örnek davranışlara sahip model kişiler olması son derece önemlidir.

Okul personelinin sağlığı, başta öğretmenler olmak üzere bütün okul personelinin kapsar. Okul ortamı, çalışanların ve öğrencilerin sağlığını doğrudan etkileyebileceği gibi, dolaylı olarak da -örneğin öğretmenlerin sağlık sorunları nedeniyle eğitim verememeleri durumunda- öğrencilerin okul başarılarını etkileyebilmektedir. Öğretmenlerin güvenli ve sağlıklı bir ortamda maddi ve manevi doyum içinde çalışması, öğrencilerin okul başarılarının yanı sıra ruhsal gelişimleri üzerinde de olumlu etki yaratır.¹⁴

II. Uluslararası Hukukta Eğitim Kurumlarında Sağlık Hakkı

Uluslararası hukukta okullarda sağlık hakkı konusu, birçok ilke ve hakla doğrudan ilişkili olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, okullarda sağlık hakkıyla doğrudan ilişkili olan ilke ve haklar (çocuğun yüksek yararı ilkesi, yaşama hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, HIV/AIDS'ten korunma hakkı, dinlenme, boş zaman, oyun ve kültürel etkinlik hakkı), çocuğun yaşı dolayısıyla içinde bulunduğu döneme ilişkin sahip olduğu haklar (ergen hakları ve erken çocukluk dönemindeki haklar) ve çocuğun sahip olduğu özellikler veya içinde bulunduğu özel durum nedeniyle sahip olduğu haklar (engelli çocukların hakları, refakatsiz ve ailesinden ayrı çocukların hakları) ele alınmaktadır.

A. Çocuğun Yüksek Yararı İlkesi

Uluslararası mevzuat çerçevesinde çocukların hakları ile ilgili en temel sözleşme Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'dir (ÇHS). ÇHS Madde 54 ile insanların 18 yaşına kadar sahip oldukları hakları düzenler ve taraf olan ülkelere bu hakların yaşama geçirilmesi konusunda yükümlülükler verir. Sözleşmenin temeli, çocukların en iyi biçimde yaşamalarını ve kendi potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmelerini sağlamaya dayanır. Başka bir ifadeyle, çocukları ilgilendiren bütün etkinliklerde çocuğa önem ve öncelik verilmesini yani "çocuğun yüksek yararının" temel alınmasını şart koşar. Bu nedenle, etkinlikleri yerine getiren resmi, yerel, akademik, özel kurum ve kuruluşlar ya da sivil toplum kuruluşları, faaliyetlerini çocuğun yüksek yararını gözeterek tasarlamalıdır. Okullarda çocukların yüksek yararının gözetilmesi ilkesinin öncelikle devlet ve daha sonra okul yönetimi tarafından ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışma sırasında çocuğun sağlık ve eğitim hakkına ulaşmasına ilişkin her türlü engel, çocuğun yüksek yararı bakış açısı ile değerlendirilmiştir.

B. Yaşama Hakkı

ÇHS'nin 6. maddesi, devletlerin her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul ettiğine ve çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan her türlü çabayı göstermesi gerektiğine ilişkindir. Okulda bulunduğu dönem içinde çocuğun yaşama hakkının korunması okul yönetiminin sorumluluğunda bulunmaktadır. Okula gidiş ve dönüşlerde, çocuğun trafikte olduğu dönemlerde ise çocuğun yaşama hakkının korunmasına ilişkin müdahaleler ilgili kurum ve kuruluşların sorumluluğundadır.

C. Sağlık Hakkı

ÇHS'nin 24. maddesi, devletlerin, çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşma, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kuruluşlardan yararlanma haklarını tanıması gerektiği belirtmektedir. Bu maddede, hiçbir çocuğun bu tür tıbbi bakım hizmetlerinden yararlanma hakkından yoksun bırakılmaması ve bu hakkın güvence altına

alınması gerektiği özel olarak vurgulanmıştır. Yine sözleşmenin bu maddesinde, devletlerin aşağıdaki amaçlara ilişkin uygun önlemleri alması gerektiği belirtilir:

- Bebek ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi;
- Bütün çocuklara gerekli tıbbi yardımın ve tıbbi bakımın temel sağlık hizmetleri çerçevesinde ve başka olanakların yanı sıra, kolayca bulunabilen teknikler kullanılarak sağlanması;
- Besleyici yiyecekler ve temiz içme suyu sağlanması yoluyla ve çevre kirlenmesinin tehlike ve zararlarını göz önüne alarak, hastalık ve yetersiz beslenmeye karşı mücadele edilmesi;
- Anneye doğum öncesi ve sonrası uygun bakım sağlanması;
- Bütün toplum kesimlerinin, özellikle anne-babalar ve çocukların, çocuk sağlığı ve beslenmesi, anne sütü ile beslenmenin yararları, toplum ve çevre sağlığı ve kazaların önlenmesi konusunda temel bilgileri elde etmesine ve bu bilgileri kullanmasına yardımcı olunması;
- Koruyucu sağlık hizmetlerinin, anne-babaya rehberlik hizmetlerinin, aile planlanması eğitimi ve hizmetlerinin geliştirilmesi.

Ayrıca sözleşmede, devletlerin çocukların sağlığı için zararlı geleneksel uygulamaların kaldırılması amacıyla uygun ve etkili her türlü önlemi almasına ilişkin bir vurgu da yer almaktadır.

ÇHS kapsamında ele alınan sağlık hakkının bu boyutları, çocukların okul ortamında sağlık hakkı açısından değerlendirildiğinde çocuğun yaşamasına ve beslenmesine, sağlık eğitimine, çevre sağlığına ve çocuğun kazalardan korunmasına ilişkin çerçeveyi ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, okullarda mutlaka çocuğun koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerine ulaşmasına ilişkin haklarının da sağlanması gerekmektedir.¹⁵

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 25'te her bir bireyin sağlığını ve refahını temin edecek uygun bir hayat standardına kavuşma hakkının bir parçası olarak tıbbi bakım görme hakkı yer almaktadır. Bu maddede "[A]na ve çocuk özel ihtimam ve yardım görmek hakkına haizdir. İster evlilik içinde, ister evlilik dışında doğmuş olan, bütün çocuklar, aynı sosyal korunmadan faydalanırlar," şeklinde anne ve çocuklara ilişkin bir vurgu da yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) Madde 12'de ise bedensel ve ruhsal sağlık hakkı tanımlanmaktadır. Aynı sözleşmenin 11. maddesinde yer alan, herkesin yeterli yaşam standardına sahip olması da sağlık hakkı ile çok yakın ilişkisi olan bir hak alanıdır. Almatı'da yayımlanan Temel Sağlık Hizmetleri Bildirgesi kapsamında doğum hızının ve bebek ölüm oranlarının düşürülmesi, çevre sağlığının iyileştirilmesi, salgın, endemik ve meslek hastalıklarının önlenmesi ve sağlık hizmetlerinin sağlanmasına ilişkin tedbirler sıralanmaktadır.

Okullarda sağlık hakkı ve bu bağlamda temel sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliği arasındaki bağ, uluslararası sözleşmeler çerçevesinde hazırlanan ülke raporlarında ve

sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanan paralel gölge raporlarda da gündeme gelmektedir.

- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (ÇHK), Moğolistan'a ilişkin ülke raporunda, okullarda sağlık eğitimi ve ergenlik çağındakilerin sağlığının geliştirilmesi için "Ulusal Okul ve Ergen Sağlığı Programı"nın ve sağlığı geliştiren okullar kampanyasının sürdürüldüğünü, ancak istatistiksel verinin eksikliğinin ve düzenli fizik muayene yapılmayan okul sayısının yüksekliğinin endişe yarattığını belirtmiştir.¹⁶
- ÇHK, Lübnan ülke raporunda tıbbi muayene ile ağız ve diş sağlığı hizmetinin çok az çocuğu kapsamasını ve okul sağlığı hizmetlerine ilişkin politika ve eylem planının olmamasını üzüntüyle karşıladığını bildirmiştir.¹⁷
- Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK) tarafından Kuzey İrlanda'ya, okullarda çocukların sağlıklı ve dengeli beslenmemesi sorunları nedeniyle okuldaki beslenme programlarına öncelik verilmesi önerilmiştir.¹⁸
- Bulgaristan raporunda ise ESKHK, okul doktoru sisteminin olmasına karşılık, ülkenin sosyal ve idari yapısının değişimi nedeniyle okula devam eden çocukların temel sağlık hizmetlerine ulaşmada sorunlar yaşadığını belirtmiş, okula devam eden çocukların sağlık bakımlarının sadece koruyucu muayeneler, kısmen ağız-diş sağlığı hizmetleri, aşılama ve erken tanı üzerine yoğunlaştığına dikkat çekmiş ve okuldaki sağlık ekibinin öğrenci sağlığı ve hijyen, psikolojik sorunlar, beslenme sorunları, okul hijyeni ve ergonomik durumlar konusunda ilgilerini yetersiz bulmuştur.¹⁹
- İsveç'teki sivil toplum kuruluşları tarafından Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'ne (KKAÖK) sunulan gölge raporda, iyi bir okul sağlığı hizmetinin doktor, hemşire, psikolog ve sosyal hizmet görevlisi gerektirdiği belirtilmiş, sosyal hizmetlerin birinci basamak sağlık kuruluşları ve okullarla ilişkisinin kuvvetlendirilmesi gereği vurgulanmıştır.²⁰
- Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (ASHK), İspanya ülke raporunda okul sağlığı kapsamında sağlık muayenelerinin olmamasının,²¹ Portekiz ülke raporunda ise okul sağlığı hizmetlerinin taramalarla sınırlı olmasının altını çizmiştir.²²

ÇHK tarafından hazırlanan ülke raporlarında okul sağlığı hizmetleri kapsamında örnek gösterilen uygulamalara bakıldığında, Bulgaristan ve Finlandiya ön plana çıkmaktadır.

- Bulgaristan'da okul doktoru sistemi yer almaktadır. 600 adet büyük okul merkezinde ve kasabalarda bölge hekimleri ve diğer küçük merkezlerde ise sağlık görevlileri ya da hemşireler ile okul sağlığı hizmetleri yürütülmektedir. Bir okul sağlığı doktoru, 1800-2200 çocuğa bakmaktadır.²³
- Finlandiya okul sağlığı hizmetlerini en iyi yürüten ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Finlandiya'da ulusal sağlık hizmetleri, belediyeler tarafından sunulur. Okul sağlığı hizmetleri de bu hizmet yelpazesi içinde yer alır. Sağlık merkezlerinde verilen toplum sağlığı hizmetlerinin bir parçası olan okul sağlığı hizmetlerinden ücret alınmamaktadır. Sağlık merkezlerinde çocukların kayıtları okuldan mezun

olana kadar tutulmaktadır. Finlandiya’da okul sağlığı, çocuğun bebekliğinden itibaren yapılan sağlık takibinin devamı Şeklinde yürütülmektedir. Birinci basamak sağlık kuruluşları ile okul sağlığı hizmetleri iletişim halindedir. Okullarda, sağlık merkezinin çalıŐanı olarak bir hemşire, bir doktor ve gerekliyse uzmanlar görevlendirilmektedir. Okul sağlığı hizmetleri ocuk merkezlidir; sağlık eğitimi ve sağlık sorunlarının önlenmesini kapsayacak Şekilde planlanmaktadır. Sağlık eğitiminin temel amacı her çocuğun sağlığın ve sağlığın geliştirilmesinin önemini kavramasını sağlamaktır. Okullarda cinsel sağlık eğitimi verilmekte ve eğitim veren sağlık personelinin becerilerinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca, engelli gençlere yönelik cinsel sağlık eğitimi de hazırlanmaktadır. Ayrıca yine bu bağlamda, Ulusal Eğitim Komisyonu, ocukların cinsel istismarı ile ilgili materyal hazırlayarak öğretmenlere dađıtmıŐ, seminerler düzenlemiştir.²⁴

- Finlandiya’da sağlık muayeneleri belirli sınıflarda yapılmaktadır. Sağlık riski olan çocukların durumu yakından izlenmektedir. Okulda alıŐan hemşire öğrencilerin güvenliği için çok önemlidir. Pek çok okulda, hemŐirelerin rutin kabul saatleri vardır ve çocuklar rutin muayene ve aşılama zamanlarını bilirler. Okul hemşiresi, çocukların psikososyal sorunlarına da yardım edebilmektedir. Araştırmalar, okulda öğrencilerin sorunlarını hemşire ile paylaŐabildiklerini göstermektedir.
- Okul sağlığı kapsamında sağlık eğitim programları uygulanan ülkeler arasında Portekiz,²⁵ İzlanda,²⁶ Birleşik Krallık,²⁷ Danimarka,²⁸ İsveç,²⁹ İspanya,³⁰ İtalya,³¹ Fransa,³² Norveç,³³ Slovenya,³⁴ Bulgaristan³⁵ ve Yunanistan³⁶ yer almaktadır. HK, Suudi Arabistan’ın ülkenin ergenlik çağındaki kız ve erkeklerin sağlıklı gelişimi için okul döneminde beslenme, sağlık hizmetleri ve sağlık eğitimi konularında yaptıklarını takdirle karşılamıştır.³⁷ Moldova’ya ise okullarda sağlık eğitimi programı yürütmesi ASHK tarafından önerilmiştir.³⁸

D. Eğitim Hakkı

HS Madde 28’de, eğitimin her çocuğun hakkı olduğu ve devletin bu hakkın erişilebilirliğini sağlama konusundaki sorumlulukları belirtilmekte, Madde 29’da ise eğitimin amaçları yer almaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde de herkesin öğrenim hakkı olduğu belirtilmekte ve devletlerin bu hakkın erişilebilirliğini sağlama konusundaki sorumlulukları yer almaktadır. ESKHUS’ta, “herkesin eğitim hakkı vardır ve bu eğitimin insan kişiliğinin ve onurunun tam olarak gelişmesine ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olarak verilmesi gerekir” ifadesi yer almaktadır.

HK, eğitimin amaçları konulu Genel Yorum 1’de eğitimin kapsamı hakkında daha ayrıntılı bir bakış sunmaktadır.³⁹ Genel yorumda çocuğun gelişmesine ilişkin yatırımların önemi vurgulanmakta, özellikle yaşam becerilerinin geliştirilmesi ile çocuğun sosyal ve ruh sağlığına yönelik yatırımların yapılması gerektiği belirtilmektedir. Sağlığın bir bütün olduğu, sosyal ve ruh sağlığının beraber korunması ve geliştirilmesi yaklaşımının benimsenmesi gerektiği belirtilmektedir.

Genel Yorum 1, eğitimde sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik etmenlerin göz önüne alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. Sağlığın belirleyicileri arasında yer alan sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik koşulların eğitim için de dezavantaj yaratmaması gerektiği, çocukların gereksinimlerine yönelik programların uygulanmasının gerekliliği komite tarafından vurgulanmaktadır.

Eğitim, ayrıca, temel yaşam becerilerinin her çocuk tarafından öğrenilmesini ve her çocuğun okulu bitirdiğinde yaşamda karşılaşabileceği durumlarla baş etmek için gerekli donanımı kazanmış olmasını hedeflemelidir. Temel becerilerden kastedilen sayısal ve sözel becerilerin ötesine geçen “yaşam becerileri”dir. Bu tür beceriler arasında, dengeli karar verebilme ve uyumsuzlukları şiddete başvurmaksızın çözebilme becerilerinin yanı sıra, çocuklara yaşamlarında kendi tercihleri doğrultusunda yol alma imkanları sağlayan sağlıklı yaşam tarzları, olumlu sosyal ilişkiler ve sorumluluk anlayışı, eleştirel düşünme, yaratıcılık da yer almaktadır. Komitenin Genel Yorum 1’de vurguladığı önemli bir konu olan temel yaşam becerilerinin geliştirilmesi, çocuk ve gençlerin riskli yaşam davranışlarından korunması bakımından da önem taşır. Sağlıklı yaşam açısından risk taşıyan davranışlar çocuk ve gencin yaşam kalitesini bozan, sağlığını olumsuz olarak etkileyen ve hatta yaşamını kaybetmesine neden olan davranışlardır.

Ek olarak, okul ortamının da, özgürlük ve anlayış, barış, hoşgörü, cinsiyet eşitliği ile farklı kökenlerden gelen herkes arasında dostluk ruhunu yansıtacak nitelikte olması; kavgacılığa, diğer şiddet içeren ve dışlayıcı uygulamalara meydan vermemesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁰ Olumlu bir okul ortamına sahip olmayan çocuğun, ruhsal ve sosyal sağlık durumu bozulabilir. Çocuğun, şiddet içeren davranışlara maruz kalması, ruh sağlığı sorunu olarak da tanımlanabilen şiddet içeren davranışlar göstermesine neden olabilir.

E. Ergenlerin Hakları

ÇHS’nin ilk maddesi çocuğu “18 yaşından küçük herkes” olarak tanımlamaktadır. Ergenlik dönemi ise, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 10-19 yaşlar arası olarak tanımlanmaktadır.⁴¹ ÇHS, ergenlik dönemini de kapsadığı halde, sözleşme maddeleri içinde ergenlere ilişkin özel atıflar yer almamaktadır. Bu nedenle, ÇHK Genel Yorum 4’te, “Çocuk Hakları Bağlamında Ergen Sağlığı ve Gelişimi” konusunu ele almıştır. Genel yorumda, ÇHK’nin ilgili yorumu hazırlama gerekçelerinin başında, taraf devletlerin sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirirken, hak sahibi kişiler olarak ergenlerin özel duyarlılıklarına, sağlık ve gelişim alanındaki gereksinimlerine yeterince dikkat etmemelerinin geldiği ifade edilmiştir. Komite bu durumu göz önüne alarak, genel yorum ile bu konuda duyarlılık sağlamayı amaçlamış; taraf devletlere, ergenlere saygı gösterilmesi, ergenlerin korunması ve haklarının yaşama geçirilmesini güvence altına almaları için yol göstermeyi ve destek vermeyi amaçlamıştır.⁴²

ÇHS Madde 12’de yer alan çocuğun görüşlerini serbestçe ifade etme ve bunların gerektiği gibi dikkate alınması isteme hakkı, aynı zamanda ergenlerin sağlık ve gelişme

haklarının gerçekleşmesi açısından da önem taşır. Taraf devletler, ergenlerin, özellikle ailelerinde, okullarında ve topluluklarında kendilerini ilgilendiren bütün meselelerde görüşlerini serbestçe açıklayabilmelerine olanak tanıyacak ortamlar oluşturmalıdır. Ergenlerin bu haklarından gerektiği gibi ve güvenle yararlanabilmeleri için, kamu yetkililerinin, anne-babaların ve çocuklar için veya onlarla birlikte çalışan yetişkinlerin, ergenlerin karar alma süreçlerine eşitlik temelinde katılmalarına elverişli, güvene, bilgi paylaşımına, ergenleri dinlemeye ve sağlıklı yönlendiriciliğe dayalı ortamlar oluşturmaları gerekmektedir.⁴³ Ergenlerin görüşlerini rahatça ifade edebilmeleri sosyal gelişimlerinin daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

ÇHS'nin 13-17. maddeleri çocukların ve ergenlerin medeni haklarını ve özgürlüklerini tanımlar. Bu maddeler, ergenlerin sağlık ve gelişme haklarının güvence altına alınması açısından büyük önem taşıyan hükümlerdir. Madde 17, çocuğun "özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlaki esenliği ile beden ve zihin sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinme" hakkı bulunduğunu belirtmektedir. Devletler, aile planlaması ve kazaların önlenmesi, kadınların sünnet edilmesi gibi zararlı geleneksel uygulamalar ile alkol, sigara ve diğer zararlı alışkanlıklardan korunma dahil olmak üzere 24. ve 33. maddelerde yer verilen sağlık sorunları konularında, yasalar, politikalar ve programlar aracılığıyla etkin önlemlere başvurmak istiyorlarsa, ergenlerin uygun bilgilere erişiminin sağlanması belirleyici önem taşımaktadır. Ergen sağlığı ve gelişimine ilişkin Genel Yorum 4 Paragraf 10'da yer alan bu açıklama, okul sağlığı içinde ergenlere aktarılması gereken bilgiler konusunda yol göstericidir.⁴⁴

Genel Yorum 4 Paragraf 12'ye göre "Taraflar devletler, ergenlerin her tür istismar, ihmal, şiddet ve sömürüye karşı korunması için etkin önlemler almalı (Maddeler 19, 32-36 ve 38), bunu yaparken söz konusu yaş grubunu etkileyen özel istismar, ihmal, şiddet ve sömürü biçimlerini özellikle dikkate almalıdırlar." Burada, istismar ve ihmal açısından özel risk gruplarından olan engelli ergenlerin korunmasının öncelikle ele alınması öngörülmektedir. Bu önlemler tasarlanırken, ergenlerin gelişim halindeki yetenekleri dikkate alınmalı; ergenleri korumaya yönelik önlemlerin ve programların belirlenmesi sürecine bu kesimler de uygun biçimlerde dahil edilmelidir. Komite, ülkelere okul sağlığı programlarının oluşturulması sırasında akran eğitiminin olumlu bir rol oynayabileceğini, özellikle sanat, eğlence ve spor alanlarındaki rol modellerinin önemli işlevleri olduğunun göz önüne alınması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁵

Komite, "sağlık ve gelişme" kavramlarını, sözleşmenin 6. ve 24. maddelerinde yer alan yaşama, gelişme ve sağlık haklarıyla sınırlamamakta, daha geniş bir kapsamda görmektedir. Genel yorumun temel amaçlarının başında, ergenlerin en yüksek sağlık standardına ulaşmaları, dengeli bir gelişim göstermeleri, yetişkinlik dönemine hazırlıklı biçimde girmeleri ve genel olarak toplumda yapıcı roller üstlenmeleri için yaygınlaştırılması ve korunması gereken başlıca insan haklarının belirlenmesi gelmektedir.⁴⁶

Bu genel yorumda, yaşadıkları ortamların ergenlerin sağlık ve gelişimleri üzerinde belirleyici etkisi olduğu ifade edilir. Bu ifade doğrultusunda, hem aile ve okul gibi yakın

ortamlardaki, hem de toplum, medya, ulusal ve yerel politikalar ve yasal düzenlemeler gibi daha geniş alanlardaki tutum ve hareketlerin değerlendirilmesi gerektiği vurgulanır. Taraf devletler, politikalar geliştirerek, yasal düzenlemelere giderek ve özel olarak ergenlere yönelik programlar uygulayarak, bu konulardaki bilinç ve duyarlılık düzeyini yükseltmeli ve söz konusu davranışlarla ilgili uyarılar ve düzenlemeler yapmalıdır.⁴⁷ Ülke raporlarındaki önerilerde de bu konu vurgulanmaktadır. Komite, Fransa'ya⁴⁸ ve Gürcistan'a⁴⁹ okullarda ergen sağlığı ve gelişimini ele alan politika ve programların geliştirilmesini önermiştir.

Genel yorumda, ergenlere yönelik okul sağlığı hizmetlerinin kapsamı konusunda bir çerçeve çizilmektedir. Belgede, okulun, öğrenme, gelişme ve sosyalleşme mekanı olarak birçok ergenin yaşamında önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra, ÇHS Genel Yorum 1'de belirtilen konulardan hareketle özellikle kazanılması gereken temel beceriler arasında, "dengeli karar verebilme ve uyuşmazlıkları şiddete başvurmaksızın çözebilme, sağlıklı bir yaşam tarzı ve olumlu sosyal ilişkiler geliştirme" vurgulanmaktadır.⁵⁰

Komite, ergenlerin sağlık ve eğitime yönelik uygun eğitimin önemini gözeterek taraf devletlere şunları gerçekleştirme çağrısında bulunur:

- (a) kaliteli temel eğitimin bütün çocuklar için zorunlu, ücretsiz ve erişilebilir kılınması ve orta ve yükseköğrenimin bütün ergenlerin erişebilecekleri yaygınlıkta olması;
- (b) su ve sanitasyon imkanlarıyla birlikte okula güvenli ulaşım dahil çocuklar açısından sağlık riski içermeyecek iyi işleyen okul ve dinlenme-eğlenme imkanları sağlanması;
- (c) gerek öğrenciler arasında gerekse okul personeli tarafından cinsel istismar, fiziksel ceza, insanlık dışı, aşağılayıcı ve küçük düşürücü her tür davranış dahil olmak üzere her tür şiddet ve istismarın önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması;
- (d) okul müfredatına ilgili konuların dahil edilmesiyle sağlıklı davranışları yerleştirecek önlem, tutum ve etkinliklerin yaygınlaştırılması.⁵¹

Komitenin eğitim kurumlarında sunulmasını önerdiği okul sağlığı yaklaşımının içinde, çevre sağlığı, güvenli çevre ortamı, istismar ve ihmalin önlenmesi ve sağlığın geliştirilmesi konularının müfredata dahil edilmesi de yer almaktadır.

Komite, bu genel yorumun 26. paragrafında, ergenlerin kendi sağlık ve gelişimleri ve topluma anlamlı biçimde katılımları açısından gerekli bilgilere erişme haklarını vurgulamaktadır. Bu kapsamda, ergenlerin sağlık ve gelişimlerini nasıl koruyacaklarına ve sağlıklı davranışları nasıl edinebileceklerine ilişkin doğru ve uygun bilgilere ulaşmalarının sağlanması, ergenlerin bu alanlardaki becerilerini geliştirmeye yönelik önlemlerin alınması gerekmektedir. Tütün, alkol ve diğer maddelerin kullanımına, güvenli ve karşılıklı saygıya dayalı sosyal ve cinsel davranışlara, beslenme ve fiziksel etkinliklere ilişkin bilgiler, gerekli bilgiler arasında sayılmakta; kendine bakma, dengeli beslenme, kişisel hijyen, kişiler arası ilişkiler, karar verme, stres ve uyuşmazlıklarla baş etme gibi konularda beceri edindirmeye yönelik eğitimin de önemi vurgulanmaktadır. Bu tür becerilerin geliştirilmesinde örgün ve yaygın eğitim ile kurs programları kullanılabilir, gençlik kuruluşları ve medya rol alabilir.⁵² Ayrıca devletler, ergenleri haklarının ihlal edildiği durumlardan, şiddet ve kazalardan korumalı; zararlı geleneksel uygulamalara son vererek, ailede, okulda, yerleştirildikleri

her tür kurumda, işyerinde ve/veya genel anlamda toplumda, ergenler için güvenli ve destekleyici ortamlar oluşturmalıdır.

Gençlerin önemli sorunları arasında sigara, alkol ve madde kullanımı yer almaktadır. Bu davranışların sağlığın geliştirilmesi ve sağlıklı yaşam becerilerinin yerleştirilmesi ile önlenebileceği bilinmektedir.⁵³ ASHK'nın ülke raporlarında da sigara, alkol ve madde kullanımına ilişkin eğitim programlarının düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Birçok ülke sigara, alkol ve madde kullanımı konusunda yaptıkları çalışmalarını ülke raporlarında sunmaktadır. Bu ülkeler arasında Polonya,⁵⁴ Kıbrıs Rum Kesimi,⁵⁵ Polonya,⁵⁶ Bulgaristan,⁵⁷ Romanya,⁵⁸ Çek Cumhuriyeti,⁵⁹ Macaristan,⁶⁰ Finlandiya,⁶¹ ve Polonya⁶² yer almaktadır.

ASHK'nın ergenler arasında sigara kullanımı konusunu özel olarak ele aldığı ülke raporları arasında Norveç,⁶³ Slovenya,⁶⁴ Hırvatistan,⁶⁵ Portekiz⁶⁶ ve Yunanistan⁶⁷ raporları dikkati çekmektedir. ÇHK, Isle of Man ülke raporunda yer alan "duman dedektörleri programı"na rağmen ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında, özellikle kızlar arasında sigara kullanımının yüksek olmasını endişe ile karşılamıştır.⁶⁸

ÇHK'nın alkol kullanımı konusuna dikkat çektiği ülke raporları arasında Fransa⁶⁹ ve Lüksemburg yer alır. Rusya ülke raporunda, ergenlerde sigara, alkol ve madde kullanımının azaltılması için, ergenlere yönelik olarak sağlıklı davranışlar üzerinde özel kampanyalar düzenlenmesi önerilmiştir.⁷⁰ Komite, Polonya ülke raporunda ise okullarda, toplum kulüplerinde, aile merkezlerinde ve çocuklarla çalışan diğer kurumlarda sigara, alkol ve madde kullanımının tehlikeleri konusunda ergenlere özel sağlık eğitimi ve farkındalık eğitimleri verilmesini önermiştir.⁷¹

Bazı ülkelerde cinsel sağlık eğitimi okullarda müfredat içinde yer almaktadır. Müfredatta cinsel sağlık eğitimine yer veren ülkeler arasında Slovenya,⁷² Hırvatistan,⁷³ Portekiz,⁷⁴ Bulgaristan,⁷⁵ Romanya,⁷⁶ Çek Cumhuriyeti,⁷⁷ Finlandiya,⁷⁸ ve Polonya⁷⁹ yer almaktadır. Örneğin Finlandiya'da 1980 yılından beri insan ilişkileri ve cinsel eğitim, müfredatın parçasıdır. Okullarda 11 yaş üzerindeki çocuklara bu eğitim okul sağlık personeli tarafından verilmektedir. Cinsel yolla bulaşan hastalıklardan korunma bu eğitimin içinde yer almaktadır. Gençler, doğum kontrol araçlarına ücretsiz olarak ulaşabilirler. Madde kullanan gençlerin erken tanısı da okullar tarafından yapılmaktadır.⁸⁰ Bunun yanı sıra, müfredatta cinsel sağlık eğitimi dahil etmeye çalışan Hollanda, komite tarafından takdirle izlenmektedir. Hollanda Antilleri'nde müfredatta insan hakları, sağlıklı yaşam tarzı, üreme sağlığı ve sosyal gelişim programlarına yer verilmiş olması, komite tarafından ülke raporunda takdirle karşılanmıştır.⁸¹ Belize ülke raporunda da ergen sağlığının üreme sağlığı politikaları içine yerleştirildiği, müfredatta üreme sağlığıyla ilgili karar verme ve yaşam becerilerinin yer aldığı vurgulanmıştır.⁸²

Cinsel sağlık ve üreme sağlığı eğitimlerinin okul müfredatı içine yerleştirilmesi, birçok ülke raporunda önerilmiştir. Bu önerinin yöneltildiği ülkeler arasında Hong Kong,⁸³ Suudi Arabistan,⁸⁴ Polonya,⁸⁵ Yunanistan,⁸⁶ Bolivya,⁸⁷ Çin (Hong Kong Bölgesi),⁸⁸ Guatemala⁸⁹ ve Meksika⁹⁰ yer almaktadır.

ÇHK, Rusya hükümetine, okullardaki sağlık hizmetlerinin üreme ve cinsel sağlık eğitimini, gençlere karşı duyarlı, mahremiyete özen gösteren danışmanlık ve bakımı da içerecek şekilde sunulmasını önermiştir.⁹¹ Benzer öneriler Çin'e (Hong Kong ve Macau Bölgesini içerecek şekilde),⁹² Moğolistan'a⁹³ ve Özbekistan'a⁹⁴ yapılmıştır. Komite, Isle of Man'de de cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar ve ergen gebeliklere yönelik ergen üreme sağlığı hizmetleri konusunda ek çalışmalar yapılmasını önermiştir.⁹⁵

Komite, erken yaştaki evliliklerin ve gebeliklerin, HIV/AIDS dahil olmak üzere, cinsel sağlık ve üreme sağlığıyla ilgili sorunlara yol açmasından kaygı duymaktadır. Taraf devletlerden bazılarında, özellikle kızların yasal ve fiili evlilik yaşı halen çok düşüktür. Erken evlilikler sağlık sorunlarının yanı sıra birçok başka sorunun da ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Örneğin, genç yaşta evlenenler, özellikle kızlar, genellikle eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmakta, sosyal faaliyetlerin dışına itilmektedir. Dahası, kimi taraf devletlerde evlenmiş çocuklar, 18 yaşın altında olsalar bile yetişkin sayılmakta ve böylece ÇHS'de yer alan çocuklara özel koruma önlemlerinden yararlanamamaktadır. Komite, taraf devletlerin mevcut yasal düzenlemelerini ve uygulamalarını gözden geçirerek, gerektiğinde yasal evlenme yaşının anne-baba rızası olsun ya da olmasın hem erkekler hem de kızlar için 18'e çıkarılmasını tavsiye eder.⁹⁶

Ergenlik döneminde gebe kalma nedeniyle eğitim kurumlarından ayrılma zorunluluğu yaşanmaması ve ergen gebenin yaşam becerilerinin artırılması, en fazla üzerinde durulan konular arasındadır. Örneğin, Grenada'nın ÇHK'ya sunduğu raporda "ergen anne programı" çerçevesinde gebe ergenlere, eğitim programları ile yaşam becerisi kazandırma ve günlük bakım hizmetleri sunulduğu yer almaktadır. Tüm ergenlerin rutin eğitim sistemi içinde yer almaması nedeniyle aile eğitimi programlarının okullarda ve okul dışında yürütüldüğü belirtilmektedir.⁹⁷ Komiteye sunulan Kenya ülke raporuna göre ülkede eğitim sırasında gebelik olduğu zaman genç kız okuldan izinli sayılmakta ve doğum sonrasında genç kızın başka bir okula devamı sağlanmaktadır.⁹⁸ Surinam'da ergen anne programı ile anne olan ergenler okula dönmeye teşvik edilmeye çalışılmaktadır.⁹⁹

ÇHK'nın ergen hakları konusunda son derece kaygılı olduğu bir başka husus da bu dönemdeki intiharların fazlalığıdır. Şiddet olaylarının içinde bulunmanın, psikosozal sağlığı olumsuz etkilediği ve ergen intiharlarının nedenlerinden biri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, ergen intiharlarıyla mücadele amacıyla ergenlere yönelik hizmet veren kurumlarda (okullar, engelliler için merkezler, islahevleri, vb.) yaşanan şiddet olaylarının engellenmesine yönelik gerekli yasal ve idari önlemler alınmalıdır. Komite, ergenlerin kendi aralarındaki şiddetin engellenmesi, erken çocukluk dönemi eğitim programlarının yaygınlaştırılarak çocuğun sosyal ve eğitsel gelişimine destek sağlanması, şiddetten arınmış kültürel norm ve değerlerin yaygınlaştırılması, ateşli silahların sıkı denetim altına alınması, alkol ve uyuşturuculara erişimin kısıtlanması yollarıyla ergen intiharlarının azaltılabileceğini vurgulamaktadır.¹⁰⁰

Özet olarak, ÇHK'nın ilgili genel yorumunda ve ülke raporları ile, diğer uluslararası komitelerin raporlarında, sağlık eğitimi programlarının müfredata yerleştirilmesinin yanı sıra, ergen sağlığının korunması ve geliştirilmesine yönelik beceri programlarının da okul

sağlığı programının içine yerleştirilmesi önerilmektedir. Bu bağlamda, sigara, alkol ve madde kullanımı, riskli cinsel davranışlar ile şiddet içeren davranışlardan korunma için ergenlere temel yaşam becerileri kazandırılmasının önemi vurgulanmaktadır.

F. HIV/AIDS'ten Korunma Hakkı

HIV/AIDS salgınının başlangıcında çocukların salgından çok az etkilendikleri düşünülmekteydi. ÇHS'de HIV/AIDS ile ilgili herhangi bir atıf olmaması da bundan kaynaklanır. Oysa, son yıllarda çocuk ölümleri içinde HIV/AIDS'in payı yükselmiş, ergen ve gençler arasında HIV/AIDS enfeksiyon oldukça hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Bu nedenle, ÇHK çeşitli genel yorumlarında konuyu ele almaya başlamıştır. ÇHK konuyu esas olarak, HIV/AIDS konulu Genel Yorum 3'te ele almaktadır. Genel yorumda, HIV/AIDS nedeniyle çocuk ve ergenlerin medeni, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleşmesi konusunda pek çok sorun yaşandığı belirtilmektedir. Aynı genel yorumda bu bağlamda başlıca sorun alanları, çocukların sosyal, manevi ve ahlaki esenlikleri; fiziksel ve zihinsel sağlıkları açısından yararlı bilgilere ve materyallere erişme hakları; koruyucu sağlık, cinsellik eğitimi, aile planlaması eğitimi ve hizmetlerine erişme hakkı; sağlık hakkı; eğitim hakkı ve boş zaman hakkı olarak ortaya konmuştur.¹⁰¹

Genel Yorum 3'te ÇHK, önlenmeye dönük bilgilendirme ve duyarlılık geliştirmeye ilişkin önerilerde bulunmuştur. Taraf devletlerin, sağlık hakkı ve bilgiye erişim hakkına ilişkin yükümlülükleri doğrultusunda, çocukların, resmi ve gayri resmi kanallardan HIV/AIDS'in önlenmesi ve HIV+ yaşamla ilgili yeterli bilgiye erişmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Kız ve erkek ergenlerin HIV/AIDS dahil olmak üzere cinsel yolla bulaşan hastalıkların (CYBH) tehdidi altında olduklarından hareketle, ergenlere, özellikle aile planlaması ve doğum kontrol araçları, erken gebeliklerin tehlikeleri, HIV/AIDS'in önlenmesi ve CYBH'ye karşı alınacak önlemleri içerecek biçimde, cinsel sağlık ve üreme sağlığıyla ilgili bilgilere erişim olanağı sağlanmalıdır.¹⁰² Bu bilgiler, çocuklar arasındaki kavrayış farklarını dikkate almalı, yaş ve kapasiteye göre uyarlanmış olmalı ve zamanında sağlanmalıdır.

Genel Yorum 3'te okullarda sağlık hakkıyla ilgili altı çizilen bir nokta, toplum, aileler ve akran danışmanlığı uygulamaları ile okullarda, cinsellik ve sağlıklı yaşam tarzlarına ilişkin iletişim becerilerini de kapsayan yaşam becerileri eğitiminin verilmesinin, HIV önleme mesajlarının kız ve erkek çocuklara ulaştırılması açısından yararlı olduğudur. Komite, okulda ve okul dışında olan tüm çocuklara farklı yöntemler ile bu bilgi ve becerilerin ulaştırılmasını önermektedir.¹⁰³ Okulların HIV/AIDS konusunda çocuklara gerçekleri yansıtan bilgiler vermemesi ciddi sonuçlara yol açabilir. HIV/AIDS konusunda verilen eğitimlerde ayrımcı ve bilgi eksikliğine dayanan tutumlara karşı çıkılmaması durumunda, HIV/AIDS'ten etkilenen çocuklar toplumdaki dışlanabilir. ÇHK, 1998'de yaptığı "HIV/AIDS'li bir dünyada yaşayan çocuklar" başlıklı genel görüşmenin ardından bu konuda birtakım tavsiyeler geliştirmiştir. Bu tavsiyelerde eğitim sistemlerine ilişkin olarak şu görüşlere yer verilmektedir:

Özellikle yaşıt eğitimi stratejilerinin kanıtlanmış etkisi kabul edilmeli ve dikkate alınmalıdır. Çünkü bu eğitim, HIV/AIDS salgınının etkilerini hafifletmeye katkıda bulunacak potansiyele

sahiptir. HIV/AIDS politikalarının temel amacı, çocukların kendilerini koruyacak duruma getirilmesi olmalıdır. Çocuğun temel bir hakkı olarak bilgiye erişim, HIV/AIDS önleme stratejilerinin temel ögesi olmalıdır. Devletler, çocukların HIV/AIDS'le ilgili bilgiye erişim haklarını güvence altına almak için mevcut yasalarını gözden geçirmeli ya da yeni yasalar çıkarmalıdır. ...HIV/AIDS'le ilgili bilgilerin yaygınlaştırılmasında ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik koşulları dikkate alınmalı, bu bilgiler hedef kitlenin yaşına uygun kanallardan iletilmelidir. Hedef grupların seçiminde, ayrımcılığa maruz kalan ya da özel olarak korunması gereken çocukların gereksinimlerine özel olarak dikkat gösterilmelidir.¹⁰⁴

Komitenin Genel Yorum 3'te vurgu yaptığı bir diğer konu okulların, çocuklar açısından güvenli, HIV enfeksiyonu almalarına izin vermeyen mekanlar haline getirilmesi için devletlerin ellerinden gelen bütün çabayı gösterme yükümlülüğüdür. Aynı genel yorumda komite, HIV/AIDS olan çocukların ayrımcılık nedeniyle eğitim kurumlarına ulaşma konusunda herhangi bir engelle karşılaşmaması gerektiğine de dikkat çekmektedir. Sadece çocuğun HIV/AIDS olması durumunda değil, aile bireyleri HIV/AIDS'ten etkilenen çocukların da damgalanma ve sosyal dışlanma nedeniyle ayrımcılık yaşayabilecekleri ve bu nedenle eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetlere erişemeyecek konuma düşebilecekleri komite tarafından belirtilmektedir. Bu çocukların haklarına ulaşmaları konusunda önlemlerin alınması gerektiği komite tarafından vurgulanmıştır. Komitenin vurguladığı bir diğer konu, AIDS yüzünden ailesiz kalan çocuklar için özel koruma önlemleri alınarak, bu çocukların eğitim, sağlık ve sosyal haklarına ulaşmalarının sağlanması gerekliliğidir. Devletler, HIV enfeksiyonunun bulaşmasına neden olabilecek çeşitli şiddet ve sömürü uygulamalarına karşı çocukları evlerinde, okullarında, diğer kurumlarda veya kendi toplulukları içinde, her türlü şiddet ve istismara karşı korumak zorundadır. Ayrıca HIV/AIDS olan çocukların da şiddet görmemesi için her çeşit önlemi almak zorundadır.¹⁰⁵

Komite, ergenlere yönelik okul sağlığı hizmetleri içinde cinsel sağlık ve üreme sağlığının kapsamı konusunda oldukça geniş bir çerçeve çizmektedir. Komitenin bazı ülkelere HIV/AIDS eğitime ilişkin öneriler yaptığı görülmektedir. Örneğin, Maldivler ülke raporunda komite, ergenlere okullarda ve onların sık olarak bulunduğu diğer ortamlarda HIV/AIDS risk faktörleri hakkında doğru ve kapsamlı bilgi verilmesinin, HIV/AIDS görülme sıklığının azalmasına etkisi olacağını belirtmiştir.¹⁰⁶

6. Erken Çocukluk Döneminde Haklar

Erken çocukluk döneminde gelişim, ÇHK tarafından yayımlanan Genel Yorum 7'de özel olarak ele alınmaktadır. Komite, 8 yaşına kadar olan dönemi erken çocukluk dönemi olarak tanımlamakta ve bu dönemin çocuk haklarının yaşama geçirilmesi açısından kritik bir dönem olduğuna dikkat çekmektedir. Erken çocukluk döneminde vücut ve sinir sistemi olgunlaşmakta; hareketler, beceriler ve iletişim kapasitesi artmakta; ilgi alanları ve yetenekler hızla değişmektedir. Dolayısıyla erken çocukluk dönemi insan yaşamının tamamı içindeki en hızlı gelişme ve değişme dönemidir. Bu dönemde çocuklar, anne ve babalarıyla veya kendilerine bakan kişilerle güçlü duygusal bağlar ve yaşlılarıyla ilişki kurar, yaşadıkları dünyayı tanırlar. Erken çocukluk döneminde, çocukların fiziksel ve

zihinsel sağlıklarının, duygusal anlamda güvenliklerinin, kişisel ve kültürel kimliklerinin ve gelişen yeteneklerinin temeli oluşur.¹⁰⁷

Erken çocukluk dönemindeki çocukların özel ilgi alanlarına, deneyimlerine ve karşılaştıkları güçlüklere saygı gösterilmesi, yaşamlarının en kritik evresinde bulunan çocukların haklarının yaşama geçirilmesinin başlangıç noktasıdır. İnsan gelişiminin en önemli evresi olan erken çocukluk döneminde çocukların yaşlarına uygun, standartlarla belirlenmiş profesyonel bir eğitim almaları önerilmektedir. Devletler, erken çocukluk dönemiyle ilgili kurumların, hizmetlerin ve tesislerin, özellikle sağlık ve güvenlik gibi alanlarda gerekli kalite standartlarını tutturmasını sağlamalıdır. Bu dönemde, çocuğa kazandırılması hedeflenen bilgi ve yaşam becerileri, onun yaşam boyu sağlığını koruma ve geliştirme konusundaki tutumunu belirleyecektir. Bu kapsamda, özellikle özgüven ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi, öğrenmeye istek duyma konusuna ağırlık verilmesi ve çocukların da programlara aktif biçimde katılmasının sağlanması önerilmektedir.¹⁰⁸

H. Engelli Çocukların Hakları

ÇHS maddelerine ve ÇHK görüşlerine göre engelli çocukların hem eğitim hem de sağlık kurumlarına erişimi konusunda etkili yaklaşımların benimsenmesi gerekmektedir. Bu, okullarda sağlık hakkı değerlendirilirken mutlaka göz önüne alınması gereken konulardan biridir. ÇHS'nin 23. maddesine göre engelli çocukların genel eğitim, mesleki eğitim, tıbbi bakım hizmetleri, rehabilitasyon hizmetleri, bir işte çalışabilecek duruma gelmelerini destekleyici hazırlık programları ve dinlenme/eğlenme olanaklarından etkin olarak yararlanmaları sağlanmalıdır. Engelli çocukların toplumla en üst düzeyde bütünleşmesi, farklı tüm boyutlarıyla bireysel gelişimi sağlanmalıdır. Yine aynı maddeye göre, engelli çocuklara yönelik koruyucu sıhhi bakıma, tıbbi, psikolojik ve işlevsel tedavi alanlarına ilişkin düzenlemelere gereksinim vardır. ÇHK bazı özel durumlara ilişkin öneriler de geliştirmiştir. "Ergenlerin Sağlığı ve Gelişimi" başlıklı Genel Yorum 4'te engelli ergenlerin özel haklarının dikkate alınması, engelli ergenin kaliteli eğitim olanaklarına sahip olmasının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁰⁹

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'de (EHİS), engelli çocuklarla ilgili olarak alınan bütün önlemlerde çocukların yararının dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Engellilerin, ayrımcılık yapılmadan ve fırsat eşitliği esasına göre eğitime erişmesi ve engelli kişilerin kişilikleri, becerileri ve yaratıcılıklarının yanı sıra zihinsel ve fiziksel kabiliyetlerinin tam olarak geliştirilmesi devletlerce sağlanmalıdır. Diğer taraftan sözleşmenin 25. maddesi, engelli kişilerin ayrımcılığa uğramaksızın, gerçekleştirilmesi mümkün en yüksek sağlık standardından yararlanma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Cinsel sağlık ve üreme sağlığı ile ilgili programlar dahil olmak üzere, başka kişilere sağlanan , kalite ve standarttaki ücretsiz veya uygun ücretli sağlık hizmetleri ve programları, engelli kişiler için de sağlanmalıdır.

EHİS Madde 30'da, engelli çocukların, okul sistemindeki sağlık eğitim ve programları dahil olmak üzere oyun, dinlenme, eğlence ve spor faaliyetlerine başka çocuklarla eşit

şekilde katılımlarının sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Okullara engelli çocukların devamının sağlanması için okuldaki sağlık sistemi içinde ek önlemlerin alınması gerekmektedir. Engelli bireylerin yaşamın bütün yönlerine tam olarak katılabilmesi için devletler, kentsel ve kırsal alanlardaki engelli kişilerin başkaları ile eşit biçimde, kamuya sağlanan fiziksel ortama, ulaşım hizmetlerine, bilgi ve iletişim teknolojilerine, diğer tesis ve hizmetlere erişimini sağlamak için gerekli önlemleri alacaktır. Okul ortamı ile eğitim araç-gereç ve programlarının engelli kişiler için uygun hale getirilmesi de bu kapsamdadır. EHİS'te aynı zamanda, engelli kişilerin evde ve ev dışında her türlü istismar, şiddet ve tacize karşı korunması için gerekli bütün yasal, idari, sosyal ve eğitsel önlemlerin devlet tarafından alınması gerektiği belirtilmektedir.

EHİS Madde 24'te taraf devletler aşağıdakileri taahhüt etmiştir:

- Engelli kişilerin, engelli olmaları nedeniyle genel eğitim sisteminden dışlanmaması ve engelli çocukların, engelli olmaları nedeniyle serbest ve zorunlu temel eğitim veya ortaöğretimden mahrum bırakılmaması;
- Engelli kişilerin, kapsamlı, kaliteli ve parasız temel eğitimden ve ortaöğretimden diğer kişiler ile eşit olarak yararlanması;
- Kişinin eğitimle ilgili gereksinimlerinin karşılanması;
- Engelli kişilerin, genel eğitim sistemi içinde gerekli desteği alması;
- Akademik ve sosyal gelişimi üst düzeye çıkaran ortamlarda kişiye yönelik etkin destek önlemlerinin alınması.

i. Sosyal Güvenlik Hakkı

Sağlık hakkına erişimde sosyal güvenlik hakkına sahip olmak da önem taşır. ÇHS'nin 26. maddesi her çocuğun sosyal sigorta dahil, sosyal güvenlik hakkından yararlanmasını öngörmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 22'de toplumdaki her bireyin sosyal güvenlik hakkının olduğunu ifade etmektedir.

ÇHK'nın Türkiye raporu üzerine yaptığı bir değerlendirme şu şekildedir:¹¹⁰

Taraf devletin, çocuk hastalıklarının bütünleştirilmiş yönetimi sistemini benimsemesini, 2000 yılında 35 yeni Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü kurmasını, Sosyal Hizmetler ve Çocuğun Korunması Kurumları ile sivil toplum örgütleri arasında yerel düzeyde çocuklara sunulan hizmetleri geliştirmek amacıyla işbirliğine yönelik protokoller imzalanmasını memnuniyetle karşılamakla birlikte Komite, ana ve çocuk sağlığına ilişkin hususların yetersizliği ve coğrafi bölgeler ile sosyo-ekonomik sınıflar bakımından büyük farklılıklar bulunmasından endişe duymaktadır. Ayrıca, özellikle bebek, çocuk ve anne ölüm oranlarının yanı sıra yetersiz beslenme oranlarının güney doğu bölgesinin kırsal kesimi ile şehirlerin fakir bölgelerinde özellikle yüksek olduğunu belirtmektedir. Komite ayrıca bağışıklama programlarının Türkiye'deki tüm çocukları kapsamadığına ve bağışıklama oranlarının özellikle doğu bölgelerde düşük olduğuna dikkat çekmektedir.

Komite, bilhassa temel bakım düzeyine odaklanarak ve sağlık bakım hizmetlerini merkezileştikten kurtararak, gerekli kaynakları tahsis etme, ayırım yapmaksızın tüm çocukların sağlık düzeylerini geliştirecek kapsamlı politika ve programlar oluşturma konusunda taraf devlete tavsiyede bulunmaktadır. Özellikle çocuk ölümlerini ve hastalıklarını engellemek amacıyla, doğum öncesi ve doğum sonrası bakım hizmetlerinin geliştirilmesini; ana-babaları çocuk sağlığı ve beslenmesi, anne sütü ile beslenmenin faydaları, hijyen ve çevresel temizlik ve kazaların önlenmesi konularında bilgilendirecek kampanyaların

yaygınlaştırılmasını tavsiye etmektedir. Komite, bağışıklama programına ilişkin olarak, bu programın tam ve etkili uygulanmasını sağlamak amacıyla taraf devleti uluslararası işbirliğine yöneltmeye teşvik etmektedir.

J. Refakatsiz ve Anne-Babasından Ayrı Çocukların Hakları

Refakatsiz ve ailesinden ayrı çocukların güç koşullar altında yaşadığından yola çıkarak, ÇHS'nin sağladığı genel hukuksal çerçeve ile ayırım gözetmeme, çocuğun yüksek yararı ve çocuğun görüşlerini serbestçe ifade edebilmesi ilkelerine özel atıfla, refakatsiz ve ailelerinden ayrılmış çocukların korunması, bakımı ve uygun biçimde gözetilmesi için kılavuzlar sunulmuştur.¹¹¹ Bu konumdaki çocuklar sık sık ayrımcılığa maruz kalmakta ve gıda, barınak, konut, sağlık ve eğitim imkanlarından yoksun bırakılmaktadır. Dezavantajlı konumda olan çocukların sağlık ve eğitim açısından haklarının ihlal edilmesi konusunda ülkeler uyarılmakta, politika ve yasaların gözden geçirilmesi ve bu çocukların haklarına ulaşmalarının sağlandığından emin olunması gerekliliği vurgulanmaktadır.

K. Dinlenme, Boş Zaman, Oyun ve Kültürel Etkinlik Hakkı

ÇHS'nin 31. maddesi çocukların psikososyal gelişimleri için dinlenme, boş zamanlarını değerlendirme, oynama ve eğlence etkinliklerine katılma hakkından bahseder. Erken çocukluk döneminde bu hakka ulaşmanın önemi, erken çocukluk dönemiyle ilgili Genel Yorum 7'de ayrıca vurgulanmıştır.¹¹² Erken çocukluk döneminin en ayırt edici özelliklerinden biri, çocukların tek başlarına veya başkalarıyla birlikte oynadıkları oyun yoluyla, var olan yeteneklerini kullanmaları ve geliştirmeleridir. Yaratıcı oyunların ve yeni şeyler öğreten deneylerin erken dönem çocuk eğitimindeki değeri geniş biçimde kabul görmektedir.

Dinlenme, boş zaman ve oyun hakkının yaşama geçirilmesi, birçok durumda, çocukların bir araya gelip oynayacakları ve yeni şeyler keşfedecekleri çocuk merkezli, güvenli, destekleyici, uyarıcı ve stresten arınmış ortamların bulunmayışı yüzünden engellenmektedir. Çocukların oyun oynayacak yerlere sahip olma hakkı, kentsel ortamda özellikle risk altındadır. Çocukların oyun haklarını engelleyen bir başka etmen de özellikle kız çocuklar için ev işlerinin yoğunluğu ve rekabete dayalı okul sistemleridir. Dolayısıyla ÇHK, taraf devletleri, küçük yaştaki çocukları bu haklarından yoksun bırakan etmenleri belirleyip ortadan kaldırmaya çağırılmaktadır. Komite bu çağrısında, eğitim kurumlarında çocuğun psikososyal sağlığını ve gelişimini sağlayan oyun ortamlarının bulundurulması zorunluluğuna, okuldaki rekabete dayanan sistemin bu gelişimi engelleyici bir etmen olduğuna dikkat çekmektedir.¹¹³

Her ne kadar dinlenme, boş zaman ve kültürel etkinlik hakkı ile ilgili komite kararları, erken çocukluk döneminde önem kazanıyor gibi görünse de bu hak tüm yaş gruplarındaki çocuklar için önemlidir. Özellikle ruhsal ve sosyal gelişmenin sağlıklı olabilmesi için bu etkinliklere katılmanın önemli olduğu bilinmektedir. Bu nedenle bu yorumun diğer yaş gruplarına ilişkin olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir.

III. Ulusal Mevzuatta Okul Sağlığı

Bu bölümde ülkemizde okul sağlığı ile ilgili mevzuatın değerlendirmesi yapılmaktadır. Öncelikle okul sağlığında sorumluluk paylaşımı, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Sağlık Bakanlığı'nın okul sağlığına ilişkin sorumlulukları, mevzuat çerçevesinde değerlendirilecektir. MEB ve Sağlık Bakanlığı'nın sorumluluğunda yer alan sağlık hizmetleri bu bölümde irdelenecektir.

A. Okul Sağlığı Alanında Sorumluluk Paylaşımı

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 3. maddesine göre “çocukluk ve gençlik hıfzıssıhhasına” ait işlerle, “çocuk sıhhat ve bünyesinin muhafaza ve tekamülüne (gelişmesine) ait tesisatın murakabesi (izleme)” ve “mektephıfzıssıhhası” Sağlık Bakanlığı'nın görevlerinin arasında yer almaktadır. Ancak kanunun 163. maddesi, “Bilimum mekteplerin bina ve sıhhi şartları ve sari salgın hastalıklardan vikayeleri [korunmaları] hususları Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nin murakabesi altındadır. Yalnız talebenin şahıslarına ait sıhhi murakabe bu mekteplerin tabi oldukları makamlar, cemiyetler veya şahıslar tarafından ifa edilir” şeklindedir.¹¹⁴ Bir diğer deyişle, Kanun'da okul sağlığının korunması, Sağlık Bakanlığı'nın bütçesinin belirlediği sınırlar içinde doğrudan doğruya ifa edilecek görevler arasında sayılmıştır. Bütün okulların bina ve sağlık şartları ile bulaşıcı ve salgın hastalıklardan korunma hususlarının Sağlık Bakanlığı'nın sorumluluğu altında olduğu belirtilmiştir.

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun (METK) eğitimin amaçlarıyla ilgili bölümünde şu ifadeye yer verilir:

... Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirilmesi ve ilgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarının sağlanması ...

Burada eğitim ve sağlığın beraber ele alındığı görülür. Ayrıca, çocuğun bilgisinin artırılmasının yanı sıra kendisini mutlu kılacak ve toplumun gelişmesine katkıda bulunacak bir mesleğe sahip olması ve toplum içinde uyumlu bireylerin yetiştirilmesi de amaçlar arasındadır.

Özet olarak ulusal mevzuatta, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na göre çocuk sağlığı ile ilgili sorumluluk Sağlık Bakanlığı'na aittir; okullarda çocukların sağlığını izlemek ise MEB'in sorumluluk alanındadır. METK'ya göre çocuğun sosyal ve psikososyal gelişimi ve sağlığının korunması milli eğitimin amaçları arasında yer alır.

B. **Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Mevzuatında Sağlık Hizmeti Sunumu**

1. **Sağlık hizmetleri ile ilgili sorumluluk alanları**

MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, bakanlığın merkez teşkilat yapısında yer alır. Dairenin görevleri arasında, bakanlığa bağlı öğretim kurumlarındaki öğrencilerin ve diğer personelin sağlık eğitim hizmetlerini ve gerekli sağlık taramalarını gerçekleştirmek yer alır.¹¹⁵

Mevzuatta, MEB'in diğer birimlerinin de öğretim kurumlarında bulunan öğrencilerin sağlıklarını korumaya ve geliştirmeye yönelik bazı sorumluluklar taşıdığına ilişkin düzenlemeler yer alır.

- Milli Eğitim Müdürlükleri Yönetmeliği'nde, il milli eğitim müdürlüklerinin, öğrencilerin sağlığını korumak, sosyal gelişimlerini sağlamak ve sağlık hizmeti sunmak gibi bazı görevleri olduğu belirtilmektedir.
- Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği'ne göre, okul öncesi eğitiminin amaçları arasında çocukların bedensel, zihinsel ve duygusal gelişmesini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını sağlamak ve çocuklara sevgi, saygı, işbirliği, sorumluluk, hoşgörü, yardımlaşma, dayanışma ve paylaşma gibi değer ve davranışları kazandırmak yer almaktadır.
- MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde ilköğretimin amaçlarından birinin öğrencilerin sosyal gelişimini sağlamak, sağlığını korumak ve geliştirmek için öğrencilere bilgi ve beceri kazandırmak olduğu belirtilmektedir. İlköğretimin diğer amaçları arasında öğrencilerin kendilerini geliştirmelerine, sosyal, kültürel, eğitsel, bilimsel, sportif ve sanatsal etkinliklerle milli kültürü benimsemelerine ve yaymalarına yardımcı olmak; öğrencilere, toplumun bir üyesi olarak kişisel sağlığın yanı sıra aile ve toplum sağlığını korumak için gerekli bilgi ve beceri, sağlıklı beslenme ve yaşam tarzı konularında bilimsel bilgilerle karar verme alışkanlığını kazandırmak bulunmaktadır.

Özet olarak MEB mevzuatında, bakanlığa bağlı kurumların ve birimlerin, öğrencilerin sağlığını koruma ve geliştirme, sosyal gelişimlerini sağlama, sağlık hizmeti sunma, sağlık eğitimi yapma ve gerekli sağlık taramalarını gerçekleştirme gibi sorumlulukları tanımlanmıştır.

2. **Sağlık hizmetlerinin sunumu**

MEB mevzuatında sağlık hizmetlerinin sunumu konusunda kurumlar temelinde ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. İl milli eğitim müdürlükleri, okul öncesi eğitim kurumları, ilköğretim kurumları, ortaöğretim kurumları, mesleki ve teknik eğitim kurumları ve sağlık eğitim merkezlerinin sağlık hizmetlerinin sunumuyla ilgili sorumlulukları şöyledir:

a. *İl milli eğitim müdürlükleri*

İl milli eğitim müdürlüklerinin öğrencilere sağlık hizmeti sunumu konusunda aşağıda sıralanan sorumlulukları olduğu belirtilmektedir:¹¹⁶

- Gençliğe ve sporcu öğrencilere gerekli sağlık hizmetlerinin götürülmesinde koordinasyonu sağlamak;
- Sağlık eğitim merkezleri açılması için gereğini yapmak, sağlık hizmetlerinin en iyi şekilde yürütülmesi, sağlık personelinin verimli çalışması için gerekli tedbirleri almak;
- Müdürlüğe bağlı okul ve kurumlarda öğrencilerin periyodik tarama ve aşılama işlemlerinin zamanında yapılmasını, gençliğe ve sporcu öğrencilere gerekli sağlık hizmetlerinin verilmesini sağlamak;
- Öğretmen ve diğer personeli sağlık hizmetlerinden en iyi şekilde yararlandırmak;
- Sağlık eğitim merkezi ve öğretmen hastanelerinde Bakanlık emirlerine uygun olarak her türlü fiş, belge ve dosyaların tutulmasını, kayda geçirilmesini ve saklanmasını sağlamak.

b. *Okul öncesi eğitim kurumları*

Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği'nde çocukların periyodik sağlık kontrollerinin yapılmasını sağlamak okul müdürünün sorumluluğudur. Bölüm şefi ise çocukların sağlık kontrollerinin yapılmasını ve kayıtlarının tutulmasını sağlamakla yükümlüdür. Yönetmeliğe göre okul öncesi eğitim kurumlarında çocuk sağlığı konusunda uzman bir doktorun bulunması esas olup, okul doktorunun olmaması durumunda sağlık hizmetleri konusunda hükümet tabipliği, sağlık ocakları, varsa sağlık eğitim merkezleri, ana çocuk sağlığı merkezleri ve benzer kuruluşlardan yararlanılması şart koşulmaktadır. Doktorun, çocukların periyodik sağlık kontrollerini yapma ve kayıtlarının tutulmasını sağlama, kurum personelinin periyodik sağlık kontrollerini yapma, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla karşılaşmamak için gerekli önlemleri alma, salgın ve bulaşıcı hastalıklar olduğunda yayılmayı engelleyici önlemleri alma ve ilgili kuruluşların bilgilendirilmesini sağlama, kurumda bulunan tüm personele zaman zaman sağlıkla ilgili bilgiler verme, yönetici ve öğretmenlerle işbirliği yaparak aile eğitimine katılma ve sağlık konusunda velileri aydınlatma, kurum içinde ve dışında olabilecek kaza ve yaralanmalar konusunda çocukları ve kurum personelini aydınlatma, ilkyardımanın temel kurallarının benimsenmesini ve doğru uygulanmasını sağlama görevleri vardır.

Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği'ne göre, çocukların psikolojik açıdan sağlıklı gelişmesi ve ortaya çıkabilecek sorunlarının çözülmesi amacıyla okul öncesi eğitim kurumlarında bir psikolog bulunması esastır. Okulda psikolog bulunmaması durumunda, çocukların psikolojik sağlık hizmetleri konusunda il/ilçe imkanlarından yararlanılabileceği yönetmelikte belirtilmektedir. Psikologun, çocukların psikolojik açıdan sağlıklı gelişimi için gerekli önlemleri alma, gereken testleri yapma ve kayıt tutulmasını sağlama, ruh

sağlığı ve çocuk ruh sağlığı konularında kurumda bulunan tüm personele bilgi verme, aile eğitimi çalışmalarının planlanmasına ve uygulanmasına aktif olarak katılma, yapılan kontrollerde ortaya çıkan veya veli/öğretmen tarafından tespit edilen sorunlar ve sorunlu çocuklar ile ilgili özel çalışmalar yapma, çocuğun bedensel, bilişsel ve sosyal gelişimini etkileyebilen uzun süreli/sürekli hastalık, kaza, yaralanma, parçalanmış ailelerin çocukları ve ebeveynlerinden ayrı yaşama zorunluluğu konularında ilgili yönetici, öğretmen ve diğer personeli aydınlatma, özel eğitim gerektiren çocukların kaynaştırma eğitimlerine katılarak yapılan eğitime destek verme gibi görevleri vardır.

c. İlköğretim kurumları

MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, sağlık personelinin okuldaki öğrenci ve diğer personelin sağlıkla ilgili işlerini yapmakla yükümlü olduğunu belirtir. Bu yönetmelikte öğrencilerin sağlık muayeneleri ve gerekli aşularının, periyodik olarak yürürlükteki mevzuat hükümlerine göre yapılacağı; yatılı olmayan ve sosyal güvencesi olmayan öğrencilerin sağlık ocağı veya sağlık eğitim merkezlerine sevklerinin yapılacağı belirtilir. İlaç giderlerini karşılayamayanların masraflarının Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından karşılanmasının sağlanacağı da belirtilmektedir.

d. Ortaöğretim kurumları

Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği, ilköğretim kurumları yönetmeliğine göre çok daha kapsamlı olarak hazırlanmıştır. Yönetmelikte sağlık işlerinin tanımı ayrıntılı bir şekilde yapılmıştır. Yönetmeliğe göre her okulda ya da pansiyonda öğrenci ve personel sayısı ile orantılı olarak, bir veya daha fazla sayıda hekim bulunması gerekir. Okul hekiminin her ders yılı başında okula yeni giren öğrencileri muayene edeceği ve okula devam etmeye engel hastalıkları olanları “ayıracağı” 44. maddede belirtilmektedir. Bu maddenin okula devam konusunda sağlık durumuna dayalı ayrımcılık yapan bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir.

Okul hekiminin görevleri arasında, her ders yılı içinde yatılı ve gündüzlü bütün öğrencileri muayeneden geçirerek sonuçları öğrencilerin kişisel dosyalarındaki sağlık sayfasına yazmak ve bakım altında tutulması gereken öğrencileri ayırarak bir listesini müdürlüğe vermek bulunmaktadır. Hekimin, yatılı okullarda bakım altında tutulması gereken öğrencilere verilecek güçlendirici besin ve ilaçları belirterek bu öğrencileri sık sık muayene etmesi gerektiği belirtilir. Okul hekimi gerekirse tedavi için sevk yapabilir. Öğrencilerin büyümesini izlemek, okul hekiminin sorumluluğu altındadır. Okul hekimi yılda iki defa, okul beden eğitimi öğretmenlerinin yardımıyla, öğrencilerin boy ve ağırlıklarını, dosyalarındaki sağlık sayfasına yazar.

Aynı yönetmelikte, okul hekiminin her gün okul müdürünün belirteceği saatte okula gelerek okul tarafından muayeneye gönderilen öğretmen memur, öğrenci ve hizmetlileri muayene etmesi, durumlarını bir deftere yazarak her biri hakkında gereken tedbirleri alması ve okul müdürünün gerekli gördüğü memur ve öğretmenleri evlerinde muayene etmesi gerektiği belirtilir.

Okul hekimi, okulun revir ve eczanesini yönetir ve revirde yatan hastaları tedavi eder. Gerekli ecza ve ilaçların her zaman okulda bulundurulmasını sağlar. Ancak, pansiyonlarda eczacı varsa revir ve aletlerin yönetiminden eczacı sorumludur.

Yönetmeliğe göre hafif hastalıklara sahip öğrenciler okul revirine yatırılarak tedavi edilir, ancak tedavisi uzun süre gerektiren öğrencilerin evlerinde ya da sağlık kuruluşlarında tedavi edilmesi gerekir. Öğrencinin bulaşıcı hastalığı olmadığını bildiren bir rapor getirilmedikçe ve rapor okul hekimi tarafından görülmedikçe, öğrenci okula devam ettirilmez.

Okulda veya çevresinde bulaşıcı ve salgın hastalıklar çıktığında, sağlık makamlarının verecekleri karara göre ve belirli bir süre için okul tatil edilebilir. Okul hekimi bu tatilde okul içinde gerekli tedbirleri alır, denetler ve uygular. Okul içinde salgın bir hastalık çıktığı zaman alınması gereken sağlık ve yönetimle ilgili tedbirleri yazı ile okul müdürlüğüne bildirir. Ayrıca, okulda ya da okulun bulunduğu yerde bulaşıcı hastalık çıkar ya da sel, deprem ve benzeri afetler olursa, mahalli makamların ve kurulların kararı üzerine okullar saptanan bir süre için öğretime ara verir ve bu durum Bakanlık'a bildirilir.

Madde 54'e göre okul hekimi, her ders yılının sonunda, okulun genel sağlık durumunu ve ihtiyaçları, ders yılı içinde öğrenciler arasında çıkan hastalıkları ve alınan tedbirleri, öğrencilerin genel sağlık durumlarını ve alınması gereken tedbirleri bildiren bir rapor düzenler. Raporun bir örneğini, okul genel raporuyla birlikte valilik yolu ile Bakanlık'a gönderir.

e. Mesleki ve teknik eğitim kurumları

Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği'nde sağlık hizmetlerine ilişkin bazı maddeler yer almaktadır. Yönetmelikte staj sırasında hastalanan öğrencilerin, işletmenin sağlık olanaklarından yararlandırılacağı, sağlık ünitesi bulunmayan işletmelerin öğrencileri en yakın sağlık merkezine göndereceği, sosyal güvencesi bulunan öğrencilerin sağlık giderlerinin ilgili kurumca karşılanacağı ve isteyen velilerin çocuğunu staj süresince iş kazalarına karşı sigortalatabileceği belirtilmiştir. Aynı yönetmeliğe göre yatılı ve pansiyonlu okullarda pansiyon binasının uygun bir yerinde, koşulları ayrıntılı biçimde tanımlanan bir revir yer almalıdır.

Yönetmeliğe göre sosyal güvencesi olan veya velisi adına tedavi olanağı bulunan öğrencilerin sevkleri, ilgili eğitim kurumunca yapılır. Sosyal güvencesi bulunmayan öğrencilerin sevkleri, tedavi giderlerinin karşılanmayacağı belirtilerek kurum müdürlüğüne öncelikle birinci basamak tedavi kurumlarına yapılır. Parasız yatılı öğrencilerin sağlık hizmetleri, ilgili mevzuat hükümlerine göre yürütülmektedir.

f. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) sağlık eğitim merkezleri

MEB sağlık eğitim merkezleri,¹³⁷ merkez ve taşra örgütlerinde görevli bütün personel ile emeklilerinin ve bu kişilerin bakmakla yükümlü oldukları aile bireylerinin,

Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı okullar dışında kalan her derecedeki resmi okul öğrencilerinden parasız yatılı olanlar ile fakirliği geçerli belgelerle tespit edilmiş olan öğrencilerin sağlıkları ile ilgili gözlem, inceleme, araştırma, rehabilitasyon ile bakım ve tedavilerini yapar. Okul sağlığı çalışmalarını geliştirici bilimsel önlemleri alarak yürütmekle de görevlidir.

Ayrıca, Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan Okul Sağlığı Faaliyetleri Genelgesi ile okullardaki sağlık etkinliklerine ivme kazandırılmaya çalışılmıştır. Genelge, öğrencilerin sağlık sorunlarının zamanında tespit edilmesini, tedaviye başlanmasını, okul-çevre koşullarının iyileştirilmesini ve koruyucu sağlık önlemlerinin alınmasını sağlayacak okul sağlığı ve sağlık eğitimi çalışmalarının başlatılmasını amaçlar. Genelge kapsamında:

- MEB'e bağlı sağlık eğitim merkezlerinin, sağlık ocakları, il ve ilçelerdeki kamu, özel ve gönüllü kuruluşların desteğini alarak, okullarda sağlık kontrolü ve sağlık eğitimi çalışmaları yapacağı;
- Okul sağlığı komisyonlarının ilgili vali yardımcısı başkanlığında toplanarak "okul sağlığı çalışma programları" hazırlayacağı;
- Sağlık eğitimi ve taramalarında yatılı ilköğretim bölge okulları, pansiyonlu ilköğretim okulları, taşınmalı ilköğretim kapsamındaki öğrenciler ile özel eğitim kurumlarındaki öğrencilere öncelik verileceği;
- Su ve besinlerle bulaşan hastalıklardan korunmak için gereken önlemlerin alınacağı ve okullardaki sağlığa ilişkin olumsuzlukların giderileceği;
- İlköğretim okullarının birinci sınıflarına yeni kayıt olan öğrencilerin özellikle göz muayenelerinin yapılacağı belirtilmiştir.

MEB'e bağlı kurumlarda verilen sağlık hizmetleriyle ilgili düzenlemelere bakıldığında, özet olarak şunlar görülür:

- İl milli eğitim müdürlüklerinin öğrencilerin periyodik tarama ve aşılama işlemlerinin zamanında yapılmasından, gençliğe ve sporcu öğrencilere gerekli sağlık hizmetlerinin verilmesini sağlamaktan, öğretmen ve diğer personeli sağlık hizmetlerinden en iyi şekilde yararlandırmaktan sorumlu olduğu;
- Okul öncesi eğitim kurumlarında çocukların periyodik olarak sağlık kontrollerinin yapılması ve kayıtlarının tutulması gerektiği;
- İlköğretim kurumlarındaki öğrencilerin sağlık muayenelerinin ve gerekli aşılılarının, periyodik olarak yapılması gerektiği;
- Okul Sağlığı Faaliyetleri Genelgesi'ne göre öğrencilerin sağlık sorunlarının zamanında tespiti, tedaviye başlanması, okul-çevre koşullarının iyileştirilmesi ve koruyucu sağlık önlemlerinin alınması için okul sağlığı ve sağlık eğitimi çalışmalarının başlatılması gerektiği;

- Ortaöğretim kurumlarında doktor tarafından öğrencilerin yıllık muayenelerinin yapılması, salgın hastalık kontrol önlemlerinin alınması ve yıllık değerlendirme raporlarının yazılması gerektiği;
- MEB sağlık eğitim merkezlerinde, okul sağlığını geliştirici çalışmaların bilimsel önlemler alınarak yürütülmesi gerektiği.

3. Çocuk sağlığında hizmet alanları

Bu bölümde okullarda çocuk sağlığı kapsamındaki hizmet alanlarına ilişkin mevzuat incelenecektir. İncelenecek mevzuat, sağlığın korunması ve geliştirilmesi yaklaşımı, kronik hastalığı olan çocuklara yaklaşım, engelli çocuklara yaklaşım, ilkyardım önlemleri, gıda güvenliği, trafik güvenliği, çevre sağlığı ve güvenliği ile ilgilidir.

a. Sağlığın korunması ve geliştirilmesi ile ilgili yaşam becerileri yaklaşımı

Sağlığın geliştirilmesi kavramı içinde sağlıklı beslenme, fizik egzersiz yapma, yeterli dinlenme ve uyuma, sigara, alkol ve madde kullanmama, güvenli cinsellik ve yaralanmalardan korunma bulunmaktadır. Bu bölümde, sağlığın geliştirilmesi için benimsenmesi gereken sağlıklı yaşam tarzı davranışlarına değinilmektedir.

Bedensel ve psikosozal gelişimin izlenmesi

MEB tarafından yayımlanan yönetmelik ve genelgelerde çocuğun bedensel ve psikosozal gelişimi konusunun farklı boyutlarıyla ele alındığı görülmektedir. Konuyla ilgili Okul Sağlığı Faaliyetleri Genelgesi'nde ve ilgili diğer mevzuatta başlıca düzenlemeler şöyledir:

İl milli eğitim müdürlüklerinin görevleri arasında öğrencilerin bedensel ve sosyal gelişimine yönelik olarak şunlar bulunur:

- Gençlerin ve öğrencilerin, serbest zamanlarını sosyal, kültürel, sportif, izcilik, halk oyunları ve benzeri amatör faaliyet alanlarında değerlendirmesine yönelik çalışma ve hizmetleri yürütmek;
- Gençler ve öğrenciler için kamplar ve spor tesislerinin kurulmasını sağlamak, faaliyetler yapmak ve diğer kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği içinde bulunmak;
- Okul içi ve okullar arası beden eğitimi, izcilik ve spor faaliyetlerini organize etmek ve yürütmek;
- Bütün öğretim kurumlarının beden eğitimi, spor, halk oyunları ve benzeri faaliyetler için araç-gereç, ödül ve diğer benzer ihtiyaçları sağlamak;
- Okullarda rehberlik servislerinin kurulmasını, bunların personel, araç, gereç ve benzeri bakımlardan geliştirilmesini ve bu hizmetlerin mevzuata göre yürütülmesini sağlamak.

Okul öncesi eğitimin amaçları arasında çocukların bedensel, bilişsel, duygusal, sosyal, kültürel gelişim ile dil ve hareket gelişimini destekleyecek eğitim ortamının hazırlanması; çocukların beslenme, uyku ve öz bakım becerileri, doğru ve sağlıklı temel alışkanlıklar kazanmasının yanında doğa sevgisiyle çevreye duyarlı olmasının sağlanması sayılmaktadır. Yönetmelik aynı zamanda çocukların özgüven kazanması için gereken yaklaşımları tanımlar. Oyunun en uygun öğrenme yöntemi olarak uygulanacağı belirtilir.¹¹⁸

İlköğretim kurumlarının amaçları arasında öğrencilerin kendilerini geliştirmelerine, sosyal, kültürel, eğitsel, bilimsel, sportif ve sanatsal etkinliklerle milli kültürü benimsemelerine ve yaymalarına yardımcı olmak yer almaktadır.¹¹⁹

İlköğretim okullarında, alanı özel eğitim uzmanlığı olan ve öğrencilerin sorunlarının çözümü için gerekli önlemlerin alınmasına yardımcı olan personel özel eğitici olarak çalışır. İlköğretim kurumlarında özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini kaynaştırma uygulamaları yoluyla akranları ile birlikte sürdürmesi esastır. Bu öğrenciler eğitimlerini akranları ile aynı sınıflarda sürdüremeyecek durumdaysa, okulların bünyesinde açılacak özel eğitim sınıflarına devam edebilirler.¹²⁰

Taşınmalı eğitimle ilgili mevzuatta¹²¹ çocuğun bedensel ve psikososyal gelişimine ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Örneğin, taşımada görev alan refakatçi öğretmenin görevleri arasında, refakat ettiği öğrencilerin merkez okullarda yaptıkları sosyal ve eğitici faaliyetlerin, kendi yerleşim birimlerinde de yapılması için okul yönetimine yardımcı olmak ve okul-aile-öğrenci ilişkilerinde aktif rol oynamak yer almaktadır.

İlk ve ortaöğretim okullarında, örnek davranışlarda bulunan, derslerde başarılı olan, bilimsel, sanatsal, sosyal, kültürel ve sportif etkinliklere katılarak üstün başarı gösteren öğrencilerin belirlenerek ödüllendirilmesi gerekir. Ayrıca, okul olanakları da bu tür etkinlikleri destekleyici şekilde geliştirilmelidir. Okulda, öğrencilerin gezip oynamaları ve sportif faaliyetlerde bulunmaları için çevre imkanlarından yararlanılması, kum havuzu, voleybol, basketbol sahaları gibi yerler ile asılma, tırmanma, denge, atlama gibi araçlar sağlanması gerektiği ve bu araçların düzenli bakımının ve onarımının yapılmasını gerektiği de yönetmeliklerde yer alır.¹²² Bahçesi elverişli okullarda tarım çalışmaları yapılabilir, süs bitkileri ve ağaçlar dikilebilir, çim alanları düzenlenebilir. Köy ilköğretim okullarının uygulama bahçelerinde uygun olan yerlere meyve ağaçları dikilebilir ve arıcılık ve tavukçuluk yapılabilir. Bunlar, çocukların sosyal gelişimine katkıda bulunacak ortamlardır.

İlköğretim okullarında yaptırım gerektiren öğrenci davranışları da tanımlanmıştır. Bu davranışlar arasında okulda kavga etmek; okulun araç-gerecine zarar vermek; sarkıntılık, hakaret, iftira, tehdit ve taciz etmek veya başkalarını bu gibi davranışlara kışkırtmak; okula yaralayıcı, öldürücü aletler getirmek ve bunları bulundurmak ve okul ve çevresinde kasıtlı olarak yangın çıkarmak gibi sosyal ve psikolojik sorunlardan kaynaklanan davranışların da yer aldığı görülmektedir.¹²³

Liselerde ders yılı başında okulun türüne, seviyesine, imkan ve şartlarına göre, çevre ihtiyaçları da dikkate alınarak spor, kültür ve sanat alanlarında kol çalışmaları başlatılır. Bu kolların, etkinliklere katılan gençlerin sosyal gelişimine katkısı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmaların yanı sıra öğretmenler öğrencilerini sosyal, sportif ve kültürel çalışmalara yöneltir. Okulun girişimi ile düzenlenen geziler de bu kapsama girer.¹²⁴ Liselerde, haftada bir gün öğleden sonra kol çalışmaları ve inceleme gezilerine, müzik, spor, müsamere ve izcilik çalışmalarına ayrılır.¹²⁵

Okul pansiyonlarında, öğrencilerin boş zamanlarını değerlendirebileceği, çeşitli ilgi alanlarına yönelik bireysel veya grup etkinliklerinde bulunabileceği bilgisayar, video, çeşitli spor araçlarının bulunduğu salon ve odalar ile görme engelli öğrencilerin teyp kullanabileceği ve Braille daktilo ile çalışabileceği odalar düzenlenmelidir.¹²⁶

Çocuğun bedensel ve psikososyal gelişimi konusu, okul-aile birliklerinin de çalışma alanına girmektedir. Okul-aile birliklerinin amaçları arasında sosyal, kültürel etkinlikler ve kampanyalar düzenlemek de vardır. Okul-aile birliklerinin düzenleyeceği etkinlikler, okulların öğrencilerin sosyal ve bedensel gelişimine daha etkin katkıda bulunmasını destekler.¹²⁷

Yetiştirici ve tamamlayıcı sınıf ve kurslarda da öğrencilerin spor, müzik ve eğitici çalışmalara katılması için gerekli imkanlar sağlanmalıdır.¹²⁸

Ermeni ilkokulları Yönetmeliği'nin 50. maddesinde ve Rum Azınlık ilkokulları Yönetmeliği'nin 51. maddesinde, öğrencilerin dersliklerde otururken ve işliklerde çalışırken bedence düzgün durumda bulunmalarına dikkat edilmesi gerektiği; özellikle okur ve yazarken, resim yaparken gözlerin kitap ve kağıda fazla uzak veya yakın olmaması üzerinde önemle durulması gerektiği belirtilmektedir. Öğrencilerin sınıfta görme, işitme ve diğer beden özelliklerine uygun yerlere oturtulması önerilmektedir.

Sonuç olarak:

- **Öğrenciler, bedensel ve sosyal gelişim açısından, izcilik, halk oyunları, vb. gibi sosyal, kültürel ve sportif etkinliklere özendirilmektedir.**
- **Çocukların gelişimi açısından oyun alanları okul öncesi ve ilköğretim kurumlarında önceliklendirilen konular arasındadır.**
- **Mevzuatta, sosyal alanlarda başarılı olan öğrencileri ödüllendirme yaklaşımı vardır.**

Sağlıklı beslenme

Çocukların okul ortamında sağlıklı beslenmesi ve sağlıklı beslenme alışkanlıkları kazanmasına ilişkin MEB mevzuatındaki başlıca düzenlemeler şöyledir:

- İl milli eğitim müdürlükleri, öğrencilerin bedensel gelişimlerine yönelik olarak, sağlıklı beslenme eğitimi faaliyetlerini takip etmektен sorumludur.¹²⁹

- Okul öncesi eğitimde, okulda öğle yemeği saatlerinde çocukların düzenli yemek yemelerini sağlamak için müdür ve müdür yardımcısı sorumludur.¹³⁰
- Liselerdeki okul hekimi, yiyecek ve içecekleri değerlendirir. Yemek listelerinin düzenlenmesinde düşüncesini bildirir ve listelerin altını imzalar.¹³¹
- Son yıllarda obezitenin artması nedeniyle okul kantinleri ile ilgili çalışmalarda artış olmuştur. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Okul Kantinlerinin Denetimi ve Uyulacak Kurallar Konusundaki Genelge'de, okullarda obeziteyle ilgili önlem alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle, kantinlerin sağlıklı beslenmeye ilişkin özendirici yaklaşımları benimsemesi ve kantinlerde özellikle yüksek kalori değeri olan yiyecekleri satmaması ve özendirmemesi önemlidir. Okullarda, kantin ve yemekhaneler denetlenmeye ve obezite ile mücadelede etkinlik değerlendirmesi yapılmaya başlanmıştır.

Sağlıklı beslenme konusunda bir diğer önemli konu taşımalı eğitim kapsamındaki çocukların öğle yemekleridir. Bu çocukların öğle yemeklerini güvenli ve sağlıklı bir şekilde yemeleri için gerekli tedbirleri almak merkez okuldaki müdürün görevidir. Taşımacılıkta görev alan refakatçi öğretmenin görevleri arasında, refakat ettiği öğrencilere sağlık, beslenme ve temizlik konularında yardımcı olmak vardır.¹³²

Ermeni ilkokulları Yönetmeliği'nin 52. maddesinde, öğrencilerin beden, akıl ve sosyal sağlıklarının doğru ve dengeli beslenme yolu ile geliştirilmesine çalışılacağı ifade edilmiştir. Bunun için öğrencilere beslenme ile ilgili bilgi ve beceriler, doğru ve dengeli beslenme alışkanlıkları kazandırılır.

Sonuç olarak:

- **Mevzuatta sağlıklı beslenme konusunda neler yapılacağı açık olarak yer almamaktadır. Genelge düzeyinde uygulama önerileri mevcuttur.**
- **Özellikle okul kantinlerine ilişkin yaklaşım yetersizdir.**
- **Obezite ile mücadelede, genelge düzeyinde kontrol altına alma yaklaşımı benimsenmiştir.**

Sigara, alkol ve madde kullanımı

Çocukların sağlıklı yaşam becerileri kazanmasının ve bu kapsamda sigara, alkol ve madde alışkanlıklarından kendini korumasının MEB tarafından yayımlanan yönetmelik ve genelgelerde ele alındığı görülmektedir. Konuyla ilgili mevzuattaki başlıca düzenlemeler şöyledir:

İl milli eğitim müdürlüğü, öğrencileri ve gençleri kumar, içki, sigara, uyuşturucu maddeler ve yasaklanmış yayınlardan korumak için gerekli tedbirleri almak ve önemli durumları ilgili makamlara bildirmekle yükümlüdür.¹³³

İlköğretim okuluna devam eden öğrencilerden beklenen davranışlar arasında sigara, içki ve bağımlılık yapan diğer maddeleri kullanmamaları ve bu maddelerin kullanıldığı ortamlardan uzak durmaları yer alır. Öğrencilerin okulda ya da okul dışında sigara içmesi, yaptırım gerektiren davranışlar arasında tanımlanmıştır.¹³⁴

Okul-aile birliklerinin amaçları arasında velilerle işbirliği yaparak, zararlı alışkanlık ve eğilimlerin önlenmesi için okul yönetimine yardımcı olmak yer almaktadır.¹³⁵

MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan bir genelgede benzin, çeşitli yapııştırıcılar, daktilo silici, tiner, naftalin, azot oksit, vb. uçucu maddelere karşı bağımlılığın artış eğiliminde olmasından hareketle, okulların bu maddelerin çocuklara ulaşmasını engelleyecek önlemler alması istenmiştir.¹³⁶

Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan bir diğer genelgede,¹³⁷ madde kullanımı ve bağımlılığının bir halk sağlığı sorunu olduğuna ve son yıllarda özellikle gençlerde sigara, alkol ve uyuşturucu kullanımı gibi zararlı alışkanlıkların arttığına ilişkin görüşler belirtilmiştir. Genelgede madde kullanımı ve bağımlılığında en önemli risk grubunu 12-24 yaş arasındaki gençlerin oluşturduğu ve bu kitlenin büyük bölümünün ise örgün ve yaygın eğitim kapsamında olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, gençlerin zararlı alışkanlıklardan korunmasında ve onlara sağlıklı yaşama bilincinin kazandırılmasında en büyük görevin eğitim kurumlarına düştüğü vurgulanmaktadır. Verilecek eğitimde okul, öğretmen ve aile işbirliğinin önem taşıdığı belirtilmektedir.

Aynı genelgede, MEB tarafından başlatılan “Madde Bağımlılığı ile Mücadele” projesinin etkinlikleri hakkında bilgi yer almakta, merkezden taşra teşkilatına kadar madde kullanımının önlenmesi için kurulacak eğitim ve örgütlenme mekanizması açıklanmaktadır. Genelge; uygulamaya yönelik pek çok konuyu içermektedir. Sağlığa zararlı kimyasal maddelerle üretilen kırtasiye malzemelerinin çocuklar tarafından kullanılmaması, çözücüsü alkol olan beyaz tahta kalemlerinin kullanılmaması, enjektör şeklinde kalem kullanılmaması ve bu konuda eğitim verilmesinin önemi belirtilmektedir. Öğretmenlerin sigara kullanmamasının ve 4207 sayılı Tütün Mamüllerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanun’un uygulanmasının önemi vurgulanmaktadır. Madde bağımlısı olduğundan kuşku duyulan çocukların tedavi kurumlarına sevkinin yapılmasının, okul çevresindeki sigara ve alkol satışının engellenmesinin, okul çevresindeki şüpheli kişilerin takibinin yapılmasının ve ihbar edilmesinin önemi belirtilmektedir. Öğrencilerin, sosyal gelişimlerine katkıda bulunacak etkinliklere ve eğitim etkinliklerine katılımının sağlanması ve aile ile işbirliği vurgulanmaktadır.¹³⁸

Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan bir diğer genelgede,¹³⁹ gençlerin sigara, alkol ve uyuşturucu gibi zararlı maddelerden korunması amacıyla valilerin başkanlığında oluşturulan “il eğitim ve gençlik komisyonları”nın çalışmalarına etkinlik kazandırılması istenmiştir. Ayrıca, MEB tarafından yürütülmekte olan Gençlerin Sigara, Alkol ve Uyuşturucu gibi Sağlığa Zararlı Maddelerden Korunması ve Madde Bağımlılığının

Önlenmesi Projesi'nin çalışma ve uygulama planlarına uygun hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan 5727 sayılı Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi Hakkındaki Kanun'un uygulanmasına ilişkin genelgede,¹⁴⁰ il düzeyindeki tütün kontrolü çalışmaları ve eğitim kurumlarında tütün ürünlerinin kullanılmaması ve ilgili cezalar hakkında açıklamalar yer almaktadır. Okullarda tütün ürünlerinin zararları konusunda eğitimlerin artırılması gerektiği ve fırsat eğitimleri yapılmasının önemi vurgulanmaktadır.

MEB'in madde kullanımı çalışmalarının temel aldığı diğer mevzuat belgeleri şunlardır: MEB Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı'nın yayımladığı 1995/81 no'lu "Çocuk ve Gençlerimizin Korunması" ve 2003/91 no'lu "Çocuk ve Gençlerimizin Risklerden Korunması" konulu genelgeler; MEB Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'nün 2006/22 no'lu "Öğrencilerimizin Zararlı Madde Kullanımı ve Şiddet Gibi Risklerden Korunması" konulu genelgesi; MEB Özel Eğitim, Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı 2006/26 no'lu "Okullarda Şiddetin Önlenmesi" konulu ve 2007/72 no'lu "Okullarda Güvenli Ortamların Sağlanmasına Yönelik Koruyucu ve Önleyici Tedbirlerin Artırılmasına İlişkin İşbirliği Protokolü" konulu genelgeler.

Sonuç olarak:

- **Mevzuatta sigara ve madde kullanımından korunmaya verilen önemin arttığı görülmektedir. Ancak mevzuat, uygun korunma yöntemleri önerme konusunda yetersiz kalmıştır.**
- **Tütün mamullerinin zararlarının önlenmesi konusundaki 4207 sayılı yasa ve bunu genişletmek amacıyla çıkarılan 5727 sayılı yasa, genelgelerle desteklenmiştir.**
- **Madde kullanımı konusunda genelge düzeyinde müdahaleler yapılmıştır.**

Şiddetin azaltılması

Bu konuya ilişkin mevzuat, Ulaş Karan'ın bu derlemede yer alan "Okullarda Çocuğun Beden, Duygu ve Ruh Sağlığının İhmal, İstismar ve Şiddetten Korunması" başlıklı raporunda değerlendirilmiştir.

Üreme ve cinsel sağlık

Ergenlere verilen üreme ve cinsel sağlık eğitiminin, kişileri kendi bedenini tanıyarak ve cinselliği bilerek sağlıklı ve sorumluluk taşıyan kararlar almaya hazırlaması ve bu kararların başkalarının haklarına saygılı olması gerektiğini vurgulaması gerekir.

Mevcut ilköğretim ve lise programlarında çeşitli derslerin içinde üreme sağlığı konularına yer verilmektedir. Daha önceki yıllarda ergenlerin sağlık eğitimleri konusunda MEB çeşitli projeleri uygulamaya koymuş ve sivil toplum kuruluşları ve diğer bakanlıklarla konu hakkında işbirliğine girmiştir.¹⁴¹

Nüfus ve kalkınma hedeflerine ulaşabilmek amacıyla ülkemizde 2001-2005 yılları arasında uygulanmış olan Üçüncü Ülke Programı çerçevesinde MEB, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu desteğiyle Ergenlerin Sağlık Bilincinin Geliştirilmesi Projesi'ne başlamıştır. Projenin amacı ergenlerin üreme sağlığı konusundaki bilgi ve hizmet ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik stratejilerin geliştirilmesidir. Projenin temel hedefleri, sağlık bilincinin örgün ve yaygın eğitim programlarına eklenmesi konusunda MEB'e öneriler sunulması ve öğretmenlere ergenlik dönemi sağlık eğitimi üzerine hizmet-içi eğitim verilmesidir.

Ülkemizde, özellikle büyük kentlerde çocukların fuhuş sektöründe çalıştırılmaya başlandığı bilinmektedir.¹⁴² Özellikle güç durumda olan çocukların okullara ulaşmasını sağlayacak destek verilmelidir. Bu konuda eğitim kurumlarının duyarlılıklarının artırılmasının yanı sıra, sosyal hizmetler kurumları tarafından dezavantajlı çocukların saptanmasına ve eğitim kurumları ile ortak olarak izlenmesine ilişkin yöntemler geliştirilmeli ve bu, mevzuatta yer almalıdır.

Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından 2002-2003 öğretim yılında Okul Sağlığı Faaliyetleri Genelgesi ile yürütülmekte olan Ergenlik Döneminde Değişim Projesi ile Ergenlerin Sağlık Bilincinin Geliştirilmesi Projesi'nin çalışma ve uygulama planlarına uygun hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁴³

Sonuç olarak:

- **Üreme ve cinsel sağlık konusunda müfredat içeriği yetersiz olduğu için proje düzeyinde bilgilendirme çalışmaları yürütülmektedir.**
- **Üreme ve cinsel sağlık konusundaki çalışmalar sadece üreme sistemi konusunda bilgilendirme ile sınırlıdır.**

Sağlık eğitimi

Okullarda sağlık eğitimi konusunun MEB tarafından yayımlanan sınırlı sayıda yönetmelik ve genelgeyle ele alındığı görülmektedir. Konuyla ilgili mevzuat düzenlemeleri şu şekildedir:

- Sağlıkla ilgili özel gün ve haftalar, okullarda yerel basınla işbirliği yapılarak en etkin şekilde kutlanır. İlgili genelgeye göre etkinliklere velilerin de katılımının sağlanması gerekir. Ayrıca, sağlık eğitimi çalışmalarında bu amaçla eğitilmiş formatör öğretmenlerden de yararlanır.¹⁴⁴
- MEB sağlık eğitimi merkezleri, sağlık eğitimi konularına ilişkin toplantılar düzenler ve sağlık eğitimi merkezini geliştirici çalışmaların yapılmasına ilişkin yöntemleri saptar.¹⁴⁵
- Yetiştirici ve tamamlayıcı sınıf ve kurslarda, öğrencilere temizlik, dengeli ve sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşama ile ilgili bilgi, beceri ve alışkanlıklar kazandırmak için gerekli tedbirler alınır.¹⁴⁶

Yaşam becerilerinin geliştirilmesine ilişkin müfredat içeriği değerlendirildiğinde, bu alanda yapılandırılmış bir mevzuat bulunmadığı görülür. MEB Özel Eğitim Rehberlik ve

Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü; MEB, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) işbirliğiyle “Öğrencilerin Geliştirilecek Programla Yaşam Becerilerinin Desteklenmesi” başlıklı bir çalışma yürütmektedir. Bu çalışma halen on iki ilde yürütülmektedir.

Sonuç olarak:

- Müfredat programı dışında sağlık eğitimi konusunda yapılanlar gün ve haftaların kutlanmasını teşvik tarzındadır.
- Yaşam becerilerinin geliştirilmesine ilişkin çalışmalar müfredat içinde yer almamaktadır. Proje bazında çalışmalar başlatılmıştır.

b. Kronik hastalığı olan çocuklara yönelik sağlık hizmetleri

MEB mevzuatında kronik hastalığı olan çocuklara yönelik özel açıklamalar yok denecek kadar azdır. Bu konudaki belli başlı düzenleme, şeker hastası öğrencilerle ilgilidir. Son yıllarda çocuk ve gençler arasında şeker hastalığının sık görülmesi nedeniyle, Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan bir genelge¹⁴⁷ ile şeker hastası çocukların okulda izlenebilmesi ve diyetlerine uyabilmesi için özel önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir. Genelgede, okullarda konuyla ilgili eğitim verilmesi ve çocukların ara öğün yiyebileceği ortamların hazırlanması önerilmiştir.

Bu genelge dışındaki açıklamalar daha çok engelli çocuklara yönelik düzenlemelerle ilgilidir. Örneğin, MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'ne göre, sağlık durumları veya bedensel engelleri nedeniyle uygulamalı derslere giremeyecek durumda olan öğrenciler, bu durumlarını sağlık kurum ve kuruluşlarından alacakları raporla belgelendirmek zorundadır. Bu raporda, sağlık durumlarının veya bedensel engellerinin geçici bir süreyle ya da sürekli olarak hangi faaliyetlere engel oluşturduğu açıklanır. Bu durumdaki öğrenciler, rapor süresince bu derslerden ve faaliyetlerden sorumlu tutulmazlar. Uygulamalı derslerle ilgili başvuru, öğrencilerin velileri tarafından dilekçe ile okul müdürlüğüne yapılır. Süre belirtilmemiş ise rapor yalnız o öğretim yılı için geçerli sayılır. Bu da kronik hastalıkları olan öğrencilerin her yıl rapor almasının gerekmesi gibi bir soruna yol açar.

MEB mevzuatında kronik hastalığı olan çocuklara yönelik düzenlemelere bakıldığında özet olarak:

- Kronik hastalığı olan çocuklara yönelik özel açıklamalar oldukça sınırlıdır.
- İlköğretim kurumlarında sağlık durumları veya bedensel engelleri nedeniyle uygulamalı derslere giremeyecek durumda olan öğrenciler, bu durumlarını sağlık kurum ve kuruluşlarından alacakları raporla belgelendirmek zorundadır.

c. Engelli çocuklara yönelik sağlık hizmetleri

Engelli çocuklar konusunda uygulamaya yönelik pek çok mevzuat bulunmaktadır. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği engelli çocukların, sağlık durumlarından dolayı eğitim hakkından mahrum kalmasını engelleyen bir yasal düzenlemedir ve engelli çocukların

okullara ulaşması ve eğitim almasına ilişkin pek çok maddeyi içerir. Bu yönetmelikte, engelli çocuğun sağlık durumunun okulda izlenmesine ilişkin özel bir madde olmamakla beraber, çocuğun engel türüne yönelik okullara alınmasına ve devamına ilişkin detaylı uygulama maddeleri yer almaktadır.

Bu yönetmeliğin ikinci bölümünde “Özel Eğitimin Amaçları ve Temel İlkeleri”ne yer verilmiştir. Bu bölümde yer alan 5. madde uygulamanın engelli çocuğun sağlığını korumaya ve geliştirmeye yönelik bir girişim olduğunu vurgulamaktadır. Madde şu şekildedir:

Madde 5

Özel eğitim, Türk Millî Eğitiminin genel amaç ve temel ilkeleri doğrultusunda, özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin;

- a) Toplum içindeki rollerini gerçekleştiren, başkaları ile iyi ilişkiler kuran, iş birliği içinde çalışabilen, çevresine uyum sağlayabilen, üretici ve mutlu bir vatandaş olarak yetişmelerini;
- b) Toplum içinde bağımsız yaşamaları ve kendi kendilerine yeterli bir duruma gelmelerine yönelik temel yaşam becerilerini geliştirmelerini;
- c) Uygun eğitim programları ile özel yöntem, personel ve araç-gereç kullanarak; eğitim ihtiyaçları, yeterlilikleri, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda üst öğrenime, iş ve meslek alanlarına ve hayata hazırlanmalarını amaçlar.

Özel Mesleki Rehabilitasyon Merkezleri Hakkında Yönetmelik içinde eğitimin temel ilkeleri açıklanmaktadır:

- Özel eğitime ihtiyacı olan tüm bireyler; eğitim ihtiyaçları, ilgi, yetenek ve yeterlilikleri doğrultusunda ve ölçüsünde özel eğitim hizmetlerinden yararlandırılır.
- Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimine erken yaşta başlanır.
- Özel eğitim hizmetleri, özel eğitime ihtiyacı olan bireyleri sosyal ve fiziksel çevrelerinden mümkün olduğu kadar ayırmadan planlanır ve yürütülür.
- Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, eğitim performansları dikkate alınarak, amaç, içerik ve öğretim süreçlerinde ve değerlendirmede uyarlamalar yapılarak, akranları ile birlikte eğitimlerine öncelik verilir.
- Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin her tür ve kademedeki eğitimlerinin kesintisiz sürdürülebilmesi için, rehabilitasyon hizmetlerini sağlayacak kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılır.
- Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin bireysel yeterlilikleri ve tüm gelişim alanlarındaki özellikleri ve akademik disiplin alanlarındaki yeterlilikleri dikkate alınarak, bireyselleştirilmiş eğitim planı geliştirilir ve eğitim programları bireyselleştirilerek uygulanır.
- Ailelerin, özel eğitim sürecinin her boyutuna aktif olarak katılımları ve eğitimleri sağlanır.
- Özel eğitim politikalarının geliştirilmesinde, üniversitelerin ilgili bölümleri ve özel eğitime ihtiyacı olan bireylere yönelik etkinlik gösteren sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde çalışılır.
- Özel eğitim hizmetleri, özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, toplumla etkileşim ve karşılıklı uyum sağlama sürecini kapsayacak şekilde planlanır.

Bu merkezlerde yararlanıcının mevcut fiziksel ve zihinsel yetenek seviyesi, sağlık problemleri, ilgileri ve becerileri belirlenecek, tıbbi değerlendirme, mobil değerlendirme ve mesleki rehberlik yapılacaktır. Ayrıca, “Millî eğitim müdürlükleri, örgün ve yaygın eğitim kurumları, sağlık kuruluşları, üniversiteler, SHÇHEK’e bağlı birimler ve yerel yönetim birimleri, özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitsel değerlendirme ve tanınması amacıyla Rehberlik ve Araştırma Merkezleri’ne (RAM) yönlendirilmesinde sorumluluğu paylaşırlar” şeklinde bir madde de yönetmelikte bulunmaktadır.

Özel Mesleki Rehabilitasyon Merkezleri Hakkında Yönetmelik’te okul ortamı, personelin sorumlulukları, çalışma ilkeleri ve yapılması gerekenler ile ilgili detaylı bilgi vardır. Ancak, çocuk ve gençlerin gerekli yaşam becerileri ve sağlığın geliştirilmesine ilişkin bilgi ve beceri edinmeleri ile ilgili açıklamalar yetersiz olarak değerlendirilebilir.

Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği’nin 41. maddesinde, engelli öğrencilerin engellerini dikkate alarak kurumlara dengeli bir şekilde dağıtılmaları için önlem alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca, engelli öğrencilerin yerleştirileceği sınıf mevcudunun azaltılmasına, aynı sınıfta iki ayrı engel grubundan öğrenci bulunmamasına ve kurumda öğrencilerin engel durumlarının gerektirdiği fiziksel düzenlemelerin mümkün olduğunca yapılmasına özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Görme, işitme ya da ortopedik engeli bulunanların uygun meslek dalına ya da programına alınmasının sağlanacağı da belirtilmektedir.

MEB mevzuatında engelli çocuklara yönelik düzenlemelere bakıldığında özet olarak:

- **Engelli çocuklara yönelik olarak ayrımcılığı önlemeye ilişkin bazı mevzuat düzenlemeleri bulunmaktadır.**
- **Özel mesleki rehabilitasyon merkezlerinde çocuk ve gençlerin gerekli yaşam becerilerini ve sağlığın geliştirilmesine ilişkin bilgi ve becerileri edinmesi ile ilgili açıklamalar yetersizdir.**

d. İlk Yardım Önlemleri

Okul çağındaki çocuklarda sık sık kasıtlı veya kasıtsız yaralanmalarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle, yaralanmalardan korunma programları önem taşımaktadır. Yaralanma durumunda yaralanan kişiye ilkyardım yapılmalıdır.

MEB mevzuatında ilkyardım ile doğrudan ilgili tek düzenleme MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği’ndedir. Yönetmelikte, okullarda ilkyardım dolabı ile ilkyardım çantası ve bunlara ait araç ve malzeme bulundurulması, dolapta doktor reçetesi ile alınan ve doktor tavsiyesine göre kullanılması gereken ilaçlar bulundurulmayacağı ve bu ilaçların öğrencilere kullanılmaması gerektiği belirtilir.

MEB mevzuatında olmamakla birlikte okullardaki ilkyardım yaklaşımını düzenleyen bir mevzuat Sağlık Bakanlığı’nın İlk Yardım Yönetmeliği’dir. Yönetmeliğe göre tüm kurum ve kuruluşlarda istihdam edilen her yirmi personel için bir kişi, ilgili mevzuata göre ağır ve tehlikeli işler kapsamında bulunan işyerlerinde her on personel için bir kişi olmak üzere,

yetkili bir merkezden en az “temel ilkyardım eğitimi” sertifikası almış ilkyardımcının bulundurulması zorunludur. MEB’e bağlı okullar da, bu yönetmeliğin kapsamındadır.

Sonuç olarak, okul çağındaki çocuklarda yaralanma sıklıkla görülen bir durum olmakla birlikte, okullarda ilkyardım konusunda yasal düzenlemeler oldukça sınırlıdır.

e. Gıda güvenliği

MEB tarafından yayımlanan yönetmelik ve genelgelerde okullarda gıda güvenliğinin sağlanması konusu farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Konuyla ilgili mevzuattaki başlıca düzenlemeler şöyledir:

- Okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan yöneticinin, öğretmen ve diğer personelin sağlık, temizlik ve beslenme işleriyle ilgili çalışmalarını izlemek ve aylık yemek listesinin, çocukların gelişim özellikleri, ihtiyaçları ve çevre şartları doğrultusunda hazırlanmasını sağlamak görevleri bulunmaktadır. Ayrıca, okula gelen erzağın satın alınması, okula girişi, güvenli ve temiz şekilde saklanması ve bu erzağın kullanımına ilişkin okulda çalışan herkesin sorumluluk alanları belirlidir.¹⁴⁸
- MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği’ne göre “Beslenme programının uygulanması ve öğle yemeklerini okulda yemek zorunda kalan öğrenciler için, imkanlar ölçüsünde bir mutfak ve yemek odası ayrılması” gerektiği belirtilmektedir. Yönetmeliğe göre okulda beslenme ile ilgili sorumluluklar okul müdür yardımcısına aittir. Ancak, yatılı/pansiyonlu okullarda yemekhane ile ilgili düzenlemeler çok daha geniştir. Yemekhanenin nasıl düzenleneceği ve temiz olması gerektiği belirtilmiş, nöbetçi öğrenci uygulamasının yapılması da mevzuata dahil edilmiştir.¹⁴⁹
- Taşımalı İlköğretim Yönetmeliği’ne göre, merkez ilköğretim okulu müdürünün görevleri arasında “taşınan öğrencilerin öğle yemeklerini düzenli şekilde yemeleri için gerekli önlemleri almak” da yer almaktadır.
- Liselerde, yemekhane kısmını sağlık bakımından sık sık denetleyerek, gerekli gördüğü tedbirleri okul müdürüne bildirme görevi okul doktoruna aittir.¹⁵⁰
- Mesleki ve teknik okulların pansiyonlarında yemekhane oluşturulması zorunludur. Pansiyonu bulunmayan mesleki ve teknik okulların fiziksel durumu da dikkate alınarak, gerektiğinde yemekhane düzenlenebilir ve donatımı standartlara uygun olarak yapılır. Yemekhane koşulları ve sorumlu olan kişiler yönetmelikle belirlenmiştir. Kantinin kurulması, işletme ve denetimi ilgili mevzuata göre yürütülür.¹⁵¹
- Okul kantinlerine ilişkin kurallar ve kantinlerin denetlenmesi genelge ile düzenlenmiştir. Genelgeye göre, kantinlerde hijyen kurallarına uyulması ve kantin sözleşmelerinde çocuk ve gençlerin sağlıklı beslenmeye özendirilmesine ilişkin bir madde bulunması gerekir.¹⁵²

- Kız teknik liselerindeki kantinlerle ilgili genelgede, kantin işletmecilerinin il milli eğitim müdürlüğüne düzenlenecek gıda hijyeni konulu kurs programlarına katılması önerilmektedir.¹⁵³
- Okullarda besin yoluyla bulaşan hastalıklara karşı alınması gereken önlemler, uygulamaya odaklı bir genelleme ile düzenlenmiştir.¹⁵⁴

MEB mevzuatının okullarda gıda güvenliği ile ilgili düzenlemelerine bakıldığında, özet olarak şunlar söylenebilir:

- **Eğitim kurumlarında gıda güvenliği açısından görevli kişiler ve sorumlulukları belirlenmiştir.**
- **Son yıllarda genelgeler ile kantin denetimleri daha fazla gündeme alınmıştır.**

f. Çevre sağlığı ve güvenliği

Çevre, sağlığı belirleyen faktörler arasında önemli bir yer tutar. Çevre çok geniş bir kavram olduğu için fiziksel, sosyal ve biyolojik olarak sınıflandırılarak incelemek mümkündür. MEB'in biyolojik çevre ile ilgili mevzuatı genellikle gıda hijyeni ve genel hijyen şeklindedir. Sosyal çevre çocuğun sosyal ve ruhsal açılarından gelişmesini etkileyen faktörleri kapsar. Mevzuatta sosyal çevreyi doğrudan tek başına ele alan bir düzenleme yoktur, ancak konu hemen bütün bölümlerde cümle aralarında yer almaktadır. Bu nedenle, bu bölümde MEB'in özellikle fiziksel çevre konusundaki mevzuatı değerlendirilmiştir.

Okul çevresi, okulun yeri ve binası dışında kalan, sosyal çevresi, alt yapı tesisleri, oyun alanları, su temini, çöplerin yok edilmesi, tuvaletler, ısıtma ve havalandırma, aydınlatma, sıralar, sınıfların büyüklüğü gibi konuların tamamını içerir. Mevzuatta konuyla ilgili başlıca düzenlemeler şöyledir:

- Okul öncesi eğitim kurumlarında, okul müdürü, bina ve tesislerin kullanımı, bakımı, temizliği, doğal afete karşı korunması, binanın fiziksel durumu ve donanımından kaynaklanan kazalara neden olabilecek merdiven, radyatör, soba, korniş, kapı, pencere, kaygan zemin, oyun materyali ve benzeri unsurlarla ilgili okulun iç ve dış güvenliğinin sağlanması yönünde gereken önlemleri almakla yükümlüdür.¹⁵⁵
- İlköğretim okullarında, öğrencilere okul ve çevresinde sağlıklı, güvenli bir eğitim-öğretim ortamı sağlanması esastır. Okulun temizlik ve düzeninin sağlanması, derslik, laboratuvar, işlik, yemekhane, yatakhane gibi yerlerde ısıtma, aydınlatma ve havalandırmanın sağlık şartlarına uygun olması, öğrencilerin kılık-kıyafetinin sağlıklı ve düzenli olması için gerekli önlemler alınmalıdır. Öğrencilerin sağlıklı beslenebilmesi için kullanılacak sofraya gereçleri, masalar ve diğer araçlar sağlık koşullarına uygun olarak muhafaza edilmelidir. Mutfak veya yemek odası bulunmayan okullarda sınıflar, temizlik ve bakımı yapılmak koşuluyla bu amaç için kullanılabilir.¹⁵⁶
- Liselerde, okulun dersane, yatakhane, teneffüshane ve diğer kısımlarını sağlık bakımından sık sık denetleyerek gerekli gördüğü tedbirleri okul müdürüne bildirme görevi okul hekimine aittir.¹⁵⁷ Liselerde ayrıca, su tesisatının sağlam olmasına dikkat

edilir. Su depoları, periyodik olarak temizlenir ve klorlanır. Suyun kesilmesi halinde veya su tesisatı bulunmayan okullarda temizlenmesi kolay, kapağı sağlam musluklu kaplarda su bulundurulur.

- Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği'nde, mesleki ve teknik okulların pansiyonlarında öğrencilerin yaşam koşullarının sağlıklı, güvenli olmasını sağlamayı amaçlayan bir yaklaşım benimsenmiştir. Kişisel hijyen ile ilgili olarak banyo, tuvalet ve çamaşırhanelerin bulunması ve bu mekanlarda sağlanması gereken koşullar belirlenmiştir. Ayrıca, yönetmelikte yatakhane rahat ve güvenli bir ortam olması için sağlanacak asgari koşullar belirtilmiştir.
- Yetiştirici ve tamamlayıcı sınıf ve kursların yapıldığı sınıf ve okulun her yerinde temizlik ve düzenin sağlanması, derslik, lavabo, işlik, laboratuvar, yemekhane gibi yerlerde ısıtma, aydınlatma ve havalandırmanın sağlık şartlarına uygun olması için gerekli tedbirler alınmalıdır.¹⁵⁸
- Ortaöğretim kademesindeki özel öğrenci yurt binalarının uymak zorunda olduğu koşullar bir yönetmelik ile düzenlenmiştir. Buna göre yurt binası, meyhane, kahvehane, bar, elektronik oyun merkezleri gibi umuma açık yerlerden veya alkolü içki satılan yerlerden yönetmelikle belirlenen mesafede olmalıdır. Yurt binasında, yatak kapasitesi, alan büyüklüğü, duş, lavabo ve tuvaletler, kantin ve dinlenme odası gibi alanlarla ilgili düzenlemeler yine yönetmelikle belirlenmiştir. Ayrıca, yurtlardaki su ve gıdayla ilgili donanım, aydınlatma ve ısıtma ile ilgili tesisat, yangın merdiveni, revir gibi birçok konu yönetmelikle düzenlenmiştir.¹⁵⁹
- Okul çevresiyle ilgili olarak herhangi bir hukuksal yaptırıma sahip olmamakla birlikte Türk Standartları Enstitüsü (TSE) tarafından belirlenen standartlar, konuya ilişkin yol gösterici bir yaklaşım sunmaktadır.¹⁶⁰ TSE tarafından yayımlanan okul çevresiyle ilgili standartlar başlıca şu başlıklar altındadır:
  - TS 10492/Aralık 1992 – “Okullar - Orta Dereceli - Genel Kurallar”
  - TS 11924/Ocak 1996 – “Yangın Önleme - Okullarda (İlk, Orta Ve Yükseköğretim) - Genel Kurallar”
  - TS 12014/Nisan 1996 – “Çevre Sağlığı - Okullar”
  - TS 12597/Nisan 1999 – “İlk Yardım Çantası - Okullarda Kullanılan”
  - TS 9518/Nisan 2000 – “İlköğretim Okulları - Fiziki Yerleşim - Genel Kurallar”
  - TS 6881/Şubat 2003 – “Mobilya - Eğitim Kurumlarında Kullanılan Sandalyeler ve Masalar”
  - TS 3585 ENV 1729-1/Şubat 2003 – “Mobilya - Eğitim Kurumlarında Kullanılan Sandalyeler ve Masalar - Bölüm 1: Fonksiyonel Boyutlar”
  - TS ENV 1729-2/Şubat 2003 – “Mobilya - Eğitim Kurumlarında Kullanılan Sandalyeler Ve Masalar - Bölüm 2: Emniyet Kuralları ve Deney Metotları”
  - TS 4642/Şubat 2003 – “Mobilya - Eğitim Kurumlarında Kullanılan Sıralar”
  - TS 5034 EN 14434/1996 – “Eğitim Kurumları İçin Yazı Tahtaları - Ergonomik, Teknik ve Emniyet Kuralları ve Deney Metotları”

MEB mevzuatındaki çevre sağlığı ve güvenliğine ilişkin düzenlemeler incelendiğinde özetle şu değerlendirme yapılabilir:

- **Daha çok fiziksel okul çevresi ve bu bağlamda uyulması gereken standartlar ele alınmıştır. Sosyal çevreyle ilgili düzenlemelere rastlanmamaktadır.**
- **Kurum türlerine göre okul çevresi ve güvenliği ile ilgili düzenlemelerin kapsamı ve ayrıntı derecesi önemli bir değişkenlik göstermektedir. Örneğin, okul öncesi eğitim kurumları veya özel yurtlarla ilgili ayrıntılı bir düzenleme mevcutken, yatılı ilköğretim bölge okullarının (YİBO) yatakhaneleriyle ilgili benzer ayrıntıda bir düzenleme bulunmamaktadır.**

g. Trafik güvenliği

MEB tarafından yayımlanan yönetmelik ve genelgelerde okullara ulaşım bağlamında trafik güvenliği konusu okul servisi genelinde ve taşımali eğitim özelinde ele alınmıştır. Mevzuattaki başlıca düzenlemeler şöyledir:

- Taşımacılıkta, öğrencilerin kent içinde başka bir semtteki okula ulaşım için kullanacakları servislerin standartları Okul Servis Araçları Hizmet Yönetmeliği'nde belirtilir. Düzenlemelerle, okul öncesi ve diğer öğrenci taşıma hizmetlerini düzenli ve güvenli hale getirmek için, taşıma yapacak gerçek ve tüzel kişilerin yeterlilik ve çalışma şartları belirlenmiştir. Madde 4'e göre okul servis aracı olarak kullanılacak taşıtlarda şu şartlar aranır: Aracın arkasında "OKUL TAŞITI" yazısını kapsayan reflektif bir kuşak ve öğrencilerin iniş ve binişleri sırasında yakılmak üzere en az 30 cm çapında kırmızı ışık veren bir lamba bulundurulmalı; bu lambanın yakılması halinde üzerinde siyah renkte büyük harflerle "DUR" yazısı okunmalı; lambanın yakılıp söndürülmesi tertibatı fren lambaları ile ayrı olmalı; taşıtlarda, öğrencilerin kolayca yetişebileceği camlar ve pencereler sabit olmalı, iç düzenlemesinde demir aksam açıkta olmamalı, varsa yaralanmaya sebebiyet vermeyecek yumuşak bir madde ile kaplanmalı; araçlarda Araçların İmal, Tadil ve Montajı Hakkında Yönetmelik ile Karayolları Trafik Yönetmeliği'nde belirtilen standart, nitelik ve sayıda araç, gereç ve malzemeler her an kullanılabilir durumda bulundurulmalı; kapılar otomatik olduğu takdirde, kapıların açık veya kapalı olduğu şoföre optik ve/veya akustik sinyallerle intikal edecek şekilde olmalı; taşıtlar temiz, bakımlı ve güvenli durumda bulundurulmalı ve altı ayda bir bakım ve onarımları yaptırılmakla birlikte, taşıtların cinsine göre Karayolları Trafik Yönetmeliği'nin öngördüğü periyodik muayeneleri de yaptırılmış olmalı; taşıtların yaşları on ikiden küçük olmalı; oturacak yer adedi, aracın içerisine görülebilecek bir yere yazılarak sabit şekilde monte edilmeli; gerektiği hallerde ilgili meslek odası, okul veya işyeri ve öğrenci velileriyle haberleşebilmek için telsiz veya mobil telefon bulundurulmalı; her öğrenci için bir emniyet kemeri bulunmalı ve taşıtların görüntü ve müzik sistemleri taşıma hizmeti sırasında kullanılmamalıdır.

Madde 5'e göre, taşımacının yükümlülükleri arasında, öğrencilerin oturarak rahat bir yolculuk yapmalarını sağlayacak tedbirleri alarak, öğrencileri taahhüt ettiği yere

kadar götürüp getirmek ve servis hizmeti sırasında taşıta başka herhangi bir yolcu almamak; taşıt içi düzeni sağlamak, okul öncesi ve ilköğretim öğrencilere inme ve binme sırasında yardımcı olmak üzere rehber personel bulundurmak sayılabilir.

Madde 8, taşıma işlerinde çalışan şoförler için, Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 103, 104, 109, 188, 190, 191, 227 ve 5326 sayılı Kabahatler Kanunu'nun 35. maddelerindeki suçlardan -affa uğramış olsa bile- hüküm giymemiş olma ve E Sınıfı Sürücü Belgesi için 3 yıllık, B Sınıfı Sürücü Belgesi için 5 yıllık sürücü belgesi ve "Yurtiçi Yolcu Taşımacılığı Sürücü Mesleki Yeterlilik Belgesi"ne sahip olma koşullarını getirir.

- Okul servisleri ile ilgili sorumlulukların birçoğu okul-aile birliklerine verilmiştir. Buna göre okul-aile birlikleri, Okul Servis Araçları Hizmet Yönetmeliği'nde belirtilen ve bir kısmı yukarıda ele alınan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlar.
- Kız teknik liselerindeki öğrencilerin okula ulaşım için kullandıkları okul servislerinin şoförlerine yönelik, il milli eğitim müdürlüğü tarafından trafik güvenliği ve ilkyardım konularında kurs programları düzenlenmesi önerilmektedir.¹⁶¹
- Şehir içinde servislerle okullarına giden çocukların yanı sıra taşınmalı eğitim uygulamasının yaygınlaşmasıyla kırsal bölgelerdeki birçok çocuk da okullarına servislerle gidip gelmeye başlamıştır. 2007-2008 öğretim yılı verilerine göre 80 ilde 658.296 öğrenci köylerinden merkezlerdeki okullara taşınmaktadır.¹⁶²

Taşınmalı ilköğretim Yönergesi'nin değiştirilmiş 5. maddesinde il ve ilçe milli eğitim müdürünün veya görevlendireceği müdür yardımcısı/şube müdürünün başkanlığında kurulan komisyonun; merkez okullardan birisinin müdürü, merkez okullarda görev yapan öğretmenler arasından seçilecek bir öğretmen, merkez okullardaki okul aile birliği veya koruma derneği başkanları arasından seçilen bir temsilci, öğrencisi taşınan köylerin muhtarları arasından seçilen bir temsilci ve taşınan öğrenci velileri arasından seçilen bir temsilciden oluşacağı belirtilmektedir. Bu komisyon, taşınmalı ilköğretim uygulaması kapsamına alınacak yerleşim birimlerini ve okulları tespit eder; yerleşim birimleri ve okullarda bulunan ilköğretim çağındaki çocukların yaş, cinsiyet ve sınıflara göre sayılarını belirler ve ulaşım, sağlık, ısınma ve beslenme gibi konularda gerekli tedbirlerin ne şekilde alınıp uygulanacağını tespit eder. Taşımacılıkta görev alan refakatçi öğretmenin görevleri arasında; refakat ettiği öğrencilerin güvenli ve emniyetli bir şekilde geliş gidişlerine yardımcı olmak; taşınan öğrencilerin merkez okullarda yaptıkları sosyal ve eğitici faaliyetlerin, kendi yerleşim birimlerinde de yapılması için okul yönetimine yardımcı olmak; okul-aile-öğrenci ilişkilerinde aktif rol oynamak ve öğrencilere sağlık, beslenme ve temizlik konularında yardımcı olmak bulunmaktadır.

Taşınmalı ilköğretim yapılan okulun müdürünün, Taşınmalı ilköğretim Yönetmeliği'ne göre "Taşıma işini yüklenenlerin ve taşıt sürücülerinin işleri Bakanlığı Okul Servis Araçları Hizmet Yönetmeliği'ne uygunluğunu ve sözleşme hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını günlük olarak kontrol etmek, varsa aksaklıkların giderilmesi için gerekli önlemleri almak ve milli eğitim müdürlüğüne bildirmek" gibi önemli bir sorumluluğu bulunmaktadır.

Yönetmeliği takiben yayımlanan 08.06.2006 tarihli genelgede, taşımalı eğitimde görev yapan taşıt sürücüsünün, trafik bilgisi ve öğrencilerle iletişim için hizmet-içi eğitime alınması ve taşıtların bakım ve onarımının düzenli yapılmasının sağlanması gerektiği belirtilmiştir.¹⁶³

İlköğretim okulları ile ilgili mevzuatta, taşımalı ilköğretim sistemi ile trafik güvenliği yoğun olarak ele alınmıştır. Öğrencilerin okula ulaşımı bağlamında trafik güvenliği konusundaki düzenlemelere bakıldığında, özet olarak:

- Özellikle okul servisleri ve taşımalı eğitimle ilgili mevzuatta trafik güvenliği konusunda kapsamlı düzenlemeler olduğu dikkati çekmektedir.
- Okul servisi sürücülerinin eğitimi de son yıllarda genelgeler yoluyla gündeme gelmiştir.

C. Sağlık Bakanlığı Mevzuatında Okul Sağliğı Hizmetleri

MEB ile birlikte, Sağlık Bakanlığı'nın da okul sağliğı ile ilgili sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bölümde hem merkez teşkilatının okul sağliğı alanındaki sorumluluklarının yasal çerçevesi, hem taşra teşkilatının okul sağliğı uygulamaları ile ilgili yasal sorumlulukları, hem de okul sağliğına özel yaklaşımları içeren yasal çerçeve yer almaktadır.

1. Sağlık Bakanlığı merkez teşkilatında okul sağliğı ile ilgili sorumluluk alanları

Sağlık Bakanlığı merkez teşkilatında okul sağliğı alanında çalışan daire başkanlıkları ve şube müdürlüklerinin başlıca sorumlulukları şöyledir:

a. Toplum Beslenmesi ve Beslenme ile İlişkili Hastalıklar Şube Müdürlüğü:

Şube müdürlüğünün okul sağliğıyla ilgili görevleri arasında şunlar yer alır:

- Toplu beslenme sistemlerinde (okulda, yurttta, hastahannede, kreşte, bakımevinde, cezaevinde, vb.) besinlerin satın alınmasından servisine kadar geçen her aşamada sağliklı beslenmenin sağlanması amacıyla gerekli çalışmaları yapmak;
- Hizmetten yararlananların beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik programlar yürütmek.¹⁶⁴

b. Obezitenin Önlenmesi ve Fiziksel Aktiviteler Şube Müdürlüğü:

Şube müdürlüğünün okul sağlığıyla ilgili görevleri arasında şunlar yer alır:

- Toplum sağlığını tehdit eden ve kalp-damar hastalıkları, diyabet, hipertansiyon, osteoporoz gibi kronik hastalıklar için risk faktörü olan obezitenin önlenmesine yönelik ulusal beslenme politikaları ve programları geliştirmek, uygulamak, izlemek ve değerlendirmek;
- Toplumun her kesiminin hareketli yaşam konusunda bilinçlenmesini sağlamak amacıyla bireylerin spor ve fiziksel aktiviteye katılmasını sağlamaya yönelik bölgesel ve/veya ulusal düzeyde müdahale programları hazırlamak, geliştirmek ve uygulamak.

c. Tütün ve Tütün Ürünleri İle Mücadele ve Kontrol Şube Müdürlüğü:

Şube müdürlüğünün okul sağlığıyla ilgili görevleri arasında şunlar yer alır:

- Ulusal Tütün Kontrol Programı'nın uygulanması ve planda yer alan görevlerin yerine getirilmesinin koordinasyonu ve takibi ile tütün ve tütün ürünlerinin zararları ile mücadele ve kontrol faaliyetlerini yürütmek;
- Gençlerde tütün kullanımının sıklığını izlemek amacıyla Küresel Gençlik ve Tütün Araştırması çalışmasını yapmak;
- İşyerlerinde, eğitim-öğretim kurumlarında, sağlık kuruluşlarında, toplu taşıma araçları ve bekleme salonlarında, kültür hizmeti veren yerler, lokanta, bar, alışveriş merkezleri ve spor salonları ile okul bahçelerinde pasif içiciliğin tümüyle engellenmesi için yasal düzenlemelerin uygulanmasını sağlamak;
- Tütün ve tütün mamullerinin içeriği ile ilgili yaygın/örgün eğitim kurumları ve basın-yayın organları aracılığı ile toplumu bilgilendirmek ve toplumda, 18 yaş altındakilere tütün satışının yasak olduğu bilincini oluşturmak.

2. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ve okul sağlığı hizmetleri

Ülkemizde sağlık hizmetleri, Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun kapsamındaki düzenlemeler üzerinden sunulmaktadır. Bir sağlık ocağının hizmeti en az bir doktor ve yeter sayıda yardımcı sağlık personelinin oluşmasıyla bir ekip tarafından yürütülür. Köylerde bu ekibe yardımcı olarak tesis edilen sağlık evlerinde yardımcı sağlık personeli görevlendirilir. Sağlık ocakları ve evleri her türlü koruyucu hekimlik hizmetlerini, hastaların muayene ve tedavisini yapmakla ve sağlık ocağına kayıtlı şahısların sağlık sicillerini tutmakla mükelleftir. Ocak hekimleri yalnız kendi ocakları içinde adli tabiplik vazifesi görürler.

Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkında Yönerge'de, Sağlık Bakanlığı'nın il teşkilatında yer alan idari kademelere, okul çağındaki çocuklara yönelik sağlık

hizmetlerinin planlanmasıyla ilgili bazı sorumluluklar verilmiştir. Bu yönergede yer alan bazı maddelerle düzenlenen görevler aşağıda verilmiştir:

Madde 11

Gıda ve Çevre Kontrol Şube Müdürlüğü'nün görevleri arasında yetersiz ve dengesiz beslenmeye bağlı hastalıkları ve beslenme sorunlarını tespit etmek, araştırmak ve çözümlenmesi için önerilerde bulunmak; özellik gösteren gruplara (0-6 yaş, gebe ve emzikli, okul çağı çocukları, yaşlılık-kronik hastalık durumları, organize gruplar, vb) yönelik olarak düzenlenecek beslenme programlarını ilgili şubelerle işbirliği içinde uygulamak, uygulamak, izlemek ve değerlendirmek;

...

Madde 14

Ruh Sağlığı ve Sosyal Hastalıklar Şube Müdürlüğü'nün görevleri arasında tütün, alkol, uyuşturucu ve uçucu maddelerden korunmaya yönelik çalışmaları yürütmek;

...

Madde 16

Eğitim Şube Müdürlüğü'nün görevleri arasında okullardaki ödül, disiplin, sosyal ve kültürel etkinlikler ile eğitsel kol ve rehberlik çalışmalarının yürütülükteki mevzuat doğrultusunda yürütülmesini sağlamak ve okul idaresine yardımcı olmak.

Diğer taraftan Sağlık Bakanlığı mevzuatında yer alan Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkında Yönerge ile okul sağlığı hizmetleri aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

Okul sağlığı hizmetleri kapsamında;

- a) Öğrencilerin sağlık kontrollerinin yapılmasında okul yöneticilerine destek verilmeli,
- b) Okullarda, zaman zaman hastalık (görme, işitme, enfeksiyon hastalıkları, paraziter hastalıklar, gelişme geriliği, sakatlıklar, kalp hastalıkları, diş hastalıkları vb.) taramaları yapılmalı,
- c) Öğrencilere ve okulda çalışanlara gereken aşılar zamanında yapılmalı,
- d) Öğretmenler ve okulda çalışanlar sağlık konularında eğitilmeli,
- e) Öğrencilere yönelik eğitim programları planlanmalı ve okul yönetimi ile işbirliği içinde uygulanmalı,
- f) Okullar ve benzeri yerler ile çevrelerindeki işyerlerinin, oluşturulacak ekipler aracılığıyla tetkik ve kontrolleri yapılmalı; bunların sonuçlarına göre, gerekli sağlık şartlarına uygun olmayan okullar ve benzeri yerler ile yönetici ve sahipleri, gerekli asgari teknik ve hijyenik şartlara uygun faaliyet göstermeyen, sağlık şartlarına uygun olmayan ürün ve hizmetleri satışı sunan işyerleri ve sahipleri, yasaklara aykırı hareket edenler, zorunluluklara ve alınan tedbirlere uymayanlar hakkında ilgili mevzuat doğrultusunda gerekli her türlü işlem yapılmalı ve yaptırılmalı,
- g) Konu hakkında kaymakamlıklar, il ve ilçe umumi hıfzıssıhha meclisleri, kamuoyu ve ilgili birimler bilgilendirilmelidir.

Bunun dışında illerde okul sağlığı hizmetlerinin sunulmasıyla ilgili olarak sağlık ocakları ile valilik koordinasyonunda toplanan komisyonların görevleri bulunmaktadır.

Sağlık ocaklarında sağlık hizmetleri bütünleşik (entegre) ve ekip hizmeti olarak sunulur. Bunlar içinde koruyucu ve birinci basamak iyileştirici sağlık hizmetleri öncelik taşır. Sıralanan hizmetler arasında “okul sağlığı” hizmetleri de yer almaktadır.

Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkında Yönerge’de okul sağlığı hizmetleri, okulun çevresi dahil sağlığı olumsuz olarak etkileyen her türlü etmenin denetimini ile okulda çalışanların ve öğrencilerin sağlıklarının en üst düzeye çıkartılması çalışmalarını içermektedir.

Tanımlanan okul sağlığı hizmetleri kapsamında aşağıdakiler yer almaktadır:

- Öğrencilerin sağlık kontrollerinin yapılmasında okul yöneticilerine destek verilmesi;
- Okullarda, zaman zaman hastalık (görme, işitme, enfeksiyon hastalıkları, paraziter hastalıklar, gelişme geriliği, sakatlıklar, kalp hastalıkları, diş hastalıkları, vb.) taramaları yapılması;
- Öğrencilere ve okulda çalışanlara gereken aşıların zamanında yapılması;
- Öğretmenlerin ve okulda çalışanların sağlık konularında eğitilmesi;
- Öğrencilere yönelik eğitim programlarının planlanması ve okul yönetimi ile işbirliği içinde uygulanması;
- Okullar ve benzeri yerler ile çevrelerindeki işyerlerinin, oluşturulacak ekipler aracılığıyla tetkik ve kontrollerinin yapılması; bunların sonuçlarına göre, çocuk ve gençlerin sağlığının korunması bakımından gerekli sağlık şartlarına uygun olmayan okullar ve benzeri yerlerin yönetici ve sahipleri, gerekli asgari teknik ve hijyen şartlarına uygun faaliyet göstermeyen, sağlık şartlarına uygun olmayan ürün ve hizmetleri satışı sunan işyerleri ve sahipleri, yasaklara aykırı hareket eden ve alınan tedbirlere uymayanlar hakkında ilgili mevzuat doğrultusunda gerekli her türlü işlemin yapılması ve yaptırılması;
- Konu hakkında kaymakamlıkların, il ve ilçe umumi hıfzıssıhha meclislerinin, kamuoyunun ve ilgili birimlerin bilgilendirilmesi.

Sağlık ocaklarında ruh sağlığı hizmetleri, sağlık hizmetlerinin bütününe entegre edilmiş olarak yürütülmektedir. Ruh sağlığı hizmetlerinin amaçları arasında, okul sağlığı hizmetleri çerçevesinde şunlar yer alır:

- Öğrencilerin psikososyal açıdan değerlendirmelerini yapmak, erken teşhis ve tedavilerini sağlamak, bu konularda öğretmenlere yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetlerini sürdürmek;
- İlgili kurumlar ile işbirliği içerisinde risk gruplarına (özürlüler, kronik fiziksel hastalığı bulunanlar, yaşlılar, ergenler, vb.) yönelik ruh sağlığı hizmetlerini belirlemek, planlamak ve uygulamak;
- Tütün, alkol, uyuşturucu ve uçucu maddelere yönelik toplum eğitimi yapmak ve gerekli diğer çalışmaları yürütmek.

Okullar ve benzer yerlerde öğrencilerin sağlığının korunması amacıyla gerekli tedbirlerin alınması için, valilik sorumluluğunda bir komisyon kurulması gerekir. İlgili vali yardımcısının başkanlığında, il sağlık ve milli eğitim müdürlerinin katılacağı bu komisyon, okullar ve benzer yerleri değerlendirmelidir. Resmi ve özel bütün okullar, dershaneler, kurslar, eğitim merkezleri ve benzer yerlerin çocukların ve gençlerin sağlığının korunması ile birey, toplum ve çevre sağlığının korunması bakımından gerekli sağlık şartlarına uygun olması için bu komisyon koordinasyonunda her türlü tedbir alınmalıdır.

3. **Ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezleri ve okul sağlığı hizmetleri**

Ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezleri; okul, kreş, çocuk bakımevi, İslahavi gibi kurumlardaki ilgili kişi kurum ve kuruluşlar ile işbirliği yaparak, bu kurum ve kuruluşları ziyaret etmek, bu yerlerde sağlık açısından risk faktörlerini tespit etmek ve tanımlamak ve ihtiyaç duyulan tedbirlerin alınması için gerek duyulan işbirliği ortamını sağlamakla sorumludur. Ayrıca, merkezin çocuk sağlığı konusunda, çocuk ruh sağlığı, ağız-diş sağlığı, çocuk ihmali, hırpalanması ve istismarı gibi özel yaklaşım gerektiren durumlarla ilgili olarak, ilgili kuruluşlarla işbirliği yapma görevi de bulunur.¹⁶⁵

Merkezde çalışan çocuk sağlığı ve hastalıkları uzmanının, pratisyen hekimin ve pratisyenin görevleri arasında okul sağlığı da yer almaktadır. Merkezde çalışan psikolog, sosyal hizmet uzmanı, diyetisyen ve çocuk gelişimi uzmanı hem kurum içinde hem de kurumun işbirliği yaptığı kurumlarda hizmet sunar.

4. **Aile hekimliği pilot uygulaması ve okul sağlığı hizmetleri**

Ülkemizde sağlık hizmetlerinin sunumuna ilişkin düzenlemelerde yapısal bir değişim gerçekleşmektedir. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ile verilen sağlık hizmet sunum modeli yerini Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun kapsamında düzenlenen uygulamalara bırakmaktadır. Uygulamalar arasındaki geçiş sistemi 2005 yılında Sağlık Bakanlığı'nın onayı ile Düzce ilinde başlatılmıştır.

Kanun, birinci basamak sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda koruyucu sağlık hizmetlerine ağırlık verilmesi, kişisel sağlık kayıtlarının tutulması ve bu hizmetlere eşit erişimin sağlanması amacıyla aile hekimliği hizmetlerini düzenlemektedir. Aile hekimi, kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ile birinci basamak teşhis, tedavi ve rehabilite edici sağlık hizmetlerini yaş, cinsiyet ve hastalık ayrımı yapmaksızın her kişiye kapsamlı ve devamlı olarak belli bir mekanda vermekle yükümlü, gerektiği ölçüde gezici sağlık hizmeti veren ve tam gün esasına göre çalışan uzman doktor veya doktordur. Aile sağlığı elemanı ise aile hekimi ile birlikte hizmet veren hemşire, ebe, sağlık memuru gibi sözleşmeli sağlık elemanıdır.

Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik'e göre, aile hekiminin görevlerinden birisi "kişiye yönelik rehberlik, sağlığı geliştirici ve koruyucu hizmetler ile ana çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerini vermek, önemli/sık görülen toplum sağlığı

konularında kişilerin periyodik muayenelerini (meme kanseri, rahim kanseri taraması, vb.), ruh sağlığı ve yaşlı sağlığı hizmetlerini yerine getirmek” şeklindedir. Aile sağlığı elemanı da doktor ile birlikte aynı ilkeler doğrultusunda çalışır.

Aile Hekimliğinin Pilot Uygulandığı İllerde Toplum Sağlığı Merkezleri Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge'de, aile hekimliği pilot uygulamasının yürütüldüğü illerde Sağlık Bakanlığı'na bağlı, bölgesinde yaşayan kişilerin ve toplumun sağlık hizmetlerini organize eden, birinci basamak sağlık hizmeti veren kurumların kendi aralarında ve diğer kurumlarla eşgüdümünü sağlayan, idari hizmetler ile sağlık eğitimi ve denetim faaliyetlerini yürüten “toplum sağlığı merkezleri” tanımlanmaktadır. Toplum sağlığı merkezlerinin görevleri arasında okul sağlığı hizmetleri de yer almaktadır.

Toplum sağlığı merkezleri tarafından sunulan okul sağlığı hizmetleri içinde, okulları, özellikle yatılı bölümü olan ve özellikli okulları (bedensel engelliler için vs.), özel yurtları ve devlet yurtlarını, öğretmen ve öğrencilerin sağlığı ve genel hijyen kuralları yönünden ayda bir rutin olarak izlemek bulunur. Bu izlemeler bu kurumlardaki kişilerde hastalık yoğunluğunun değerlendirilmesini içermektedir.¹⁶⁶ Toplum sağlığı merkezlerinin görevleri arasında bu kurumlardaki su kaynaklarını, şebeke durumunu ve depoyu denetleyerek, suyun bakteriyolojik değerlendirmesini yapmak üzere numune almak da bulunmaktadır. Tuvaletler, kantin, yemekhane, yatakhane, spor sahasının yapısı, varsa havuzlar gibi bölümlerin de bu rutin izleme ziyaretleri kapsamında değerlendirileceği belirtilmektedir. Okullar, yeni kayıt olan öğrencilerin okula kaydı sırasında aile hekimince muayenesinin yapılmasını sağlamalıdır. Muayene sonuçları ve aşılama durumları okul idaresi ile değerlendirilir. Toplum sağlığı merkezleri, aile sağlığı merkezleri ve diğer sağlık kurumları ile işbirliği yaparak, okullarda aile ve okul idaresinin katılımıyla madde bağımlılığına karşı eğitim yoluyla mücadele edilmesini sağlamaya yükümlüdür.

5. Sağlık Bakanlığı'nın okul sağlığı yaklaşımı alanında kaydettiği gelişmeler

Okul sağlığı çalışmalarının ivmesini artırmak amacıyla Sağlık Bakanlığı tarafından 2005 yılında Okul Sağlığı Hizmetleri Hakkında Sağlık Bakanlığı Genelgesi yayımlanmıştır. Bu genelgede “okul sağlığı hizmetleri” tanımlanmıştır. Bu tanım şu şekilde yapılmıştır: “Okul sağlığı hizmetleri okulun çevresi dahil sağlığı olumsuz olarak etkileyen her türlü etmenin denetimi ile öğrencilerin ve okul personelinin sağlığının değerlendirilmesi, geliştirilmesi, sağlıklı okul yaşamının sağlanması ve sürdürülmesi, öğrenciye ve dolayısıyla topluma sağlık eğitiminin verilebilmesi için yapılan çalışmaların tümüdür.”

Genelge kapsamında, okul sağlığı hizmetlerinin sürdürülebilmesi için olanakların gözden geçirilmesi, özellikle okula yeni başlayan öğrencilerin fizik muayeneleri, hastalık taramaları ve aşılarının yapılması, öğrencilere ve ailelerine sağlık eğitimi verilmesi, sağlıklı ve yeterli içme ve kullanma suyu bulunması ve kalitenin izlenmesi, dersliklerin hijyen koşullarının izlenmesi, kantin ve yemekhanede sağlığa uygun besin maddelerinin bulunmasının teşvik edilmesi, okul çevresindeki işyerlerinin sağlığı tehdit eden ürün ve

hizmet açısından değerlendirilmesi ve konunun il ve ilçe umumi hıfzıssıhha meclislerine getirilmesi istenmektedir. Yine bu genelge ile illerin okul sağlığı hizmetlerinin kısa, orta ve uzun vadeli planlanıp denetlenmesi ile bu hizmetlerin düzenli olarak sürdürülmesi istenmektedir.

Aynı genelge kapsamında, okulların, temizlik ve hijyen açısından belirli kriterler esas alınarak Sağlık Bakanlığı ve MEB işbirliğiyle denetlenmesine, okul sağlığının iyileştirilmesine dönük olarak teşvik edilmesine, bu konuda gayret gösteren okulların “Beyaz Bayrak” ve “Sertifika” ile ödüllendirilmesine karar verilmiştir.¹⁶⁷

Sağlık Bakanlığı mevzuatında okul sağlığı hizmetleri ile ilgili yer alan düzenlemeler incelendiğinde özet olarak şunlar söylenebilir:

- Sağlık Bakanlığı merkez teşkilatında Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde sağlıklı beslenme, fizik egzersiz ve tütün mamullerinden korunma konusunda okullara yönelik planlama yapılmaktadır.
- Ülkemizin büyük bir kısmında, koruyucu sağlık hizmetleri politikasını benimseyen bir temel sağlık hizmetleri yaklaşımıyla, Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun çerçevesinde sağlık hizmeti sunulmaktadır. Bu hizmet içinde “okul sağlığı”nın tanımı yapılmıştır.
- Ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezlerinin “okul sağlığı” yaklaşımı oldukça sınırlı olarak tanımlanmıştır.
- Ülkemizde Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun çerçevesindeki uygulamaların yerini Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun kapsamındaki uygulamalar almaya başlanmıştır. Bu sistemde hekim ve aile sağlığı elemanı sözleşmeli olarak çalışmaktadır. Bölge tabanlı hizmet yapısı bozulmuş, tedavi hizmetleri daha öncelikli hale gelmiştir.
- Toplum sağlığı merkezleri tarafından sunulan okul sağlığı hizmetleri içinde, okulları, özellikle yatılı bölümü olan ve özellikli okulları (bedensel engelliler için okullar, vb.), özel yurtları ve devlet yurtlarını, öğretmen ve öğrencilerin sağlığı ve genel hijyen kuralları yönünden ayda bir rutin olarak izlemek yer almaktadır. Bu izlemelerde, bu kuruluşlardaki kişilerde hastalık yoğunluğu değerlendirilir.
- Sağlık Bakanlığı, 2005 yılında yayımladığı bir genelge ile “okul sağlığı” hizmetlerini daha etkili ve etkin olarak sürdürme çabası içine girmiştir.

IV. Okul Sağlığı Bakış Açısından Uyum Değerlendirmesi

Bu b6l6mde ulusal mevzuatın uluslararası mevzuata g6re değerlendirilmesi yapılacaktır. Amaç, ulusal mevzuat b6l6m6nde yer alan konu başlıklarını uluslararası mevzuata g6re yorumlayarak eksiklikleri belirlemektir. Bu şekilde ulusal mevzuatın uluslararası mevzuata uyumuna ilişkin 6neriler geliştirilebilecektir.

A. Okul Sağlığı Alanında Sorumluluk Paylaşımı

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, okul sağlığına ilişkin sorumluluğu Sağlık Bakanlığı'na vermiştir. Milli Eğitim Temel Kanunu'nda (METK) okullarda çocuğun sağlığının korunması ve geliştirilmesi amacına yer verildiği g6r6lmektedir.

Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) mevzuatlarında benimsenen okul sağlığı yaklaşımında, çocuğun y6ksek yararının 6nceliklendirildiği ve okulda bulunan çocuğun sağlık durumunun mutlaka izlenmesinin ve korunmasının 6ng6r6ld6ę6 g6r6lmektedir.

Uluslararası mevzuatta okullarda sağlık hizmetlerini hangi kurumun sunacağına ilişkin bir 6neri getirilmez. Onun yerine, okullarda sağlık hizmetinin sunulmasının gerekliliği kabul edilir; bunun çocuğun y6ksek yararı ilkesinin ve sağlık hakkının bir gereği olduğu vurgulanır.

B. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Mevzuatında Sağlık Hizmeti Sunumu

1. Sağlık hizmetleri ile ilgili sorumluluk alanları

Uluslararası mevzuatta, genel olarak kavramsal bir yaklaşım s6z konusudur, 6lkelerin kurumsal yapısına ilişkin standart 6neriler geliştirilmez. Ancak, 6lke raporlarına ilişkin değerlendirmelerde, okullarda mutlaka sağlık hakkının ele alınması ve buna bağlı hizmetlerin sunulması gerektiği vurgulanmaktadır.

MEB mevzuatında eğitim kurumlarında sağlık hizmetlerinin nasıl y6r6t6lmesi gerektiği konusunda bazı d6zenleyici açıklamalar yapılarak, kurumların sorumluluk tanımları genel olarak yapılmıştır. İl milli eğitim m6d6rl6klerine ilişkin mevzuat, okullarda sağlık hizmetinin sunulmasına ilişkin bazı maddeler içermektedir. Okul 6ncesi eğitim kurumlarında sağlık hizmeti sunulmasına ilişkin ayrıntılar, uluslararası mevzuatta vurgulanan çocuğun y6ksek yararı ve sağlık hakkı kavramları çerçevesinde ifade edilmektedir. Okul 6ncesi kurumlardaki çocuklara hizmet verecek sağlık personelinin tanımı ve sorumluluk alanları, çocuğun sağlık hakkının gerçekleştirilmesi bağlamında tanımlanmıştır. İlk6ęretim kurumlarındaki çocukların sağlık hakkının korunması

çerçevesindeki hizmet tanımı sınırlı olmakla beraber, çocuğun özellikle sağlığını korumasına ilişkin sağlık hizmetinin sağlanması gerektiği mevzuatta yer almaktadır.

Ortaöğretim kurumlarıyla ilgili mevzuatta, çocukların sağlık hakkını gözeten, özellikle korunma ve tedavi konusunda sağlık hizmeti sunulmasına ilişkin bir hizmet modeli önerisi yer almaktadır. Bu modelde ortaöğretim kurumlarında sağlık hizmeti sunacak sağlık personeline ve çalışma ilkelerine ilişkin tanımlamalar da yapılmıştır. Mesleki ve teknik eğitim kurumlarına ilişkin mevzuatta ise özellikle, çocukların sağlık sorunları olduğunda tedavi için nasıl bir yol izleneceğine dair açıklamalar yer almaktadır. İş kazalarıyla ilgili mevzuatta, sağlık hakkının ve yaşama hakkının göz önüne alındığı söylenebilir. Ancak, bu kurumlara ilişkin yönetmelikte çocuğun yüksek yararı ile koruyucu ve geliştirici anlamda sağlık hakkına ilişkin kavramlar sınırlı olarak yer almaktadır.

MEB sağlık eğitim merkezlerinin mevzuatında, çocukların ve çalışanların sağlıkları ile ilgili hizmetlere destek olunacağına ilişkin bilgi bulunmaktadır. Özellikle dezavantajlı koşullarda bulunan çocukların sağlık hakkına ulaşması konusunda yapılabilecekler tanımlanmaktadır. Bu mevzuat çerçevesinde çocuğun sağlık hakkına ve özellikle de eşit erişime önemli bir vurgu yapıldığını belirtmek mümkündür. Bu hizmetin, özellikle sosyal güvenlik hakkına ilişkin olumlu bir adım olduğu söylenebilir.

MEB, çocukların sağlık hakkına erişmesi bağlamında okul sağlığı politikasının yetersiz olduğunun farkına varıp “Okul Sağlığı Programı Genelgesi”ni yayımlamıştır. Bu genelgenin yayımlanması, okullarda sağlık hakkına ilişkin daha üst düzeyde mevzuatın yetersiz olduğu şeklinde bir yorumu mümkün kılmaktadır. Ayrıca, bu genelgenin, mevcut mevzuata karşın, çocukların okullarda sağlık hakkına erişim konusunda engeller ile karşılaşmaları nedeniyle yayımlanmış olması da muhtemeldir.

Sonuç olarak, MEB mevzuatında okullarda çocukların yüksek yararı, yaşama hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi konulara genel çerçeve içinde değinilmekte, ancak koruyucu ve geliştirici kapsamda sağlık hakkı yeterince vurgulanmamaktadır. Hakların uygulanması konusunda sorunlar ile karşılaşıldığına ilişkin bir başka bulgu da, yasal çerçeve olmasına karşın, bir genelge ile bu hakların tekrar vurgulanmasına gerek duyulmuş olmasıdır.

2. Çocuk sağlığında hizmet alanları

Uluslararası mevzuatta ve ülke raporlarına ilişkin ÇHK yorumlarında, hükümetlerin koruyucu ve geliştirici sağlık hizmetlerini kapsayan ve hastalıkların erken tanı, tedavi ve rehabilitasyonunu içeren sistematik bir okul sağlığı bakış açısına sahip olması gerektiği belirtilmektedir.

Bu konu, ulusal mevzuatta sağlığın geliştirilmesi yaklaşımı içinde yer alan bedensel ve psikososyal sağlığın izlenmesi, sağlıklı beslenme, sigara, alkol ve madde kullanmanın önlenmesi, üreme ve cinsel sağlık ve sağlık eğitimi başlıkları altında incelenecektir.

a. Bedensel ve psikososyal gelişimin izlenmesi

Ülkemizde, mevzuatta öğrencilerin fizik muayene ve hastalıklarına yönelik yaklaşımlar, okula giriş muayeneleri, periyodik muayeneler, aşılama hizmetleri, salgınların kontrol altına alınması ve hasta olan çocukların muayene ve tedavilerinin yapılmasını kapsamaktadır. Bu yaklaşım, çocukların koruyucu ve geliştirici sağlık hakkına ulaşmasında engeller olduğunu gösterir.

İl milli eğitim müdürlüklerinin sorumlulukları arasında çocukların bedensel ve sosyal gelişimini destekleyen dinlenme, boş zaman, oyun ve kültürel etkinlik haklarının gerçekleştirilmesi yer almaktadır. Kurumlar sosyal, kültürel, sportif, izcilik, halk oyunları ve benzeri amatör faaliyet alanlarında yürüttükleri çalışma ve hizmetlerle gençlerin bu ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak ortamı yaratmaktadır. İl milli eğitim müdürlüklerinin yanı sıra okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim kurumları yönetmeliklerinde de çocukların dinlenme, boş zaman, oyun ve kültürel etkinlik haklarının karşılanması gerektiği yer almaktadır. Yine, taşınmalı eğitimdeki ve okul pansiyonlarındaki çocuklara yönelik özel müdahale alanları da tanımlanmaktadır. Okul-aile birliklerinin de, çocukların bu haklarına erişmesi için gereken ortamların oluşturulmasına katkıda bulunma sorumluluğu mevcuttur.

İlk ve ortaöğretim okullarında sosyal gelişim açısından örnek davranışlarda bulunan öğrencilerin motivasyonlarının artırılması ve diğer öğrencilerin desteklenmesi amacıyla ödüllendirme sistemi kurulmuştur. Bu sistem çocukların olumlu eğitim atmosferinde bulunmalarını ve şiddet davranışlarından uzaklaşmalarını sağlamak üzere düzenlenmiştir.

Ülkemizde, bir üst eğitim kademesine geçiş rekabetçi sisteme dayandırılmıştır. Rekabet sistemi daha yoğun çalışma gerektirmekte, çocuğun ilgi ve yeteneklerine göre sosyal gelişimiyle ilgili etkinliklere daha az katılmasına neden olmaktadır. Rekabet sisteminin ayrıca psikososyal sağlığı olumsuz olarak etkilediği de bilinmektedir. Bu uygulama temelde çocuğun psikososyal sağlığına ilişkin haklarının ihlal edildiğini göstermektedir. Özellikle ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarına girişte aşırı rekabetçi sistem gündeme gelmektedir. Bu sistem öğrencilerde ruhsal sorunlara yol açabilmektedir.

Uluslararası mevzuata göre bedensel gelişimin ve sosyal etkinliklere ilişkin düzenlemelerin yönetmelik düzeyinde yer aldığı görülmektedir.

b. Sağlıklı beslenme

Sağlığın korunması ve geliştirilmesi yaklaşımının en önemli müdahale alanlarından biri olan sağlıklı beslenme, özellikle çocukların sağlık hakkının en önemli bileşenleri arasındadır. Çocukların okul ortamında sağlıklı beslenmesi ve sağlıklı beslenme alışkanlıklarını kazanmasına ilişkin MEB mevzuatında çok açık olmayan maddeler bulunmaktadır. Oysa, uluslararası sözleşmelerin uygulanmasını denetlemekle sorumlu komiteler, ülkelere okul sağlığı hizmetlerinin sağlıklı beslenmeye ilişkin programlar da içermesini önermektedir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Eğitim Hakkı Özel Raportörü Katarina Tomaševski tarafından sunulan rapor (Türkiye Ziyareti, 3-10 Şubat 2002)

Öğrenim piramidinin en altından başlayan çocukların çok küçük bir yüzdesi, piramidin en üstüne kadar gelebilmektedir. Örneğin, Douglas Frantz, Hükümetten ismi belirtilmeyen bir kaynağa atıfta bulunarak, beş çocuktan sadece birinin 14 yaşından sonra öğrenimine devam edebildiğini belirtmiştir. Yaygın bir tahmine göre, başvuranlardan sadece yüzde onu üniversiteye kabul edilmektedir. Bu, öğretim sistemindeki rekabetin bir göstergesidir. Eğitim ve öğretimin maliyetlerinin artması, muhtemelen bu alanda kapsayıcı ve insan haklarına dayalı bir strateji geliştirilmesi ihtiyacını pekiştirecektir. Avrupa Birliği, eğitim ve öğretim alanında yatırımların artırılmasına öncelik vermektedir ve gözden geçirilmekte olan insan hakları meselelerinin geniş kapsamı, hak temelli böyle bir stratejinin geliştirilmesi açısından pekâlâ teşvik edici bir etken oluşturabilir.

Kaynak: Tomaševski, 2002.

Ulusal mevzuat, çocukların sağlıklı beslenmesini ve sağlıklı beslenme davranışları kazanmasını engelleyen okul kantinlerinin kontrol altına alınması için okul yönetimlerine sorumluluk vermiştir. Bu da yine çocukların sağlık hakkı altında yer alan sağlıklı besinlere ulaşma hakkına ilişkin bir düzenleme olarak yorumlanabilir. Ancak, ülkemizde okul kantinlerinde sağlıklı besinler sunulması üzerine yoğun bir çaba gösterilirken, okulların bu alandaki sorumlulukları konusunda yaygın bir yasal düzenleme olmadığı görülmektedir. Bu da temel olarak sağlık hakkı ile bağdaşmayan bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Ülkemizde sağlıklı beslenme konusunda önemli bir adım, taşınmalı eğitim kapsamındaki çocukların sağlıklı beslenmesine ilişkin mevzuat düzenlemesi olmuştur.

c. Sigara, alkol ve madde kullanımının önlenmesi

Sigara, alkol ve madde kullanımının önlenmesi öncelikle sağlık hakkı kapsamına girer. Özellikle, ergenler ile ilgili uluslararası komitelerin yaptıkları yorumlarda sigara, alkol ve madde kullanımının önlenmesine ilişkin müdahalelerin yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Uluslararası sözleşmeler kapsamında, ülkelerin sigara, alkol ve madde kullanımının önlenmesi için özel koruma önlemleri alması gerektiği söylenmektedir. Özellikle, bazı ülkelerde sigara, alkol ve madde kullanımının arttığı ve bu konunun okullarda sağlık eğitimi içinde yer alması gerektiği belirtilmektedir.

Ulusal mevzuatta çocukların sigara, alkol ve madde alışkanlıklarından kendini koruması, MEB'in konuyla ilgili yönetmelik ve genelgelerinde ele alınmıştır. MEB mevzuatında sigara, alkol ve madde kullanımı olan ortamlardan uzak kalınması ve bunları kullanan öğrencilere yaptırım uygulanması öngörülmektedir.

MEB, sigara, alkol ve madde kullanımını sorun olarak saptamış ve özel önlemler alınmasına ilişkin genelge şeklinde mevzuat düzenlemelerini uygulamaya koymuştur. Bu uygulamalar içinde özel eğitimler yapılması da yer almaktadır. Ancak, sigara kullanmanın önlenmesi için kazanılması gereken yaşam becerilerine ilişkin özel bir yasal düzenleme bulunmamaktadır.

d. Üreme ve cinsel sağlık bilgilerinin kazanılması

Çocukların, özellikle ergenlerin, yaşam tarzlarını büyüme ve gelişme döneminde oluşturduğu bilinmektedir. Bu süreç içinde, riskli davranışlar yaşam tarzı haline gelebilmektedir. Riskli bir yaşam tarzının benimsenmemesi için gencin yaşam becerilerine sahip olması önem taşımaktadır. Yaşam becerileri yaklaşımının yanı sıra özsaygının ve kişiliğin gelişmesi de önem taşımaktadır. Uluslararası mevzuatta “temel yaşam becerilerinin her çocuk tarafından öğrenilmesinin ve hiçbir çocuğun yaşamında karşılaşılabileceği durumlara baş etmesini sağlayacak donanımı kazanmadan okuldan ayrılması”nın eğitimin amaçları arasında yer alması gerektiği vurgulanmaktadır. Temel becerilerle anlatılmak istenen, sayısal ve sözel becerilerin ötesine geçen yaşam becerileridir. Bu tür beceriler arasında dengeli karar verebilme ve uyumsuzlukları şiddete başvurmaksızın çözebilme becerilerinin yanı sıra, çocuklara yaşamlarında kendi tercihleri doğrultusunda yol alma imkanları sağlayan sağlıklı yaşam tarzı, olumlu sosyal ilişkiler ve sorumluluk anlayışı, eleştirel düşünme, yaratıcı yetenekler ve diğerleri yer alır.¹⁶⁸

Ergenlik döneminde, cinsel büyüme ve gelişmenin yanı sıra psikososyal gelişme de üreme ve cinsel gereksinimlerin daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gençlerin temel üreme ve cinsel sağlık gereksinimleriyle ilgili bilgi ve hizmete ulaşma ve danışmanlık alma gereksinimleri karşılanmalıdır. Gençlere kolay ulaşılabilecek yerlerden en önemlisi okullardır. Ancak, gençlerin bu gereksinimlerinin karşılanabilmesi için öncelikle erişkinlerin gençlerin üreme ve cinsel haklarını kabul etmesi ve bu haklarına saygı göstermesi gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de (ÇHS) sağlık hakkı içinde yer alan beden sağlığının korunması ve geliştirilmesi, ergen hakları ve HIV/AIDS’ten korunma hakkı konusunda yapılan yorumlarda, üreme ve cinsel sağlık haklarına daha geniş açıklama getirilmektedir. Uluslararası komiteler tarafından en fazla gündeme getirilen konuların başında gençlere cinsel sağlık eğitimi verilmesi gelir. Uluslararası komitelerin ülke raporları hakkında yaptıkları değerlendirmelerde, ergenlerin:

- Üreme ve cinsel haklar konusunda bilgiye,
- Yaşlarına uygun olarak üreme sisteminin gelişimine ilişkin bilgiye,
- Ergenlikte ortaya çıkan bedensel ve psikososyal değişimler hakkında bilgiye,
- Kendi bedenlerinde olan değişimler sırasında erişebilecekleri danışmanlık hizmetlerine,
- Kendi bedenlerindeki sorunlar konusunda kolaylıkla erişebilecekleri sağlık hizmetine,
- Sağlık hizmetlerine,

- İstenmeyen gebeliklerden ve cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlardan korunmaya ilişkin bilgiye,
- İstenmeyen gebelik ve cinsel yolla bulaşan enfeksiyonları olduğunda ilgili sağlık hizmetlerine erişme haklarının hayata geçirilmesi sıklıkla yapılan öneriler arasındadır.

Ulusal mevzuat içinde, ergenlere yönelik üreme ve cinsel sağlıkla ilgili bilgilendirme konusunda düzenlemeler oldukça sınırlıdır. Mevzuatta, ergenlerin üreme ve cinsel sağlık konusunda gereksinim duyduğu bilgilendirme hizmeti yetersiz bulunmakta; okullarda üreme ve cinsel sağlık danışmanlığı ve sağlık hizmet sunumu yer almamaktadır.

Ülkemizde, özellikle büyük kentlerde çocukların fuhuş sektöründe çalıştırılmaya başlandığı bilinmektedir.¹⁶⁹ Mevzuatta, güç koşullarda olan çocuk ve ergenlerin okula ulaşımına ve bu çocuklara yönelik hizmet sunumuna ilişkin herhangi bir yönlendirme bulunmamaktadır.

e. Sağlık eğitimi

Okul sağlığı kapsamı içinde sağlık bilgilerine ulaşmak, uluslararası mevzuatta sağlık hakkının temel bileşenlerinden biri olarak ele alınmaktadır. Her çocuğun sağlığını koruma ve geliştirme bilgileri ile hastalıkların erken tanısı ve doğru yaklaşımlar hakkında sağlık bilgisine ulaşma hakkı vardır. Bu hak hem sağlık hakkı kapsamında, hem ergen hakları kapsamında ele alınmaktadır. Ayrıca, ülke raporlarını değerlendiren komiteler tarafından sağlık eğitiminin okul sağlığı kapsamında yer alması önerilmektedir.

Ülkemizde okullarda sağlık eğitimi konusu, MEB tarafından yayımlanan sınırlı sayıda yönetmelik ve genelgede ele alınmıştır. Konuyla ilgili mevzuattaki düzenlemelerin, özellikle özel gün ve haftalar üzerinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir.

Mevzuatta yaşam becerilerinin geliştirilmesine yönelik olarak özel olarak yapılandırılmış bir sağlık eğitimi yaklaşımının olmadığı görülmektedir.

f. Kronik hastalığı olan çocuklara yönelik sağlık hizmetleri

Uluslararası mevzuatta, çocukların gereksinimlerine yönelik sağlık hizmetleri okul sağlığı kapsamında tanımlanmaktadır. Ulusal mevzuat kapsamında ise kronik hastalığı olan çocuklara yönelik özel düzenlemeler yok denecek kadar sınırlıdır.

Ülkemizde kronik hastalıkları olan çocukların sağlıklarının izlenmesi ve tedavileri konusunda okulda sunulan sağlık hizmeti çok sınırlıdır. Bu da kronik hastalığı olan çocukların okullarda eğitim aldıkları dönemde sağlık hakkına erişimini kısıtlamaktadır.

g. Engelli çocuklara yönelik sağlık hizmetleri

ÇHS ve Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) başta olmak üzere, komite raporlarını da içeren uluslararası mevzuatta, engelli çocukların eğitim hakkı oldukça ayrıntılı tanımlanmıştır. Bu hak kapsamında, okulda sağlık hakkı konusunda da öneriler yer almaktadır.

Ulusal mevzuat, engelli çocukların, sağlık durumlarından dolayı eğitim hakkından yoksun kalmasını engellemektedir. İlgili mevzuat belgelerinde, engelli çocuğun sağlık durumunun okulda izlenmesine ilişkin özel bir madde olmamakla beraber engel türüne yönelik okullara alınması ve devamına ilişkin detaylı uygulama maddeleri vardır. Engelli kişilerin, yaşam becerilerinin geliştirilmesine ilişkin mevzuat düzenlemeleri mevcuttur.

Engelli çocukların sağlık hakkına ulaşması açısından düzenlenen ulusal mevzuat, uluslararası mevzuat çerçevesinde değerlendirildiğinde yeterli düzeydedir.

h. İlk yardım önlemleri

Okullar, çocukların en sık yaralandığı yerler arasında yer alır. Okullardaki yaralanmalarda ilkyardım yapılması, sağlık hakkı kapsamına girer. Uluslararası mevzuatta okullarda sağlık sorunlarına müdahale yapılmasına ilişkin özel bir öneri dikkati çekmemekle birlikte, ilkyardım müdahaleleri sağlık hakkı kapsamında yorumlanabilir. Ulusal mevzuatta ilkyardım müdahalesi konusu malzeme ve personel boyutuyla ele alınmakta ve yalnızca bu konularda açıklama bulunmaktadır.

i. Gıda güvenliği

ÇHS kapsamında, her çocuğun sağlıklı ve temiz besinlere ulaşması gerekmektedir. Uluslararası mevzuat ile ilgili çalışmalarda gıda hijyeni, sağlık hakkı kapsamında önemle vurgulanır.

Ulusal mevzuat içinde gıda hijyeni sık olarak gündeme gelen bir sağlık hakkıdır. Erzağın okula girişi, saklanması ve tüketimine ilişkin açıklamalar mevzuat içinde yer almaktadır. Mevzuat içinde gıda hijyeniyle ilgili sorumluluk okul yöneticisine verilmiştir. Ek olarak, okullarda nöbetçi öğrenci uygulaması yoluyla da gıda hijyeni çalışmaları yürütülmektedir.

Ulusal mevzuat, gıda hijyeni konusunda uluslararası mevzuata uyumlu olarak değerlendirilebilir.

k. Çevre sağlığı ve güvenliği

Okul çevresi, çocuğun sağlığını belirleyen faktörler arasında yer alır. Uluslararası mevzuatta, çevre sağlığı ve güvenliği sıklıkla gündeme gelen konular arasında değildir. Ancak, sağlık hakkının içinde, çevre sağlığının önemi vurgulanmaktadır; çevre sağlığı da sağlık hakkının bir parçası olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan, güvenlik kavramı açısından bakıldığında, çevre aynı zamanda yaşama hakkının sağlanması için bir önkoşul olarak da değerlendirilebilir.

Ülkemizde, okul çevresine ilişkin mevzuat, okulun etrafında çocuğun ruhsal ve sosyal gelişimi üzerinde olumsuz etki yapabilecek yerlerin olmamasını öngörmektedir. Genel olarak mevzuatta, daha çok fiziksel okul çevresi ve uyulması gereken standartlar ele alınmıştır. Elektromanyetik alan, gürültü gibi farklı ve güncel konulara değinilmemiştir. Genel olarak okullardaki çevre sağlığı ile ilgili durumların, sorun ortaya çıktıktan sonra çözülmesi tarzında bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir.

Ulusal mevzuat, okulun fiziksel yapısı ile sosyal çevresi hakkında bazı hükümler barındırmasına rağmen, yeni riskler ve çevre sağlığı açısından yeterli yasal düzenlemeye sahip değildir.

1. Trafik güvenliği

Uluslararası mevzuatta, trafik güvenliği genel olarak okul sağlığı kapsamı içinde yorumlanmamaktadır. Ancak, ülkemizde son yıllarda trafik güvenliği okul çağındaki çocuklar için daha çok gündeme gelmiştir. Çocuklar okula giderken ya da evlerine dönerken ölümler veya sakatlanmayla sonuçlanan trafik kazaları ile giderek daha fazla karşılaşmaktadır.

Özellikle taşımalı sistem kapsamındaki eğitim kurumlarının yaygınlaşması ile ulusal mevzuatımızda trafik güvenliği ile ilgili düzenlemelerde gelişme olduğu dikkati çekmektedir. Sürücülerin eğitimi son yıllarda genelgelerle gündeme gelmiştir. Okul Servis Araçları Hizmet Yönetmeliği ile taşımacılıkta yalnızca anlaşma yapılan servislerin güvenli olarak değerlendirilmesi ve sürücülerin çocuklarla iletişimini geliştirmek üzere eğitim alması gibi önkoşullar getirilmiştir.

Uluslararası mevzuatta trafik güvenliği ile ilgili detaylı maddeler olmamasına karşın, taşımalı eğitime geçtikten sonra hızlı bir şekilde ulusal mevzuatın kapsamını genişletme çalışmaları yürütülmektedir.

c. Sağlık Bakanlığı Mevzuatında Okul Sağlığı Hizmetleri

Sağlık Bakanlığı'nın okul sağlığı ile ilgili sorumlulukları Bakanlık'ın merkez teşkilatı bünyesinde yerine getirilmektedir. Merkez teşkilat yapısındaki birimlerin mevzuatında, sağlığın geliştirilmesi ve korunması açısından okul sağlığı hizmeti sorumluluğu olduğu belirtilmektedir.

Uluslararası mevzuatta, okul sağlığı hizmetlerinin sunumu konusunda öneriler yapılmakta, ancak sağlık hizmetlerinin sorumluluğu bağlamında bir öneri bulunmamaktadır. Bu nedenle ulusal mevzuatın, uluslararası mevzuatta önerilen okul sağlığı çerçevesinden daha sınırlı anlamda da olsa, sağlığı koruma ve geliştirme kapsamında bazı hizmetleri içerdiği görülmektedir.

1. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ve okul sağlığı hizmetleri

Ülkemizde sağlık hizmetleri halihazırda Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun kapsamında; "okul sağlığı hizmetleri" sağlığı koruma ve geliştirme bağlamında tanımlanmıştır; ancak, daha çok erken tanı ve tedaviye dayalı bir hizmet anlayışı göze çarpmaktadır. Ulusal mevzuat içinde yer alan okul sağlığı hizmetleri uluslararası mevzuata oldukça yakındır.

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun çerçevesinde tanımlanan okul sağlığı hizmetlerinde sağlığın geliştirilmesine ilişkin yaklaşımda eksiklikler bulunmaktadır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Eğitim Hakkı Özel Raportörü Katarina Tomaševski tarafından sunulan rapor (Türkiye Ziyareti, 3-10 Şubat 2002)

Eğitim ve öğretim alanında uzun vadeli bir stratejinin olmaması, öğretmen ve eğitimciler arasında kaygılara yol açmaktadır. Özel Raportör, bu alanda, aile planlaması eğitimi, göç ve çocuk işçiliği gibi sektörel ve sektörler arası meseleleri kapsayabilecek bir stratejinin mümkün olan en kısa zamanda devreye sokulmasını tavsiye etmektedir. Aile planlaması ve HIV/AIDS önleme meseleleri, hem Milli Eğitim Bakanlığı hem de Sağlık Bakanlığı'nın alanındadır. Fakat Özel Raportör, her iki bakanlığın da temsilcileriyle görüştüğünden sonra, okul çocukları için aile planlaması ve HIV önleme konusunda nasıl bir eğitim sağlanacağını görememiştir.

Kaynak: Tomaševski, 2002.

2. Ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezleri ve okul sağlığı hizmetleri

Sağlık Bakanlığı hizmet birimlerinden olan ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezlerine ilişkin mevzuatta okul sağlığı kapsamındaki bazı hizmetler yer almaktadır. Bu da aynı şekilde çağdaş ve geniş anlamıyla okul sağlığı hizmetlerini tam olarak karşılamasa da, çocuk sağlığı ile ilgili birçok sorunu kapsam içine almaktadır.

Bu merkezlerin sorumluluğunda olan okul sağlığı hizmetlerinin, uluslararası mevzuat çerçevesinde önerilen hizmet alanıyla önemli ölçüde örtüştüğü görülmektedir.

3. Aile hekimliği pilot uygulaması ve okul sağlığı hizmetleri

Ülkemizde sağlık hizmetlerinin sunumuna ilişkin düzenlemelerde yapısal bir değişim süreci yaşanmaktadır. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ile sunulan sağlık hizmetleri, yerini Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun'da düzenlenen uygulamalara bırakmaktadır. Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun, birinci basamak sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda koruyucu sağlık hizmetlerine ağırlık verilmesi, kişisel sağlık kayıtlarının tutulması ve bu hizmetlere eşit erişimin sağlanması amacıyla aile hekimliği hizmetlerini düzenlemektedir. Ancak, aile hekiminin sağlık hizmeti çerçevesinde, okul sağlığı hizmeti tanımlanmamaktadır.

Aile Hekimliğinin Pilot Uygulandığı İllerde Toplum Sağlığı Merkezleri Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge'de, bölgesel olarak koruyucu hizmet sunma sorumluluğu verilen "toplum sağlığı merkezleri"nin görevleri arasında okul sağlığı da yer almaktadır.

Sonuç olarak, her ne kadar okul sağlığı hizmetleri Sağlık Bakanlığı'nın yükümlülüğünde görülse de, Sağlık Bakanlığı'nca yürütülen "Sağlıkta Dönüşüm Programı" çerçevesinde

---

sağlık ocakları ve ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezleri yerini aile sağlığı birimleri ve toplum sağlığı merkezlerine bırakacaktır. Nüfus tabanlı koruyucu sağlık hizmeti modelinden, tedavi edici sağlık hizmetlerinin daha ağırlık kazandığı ve kısmen özelleştirilmiş bir sağlık sistemine geçiş yapılmaktadır. Bu geçiş sırasında okul sağlığı hizmetlerinin dolayısıyla eğitim kurumlarındaki çocukların sağlık hakkının mevzuat içindeki yeri henüz net olarak belirlenmemiştir.

4. Sağlık Bakanlığı'nın okul sağlığı yaklaşımı alanında kaydettiği gelişmeler

Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 2005 yılında, okul sağlığı hizmetlerini yeniden tanımlayan "Okul Sağlığı Hizmetleri Hakkında Sağlık Bakanlığı Genelgesi" yayımlanmıştır. Genelgeyle yapılan bu mevzuat değişikliği, okul sağlığı hizmetleri kapsamında birtakım mevzuat ve uygulama sorunları yaşandığının işaretidir.

v. Öneriler

A. Yasal Örgütlenme Modeli

- Sağlık hizmetlerinin sunumuna ilişkin yasa ve uygulama değişikliği hakkında durum değerlendirmesinin yapılması, yaygınlaştırmanın daha sonra gündeme gelmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme sırasında okul sağlığı ile ilgili yasal çerçevedeki aksaklıkların giderilmesi de mümkün olabilir.
- Bu çalışmada mevzuat düzeyinde değerlendirme yapılmıştır. Ancak, Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) mevzuatlarında saptanan sorumluluk karmaşası, hizmet sunumunda sorun yaşandığının dolaylı göstergesidir. Bu çalışmada yapılan mevzuat değerlendirmesi, okul sağlığı hizmetlerine ilişkin uygulamaların da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Okul sağlığı alanında yasal düzenleme ve uygulama karmaşasının giderilmesine yönelik olarak müdahalelerin ivedilikle planlanması gerekmektedir.

B. Okul Sağlığı Politikası

- Sağlık Bakanlığı ve MEB'in ortaklaşa bir "okul sağlığı politikası" belirlemesi gerekmektedir. Okul sağlığı politikası, uluslararası mevzuattaki eğitim ve sağlık hakkı çerçevesinde, okul sağlığı hizmetlerinin öğrencilerin sağlığını hem korumaya hem de geliştirmeye yönelik uygulamalar içermesini, sağlık sorunları ile karşılaşıldığında bunları çözebilecek şekilde düzenlenmesini, kronik sağlık sorunu olan çocuklara yönelik tedavi ve rehabilitasyonu destekleyen bir yapıya sahip olmasını, yaralanmaların önlenmesine ilişkin yaklaşımı içermesini, gıda hijyeni, sağlıklı okul çevresi ve trafik güvenliği açısından riskleri ortadan kaldırmasını hedeflemelidir.
- Öğrencilerin sağlığının takibi Sağlık Bakanlığı'nın; özellikle okul çağındaki çocuklara sağlığın korunması ile geliştirilmesine yönelik yaşam becerileri kazandırılmasına ilişkin müdahaleler MEB'in sorumluluğunda olmalıdır.
- Okulda ortaya çıkan sağlık sorunlarının yönlendirilmesi için "okul sağlığı hemşiresi" modeli geliştirilebilir.
- Okullarda ve sağlık kuruluşlarında yapılan sağlık muayeneleri kayıt altına alınmaktadır. Ancak kayıtların elektronik ortamda tutulması, okullarda çocukların elektronik kayıtları ile birleştirilmesi ve sağlık sistemindeki kayıtlar ile bağlantı kurulabilmesi çocuk ve ergenlerin sağlığının çok daha iyi bir şekilde izlenmesine olanak verecektir.

C. Okul Sağlığı Hizmetinin Kapsamı

- Çocukların okullarda periyodik olarak sağlık muayenesinden geçmesi ve büyüme ve gelişimlerinin takibinin yapılmasına ilişkin bir yasal değişikliğe gereksinim vardır. Bu şekilde hem çocuğun sağlığının korunmasına ve geliştirilmesine

yönelik müdahaleler zamanında yapılabilir, hem de sağlık sorunlarına erken tanı konulabilir. Büyüme ve gelişmesi izlenen çocuğun sağlık sorunlarına ya da riskli davranışlara erken tanı konulabilir. İzleme sırasında sağlığın korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin mesajlar da verilebilir.

- Öğrencilerin gerektiğinde bir üst sağlık kurumuna sevkini kolaylaştırmaya yönelik düzenlemelere gereksinim vardır. Aile hekimliği sisteminin okul sağlığı sistemine entegre edilmesi gerekir. Bu, çocuğun izlenmesinin aile hekimi tarafından yapılması ve okulda ortaya çıkan akut sağlık sorunlarında çocuğun kendi aile hekimine sevki ile mümkün olabilir. Yasal düzenlemenin bu şekilde yapılması, uygulamadaki karışıklığın azalmasını ve çocuğun sürekli olarak aynı doktor tarafından izlenebilmesini sağlayacaktır.

D. Okullarda Sağlık Eğitimi

- Ülkemizde önemli gün ve haftaların konusu ile ilgili sağlık eğitimi mevzuatta yer almaktadır. Oysa, uluslararası komiteler tarafından çocuk ve gençlere yönelik olarak sağlığı geliştirme ve yaşam becerilerinin geliştirilmesine ilişkin yaklaşımların müfredatın içine yerleştirilmesi önerilmektedir.
- Sağlığın geliştirilmesine ve korunmasına ilişkin mesajların okullardaki sağlık eğitimi içinde bilgi tarzında verilmesi gerekir. Ayrıca, çocuklara sağlıklı yaşam için gerekli alışkanlıkları kazandıracak beceri eğitimi de verilmelidir. Kazandırılması hedeflenen sağlıklı yaşam davranışları içinde sağlıklı beslenme, düzenli fizik egzersiz yapma, dinlenme ve uykuya dikkat etme, sigara, alkol ve madde kullanmama, güvenli cinsellik, kendini yaralanmalardan koruma ve şiddet içeren davranışlarda bulunmama gelmektedir. Sağlığın geliştirilmesi konusunda davranış değişikliği hedefleyen yaklaşımın mutlaka sağlıklı okul çevresi ile tamamlanması gerekmektedir. Fizik egzersiz yapmaya yönelik çevrenin oluşturulması; sağlıklı beslenmeye ilişkin hizmetleri içeren, zararlı maddeler kullanmamaya yönelik olumlu çevre ortamının oluşturulması; yaralanmalar ve şiddetin önlenmesine yönelik güvenli okul yaklaşımının benimsenmesi, güvenli cinsellik için üreme ve cinsel hakların tanımlanması gibi unsurlara sahip bir sağlık hizmetleri yaklaşımını temel alan müdahalelere gereksinim vardır. Bu da, konu ile ilgili tüm kurum ve kuruluşlarla işbirliği içinde olunmasını gerektirmektedir.
- Okullarda sağlık eğitimi içinde sağlığın geliştirilmesinin yanı sıra, stres ile başa çıkabilme, karar verebilme, sorun çözebilme gibi birçok yaşam becerisini geliştirmeye yönelik beceri eğitimine de yer verilmesi gerekir. Gençlerin bu davranışları içselleştirmesi için etkileşime dayanan eğitim teknikleri gibi katılımcı yöntemler kullanılabilir.
- Okuldaki eğitimde yaşam becerilerini geliştirmenin yanı sıra riskli davranışlar konusunda bilgiye de yer verilmelidir. Bütün gençlerimiz ortaöğretim kurumlarına devam edememektedir. Eğitim ve sağlık personeline okul dışındaki gençlere de bu bilgi ve becerilerin ulaştırılmasına yönelik sorumluluklar verilmelidir.

E. Üreme ve Cinsel Sağlık Bilgilerinin Kazanılması

- Üreme ve cinsel sağlık konuları, sağlık eğitimi programına ivedilikle entegre edilmelidir.
- Öğrencileri üreme ve cinsel sağlık konusunda bilgilendirirken değişik yöntemler kullanılabilir. Uzmanların yapacağı konuşmalar, danışmanlık, okuldaki eğitim ve sağlık personelinin bilgi vermesi, güvenilir elektronik haberleşme sayfalarından bilgi aktarımı, okul gazetesi gibi yolların yanı sıra akran eğitimi de kullanılabilir yöntemler arasındadır. Gençler, üreme ve cinsel sağlık ile ilgili konuları aralarında daha rahat konuşurlar. Bu konu hakkında bilgilendirilmiş akran eğitimciler, gençlerin daha doğru bilgiye ulaşmasında rol oynayabilirler. Mevzuatımızda “akrandan akrana” etkileşim ile ilgili hiçbir açılım bulunmamaktadır. Özellikle, cinsel sağlık ve üreme sağlığı eğitimi başta olmak üzere, riskli davranışlara karşı korunma eğitimleri için de “akran eğitimi” yöntemi kullanılabilir.
- Üreme ve cinsel sağlık açısından sorunları olan çocuk ve ergenlere okullara erişmelerini sağlayacak destek sunulmalıdır. Bu konuda eğitim kurumlarının duyarlılıklarının artırılmasının yanı sıra, sosyal hizmetler kurumları tarafından dezavantajlı çocuk ve ergenlerin saptanması ve eğitim kurumları ile ortak olarak izlenmesine ilişkin yöntemler geliştirilmelidir.

F. Sigara, Alkol ve Madde Bağımlılığından Korunma

- Gerek Sağlık Bakanlığı gerekse MEB tarafından yayımlanan genelelerde özellikle sigara kullanımının kontrol altına alınmasına ilişkin önlemler tekrarlanmaktadır. Bu karmaşanın giderilmesine yönelik bir çözüm geliştirilmelidir. Sağlık ile ilgili hizmetlerin sorumlusu Sağlık Bakanlığı olmalı, bilgilendirme hizmetinde MEB ile ortak çalışmalar yürütülmeli ve sorunu olan çocuklar Sağlık Bakanlığı kuruluşlarına sevk edilmelidir.
- Sigara, alkol ve madde kullanımı ve bunların sağlık üzerine etkileri konusunda yapılan eğitimlerin standardize edilmesi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin düzenlemeye gereksinim vardır. Bu eğitimin de yaşam becerileri eğitimi ile bağdaştırılması yararlı olacaktır.
- Mevzuatımızda yaşam becerilerinin geliştirilmesine atıflar oldukça sınırlı olup, konu daha çok zararlı alışkanlıklardan kaçınma ve cezalandırma çerçevesinde yer almaktadır. Bu konuda hazırlanacak bir rehber, çocuk ve gençlerin gereksinimlerinin karşılanmasına yardımcı olacaktır.

G. Sosyal ve Kültürel Etkinliklere Katılım

- Sosyal ve kültürel etkinliklere katılmak, öğrencilerin sosyal ve ruhsal sağlıklarını geliştirmenin yanı sıra yaşam becerilerini geliştirmeye de katkıda bulunacaktır. Bu nedenle daha fazla öğrencinin sosyal ve kültürel etkinliklere katılmasını sağlayacak girişimlerde bulunulmalıdır.

H. Kronik Hastalara Yaklaşım

- Kronik hastalıkları olan çocukların okullarda izlenmesine ilişkin protokoller hazırlanmalıdır.
- Özel mesleki rehabilitasyon merkezlerinde, çocuklara ve gençlere yaşam becerilerini kazandırmayı ve sağlığı geliştirme konusunda bilgi vermeyi merkeze alan yaklaşımların güçlendirilmesi gerekmektedir.
- Mevzuatta yaralanmaların önlenmesi ve ilkyardım konularındaki açıklamalara daha geniş yer verilmelidir.

İ. Yaralanmalardan Korunma ve İlkyardım

- Güvenli okul standartları belirlenmeli ve okulların çevre koşullarının bu standartlara uyması zorunlu tutulmalıdır.
- Yaralanmalara meydan vermeyecek güvenli davranışların geliştirmesi desteklenmeli ve ilkyardım konusunda özellikle okul personeli ve öğrenciler bilgilendirilmelidir.

J. Gıda Hijyeni

- Kantinle ilgili kurallara uyulmasının izlenmesi gerekmektedir.
- Mutfakta çalışan personelin sürekli eğitimine yönelik mevzuat düzenlemesi yapılması gerekmektedir.

K. Okul Çevre Sağlığı

- Çevre sağlığı alanında detaylı bir mevzuata gereksinim vardır. Özellikle son zamanlarda oldukça sık gündeme gelen elektromanyetik alan gibi konularda mevzuatın yenilenmesi gerekmektedir.
- Yeni açılacak okulların uygun yerlerde olmasına özen gösterilmelidir. Okulun su ve sanitasyon ile ilgili sorununun olmaması sağlanmalıdır.
- Okulların spor ve dinlenme ortamlarının sağlıklı ve güvenli olmasını sağlamaya yönelik mevzuat düzenlemelerine gereksinim vardır.
- Okul ve çevre sağlığının geliştirilmesine yönelik uygulamalara ilişkin yasal düzenlemeye gereksinim vardır.

L. Trafik Güvenliği

- Öğrencilerin trafikte olabildiğince az kalmasını temel alan yaklaşımlara gereksinim vardır.
- Servis şoförlerinin eğitimi konusunda yapılan çalışmaların devam ettirilmesi gerekmektedir.

Notlar

1. Bu sağlık tanımı, Dünya Sağlık Örgütü tarafından kabul edilen sağlık tanımıdır. Tanıma internet üzerinden erişilebilir: <http://www.who.int/about/definition/en/> (erişim tarihi: 23.10.2005).
2. Lawrence ve Potvin, 2002.
3. WHO, 1986. Ottawa Şartı'nın Türkçe çevirisine Sağlık Bakanlığı'nın internet sitesinden erişilebilir: http://www.sabem.saglik.gov.tr//forum/ezadmin/htmlarea/files/documents/1248_14sagligi_gelistirme_ottowa_sarti.pdf (erişim tarihi: 23.02.2009).
4. a.g.e.
5. a.g.e.
6. Pekcan, t.y.
7. Bellamy, 2002.
8. Özcebe ve ark., 2008.
9. Özcebe ve ark., 2008.
10. Pekcan, t.y.
11. Özcebe ve ark., 2008; Pekcan, t.y.
12. Özcebe ve ark., 2008; Pekcan, t.y.
13. Özcebe ve ark., 2008; Pekcan, t.y.
14. Özcebe ve ark., 2008; Pekcan, t.y.
15. 24. maddenin genel yorumunda genellikle 0-4 yaş grubuna ilişkin bir yaklaşım olduğu hissedilmektedir. Bu maddenin okul çocukları için yorumlanmasında zaman zaman güçlükler yaşanabilir.
16. ÇHK, CRC/C/15/Add.264 (ÇHK Moğolistan Sonuç Gözlemleri).
17. ÇHK, CRC/C/LBN/CO/3 (ÇHK Lübnan Sonuç Gözlemleri).
18. UNISON Northern Ireland, 2008 (Kuzey İrlanda UNISON sendikası tarafından ESKHK'ye sunulan gölge rapor).
19. Bulgaristan, CRC/C/8/Add.29 (Bulgaristan tarafından ÇHK'ya sunulan ülke raporu).
20. Swedish CEDAW-Network ve Swedish Women's Lobby, 2007 (İsveç KKAÖS Ağı ve İsveç Kadınlar Lobisi tarafından KKAÖK'ye sunulan gölge rapor).
21. ASHK, Conclusions XI-2 (Spain) (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
22. ASHK, Conclusions XIII-3 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi).
23. Bulgaristan, CRC/C/8/Add.29 (Bulgaristan tarafından ÇHK'ya sunulan ülke raporu).
24. Finlandiya, CRC/C/70/Add.3 (Finlandiya tarafından ÇHK'ya sunulan ülke raporu).
25. ASHK, Conclusions XIII-3 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi).
26. ASHK, Conclusions XV-2 (Iceland) (İzlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi).
27. ASHK, Conclusions XV-2 (United Kingdom) (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi).
28. ASHK, Conclusions XV-2 (Denmark) (Danimarka Ülke Raporu Değerlendirmesi).
29. ASHK, Conclusions XV-2 (Sweden) (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi).
30. ASHK, Conclusions XV-2 (Spain) (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
31. ASHK, Conclusions XV-2 (Italy) (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
32. ASHK, Conclusions XV-2 (France) (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi).
33. ASHK, Conclusions XV-2 (Norway) (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi).
34. ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
35. ASHK, Conclusions XVII-2 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
36. ASHK, Conclusions XVII-2 (Greece) (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
37. ÇHK, CRC/C/SAU/CO/2 (ÇHK Suudi Arabistan Sonuç Gözlemleri).
38. ASHK, Conclusions 2005 (Moldova) (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi).
39. ÇHK, CRC/GC/2001/1 (ÇHS Genel Yorum 1).
40. a.g.e.
41. WHO, 2002.
42. ÇHK, CRC/GC/2003/4 (ÇHS Genel Yorum 4).
43. a.g.e.
44. a.g.e., para. 10.
45. a.g.e., para. 12.

46. a.g.e.
47. a.g.e.
48. ÇHK, CRC/C/15/Add.240 (ÇHK Fransa Sonuç Gözlemleri).
49. ÇHK, CRC/C/15/Add.222 (ÇHK Gürcistan Sonuç Gözlemleri).
50. ÇHK, CRC/GC/2001/1, para. 9 (ÇHS Genel Yorum 1).
51. ÇHK, CRC/GC/2003/4, para. 17 (ÇHK Genel Yorum 4).
52. a.g.e., para. 26.
53. Özcebe, 2007.
54. ASHK, Conclusions XV-2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
55. ASHK, Conclusions XV-2 (Cyprus) (Kıbrıs (Rum Kesimi) Ülke Raporu Değerlendirmesi).
56. ASHK, Conclusions XVI-2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
57. ASHK, Conclusions 2003 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
58. ASHK, Conclusions 2003 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
59. ASHK, Conclusions XVI-2 (Czech Republic) (Çek Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi).
60. ASHK, Conclusions, XVII-2 (Hungary) (Macaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
61. ASHK, Conclusions, XVII-2 (Finland) (Finlandiya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
62. ASHK, Conclusions, XVII-2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
63. ASHK, Conclusions 2005 (Norway) (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi).
64. ASHK, Conclusions 2005 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
65. ASHK, Conclusions XVII-1 (Croatia) (Hırvatistan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
66. ASHK, Conclusions XIII-3 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi).
67. ASHK, Conclusions XV-2 (Greece) (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
68. ÇHK, CRC/C/15/Add.134 (ÇHK Isle of Man Sonuç Gözlemleri).
69. ÇHK, CRC/C/15/Add.240 (ÇHK Fransa Sonuç Gözlemleri).
70. ÇHK, CRC/C/RUS/CO/3 (ÇHK Rusya Federasyonu Sonuç Gözlemleri).
71. ÇHK, CRC/C/15/Add.194 (ÇHK Polonya Sonuç Gözlemleri).
72. ASHK, Conclusions 2003 (Slovenia) (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
73. ASHK, Conclusions XVIII-1 (Croatia) (Hırvatistan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
74. ASHK, Conclusions XV-2 (Portugal) (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi).
75. ASHK, Conclusions XVII-2 (Bulgaria) (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
76. ASHK, Conclusions 2003 (Romania) (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
77. ASHK, Conclusions XVI-2 (Czech Republic) (Çek Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi).
78. ASHK, Conclusions, XVII-2 (Finland) (Finlandiya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
79. ASHK, Conclusions XV-2 (Poland) (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
80. Finlandiya, CRC/C/8/Add.22. (ÇHK'ya Finlandiya tarafından verilen rapor).
81. ÇHK, CRC/C/118 (2002) 129, para. 575 ve 576 (ÇHK Hollanda Antilleri Sonuç Gözlemleri).
82. ÇHK, CRC/C/SR.1010 (ÇHK Belize Sonuç Gözlemleri).
83. ÇHK, CRC/C/SR.331 (ÇHK Hong Kong Sonuç Gözlemleri).
84. ÇHK, CRC/C/SAU/CO/2 (ÇHK Suudi Arabistan Sonuç Gözlemleri).
85. ÇHK, CRC/C/15/Add.194 (ÇHK Polonya Sonuç Gözlemleri).
86. ÇHK, CRC/C/15/Add.170, (ÇHK Yunanistan Sonuç Gözlemleri).
87. ESKHK, E/2002/22 (2001) 52 para. 298 (ESKHK Bolivya Sonuç Gözlemleri).
88. ESKHK, E/2006/22 (2005) 34 para. 217 ve 229 (ESKHK Hong Kong Sonuç Gözlemleri).
89. ESKHK, E/2004/22 (2003) 59 para. 435 (ESKHK Guetemala Sonuç Gözlemleri).
90. ESKHK, E/2000/22 (1999) 62 para. 405 ve 408 (ESKHK Meksika Sonuç Gözlemleri).
91. ÇHK, CRC/C/RUS/CO/3 (ÇHK Rusya Federasyonu Sonuç Gözlemleri).
92. ÇHK, CRC/C/CHN/CO/2 (ÇHK Çin Sonuç Gözlemleri).
93. ÇHK, CRC/C/15/Add.264 (ÇHK Moğolistan Sonuç Gözlemleri).
94. ÇHK, CRC/C/15/Add.167 (ÇHK Özbekistan Sonuç Gözlemleri).
95. ÇHK, CRC/C/15/Add.134 (ÇHK Man Adası Sonuç Gözlemleri).
96. ÇHK, CRC/GC/2003/4 (ÇHS Genel Yorum 4).
97. Grenada, CRC/C/3/Add.55 (Grenada tarafından ÇHK'ya sunulan ülke raporu).
98. ÇHK, 2007a.
99. ÇHK, 2007b.

100. ÇHK, CRC/GC/2003/4 (ÇHS Genel Yorum 4).
101. ÇHK, CRC/GC/2003/3 (ÇHS Genel Yorum 3).
102. a.g.e.
103. a.g.e.
104. ÇHK, CRC/C/80, para. 243 (ÇHK 19. Oturum Raporu).
105. ÇHK, CRC/GC/2003/3 (ÇHS Genel Yorum 3).
106. ÇHK, CRC/C/MDV/CO/3 (ÇHK Maldivler Sonuç Gözlemleri).
107. ÇHK, CRC/C/GC/7/Rev.1 (ÇHS Genel Yorum 7).
108. a.g.e.
109. ÇHK, CRC/GC/2003/4 (ÇHS Genel Yorum 4).
110. ÇHK, CRC/C/15/Add.152, para. 51-52 (ÇHK Türkiye Sonuç Gözlemleri).
111. ÇHK, CRC/GC/2005/6 (ÇHS Genel Yorum 6).
112. ÇHK, CRC/C/GC/7/Rev.1 (ÇHS Genel Yorum 7).
113. a.g.e.
114. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu.
115. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun.
116. Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Müdürlükleri Yönetmeliği.
117. Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Eğitim Merkezleri Yönetmeliği. Bu yönetmelik raporun yazım aşaması tamamlandıktan sonra, yayın hazırlıkları sürerken 28.12.2008 tarihli ve 27094 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Eğitim Merkezleri Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik" in 1'inci maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.
118. Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği.
119. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği.
120. a.g.e.
121. Taşımali İlköğretim Yönergesi.
122. Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Eğitim Merkezleri ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği.
123. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği.
124. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği.
125. Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği.
126. a.g.e.
127. Milli Eğitim Bakanlığı Okul-Aile Birliği Yönetmeliği.
128. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumlarında Yetiştirici Sınıf Açılmasına İlişkin Yönerge.
129. Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Müdürlükleri Yönetmeliği.
130. Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği.
131. Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği.
132. Taşımali İlköğretim Yönergesi.
133. Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Müdürlükleri Yönetmeliği.
134. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği.
135. Milli Eğitim Bakanlığı Okul-Aile Birliği Yönetmeliği.
136. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Genelge 1995/75.
137. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Genelge 1999/29.
138. a.g.e.
139. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Genelge 2002/71.
140. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Genelge 2008/16.
141. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Ergenlerin Sağlık Bilincinin Geliştirilmesi Projesi.
142. ECPAT International ve Yeniden Sağlık, 2006.
143. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Ergenlerin Sağlık Bilincinin Geliştirilmesi Projesi.
144. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Genelge 2002/71.
145. Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Eğitim Merkezleri Yönetmeliği. Bu yönetmelik raporun yazım aşaması tamamlandıktan sonra, yayın hazırlıkları sürerken 28.12.2008 tarihli ve 27094 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Eğitim Merkezleri Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik" in 1'inci maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.
146. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumlarında Yetiştirici Sınıf Açılmasına İlişkin Yönerge.
147. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Genelge 2000/01.
148. Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği.

-
149. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği.
  150. Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği.
  151. Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği.
  152. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Genelge 2007/33.
  153. MEB Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Genelge 2007/31.
  154. MEB Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Genelge 2000/60.
  155. Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği.
  156. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği.
  157. Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği.
  158. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumlarında Yetiştirici Sınıf Açılmasına İlişkin Yönerge.
  159. Özel Öğrenci Yurtlar Yönetmeliği.
  160. Özcebe ve ark., 2008.
  161. MEB Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Genelge 2007/31.
  162. MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü, Genelge 2007/53.
  163. a.g.e.
  164. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Beslenme ve Fiziksel Aktiviteler Daire Başkanlığının Görevleri.
  165. Ana Çocuk Sağlığı Aile Planlaması Merkezleri Yönetmeliği.
  166. Aile Hekimliğinin Pilot Uygulandığı İllerde Toplum Sağlığı Merkezleri Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge.
  167. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2007.
  168. Murphy, 2005.
  169. ECPAT International ve Yeniden Sağlık, 2006.

Kaynakça

- AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)*. <http://www.echr.coe.int/nr/rdonlyres/d5cc24a7-dc13-4318-b457-5c9014916d7a/0/englishanglais.pdf> (İngilizce), <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/413.asp?r=2%2F2009+8%3A10%3A16+PM&oid=sub4-1&selid=21> (Türkçe).
- Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun* (Kanun no: 5258). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 09.12.2004, 25665.
- Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik*, Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06.07.2005, 25867.
- Aile Hekimliğinin Pilot Uygulandığı İllerde Toplum Sağlığı Merkezleri Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge*. Yayımlandığı tarihi:15.09.2005.
- Ana Çocuk Sağlığı Aile Planlaması Merkezleri Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06.02.1997, 22900.
- Araçların İmal, Tadil ve Montajı Hakkında Yönetmelik*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 28.11.2008, 27068.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Bulgaria)* (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Romania)* (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Romania2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Romania)* (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Romania2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Slovenia)* (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Slovenia2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2003 (Slovenia)* (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Slovenia2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Moldova)* (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Moldova2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Norway)* (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Norway2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions 2005 (Slovenia)* (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Slovenia2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XI-2 (Spain)* (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-3 (Portugal)* (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XIII-3 (Portugal)* (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Cyprus)* (Kıbrıs (Rum Kesimi) Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Denmark)* (Danimarka Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (France)* (Fransa Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Greece)* (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Iceland)* (İzlanda Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Italy)* (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Norway)* (Norveç Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Poland)* (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Portugal)* (Portekiz Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Spain)* (İspanya Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (Sweden)* (İsveç Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XV-2 (United Kingdom)* (Birleşik Krallık Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVI-2 (Czech Republic)* (Çek Cumhuriyeti Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVI-2 (Poland)* (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/PolandXVI2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVII-1 (Croatia)* (Hırvatistan Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/CroatiaXVII1_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVII-2 (Bulgaria)* (Bulgaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi).
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVII-2 (Finland)* (Finlandiya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/FinlandXVII2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVII-2 (Greece)* (Yunanistan Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/GreeceXVII2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVII-2 (Hungary)* (Macaristan Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/HungaryXVII2_en.pdf.

- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVII-2 (Poland)* (Polonya Ülke Raporu Değerlendirmesi). 23.02.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/PolandXVII2_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). *Conclusions XVIII-1(Croatia)* (Hırvatistan Ülke Raporu Değerlendirmesi). 07.03.2009, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/CroatiaXVIII1_en.pdf.
- Bellamy, C. (2002). Child Health. R. Deteles, J. McEwan, R. Beaglehole ve H. Tanaka (der.), *Oxford Textbook of Public Health* içinde (1603-1623). Oxford: Oxford University Press.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> (İngilizce), http://www.unicef.org/turkey/pdf/_cr23.pdf (Türkçe).
- Bulgaristan. CRC/C/8/Add.29. *Initial reports of States parties due in 1993*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G96/106/47/PDF/G9610647.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi) (2007a). Committee on rights of child examines report of Kenya. Basın Bülteni. Kasım 2008. 23.02.2009, <http://ocha-gwapps1.unog.ch/rw/rwb.nsf/db9005ID/LSGZ-6XJEB2?OpenDocument>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi) (2007b). Committee on rights of child examines report of Suriname. Basın Bülteni. Kasım 2008, <http://www.unhcr.ch/hurricane/hurricane.nsf/0/ACA969F23D1E1AE7C125726D0072DBD8?opendocument>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/118. *Report of the thirtieth session*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/443/35/PDF/G0244335.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.134. *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child (Isle of Man)*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G00/450/54/PDF/G0045054.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.167. *Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G01/458/42/PDF/G0145842.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.170. *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/409/76/PDF/G0240976.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.194. *Concluding observations*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/454/11/PDF/G0245411.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.222. *Concluding observations: Georgia*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/446/20/PDF/G0344620.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.240. *Concluding observations*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/424/28/PDF/G0442428.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.264. *Concluding observations*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/440/18/PDF/G0544018.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/15/Add.52. *Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Turkey*. 07.03.2009, [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.15.Add.152.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.15.Add.152.En?OpenDocument) (İngilizce), http://www.shcek.gov.tr/Cocuk_Haklari/BM_CH_Komitesi_Sonuc_Gozlem.asp (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/80. *Report on the nineteenth session*. 07.03.2009, http://www.bayefsky.com/general/crc_c_80_19thsession_1998.pdf.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/CHN/CO/2. *Concluding observations*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/451/39/PDF/G0545139.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/GC/7/Rev.1. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 7: Çocuk Haklarının Erken Çocukluk Döneminde Yaşama Geçirilmesi*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/443/80/PDF/G0644380.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/LBN/CO/3. *Concluding observations*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/425/12/PDF/G0642512.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/MDV/CO/3. *Concluding observations*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/432/55/PDF/G0743255.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/RUS/CO/3. *Concluding observations*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/451/04/PDF/G0545104.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/SAU/CO/2. *Concluding observations*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/410/06/PDF/G0641006.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/SR.1010. *Summary record of the 1010th meeting*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/401/38/PDF/G0540138.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/C/SR.331. *Summary record of the 331st meeting (Hong Kong)*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G96/184/53/PDF/G9618453.pdf?OpenElement>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2001/1. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 1: Eğitimin Amaçları*. 22.02.2009, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/GC1_en.doc (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2003/3. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 3: HIV/AIDS ve Çocuk Hakları*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/408/16/PDF/G0340816.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).

- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2003/4. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 4: Çocuk Hakları Sözleşmesi Bağlamında Ergen Sağlığı ve Gelişim*. 23.02.2009, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/GC4_en.doc (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2005/6. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 6: Refakatsiz ve Ayrılmış Çocuklarla İlgili Olarak Menşei Ülkeleri Dışında Gözetilecek Hususlar*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/438/05/PDF/G0543805.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHS (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme). <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/137-160.pdf> (Türkçe).
- ECPAT International ve Yeniden Sağlık (2006). *Situational Analysis of Commercial Sexual Exploitation of Children in Turkey: Istanbul and Diyarbakir*.
- EHIS (Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme). <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> (İngilizce), http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/engelli_sozlesme.doc (Türkçe).
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2002/22. *Twenty-fifth, twenty-sixth and twenty-seventh sessions*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/409/53/PDF/G0240953.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2006/22. *Report on the thirty fourth and thirty fifth sessions*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/422/64/PDF/G0642264.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2004/22. *Report on the thirtieth and thirty-first sessions*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/407/61/PDF/G0440761.pdf?OpenElement>.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/2000/22. *Report on the twentieth and twenty-first sessions*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G00/412/10/PDF/G0041210.pdf?OpenElement>.
- ESKHUS (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi). <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf> (Türkçe).
- Finlandiya, CRC/C/70/Add.3. *Second periodic reports of States parties due in 1998*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G98/196/56/PDF/G9819656.pdf?OpenElement>.
- Finlandiya, CRC/C/8/Add.2. *Initial reports of States parties due in 1993*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/152/87/PDF/G9515287.pdf?OpenElement>.
- Grenada, CRC/C/3/Add.55. *Initial reports of States parties due in 1992*. 23.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G97/196/95/PDF/G9719695.pdf?OpenElement>.
- Hodgkin, R. ve Newell, P. (2003). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı*. Ankara: UNICEF.
- İlkyardım Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 22.05.2002, 24762.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*. <http://www.un.org/Overview/rights.html> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/203-208.pdf> (Türkçe).
- Kabahatler Kanunu* (Kanun no: 5326). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 31.03.2005, 25772.
- Karayolları Trafik Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 18.07.1997, 23053.
- Lawrence, G. ve Potvin, L. Education. (2002). Health Promotion, and Social and Lifestyle Determinants of Health and Disease. R. Deteles, J. McEwan, R. Beaglehole ve H. Tanaka (der), *Oxford Textbook of Public Health* içinde (113-130). Oxford: Oxford University Press.
- Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 28.11.1964, 11868.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, *Genelge 1995/81* (Konu: Çocuk ve Gençlerimizin Korunması). Sayı: B.08.0.APK.0.03.01.00.310/2701, yayımlandığı tarih: 18.10.1995. 23.02.2009, <http://www.kamudan.com/TopicPicture/%5B29883429%5DMEB-1995-81.pdf>.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, *Genelge 2003/91* (Konu: Çocuk ve Gençlerimiz Risklerden Korunması). Sayı: B.08.0.APK.0.03.01.11/5338, yayımlandığı tarih: 10.11.2003. 23.02.2009, <http://okulweb.meb.gov.tr/14/07/133064/rehberlik/mevzuat/genelge2003-91.doc>.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) İlköğretim Genel Müdürlüğü, *Genelge 2007/53* (Konu: Taşınmalı İlköğretim. Sayı B.80.0.IGM.0.08.02.03.701/10293, yayımlandığı tarih: 08.06.2007. 07.03.2009, <http://iogm.meb.gov.tr/files/tasimali.pdf>.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, *Genelge 2007/31* (Konu: Okul Kantin İşletmecileri ve Servis Şöforleri Eğitimi). Sayı: B.08.0.KTÖ.0.11.03/14, Yayımlanma tarihi: 02.04.2007. 23.02.2009, [http://akcakale.meb.gov.tr/Mevzuat/1/OKUL%20KANTIN%C4%B0N%20%C4%B0C5%9ELETMEC%C4%B0LER%C4%B0%20VE%20SERV%C4%B0S%20%C5%9E0F%C3%96RLER%C4%B0%20E%C4%B0E%C4%B0T%C4%B0M%C4%B0%20\(2007.31\).htm](http://akcakale.meb.gov.tr/Mevzuat/1/OKUL%20KANTIN%C4%B0N%20%C4%B0C5%9ELETMEC%C4%B0LER%C4%B0%20VE%20SERV%C4%B0S%20%C5%9E0F%C3%96RLER%C4%B0%20E%C4%B0E%C4%B0T%C4%B0M%C4%B0%20(2007.31).htm).
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, *Genelge 2006/22* (Konu: Öğrencilerimizin Zararlı Madde Kullanımı ve Şiddet Gibi Risklerden Korunması). Sayı: B.08.0.OGM.0.09.01.06/3614, yayımlandığı tarih: 14.03.2006. 23.02.2009, http://ogm.meb.gov.tr/gos_genelge.asp?alno=18.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Özel Eğitim, Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Genelge 2006/26* (Konu: Okullarda Şiddetin Önlenmesi). Sayı: B.08.0.ÖRG.0.20.02/1324, yayımlandığı tarih: 24.03.2006. 23.02.2009, <http://orgm.meb.gov.tr/Mevzuat/genelgeler/okullardasiddet.htm>.

- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Özel Eğitim, Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Genelge 2007/72* (Konu: Okullarda Güvenli Ortamların Sağlanmasına Yönelik Koruyucu ve Önleyici Tedbirlerin Artırılmasına İlişkin İşbirliği Protokolü). Sayı: B.08.0.ÖRG.0.20.02.04./4510, yayımlandığı tarih: belirtilmemiş. 23.02.2009, <http://duzce.meb.gov.tr/dosyalar/2007-72.doc>.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, Ergenlerin Sağlık Bilincinin Geliştirilmesi Projesi. 23.02.2009, <http://sdb.meb.gov.tr/ergenprojesi.html>.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, *Genelge 1995/75* (Konu: Uçucu Maddeler ve Kırtasiye Malzemeleri). Sayı: 8.08.0.SDB.0.31.06.36/ 6889, Yayımlandığı tarihi: 06/10/1995. 23.02.2009, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/984.html>.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, *Genelge 1999/29* (Konu: Madde Bağımlılığı). Sayı: B.08.0.SDB.0.31.06/1798, Yayımlandığı tarihi: 22/04/1999. 23.02.2009, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/968.html>.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, *Genelge 2000/01* (Konu: Şeker Hastası Öğrenciler). Sayı: B.08.0.SDB.0.31.06/007, yayımlandığı tarih: 03/01/2000. 23.02.2009, [http://www.kamudan.com/TopicPicture/\[5529504\]MEB-2000-01.pdf](http://www.kamudan.com/TopicPicture/[5529504]MEB-2000-01.pdf).
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, *Genelge 2000/60* (Konu: Besinlerle Bulaşan Hastalıklar). Sayı: B.08.0.SDB.0.31.06/3208, yayımlandığı tarih: 06.05.2000. 23.02.2009, <http://tkb.meb.gov.tr/genelge/2005/2000-60-Besinlerle%20Bula%C5%9Fan%20Hastal%C4%B1klar.htm>.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, *Genelge 2002/71* (Konu: Okul Sağlığı Faaliyetleri), Sayı: B.08.0.SDB.0.31.06.11/7187, yayımlandığı tarih: 09.09.2002. 23.02.2009, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/973.html>.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, *Genelge 2007/33* (Konu: Okul Kantinlerinin Denetimi ve Uyulacak Hijyen Kuralları). Sayı: B.08.0.SDB.0.31.06.01/1008, yayımlandığı tarih: 17.04.2007. 23.02.2009, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/1008_0.html.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı, *Genelge 2008/16* (Konu: 5727 Sayılı Kanunun Uygulanması). Sayı: B.08.0.SDB.0.11.06.01/1013, Yayımlanma tarihi: 18.03.2008. 23.02.2009, http://www.turkegitimsen.org.tr/1mevzuatpdf/sigara_genelge_2008_16.pdf.
- Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 03.07.2002, 24804.
- Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 27.8.2003, 25212.
- Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumlarında Yetiştirici Sınıf Açılmasına İlişkin Yönerge*. Yayımlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Ağustos 2008, 2611.
- Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 13.1.2005, 25699
- Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Müdürlükleri Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 18.01.1995, 22175.
- Milli Eğitim Bakanlığı Okul-Aile Birliği Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 31.05.2005, 25831.
- Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Eğitim Merkezleri Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 28.5.1982, 17707.
- Milli Eğitim Bakanlığı Taşınabilir İlköğretim Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 15.04.2000, 24021.
- Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun* (Kanun no: 3797). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.05.1992, 21226.
- Milli Eğitim Temel Kanunu* (Kanun no: 1739). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 24.6.1973, 14574.
- Murphy, E. (2005). Promoting Healthy Behavior. Health Bulletin, Number 2. Washington, DC: Population Reference Bures.
- Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 08.06.2004, 25486.
- Okul Servis Araçları Hizmet Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 28.08.2007, 26627.
- Özcebe, H. (2007). *Adolesanlarda Risk Alma Davranışları*. XI. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi'nde sunulan tebliğ. 23-26 Ekim, Denizli.
- Özcebe, H., Ulukol, B., Mollahaliloğlu, S., Yardım, N. ve Kahraman, F. (Ed.). (2008). *Sağlık Hizmetlerinde Okul Sağlığı Kitabı*. Ankara: Yücel Ofset.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 31.05.2006, 26184.
- Özel Ermeni İlkokulları Yönetmeliği*. Karar tarihi: 14.02.1976.
- Özel Mesleki Rehabilitasyon Merkezleri Hakkında Yönetmelik*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 02.05.2006, 26156.
- Özel Öğrenci Yurtları Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 03.12.2004, 25659.
- Pekcan H. (t.y). Halk Sağlığı Temel Bilgiler. Ç.Güler ve L. Akın (der.), *Okul Sağlığı* içinde. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Matbaası.
- Rum Azınlık İlkokulları Yönetmeliği*. Karar tarihi: 26 Nisan 1976.
- Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2007). Beslenme ve Fiziksel Aktiviteler Daire Başkanlığı Temiz Okul, Sağlıklı Okul için "Beyaz Bayrak Projesi", 03.07.2007.
- Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Beslenme ve Fiziksel Aktiviteler Daire Başkanlığının Görevleri*. 23.02.2009, http://temelsaglik2.saglik.gov.tr/index.php?option=com_content@task=view@id=27@Itemid=27.
- Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Genelge 2005/15* (Konu: Okul Sağlığı Hizmetleri). Sayı: B100TSH01200000, yayımlandığı tarih: 17.02.2005. 23.02.2009, http://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content@task=view@id=249@Itemid=35.

- Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun* (Kanun no: 224). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.01.1961, 10705.
- Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkında Yönerge*. Yayımlandığı tarih: 13.10.2006.
- Swedish CEDAW-Network ve Swedish Women's Lobby (2007). *Submission to the United Nation's Committee on the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*. 22.02.2009, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/ngos/SwedishNSWL.pdf>.
- Taşımali İlköğretim Yönergesi*. Yayımlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Aralık 1994, 2420.
- Tomaševski, K. (2002). *Report submitted by Special Rapporteur on the right to education. Mission to Turkey, 3-10 February 2002*. 05.03.2009, <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/1a5fd2dd8729e8f0c1256b9500517d8b/sFILE/G0212031.pdf>.
- Türk Ceza Kanunu* (Kanun no: 5237). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.10.2004, 25611.
- Tütün Mamüllerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanun* (Kanun no: 4207). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 26.11.1996, 22829.
- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu* (Kanun no: 1593). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 06.05.1930, 1489.
- UNISON Northern Ireland (2008). *Examination of the United Kingdom's 5th periodic report to the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights*. 23.02.2009, http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/info-ngos/UNISON_UK40.doc.
- Üner, S. ve Özcebe, H. (2002). Urbanization and Child Health. Uluslararası Çocuk sağlığı ve Çevre Sempozyumu'nda sunulan tebliğ. 18-20 Ekim, İstanbul.
- WHO (World Health Organisation) (1986). *Ottawa Charter for Health Promotion*. 23.02.2009, http://www.euro.who.int/aboutwho/policy/20010827_2.
- WHO (World Health Organisation) (2002). *Adolescent friendly health services: An agenda for change*. WHO/FCH/CAH/02.14. Geneva: WHO.

Okul Yapıları

Mehmet Onur Yılmaz

İçindekiler

I. GİRİŞ, 291

- A. Okul Yapılarının Eğitimde Haklar Açısından Önemi, 291
- B. Raporun Kapsamı ve Kullandığı Kavramlar, 293

II. ULUSLARARASI HUKUKTA OKUL YAPILARI VE DENEYİMLER, 295

- A. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 295
- B. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 299
- C. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 300
- D. Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Okul Yapılarıyla ilgili İlkelerin Özeti, 301
- E. Ülke Örnekleri, 302

III. ULUSAL MEVZUAT, UYGULAMALAR VE UYUM DEĞERLENDİRMESİ, 305

- A. Ulusal Mevzuat ve Milli Eğitim Şurası Kararları, 305
- B. Okul Yapılarının Elde Edilmesi Süreciyle ilgili Genel Değerlendirme, 309
- C. Tip Proje Uygulaması, 311

IV. SONUÇ VE ÖNERİLER, 315

NOTLAR, 317

KAYNAKÇA, 319

1. Giriş

Yaşadığınız evi, sokağı ve okulunuzu düşünün. Şöyle başlayabilirsiniz:

“Her sabah uyandıktan sonra okula gidene kadar neler yapıyorsunuz? Yataktan kalkıp giyindiniz ve banyoya girdiniz, burası temizlik gereksiniminizi karşıladığınız yer. Daha sonra mutfağa giderek kahvaltınızı yaptınız ... Kalorifer yeni yanmış, ev sıcacık. Çıkma zamanı geldi. Paltonuzu, ayakkabınızı giyip evinizin kapısından dışarı çıktınız. Dördüncü katta oturduğunuz için merdivenleri indiniz. Apartmanın kapısından dışarı çıktığınızda soğuk bir an yüzünüze çarptı. Sokaktan aşağı doğru yürüyüp bakkalın önünden karşıya geçtiniz. Birazdan daha büyük bir caddeye geleceksiniz. Cadde büyük apartmanlarla dolu, giriş katlarında dükkanlar var. Parkın içinden geçip caminin önüne geldiğinizde yeniden karşıya geçeceksiniz. Okul bir sonraki sokakta, işte görüldü. Büyük ve birkaç katlı bir yapı. Merdivenleri ve kapısı çok geniş. Her sınıfın birkaç penceresi var. Bu nedenle içerisi çok aydınlık. Koridorları çok geniş. Burada eğitim görüyorsunuz.”

İçinde yaşadığımız ya da çeşitli amaçlarla kullandığımız yapılarla dolu çevremiz. Bize bu ortamı sağlayan “mimarlık sanatı”. En önemlisi de mimarlığın “yaşanan” bir şey olması.

Bahçe duvarına çarptırarak top oynadığımızda ya da saklambaç oynarken duvara sobe yaptığımızda yaşadığımız gibi...¹

A. Okul Yapılarının Eğitimde Haklar Açısından Önemi

Farkında olsak da olmasak da mimarlık, her türlü ürünü ile yaşamımızın her yerinde ve her anında yer eder. İçinde yaşadığımız yapıları çevre yaşamımıza yön ve şekil verir. Mekanlar, ne yapacağımızın değilse bile neler yapabileceğimizin, pencereler dışarıya baktığımızda ne göreceğimizin değilse bile neler görebileceğimizin, sınıflar aldığımız eğitimin ne kadar iyi olduğunun değilse bile ne kadar iyi olabileceğinin sınırlarını çizer.

Okul yapıları ise yaşamımızda çok önemli bir yeri olan mimarlığın kişisel ve toplumsal yaşamımızdaki öncelikli yapılarıdır. Çocukluğumuzun erken çağlarından başlayıp yirmili yaşlarımıza kadar günlük faal yaşam süremizin yarısına yakınına içinde, yanında, yakınında geçirdiğimiz okul yapılarının eğitimde hakların gerçekleşmesiyle ilişkisi şüphesiz çok büyüktür.

Günümüzde eğitim, amaçları, bu amaçlara uygun müfredatı, eğitim araçları ve kadrosu ile bir bütün olarak algılanmaktadır. Okul yapıları da doğal olarak eğitimin bir aracı olarak kabul görmektedir. Christopher Day “Çocuklar öğrenmek için doğmuşlardır. Ama her zaman yetişkinlerin onlardan öğrenmelerini istediklerini öğrenmek için değil, tecrübelerinden ve tecrübe ettiklerinden öğrenmek için. Çocukların okullarda bir şeyler öğrenmelerini bekleriz. Peki okullar; binasıyla, bahçesiyle, odaları ve koridorlarıyla çocuklara neler öğretir? Ne tür toplumsal modeller, alışkanlıklar ve beklentiler öğrenir çocuklar okullardan?” derken bu konuda yeni bir anlayışın kapılarını açar: **eğitim aracı olarak okul.**²

Okul yapıları, eğitimin bileşeni ve aracı olarak düşünülduğünde, bu yapıların fiziksel koşullarının eğitimde haklarla ilişkisi çok daha yakından görülebilir. **Okul yapıları, alınan eğitimin ne kadar kaliteli olabileceğinin, çocukların gelişim hakkı, katılım hakkı gibi uluslararası insan hakları belgeleriyle koruma altına alınmış haklarının ne ölçüde gerçekleştirilebileceğinin sınırlarını çizer.** Eğitimde çocuğun yararına öncelik tanınıp tanınmadığı, eğitimin çocuğun ihtiyaçlarına göre uyarlanabilir olup olmadığı ve istisnasız tüm çocuklar için erişilebilir olup olmadığı, okulun fiziksel koşullarıyla yakından ilişkilidir.

Bu yönü ile okul yapıları pek çok açıdan ele alınabilir. Genelden özele ele alırsak, öncelikle okulun kentin neresinde olduğu önemlidir. Özellikle metropollerde yoğun yapılaşmanın olduğu kent parçalarında okullar önemli kent içi boşluklardır. Diğer yandan okulun her bir çocuk için erişilebilir bir konumda olması önemlidir. Okulların kent içerisindeki dağılımı ve kent içi toplu taşıma ağlarına yakınlığı, dikkatle ele alınması gereken konulardır. Okul yapılarının mimari kimlikleri diğer kamu yapıları gibi kentlerin mimari kimliğini oluşturan asli unsurlardandır. Bu sebeple okul yapılarının mimari kimliği yerel kültür ile eğitimin evrensel ilkelerinin uyumlu bir yansıması olmalıdır. Kent ölçeğinden mahalle ölçeğine doğru geldiğimizde, okul yapılarının içerisinde buldukları bahçeleri ile birlikte, çok önemli işlevleri olduğunu görürüz. Okul bahçeleri sadece okulun bahçesi değil, çocuklar için okul saatleri dışında oyun yeri, kentliler için spor ve rekreasyon mekanı, afet durumlarında toplanma alanıdır. Bu sebeple okullar birincil kullanım amacı olan eğitim dışında çevrelerinde yaşayan topluluklar için de önemli yapılardır.

Yapı ölçeğinde, okuldan pek çok ihtiyacı karşılaması beklenir. Eğitim süresince ihtiyaç duyulacak olan tüm mekansal altyapının bulunması ilk beklentidir. Yeterli sayıda ve büyüklükte sınıf, kütüphane, laboratuvar, yemekhane, tuvalet ve spor mekanlarının, vb. bulunması şarttır. Bu mekanların birbiri ile ilişkileri ve birbirine göre konumlanmaları, renklerinin doğru seçilip seçilmediği, akustik altyapılarının yeterliliği, hijyen koşullarını sağlayıp sağlamadığı önemlidir. Okullara toplum içinde örnek yapı olma işlevi de yüklenebilmelidir. Bu sebeple, işletme maliyetini düşürmek ve çevre dostu olmasını sağlamak için binanın ısıtılması, havalandırılması ve soğutulması ile ilgili çevreci tedbirler alınması da önemlidir. Diğer yandan okul yapılarının mimarisinden, öncelikli kullanıcıları olan öğrencileri gözettiği kadar eğitimin diğer aktörleri olan öğretmen, okul personeli ve idari kadroyu da gözetmesi beklenmelidir. Okulun işlevini yerine getirmesi bütün bu gereklilikler arasındaki optimum dengeyi kurması ile mümkündür.

Oysa Türkiye’de okul yapılarını yalnızca “eğitimin içinde gerçekleştiği bir kabuk” olarak görme eğilimi vardır. Okul yapılarının yeterliliği sınıf adedinin dışında birçok bileşene bakılmasını ve ülkemizde hakim uygulama olan “tip proje” uygulamalarının iyi değerlendirilmesini gerektirir. Ülkemizdeki okulların sağlamlık ve dayanıklılık sorununun henüz çözülmemiş olması da okul yapıları konusunda dünyadaki çağdaş anlayıştan geride olduğumuzu gözler önüne serer: Türkiye’de 1998-2003 yılları arasında meydana gelen altı orta ve büyük ölçekli depremde 130 okul tamamen yıkılmış ve binlerce öğrenci

ve öğretmen yaşamını yitirmiş ya da yaralanmıştır.³ Üstelik, 1999 Marmara Depremi ardından ilgili mevzuata getirilen sıkı kurallara rağmen, yeni dönemde yapılmış olması gereken Çeltiksuyu Yatılı İlköğretim Bölge Okulu da 1 Mayıs 2003'te Bingöl'de meydana gelen depremde yerle bir olmuş, bu sırada 85 öğrenci ve bir öğretmen yaşamını yitirmiştir.⁴ Sağlamlıkla ilgili sorunlar devam ettiği gibi, okul yapısının eğitimin bir bileşeni olarak değerlendirilmesi yaklaşımına göre de Türkiye'nin alması gereken yol uzundur.

B. Raporun Kapsamı ve Kullandığı Kavramlar

Türkiye'de okul yapılarıyla ilgili sorunların çözülmesi için ilk adımlardan biri ulusal mevzuatın uluslararası insan hakları belgeleri ışığında değerlendirilmesidir. Raporda mevzuattaki okul yapılarıyla ilgili düzenlemeler, uluslararası hukukun koruma altına aldığı eğitimde haklar ışığında incelenmektedir. Öncelikle Birleşmiş Milletler öncülüğünde birçok ülke tarafından kabul edilen ve Türkiye'de de yürürlükte olan uluslararası insan hakları belgelerinin ilgili maddeleri incelenerek okul yapılarının fiziksel koşullarıyla ilgili ilkeler belirlenecek ve yakın zamanda okul yapılarıyla ilgili çağdaş yaklaşımları benimseyen ülke örneklerine değinilecektir. Ardından, Türkiye'deki durumun değerlendirilmesi için, okulların elde edilme süreçleri, okullarla ilgili mevzuat ve "tip proje" uygulamasının eğitimde haklarla ilgili sonuçları ele alınacaktır. Raporun son bölümünde, okul yapılarıyla ilgili durumun iyileştirilmesine yönelik mevzuat değişikliği ve politika önerileri yer almaktadır.

Uluslararası hukukta doğrudan okullardaki fiziksel koşullara ilişkin normlar arandığında hemen hiçbir şey bulunamayacağı iddia edilebilir. Ancak ihtiyacımız olan, okulların fiziksel koşulları ve eğitimde insan haklarının gerektirdikleri arasındaki ilgiyi kurmak ve bu hakları güvence altına alan uluslararası mevzuatın ortaya koyduğu normları yorumlayarak eğitim yapılarının fiziksel koşullarına ilişkin insan hakları temelli bir yaklaşımı inşa etmektir. Bu rapor, bu türden bir yaklaşımın inşası için ancak bir "ilk adım" olarak görülmeli, bu çalışmanın ortaya koyduğu değerlendirmelerin "tüketici" nitelik taşımadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Raporda sıklıkla kullanılan kavramlardan **okul yapıları**, eğitimin gerçekleştiği ortamın fiziksel koşulları yerine kullanılan bir kavramdır. Çağdaş yaklaşımlar, okul yapısının niteliğini eğitimin niteliğinin ön şartı olarak görmekte ve okulu eğitim aracı olarak kullanmanın olanaklarını araştırmaktadır. Örneğin, John P. Eberhard iyi akustik, görsel konfor, ışık ve renk algısını, sürdürülebilir bir okul için dört gösterge olarak öne çıkarır.⁵ Alan Ford ise 21. yüzyılda inşa edilecek okulların doğa dostu, sürdürülebilir ve mimari bakımdan zengin olması gerektiğini söyler.⁶

Raporda kullanılan **insan hakları** anlayışı, dünyada insan hakları alanında çok önemli çalışmaları bulunan felsefeci Prof. Dr. Ioanna Kuçuradi'nin insan hakları felsefesine dayanmaktadır. Kuçuradi'ye göre insan hakları fikri, insanın onu diğer tüm canlılardan ayıran özelliklerinin ve insan onurunun değerinin bilgisine dayanır. İnsan, diğer bütün canlılarla ortak özelliklerinin yanı sıra akıl sahibidir, düşünebilir, keşfedebilir, sanat

---

veya bilimsel çalışmalar yapabilir, sevebilir, aşık olabilir, edebiyat yapabilir, icat edebilir, yaratabilir, devletler kurabilir, paylaşabilir, güven duyabilir... Bunlar olanaklardan ibarettir ve tüm insanlar bu ve benzeri pek çok olanakla doğar. Bu olanakların tümü ve daha fazlası bir arada sadece insanda vardır ve onu diğer canlılardan farklı kılar. Ancak, insanın bu olanaklarını en geniş biçimde gerçekleştirmesi ancak uygun şartlar sağlandığında beklenebilir. Doğduğu günden itibaren yaşamı güvence altında olan, gelişimi desteklenmiş, ihtiyacı olan sosyal, kültürel ve ekonomik imkanlara sahip olabilmiş, insanlarla ilişkilerinde barış ve hoşgörü kültürünü benimsemiş bir insandan, insanlık ailesinin hanesine yazılacak yeni başarılar bekleyebilirsiniz. İşte insan hakları, insanın kendini gerçekleştirebilmesi için bu olanakların güvence altına alınması gerektiği fikrinden doğar. İnsanın sahip olduğu tüm bu olanaklar ve ürettiği değerler ancak bu olanakların gerçekleşmesi önündeki engellerin kaldırılması ile yaşam şansı bulabilir. Bu yüzdendir ki insan hakları “insan onurunun değerinin bilgisi”ne dayanır.⁷ Bu çerçeveden bakıldığında eğitim hakkı insan hakları bütününe önemli bir parçasıdır. Kişinin sahip olduğu olanaklarını geliştirmesi ve gerçekleştirmesi için eğitime ihtiyacı vardır.

Bunun yanında Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ne (ESKHUS) ilişkin Genel Yorum 13’ün ilk paragrafında eğitim hakkı şöyle tanımlanmaktadır:⁸

Eğitim, hem kendi içinde bir insan hakkıdır, hem de diğer insan haklarının gerçekleşmesi için vazgeçilemez bir araçtır. Güçlendirici bir hak olarak eğitim, ekonomik ve sosyal olarak toplum dışına itilmiş yetişkin ve çocukların kendilerini yoksulluktan kurtarabilecekleri ve içinde buldukları topluma tam olarak katılmalarını sağlayacak yolları elde edecekleri temel araçtır. Eğitimin kadının güçlendirilmesinde, çocukların sömürücü ve tehlikeli işçilikten ve cinsel istismardan korunmasında, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesinde, çevrenin korunmasında ve nüfus artışının kontrol edilmesinde hayati bir rolü vardır. Eğitim, artan bir şekilde, Devletlerin yapabileceği en iyi yatırım olarak kabul görmektedir. Ancak eğitimin önemi sadece pratikte değildir: iyi eğitilmiş, aydınlanmış, aktif, özgürce ve serbestçe dolaşabilen bir zihin, insan varoluşunun haz ve ödülleri biridir.

Bu iki yaklaşım, raporun insan haklarına ve eğitim hakkına yaklaşımının temelini oluşturmaktadır.

II. Uluslararası Hukukta Okul Yapıları ve Deneyimler

Daha önce de değinildiği gibi, uluslararası insan hakları belgelerinde okul yapılarının fiziksel koşullarına ilişkin doğrudan bir ilke ya da norm bulmak oldukça zordur. Bu durumda yapılması gereken, okulların fiziksel koşulları ile çocuk haklarının gerektirdiklerinin ilgisini kurmak ve eğitimde hakları güvence altına alan uluslararası mevzuatın ortaya koyduğu normları yorumlayarak eğitim yapılarının fiziksel koşullarına ilişkin insan hakları temelli bir yaklaşımı inşa etmektir. Çok açıktır ki bu yaklaşımın inşası her ülkenin kendi koşulları içinde gösterilmesi gereken özel ve ortak bir çabayı gerektirir. Bu ortak çabanın bir tarafında hükümet yetkilileri ve eğitim bürokrasisi, bir tarafında insan hakları savunucuları ve eğitimciler varken, diğer tarafta mimarlar ve şehir plancıları bulunur. Raporun ilerleyen bölümlerinde bu yaklaşımın nasıl kurulacağına ilişkin ele alınacak dünya örnekleri sadece süreçten öğrenilenler ve temel alınan ilkeler açısından referans kabul edilmelidir. Sürecin bütünü, Türkiye'nin koşulları (olanakları ve sınırlılıkları) gözetilerek inşa edilmelidir.

A. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS)

Konu eğitimde haklar ile ilgili olduğunda, uluslararası mevzuat başlığı altında irdelenmesi gereken temel belge hiç kuşkusuz çocuk haklarına dair en kapsamlı açılımı ortaya koyan ÇHS'dir.

Sözleşmede, okul yapılarıyla ilişkilendirilebilecek maddelerden ilki, Madde 3(3)'tür: "Taraflar Devletler, çocukların bakımı veya korunmasından sorumlu kurumların, hizmet ve faaliyetlerin özellikle güvenlik, sağlık, personel sayısı ve uygunluğu ve yönetimin yeterliliği açısından, yetkili makamlarca konulan ölçülere uymalarını taahhüt ederler." Okul yapılarının "çocukların bakım veya korunmasından sorumlu kurumlar"dan biri olduğu düşünülürse bu norm eğitim yapılarının güvenlik, sağlık, personel sayısı ve uygunluğu ve yönetimin yeterliliği açısından bir standarda ya da ölçüye bağlanması gerektiğini söylemektedir. Diğer bir deyişle ÇHS, taraflar devletlere okul yapıları için güvenlik, sağlık, personel sayısı ve uygunluğu ve yönetimin yeterliliği açısından asgari standartlar belirleme ve bu standartlara uyulmasını sağlayacak bir sistem kurma yükümlülüğü getirmiştir. Uluslararası hukuk belgeleri ışığında, okul yapılarına ilişkin üretilebilecek normlar arasındaki en önemlilerden biri budur. Bu standartların nasıl belirlenmesi gerektiği ise, raporun ilerleyen bölümlerinde yine uluslararası insan hakları belgeleri temel alınarak tartışılacaktır.

ÇHS'nin konu ile ilişkilendirilebilecek diğer maddeleri eğitim hakkını düzenleyen Madde 28 ve 29'dur:

Madde 28

1. Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle:

...

b) Ortaöğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar;

Madde 29

1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler:

a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi;

....

e) Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi.

Madde 28, eğitimde fırsat eşitliğini vurgulaması açısından önemlidir. Ayrıca maddenin b bendinde geçen “tüm çocuklara açık olmasını sağlama” yükümlülüğü, okulların yapıları bakımından da tüm çocuklar için erişilebilir olması sorumluluğunu getirir. Madde 29'un (1)(a) bendinde yer alan ve eğitimin “çocuğun kişiliğini, yeteneklerini, zihinsel ve bedensel yeteneklerini mümkün olduğunca” geliştirecek nitelikte olması gerektiği vurgusundan, okul yapılarının elde edilmesinde de bu kaygıların öncelikli olması gerektiği yorumu yapılabilir. Diğer yandan (1)(e) bendinde yer alan, eğitimin çocuğun “doğal çevreye saygısının geliştirilmesi”ni amaçlaması gerektiği vurgusu, mimari bir yapı olarak okulun çevresel olarak sürdürülebilir olması gerekliliğini ortaya koyar.

Madde 29 ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi'nin hazırladığı (ÇHK) 2001 tarihli Genel Yorum 1'e bakıldığında okulların fiziksel koşullarında uyulması gereken ilkelere ilişkin daha fazla yorum yapmak olanaklı hale gelmektedir. Komite, Madde 29'a ilişkin yorumunda “eğitimin çocuk merkezli, çocuk dostu ve güçlendirici olması gerektiğinde ısrar etmekte”dir. Komite ayrıca “her çocuğun hakkı olan eğitimin, çocuğa yaşam becerileri kazandıracak, çocuğun insan haklarının hepsinden tam olarak yararlanma kapasitesini güçlendirecek” nitelikte olması gerektiğini vurgular.⁹ Bunlar eğitimin diğer her unsuru gibi okullar için de bağlayıcı normlar olarak ele alınmalıdır. Bir diğer ifadeyle bütün okullar çocuğa yaşam becerileri kazandıracak ve çocuğun insan haklarının hepsinden tam olarak yararlanma kapasitesini güçlendirecek nitelikte olmalıdır.

Komitenin şimdiye kadar yayımlanmış olan yorumları içerisinde doğrudan okulu konu alan tek yorum Genel Yorum 1'in 12. paragrafında geçmektedir. Komite daha önce de yaptığı gibi “eğitimin, çocuk dostu, esinlendirici ve motive edici özellikler” taşıması gerektiğini vurgulayarak “okullarda insancıl ortamlar oluşturulmalı ve çocukların oluşum

halindeki kapasitelerine uygun biçimde gelişmelerine olanak tanımalıdır” demektedir.¹⁰ Bu tespit, okul yapılarının elde edilmesinde önceliklerin belirlenmesi için çok önemli bir dayanaktır.

ÇHS’de yer alan ve ÇHK’nin yorumuyla “şemsiye haklar” olarak adlandırılan dört temel ilke de, okul yapılarının elde edilmesinde uygulanması gereken ilkelerin belirlenmesinde öne çıkmaktadır. Bu ilkeler gelişim hakkı, katılım hakkı, ayrımcılık yasağı ve çocuğun yüksek yararı ilkesidir.

Gelişme hakkı, sözleşmenin aşağıdaki maddelerinde düzenlenmiştir:

Madde 6(2)

Taraf Devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler.

Madde 27(1)

Taraf Devletler, her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir hayat seviyesine hakkı olduğunu kabul ederler.

Burada bahsi geçen “gelişme” kavramı, yalnızca çocuğun yetişkinlik dönemine hazırlanmasıyla ilgili değildir. Bu aynı zamanda çocukluk döneminin elverişli koşullara sahip olması anlamına da gelir. Sözleşmeye göre devletlerin, “çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal, psikolojik ve toplumsal gelişimini, insanın saygınlığı ile uyumlu biçimde gözetmeleri ve çocuğun toplumda özgür bir birey olarak yaşamını sürdürmesi için gerekli önlemleri almaları” gerekmektedir.¹¹ Bu çerçeveye, okulların çocuğun gelişim hakkının gerçekleşmesine uygun olması da girer. **Okulların çocuğu kendini gerçekleştirme yönünde destekleyen yapılar olması gerekir.** Fiziksel gelişim için uygun ve yeterli alanları sağlayamayan, akustiği ve gürültü kontrolü iyi olmayan, görsel konfora ve derinlik algısına olanak sağlamayan, aydınlatması zayıf olan ve renkler bağlamında iyi olmayan bir okulun¹² çocuğun fiziksel, algısal, bilişsel, toplumsal ve duygusal gelişimi¹³ için olumsuz etkili görmezden gelinemez. Gelişim hakkı, değinilen ve eğitimin amaçlarını düzenleyen Madde 29’un da en önemli dayanak noktalarından biridir.

Katılım hakkı, sözleşme kapsamında Madde 12, 13 ve 15’te tanımlanmaktadır:

Madde 12(1)

Taraf Devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak, gereken özen gösterilmek suretiyle tanırlar. ...

Madde 13(1)

Çocuk, düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahiptir; bu hak, ülke sınırlarına bağlı olmaksızın; yazılı, sözlü, basılı, sanatsal biçimde veya çocuğun seçeceği başka bir araçla her türlü haber ve düşüncelerin araştırılması, elde edilmesi ve verilmesi özgürlüğünü içerir. ...

Madde 15(1)

Taraf Devletler, çocuğun dernek kurma ve barış içinde toplanma özgürlüklerine ilişkin haklarını kabul ederler. ...

Bu üç sözleşme maddesinden konumuzla ilgili iki farklı düzeyde çıkarım yapmak olanaklıdır. Birincisi, **okul dahilindeki mekanların çocuğun katılımına olanak sağlayacak, hatta katılımcı bir eğitimi teşvik edecek nitelikte olmasının okul yapıları için bir norm olması gerektiğidir.** Çocuğu yalnızlaştıran, okul arkadaşları ile birlikte olma ve birlikte üretme olanaklarını kısıtlayan, ölçeği iyi belirlenmemiş bir okul binası teşvik edici değildir ve çocuğun katılım hakkının gerçekleşmesinin önünde bir engeldir.

Buradan yapabileceğimiz bir diğer çıkarım da **okul yapılarının elde edilmesi sürecine çocuğun katılımının sağlanmasıdır.** İlk bakışta gerçekçi değilmiş gibi görünen bu açılımın özellikle Kuzey Avrupa ülkelerindeki katılımcı mimari tasarım modelleri incelendiğinde uygulanabilir olduğu görülebilir. Burada katılımın düzeyi, okulun mimari tasarımı sürecinde çocukların fikirlerinin alınması ile başlar, okul tasarımının çocuklar ile birlikte yapılmasına kadar gider. Ara düzeylerde okulun bir bölümünün çocuklar ile birlikte tasarlanması ya da inşa edilmesi gibi olanaklar da mevcuttur. Temel kaygı, çocuğun katılımına olanak sağlamak olduğu sürece bunun bir yolunu bulmak da mümkündür. “Save the Children” örgütünün Finlandiya merkez binasının iç mekan düzenlemesinde çocuklar ile birlikte yapılan çalışmalar ve 2006 yılında düzenlenen Helsinki Liman Bölgesi Kent Planlama Proje Yarışması’nda çocukların da içinde olduğu ARKKİ proje ekibinin derece alması, katılım hakkının gerçekleşmesini amaç edinenler için cesaret vericidir.¹⁴

Ayrımcılık yasağı, okul yapıları için norm sağlayabileceğimiz bir diğer ilkedir. Bu ilke, ÇHS Madde 2’de aşağıdaki şekilde ifade bulmaktadır:

Madde 2(1)

Taraf Devletler, bu Sözleşmede yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasi ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanım ve taahhüt ederler.

Bu maddeden okul yapılarının elde edilmesine ilişkin üretilebilecek iki ilke aşağıdaki gibidir:

- Okul yapıları için var olan/var olması gereken normlar hiçbir ayırım gözetmeksizin her okul için uygulanmalıdır.
- Diğer yandan, okul yapısının niteliği herhangi bir çocuğun sahip olduğu farklılık sebebiyle eğitim almasının ya da eğitim ortamının olanaklarından faydalanmasının önünde engel oluşturmamalıdır. Mevcut eğitim yapısı stoklarının engelli çocukların eğitim almasına uygun olmaması bu norm için en genel ihlal örneği olarak gösterilebilir.

Çocuğun yüksek yararı ilkesi, sözleşmenin amacını ve ruhunu en yoğun şekilde içeren ilke olarak okul yapılarına ilişkin önemli bir norm kaynağıdır. Bu ilke, okul yapısının, çocuğun hakları söz konusu olduğunda sadece bir bina, tarafsız/nötr olamayacağını göstermekte ve taraf devletlere pozitif bir yükümlülük tanımlanmaktadır:

Okul yapısının çocuğun çıkarlarını ve yararını diğer alternatiflere göre önceliklendirilmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle, okulların elde edilmesi sürecinde ekonomik, bölgesel, vb. yararlar değil, çocuğun yararı öncelikli olmalıdır. Bina olarak okul, eğitimin tüm diğer unsurları ile birlikte çocuğun yüksek yararı için gösterilen bir çabanın sonucunda ortaya çıkmalıdır.

B. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS)

ESKHUS da ÇHS gibi uluslararası hukukta yer alan temel insan hakları belgelerinden biridir. Eğitim hakkı, ÇHS’de olduğu gibi bu sözleşmede de tanımlanmakta ve devletlere eğitim hakkıyla ilgili önemli yükümlülükler getirilmektedir.

ESKHUS Genel Yorum 13’te de belirttiği üzere, taraf devletlere sözleşmenin 13. maddesinin 3. ve 4. paragrafları kapsamında kurulmuş olan eğitim kurumlarına ilişkin (devletin kurduklarının dışındakiler) “minimum eğitsel standartları belirleme” ve bu standartları “takip altında tutacak şeffaf ve etkili bir sistem oluşturma” yükümlülüğü verilmiştir.¹⁵

ESKHUS temelinde eğitimde haklar ve okul yapıları konu edildiğinde, Birleşmiş Milletler Eğitim Hakkı özel raporörü Katarina Tomaševski’nin eğitim hakkı uygulamalarıyla ilgili olarak ortaya koyduğu ve kısaca 4-A olarak bilinen ilkelerden yararlanmak gerekir. Tomaševski’nin insan haklarının eğitime entegre edilmesi için ortaya koyduğu ve Genel Yorum 13’te de yer alan 4-A ilkeleri, dört temel göstergeler sunar (*availability, accessibility, acceptability, adaptability*).¹⁶ Bu göstergeler açısından okul yapılarının uyması gereken ilkelerle ilgili aşağıdaki çıkarımlar yapılabilir.

Mevcudiyet: Bu ilkeye göre, “taraf devletin yargı alanı dahilinde, işlerliği olan eğitim kurumları ve programlarının sayısı yeterli düzeyde olmalıdır.” Bir eğitim kurumunu işler kabul edebilmek için o eğitim kurumunun faaliyet göstermek için ihtiyaç duyduğu tüm donanıma sahip olması gerekir. Genel Yorum 13 Paragraf 6(a)’da belirtildiği gibi bu donanım bina, sıhhi tesisat ve güvenli içme suyundan kütüphane ve bilgi teknolojilerine kadar uzanabilir.¹⁷

Erişilebilirlik: Erişilebilirlik konusu okul yapıları özelinde ele alındığında okul yapılarının her çocuğun erişimine olanak sağlayacak niteliklere sahip olmasına işaret eder. Bu gerekliliği iki temel şekilde ele alabiliriz. İlki öğrencilerin fiziksel ya da zihinsel engellerinin okula erişimleri önünde bir engel teşkil etmemesi gerekliliğidir. Bunun ayrıntıları Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin (EHİS) irdelendiği bölümde ele alınmıştır.

Erişilebilirlik ile ilgili diğer bir konu okul yapılarının yapıları çevre (kent, kasaba, köy) içindeki konumudur. Mevcudiyet ilkesi ile de ilişkilendirilebilecek bu konu, okulun çocuğun yaşadığı yere uzaklığı, toplu taşıma (otobüs, minibüs, metro, tramvay, vb.) sistemleri ile

entegrasyonu, ana yola uzaklığı, kent içindeki konumu (okul çevresindeki trafik yoğunluğu), çevresinin güvenlik durumu, çevre kirliliği yaratan kaynaklardan (sanayi bölgeleri, katı atık depolama alanları) uzaklığı gibi konuların değerlendirilmesini gerektirir.

Kabul edilebilirlik: Genel Yorum 13'te tanımlandığı şekliyle kabul edilebilirlik ilkesi, eğitimin içerik ve biçim olarak kültürel açıdan uygun ve iyi kalitede olmasını gerektirir.¹⁸ Bu ilke, iyi kaliteye yaptığı vurgu açısından önemlidir ve okul yapılarının çocuk haklarının tüm gereklerini karşılar niteliklere sahip olması gerekliliği için anlamlı bir temel oluşturur.

Uyarlanabilirlik: ESKHUS'un getirdiği en önemli ilkelerden biri olan uyarlanabilirlik ilkesine göre, "eğitim esnek olmalıdır, böylelikle değişen toplumların ve toplulukların ihtiyaçlarına uyarlanabilir ve farklı sosyal ve kültürel ortamlardan öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilir."¹⁹ Bu ilke, okul yapıları için de önemlidir. Eğitimin bütün öğrencilerin ve öğrencilerin içinde bulunduğu toplulukların ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için, okulların fiziksel koşullarının da farklı koşullara uyumu kolaylaştırıcı nitelik taşıması gerekir. Okul bahçelerinin, öğrencilerin birbirinden farklı ihtiyaçları ve farklı fiziksel aktivite türleri için kullanılabilir niteliklere sahip olması ve sınıfların farklı derslerin gereklerine göre yeniden düzenlenebilir olması, uyarlanabilirlik ilkesinin fiziksel koşullarla ilgili gerektirdiklerine örnek olarak verilebilir.

C. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS)

Türkiye tarafından 20 Mart 2007'de imzalanıp 3 Aralık 2008'de TBMM tarafından kabul edilen EHİS, okul yapıları hakkında önemli ilkeler içermektedir.

Sözleşmenin tanımlar bölümünde, bu raporun konusuyla ilgili üç tanım şu şekilde verilmiştir:

Madde 2

...

"Engelliğe dayalı ayrımcılık",²⁰ siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alandaki tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin diğerleri ile eşit bir şekilde kullanılması veya bunlardan yararlanılması imkanını ortadan kaldıran veya bunu engelleyen her türlü ayrımcılık, dışlamanın veya kısıtlamanın engelliğe dayalı olarak yapılmasıdır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık, makul uyumlaştırmanın yapılmaması dahil her türlü ayrımcılığı kapsar.

"Makul uyumlaştırma",²¹ engellilerin tüm insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleriyle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere somut durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve uyarlamaları ifade eder.

"Evrensel tasarım" ve "kapsayıcı tasarım",²² ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir tasarıma veya uyarlanmaya gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilirliği şeklinde tasarlanmasıdır. "Evrensel tasarım" ve "kapsayıcı tasarım", gerek duyulduğu takdirde özel engelli grupları için yardımcı cihazların tasarımını da kapsamaktadır.

Engellilerin erişimi ve kullanımı için uygun olmayan okulların tümü bu çerçevede **engelliğe dayalı ayrımcılığa** sebep olmaktadır. Türkiye’deki okulların ne kadarının bu kapsamda değerlendirilebileceğine dair somut bir bilgi yoktur. Ancak, engellilerin erişimi ve kullanımına uygun okul sayısının çok az olduğunu söylenebilir. Son yıllarda engellilerin erişimi için okullarda asansör, rampa gibi olanaklar yaratılmaya çalışılsa da bütünsel bir tasarım ürünü olmayan bu olanaklar çok eklektik kalmakta ve soruna çözüm getirmekten çok çözüm gibi sunulduğu için sorunun üzerini örtmekte ve çözümü geciktirmektedir.

Gerçek çözüm, EHİS’in yukarıdaki maddesinde işaret edilen diğer iki kavramda gizlidir. Bunlardan ilki olan **makul uyumlaştırma** oldukça mütevazı bir talebi dile getirmektedir. Makul uyumlaştırmanın gerçekleşebilmesi için sözleşmede belirtildiği gibi **evrensel ve kapsayıcı tasarım** ilkelerinin uygulanması, yani okul yapılarının ve programlarının özel bir uyarlanmaya gerek duyulmaksızın engelliler tarafından da kullanılabilir şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Sözleşmenin 24. maddesinde, engelli çocukların eğitim hakkının gerçekleşebilmesi için taraf devletçe sağlanması gerekenler arasında, engellilerin “engelleri nedeniyle genel eğitim sisteminin dışında tutulmaması” ve engelli çocukların, “engelleri nedeniyle parasız ve zorunlu ilk ve ortaöğretimin dışında tutulmaması” da sıralanmaktadır. Takip eden bölümde engellilerin yaşadıkları çevrenin “engellerini gözetererek onları da içine alan, kaliteli, parasız ilk ve ortaöğretime diğerleriyle eşit bir şekilde erişebilme” hakkı olduğundan bahsedilir.

Tüm bu normlar okul binalarının sahip olması gereken nitelikler için önemli birer veridir.

D. **Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Okul Yapılarıyla ilgili İlkelerin Özeti**

Raporun bu bölümünde, önceki bölümlerde bahsedilen uluslararası insan hakları belgelerinden ilkeler özetlenecektir. Böylelikle, hem bir sonraki bölümde ülke örnekleri değerlendirilirken bu ülkelerde uygulamaların eğitimde hakların gerçekleşmesine ne tür katkılar yaptıkları, hem de ulusal mevzuatın durumu daha iyi anlaşılabilir.

Uluslararası insan hakları belgelerinden okul yapılarıyla ilgili üretilen normlar şu şekilde sıralanabilir:

- İşler haldeki okul yapılarının sayısı yeterli düzeyde olmalıdır.
- Okul yapıları, çocuğun yaşadığı yere ya da anayollara uzaklık, toplu taşıma sistemleriyle entegrasyon açısından erişilebilir nitelikte olmalıdır.
- Okul yapılarının niteliği, herhangi bir çocuğun sahip olduğu farklılık nedeniyle eğitim almasının ya da eğitim ortamının olanaklarından yararlanmasının önünde bir engel olmamalıdır.

-
- Okul yapıları, çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel becerilerinin mümkün olduğunca geliştirilmesini sağlar nitelikte olmalıdır. Çocuğun sağlıklı gelişimi için tehdit oluşturabilecek ve çevre kirliliği yaratan kaynaklardan uzak olmalıdır.
  - Okul yapılarının elde edilmesinde, çocukların çıkarları ve yararları diğer faktörlere göre önceliklendirilmiş olmalıdır.
  - Okul yapılarıyla ilgili minimum standartlar belirlenmeli ve bu standartların tüm okullarda uygulanmasını sağlayacak bir sistem kamu otoritesi tarafından kurulmalı ve işletilmelidir.
  - Okul, doğal çevreyle uyumlu ve çocuğun doğal çevreye saygısını geliştirecek nitelikte olmalıdır.
  - Okul yapıları dahilindeki mekanlar katılımcı bir eğitimi teşvik edici nitelikte olmalıdır.
  - Okul yapılarının elde edilme sürecinde çocuğun katılımı sağlanmalıdır.
  - Okul yapıları, farklı sosyal ve kültürel ortamlardan öğrencilerin ve değişen toplum ve toplulukların ihtiyaçlarına cevap verebilmek için, bu ihtiyaçlara göre uyarlanabilir nitelikte olmalıdır.

E. Ülke Örnekleri

Burada bahsedilen ülke örnekleri, okul yapılarıyla ilgili uluslararası belgelerden üretilen ve yukarıda özetlenen ilkelerin hayata geçirilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Genellikle ülkelerin mevzuatlarında ÇHS ya da ESKHUS gibi uluslararası belgelere doğrudan atıf yapılmasa da, bu belgelerde yer alan kaygılar ile örnek ülkelerde okul elde etme süreçlerinde önceliklendirilen kaygıların benzeştiği görülmektedir.²³

İskoçya - “Geleceği İnşa Etmek”²⁴

İskoçya’da on yıl önce okulların ciddi bir yapısal ve mekansal iyileştirmeye ihtiyacı olduğu belirlenmiş ve bununla ilgili bir program başlatılmıştır. “Okul Yapıları Stratejisi” adındaki bu program, İskoç hükümeti ve İskoç Yerel Yönetimler Konvansiyonu (COSLA) tarafından birlikte yürütülmüş, yapılan ilk okullar 2000-2001’de açılmıştır. Hazırlanacak okul yapıları stratejisinin yapıtaşları, projenin ilk aşamalarında şu şekilde belirlenmiştir:

- Belirli, ölçülebilir ve anlamlı hedefler ortaya koymalı ve süreç etkin bir şekilde izlenmelidir.
- Yakın gelecekte öğrenci sayısı ile ilgili tahmin ve buna dayalı planlamalar en az on yıllık bir projeksiyonda ele alınmalıdır. Tahminler yıllık olarak güncellenmeli ve planlama bu güncellemeye göre gözden geçirilmelidir.
- Yerel konseyler geleceğin okullarının tasarımlarının, binayı kullanan herkes için uygun bir konfor düzeyi sağladığından emin olmak için İskoç Hükümeti’nin rehberliğinden faydalanmalıdır.
- Okul yapısı ve çevresi ile çocuğu merkeze almalı ve her bir çocuğun ihtiyaçlarını karşılamalıdır.
- Okul toplumun kalbine yerleşmeli ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanarak daha iyi hizmet vermelidir.
- Güvenli ve uygun bir okul için asgari koşullar belirlenmelidir.
- Çevresel sürdürülebilirlik okul tasarımları için bir lüks değil temel amaçlardan birisi olmalıdır.²⁵

Bu unsurların bir önceki bölümde özetlenen ilkelerle örtüştüğü açıkça görülmektedir. Strateji, işler haldeki okul yapılarının sayısının yeterli düzeyde kalmasını sağlamak için on yıllık planlamalar, yıllık güncellemeler ve ölçülebilir hedefler öngörmektedir. Okulların herkesin beklentilerini karşılayabilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, birer lüks olarak değil, gereklilik olarak görülmektedir.

Stratejinin bizi doğrudan ilgilendiren en önemli unsuru ise, çocuğu eğitimin merkezine, okulu ise toplumun merkezine koyan yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, asgari koşulların belirlenmesi ilkesiyle güçlendirilmiştir.

Stratejinin “ulusal ve yerel öncelikleri karşılayan, çocuklara, gençlere ve topluma ilham veren, iyi tasarlanmış, iyi inşa edilmiş ve iyi yönetilen okullar; düşlerimizi karşılayan, gelişen ihtiyaçlara uygun, uzun vadede, etkin bir şekilde idare ve elde edilen okul binaları” olarak tanımlanan vizyonu, yerel öncelikler ve gelişen ihtiyaçlara yaptığı vurguyla, uyarlanabilirlik ilkesinin gereklerini yerine getirme konusunda önemli bir adım atmaktadır.

Doğrudan bir referans verilme de stratejinin ve bu strateji çerçevesinde yapılan okulların çocuk merkezli yaklaşımı temel aldıkları ve stratejinin bu anlamda hak temelli olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Finlandiya

Finlandiya'da, okul binalarının inşaat standartlarını belirlemek üzere Eğitim Bakanlığı ve Milli Eğitim İdaresi tarafından hazırlanmış olan çok ayrıntılı bir düzenleme vardır. Okul binalarının tasarım standartları için ise malzeme standartlarından, güvenliğe, yangın düzenlemelerine varan çok daha ayrıntılı şartnameler oluşturulmuştur. Ayrıca yine Milli Eğitim İdaresi tarafından hazırlanmış standartlar listeleri de tasarım sırasında dikkate alınmak durumundadır. Her dersin sınıfı için (matematik, fizik, el sanatları, vb.) ayrı tasarım kriterleri, büyüklük, tesisat ve donanım tanımları vardır. Bu düzenlemeler, okul yapıları için asgari standartların oluşturulduğunu ve etkin izleme için gerekli adımların atılmış olduğunu göstermektedir.

Düzenlemelerde doğrudan çocuk hakları sözleşmesine ya da uluslararası bir düzenlemeye referans bulunmasa da, Finlandiya eğitim sisteminin en temelde çocuğun yüksek yararı ilkesine göre kurulduğunu söyleyebiliriz. Finlandiya Meclisi tarafından kabul edilmiş olan Ulusal Mimarlık Politikası metninde okul yapılarında en iyinin elde edilmesi bir ilke olarak tanımlanmıştır. Aynı belgenin 2. maddesi okulların da içinde bulunduğu kamu binalarının örnek oluşturma sorumluluğunu şöyle tanımlamaktadır:

Her kamu yapısı yüksek bir kalite sunmalıdır. Devlet, çevre, bina ya da yenileştirme projelerini bizzat gerçekleştirdiğinde, ya da bu tür projeleri desteklediğinde, tasarım ve uygulamanın üstün kalitede ve uzun ömürlü olması gereklidir. Bu ilkelerin, yönetimin her etkinliğinde göz önüne alınması zorunludur.²⁶

Finlandiya'da okul yapıları ile ilgili önceliklere bakıldığında, en önde malzeme kalitesi ve tasarım kalitesi gelmektedir. İnşaat maliyeti, bir öncelik olarak tasarım ve uygulama kalitesinden ve uzun ömür beklentisinden sonra gelir. Bu da, okul yapılarının faydalanıcısı durumundaki çocukların yararının ve çıkarlarının maliyete göre öncelikli olduğunu göstermektedir.

Almanya

Almanya'da, okul yapılarıyla ilgili bağlayıcı ve sınırlayıcı pek çok düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenlemelerden tasarımla ilgili olanlar; sınıf ölçüleri, tavan yükseklikleri, malzeme standartları, akustik, ışık kalitesi ve ekipman, vb. tanımları ayrıntılı olarak içermektedir. Tasarım kalitesi ise Finlandiya'da olduğu gibi ulusal ya da Avrupa çapında açılan mimari proje yarışmaları ile sağlanmaya çalışılmaktadır.

Almanya'da okul binalarının yapımında kullanılacak malzemenin standardı büyük öncelik taşımaktadır. Malzemenin toksik özellikleri, tasarım güvenliği, geri dönüştürülebilir olup olmaması temel düzenleyici kriterler olarak göze çarpmaktadır. Bu kriterlere yönelik çok ayrıntılı yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Yaptırıma tabi yasal düzenlemeler, okul yapıları için asgari koşullar oluşturulması için vazgeçilmez önemdedir.

III. Ulusal Mevzuat, Uygulamalar ve Uyum Değerlendirmesi

Bu bölümde Türkiye’de okul yapılarının elde edilmesine ilişkin mevzuat ve süreçler, bir önceki bölümde ortaya konan ilkeler ışığında değerlendirilecek ve uyum farkı ortaya konacaktır. Sonraki bölümde, bu farkın giderilmesi için geliştirilen öneriler yer almaktadır.

A. Ulusal Mevzuat ve Milli Eğitim Şurası Kararları

Ulusal mevzuat değerlendirmesinde sırasıyla Milli Eğitim Temel Kanunu (METK), Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile ilköğretim ve Eğitim Kanunu’nun ilgili maddeleri, ilgili yönetmelikler ve Milli Eğitim Şurası kararları ele alınacaktır.

Okul yapılarının elde edilmesinde sorumlu kurumu belirleyen temel mevzuat belgeleri METK ve 3797 sayılı MEB’in Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’dur. METK’da okul yapılarının elde edilmesine ilişkin düzenleme Madde 51 ile yapılmaktadır:

Madde 51

Her derece ve türdeki eğitim kurumlarına ait bina ve tesisler çevrenin ihtiyaçlarına ve uygulanacak programların özelliklerine göre Milli Eğitim Bakanlığınca planlanır ve yaptırılır.

Bu maksatla her yıl Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine gerekli ödenek konur.

Arsa temini ile okul bina ve tesislerin yapım ve donatımında, Devletin azami imkanlarının kullanılması yanında vatandaşların her türlü yardımlarından da yararlanılır ve yardımlar teşvik edilir ve değerlendirilir.

...

Bu maddenin ilk fıkrasında geçen “eğitim kurumlarına ait yapı ve tesislerin çevrenin ihtiyaçlarına ve uygulanacak programın özelliklerine göre” planlanıp yaptırılacağı hükmü, **okul yapılarının elde edilmesinde çocuğun odakta yer almadığını ve çocuğun yararının öncelikli olarak gözetilmediğini göstermektedir.** Uluslararası insan hakları belgeleriyle ulusal mevzuat arasındaki en temel farklılığın bu olduğu söylenebilir.

3797 sayılı MEB’in Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’un 2. maddesinde MEB’in görevlerinden birisi şöyle tanımlanır: “Okul öncesi, ilköğretim, orta öğretim ve her çeşit örgün ve yaygın eğitim kurumlarını açmak ve yüksek öğretim dışında kalan öğretim kurumlarının diğer bakanlık kurum ve kuruluşlarınca açılmasına izin vermek”.

Aynı yasanın 39. maddesi Yatırımlar ve Tesisler Dairesi Başkanlığı’nın görevlerini şöyle belirler:

Madde 39

Yatırımlar ve Tesisler Dairesi Başkanlığının görevleri şunlardır:

- Bakanlığın bütün birimlerine ait arsa, bina ve tesisleri; ilgili birimlerle koordine ederek, imar durumu ve uygunluğu yönünden incelemek, ihtiyaçlarını tespit ve programlamak, mevcut binaların onarım ve bakımlarını yapmak veya yaptırmak,

- b) İhtiyaç duyulan bina ve araziyi kiralamak, satın almak, Bakanlığa bağlı okul ve kurumların binalarını yapmak veya yaptırmak,
- c) Teklif edilen arsa ve binaların uygunluğu yönünden incelenmesini yapmak, elverişli olanlarının ilgili birim adına kamulaştırma ve tahsis işlemlerini yürütmek,
- d) Bakanlık merkez birimlerinin gençlik ve spor saha ve tesislerinin milletlerarası norm ve standartlara uygun etüd ve projelerini ilgili kuruluşlarla koordine ederek hazırlatmak, yaptırmak, kamulaştırmasını, bakımını, onarımını ve emlak hizmetlerini yürütmek,
- e) Yukarıdaki işlemlere ait bütçe düzenlemelerini yapmak, uygulamalarını takip etmek ve denetim altında bulundurmak,
- f) İnşaat ve emlak görev ve hizmetlerinin yürütülmesinde Bakanlığa ait ilgili birimler ile ilişkili Bakanlık ve Kuruluşlarla koordinasyon ve işbirliğinde bulunmak.
- g) İhtiyaç duyulan okul, eğitim yerleşkesi gibi eğitim tesislerini, Hazinesin mülkiyetinde bulunan arazi ve arsaların gerçek bedeli üzerinden devri karşılığında ve/veya bedeli Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin ilgili tertiplerine bu amaçla konulan ödeneklerden veya döner sermaye gelirlerinden karşılanmak üzere, Toplu Konut İdaresi Başkanlığınca düzenlenecek protokol esasları çerçevesinde yaptırmak.

Ele alınması gereken bir diğer yasal düzenleme de 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'dur. Bu kanunun "Okulların Arsa ve Arazi İşleri" başlıklı 7. bölümünde, "İlköğretim Okulu Yapımı ve Donatımı İşleri" başlıklı 8. Bölümünde ve "İlköğretimin Gelir, Giderleri ve Planlama" başlıklı 9. bölümünde bu raporun konusuyla ilişkili hükümler bulunmaktadır.

Bu kanunun 61. maddesinde geçen "Okul binalarının sağlık, eğitim-öğretim ve ulaşım bakımından elverişli bir mahalde olması göz önünde bulundurulur" hükmü oldukça genel olsa da önemli bir hükümdür. Ancak maddenin devamında yer alan 100 metre kuralı ile, hükmün sadece okul yapısının çevresinde bulunması mümkün olan "meyhane, kahvehane, kıraathane, bar, elektronik oyun merkezleri gibi umuma açık yerler ile açık alkollü içki satılan yerler" in okula mesafesi ile ilişkilendirilmesi, güdülen amacın çocukları içki, sigara ve bilgisayar oyunlarından korumak ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Okul yapılarının yerinin eğitimin gereklerine ve çocukların ihtiyaçlarına uygunluğuna yeterli oranda yer verilmemektedir.

Yasanın devamında yer alan, okullara arsa yeri belirlenmesi ile ilgili hükümler, kamulaştırma çerçevesi dışında ayrı bir düzenleme getirmez. Yasanın "Okulların Arsa ve Arazi İşleri" başlıklı 7. bölümünde okul yapılarına ayrılacak arsaların büyüklükleri ile okulların tip, proje ve ihtiyaç ilişkisi kurulmadığından bu yasaya uygun olarak ayrılan arsaların genellikle ihtiyacı karşılamaması sonucu doğmaktadır. Bu da okulların kat adedini ve m²'ye düşen öğrenci sayısını artırmaktadır. Dolayısıyla **yasanın bu hali, "işler düzeyindeki okulların yeterli sayıda olması" ilkesinin hayata geçirilmesini ve özellikle engelli çocukların eğitime erişimi konusunda "uyumlaştırma"yı güçleştirmektedir.**

MEB okul yapılarını yapma görevini kendi birimleri dışında Bayındırlık ve İskan Bakanlığı eliyle yerine getirebileceği gibi İl Özel İdareleri eliyle de gerçekleştirebilmektedir.

Birbirinden farklı ve büyük birçok kamu kurumunun işbirliğinde gerçekleşen okul yapılarının elde edilmesi süreçlerini tanımlayan bu yasaların hiçbirinde okul yapımı için gözetilmesi gereken kapsayıcı bir ilke, norm ya da standarda yer verilmemiş ya da işaret edilmemiş olması, uluslararası insan hakları belgelerinde yer bulan “okul yapılarıyla ilgili minimum standartlar belirlenmeli ve bu standartların tüm okullarda uygulanmasını sağlayacak bir sistem kamu otoritesi tarafından kurulmalı ve işletilmeli” ilkesini ihlal etmektedir. Hatta MEB’in Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Madde 39 (d)’de spor saha ve tesislerinin uluslararası standartlara uygun yapılmasından bahsedilmekte, ancak çerçeve spor saha ve tesisleri ile sınırlı bırakılmakta, okul yapılarından ise bahsedilmemektedir. Dolayısıyla okul yapımına ilişkin standartlar ile ilgili yasa düzeyinde bir yetersizlikten ve kapsam darlığından bahsedilebilir.

Bu aşamada yasa düzeyinde eksik bırakılan bu konunun yönetmelik ve yönerge düzeyinde ne derece telafi edildiğini incelemek gerekmektedir. Eğitim yapılarına ilişkin hükümler de içeren ya da içermesi beklenen ilgili başlıca mevzuat şöyle sıralanabilir:

- MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği
- Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği
- MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği
- MEB Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi
- MEB Okul Kütüphaneleri Standartlar Yönergesi
- Tıp Proje İhtiyaç Programları

Kanunlarda olduğu gibi, MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği ve Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği’nde de okul yapılarının niteliğine ilişkin düzenlemeler sınırlıdır. Okul yapılarının niteliğine ilişkin en önemli düzenleme olan MEB Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi’nin sadece özel okullarla ilgili olması düşündürücüdür. Devlet okullarının standartlarına ilişkin bağlayıcı düzenleme çok azdır. Çeşitli zamanlarda Bakanlık bünyesinde bu yönde çalışmalar yapıldığı bilirse de (örneğin Temel Eğitim Pilot Projesi kapsamında üretilen İlköğretim Yapıları El Kitabı) bu çabalar uygulamaya esas teşkil edecek bir düzenleme niteliğine kavuşmamıştır. Pek çok devlet okulunun MEB Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi’nde belirtilen standartları karşılamayacağını söylemek ise yanlış olmayacaktır. **Devletin özel eğitim kurumlarını standartlara bağlarken kendi kurumlarını bağlayan düzenlemeleri sınırlı tutması, herkes için geçerli minimum standartlar belirlenmesi ve ayrımcılık yasağı ilkelerine aykırıdır.** Bu durum hak temelli ve çocuk merkezli bir bakış açısından önemli bir eksikliklerdir.

MEB Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi’nin içeriğine bakıldığında bir okulun nasıl olması gerektiğine ilişkin pek çok şart ve standardın ayrıntılı biçimde ortaya koyulduğu görülecektir.

Yönergede şu şekilde düzenlemeler bulunmaktadır:

Madde 13

Özel okul binalarının koridorları;

a) tek taraflı sınıf kapısı açılan koridorlarda;

(1) Koridora bir sınıf kapısı açılıyorsa en az 2 m., (2) Koridora açılan sınıf kapısı birden fazla ise en az 2,5 m.

b) İki taraflı sınıf kapısı açılan koridorlarda en az 3 m. genişlikte olmalıdır.

...

Madde 11

Özel okullarda derslik içi ölçüler;

a) Ön sıra ile yazı tahtası arasındaki mesafe 1,70 m. olur.

b) Sıra dizileri arasındaki mesafe 0,50 m.

c) Sıra dizileri ile pencere arasındaki mesafe 0,40 m.

d) Sıra dizileri ile duvar arasındaki mesafe 0,60 m.

e) Arka sıra ile duvar arasındaki mesafe 0,30 m. olmasına özen gösterilecektir.

Bu düzenlemelere ilişkin en temel iki eleştiri şöyle olabilir:

- Düzenlemeler, tüm eğitim yapılarını kapsamaması ve dolayısıyla özel öğretim kurumuna gitmeyen öğrenciler için daha düşük standartlara yol açabilecek olması sebebiyle ayrımcılık doğurabilir.
- Belirlenen standartlar arasında eğitim yapısının, eğitimin amacı ve çocuk haklarının gerekleri özelinde taşınması gereken standartlara ilişkin hiçbir veri bulunmamaktadır. Bu haliyle tanımlanan esaslara uygun yapılmış bir okulun karanlık koridorlara, düşük aydınlatma ve akustik kalitesine sahip sınıflara ve çocukların çok yönlü gelişim potansiyelini beslemeyen tekdüze bir yapıya sahip olmasının önünde bir engel yoktur.

Sonuç olarak MEB mevzuatının hiçbir düzeyinde okul binalarının niteliğini eğitimde hakların gerektirdikleri çerçevesinde güvence altına almaya yönelik yeterli düzenleme yoktur.

Bu çerçevede Milli Eğitim Şurası kararlarının da taranması gerekir. Milli Eğitim Şurası Yönetmeliği'nin 5. maddesine göre "Şura; Bakanlığın en yüksek danışma kuruluudur. Türk Milli Eğitim Sistemini geliştirmek, niteliğini yükseltmek için eğitim ve öğretimle ilgili konuları tetkik eder, gerekli kararları alır." Aynı yönetmeliğin 19. maddesine göre "Kararlardan hangilerinin yürürlüğe gireceği Bakan onayı ile kesinleşir. Şura kararları önem ve önceliğine göre Bakanlık icra planlarında yer alır." Dolayısıyla kararları kesin olmasa ve herhangi bir hukuksal yaptırımını bulunmasa bile ulusal mevzuatta tanımlı bir yapı olduğu için Milli Eğitim Şurası'nın kararlarını dikkate almakta yarar vardır.

Okul yapıları ile ilgili kararlar tarandığında, şimdiye kadar yapılan 17 şurada bu konuyla ilgili en geniş tespit ve kararların XV. Milli Eğitim Şurası'nda alındığı görülür.²⁷ 13-17 Mayıs 1996 tarihlerinde dönemin Milli Eğitim Bakanı Turhan Tayan, Ramazan Çetin

Dağlı ve Prof. Dr. Reşat Genç'ten oluşan divan başkanlığında toplanan şuranın "ilköğretim ve yönlendirme" başlığı altındaki 4 no'lu kararı ile her okulun "bahçe, salon, sahne, ışık, kitaplık, laboratuvar, spor salonları ve yüzme havuzu gibi ek ünitelerle bulunduğu çevrenin de yararlanabileceği tesisler olarak düşünülmesi gerektiği" belirtilmektedir. Bu karar, okulların içinde buldukları yapıları çevrenin önemli bir ögesi olduğunu teyit etmesi açısından önemlidir. Aynı bölümdeki 5 no'lu kararda "okulların bina ve tesisleri ile ilgili mimari projelerin bölge özelliklerine ve ihtiyaçlara uygun olarak" hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu karar, tip proje uygulamasının bölge ve ihtiyaca uygun olmayan ürünlerine yönelik bir eleştiri niteliği taşır ve okul yapılarının uyarlanabilirliği ilkesiyle uyumludur. 4 ve 5 no'lu kararlar yönetmeliğin 19. maddesine dayanarak MEB İcra Planı'na alınmıştır. Ancak her iki kararın da hayata geçtiğini söylemek mümkün değildir.

Aynı şurada alınan 7 no'lu karar, illerdeki okul bina ve tesislerinin milli eğitim müdürlükleri tarafından yaptırılmasını öngörür. 9 no'lu karar ise önemli bir sorunu tespit ederek "illerde okul yeri olarak tahsis yapılan arsaların belirlenmesini, işgallerden korunmasını, okul yapımı için değerlendirilmesini ve okul yapımı için uygun olmayan arsaların elden çıkarılmasını" önermektedir. 7. ve 9. kararlar İcra Planı'na alınmamıştır.

Aynı şuranın 11 no'lu kararı okul binalarının yapımında özel eğitim ve okul öncesi çocuklarının ihtiyaçları doğrultusunda gerekli fiziki düzenlemelerinin yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu fiziki düzenlemeler "rampa, asansör, sıra, okul bahçesi, vb." şeklinde belirlenmiştir. Bu maddeyi yukarıda değinilen 5 no'lu karar ile birlikte değerlendirmek yararlı olacaktır. Mevcut okulların fiziksel yenilemesinin de yerin koşullarına ve eğitimin ihtiyaçlarına uygun kapsamlı birer mimari proje çalışması ile yapılmasını sağlamak esas olmalıdır.

Bu bağlamda 34 no'lu kararın "eğitim ve öğretimin öğretmen öncelikli olmaktan çıkarılıp öğrenci merkezli duruma dönüştürülmesi" önerisi de önemlidir. Çocuğu merkeze alan bir yaklaşım eğitimdeki birçok sorunun çözümü ile birlikte okulların fiziksel koşullarının iyileşmesine de zemin hazırlayacaktır.

B. Okul Yapılarının Elde Edilmesi Süreciyle İlgili Genel Değerlendirme

Eğitim yatırımlarının planlanmasında MEB, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı ve Maliye Bakanlığı birlikte görev yapmaktadır. Bu kuruluşlar, kalkınma planlarına uygun stratejilerle istihdam politikasını belirleyerek, eğitimin yatırım gereksinimi ve kaynağını belirlemektedir.

Ülke koşullarına uygun yatırım ihtiyacı ve yatırım kaynağını dengeleme kararları önceden verilmekte, sonra da eğitim yatırımlarının programlanmasına ve üretimine geçilmektedir. Bu çalışmalardan alınan sonuçlara göre ülkedeki mevcut eğitim yapısı stokları değerlendirilmekte, eğitim yapıları ihtiyacının genel ve yerel düzeyde dağılımı belirlenmektedir.

Eđitim yatırımlarının gerçekleşme sūreci Haydar Karabey tarafından aşağıdaki gibi sıralanmıştır:²⁸

- Planlama ve programlama
- Projelendirme
- Yapım (gerçekleştirme)
- Kullanım-Bakım-Onarım-İşletme

Planlama ve programlama aşamasında, DPT Mūsteřarlıđı tarafından belirlenen genel plan stratejisi ve sektōrel stratejinin içinde eğitim sektōrünün ağırlığı incelenerek, MEB'in ilgili birimlerince, yatırım ilke ve hedefleri tespit edilmekte, eğitim yatırımı ihtiyacı, tūr ve dūzeylerine gōre ayrı ayrı ele alınmakta ve planlanmaktadır. Bōylelikle, eğitim yatırımları için ilkeler ōnceden saptanmaktadır.²⁹

MEB'in gerçekleştireceği eğitim yatırımları, ilgili birimler tarafından belirlenerek "yatırım teklifleri" şeklinde Strateji Geliřtirme Başkanlığı'nca (eski Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı) DPT Mūsteřarlıđı'na iletilmektedir. DPT yetkilileriyle yapılan gōrūřmeler sonucu yatırım tekliflerinin uygunluğu belirlenmekte, Bakanlar Kurulu'na ve TBMM'ye iletilerek yasalaşması ve yıllık yatırım programında yayımlanması sağlanmaktadır.³⁰

Yatırım tekliflerinin uygunluğunun belirlenmesinde uyulacak net bir yasal dūzenleme (yasa ve yōnetmelik dūzeyinde) bulunmamaktadır. Bu durum, okul yapıları için işler durumdaki okul yapılarının yeterli sayıda olması ve tūr yapılar minimum standartların uygulanması ilkelerinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Programlama aşamasının tamamlanması, ōnceden hazırlanan programa gōre arsa sağlanmasına ve arsa bilgi ve belgelerinin hazır olmasına bağlıdır. Belirlenen arsanın yūrūrlükteki şehir imar planında eğitim yatırımları için ayrılmış olması, ōncelikle aranan niteliktir. Arsanın, imar planı sınırları dışında olması veya okulun yapılacağı yerin imar planının olmaması durumunda ise Bayındırlık ve İşkan Bakanlığı'ndan "genel yerleşme planları açısından okul yapımına elverişli olduğuna" dair uygun gōrūř istenmektedir. Bu uygunluk denetiminde uyulması gereken standartlar mevzuatta belirlenmemiştir.

Projelendirme ařaması, genellikle ūlkemizde çok uzun sūrmemektedir; ūnkū eđitim yatırımlarının bōyūk bir bōlūmū, tip proje uygulamalarıyla gerçekleřmektedir. Tip proje uygulaması kısaca, genel ihtiyaçlara uygun olarak elde edilmiř olan bir mimari projenin birden çok yerde inřa edilmesi olarak tanımlanabilir. Tip proje uygulamasına iliřkin ayrıntılı deđerlendirmeye raporun ilerleyen bōlūmlerinde yer verilmiřtir. Halen eđitim yatırımları için kullanılmakta olan tip projeler genellikle MEB tarafından hazırlanmakta ve uygulanmaya konulmaktadır. Bazı dōnemlerde ūniversitelerin mimarlık bōlūmlerinin dōner sermaye iřletmelerince ūretilen mimari projeleri de tip proje olarak kullanılmıřtır.

Bazı projelere taşra teşkilatı tarafından düzenlenen keşif ve metrajlar da eklenmektedir. Fakat ihaleye esas olacak keşifler hazırlanırken mevcutların eksik hazırlandığı görülmekte ve yeniden keşif düzenlenerek ihaleye çıkılması istenmektedir. Yeniden yapılacak keşfin, yatırım programındaki bedelinden fazla olacağı, bunun da uygulamada DPT'den proje bedelinin artırılması için yeniden talepte bulunulması gerekeceği varsayımından hareketle, ihalelerde genellikle yatırım listesinde yer alan düşük rakamlar esas alınmaktadır. Bu da işin tamamlanamaması sonucunu doğurabilmekte ve tasfiyesine neden olabilmektedir.³¹ Bu durum, mevcudiyet ilkesinin hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır.

Okul yapılarının **yapım (gerçekleştirme)** aşaması için keşif, ihale, denetim, kabul ve gerçekleştirme işlemleri Yatırımlar ve Tesisler Dairesi Başkanlığı'nca yürütülmektedir. Yatırım programında yer alan yeni eğitim proje numaraları, yatırım projeleri listesinin Resmi Gazete'de yayımlanmasından sonra, listedeki bedeli üzerinden ihale edilmektedir. Yıllık bütçelerden amaca tahsis edilen ödenekle onarım için, genel kriterlere göre öncelikli olanlara dağıtım yapılarak ihalesi, denetim ve kabulü gerçekleştirilmektedir.

Kullanım, bakım ve onarım aşamaları için de MEB Yatırımlar ve Tesisler Daire Başkanlığı, birinci derecede sorumludur. Özellikle büyük onarımlar, bu dairenin kontrolünde gerçekleşmektedir. Büyük onarımların okul yapılarının özelliklerini önemli ölçüde değiştirebileceği de göz önünde tutulmalıdır.

c. **Tip Proje Uygulaması**

“Tip proje uygulaması”, tanımlı bir okul tipi için çeşitli yöntemlerle elde edilen mimari uygulama projelerinin ülkenin farklı yerlerinde, farklı zamanlarda inşa edilecek okullar için kullanılmasıdır. MEB 1950’li yıllardan bu yana tip projeleri kullanmaktadır. Bu uygulamanın gerekçeleri şöyle sıralanmaktadır:³²

- Her bir okul için ayrı bir proje hazırlanmasının gerektirdiği zaman, eleman ve finans kaynaklarının sınırlı olması sorununun aşılarda okul yatırımlarının hızlandırılması gerekliliği;
- Yapı sistemi ve malzemelerde standardizasyona gidilmesi gerekliliği ;
- Ön maliyet hesabının kolaylığı;
- Proje giderlerinin en aza indirilmesi gerekliliği;
- Kısıtlı teknik kadrolar ile en iyi hizmetin sağlanması;
- Hizmetin yurt çapına yaygınlığının dengelenmesi .

İlk bakışta makul gibi görünen ve hatta “okulların yurt çapına yaygınlığının dengelenmesi”, “iyi hizmet sağlanması”, vb. kaygılar dikkate alındığında çocuk hakları normlarına göre olumlu bulunabilecek tip proje uygulamasının dayandırıldığı gerekçeler Şengül Öymen Gür’ün ifadesi ile “yararsız ve yanlışir.”³³ Ayrıca, bu uygulamadan fayda

ummak mimarlık ile ilgili çok yanlış bir algılamının sonucudur. Gereçekler ile ilgili tek tek açıklamalara geçmeden önce mimarlık ile ilgili bu temel yanlışlığı biraz açıklamak gerekir:

Mimari bir eser bulunduğu yapı ve doğal çevreden, yakın çevresinin iklim koşullarından, bulunduğu yerin mimari birikiminden, geleneklerinden, malzeme ve mekan kullanım alışkanlıklarından ve kullanıcılarından bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla her mimari eser ayrı bir tasarım sürecinin ürünü olmalıdır. Bir kere tasarlanan ve her yere uygulanabileceği düşünülen bir yapı, mimarlığın hayatı değiştirme gücünden yoksundur. “[Mimarlıkta] tipi bütün olası çözümlerinden, yere özgü çeşitlemelerinden, ayrıntılarından arındırılmış bir şema olarak alırsanız, mimarlığın başyapıtlarında tipi bulabilirsiniz. Örneğin katedraller bir tip üzerinedir, camiler de tip üzerine çeşitlemelerdir. Bütün 18. ve 19. yüzyıl Beaux-Art mimarlığı, tip düşüncesi üzerine kurulmuştur.”³⁴ Mimarlıkta tipleştirilebilecek olan yapı değil, tasarıma öncülük edebilecek şablonlar olabilir. Bu şablonlar ise tasarımın ancak bir aşamasıdır. Sonuç ürünü olamazlar. Dolayısıyla MEB, tip proje uygulaması ile mimarlığın olanaklarından yeterince yararlanamamaktadır.

Sunulan gerekçeler tek tek ele alındığında ise tip proje uygulamasının sorunları daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mimari proje maliyeti, TMMOB Mimarlar Odası'nca belirlenen proje bedellerine göre inşaat toplam maliyetinin % 2'si civarındadır. Diğer proje kalemleri (statik, mekanik, elektrik) ile birlikte bu oran % 4'ü geçmez. Ekonomik açıdan sağlandığı düşünülen fayda ise toplamda kaliteden yitirilenler düşünüldüğünde yanıltıcıdır. Sonuç maliyetlere bakıldığında, tip projenin arsasına adaptasyonu sebebiyle yaşanan proje belirsizlikleri ve ek imalatların sebep olduğu gecikmelerden dolayı oluşan maliyetin pek çok kez proje maliyetinin üzerinde olduğu görülecektir. Ayrıca yapıldığı yerin fiziksel ve iklimsel koşullarını dikkate almadan projelendirilen bir okulun işletme maliyeti de yüksek olacaktır. Yüksek işletme maliyetli bir okul yapısı, yüz yıla varan ömür beklentisi dikkate alındığında ne kadar ucuza inşa edilirse edilsin pahalıdır. Dahası, düşük maliyetli okul elde etmenin en etkin yolu okulun yapılacağı bölgenin olanaklarını iyi değerlendirip planlama ve tasarım sürecinin bu gözlemlere dayandırılmasıdır. Bu değerlendirme mimari tasarımın önemli bir parçasıdır.

Tip proje ile yapı sistemi ve malzemelerde standardizasyon sağlanacağı iddiası da sorunludur. Ülkemizde okulların inşası devlet eliyle yapılmamakta; bilakis her biri ayrı yüklenicilerce yapılmaktadır. Bu sebeple, yapı bileşeni ve malzeme standardizasyonu sağlanması olanaklı değildir; sağlansa bile buradan elde edilecek fayda kısıtlıdır. Dolayısıyla tip proje uygulamasının ekonomik olduğu iddiasında doğruluk payı azdır.

Okulların tip proje ile yapılması fiziksel, psikolojik ve estetik sorunlara yol açar. Şengül Öymen Gür'ün bu konudaki sözleri, sorunu özetlemek açısından faydalıdır:

Tip projeler bölgesel iklim farklılıklarını dahi görmezden gelerek türlü iklimlendirme sorunlarına yol açarlar. Tip projeler eğitsel ve sosyal gelişmeleri ve ihtiyacı birebir öngöremeyeceği için türlü işlevsel sorunlara sebep olurlar. Bazen gereğinden küçük, bazen büyük olurlar. Kendi içlerinde bir estetik değere sahip oldukları kabul edilse bile, kentin

yapısına ve yere bakmasızın her kentte tekrar tekrar karşımıza çıktıklarından kentlerin kimliksiz ve karakersiz görünümlerinden ciddi bir şekilde sorumlu tutulabilirler.

Çocuğun psiko-sosyal ve kültürel gereksinimleri açısından olaya bakılınca tip projeler bu konudaki küreselleşen bilginin çok gerisindedirler. Çocukların özgünlük, ayrıcalık gibi duygularıyla, karşılaştırma, değerlendirme gibi yetkileriyle adeta alay ederler. Tip projeler genellikle (yerden bağımsız tasarlandıkları için) bahçe-derslik ilişkisi kopuk, çok katlı, hantal yapılardır. Özellikle ilkokulların mekansal düzenlerinin güven ve sığınma duyguları oluşturması pedagoglar tarafından da önerilirken, bir koridor boyunca dizilip giden yüksek tavanlı, kuru, tatsız ve renksiz (akromatik) tip okullar, olumlu duygular uyandırmak, zengin algısal ortamlar oluşturmak şöyle dursun çocukların içini karartırlar.³⁵

Tip proje uygulaması, hak temelli bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde ortaya çıkan sorunlarından ilki, çocuğu odağa almaması ve çocuğun yararı yerine düşük maliyetin önceliklendirilmesidir. Sadece “mevcudiyet” gerekliliğine odaklanmış bir yaklaşımın ürünü olan okullar kaliteyi göz ardı ederse, “kabul edilebilirlik” ilkesiyle de çelişir. “Uyarlanabilirlik” ilkesinin tip proje uygulamalarında hayata geçirilmesi ise olanaklı gözükmemektedir.

Çağdaş ülkelerin okul inşa etmeyi geleceği inşa etmek ile özdeşleştirdiği bir dünyada Türkiye, mimarlığın olanaklarını eğitim için bir kaynak olarak görmeli ve tip proje uygulamalarının ötesine geçmelidir.

IV. Sonuç ve Öneriler

Önerileri ortaya koymadan önce Türkiye'nin okul yapılarını elde etme sürecinde yaptığı temel yanlış bir kez daha tespit etmek yerinde olacaktır: Ülkemizde yürütme erki derslik ihtiyacının çokluğu ve aciliyeti karşısında en kısa zamanda en çok sayıda okul yapısı elde etmeye odaklanmıştır. Bu sebeple yukarıda sakıncaları belirtilmeye çalışılan tip proje uygulaması yanında prefabrik ya da taşınabilir okullar dahi çözüm olarak sunulmaktadır. **Sorun, en kısa zamanda en çok sayıda derslik elde etme kaygısı ile ortaya konan ve sadece aciliyet halinde geçerli olabilecek ve geçici olması gereken çözümlerin zamanla kalıcı okul elde etme yöntemlerine dönüşmüş olmasıdır.** 1950'lerin sonlarında başlayan tip proje uygulaması bunun en tipik örneğidir. Yeni yeni ortaya çıkan prefabrik okul ya da taşınabilir okul önerileri de benzer şekilde kalıcı birer çözüm olarak yerleşikleşme riski taşımaktadır.

Ülkemizde nitelikli, eğitimde insan haklarının gereklerine uygun okul yapıları elde etmek ile ilgili yaşanan sorun Türkiye'nin eğitimde önceliklerini belirlemede yetersiz kalmasının sonuçlarından ancak biridir. Bu sebeple farklı ölçeklerde aşağıdaki politikaların hayata geçirilmesi önerilmektedir:

Makro ölçekte:

- **Türkiye Cumhuriyeti, katılımcı ve insan hakları temelli bir yaklaşımla eğitimde öncelikleri ile ilgili politika belgesini oluşturmalıdır.** Bu belge, eğitim sektörü içindeki her türlü eyleme, özel olarak da okul yapılarının elde edilmesiyle ilgili süreçlere yön verir nitelikte olmalıdır.
- **“Milli Eğitim Şurası” eğitim politikalarını belirlemede daha etkin kılınmalıdır.** Milli Eğitim Şurası Yönetmeliği'nin 19. maddesinde belirtilen şura kararlarının kesinleşmesi için Milli Eğitim Bakanı onayı şartı kaldırılmalı ve şuranın etkinliği yeniden düzenlenmelidir.
- **222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun okulların yapımı ile ilgili hükümleri çocuk hakları temelinde ele alınmalı ve değiştirilmelidir.**

Mezzo ölçekte:

- **Eğitim yapılarının elde edilmesinde tip proje uygulamasına son verilmelidir.**
- **Eğitim öncelikleriyle ilgili politika belgesine bağlı olarak okulların;**
  - eğitimin amacına,
  - her bir çocuğun ihtiyacına,
  - çocuk haklarının gereklerine,
  - kapsayıcı tasarım ve evrensel tasarım ilkelerine uygun,
  - çocuğu okulun, okulu ise toplumun merkezine koyan bir yaklaşımla elde edilmesi ile ilgili bir strateji ve bu stratejiye bağlı bir eylem planı oluşturulmalı ve ilan edilmelidir.

-
- Bu strateji, **kısa vadede** acil derslik ihtiyacının boyutlarını ve bu ihtiyacın nasıl karşılanacağını belirlemelidir; **orta vadede**, mevcut eğitim yapısı stokunun eğitimin amaçlarına, çocukların istek ve ihtiyaçlarına, çocuk haklarının gereklerine uygunlaştırılması çalışmalarını programlamalıdır; **uzun vadede**, eğitimin amacına, çocukların istek ve ihtiyaçlarına, çocuk haklarının gereklerine uygun eğitim yapılarının elde edilmesi ile ilgili kalıcı bir sistem tanımlamalıdır.
  - **Bu sistem, kent planlaması ve kentsel yönetim ölçeğinde eğitim yapılarının kent içindeki yerlerinin belirlenmesi, okul yerlerinin çarpık yapılaşmaya ve plan dışı taleplere karşı korunma ilke ve yöntemlerini belirlemelidir. Bu ilke ve yöntemlerin hayata geçmesi için ilgili mevzuatta yapılması gerekli değişiklikleri somutlaştırmalıdır. Mimari tasarım ölçeğinde, eğitim yapılarından eğitsel, estetik, ekonomik, sosyal ve çevresel beklentilerin neler olduğunu belirlemeli ve bu beklentileri ilke ve standartlarda somutlamalıdır.** Bu sistem kapsamında belirlenen ilke ve standartlara uygun yapı tasarımlarının elde edilmesi için sahip olunan kısıtlılık ve olanaklar tespit edilmeli, değerlendirme göstergeleri oluşturulmalı ve mimari proje elde etme yöntemleri belirlenmelidir. Belirlenen yöntemlerin uygulanabilirliğini sağlamak için mevzuatta yapılması gerekli yeni düzenleme ve değişiklikler belirlenmelidir. Eğitim yapılarında kullanılacak yapı malzemelerinin kullanım ömrü beklentisi ve kalite sertifikasyonu standartları belirlenmelidir. Yapı malzemeleri standartları ile ilgili mevzuatta yapılması gerekli yeni düzenleme ve değişiklikler belirlenmelidir. Eğitim yapılarının bakım, onarım ve işletilmesi ile ilgili ilke ve yöntemler de bu sistemin parçası olmalıdır.

Mikro ölçekte:

- **Okullarda, çocukların öğretmenleri ve aileleri ile birlikte okul yapısı ve çevresi ile ilgili düşünce ve öneriler geliştirebilecekleri olanaklar yaratılmalı, çocuklara bu düşünce ve önerilerini hayata geçirebilmeleri için fırsat ve sorumluluk verilmelidir.**

Notlar

1. Özer, 2003, s. 1-2.
2. Day ve Midbjer, 2007.
3. NTVMNSNBC, 2003.
4. Celep, 2003.
5. Eberhard, 2007.
6. Ford, 2007.
7. Kuçuradi, 1996.
8. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 1 (ESKHUS Genel Yorum 13).
9. ÇHK, CRC/GC/2001/1, para. 2 (ÇHS Genel Yorum 1).
10. a.g.e., para. 12.
11. Gündem: Çocuk! Derneği, 2009, s. 24.
12. Eberhard, 2007.
13. Gür ve Zorlu, 2002, s. 10.
14. ARKKI.
15. ESKHK, E/C.12/1999/10 (ESKHUS Genel Yorum 13).
16. Bu ilkelerle ilgili ayrıntılı bilgiye ESKHK, E/C.12/1999/10 (ESKHUS Genel Yorum 13) ve Tomaševski'den (2004) ulaşılabilir.
17. ESKHK, E/C.12/1999/10, para. 6 (ESKHUS Genel Yorum 13).
18. a.g.e., para. 6.
19. a.g.e., para. 6.
20. Orijinal metinde "discrimination on the basis of disability" olarak geçmektedir.
21. Orijinal metinde "reasonable accommodation", resmi Türkçe çevirisinde "makul imkanlar" olarak geçmektedir. Bu raporda, daha iyi bir karşılık olduğu düşünülerek Lütfiye Kelleci Birer çevirisinde bulunan "makul uyumlaştırma" kavramı kullanılmaktadır.
22. Orijinal metinde "universal design", resmi Türkçe çevirisinde "genel tasarım" olarak geçmektedir. Bu raporda, daha iyi bir karşılık olduğu düşünülerek Lütfiye Kelleci Birer çevirisinde bulunan "evrensel tasarım" ve "kapsayıcı tasarım" kavramları tercih edilmektedir.
23. Ülke örnekleri, Uluslararası Mimarlar Birliği Yapılı Çevre Eğitimi Çalışma Grubu ve Uluslararası PLAYCE Derneği'nin üyesi pek çok yabancı uzmana gönderilen bir anket formuna gelen cevaplardan derlenmiştir. Finlandiya ve Almanya'ya ilişkin bilgiler Helsinki'de yaşayan mimar Meskanen Pihla ve Berlin'de yaşayan mimar Hannes Hubrich'ten temin edilmiştir.
24. Bloomer, 2007.
25. a.g.e.
26. Finlandiya Mimarlık Politikası.
27. XV. Milli Eğitim Şurası, 1996.
28. Karabey, 2003, ss. 4-5.
29. a.g.e.
30. a.g.e.
31. Bu bilgi bu alanda çalışan bir inşaat mühendisinden alınmıştır (Ahmet Köseoğlu, İnşaat Mühendisi, Türkiye).
32. Gür ve Zorlu, 2002, s. 18.
33. a.g.e.
34. Balamir, 2004.
35. Gür ve Zorlu, 2002.

Kaynakça

- ARKKI (School of Architecture for Children and Youth), Helsinki, Finlandiya. Ağustos 2008. 27.02.2009, www.arkki.net.
- Balamir, A. (2004). Forum: "Örnek" İlköğretim Okulu Projeleri Üzerinden "Tip Proje" Kavramı / Döner Sermaye Yoluyla Proje Üretimi / Türkiye'de Okul Yapılarının Elde Edilme Süreci / Müellifin Yapım Süreci ile İlişkisi / Standartların Mimari Kaliteye Etkileri ve Diğerleri. *Mimarlık Dergisi*, 317. 27.02.2009, <http://old.mo.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik@dergisayi=29@recid=431>.
- Bloomer, K. (2007). *Improving the School Estate*. Edinburgh: Audit Scotland.
- Celep, Z. (2003). Bingöl Yatılı İlköğretim Okulu'nun Deprem Güvenliği Raporu. BETON 2004 Kongresi'nde sunulan bildirme. 27.02.2009, <http://beton2004.googlepages.com/>.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi), CRC/GC/2001/1. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 1: Eğitimin Amaçları*. 22.02.2009, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/GC1_en.doc (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/CHK/chk1.pdf> (Türkçe).
- ÇHS (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme). <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> (İngilizce), <http://www.unicef.org/turkey/pdf/cr23.pdf> (Türkçe).
- Day, C. ve Midbjer, A. (2007). *Environment and Children*. London: Elsevier Press.
- Eberhard, J. P. (2007). Neuroscience and Sustainable School. A. Ford (der.), *Designing the Sustainable School* içinde (8-10). Images Publishing.
- EHIS (Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme). 23.02.2009, <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> (İngilizce), http://www.ihop.org.tr/dosya/sozlesme/engelli_sozlesme.doc (Türkçe).
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi), E/C.12/1999/10. *Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 13: Eğitim Hakkı*. 22.02.2009, <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G99/462/16/PDF/G9946216.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGY13.doc> (Türkçe).
- ESKHUS (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi). <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf> (Türkçe).
- Finlandiya Mimarlık Politikası. 09.03.2009, <http://mimarlarodasi.org.tr/UIKDocs%5Cfinlandiya.pdf>.
- Ford, A. (2007). *Designing the Sustainable School*. Images Publishing.
- Gündem: Çocuk! Derneği (2009). *Türkiye Çocuk Politikası*. Ankara: Gündem Çocuk Derneği Yayınları.
- Gür, Ş. Ö. ve Zorlu, T. (2002). *Çocuk Mekanları*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu* (Kanun no: 222). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.01.1961, 10705.
- Karabey, H. (2003). *Eğitim Yapıları: Geleceğin Okullarını Planlamak ve Tasarlamak - Çağdaş Yaklaşımlar, İlkeler*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Kuçuradı, İ. (1996). *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 28.11.1964, 11868.
- Milli Eğitim Bakanlığı Okul Kütüphaneleri Standartlar Yönergesi*. Yayımlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Kasım 2006, 2590.
- Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 27.08.2003, 25212.
- Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 08.03.2008, 26810.
- Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi*. Yayımlandığı Tebliğler Dergisi tarih ve sayısı: Haziran 1997, 2477.
- Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun* (Kanun no: 3797). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 12.05.1992, 21226.
- Milli Eğitim Şurası Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 08.09.1995, 22398.
- Milli Eğitim Temel Kanunu* (Kanun no: 1739). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı 24.06.1973, 14574.
- NTVMSNBC (2003). 10 yılda 130 okul yıkıldı. 27.02.2009, <http://www.ntvmsnbc.com/news/213743.asp>.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 31.05.2006, 26184.
- Özer, Z. (2003). Çocuk ve Mimarlık. *TÜBİTAK Bilim Çocuk Dergisi*.
- Tomaševski, K. (2004). *Manual on Rights-Based Education: Global Human Rights Requirements Made Simple (Executive Summary)*. Asia and Pasific Regional Bureau for Education. Bangkok: UNESCO.
- XV. *Milli Eğitim Şurası* (1996). 13-17 Mayıs. 27.02.2009, http://ttkb.meb.gov.tr/secmeler/sura/15_sura.pdf.

Okul Yapıları Raporuna İlişkin Not

Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Mehmet Onur Yılmaz tarafından kaleme alınan “Okul Yapıları” raporunun yazımı tamamlandıktan sonra, bu derlemenin yayına hazırlanması sırasında, okul yapılarının elde edilmesi süreçleri hakkında raporda anılmayan bazı belgeleri değerlendirme fırsatı buldu.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yatırımlar ve Tesisler Dairesi Başkanlığı tarafından iletilen bu belgelerden ilki “Eğitim Yapıları Proje Hazırlanması Genel İlkeleri” başlığını taşımaktadır. Bu belgede, resmi okullar için, “Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi”ndeki kurallara benzer düzenlemeler öngörüldüğü görülmektedir. Bu düzenlemelerin bazıları şöyledir:

- Eğitim yapıları, zemin artı 3 kattan yüksek olmamalıdır.
- Tüm girişlerde fiziksel engelliler için rampa yapılmalıdır.
- Bütün girişlerde rüzgarlık yapılmalı, çarpma kapılardan kaçınılmalı, kapılar dışarı açılır şekilde düşünülmeli ve çift kanat yapılmalıdır.
- Rampanın eğimi en çok % 6, genişliği en az 1,20 m. olmalıdır.
- Okul binalarında her 25 kız öğrenci için 1 adet tuvalet, her 30 erkek öğrenci için 1 adet tuvalet, ayrıca, her 20 erkek öğrenci için 1 adet pisuar, her 40 öğrenciye 1 lavabo, pansiyon binalarında her 6 kız öğrenciye 1 adet duş, her 10 erkek öğrenciye 1 adet duş düşünülmelidir.
- Derslik kapıları kanat genişliği 1,00 m.’den az olmamalı ve koridora doğru 180 derece açılmalıdır.
- Derslik ebatları ekte verilen eleman etüdüne göre düzenlenmeli, ilköğretim okulu ve ortaöğretim okulu derslikleri 2,60 m. aralıklarla düzenlenen üç açıklıktan (aks) oluşturulmalı, sınıf genişliği 7,00 m. yapılmalıdır.
- Müzik dersliğinin tavanında ses yalıtımı için akustik asma tavan yapılmalıdır.
- Zemin katta fiziksel engelliler için 1 adet tuvalet yapılmalıdır.

Bu belgenin varlığı MEB içinde resmi okulların elde edilmesi sırasında uyulacak bir düzenlemeler bütünü olduğunu gösterir. Ancak, bu ilkeler bütünü mevzuatın bir parçası değildir. Bu yüzden Bakanlık’ın bu ilkeleri tüm okullarda uygulayıp uygulamadığı hukuksal yollarla denetlenemez. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Madde 3(3) uyarınca, çocukların bakımı ya da korunmasından sorumlu tüm kurumların güvenlik, sağlık ve uygunluk açısından yetkili makamlarca belirlenen ölçütlere uymalarını garanti altına almak için, bu türden bir belgenin mevzuatın parçası haline getirilmesi gerekmektedir.

MEB Yatırımlar ve Tesisler Dairesi Başkanlığı tarafından valiliklere gönderilen diğer belge ise, tip projelerin uygulanması aşamasında il milli eğitim müdürlüklerinin uyması

---

gereken bazı düzenlemeleri içermektedir. Bu yazının 5. maddesi, Bakanlık merkez teşkilatı tarafından hazırlanan mimari ve mühendislik tip projelerinde, mühendislik projesinin uygulanacağı yere göre revize edilmesini öngörmektedir:

Eğitim yapıları mühendislik projeleri; uygulanacağı arsa ve zemin özelliklerinin incelenmesi sonucu hazırlanacak geoteknik rapor parametreleri, deprem bölgesi (Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik) ve ısı bölgesi koşullarına (TS 825 Binalarda Isı Yalıtım Yönetmeliği) ve yürürlükteki diğer mevzuata göre revize edilecektir. Mühendislik proje revizyonlarının ve varsa kontrol teşkilatı tarafından tespit edilen eksikliklerin düzeltilmesinin idare elemanları tarafından yapılamaması halinde, 4734 sayılı Kamu İhale Kanununun 62. maddesi doğrultusunda idarenin ve kontrol teşkilatının denetiminde teknik hizmet satın alınması, uygulama proje revizyonlarının gerçekleştirilmesi, eksikliklerin düzeltilmesi ve mühendislik projelerinin, revizyonu gerçekleştiren birim, firma ve teknik elemanlar tarafından imzalanması gerekmektedir.

Uluslararası insan hakları hukuku belgeleri açısından değerlendirildiğinde, tip projelerin en çok eleştirildiği noktalardan biri yerel özellik ve koşullara uyarlanabilir olmamasıdır. Bu belge, Bakanlık'ın bu soruna çözüm bulmak üzere bazı düzenlemeler ürettiğini göstermektedir. Ancak yine, bu düzenlemelerin mevzuatın parçası haline getirilmediği görülmektedir. Tip proje uygulamasına önümüzdeki yıllarda devam edilmesi planlandığı takdirde, bu projelerin çocukların katılım hakkını gerçekleştirecek süreçler içinde geliştirilmesi, çocukların ihtiyaçlarının önceliklendirilmesi ve farklılıklarının göz önünde bulundurulması ve hem mimari hem de mühendislik projelerinin daha uyarlanabilir kılınması gerekmektedir.

Sonsöz

Dr. Rıza Türmen*

Eğitimin temel bir insan hakkı olduğu uluslararası belgelerde belirtiliyor. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 26. maddesi, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 13. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 No'lu Ek Protokolü'nün 2.maddesi eğitim hakkına yer veriyor. Bir insan hakkı olarak eğitim, eğitime erişim hakkı yanında eğitim süresince çocuğun sahip olduğu hakları da kapsıyor.

Eğitim hakkının öznesi çocuk. O nedenle çocuk hakları ile eğitim hakkı iç içe geçmiş durumda. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de eğitim alma hakkının ayrı bir hak olarak düzenlenmesi yanında, çocuk haklarına egemen olan çocuğun çıkarlarının gözetilmesi, çocuğun fiziksel, zihinsel, ahlaksal, toplumsal gelişiminin sağlanması ya da ayrımcılığın önlenmesi gibi temel ilkeler eğitim için de geçerli.

Bütün insan hakları gibi, eğitim hakkının da korunması ve güçlendirilmesi gerekiyor. İnsan hakları eşitliğe dayanır; bütün insanlar, insan olarak doğdukları için eşit olarak bu haklara sahiptir. Ancak eğitim hakkı, ebeveynlerin gelir düzeyi, cinsiyet, etnik özellikler gibi eşitsizlik doğuran nedenlerden etkileniyor.

Eğitim Reformu Girişimi'nin Şubat 2009'da yayımladığı "Eğitimde Eşitlik" raporunun bulguları ülkemizdeki eşitsizliğin boyutlarını çok çarpıcı bir biçimde ortaya koyuyor. Zorunlu olan ilköğretimde diploma sahibi olmayan her 10 gençten 1'i kız. Kırsal kesimde yaşayan, ailesinin geliri sınırlı, üç kardeşi olan, annesi ve babası ilköğretim mezunu bir kız çocuğunun liseye gitme olasılığı % 1-2 arasında. Oysa kentsel alanda yaşayan, annesi ve babası üniversite mezunu bir erkek çocuğun liseye gitme olasılığı % 68-70.

Bu bulgular, Türkiye'de çocukların eğitim hakkına eşit bir biçimde sahip olmadığını gösteriyor. Aynı durumdaki hak sahipleri arasındaki farklılık, ayrımcılığa yol açıyor. Ayrımcılık ise, başlı başına bir insan hakları ihlali. Eğitimde ayrımcılık, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere de aykırı. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 No'lu Ek Protokolü'nün 2. maddesinin amacı, eğitime erişim açısından ayrımcılığı önlemek. Aynı kuralı Anayasamızın 42. maddesinde de görüyoruz. Eğitimdeki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, fırsat eşitliğini sağlamak hükümetlere düşen bir görev.

Eğitimdeki eşitsizlikler başka alanlara da yansıyor. Örneğin, eğitim görmemiş bir annenin çocuklarının ya da doğum sırasında annenin yaşama şansı, eğitim görmüş bir anneye göre çok daha az.

UNESCO'nun "Herkes için Eğitim 2009" raporunda yer alan Türkiye'ye ilişkin bilgiler de dikkat çekici. Rapora göre, Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi'nde 8 milyon yetişkin okuma

---

yazma bilmiyor. Bunun üçte dördü Türkiye’de. Başka bir deyişle, Türkiye’de 6 milyon insan okuma yazma bilmiyor. Bu bakımdan, Türkiye, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında en geride.

Eğitim sürecine ilişkin haklar, eğitimin kalitesi ile ilgili. Ancak, iyi eğitim alma hakkı da çoğu kez gelir düzeyine, eğitim kurumunun kırsal alanda ya da kentsel alanda olup olmamasına göre değişiyor. İstanbul’da yabancı dilde eğitim yapan özel bir lisede okuyan bir çocuğun aldığı eğitim ile kırsal alanda araç-gerçersiz, derme çatma binalarda, güç koşullarda okuyan bir çocuğun aldığı eğitimin aynı kalitede olması beklenemez.

Uluslararası Öğrenci Başarılarını Değerlendirme Programı verilerine göre, Türkiye’de 15 yaş grubundaki öğrencilerin % 50’ye yakını fen alanında en düşük yeterlilik düzeyinin altında not almış. Programın uygulandığı OECD ülkeleri arasında, Türkiye fen alanında en düşük 2. skora sahip. Bu veri, Türkiye’deki bilim eğitiminin düzeyini göstermesi bakımından önemli.

Eğitimin içeriği ile ilgili bazı yönlendirici unsurları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarında buluyoruz. Türkiye’de okutulan zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile ilgili Zengin/Türkiye davasında, AİHM derslerin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir biçimde öğretilmesi ve eğitimin endoktrinasyon niteliği taşınamaması gerektiği üzerinde önemle durdu. AİHM, Türkiye’de okutulan din dersinin bu koşulları karşılamadığı sonucuna vardı.

Eğitim hakkı başlı başına bir hak olmanın ötesinde daha geniş amaçlara hizmet ediyor. Yoksulluğun, gelir farkının azaltılması, toplumsal adaletin sağlanması, ekonomik kalkınmanın hızlanması, işsizliğin azaltılması, sağlığın geliştirilmesi ancak eğitime erişim hakkının bütün çocuklara eşit olarak sağlanması ve eğitim düzeyinin yükseltilmesi ile mümkün olabiliyor.

Öte yandan, bir ülkede çoğulcu demokrasinin gelişmesi, insanların farklılıkları kabul ederek birlikte yaşayabilmeleri, günümüz dünyası koşullarına uyum sağlamları da eğitime bağlı.

Bütün bunların başlangıç noktası ise eğitimin insan hakkı eksenli olarak ele alınması.

Eğitimde Haklar Projesi bu amaca yönelik olarak atılmış önemli bir adım. Projeyi gerçekleştirenleri ve katkıda bulunanları kutlar, bu adımın daha büyük adımlara yol açmasını dilerim.

* Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargıcı, 1998-2008.

Özgeçmişler

Doç. Dr. Mesude Atay

1961 yılında Ankara’da doğdu. Lisans, yüksek lisans ve doktorasını Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü’nde tamamladı. Londra Üniversitesi’ne bağlı Institute of Education’da Özel Eğitim Gereksinimi Olan Çocuklarda Eğitim Psikolojisi alanında ikinci yüksek lisans programını tamamladı. 1983-2005 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü’nde öğretim üyesi olarak çalıştı. Uluslararası Portage (Erken Çocukluk Dönemi Eğitim Programı) Derneği’nde yönetim kurulu üyesi, Türkiye Portage Derneği’nde yönetim kurulu başkanı, “Gündem: Çocuk!” Derneği’nde danışman olarak ulusal ve uluslararası çalışmalarda bulundu. Halen KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü’nde öğretim üyesi ve üniversitenin Anne-Baba Eğitimi ve Danışma Merkezi’nin koordinatörü olarak görev yapmaktadır. KKTC’de resmi ve sivil kurumlarla çocuk ihmali ve istismarını önlemeye yönelik çalışmalar yürütmektedir. Çok sayıda bilimsel yayını ve çocuklara yönelik kitapları bulunmaktadır.

Dr. İdil Işıl Gül

1973 yılında Ankara’da doğdu. 1994’te Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirdikten sonra, aynı üniversiteye bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yüksek lisans yaptı. Doktora çalışmasını Marmara Üniversitesi’nde tamamladı. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde öğretim üyesidir. Uluslararası hukuk ve insan hakları hukuku alanlarında çalışan İdil Işıl Gül, özellikle ayrımcılık yasağı ve sosyal haklar alanlarında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıyla gönüllü ve profesyonel çalışmalar yürütmektedir. *Sivil Toplum Kuruluşları İçin Adım Adım Rapor Hazırlama Kılavuzu: Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’ne Sunulacak Raporların Hazırlanması ve Sunumu ve İnsan Hakları Komitesi’nin Emsal Kararları* adlı eserleri yayına hazırlamış, *Ulusal Yönlendirme Mekanizmaları: İnsan Ticareti Mağdurlarının Haklarını Korumaya Yönelik Ortak Çabalar - Uygulama İçin Bir Kılavuz* başlıklı yayını Türkçe’ye çevirmiştir. Gül ayrıca, *International Disability Rights Monitor 2007* raporunun Türkiye raportörlüğünü yürütmüştür. Ayrımcılık yasağı ve engelliliğe dayalı ayrımcılık konusunda makaleleri bulunmaktadır.

Ulaş Karan

1978 yılında Bursa’da doğdu. Lisans derecesini Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden, yüksek lisans derecesini İnsan Hakları Hukuku alanında İstanbul Bilgi Üniversitesi’nden aldı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı – Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi adına araştırmacı olarak çalıştı. Halen İstanbul Üniversitesi’nde kamu hukuku alanında doktora çalışmalarını sürdürmektedir. 2005 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi’nde çeşitli konularda araştırma ve eğitimler yürütmektedir. Genel olarak insan hakları alanında,

---

özel olarak ise insan ticareti mağdurları, sosyal haklar, eğitim hakkı, çocuk hakları, ayrımcılık, ceza hukukunda alternatif uyuşmazlık çözüm yolları gibi konularda, çeşitli sivil toplum kuruluşları ile gönüllü ve profesyonel çalışmalar yürütmektedir. Sosyal haklar, insan ticareti, vicdani ret, ayrımcılık, ifade özgürlüğü ve ceza hukukunda arabuluculuk konularında yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Prof. Dr. Hilal Özcebe

1960 yılında Ankara’da doğdu. Anadolu Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden 1985 yılında mezun oldu. Uzmanlığını Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı’ndan, doktora derecesini Hacettepe Üniversitesi Çocuk Sağlığı Enstitüsü’nden aldı. Halen, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı’nda görev yapmaktadır. Çocuk ve ergen sağlığı alanında dersler vermekte, ulusal ve uluslararası araştırmalarda yer almaktadır. Kamu ve sivil toplum kuruluşlarında çocuk ve ergen sağlığı alanlarında farklı çalışmalara katkıda bulunmuştur. Halen, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği ve Nüfusbilim Derneği’nin yönetim kurulu başkanıdır. Yaralanmalar ve şiddet alanlarında çalışmaları, halk sağlığı alanında bilimsel yayınları bulunmaktadır.

Işık Tüzün

1980 yılında Ankara’da doğdu. Lisans derecesini Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden aldı. Institute of Social Studies’de (Lahey, Hollanda) Alternatif Kalkınma Politikaları dalında yüksek lisansını tamamladı. Aynı kurumda yan dal olarak Yoksulluk Çalışmaları’na devam etti. Tarih Vakfı’nda araştırmacı olarak çalıştı. 2007’den bu yana Eğitim Reformu Girişimi’nde çalışmaktadır. “Eğitimde Haklar” çalışmalarında proje uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Mehmet Onur Yılmaz

1977 yılında Girne’de doğdu. Lisans diplomasını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nden aldı. Bordeaux Peyzaj ve Mimarlık Okulu’nda “doğal afetler ve kentsel mirasa etkileri” konusunda yüksek lisans çalışması yaptı. Halen, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Programı’nda yüksek lisans çalışmasına devam ediyor. 1995’ten bu yana çeşitli kurumlar ve sivil toplum kuruluşları bünyesinde çocuklarla ilgili çalışmalarda yer aldı. 2002-2005 yılları arasında TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi bünyesinde, Ankara’daki okullarda çocuk katılımına ilişkin çalışmalar yürüttü. “Gündem: Çocuk!” Derneği’nin kurucu üyesidir ve halen yönetim kurulunda görev yapmaktadır. Ankara’daki atık kağıt işçilerinin, kurulacak geri kazanım kooperatifleri altında örgütlenmesi konusunda çalışmakta ve kentlilerin, kent yaşamına etkin katılımıyla ilgili çeşitli çalışmalarda yer almaktadır.

Katkıda Bulunanlar

Eğitim Reformu Girişimi, Eğitimde Haklar Projesi alışma toplantılarına ve alıştaylarına katılarak görüşlerini paylaşan, proje kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar, hazırlanan yayınlar ve internet sitelerine katkıda bulunan herkese teşekkür eder.

Abdullah Karatay, Adem Arkadaş, Ahmet ifti, Ahmet Er, Alev Akkaya, Alev Ocaktar, Ali akıroğlu, Alper Yağcı, Aycan Akdeniz, Aydan elik, Ayşe Berkday Hacımırzaoğlu, Ayşe Beyazova, Ayşenur Demirkale, Azmi zkardeş, Başak Ekim Akkan, Bengisu Barbol, Berin anlı, Berrin Akman, Bilal Aday, Burcu Meltem Arık, iğdem Aydın, Derya Kılıçalp, Didem nsr, Dilek Karagöz, Dilek Kumcu, Ece Yağman, Ela Hasanoğlu, Emel Kurma, Elektrooptik Elektronik Cihazlar, Emine Akyüz, Emrah Kırımsoy, Engin Doğan, ENTERKON Enternasyonel Organizasyon, ERA Research  Consultancy, Ertan Karabıyık, Esin Koman, Esra Gler, Esra Kabadayı, Ezgi Koman, Fatma Başar, Fatma zdemir Ulu, Feray Salman, Gamze Sarışen, Gizem Altunyuva Korkmaz, Gönül Akçamete, Gözde Durmuş, Gracienne Lauwers, Glden Altay, Glden Yerz, Gülderen Rençber Erbaş, Jan de Groof, Haktan Demircioğlu, Hasan Toprak, Hatice Altuntaş, Hilal Gencay, Hilal Kuşul, Hilal Özcebe, Hossein Sadri, Işık orapı, İdil Işıl Gl, İnci Cengiz, İpek Gürkaynak, İrem Aktaşlı, İrfan Neziroğlu, İsmail Demir, Jülide Erdoğan, Kamil Topçu, Kenan Atasoy, Kenan ayır, Kenan Eroğlu, Kerem Altıparmak, Laura Alagna, McKare Yazılım ve Bilişim, Mehmet Acar, Mehmet Ali Dombaycı, Mehmet İlker zkurt, Mehmet Onur Yılmaz, Melda Akbaş, Melike Türkan Bağlı, Meral Velibeyoğlu, Mesude Atay, Mesut zcan, Metin Aydemir, Mine Narin, Musa Akkaş, Mustafa Kovanlık, Mustafa Sütlaş, Mutlu Yaşa, Mürüvvet Beyaz, MYRA Yayıncılık, Reklam ve İletilşim, Nazlı Yüksel, Nazmi Bilir, Necmettin Bağcı, Nedret Tacer, Neşe Erdilek, Nurcan Kaya, Okan Erdik, Osman Kavala, zge Yücel Dericiler, zgl Grel, zlem Ezgin, zlem Mumcuoğlu, zsel Beleli, Paul Zoontjens, Pelin Taşkın, Petek Aşkar, Rasim Kaya, Rauf Kösemen, Rifat Cankat, Salim Sağlam, Sarah Carpenter, Seda Ako, Selma zsoy, Semiha Kısımın, Seren Yıldız ztrk, Serkan Arıuar, Sevgi Usta Sayıta, Sevim iek, Sevim Salihoğlu, Sezai Ballıkaya, Sülün Falay, şahin Antakyalıoğlu, şaylan Uran, Tomris Miser, Tuğba Aytay, Turgut Bozkurt, Türkay Asma, Ulaş Karan, Umut Pehlivanoğlu, Yaprak Kaymak, Yiğit Aksakoğlu, Yiğit Emre Bilmiş, Yusuf Kara, Zeynep Derya Tarman, Zeynep Ekener, Zeynep Kılıç, Zeynep Oya Usal.